

Korompay H. János
A NEMZETI KLASSZICIZMUS JEGYÉBEN
Horváth János élete és hagyatéka

Korompay H. János

A NEMZETI KLASSZICIZMUS JEGYÉBEN

Horváth János élete és hagyatéka

Universitas Kiadó

Budapest, 2020

A könyv megjelenését támogatta:

Nemzeti Kulturális Alap

Magyar Tudományos Akadémia

BTK Irodalomtudományi Intézet

© Korompay H. János, 2020

© Universitas Kiadó, 2020

ISBN 978-963-9671-82-9

A kiadásért felel az Universitas Könyvkiadó igazgatója

A könyv borítótervét készítette: Szilágyi N. Zsuzsa

Nyomdai munkák: Kódex Könyvgyártó Kft

Az Universitas Kiadó könyvei kedvezménnyel megrendelhetők:

www.prosperod.hu

„Dúlnek elő sírból eltemetett kincsek”

(Arany János)

TARTALOM

Bevezetés	9
I. Szülőföld, család és iskola	12
II. Tanulmányok: egyetem és Eötvös Collegium	35
III. Tanítás az Eötvös Collegiumban.....	75
1. Középiskola és Eötvös Collegium.....	75
2. Irodalomkritikai viták.....	88
3. Magyar Irodalomtörténeti Társaság	139
4. Világháború.....	151
5. Család és tudomány.....	174
6. Ismét az Eötvös Collegiumban.....	191
IV. Szövetség és folyóirat.....	196
1. Az Eötvös-Kollégium Volt Tagjainak Szövetsége.....	196
2. Minerva	205
3. Napkelet	211
V. Egyetemi tanítás.....	232
1. Fejlődéstörténet és irodalmi népiesség.....	232
2. Korszakmonográfiák	250
3. Betegség, háború és újrakezdés.....	279
VI. Visszavonultan.....	314
VII. Horváth János műveinek bibliográfiája	361
VIII. Névtelen jegyzetei az Irodalomtörténetben	381
IX. Rövidítések	393
X. Névmutató.....	397
XI. Képmelléletek	419

BEVEZETÉS

A *Buda halálából* való mottó aranyról, ezüstről, s arról az Arany Jánosról beszél, akinek életműve központi helyet foglal el Horváth János munkásságában. Ez a könyv olyan kincsek feltárását ígéri, amelyeket egy hosszú, az irodalom kutatásával és tanításával eltöltött élet hagyott ránk. A történelem 20. századi katasztrófái szüntelenül elmentmondtak az általa vágyott és közösen létrehozni kívánt szerves fejlődés ideáljának, életműve mégis, mint utódai hangsúlyozták, nyugodt és bensőséges, írói ábrázolásai olyan kiegyensúlyozott rendben sorakoznak elénk, amely egyrészt a Petőfi–Arany korszakot idézi, másrészt megválaszolando kérdéseket vet fel.

Hagyatékában a már megjelent könyvek és tanulmányok kéziratai mellett a kiadatlanul maradt művek, főképp egyetemi előadások következnek, aztán a levelezés, a hivatalos iratok, a noteszek és naplószerű följegyzések, a lapszéli jegyzetek és dedikációk, végül pedig a fényképanyag. A ránk maradt dokumentumok megismerőit először a mennyiség, a gazdagság, a sokféleség lepi meg, aztán az anyag elrendezettsége, majd a tintába mártogatós tollal, olykor ceruzával írt lapok áttekinthetősége, olvashatósága, legyen szó akár a nyomdába adandó szövegekről, akár a jegyzetokről, akár a harctéri noteszokról. Amikor az Akadémiai Könyvtár megkapta a kéziratokat, az átvétel első szava a páratlan rendre vonatkozott; úgy adhattuk át, ahogy az ránk maradt, legfeljebb a csomagolás változott és a katalógus készült el.

A világhoz való viszony alapja, a választott feladat elvégzésének egyik legfőbb feltétele, követelménye s egyszersmind eredménye a belső rend volt; a hagyaték ennek közvetítő tükré. Ami számunkra életrajzi dokumentum, az évtizedek napi költségeit tartalmazó vastag füzetektől kezdve a középiskolai tanári és Eötvös Collegium-beli, első világháborús, majd egyetemi noteszeken át egészen az utolsó napig, elsődleges céljaként a megtörtént események írásbeli rögzítésének funkcióját töltötte be, aminek rendszeressége, a tanári, tudósi és katonai kötelességeken és felelősségeken túl, egy kialakított szokásrend belső fegyelméről tanúskodik. Nem véletlen, hogy a legrészletesebb feljegyzések az 1914 és 1917 közötti frontszolgálatról, Budapest 1944 végén kezdődő ostromáról és 1956 őszéről, tehát a kialakított életrend ellentétébe fordult, kizökkent, háborús időkben készültek. A megállapított tények megörökítése, dokumentálása, saját szavaival: lelki szükséglete, amely a levelezés gondolatainak tapasztalati alapját rögzíti, azokra a klasszicizmus-meghatározásokra emlékeztet, amelyek szemlélet és önszemlélet egyensúlyának megőrzésében törekedtek megtalálni az anyagon való uralkodás biztosítékát.

„Mindamellettt önkéntelenül is kerülnek művére bizonyos jelek – írta a tudós eszménynek tekintett Katona Lajosról 1914-ben –, melyeken át egyéniségére, erkölcsi felfogására, világnézetére nyílik bepillantást engedő rés.”¹ Ezeket a réseket törekszünk megtalálni saját megjelent munkáiban is, kiegészítve a jórészt ismeretlenül maradt hagyaték anyagával. Felfogásában a nemzeti klasszicizmus központi helyet foglal el: olyan klasszikus ízlés irodalomtörténet-írói továbbélése és képviselője ez, amely saját eszményének alapelveit azok történeti megvalósulásában látta, illetőleg abból eredeztette. Munkánk egyik feladata azoknak az erőforrásoknak és szemléletnek megvilágítása, amely lehetővé tette, hogy ez az életmű minden történelmi zűrzavar ellenére létrejöhessen.

A belső rend világszemléleti alapjainak tisztázásához az 1932/33-ból való és csak 2004-ben megjelent egyetemi Ady-előadás is hozzájárul: az elrendezettség egzisztenciális funkciói tehát, legalábbis részben, magából a hagyatékból magyarázhatók meg. „Zrínyi Miklós mondja: »Az embernek ez világon semmi dolgában, semmi állapotjában nem lehet csendessége, sem az ő lelke másban meg nem nyughatik, hanem mikor valami jó igyekezetet térszen fel magának, jó véget vészen fel elméjében, a kiből untalan foglalatos és gyönyörködéssel fáradoz.« Tehát valami eszményi, föld- és anyagfeletti életművön való munkálkodás az egyetlen, mely megszerezheti a lélek nyugalmaát és »csendességét«.”² A választott idézet itt, ebben az értelmezésben egyrészt a költő-hadvezér továbbadott bölcsessége, másodszor az egykori barát költészetében is keresett érték, harmadszor pedig az irodalom kutatójának saját életcéljára vonatkozó vallomása: ez a lelki kincs egyszerre alapja és célja saját irodalomszemléletének. Előzményként, többek között, Arany János Tompa Mihályhoz írt levelét is idézhetjük: „Irok nem taps, nem jutalom végett: irok lelki nyugalmamért.”³ A belső csendesség e szerint az értelmezés szerint csak egy „föld- és anyagfeletti”, eszményi életműben, azaz felsőbb, szellemi és lelki szinten valósulhat meg; s a meghatározás diszkréten bár, de transzcendens dimenziókat is érint.

Az életmű megalkotása nem a világból való kivonulást jelentette. Ismeretes az a levél, amelyet Horváth János az egyetemi tanárságra készülő Szekfű Gyulának írt 1925-ben: „Egy kötelességünk azonban eltagadhatatlan: tovább adni azt, amit szerencsésebb helyeztetésünkben másoktól kaptunk; az nem a mi személyes tulajdonunk. És hiába érzi az ember, hogy ő méltatlan letéteményese ilyen vagy olyan feladatnak: a rendeltetés felismerése adjon hozzá erkölcsi erőt.”⁴

¹ *Katona Lajos irodalmi tanulmányai*, HJIKM V, 754.

² *Mátyás király életéről való elmélkedések = Gróf Zrínyi Miklós a költő és hadvezér hadtudományi munkái*, kiad. Rónai Horváth Jenő, Bp., 1891, 172; HJIKM V, 316.

³ 1858. febr. 9. *AJÖM*, Bp., Universitas, 2004, XVII, 153.

⁴ Horváth János Szekfű Gyulának, 1925. dec. 29. EK G 628/2/155.

„Tárgyunk életbelisége memento legyen a vele való tudományos foglalkozásban is” – fejtegette 1932-ben az egyetemen. „Nem irodalomtörténész az – folytatta –, aki nem tudott előbb egyszerű igénytelen olvasó lenni.”⁵ Ez az egyszerűség és igénytelenség azonban olyan figyelmet, elmélyedést és átélést jelentett, amelyre jellemző volt az élmény időbeli kiterjedése is. A világháborús frontokon való katonai szolgálat Kölcsey, Vörösmarty és Arany felidézésével járt; „Talpalatnyi birtok” – mondta egyszer, Aranyt idézve az egyetemen, amikor kollegája kevés helyet hagyott az indexbeli aláírások között.⁶ Amikor tanítványai 1948-ban arra igyekeztek rávenni, hogy még ne vonuljon nyugdíjba, ismét Aranyt szólaltatta meg: „Szép megtiszteltetés, / De nem bírok vele: / Nem vagyok már a *kés*, / Hanem csak a nyele.”⁷ Az 1950-es évek elején, Vörösmarty szavaival, így tekintett vissza: „Miért én éltem, az már dűlva van”.⁸ Egyik öregkori nyarának végén, a balatoni vasútállomáson Berzsenyit idézte: „Hervad már ligetünk, s díszei hullanak”.⁹ Történelmi válság és korszakforduló, mindennapi helyzet és életbeli összegezés egyaránt alkalmat szolgáltatott irodalmi és személyes élmény találkozására: ilyenkor a költő szavait a jelenbeli helyzetre vonatkoztatva az idézet mint az önkifejezés maximuma jelent meg.

Levelezéséből számos darab megjelent már folyóiratokban vagy kötetekben, azonban saját, valamint a kollégák, barátok, tanítványok, ismerősök és ismeretlenek hozzá írt leveleinek túlnyomó része kiadatlan. Mindezek forrásértékű anyagot jelentenek a 20. századi magyar értelmiség, különösen az 1950-es évek történetéhez. Az életrajzi dokumentumokat kiegészítik a családi levelezésnek azok a darabjai, amelyek szükségesek az életmű alaposabb megismeréséhez. Az anyag összegyűjtése elképzelhetetlen lett volna Korompay Bertalanné Horváth Juliánna munkája nélkül, aki utolsó éveiben azt dossziéba rendezve és jegyzetelve újra élhette élete első felének évtizedeit.

Ez a könyv össze kívánja foglalni a jórészt feldolgozatlan hagyatékot, s egyszerűs-mind inspirálni szeretné az újabb kutatásokat. Köszönetet mondok mindazoknak, akik elkészítésében segítséget nyújtottak.

---

⁵ Egyetemi előadás *Újabb magyar lírikusok* címmel.

⁶ *Vágy*. – Bóka László, *Horváth János az egyetemen = Horváth Jánosról. Méltatások – emlékezések*, Bp., Akadémiai, 1958, 20. (Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai, 99.)

⁷ *Főtitkárság*

⁸ *[Setét eszmék borítják...]*

⁹ *A közelítő tél.*

I. SZÜLŐFÖLD, CSALÁD ÉS ISKOLA

A *Várad* *regestrum* először 1216-ban, Margneta (helyesen Margueta) formában jegyezte fel Margitta nevét,¹ amelyet egy erdélyi szász író, Andreas Pinxner a 18. század végén írt latin nyelvű útleírásában jó boráért dicsért.² Fényes Elek 1851-ben a következő módon mutatta be: „Margita, magyar m.-város, Bihar vmegyében, kies szőlőhegyekkel s erdőkkel rakott vidéken, Debreczenhez 7 mfdnyire, postahivatallal és váltással Székelyhid és Déda közt. Van 3218 lak. kik közt 2062 ref., 762 r. kath., 88 n. e. óhitű, 21 g. kath., 10 ágostai, 275 zsidó. Ref., és római kath. anyateplomok és synagóga.”³ A millenniumi sorozatban Bihar megyéről megjelent kötet szerint „az érmelléki hegyek alatt, a Berettyó mellett, a székelyhid–szilágysomlyói vasútvonal mentén fekvő nagyközség, a hasonnevű járás székhelye, túlnyomóan ev. ref. vallású, magyar lakosokkal. Házainak száma 600, lakosaié pedig 5096, a kik a következőleg oszlanak meg: ev. ref. 2391, róm. kath. 1247, gör. kath. 430, keleti 66, ág. ev., unitárius és nazarénus 18 s izraelita 944. Van postája, távírója és vasuti állomása.”⁴

Horváth János szülőhelye északra fekszik Nagyváradtól, Szent László, Vitéz János, Janus Pannonius, Pázmány Péter nagy hagyományú városától, amelynek látkepe mindvégig ott volt a tudós tanár dolgozószobájának falán. Egyik művében beszámolt arról, hogy már Nagy Lajos elzarándokolt ide szentté avatott elődjének sírjához, s új magyar krónikát íratott, „hogy abban a Szent László személyes varázsának hatása alatt még a XI. század végén kialakult magyar királyeszmény – az Árpád- és Attila-ideált elhomályosítva – teljes fényében elevenedjék fel, s a lovagkirály korszerű vonásait öltse magára.”⁵ Vitéz János Hunyadi nevében írt leveleiben újabb, követendő ideál jelent meg: „a humanista stilizálás alatt is érintetlen eredetiséggel rajzolódik elénk a nagy férfiú tiszteletre hívó, férfias, szép jelleme: erőteljes, nyugalmas fölénye s foly-

¹ Lásd Korompay H. János, *Horváth János és Margitta*, Nykult 1998, okt.–dec. 71–76.; It 1999, 160–165. – Jakó Zsigmond, *Bihar megye a török pusztítás előtt*, Bp., Sylvester nyomda RT, 1940, 294; Papp Attila, *Az én Margittám*, Nagyvárad, 2010, 30. (Partiumi Füzetek 63.)

² 1693 októberében „a boráról híres Margitára és innen Székelyhid faluba érkeztem”. *Pinxner A. útazása Nagyszebenből Bécsbe. 1693* (A. Pinxner, *Apodemia ex Transylvania per Pannoniam*, Wittemberg, 1694) = Szamota István, *Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten*, Bp., Franklin, 1891, 427. (Olcsó Könyvtár 290.)

³ *Magyarország geographiai szótára*, kiadta Fényes Elek, Pesten, 1851. Nyomatott Kozma Vazulnál, III, 67.

⁴ *Bihar vármegye és Nagyvárad = Magyarország vármegyéi és városai*, szerk. Borovszky Samu, Bp., Apollo irodalmi társaság, 1901, 112.

⁵ *Az irodalmi műveltség megoszlása*, HJIM I, 727.

vást csak a lényegessel törődő biztos céltudata.”⁶ A Váradtól való búcsúzásról szóló vers pedig, olvassuk ugyanott, hangulati keretével és egész szemléletével Janus Pannonius egyik legmodernebbül ható – s hozzátehetjük, Váradról minden útnak indulót segítő – költeménye:

Lovagkirály a sujtó alabárdal,
Akinek fényt szór csillogó ruhája,
Akinek teste illatos nektárral
Az oszlopos sírboltot átbejárja:
Segíts meg engem, óh segíts az útnan!
Előre társaim, vágatva gyorsan!⁷

Pázmány Péter úgy „vált a magyar irodalmi nyelvnek legerőteljesebb, leghivatottabb idomítójává”, hogy meghozta „az élő nyelv számára azt a formai kelléket, mely az irodalmi nyelv legelemibb elválasztója a gyakorlati élet beszédétől: a nyelvi feyelmet, a megfontolva beszélést”,⁸ tehát azt, ami eszménye az irodalomtörténet írójának és egyetemi tanárának is. Bessenyei György két művének címe irodalmi előzményként működött az ő írásaiban: egyik szerzői álneve ’Magyar Néző’ vagy ’M. N.’ volt. Adynak írt egyik levelét „margittai remete”-ként, több kései levelét pedig „Bihari remete”-ként írta alá; s megtalálhatjuk az „idősbb érmellyéki Érmellyéki Remete Dániel” aláírást is. Kazinczy az 1816-beli utazását leíró *Erdélyi levelek*ben említette, ötven esztendővel azelőtti szüreteire emlékezve, Margittát,⁹ amelyet Deák Ferenc és Vörösmarty Zsibóra, Wesselényihez menet 1845 májusában szintén útba ejtett.¹⁰

Horváth János az egyetemen arra biztatta hallgatóit, hogy őrizték meg szülőföldjük nyelvjárásának érdekességét és kiejtésének szépségét, mert, mint írta: „Tudnivaló [...], hogy a jó, a helyes, a magyaros ejtés és hangidom sem csak egyetlenegyféle. Ott van a sokféle tájiejtés meg az egyikkel sem egészen azonos, bár kissé hol az egyikhez, hol a másikhöz húzó köz-ejtés, az úgynevezett irodalmi.”¹¹ Maga is ízesen beszélt, mint azt egyik tanítványa visszaemlékezéséből megtudhatjuk: „Hogy tudott beszélni! [...] Kiejtésében alig megfoghatóan ott bujkált szülőfaluja nyelvének jó íze is. Ez utánozhatatlan egyéni varázst adott előadásának”.¹² Eötvös Collegium-beli tanítványával,

⁶ *Uo.*, 740.

⁷ Hegedűs István fordítása, aki Horváth Jánosnak a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemen Arisztotelész *Ars poeticáját* tanította. – *Az irodalmi műveltség megoszlása*, HJIM I, 767.

⁸ *A magyar irodalom fejlődéstörténete*, HJIM I, 106, 114.

⁹ Kazinczy Ferenc, *Erdélyi levelek = Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok*, szerk. Szauder Mária, Bp., Szépirodalmi, 1979, I, 610.

¹⁰ *VMÖM* 18, 398.

¹¹ *A jó magyar ejtés kérdéséhez*, HJIKM V, 981.

¹² T. Lovas Rózsa, *Horváth János (1878–1961)*, MNyr 1961, 246–247.

később közeli barátjával és kollegájával, a Zalából jött nyelvtudós Pais Dezsővel arról évdött, hogy Bihar vagy Zala adott-e több nagy embert a magyarságnak, s arról, hogy valóban eperfa szerepel-e a *Családi körben*, s nem inkább szederfa-e, mint azt Zalában mondják.¹³

Az Érmelléket átszelő Berettyó az irodalomkritikus egyik álnevül is szolgált: az 1910-es és 20-as években 'Berettyó János' aláírással is publikált. Mikor pedig már útleveél kellett ahhoz, hogy szülőföldjét láthassa, ezt írta: „Ha bihari református ember a romániai Biharba hazlátogatva betér apái templomába, már a felzengő énekeken észreveszi a feltűnő változást; magyar az a templom, de mégsem a régi: nem Debrecen, hanem Kolozsvárt érzi ott. S a hívek korántsem zúgolódnak az új énekeskönyv miatt (melyből egyébként a *Himnusz* ki van vágva).”¹⁴

*

Édesapja, Horváth József Sarkadon született, 1822. július 4-én keresztelték meg; másodikként az ugyanott, 1794-ben született szüicsmester, Horváth Mihály és Sajti Sára (1798) 1816-ban kötött házasságából származó hét gyermek között. Az apai nagyszülők neve Horváth József és Nagy Panna volt; a sarkadi rokonsághoz tartozott még a Leel-Óssy, a Vas és a Hégető család is.¹⁵ Közülük Margittán jegyző lett Leel-Óssy Albert, aki nyugalmazott korában, 1910-ben Nagyváradon *Őszi rózsák* című verseskötetét adta ki. Horváth János 1911-ben már jó barátságban volt Adyval, akit egyik leveleiben azzal bosszantott, hogy az ő lírája iránt kevésbé fogékony, távoli rokona költeményeiből idézett neki.¹⁶ Horváth József (az apa) úgy tudta, hogy családja Tokaj vidékéről származott: egy katolikus és egy református ágra szakadt, s az utóbbi költözött le Sarkadra. Állítólag, a családi legenda szerint, a visszamaradt katolikusok közül származott volna Horváth Mihály püspök is.¹⁷

„Horváth József tulajdona” volt az a Basileában (Bázelben) 1770-ben „Im-Hof Rodolf János, és a' Fia” megjelöléssel kiadott, Károli Gáspár által fordított *SZENT BIBLIA, AZ-AZ: ISTENNEK Ó ES ÚJ TESTAMENTOMÁBAN FOGLALTATOTT SZENT ÍRÁS*, amelybe saját és családja történetének fő eseményeit jegyezte fel. Fia megfogalmazása szerint „1835 tavaszától 1840 nyaráig a szalontai algimnáziumban tanult. Ez időre esik megismerkedése Arany Jánossal, ki rövid színészi pályafutása után hazatérve, 1836 őszétől fogva harmadfél éven át korrektorként működött

¹³ Pais Dezső, *A Horváth Jánossal társalkodó Pais Dezső, avagy tükröcserepek egy ötvennégy esztendő együttlét emlékeiből = Horváth Jánosról. Méltatások – emlékezések*, Bp., Akadémiai, 1958, 28. (Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 99.); lism 2002/3–4, 78.

¹⁴ *Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája*, HJKM V, 710.

¹⁵ Vö. Márki Sándor, *Sarkad története*, Bp., 1878, 132–135.

¹⁶ Horváth János Ady Endrének, 1911. ápr. 15. *AEÖM* III, 245.

¹⁷ Korompay Bertalan, *Horváth János magáról*, 10. (Kézirat 1954 és 1960 közötti beszélgetéseikről.)

ugyanott, azután tudvalevőleg jegyzőírnok lett, 1840 tavaszán pedig másodjegyző. Az iskolában Arany – mint önéletrajzában írja – »a magyar s latin grammatikai osztályokat tanítá«. Tanítványai közé tartozott-e Horváth József, vagy már akkor magasabb osztályba járt: arra nézve közelebbi adatom nincsen; csak annyi bizonyos, hogy ismeretségük ebből az időből származott. Horváth József 1840 őszétől fogva a debreceni gimnáziumban tanult tovább. Ott ismerkedett meg Szilágyi Istvánnal, Arany János volt osztálytársával, ki 1842-ben, mint tudjuk, Szalontára került, s Arany életében nevezetes szerephez jutott. Horváth József még öregkorában is együtt emlegette őket: nyilván, Szilágyi odaköltözése után sem szűnt meg kapcsolata Szalontáival. Ő azután elvégezte Debrecenben a »felsőtanodai – (bölcseleti, jogi és hittani) – pályaeveket«, s rektóriára ment ki Margittára.¹⁸ Az 1845 és 1848 közötti tanítás után ugyanott családi nevelősködés és az 1849 elején kezdődő érbogyoszlói jegyzőség következett. 1851 tavaszán került vissza Margittára, ahol, az 1855-ben kezdődő árvabizottmányi jegyzőség mellett, csaknem félszázadig töltötte be ugyanezt a tisztséget, amiért a 40 éves jubileum alkalmával arany érdemkeresztet kapott. 1861-ben újra életre hívta a reformkorban megalapított, de a szabadságharc után sokáig nem működő olvasó egyletet, s a könyvtár számára – ezek már Horváth József 1887-ből való, a jubiláló egylet ünnepélyére megírt történeti összefoglalásának szavai – Arany Jánost »mint ifjúkori ismerősét bizalmasan felkérte kiszemelésére annak, hogy mely könyvek kitől lennének vásárolandók? Erre Arany János saját kezűleg írott könyvjegyzéket küldött azon ajánlattal, hogy a könyvek Pfeifer Nándor pesti könyvárusnál 10% leengedéssel és részletes törlesztés mellett vásárolhatók, aminthogy azután több éveken át onnan történt a vásárlás. Így jött kapcsolatba Arany János halhatatlan neve a margittai egyleti könyvtár alapításával.«¹⁹ Eddig az idézet az 1896-ban meghalt margittai jegyző emlékezéséből, akinek »neve különben már régebben felmerült az Arany-irodalomban, mint a költő oly egykori ismerőséé, aki a *Dévaványai juhbehajtás* című verset mint Arany szerzeményét ismerte, nyilván ugyancsak szalontai diákkori emlékeként, s még késő öregségében is könyv nélkül tudta idézni annak első sorait.»¹⁹

Fennmaradt »A' helvét hitvallásuk' debreczeni főtanodájának bizonyítványa'' Horváth József 1840 és 1845 közötti tanulmányairól. Az első, a »bölcseleti pálya'' tárgyai: tiszta mértan, görög nyelv, ó- és középkor történelme, német nyelv, ásványtan, növénytan, újkor történelme, görög irodalom, latin irodalom, alkalmazott mértan, természettan, »vegyműtan'', »növeléstan'', »lélek és gondolkozástan'', »alapész és ismerettan'', bölcselet történelme, magyar irodalom és francia nyelv. A »jogtani pálya'' stúdiumai: észjog, statisztika, »országglástan'', »közállományi és bányajog'', magyar magánjog, váltójog, büntetőjog és jogtörténet. A »hittani pálya'' tárgyai: bibliai eredeti nyelvek, bibliai régiségtan, bibliai bírálat, ó- és újszövegmagyarázat, »Keresztyén

¹⁸ *Apró adat Arany Jánosról, HJIM IV, 943.*

¹⁹ *Uo., 944–945. Vö. Pap Károly, Arany egy zsenyéje. A dévaványai juhbehajtás, ItK 1954, 78.*

Egyház történeten” és „Különböző keresztyén felek vallásbeli értelméből a’ R. Cath. Egyház értelme”. A bizonyítványban szereplő valamennyi érdemjegy kitűnő vagy „1ső oszt.” volt, éppúgy, mint a külön feltüntetett erkölcsé.

Ebből az időszakból származik édesapjától, Horváth Mihálytól 1844. május 27-kén kelt, Sarkadról írt levele.

„Kedves Fiam!

Leveledet mikor olvastam az akkor jelen volt testvéreid és anyád előtt meg értvén belőle hogy milyen erős nyavalyában voltál. Mindnyájoknak ábrázattayából szomorúság tetszett ki gondolván azt hogy a betegnek a maga hazájában és Szülei körül is terhes az élet.

De hogy meg gyógyúltál örülünk rajta. S hála legyen az istennek. Ez után jobban vigyázz az egészségre hogy gonoszabbul ne légyen dolgod. [...]

Állapotunkat ami illeti Mindnyájan egessegesek vagyunk, a kis Sáríko is gögitsélget már.

Ha a Mindenható Isten életben egessegben meg tart s valami kárral nem látogat Lőríntzi vásárra eljövök, Erzsi húgoddal. Majd akkor többet beszélgetünk. Addig is Sebestyén János uramat Jó Feleségével s minden hozzá tartozóival együtt tisztellem. Mindnyájoknak, szinte úgy neked is Istentől jó egessegét kívánva maradunk Sarkadon

Édes atyád Horváth Mihály”

Arý András „Predikator” és Pogány Lajos „Fő Gondnok” 1848. április 24-én bizonyítványt állított ki „Arról, hogy ezen Margitai ref. Sz. Egyházban iskola tanítói hivatalt végzett Horváth József úr az 1845^{dik} évi martius 25^{dén} a’ reformátusok Debretzeni anya iskolájából városunkba kiküldetvén azon időtől számított 3 évig Egyházunkban iskolaigazgatói minőségben szolgált, melly hivatala folyama alatt szorgalmas és szép sikerű tanítása – úgy józan és ajánló magaviselete ’s szelid erköltse által a’ köz méltánylatot ’s kedvességet ki érdemelte.”

Első házasságát 1848-ban kötötte Galgóczi Erzsébettel, akit 1828. október 14-én kereszteltek meg Margittán. Az ő szülei Galgóczi György gubásmester (Margitta, 1805. november 14.) és Hajdu Juliánna (Margitta, 1804. február 5.) voltak; emlékeiket Horváth János kritikusí álnevei őrizték meg: ’Galgóczi György’, ’G. Gy.’, ’–lg –’, ’–LG–GY.’, ’Hajdu Elek’ (Elek Horváth József 1850-ben született, csecsemőként meghalt fiának neve volt). Tudjuk, hogy 1770-ben Margittán az említett Galgóczi György nagyapja (vagy oldalági őse), Galgótzi György volt a főbíró; az 1715. évi adózók országos összeírásában pedig szerepel egy Michael Hajdu; 1755-ben Hajdu Ferenc malommester két társával együtt átépítette a Berettyó villámcsapás során felgyulladt vízimalmát.²⁰

---

²⁰ Papp Attila, *i. m.*, 46, 136, 252; 44, 19, 129.

Fennmaradt az anyai nagypapa, Galgóczi György kéziratos kötete, amely belső címlapja szerint „P. V. Maronak Deákról Magyarra való fordítása”, azaz Vergilius eklogáinak, a *Georgicáknak*, az *Aeneis* első hét énekének, valamint Horatius két költeményének prózában való fordítása. Keletkezéséről a következő bejegyzések adnak tájékoztatást: a belső címlapon, a „Virgilius Máró soha sem vólt romai báró” hexameter alatt „Georgii Galgótzi In Classe Poëtarum die 6^a Julii Anno 1822.”; az *Aeneis*-fordítás végén „Finis est Finivimus Praeceptore Publico *Samuele Szeél. Að 1822*”; a kötet befejezéséről pedig az utolsó számozott, 267. lapon „*A 16 Augusti 1822*”. Galgóczi György 17 éves korában, a debreceni református kollégium poétai osztályának diákjaként Szeél, azaz Széll Sámuel (1797–1871), ekkor a költészeti osztály köztanítója segítségével készítette a fordításokat.²¹ Így kezdte el az *Aeneist*: „Hadakat és azt a Heróست énekelem a ki a Troja hatáiról az Isteni végzés szerént ki bujdosván le 1^{ör} jött Italiába és azokra a partokra a hol épült azútánn Lavinium partja.” Hátul, a családi bibliákhoz hasonlóan, életének fő eseményeit sorolta fel, 1826-ban kötött házasságkötésétől és hét gyermeke születésének időpontjától édesatyja, valamint egy újabb György 1851-ben és Erzsébet lányának 1861-ben történt haláláig.

Horváth József 1861-ig tartó házasságából nyolc gyermeke született; közülük öt nőtt fel: Juliánna (1848–1911), Endre (1853–1917), Mária (1857–1924), Erzsébet (1858–1889) és József (1860–1931). Előzvegyülve „királyi dispensatio – azaz felmentés – mellett”²² 1862. szeptember 23-án kötötte második házasságát a fiatalon – 33 éves korában – meghalt feleségének húgával, a Margittán, 1844. október 26-án született Galgóczi Juliánnával. Kilenc gyermekük, hét fiú és két leány született; közülük heten nőttek fel. Horváth János 1878. június 24-én, hetedikként látta meg a napvilágot. Keresztzülei Kösztler Károly pénztárnok és Balázs Erzsébet voltak. Édestestvérei: István (1863–1878, 15 évesen a Berettyóba fulladt), Mihály (1866–1938), Lajos (1868–1917), Ilona (1870–1915), Ödön (1874–1877, balesetben halt meg), Péter (1876–1951), Margit (1880–1973) és Ákos (1882–1954).

*

A bihari, az érmelléki, a margittai születés, a család és az iskola egy tudós tanár személyiségének alapjait teremtette meg, és egész életében, életművében irányadóként és

²¹ Szinyei József, *Magyar írók élete és munkái*, Bp., kiadta Hornyánszki Viktor, 1909, XIII, 656.

²² Horváth József *Bibliája*. Az 1786:15. § szerint „a férj házasságra nem léphet nejeinek [...] vérszerinti rokonaival”; a 16. § szerint pedig „Ha mindazáltal valami különös esetben, a vérszerinti rokonoknak és sógorsági viszonyban levőknek, egymás közt levő házasságát igen fontos okok tanácsolnák, az ily eset előzőleg, Nekünk mindig bejelentendő lesz, és csak a mi kegyelmes jóváhagyásunk kinyerése után szabad az egyházi törvényszéket megkeresni.” Csiky Lajos, *A rokonság és sógorság ágainak és ízeinek számítása tekintettel a házassági jogról szóló 1894: XXXI. T.-cz. 11. és 17. §-aira*, Bp., 1901, 13.

változatlan erővel hatott. Maga az itt tanult nyelv, ez a „csodálatos hangjelenség” ilyen szavakra ihlette: „Por és hamu mind, kik egykoron beszéltek: ő él, s tud a halottakról; időben, térben millióknak volt alkalmi, rész-tulajdona: s időben-térben, változva, osztva, egy és ugyanaz maradt; kiszolgált minden egyéni gondolatot, érzést és szándékot, de a maga rejtett törvényeivel folyvást lelki közösség megteremtésén munkált, s jelképe lett annak.”²³

„A ritmusos rendezettség lelki szükségletünk és igényünk”.²⁴ *Versritmusú szólások a kötetlen beszédben* című művének 650 tételből álló példatárát – írta –, „csak oly szólásokból állítom össze, melyeket magam gyermekkorom óta (»hazulról«) ismerek, s melyekről bizonyosan tudom, hogyan mondták, tagolták azok, akiktől újra meg újra hallottam”.²⁵ Az életmű szakmai tapasztalatait is összegező rendszerezés található itt a gyermekkor ösztönös elsajátításainak az otthoni közösségek által közvetített, majd először idősebbként, később felnőttként – tanárként és tudósként, apaként és nagyapaként – tudatosan továbbadott emlékével. Közülük sok megegyezik vagy rokon a máig fennmaradt – és Arany János költészetének tanulmányozásában is fontos – *Bihari gyermekmondókák* gyűjteményével, amelyeket lábjegyzetben jelzünk.²⁶ Az ottani tematikai csoportosítás szerint átrendezve a versritmusú szólásokat a legzsengőbb kortól kezdődő hazai szókincs rögzítésének lehetünk tanúi. Néhány példa:

Tente baba, tente (altató); Té, turo, téfel (ébresztő); Ábécédé, vaskondaré (fürdető); Öltözz-vetkezz, rossz bakkancsos!; Ingem-gatyám rám ne száradj, Csak az utolsó-ra! (öltöztető); Étél, ital, álom, legjobb ez a három; Aprits, pirits, márts (etető); Ákombákóm (csiklanto); Lóg a lába, lóg a, Nincsen semmi dóga (láblógató); Jár a baba, jár (járató); Török basa, nagy a hasa (rajzoltató); Tyúk ide, búbos, Bélés ide, rongyos, Kalács ide, fonatos; Bort, búzát, békességet, Mákot, makkot, mogyorót (jeles napok); Adtál uram esőt, nincs köszönet benne; Véka eső, köből sár (időjárás); Ha Pál fordul köddel, Ember elvész döggel; Ha Dorottya szorítja, Juliánna tágitja (időjóslás); Bing-bang (harangszó); Bömböm bika, vaskarika; bú bika, bú-bú (bikabosszantó); Orrod tőle fokhagymás (nyúl); Tányér talpam, lompos farkam (farkas); Fiu-fiu, ifiu (rigó hangja); Gyűjts, gyűjts! (tücsök); Egyetek, vegyetek, Hadd nőjjön a begyetek (ételkínáló); Répa, retek, mogyoró (nyelgyakorló); Újság hasamba, betegség pokolba; Apád-anyád ide jöjjön (varázsmondókák); Mennél koszosabb, Annál vakarósabb; Ha haragszik, majd megbékül, Vagy a háta majd megkékül; Kutya van a kertben!; Tóti, Bozsaj, Cséhtelek, Hordjanak el a szelek; Ha jösztek, lesztek, Ha hoztok, esztek; Ba-

²³ *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*, HJIM I, 481.

²⁴ *Rendszerez magyar verstan*, HJVM, 557.

²⁵ *Uo.*, 875.

²⁶ *Bihari gyermekmondókák*, közzéteszi Faragó József és Fábián Imre, Bukarest, Kriterion, 1982. Az egybeesések sorszámai: 119, 184, 245, 273, 298, 436, 748, 787, 1241, 1484, 1567, 1773, 1793, 1960, 2036, 2277, 2545, 2624, 2910, 3274, 3328, 4310, 4323, 4420, 4445, 4517, 4802, 4832, 4853, 4861, 5020, 5149, 5443.

goly mondja verébnek: te nagyfejű!; Hosszabb péntek, mint szombat; Április bolondja, Május szamara; Kint ülnek fényesék, várják szippantsékat; Irigy béka, sós ugorka; falra-borsó; Hát a nénéd él-e még? Hát a foga ép-e még? Rád-e, rád-e, rád-e még; Rád-e viczorítja még? (csúfolók); Jer fel kopasz a hegyre!; Cigány adta: visszavette; Tinta, penna, kalamáris, papiros (játék); Forró vizet a kopasznak (mese); Nádnál vékonyabb, Toronymál magasabb (találós kérdés: az eső).

Horváth János emlékezete szerint két vagy három éves korában került a margittai óvodába, amely akkor nyílt meg. Az óvónő, Paál Róza később azzal dicsekedett, hogy ő tanította meg beszélni. Egy alkalommal Eötvös József versét, *A megfagyott gyermeket* kellett szavalnia, de elsírta magát közben.²⁷ 1899-ben, másodéves egyetemista korában Gyulai Pál értelmezésében hallhatott ugyanerről a költeményről, amely az elhangzottak szerint „meg is érdemli a méltánylást, mert igen nemes érzés vonúl el rajta, bár egy kissé érzélgős és nem eléggé valószínű. A falusi gyermek szájába adott érzelmes sorok ugyanis jobban illenek egy városi gyermekhez, mert a kunyhó gyermeke aligha szólhat így”.²⁸ Az 1904–1905. tanévben mint kezdő tanár, a Budapesti V. ker. Magyar Királyi Állami Főreáliskolában a megtanulandó versek közé sorolta ezt a költeményt; egyetemi tanárságának idején pedig, *A magyar versek könyvének* első (1937), majd második (1942) kiadását összeállítva Eötvös öt verse közül elsőként *A megfagyott gyermeket* szerepeltette. Egyik tanítványa, Katona Piroska, aki 1953-ban tanárának hetvenötödik születésnapjára gratulált, levelében arról számolt be, hogy a kecskeméti óvónőképzőben fáradozik irodalom és ideológia áthidalásán, s a verseket válogatva gyakran eszébe jut „egy kisfiú –, akit ugyan nem láttam, de élénken el tudok képzelni – amint három éves fejjel a Megfagyott gyermeket szavalja.....”²⁹

Margittán a nagy református iskola 1874-ben épült fel a Fazekas és a Kis utca sarkán, a református templom szomszédságában. Az 50 évig itt tanító Bod Lajos³⁰ – írta Horváth János egyik levelében – „szinte túlzásig nyelvtanozott; elemeztünk rogyásig. Még a szakvizsgámon is abból éltem. Szenczi Molnár zsoltáraiból sokat megtanultunk könyv nélkül, s minden reggel, elébb templomba menve, énekeltük. Temetéseken is végig kántáltuk a várost a gyászháztól a temetőig. Egész versritmikai tudományomban az adta meg a tapasztalati, élményi alapot.”³¹ Ő maga szokta megadni a hangot, de egyszer, amikor szüretéről hívták be, ez túl magasra sikerült, és így nem tudták tartani. Dobó Miklós, az iskola szigorú, de indulatos rektora hirtelen felindulá-

²⁷ Korompay Bertalan, *i. m.*, 3.

²⁸ Gyulai Pál: *Báró Eötvös József munkái*. Kiadta Lehr Andor b[ölcész].h[allgató]., Bp., 1899. 25–26. OSzK Kézirattár, Fond 36/3553.

²⁹ Katona Piroska Horváth Jánosnak, 1953. jún. 22. A Horváth Jánosnak írt levelek jelzete – ha nincs külön megjelölve és a családiak kivételével – MTA KIK Kt (a Növedéknapló száma: 79/2002).

³⁰ Papp Attila, *i. m.*, 174.

³¹ Horváth János Keresztury Dezsőnek, 1944. ápr. 27. OSzK Kt Keresztury-fond.

sában az elemista lábszárára csapott, aki nyomban ott hagyta a kántálókat és visszasi-
tett a szőlőbe.³²

Nemcsak az iskola és az egyetem, a zsoltár és a verstan kapcsolódott össze a kései
visszatekintésekben. Amikor 1951-ben Voinovich Géza megjelentette az Arany János-
versek kritikai kiadásának első kötetét, Horváth János hozzá írt levele *A bajusz* című
költeménynek ezt a részletét kommentálta:

De mi haszna! mindhiába!
Nincs orvosság patikába,
Széles mezőn, drága kertben,
Vagy más helyen,
Ami neki szórt neveljen!

Arany „e sorokban a következő református halottas ének frazeológiáját kevergeti:

Nincs orvosság halál ellen
Patikában, vagy más helyen,
Széles mezőn, drága kertben
Oly fű nincsen,
Haláltól, amely megmentsen.

Iskolás koromban – folytatódik a levél – temetésekkor magam is fűjtam ezt
Margitta utcáin végig. Onnan emlékszem rá.”³³ Ez az énekszöveg az „Én Istenem,
benned bízom” kezdetű, 406. (a magyarországi énekeskönyvben 325.) számú dicséret
egyik versszaka, amely azt példázza, hogy a gyermekkori emlék Arany János költé-
szetével függ össze, egyszersmind pedig annak egyik forrását közvetíti.

A *Magyar vers* című könyvben a következő visszaemlékezést találjuk: „Iskolában
szintén sokszor kell verset felmondania a nép gyermekének, oly verset, melynek sem
ő, sem más nem ismer dallamát; régen a *Hármas kis tükörből* tanultak efféléket, s még
mi is minden vármegyéről tanultunk egy verset (»Bihar vármegyének székhelye
Nagyvárad, Hol a Sebes-körös pusztít, ha megárad« stb.), s a bibliai könyvek rendjét,
az apostolok nevét is versben jegyeztük meg (»Mózes írt öt könyvet, elsőt teremtés-
ről...« – »Péter volt az első, kit követett András...«). Mind e versek ritmusa teljesen
egyfajta az énekelt versekével.”³⁴

Fennmaradt egyik szépírási gyakorlata „Horváth János III-dik oszt. tanuló”-nak,
amelynek első része Batsányi János *Biztatás* című verséből való: „A hazáért élni,
szenvadni s jót tenni, ügye mellett önkényt s bátran bajra menni, kárt veszélyt, rabsá-

---

³² Korompay Bertalan, *i. m.*, 13–14.

³³ Horváth János Voinovich Gézának, 1952. febr. 7. Papp Vilmos, *Ismeretlen levél Arany Já-
nosról*, RefL 1993. febr. 28. 1.

³⁴ *A magyar vers*, *HJVM*, 400–401.

got érte föl sem venni s minden áldozatra, mindenha kész lenni: barátom! oly dolgok, melyek az embernek dicsőség mezején oszlopot emelnek; s melyekért bár, mig élsz, sokan nem kedvelnek, a jók sirodban is áldanak, tisztelnek.” Kántor Péternek, az iskola későbbi igazgató-tanítójának elbeszélése szerint a fiatal kollégiumi tanár, amikor még az első világháború előtti egyik nyári vakációban hazalátogatott, elment az iskolába, megnézte régi tantermét és megmutatta a padot, amelyikben ült; ezt a tanító megjegyezte, s oda ültette a jobb tanulókat.³⁵

Húga, Margit így emlékezett vissza: „A fiúk és egypár kis iskolatársok tényleg jártak betlehemmel. Már az egész advent alatt a betlehemet készítették. Szép kis színes papírokból építették fel ügyesen, csinosan, az alját kirakták zöld mohával, azon legeltek a kis bárányok, nekem volt szép bölcsős babám, azt is betették és egyéb kis játékokat és mikor eljött a szent este, elindultak vele ünnepet köszönteni a baráti családokhoz. Kis gyertyákkal szépen ki volt világítva. Jani volt a bejelentő angyal, Péter a betyár, Török Vince az öreg juhász s a többieknek a nevére nem emlékszem, de mind szuronyosak voltak, a szurony végére egy-egy citrom volt húzva s valamennyien jelmezbe. Az angyal hófehérbe, a betyár zsinóros ruhába karddal, az öreg juhász egy nagy bundával és nagy bottal, csörgőssel és egy demizsonnal. [...]

Csordapásztorok, midőn Betlehembben csordát őrizének,
éjjel a mezőben, éjjel a mezőben.
Mennyből az angyal leszállt hozzátok, pásztorok, pásztorok,
hogy Betlehembe sietve menve lássátok, lássátok...
Nincsen neki párnája, sem meleg dunyhácskája,
csak széna meg szalma, csak széna meg szalma.
Jászolban fekszik, barmok közt nyugszik szent fia, Jézuska...

Aztán bejött a betyár s nagy garral járkált alá s fel a szobában, kulacs a vállán, s mondta:

Hogy felültem kis pejlovam hátára,
elvágtattam vele a Tiszára.
Kis pejlovamnak a jegen kitörött a lába,
én meg itt maradtam egy ingbe-gatyába,
szánj meg uram egy pár forinttal.

S a perselyt lecsapta az asztalra. Azután bejött a csörgős botjával az öreg juhász s mondja:

---

³⁵ Tunyoghy Lajosné Horváth Margit Korompay Bertalannénak, 1961. nov. 5.

Adjon Isten szerencsés, lencsés, kolbászos jó estét.
Hát ti fiaim itt esztek-isztok,
Szegény öregapátokról nem is gondoltok.

Erre odaadják az öregnek a kulacsot. Az öreg inni akar, de nem tud, s mondja nagy haraggal:

Lám, lám a szegény öregnek fenékkal fordítva adjátok a kulacsot.

Aztán énekeltek együtt az egész kis társaság. Mondta a betyár:

Vedd rád öreg a bundát, fogjunk göndör báránykát,
már mi innen elmegyünk, boldog ünneplést.

A szereplők együtt énekeltek:

Én is hoztam furulyát, furulyát,
fújunk neki egy nótát, fújunk neki egy nótát.
Én is hoztam lisztecskét, főzünk neki pépecskét.
Én is hoztam gödölyét, főzünk neki leveskét.

Óriási sisak mindenkinek a fején, valóságos kürtő. Színes papírral bevonva, papírlánccal feldíszítve. Az öreg a szavaihoz csörgős botjával verte a taktust. Mikor aztán hazaérkeztek, leültek osztozkodni az ajándékokon s örültek, hogy milyen sokat kerestek.³⁶

„Jani még – folytatódik a visszaemlékezés – mint Eötvös kollegista is mindig beengedett 2-3 betlehemes csapatot is, nagyon szerette látni, hallani a játékokat és gyönyörködött bennök. »Emlékezés a gyermekkorra.« Mikor Janiék jártak a betlehemmel, akkor még az öreg jegyzői házban laktunk, Jani még elemista volt s mikor este jártak a Betlehemmel, a kocsisunk ment velök, vitte a lámpást előttök, mert sötét volt és nagy sár, mert nem volt sem villany, sem járda, s vigyázott rájuk, nehogy valami baj érje őket.»³⁷

Horváth János feltehetőleg kollégistaként írt, *Betlehemesek* című verse ugyanezt az időbeli visszatérést örökíti meg:

„Mennyből az angyal”...
Nagy éles hanggal
Mondjátok,
Mondjátok!
Szívben ujúlva
Hadd hallom újra

³⁶ Tunyoghy Lajosné Horváth Margit Korompay Bertalannénak, 1971. ápr. 5.

³⁷ Tunyoghy Lajosné Horváth Margit Korompay Bertalannénak, 1971. ápr. 12.

Örvendő nótátok.
Hadd látom a jászolkát,
Mezitelen Jézuskát,
Istennek
Szent fiát.

Az egyik versszak megerősíti a sok évtizeddel későbbi, testvéri emlékezést:

Gyermek koromban
Én is daloltam,
Az angyal
Én voltam:
Fejembe csákó
Ángyélkából,
Fényes kard
Markomban.
Jól tudtam a mondókát,
Úgy tiszteltem Jézuskát,
Istennek
Szent fiát.

Érbogyoszlón, ahol édesapjuk, Horváth József korábban jegyző volt, egy 1862-ben pusztító tűzvész után Körmöcbánya sokat segített: 75 aranyat küldött; ez magyarázza kapcsolatukat. A Bars megyei bányavárosban működő állami főreáliskola, amelynek új épületét 1874-ben adták át, egyike volt az ország 21 hasonló intézményének. 1875-ben Trefort Ágoston rendelete a reáliskolákat 8 osztályossá fejlesztette, s egy 1883-ból való törvénycikk a gimnáziummal egy szinten álló általános műveltségadást és a felsőbb képzésre való előkészítést írta elő. Elsősorban Schröder Károly igazgató érdeméből vált a körmöcbányai főreáliskola „a magyar iskolaügy egyik nevezetes intézetévé”.³⁸ A városban 1890-ben 4222 lakos élt; ennek több mint fele németnek, több mint egyharmada szlováknak vallotta magát, a magyar anyanyelvűek száma alig haladta meg a tíz százalékot. Az itt élők háromnegyed részben katolikus vallásúak voltak, s az evangélikusok száma nem tette ki a lakosság egyötödét.³⁹ Az ide való eljutást a (Nagyváraddal szomszédos) Biharpüspöki és Érmihályfalva közötti

³⁸ Bellaagh Aladár, *Schröder Károly főreálisk. igazgató középisk. tan. működésének negyedszázados évfordulója = A Körmöcbányai M. Kir. Állami Főreáliskola huszadik évi értesítője*, 1889/90. Szerkeszti és kiadja a tanári testület, Bp., Rudnyánszki A. könyvnyomdájából, 1890, 7.

³⁹ Hlatky József, *Körmöcbánya és vidékének néprajzi viszonyairól = A Körmöcbányai M. Kir. Állami Főreáliskola huszonhetedik évi értesítője*, 1896–97. Közzéteszi Faith Máttyás id. igazgató, Körmöcbánya, Joerges Ágost özvegye és fia könyvnyomója, 1897, 16–17.

vasút, valamint az ehhez kapcsolódó, Székelyhíd és Margitta vonal 1887-ben történt megnyitása tette lehetővé.⁴⁰

Húgának visszaemlékezése szerint „Jani és Péter mint első éves reálisták, Körmöcbányán kezdték a tanulást. Bizony, elég korán kezdték meg az elszakadást az ottontól. Elmentek szeptemberben és csak az iskolai év végén jöttek haza, mert az utazás sokba került volna, hogy ünnepekre is hazajöhessenek. A kis Janika évközben tüdőgyulladást kapott. [...] Debrecenbe vitték őket másik évben és ott végezték a négy [pontosabban a hátralevő három] alsó osztályt. Debrecenben egy igen jó családnál voltak lakáson és ellátáson. Hárman voltak egy szobában: Török Vince, Péter és Jani. Negyedik volt a házigazda fia, ifj. Györfy József, aki teológus volt, igen derék, komoly, okos fiatalember s az ő társasága és felügyelete is igen jó hatással volt a gyermekek fejlődésére. Györfy néni egy igen jólelkű, derék magyar asszony volt, aki úgy ápolta, gondozta, táplálta őket, mintha mind az ő gyermekei lettek volna. Ha jól emlékszem, Györfy bácsi szücsmester volt, de már akkor nem folytatta a mesterségét. Majd aztán az ötödik reálban visszavitték őket Körmöcbányára, már akkor velök ment a kis Ákos is első reálba. Körmöcbánya sokkal olcsóbb volt, mint Debrecen. Ott volt tápintézet és Jani teljesen díjmentes volt. Sem tandíjt, sem kosztpénzt nem kellett fizetni. Minden évben jutalmat kapott, egy-egy körmöci aranyat. Ezt Debrecenben is kapta s mindig oda adta Édesapámnak, hogy tegye el s ha majd szüksége lesz rá, elkéri. Majd meg akarta venni Arany János összes költeményeit s írott Édesapámnak, hogy küldje az aranyakat. Emlékszem, hogy Édesapám azt írta az utalvány szélire, hogy: »Küldöm az aranyakat Aranyra.« Körmöcbányán is jó helyök volt, egy kis fiatal özv. asszonynál voltak lakáson Péter, Jani, Ákos. Fizettek értök 7 forintot személyenként. Ezért kaptak lakást, reggelit és mosást. Ebéd, vacsora az alumneumban volt, ez is 7 forint volt. Jani díjmentes. Majd aztán a negyedik polgáriba én is odakerültem s én a háziasszonnyal voltam egy szobában. Bizony nagy gond volt annyi gyereket taníttatni. Debrecenben sok barátot szereztek, akik az ő kedvükért otthagyták a szülőföldet s velök mentek Körmöcre. Pedig volt Debrecenben reál is és gimnázium is. Velök ment Török Vince, Kapros Jóska, Bikkfalvi és Zsiros Károly. Ezek ott érettségiztek. Janit különösen becsülték a tanárai, mintha már sejtették volna a jövőndő nagy emberét.”⁴¹

A másodikos Horváth János, bátyjával együtt, az 1890–1891-es tanévben került a debreceni városi főreáliskolába, amely 1873-ban négy osztállyal indult, majd 1875-től 1889-ig öt osztállyal működött, évenként növekedve 1892 őszétől vált teljessé,⁴² s az

⁴⁰ Fleisz János, *Város, kinek nem látni mását – Nagyvárad a dualizmus korában*, Nagyvárad, BN Kiadó, 1996, 38–39.

⁴¹ Tunyoghy Lajosné Horváth Margit Korompay Bertalannénak, 1961. aug. 1.

⁴² Fazekas Sándor, *Adatok a debreceni reáliskola államosításának történetéhez = Debreczen. sz. kir. város Főreáliskolájának tizennyolczadik évi értesítője az 1890–1891. tanévről*, közli: Fazekas Sándor igazgató, Debreczen, nyomtatott a város könyvnyomdájában, 1891, 4–5, 16, 19.

1891–1892. tanévben alakult állami főreáliskolává.⁴³ 1889-ig a református főiskola épületének egyik kis szögletében kapott helyet; 1886 szeptemberétől a három felsőbb osztály diákjai egy tanításra alkalmatlan bérházba, az alsóbb osztályok pedig, 1891 őszétől, egy korábbi vendégfogadóba jártak.⁴⁴ A Hatvani utcában épült új épületet 1893-ban adták át;⁴⁵ a Horváth-testvérek ebben az évben már visszatértek Körmöcbányára. 1890. szeptember 12-én „I. Ferencz József Ő császári és apostoli királyi Felsége” Nagyrádról jövet⁴⁶ meglátogatta Debrecent, s „A főiskola udvarán Ő Felsége bevonulásánál a főiskolai különböző tanintézetek ifjúsága és ezek mellett a reáliskolai tanulók, tanáraik vezetése alatt képeztek sorfalat.”⁴⁷

Fináczy Ernő közlése szerint a reáliskolák tantárgyainak osztályok szerinti megoszlása ekkor a következő volt:⁴⁸

TANTÁRGY	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
Vallásstan	2	2	2	2	2	2	2	2
Magyar nyelv és irodalom	5	5	3	3	3	3	3	3
Német nyelv	5	4	3	3	3	2	2	2
Francia nyelv	–	–	5	5	4	4	3	3
Bölcsészlet	–	–	–	–	–	–	–	3
Földrajz	3	3	–	3	–	–	–	–
Történelem	–	–	3	–	3	3	3	3
Matematika	3	4	3	4	5	4	4	3
Természetrajz	2	2	–	–	2	3	3	–
Természettan	–	–	3	–	–	–	4	5
Vegytan	–	–	–	2	2	3	–	–
Rajzoló és ábrázoló geometria	5	5	2	2	2	2	2	2
Szabadkézi rajz	–	–	2	2	2	2	2	2
Szépírás	1	1	–	–	–	–	–	–
Tornázás	2	2	2	2	2	2	2	2
Összesen	28	28	28	28	30	30	30	30

⁴³ *A Debreczeni Állami Főreáliskola tizenkileczedik értesítője az 1891–1892. iskolai évről.* (Uj folyam. Első szám.) Összeállította Fazekas Sándor id. igazgató, Debreczen. Nyomatott a város könyvnyomdájában, 1892, 56.

⁴⁴ *A Debreczeni Állami Főreáliskola huszadik értesítője az 1892–93. iskolai évről.* (Uj folyam. Második szám.) Összeállította Fazekas Sándor igazgató, Debreczen. Nyomatott a város könyvnyomdájában, 1893, 3.

⁴⁵ *A Debreczeni Állami Főreáliskola huszonegyedik értesítője az 1893–94. iskolai évről.* (Uj folyam. Harmadik szám.) Összeállította Fazekas Sándor igazgató, Debreczen, nyomatott a város könyvnyomdájában, 1894, 44.

⁴⁶ Fleisz János, *i. m.*, 53.

⁴⁷ *Debreczen. sz. kir. város Főreáliskolájának tizennyolczadik évi értesítője az 1890–1891. tanévről.* Közli: Fazekas Sándor igazgató, Debreczen, nyomatott a város könyvnyomdájában, 1891, 1–2.

⁴⁸ Fináczy Ernő, *A magyarországi középiskolák múltja és jelene*, Bp., Hornyánszky Viktor könyvnyomdája, 1896, 129.

1890–1891-ben a második osztály főnöke a magyar–német szakos Beczner Frigyes volt. Az ő irányításával működő Gyakorló kör egyik jutalmát, egy aranyat ebben a tanévben Horváth János nyerte el pályamunkájával.⁴⁹ Egy évvel később a vegytant, mennyiségtant és természettant tanító Piribauer Alajos, újabb egy év múlva pedig a német és francia szakos Laczkó Károly volt az osztályfőnök. Irodalomtanárunk az értesítők szerint két évig Beczner Frigyes, majd Schmidt (Vasverő) Rajmund volt. Horváth János jól emlékezett Balassa Józsefre és Kardos Albertre,⁵⁰ akiknek műveit több tanulmányában is idézte: így az elsőnek *A phonetika elemei* című munkáját (1886), Zsoldos Jákó verseskönyvének és Árgirus históriájának kiadását (1902, 1910), a másodiknak pedig egy Arany-magyarozatát (1906), *Miért oly gyarló középkori verselésünk* (1894), *A XVI. század magyar lyrai költészete* (1894), *Tallózás a Zách Klára körül* (1918), *Zircz emlékezete és a Mohács* (1931) című tanulmányait és *A magyar irodalom története 1900-ig* című kötetbe írt fejezetét (1913). Ez utóbbit komoly elismeréssel méltatta könyvismertetésében: „Kardos Albert (1526–1664) esszészzerűleg dolgozik; igyekszik az egész irodalmi kor egységét állandóan éreztetni, de a közlés és tanítás feladatairól sem felejtkezik meg; csinosan s nemegyszer bizonyos átmelegedéssel ír, mely legerősebben az igen sikerült Pázmány-fejezetet hatja át.”⁵¹ Másodikos korukban az osztály református diákjainak vallástan óráit rövid ideig Szabolcska Mihály segédlelkész látta el.

Iskolai eredményei a következők voltak: másodikban szépírásból és énekből jót kapott, tornázásból pedig (az előző évi betegség következményeként is) közepest; osztályában a második legjobbként szerepelt. Harmadikban énekből ismét jót kapott, negyedikben pedig színjeles lett; mindhárom debreceni évének végén jutalma „egy cs. és kir. arany” volt, „jeles előmenetelért és jó magaviseletért”.

A IV. osztályos tankönyvek közül kiemelendő Korda Imre *Stylistika és verstana*, valamint a *Toldi*nak Lehr Albert által jegyzetekkel ellátott, 1890-ben megjelent kiadása. Az olvasmányok között szerepeltek ez utóbbiból a *Toldi* keletkezésére, sikerére, hatására, forrására, meséjére, személyeinek jellemzésére, valamint nyelvére vonatkozó fejezetek; ebből szükségszerűen következett az írásbeli dolgozatok tárgya: „Arany

⁴⁹ *Debreczen. sz. kir. város Főreáliskolájának tizennyolczadik évi értesítője az 1890–1891. tanévről.* Közli: Fazekas Sándor igazgató, Debreczen. Nyomatott a város könyvnyomdájában, 1891, 31.

⁵⁰ Korompay Bertalan, *i. m.* 17.

⁵¹ *Magyar ritmus, jövevény versidom, HJVM, 145–146; A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig, HJIM III, 97; Vörösmarty drámái, HJIM III, 963; Egy magyar versbeli mondatképletről, HJVM, 8; Ősi nyolcas szerkezetek időrendje, HJVM, 55; Zács Klára körül, HJVM, 63; A középkori magyar vers ritmusa, HJVM, 185; A magyar vers, HJVM, 451; Rendszeres magyar verstan, HJVM, 551, Kisfaludy Károly, HJIM III, 762; A műveltség könyvtára. XI. kötet. A magyar irodalom története 1990-ig, HJIKM V, 785.*

»Toldi«-jának különböző szempontokból való ismertetése, főképpen pedig egyes részeinek kivonatos elbeszélése”.

12 év múlva, az 1903–1904. tanév végén a M. Kir. Tanárképző Intézet Gyakorló Főgymnásium Értesítőjében jelent meg az ott tanító, 24 éves Horváth Jánosnak *Toldi Miklós (Tartalmi összefoglalás, különös tekintettel a lelki motívumokra)* című, tanulmányszerű óravázlata.⁵² Több mint félszázaddal azután, *Tanulmányok* című kötetében, *A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése* című egyetemi előadásának szövegében igen fontos szerepet kap majd a *Petőfi hatásának kezdete. Toldi s a népiesség* című fejezet.⁵³ Elmondható tehát, hogy Aranynak ez a műve központi jelentőségű volt irodalomszemléletében, amely a nemzeti klasszicizmus eszményeivel való azonosulást jelentette, a klasszikus ízlés irodalomtörténet-írói továbbéléseként.

Első, fennmaradt levele az a József-napi köszöntés, amelyet édesapjának írt Debrecenből 1892 márciusában: „Névnepja újabb ünnepén nem mulaszthatom el szívből jövő őszinte kívánataimat kifejezni ha nem is szóval, de legalább írásban. Adja az Isten, hogy kedves apám erőben, egészségben, családjá javára és öröme sok, számos évig éljen.”⁵⁴ Horváth József ugyanaz év novemberében írt leveléből idézünk: „Hogy privat órák adása iránt tanárodnak benned lett bizodalma, ezen örülünk. Ha tehát nem gondolod magadra nézve terhesnek vagy saját tanulmányaidban hátráltatónak mi beleegyezőnk, nem annyira a különben elég tisztességes jutalékért, mint inkább annak felgondolásáért, hogy tanárod téged tüntetett ki bizodalmaival.”⁵⁵ Erre az időszakra Horváth János így emlékezik vissza: „órát adtam egy-két diáknak, az azért kapott honoráriumából hegedő-órát vettem Mácsay Sándor kiváló muzsikustól, aki a híres »kántus«-nak is dirigense, »praeses«-e volt. A kántus énekórára eljártam, sok szép éneket (főképp a Vitéz Mihályéit) ott hallottam és jegyeztem meg. Egy szücsmesternél laktam, annak a fia teológus volt, s az és kollégái szintén tagjai voltak a kántusnak, s velők jártam, sokszor, színházba is, állóhelyre. – A tanári kar, egy-két különcöt leszámítva, igen derék emberekből állt, mind a két iskolában, s hasonlót tapasztaltam később, már magam is, mint tanár, két iskolában.”⁵⁶ Ennek a debreceni emléknek is megvoltak a maga irodalomtörténeti következményei: Csokonai „a vers »cantabilitását«, meg hogy a vers éneklésre, muzsikára való, többször is említi” – írta *Csokonairól* tartott egyetemi előadásában. „Vers, ének bőven van mindegyik darabjában. Innen vígjátékainak az énekes műfajjal való rokonsága, némi operettszínézete. Sokszor saját verseit látjuk viszont bennük”.⁵⁷

⁵² Bp., 1904, 19–27; *HJIM* IV, 925–934.

⁵³ *HJIM* IV, 862–875.

⁵⁴ Horváth János Horváth Józsefnek, 1892. márc. 18.

⁵⁵ Horváth József Horváth Jánosnak, 1892. nov. 13.

⁵⁶ Horváth János Keresztury Dezsőnek, 1944. ápr. 27. OSzK Kt Keresztury-fond.

⁵⁷ *Csokonai*, *HJIM* II, 853, 891.

A margittai gyermekkorról ismét hűgától kapunk összefoglalást: „Elég szép család volt, kivált egy-egy szünidő alkalmával, mikor az unokák nagy része is nálunk volt, aztán a fiúknak a barátai, nekem a barátnőim; hangos volt a ház, az udvar.

De azért soha nem sokallta a mi drága Édesünk a dolgot, amit egy ilyen népes család ellátása okozott. S ő, az ő munkájával, szorgalmával többet keresett, mint amennyi a jegyzői fizetés volt. Ő gazdálkodott, termelt búzát, rozsot, tengerit s mindent, ami a család számára és az állatok ellátására szükséges, levágtak 10-12 hízót, a szalonnát lesózták az aratók számára. Sonka, kolbász kellett a sok gyermeknek, a füstölt hús a személyzetnek. Volt nagy gazdasági udvar a jegyzői lakásban: volt ruca, liba, tyúk, csirke. Neveltek szép csikókat s jó áron eladták. Híresek voltak a margittai jegyző lovai. Megvolt a két szép szőlő. S ez mind Édesanyám gondja volt és bírta a drága. Nyári szünidőben Édesapánk csináltatott mindig kuglit az udvaron a ház előtt a fiúk számára s néha még ő maga is közibük állott. S volt nagy vivátozás egy-egy kilences dobásra. Volt kis diákbanda: Péter, Jani, Török Vince, Dobó Miklós, Kántó Sándor. Aztán az én barátnőim, jól teltek a szünidők. Debrecenből minden nyáron kijött Alföldi Károly tánctanár két fiával, ezek is legtöbbször nálunk voltak. S mikor a társaság meguzsonnázott, szedtük a legyezőket, sarkantyúkat s mentünk a tánciskolába.

Édesapám nagyon szerette, ha a fiúk hegedültek és énekeltek. Szép is volt. Mi négyen körmöciek tudtunk egy pár szép karéneket, amit a körmöcbányai énektanár tanított úgy a reáliskolában, mint a polgárban. Megvolt mind a négy hang. Ákos volt a prím, Jani volt a tenor, én voltam az alt, Péter a basszus. Nyári estén, vacsora után kiültünk a nagy eperfa alatt s megtartottuk a nagyszerű hangversenyt. A fiúk hegedültek s énekeltek és szegény Édesék olyan örömmel hallgatták.⁵⁸

Megmaradtak az őszi visszatérés emlékei is. „Édesanyánk vitt négyönket Körmöcbányára – írja a visszaemlékezés –; nekünk is az volt a legfőbb gondunk, hogy »mit viszünk az útra?« Szegény Édes már egy héttel előbb kezdte készíttetni az útravalót. Nagy útra indultunk. Másfél napot vett igénybe az utazás. Öten mentünk és csak személyvonattal mehettünk, így is nagyon sokba került az utazás. Egy óriási bőrönd csak ennivalóval volt megrakva. Indultunk hazulról hajnali 4 órakor s másnap délben érkeztünk Körmöcre. Velünk jött Török Vince is. Gondolhatod Kedves, hogy kosztolgattunk útközben; ez is hozzátartozott az utazási élvezethez. Este érkeztünk Hatvanba, ott töltöttük az éjszakát a váróteremben, mert csak reggel volt csatlakozás. Miska akkor Kuncznál volt és estére feljött Hatvanba, hogy lásson meg bennünket. Édes felnyitotta az élestárat, egy asztalra felpakolt, körülültünk, ettük a jó hazait s szerencsésen eltöltöttük az éjszakát. Reggel aztán Miska visszament Pestre, mi meg indultunk tovább. Mikor megérkeztünk, az állomáson ott várt az egész diákcsoport, nagy hurrázással vártak és fogadtak bennünket. Tudták, hogy mikor érkeznek Janiék s ott várta őket

⁵⁸ Tunyoghy Lajosné Horváth Margit Korompay Bertalannénak, 1961. júl. 8.

az egész osztály. Fogadtunk egy kocsit, amely levitt Édest, engemet és a csomagokat s megindult a karaván. Mi mentünk a kocsival a szerpentin úton, a diákság meg a gyalogúton s biztattak, hogy ők hamarabb elérik a várost, mint mi. A város völgyben fekszik köröskörül véve hegyekkel, s a gyalogút egyenesen toronyirányába vezetett pontosan a reáliskolához. S mire mi odaérkeztünk, tényleg ott vivátozott már az egész csapat. Azután elbúcsúztunk és ment kiki a maga szállására. Két napig maradt velünk Édes és csudálatos volt, hogy Ő, aki olyan asztmás volt, hogy itthon nem tudott járni a városon keresztül, itt egész nap jött-ment velünk és egy cseppet sem fúladt. Birta a járást dombon fel-le minden fáradság nélkül. Nagyon jót tett neki az ottani hegyi levegő.

Majd aztán a két nap leteltével ott maradtunk négyen árván tiz hónapra.”⁵⁹

A Körmöcbányai Magyar Királyi Állami Főreáliskola értesítői beszámolnak az ott tanulók létszámáról: az 1889/90-ben induló I. osztály 57 diákból állott, s közülük akkor egy sem érte el a színjeles eredményt. Jellemző, hogy a tankönyvek szerzőinek többségét a diák viszontláthatta az egyetemen: a kezdők Simonyi Zsigmond *Magyar nyelvtan mondattani alapon* és a Lehr Albert és Riedl Frigyes írta *Magyar olvasókönyv* I. című könyvből tanulhattak.⁶⁰ Ötödikben az osztály már csak 26 főből állt, a magyar tankönyv Góbi Imre *Rhetorikája* volt,⁶¹ hatodikban Greguss *Magyar költészetana*, hetedikben és nyolcadikban pedig a Beöthy Zsolttól összeállított *A magyar nemzeti irodalom történetének ismertetése* (I–II.) volt az anyag. Horváth János hatodikos korától az érettségi bizonyítványig színjeles volt (a nyolcadik osztályt csak 16-an fejezték be).

1895-ben hetedikesként beszédet tartott az az évben meghalt igazgató, Schröder Károly sírjánál. Két alkalommal magyar népdalokat hegedült: megmaradt a Toldy-önképzőkör 1896. március 21-én tartott ünnepélyes nyilvános gyűlésének programja, amelyen Kapros József, valamint Török Vince szereplése mellett (az utóbbi Karcagon lett református lelkész és mindvégig jó kapcsolatban maradt régi barátjával) „Horváth J. (VII.) magyar népdalokat játszik hegedűn Zsiros K. (VI.) zongorakiséréte mellett.” A millennium évfordulóján rendezett két iskolai emlékünnepe programjában Vörösmarty *Hymnus* és Garay *Szeresd a hazát!* című versét szavalta, egy őszi rendezvényen Vörösmarty *Az élő szobor*, tavasszal pedig *A vén cigány* című költeményét mondta el. Két saját versét is feljegyezték: az elsőnek *Tizenhárom csillagsugár*, a másodiknak *Ezerév* volt a címe; ez utóbbiért 10 korona pályadíjat, a Vörösmarty-

⁵⁹ Tunyoghy Lajosné Horváth Margit Horváth Jánosnének, 1961. aug. 17.

⁶⁰ *A Körmöcbányai M. Kir. Állami Főreáliskola huszadik évi értesítője 1889/90.* Szerkeszti és kiadja a tanári testület, Bp., Rudnyánszki A. könyvnyomdájából, 1890, 48, 70.

⁶¹ *A Körmöcbányai M. Kir. Állami Főreáliskola huszonnegyedik évi értesítője 1893/4.* Szerkeszté Schröder Károly, királyi igazgató, Bp., 1894, Nagy Sándor könyvnyomdájából, 75, 129.

szavalatért pedig 8 koronát kapott. A főreáliskola csapatának tagjaként részt vett az 1896-ban Budapesten rendezett országos tornaversenyen is.

Ahogy a visszaemlékező tudós versritmikai ismereteinek első élményeit a margittai temetési éneklésekben látta, a szavalás tapasztalata és tudatos gyakorlata a körmöcbányai időszakban kezdett el kialakulni. Fél századdal később, *A magyar vers* egyik fejezetében összegezte ezzel kapcsolatos alapelveit, amelyek egyetemi versolvassását is meghatározták: „ahol a vers lehetővé teszi, szívesen, tudatosan is éreztetni, de nem túlzón, ritmusát; legalább is el nem nyomni; tökéletlen sorban nem erőltetni, csak ösztönszerű mértékig valószínűsíteni az ideális tervet; ha ellenben kifejező értéke van, ritmustörő eréllyel éreztetni: hatni engedni a szabálytalanságot; mindig éreztetni, hogy nem skandalás a céloim, de azt is, hogy korántsem vagyok közönyös a vers ritmusa iránt, sőt, hogy azt lelkileg élvezem, beleérezem a mű összhatásába, hogy tehát a vers mondása nekem ritmusélményem is.”⁶²

Az 1896–1897. tanévben ő lett a Toldy-önképzőkör titkára. Halottak napján Kremnitzer Károly 48-as honvédtiszt sírjánál beszélt; az Arany János emlékére tartott gyűlésen *Petőfi emléke Arany költeményeiben* című dolgozatát olvasta fel. (*A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése* című egyetemi előadásában és ennek nyomtatott formájában nagy jelentőséget tulajdonít majd a Petőfivel kötött barátság hatásának Arany irodalmi nézeteire és költészetére.) Az iskola évkönyve megemlíti *Itthon, Kazinczy a munkácsi várban, Dalok, Mortuos plango, Ősz, Álom-e, tavasz-e?* című saját költeményeit és *A lócsei fehér asszony jelleme, Ideal* valamint *Ad Romanos és A magyarokhoz* című dolgozatait; ez utóbbit, amely Horatius és Berzsenyi verseit hasonlította össze (utolsó könyvének, a *Berzsenyi és íróbarátainak* legkorábbi előzményeként), 10 koronával jutalmazták, éppúgy, mint *A hét nádszál-kisasszony* népmese után készített *Tündér-nádszál* című költeményét. Jeles szavaló volt: előadta Kiss József *Simon Juditját*, valamint Arany két versét, *A walesi bárdokat* és *Ráchel siralmát*; az iskolai versenyen ez utóbbival nyerte el az első díjat. Az év végi zárógyűlésen jelentést tett a kör évi működéséről, és „mint az év folyamán legnagyobb szorgalommal és sikerrel működött tag”, ismét jutalmat nyert el.

1896-ban Horváth József a névnapjára kapott hosszú levélben fiának iskolai életéről olvashatott: „Márcz. 15-én már hegedültem, és mondhatom, elég jól sikerült. Anynyira tapsoltak, hogy még egyszer elő kellett állanom. Ráhúztam aztán a Kossuth nótát, ezért meg aztán Bellaagh tanár úr (a ki tudvalevőleg nagy magyar), majdhogy össze nem csókolt örömeiben, nem győzte eléggé dicsérni a kálvinistákat; mert megjegyzendő, hogy Zsiros Károly barátom, a ki zongorán kísérte az én hegedű játékomat, szintén kálvinista gyerek. Itt lakik ebben a házban, a hol én. Ez az egyedüli jó barátom. Evvel össze is illünk ketten. Már többen megjegyezték, hogy minket egymás nélkül nem igen lehet látni. Ennek oka pedig csak az, hogy mi mind a ketten egyenlő

---

⁶² *A magyar vers, HJVM*, 489.

természetiek vagyunk. Az is olyan csendes gyerek, mint én vagyok, az is úgy szeret tanulni, mint én. Ő is instruktorkodik, ép olyan szívesen, mint én, az ő apja is jegyző, mint az enyém, na meg ő is »vastag nyaku«, mint én.” A levél Arany Jánost idézi: „mert szegénynek drága kincs a hit, Túrni és remélni megtanít.”

Magyar tanárai Körmöcbányán az alsóbb évfolyamban Versényi György, később Haitsch Samu és az utolsó két évben Tokay Nagy Kálmán voltak. Magyar irodalomból *A történelem mint nemzeti költészetünk egyik főforrása* című érettségi tételt dolgozta ki. Az 1897 júniusában szerzett érettségi bizonyítvány szerint az igazgató akkor Faith Mátyás, az osztályfőnök pedig Tokay Nagy Kálmán volt. Franciára D’Ouvénou Gyula tanította, németre pedig az a Bellaagh Aladár, aki azért akart gyengébb jegyet adni, mert „debreceni ember nem tudhat németül”; a vizsgálónök Haitsch javította ki osztályzatát egyesre. Vallás tanára, Raab Károly evangélikus lelkész, igen kedves, csendes, művelt, régi regényekbe való ember volt. Antos Károly, az ének tanára mindjárt beosztotta a katolikus templom zenekarába, ahol egy évig muzsikált; több tanára azt szerette volna, hogy matematika tanári pályára menjen. Az általa nagyra becsült Pszotka Ferenc tanította fizikára, igen érthető magyarázatokkal; egyszersmind ő volt a zenekar szervezője, amelynek tagjait keresztneveikön szólította. „No, Jani, kezdjük” – mondta, mert ő volt a prímhegedűs. A felső tagozatban latint tanító Teveli (Maurer) Mihállal kialakult jó viszonya sokáig megmaradt: ennek bizonyossága az 1906-ban Zólyomban megjelent, *Emlékeim* című verseskötet dedikációja: „Kedves régi tanítványomnak, szeretett barátomnak Dr. Horváth Jánosnak. Teveli Mihály”, s az a *Toldy Ferenc emlékére* című költemény, amely „A körmöcbányai áll. főreáliskola »Toldy-Önképzőkörének« emlékünnepe” született:

Nekünk az ő neve jutott a Toldy-körben,
S vagyunk a nagy koszorun egy levél,
Melyet a hála Toldy homlokára fűzött.
Nem hal meg az, ki nemzetének él.

Latin érettségijét a beszercebányai királyi főgimnáziumban jó eredménnyel tette le; azért éppen ott, mert az ország 12 tankerülete közül Körmöcbánya a beszercebányaihoz tartozott.⁶³ Már realista korában tanult olaszul is, egy fiumei tanítónőtől, aki vele egy házban lakott.⁶⁴ Ahhoz, hogy 1897 és 1901 között a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem bölcsészettudományi karán folytathassa tanulmányait, nemcsak latin, hanem görög nyelvből is be kellett mutatnia a „Pótló érettségi bizonyítvány”-t, amelyet 1898-ban Szarvason szerzett meg.

1923-ban így méltatta a *Nagy-Magyarországból Kis-Magyarországba* című könyvet: „Kár, hogy nem volt ily könyvünk jóval korábban, még a veszteség előtt,

---

⁶³ Fináczy Ernő, *i. m.*, 108.

⁶⁴ Korompay Bertalan, *i. m.*, 11.

mikor még magunk is a Felvidék egyik-másik kedves kis városkájában tanulóskodtunk. A magyar intelligencia egy jelentékeny részét a Felvidék szolgáltatta; viszont az alföldi magyarság fiai nagy számmal keresték fel az ottani iskolákat: úgyhogy alig van közöttünk valaki, akit oda benső személyes emlékek, gyermek- vagy tanulókori felejthetetlen emlékek ne kötnének.”⁶⁵ Jó barátja, a nyelvész Nagy J. Béla 1907–1908-ban Kőrmöcbányán tanárkodott, Horváth János 1956-ban öneki írt levelében „ifjúságunknak tündérországa”-ként jellemezte az ott töltött éveket.⁶⁶

Budapestről, Grenoble-ból, ahová egyetemista korában ösztöndíjas útra mehetett, s később Párizsból, az École Normale Supérieure hallgatójaként, majd a harctérről és mindenhol rendszeresen levelezett a család tagjaival. Doktori értekezését édesanyjának dedikálta, aki 1913-ban bekövetkezett haláláig rendszeresen levelezett vele. 1906-ban így óvta: „tul az elégen ne dolgozz!”⁶⁷ Harminc éves születésnapjára ezt kívánta: „ha én rám volna bízva, a világ minden örömét, és áldását adnám read”,⁶⁸ 1910-ben pedig ilyen útravalót adott: „mint eddig tetted, okosság, szerénységgel párosulva legyen életed vezére”.⁶⁹

Testvérei közül Péter, akivel együtt jártak iskolába, Petriben, majd Margittán volt jegyző; feleségével, Tájnél Mária tanítónővel öt gyermeket neveltek fel. Lajos húsz évig, 1917-ben bekövetkezett haláláig Margitta főjegyzője volt: 1901-ben Hirschmann Annát vette el, sógora Hirschmann Konrád, a melki apátság margittai uradalmának igazgatója, mezőgazdász és építész, Margitta fejlődésének elősegítője volt. Legidősebb bátyjuk, Mihály köztisztviselőként álló ember és a nagy család támasza, kereskedelmi tanulmányokat végzett Debrecenben; a Kuncz és Tsa cégnél dolgozott Budapesten; 1905-ben házasodott össze Sallai Amáliával, aki 99 évig élt és 1981-ben halt meg. A Rákoskeresztúron kötött esküvőjükre „Janit megfogtuk vőfélyné”, írta Mihály édesanyjának; 1909-ben kapta meg a trafikot Margittán, innen kezdve haláláig ott élt. Ilona nővére temetésére Horváth János a szerbiai frontról utazott haza. 1907 augusztusában Kolozsvár, Segesvár, Szeben, Tusnád érintésével Brassóig tartó erdélyi utazást tett Margit húgával, aki Tunyoghgy Lajossal 1916-ban kötött házasságáig a Körtes utcai családi házában élt és kivette részét a század eleji vendégfogadásokból.

A szünidőket és szüreteket, olykor barátaival és kollegáival, otthon töltötte: Henry Lebeau-val és Lucien Bézard-ral, az Eötvös Collegium francia tanáraival, Szabó Miklóssal, aki a Collegium igazgatója lett, Koczogh Andrással, egyetemi diáktársával és tanárkollégájával. 1913 nyarán ezt írta Szabó Miklósnak: „Úti tervedet helyeslem.

⁶⁵ Tomcsányi János, *Nagy-Magyarországból Kis-Magyarországba*, Napk 1923, II, 681; *HJKM* V, 876–977.

⁶⁶ Horváth János Nagy J. Bélának, 1956. júl. 22.

⁶⁷ Horváth Józsefné Horváth Jánosnak, 1906. jún. 1. Vö. „Sem eszik, sem iszik túl rendes élegen” (*Buda halála*, I. ének)

⁶⁸ Horváth Józsefné Horváth Jánosnak, 1908. jún. 23.

⁶⁹ Horváth Józsefné Horváth Jánosnak, 1910. jan. 23.

Aug. 25.-én este várunk. Lehet, hogy elibed megyek Nagyváradra, lévén ott nekem is egy és más dolgom. Andrásnak már írtam, hogy lehetőleg akkorára jöjjön. Ha jó idő lesz, pompás kirándulást teszünk a Réz hegységbe, a Feketeerdei üveghutába és a dernai aszfaltgyárba.⁷⁰ Egy ízben, Henry Lebeau-val és a kollégista Szilágyi Sándorral, a Vaskapuig történő hajókirándulás után érkeztek meg.

1911 nyarán Adyval kölcsönösen meglátogatták egymást. „Margittán igen jól érezte magát Ady – írta Horváth János –; Édesanyám, testvéreim mind nagyon szívesen látták; egy délután kimentünk a szőlőnkbe, ott a tanya tornácán uzsonnázunk, iddoggáltunk (kitűnő, kellemes ízű borunk volt), s ő különösen egyik, legidősebb bátyámmal nagyon jól összebarátkozott.”⁷¹ Ady így emlékezett meg látogatásáról: „Bár maradtam volna Margittán, ahol olyan kedves, jó volt minden. [...] Add át kézcsókjaimat, meleg, hálás üdvözléseimet. Töltök én még egy hetet Margittán. Szeretőd Adyd.”⁷² Ez a kívánsága nem teljesülhetett. Horváth János tanártársa, Koczogh András egy félszázad elteltével, 1956 végén írta: „Soha nem felejttem el azt a meghitt, bensőséges finomlelki testvériséget, amely nálatok a család minden egyes tagjában megvolt, s benneteket egybefűzött, és a szülők iránti rendkívüli tiszteletet, szeretetet.”⁷³

Amikor a Kommün után, az 1919 ősztől 1920 májusáig terjedő időszakot feleségével és másfél éves kislányával Margittán töltötte, Miska bátyja látta őket vendégül. Visszafelé már őrizték az új országhatárt, így szökniük kellett, hazulról haza. Amikor 1920-ban és 1921-ben nem volt Romániával postai összeköttetés, általuk és németországi közvetítésen át találták meg egymást az elszakított család híradásai.

Öccse, Horváth Ákos adóhivatali tisztviselő volt. 1922 márciusában nyolcévi hadifogság után Vlagyivosztkból érkezett haza a csóti hadifogolytáborba, nem tudván, hogy felesége két éve meghalt. Horváth János, mint egyik levelében írja, élete egyik legnehezebb feladatát teljesítette:⁷⁴ ezt a hírt kellett neki megmondania, és azt, hogy árván maradt két gyermekét azóta Horváth Mihályék nevelték. „Hogy micsoda szeretettel sietett hozzá – emlékezett erre a találkozásra hűguk –, és hogy segített rajta, vigasztalta, bátorította a sok nehéz bánatban, ami itthon várt reá.”⁷⁵

1922-től, amikor már megint lehetett, minden nyáron meglátogatta Margittát, utoljára 1937-ben, amikor Kodály Zoltántól *A magyar népzene* című könyvet kapta, a következő dedikációval: „Az Úrnak az Urnak Horváth János úrnak küldi szavát szegény kinnrekedt parasztok Magyarországa – az igazi.” A válaszlevélből idézünk: „itt találtam Magyar Népzenedet: nagy öröömre. Fogadd hálás köszönetemet megküldé-

⁷⁰ Horváth János Szabó Miklósnak, 1913. aug. 8. Szabó Miklós Archívum Ms 641/239.

⁷¹ Horváth János, *Kapcsolatom Adyval* = Kovalovszky Miklós, *Emlékezések Ady Endréről*, Bp., Akadémiai, 1990, IV, 593.

⁷² Ady Endre Horváth Jánosnak, 1911. aug. 30. *AEÖM* III, 279.

⁷³ Koczogh András Horváth Jánosnak, 1956. dec. 22.

⁷⁴ Horváth János Horváth Mihálynak, 1922. márc. 12.

⁷⁵ Tunyoghy Lajosné Horváth Margit Korompay Bertalannénak, 1961. ápr. 12.

séért. Néhány napig itt maradunk, s aztán megyünk Margittára (Románia!) az ottani keserves népzene meghallgatására!”⁷⁶

1940 őszén, miután a II. bécsi döntéssel Magyarország visszakapta Észak-Erdélyt, a következő szavakkal kezdte el *A XIX. századi magyar költők* című egyetemi előadását: „Viszontlátásunk alkalmából mindnyájukat melegen üdvözölve, lehetetlen meg nem emlékezni azokról a nagy és rendkívül örvendetes eseményekről, melyeknek még most is a hatása alatt állunk. [...] A visszaszerzett területen (Erdély kisebbik részében s a vele határos néhány vármegyében) sok jeles írónk született, számos irodalmi emlékünknél az volt a termőhelye, s az irodalmi élet eszközei, intézményei közül sok tekintetben ezé a földé volt az elsőség. [...] A középkorban ezeknek a részeknek az irodalomban is egyik legfőbb díszje Szent László városa, Várad volt; a *Várad regestrum*, Rogerius siralmas éneke a tatárjárás körüli évekből való; a várad püspökségnek több jeles elődje után Vitéz János adott rendkívüli díszet, s rövid ideig ott élt Janus Pannonius is: egyik legszebb versében éppen Váradtól búcsúzik. [...] Nagykarolyból származik a bibliafordító Károli Gáspár, kinél mind a mai napig kevesen hatottak huzamosabban a magyarság számottevő részének nyelvére és stílusára. [...]

Az Érmelléken született Kazinczy. [...] A 30-as, 40-es évektől fogva megindul némi hallgatás után Erdély és a keleti részek hatalmas beáramlása a magyar irodalomba. A nagykarolyi Gaal József, a dézsi születésű Czakó Zsigmond, a nagyváradi Szigligeti Ede, a háromszéki Kriza János mellett immár oly nagy nevek tűnnek elénk arról a vidékről, minők Jósika, Kemény, Gyulai Pál, Salamon Ferenc, hogy a szintén csak most visszakerült Nagyszalonta nagy szülöttjéről hallgassak, s csak utaljak a nagyenyedi Szász Károlyra, a Bihar megyei Imre Sándorra.

E klasszikus korszak után sem szűnt meg teremni az a föld. Arany László, Petelei István, Benedek Elek, Gaal Mózes, Bartók Lajos és Jakab Ödön, majd a századunk eleji fellendülés intézői közül Ady és Kaffka Margit a visszaszerzett részek szülöttei.”⁷⁷

Az 1947-ben aláírt párizsi békeszerződés visszaállította a trianoni határokat; Horváth János már csak postai kapcsolatban maradhatott még élő testvéreivel. Péter bátyja 1951-ben, Ákos öccse 1954-ben halt meg, egyedül Margit húga élte őt túl.

Ma szülőhelyén a református templom falán emléktábla, egy utca s a líceum neve örökíti meg Margittán születését és mindhalálig odatartozását. Nem teljesülhetett az, ami egyik fiatalkori, kéziratban maradt versében olvasható: „Temessetek otthon.” Ez a két szó tömör egyszerűséggel nevezi meg életének egyik legfőbb energiaforrását és vonzerejét, s köti össze a kezdő- és zárópontot, a margittai templom falán és a Bocskai úti házon lévő emléktáblát.

⁷⁶ Horváth János Kodály Zoltánnak, 1937. aug. 15. Kodály Archívum.

⁷⁷ [*Észak-Erdély és a magyar irodalom*], *HJKM V*, 563–566.

II. TANULMÁNYOK: EGYETEM ÉS EÖTVÖS COLLEGIUM

A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem (1921-től 1945-ig Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem, 1950-ig Pázmány Péter Tudományegyetem) a hit-, a jog- és állam-, az orvos- és a bölcsészettudományi karokból állt (a természettudományi csak 1949-ben vált ki a bölcsészettudományiból). Az 1897–1898. tanév I. félévére beiratkozott egyetemi hallgatók kimutatása a következő volt:¹

TANSZAK	Vallásuk								Számuk
	Róm. katolikus	Görögkatolikus	Görögkeleti	Ágost. hitv.	Helv. hitv.	Unitárius	Izraelita	Felek. nélk.	
Hittudományi kar	68	23	–	–	–	–	–	–	91
Jog- és államtudományi kar	1596	83	133	298	406	19	1020	–	3555
Orvostudományi kar	194	14	29	61	55	–	362	–	715
Bölcsészettudományi kar	330	14	14	91	91	1	111	–	652
Összesen	2188	134	176	450	552	20	1493	–	5013
Gyógyszerészhallgatók I–II.	68	2	1	10	15	–	29	–	125
Mindössze									5138

A századforduló egyetemistái a *Tanulmányi, fegyelmi és tandíjszabályzat* mellett félévenként megkapták azt a tanrendet is, amely mind a négy kar órát tartalmazta. Horváth János leckekönyvének elején, az 1897–1898. tanév első félévére felvett órák

¹ Az adatok forrása: *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja az MDCCCXCVII–XCVIII. tanévre*, Bp., Nyomatott a Magyar Királyi Tud.–Egyetemi könyvnyomdában, 1898, 184.

között természettudományiak is szerepeltek: így Eötvös Loránd *Kísérleti természettan*, Török Aurél *Emberi lélektan*, Kondor Gusztáv *Elméleti csillagászat*, Török Aurél *Kőkori emberekről*, Fröhlich Izidor *A fény törésének és visszaverődésének elmélete* és Kondor Gusztáv *Determinansok* című előadásai (összesen heti 46). A kihúzott első lista után a második változat csak a bölcsészórákat ismételte meg (de itt is szerepelt Eötvös Loránd ismét érvénytelenített *Kísérleti természettana*). Ez a módosítás felvilágosít arról, hogy Horváth János érdeklődött a természettudományok iránt is.

Egyetemi leckekönyve:

Az 1897/8. tanév első felére.

	óra- szám	
Dr. Beöthy Zsolt: Lélektani bevezetés az esztetikába	3	24. I. Jelesen felelt
Dr. Alexander Bernát: Bevezetés a filozófiába	1	
Dr. Békefi Remig: Magyar művelődéstörténet	2	I. 24. Jelesen colloquált.
Dr. Gyulai Pál: A XVI. század lyrai költészete	2	I. 25. jelesen colloquált
Dr. Beöthy Zsolt: Magyar stilgyakorlatok	2	24. I.
Dr. Gyulai Pál: Arany Toldi-trilógiája	2	I. 25. jelesen colloquált
Dr. Simonyi Zsigmond: Magyar szótan	2	jeles eredm.
Dr. Heinrich Gusztáv: Bevezetés a német philológiába	2	I. 24.
Dr. Becker F. Ágost: Gyakorlatok a francia kiejtésben	1	I. 22. jelesen coll.
Ison Sidéon: Francia nyelv	4	21. I. igen szorgalmas jelesen coll. jeles eredm.
Dr. Szinnyei József: Bevezetés a finnugor nyelv-hasonlításba		
~~Dr. B. Eötvös Loránd: Kísérleti természettan~~	5	

Az 1897/8. tanév második felére.

Dr. Beöthy Zsolt: Esztetika	3	
Dr. Beöthy Zsolt: Az újabb magyar költészet fejlődésének főirányai	2	[mindháromból] I/VI Igen jelesen felelt
Dr. Beöthy Zsolt: Magyar stilgyakorlatok	2	
Dr. Gyulai Pál: A magyar dráma-irodalom története 1792–1830-ig	2	jelesen felelt
Dr. Gyulai Pál: Kemény Zsigmond regényei	2	V/27

Dr. Simonyi Zsigmond: Magyar szóragozás	2	
Dr. Szinnyei József: Finn olvasmányok	3	jeles eredm.
Dr. Becker F. Ágost: A francia irodalom a közép- korban	4	jelesen coll.
Dr. Becker F. Ágost: Corneille Cid-je	2	jelesen coll.
Dr. Becker F. Ágost: Bevezetés a provençal nyelv- be	1	jelesen coll.
Az 1898/9. tanév első felére.		
Dr. Beöthy Zsolt: Eszhetika	4	[mindháromból]
Dr. Beöthy Zsolt: A magyar népszínmű	1	24/1Jeles
Dr. Beöthy Zsolt: Magyar stílygyakorlatok	2	előmenetellel
Dr. Gyulai Pál: Széchényi [!] mint író	2	[mindkettőből] jelesen felelt
Dr. Gyulai Pál: Magyar népies iskola a XVIII. szá- zadban	2	I/4
Dr. Simonyi Zsigmond: Magyar mondattan	2	
Dr. Szinnyei József: Magyar nyelvhasználat	2	jeles eredm.
Dr. Szinnyei József: Finn-ugor szóragozás	1	
~~Dr. Szinnyei József: Vogul szövegek olvasása~~	1	Kitöröltem. Szinnyei
Dr. Békefi Remig: A tudomány története Magyar- országon	1	I/26.
Dr. Becker F. Ágost: A francia irodalom a XVI., XVII. században	4	jelesen coll.
Dr. Becker F. Ágost: XVI. századi francia olvas- mányok	2	jelesen coll.
Dr. Becker F. Ágost: Francia fordítási gyakorla- tok	1	jelesen coll.
Dr. Pónori Thewrewk Emil: Tacitus Annalesei	1	
Dr. Békefi Remig: A közoktatás története	4	jelesen coll.
Dr. Gyulai Pál: Szemináriumi gyakorlatok	3	I/24.
Az 1898/9. tanév második felére.		
Dr. Beöthy Zsolt: Eszhetika	4	[mindháromból]
Dr. Beöthy Zsolt: Petőfi János vitéze	1	14/VI Jeles eredmény- nyel
Dr. Beöthy Zsolt: Magyar stílygyakorlatok	2	
Dr. Gyulai Pál: B. Eötvös J. munkái	2	[mindkettőből]
Dr. Gyulai Pál: A XVII. sz. magyar epikusai	2	VI/15 jelesen felelt
Dr. Simonyi Zsigmond: A magyar szórend	1	

Dr. Szinnyei József: Magyar nyelvhasonl.	2	jeles eredm.
Dr. Becker F. Á.: A francia irodalom a XVIII. sz. ban	4	jelesen coll.
Dr. Becker F. Á.: Bevezetés a spanyol nyv. be	2	jelesen coll.
Dr. Becker F. Á.: Ó-francia szöveg olvasása	1	jelesen coll.
Dr. Négyesy László: Rhetorika	2	
Az 1899/900. tanév első felére.		
Dr. Beöthy Zsolt: Eszthetika	4	20/IX. [?] [mindháromból]
Dr. Beöthy Zsolt: A magyar nemz. monda	1	jelesen felelt
Dr. Beöthy Zsolt: A régi magyar irodalom tört.	2	
Dr. Gyulai Pál: A XVI. sz. elbeszélő költészete	2	szorgalmasan dolgozott
Dr. Gyulai Pál: Vörösmarty élete és munkái	2	–
Dr. Gyulai Pál: Szemináriumi gyakorlatok	3	
Dr. Simonyi Zsigmond: Magyar hangtan és helyesírás	2	
Dr. Becker F. Ágost: Történeti francia nyelvtan	4	jelesen coll.
Dr. Becker F. Ágost: La Bruyère	2	jelesen coll.
Dr. Becker F. Ágost: Ó-francia	1	–
Dr. Lubsich Ágost: Ált. tanítástan	3	
Dr. Medveczky Frigyes: Újkori filozofia tört.	3	
Dr. Pauer Imre: A lélektan alaptanai	2	
Az 1899/900. tanév második felére.		
Dr. Gyulai Pál: Petőfi költészete	2	VI/6. [mindkettőből]
Dr. Gyulai Pál: A XVI. sz. magyar elbeszélő költ. II. rész	2	jelesen felelt
Dr. Gyulai Pál: Szemináriumi gyakorlatok	3	szorgalmasan dolgozott
~~Dr. Beöthy Zsolt: Munkácsy művészete~~	1	
Dr. Simonyi Zsigmond: A határozók a magyar mondatban	2	
Dr. Alexander Bernát: A filozófia tört. az újkorban	2	
Dr. Alexander Bernát: Shakespeare Hamletje	1	
Dr. Becker F. Ágost: A francia irod. tört. a középkorban	4	jelesen coll.
Dr. Becker F. Ágost: A spanyol irod. tört.	2	jelesen coll.
~~Dr. Becker F. Ágost: Ó-provençal olvasm.~~	1	
Dr. Beöthy Zsolt: Eszthetika	4	
Dr. Beöthy Zsolt: Munkácsy műv.	1	

Dr. Pasteiner: Bevezetés a fest. tört. be	2	
Dr. Bánóczy: Kant Prolegon.	1	jelesen dolg.
Dr. Pasteiner: Művészettörténeti gyakorlatok	2	VI/1 jelesen dolgozott
Az 1900/901. tanév első felére.		
Dr. Gyulai Pál: A magyar irod. tört. 1526-ig	4	igen jelesen felelt
Dr. Gyulai Pál: Szemináriumi gyakorlatok	3	jelesen dolgozott
Dr. Simonyi Zsigmond: Magyar szófejtés	1	
Dr. Becker F. Á.: A francia irod. tört. a XVI. sz. ban	3	jeles coll.
Dr. Becker F. Á.: Francia verstan	2	jeles coll.
Dr. Pasteiner Gyula: Az olasz renaissance-szobrászat története	2	jelesen colloquált
Dr. Pasteiner Gyula: Művészettörténeti gyakorlatok	2	
Dr. Pauer Imre: A logika alaptanai	2	
Dr. Pauer Imre: A római nevelés paedagogia történelme	2	jelesen coll.
Dr. P. Thewrewk Emil: Horatius	3	jelesen coll.
Tharaud Ernő: Francia beszédgyakorl.	1	jeles
Tharaud Ernő: Francia szöveg olvasása	1	jeles
Dr. Alexander Bernát: A XIX. sz. pessimista philosophusai és költői	1	
Dr. Beöthy Zsolt: Munkácsy Mihály művészete	1	
Dr. Pauer Imre: Középisk. paedagogia	2	
Az 1900/901. tanév második felére.		
Dr. Gyulai Pál: A m. irod. tört. 1526-ig	4	
Dr. Gyulai Pál: Szemináriumi gyak.	3	V/31 jelesen dolgozott
Dr. Simonyi Zs.: Szóképzés és összetétel	2	
Dr. Simonyi Zs.: Nyelvjárási gyakorl.	1	
Dr. Szinnyei József: Magyar nyelvhaszn.	2	
Dr. Becker F. Á.: A francia irod. tört. a XVII. sz. ban	3	
Dr. Becker F. Á.: Ó-francia szöv. olv.	2	
Dr. Pasteiner Gyula: Az olasz szobrászat tört.	2	VI/1 jelesen dolgozott
Dr. Pasteiner Gyula: Műv. tört. gyakorl.	2	VI/1 jelesen colloquált
Dr. Hegedüs István: Aristoteles de arte poetica	2	

Kedves tanára, Gyulai Pál, aki 1876-tól tanított a pesti egyetemen, a következő órákat tartotta ennek a nemzedéknek: *A XVI. század lírai története, Arany Toldi-trilógiája, A magyar drámairodalom története 1792–1830-ig, Kemény Zsigmond regényei, Széchenyi mint író, Magyar népies iskola a XVIII. században, B. Eötvös József munkái, A XVII. század magyar epikusai, A XVI. század elbeszélő költészete, Vörösmarty élete és munkái, Petőfi költészete, A magyar irodalom története 1526-ig.*

Horváth János *Gyulai Pál* címen tartott egyetemi előadást az 1927–1928. tanévben, amely az 1926-ban ünnepelt centenárium szellemében Gyulai személyiségének, költészetének és irodalomszemléletének oktatás-, tudomány- és kritikátörténeti érdekű jellemzését foglalta össze. Ez nélkülözhetetlen saját felfogásának megértéséhez, amely egyszerre alapja és következménye fejlődéstörténeti rendszerezésének: megvilágítja az összefüggéseket egy erkölcsi és esztétikai alapelveken nyugvó klasszikus ízlés alanya és tárgya között, annak a pályaképnek a megrajzolásával, amely eleven és erős kapcsolóként kötötte össze a kettőt. Gyulai életműve olyan, állandóan időszerű kérdéseket felidéz, mint parlament és hazafiaskodás, a népszerűség hajhászása és a szellemi örökségek kisajátítása.

A könyv *Bevezetéséből* idézünk: „Nem volt úgynevezett jó előadó; a folyamatos beszédnek nem volt mestere. Tulajdonképpen jobban illett volna hajlamaihoz a társalgás, szóváltás, vitakozás. Ha magára maradva előadni kényszerült, lassúvá és töredékessé vált. Mennél kitünőbb, gondosabb stilisztá, annál inkább hozzászokik ily lassúsághoz és nehézkességhez; a kész írás eltörli készülése nehézségeinek az emlékét, a beszéd elárulja.

Az én időmben már csak régibb előadásait ismételte; régi litografált jegyzetet hozott be, esetleg egy-egy, a tárgyról szóló tanulmányt, könyvet (a magáét is), s azokból segített magán.”² Ezek között lehetett akadémiai székfoglalója: *Katona József és Bánk Bánja* (1860), *Vörösmarty minden munkái* (1863–1864) és *Vörösmarty Mihály élete* (1866), *Eötvös emlékbeszédei* (1868), *Kemény Zsigmond tanulmányai* (1870), *Báró Kemény Zsigmond összes művei* (regényei: 1896–1897), *Széchenyi mint író* (1892), valamint emlékbeszédei Eötvös (1872), Kemény (1876) és Arany János (1883) fölött.

„Mindamellet szívesen hallgattuk; személyes jelenléte vonzott; mert érzelmileg mindig teljesen részt vett a régi jegyzeteiből felújított tanításaiban, elannyira, hogy rég tudott (tőle tudott!) dolgokat is szinte a felfedezés élénkségével adott tudtunkra és ajánlott figyelmünkbe. Valami kedves naiv gondoskodás volt ebben: nehogy ilyen fontos dolog (asszonánc stb.) ismeretlen maradjon előttünk. Ha kiegészül egy-egy tömören megfogalmazott mondatot felolvasott könyvből (például a *Toldi* három részének hangulati másféleségéről), az egészen kirítt előadása szaggatott modorából,

---

² *Gyulai Pál, HJKM V, 20.*

rajta pedig némi meghatottság vett erőt, mintegy elárulva a remek szövegezés egykori érzelmi forrásait.”³

Az említett részletet Lehr Albert könyvatos jegyzete őrizte meg: „Ki nem érezte ifjúságában azt a nyughatatlan érzést, azt a szívzajlást, a mely a családi körből a nagyvilágba ragadja, hogy felküzdje magát valamire? Kinek nem volt anyja, aki aggódott érte, s kit nem töltött el örömmel az első sikerpillanata? Az bizonyára a trilogia első részében sok olyat fog találni, a mi felkelti gyermek- és ifjúkori emlékeit.

Ki az, a ki a férfikor küszöbén rossz kedvében, szeszélyből nem sodródott volna kisebb vagy nagyobb tévedésbe, a ki nem okozott másnak nagy fájdalmat, habár akaratlan, s még a boldogság karján is vissza ne sajogna szívében egy-egy seb, habár mind enyhébben? Az bizonyára a második részt nem olvashatja el megindulás nélkül.

S ha előregedtünk, ha reményeink emlékekké váltak, vágyaink lángja hamuvá porlott, ha elhaltak mellőlünk szeretteink, ha mintegy kikopunk az életből, ha elfeled a világ vagy épen gúnynyal tekint reánk az újabb nemzedék, nem az elvénuült Toldihoz hasonlítunk-e s nem szól-e lelkünkhöz a búskomoly és humoros hangulat, mely a trilogia harmadik részén előmlik?

E varázs az emberi szív állandó hangulatainak varázsa, a melyet el nem avithatnak az izlés változásai.”⁴

„Ha bizonyos fokig az előadóképesség hiányát kellett észlelnünk benne, viszont – folytatódott a visszaemlékezés – nem is volt katedrai modorában semmi póz, semmi teátrális vonás. Inkább valami naiv elkomolyodás, régi megszokás volt az már, s eredete kétségkívül valami ünnepélyes elfogódottság lehetett. Amint aztán beleélte magát tárgyába, a kínálkozó alkalom szerint fordult hangulata, személyes emlékei feléledtek egy-egy ponton (például ha Aranyról volt szó), polemikus kedve talált prédára, felolvasott (verset) s meghatódott, vagy ha olyan volt a vers (*Bankó leánya*) jót nevetett rajta.”⁵

T. Szabó Levente dolgozta fel Gyulai Pálnak a magyar irodalomtörténeti képzés hivatásodásában betöltött szerepét. „A szemináriumok rendszerét a pesti egyetemen Trefort Ágoston vallás- és közoktatási miniszter hozta létre. 1886-ban a Bölcsészkaron három ilyen műhely felállítását rendelte el: a modern filológiai szeminárium igazgatójának Gyulai Pált nevezte ki, aki a magyar irodalmi és nyelvészeti szakosztályt Budenz Józseffel együtt vezette.”⁶ Itt, még az 1895-ben alapított Eötvös Collegium előtt, létrejött az egyetemi elitképzés műhelye, olyan struktúrával, ahol „a belépés és a

³ *Uo.*, 20–21.

⁴ *Arany Toldi-trilógiája*, Bp., 1898, 60–62. EK H 300.

⁵ *Gyulai Pál, HJKMV*, 21.

⁶ T. Szabó Levente, *A magyartanárság „születése”, Gyulai Pál egyetemi tanársága és a magyar irodalomtörténeti képzés hivatásodása = A tér képei: tér, irodalom, társadalom*, Kolozsvár, KOMP-PRESS, Korunk, 2008, 258.

bentmaradás egyaránt többszörös szelekciós folyamat eredménye volt”, ahol a legnagyobb újítás „a *conférences*-ok rendszerének a gyakorlatba ültetése” volt, s ahol a szakmai viszonyok és barátságok egyaránt kiegészíthették egymást.⁷ A magyar-történelem szakos Koczogh András, aki Horváth Jánossal együtt végezte az egyetemet, még 1958 végi levelében is ezeket az éveket idézte fel: „Visszaemlékezve a régi időkre, úgy vélem, hogy életünk egyik legkedvesebb korszaka volt az az idő, amit Gyulai Pál szemináriumában együtt töltöttünk.”⁸

Gyulai „Szerette az önálló véleményt, sőt a kötekedő ellentmondást; de az ilyen-
nel ő is kötekedett, sohasem felejtette el, hogy milyen merész véleménye volt az illetőnek valamiről. De megbecsülte a csendes és komoly ragaszkodót is” – a visszaemlékező is ezek között volt –, „sőt ahhoz lett bizalmasabb”.

„A teremben maga mellé ültette a felolvasót (rendszerint szakvizsgadolgozatot olvastak fel). Behúnyta a szemét, úgy hallgatta; mintha szunyókálna; egy-egy gyengébb passzuson, ezt kihasználva, át akart szaladni a felolvasó; ő azonban: »mondja csak ezt még egyszer, barátom!« – Gondolatmenet zökkenéseit, merész, túlzó állítást, kifejezésbeli hibát el nem szalasztott, s ezekkel kapcsolatban alkalmi, fesztelen fejtegetésekbe bocsátkozott, kedvesen zsörtölődve s nagyon tanulságosan. Az ilyen kritikának szinte preventív hatása van. Előre jól éreztük dolgozataink gyöngéit. Némelyek szándékosan meghagyták az ilyen részleteket, hogy azok kapcsán az öregúr beszélgesse el az órát. – Szerkezet és gondolatmenet világossága, mértéktartás ítéletben és szóhasználatban, a frázis megvetése: körülbelül e három legfőbbet tanultuk meg tőle. [...] Mindenek ellenére óráira aránylag kevesen jártak. Formailag vonzóbb előadókhoz sereglettek inkább”.⁹

„Akik ismertük s beszélni, szavalni hallottuk, emlékezhetünk még hanghordozására s tudjuk, hogy szerette az utolsó szótagot kissé éneklősen feljebb emelni. Beszédmelódiájának e jellemző sajátosságát kötik meg prozódiai eszközökkel az alábbi idézetekből kicsengő ritmusképletek, melyek a hangsúlyelosztás segélyével a végszótagot külön ütemmé szakasztják: Keserű érzelmeket tolmácsolok és keltek föl, tisztelt gyülekezet, de *nem ok nélkül*, | *nem helyen kí- | vül*... [...]; Miért nyomnók el e *könynyet*, e | *sóhaj*t || *éppen csak* | *most?* (uo.); Ő bizonyára jeles költő, *dalaiban* | *sok a* || *szellem és* | *csin*”.¹⁰

A Gyulai Pál előadásairól készített könyomatos egyetemi jegyzetek között a *Kemény Zsigmond regényei*¹¹ címűnek nem egyszer szó szerinti előzménye a *Kemény Zsigmond regényei és beszélei* című tanulmány (1854) és *Báró Kemény Zsigmond*

⁷ Uo., 257–266.

⁸ Koczogh András Horváth Jánosnak, 1958. dec. 20.

⁹ *HJKM* V, 21–22.

¹⁰ *Magyar ritmus, jövevény versidom, HJVM*, 124.

¹¹ OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 4044.

emlékezete (1876). Az egyetemessel küzdő és elbukó tragikus hős elemzése a *Ködképek a kedély láthatárán* kijelentését idézi: „Rögeszméink gyakran vétkesebbekké tesznek bennünket és szerencsétlenebbekké más, mint bűneink.”¹² Kemény „nem annyira a bűnök tragikumát rajzolja, mint inkább a tévedéseknek, mondhatni az erény tragikumát. [...] Nemes érzésük viszi őket bűnbe, jó szándékokból fakadnak botlásaik, erényeik túlzásából tévedéseik. Ezekért kell bűnhődniök.”¹³ Az *Arany Toldi-trilógiája* című előadásban a *Toldi szerelméről* tett állítás mögött szintén Kemény felfogása áll: „Gyakran megtörténik, hogy a tragikai összeütközésben az ember meggondolatlanságával vagy szeszélyből eredő tettével sokkal több bajt okoz magának, mintha valósággal bűnt követett volna el.”¹⁴

Horváth János ennek nyomán *Kemény Zsigmond hátrahagyott munkáinak* kiadásáról írja: „világosan áll előttünk már itt a sorsszerű összeütközések nagy regényírója, ki a végzetet valamely orvul leselkedő hatalomnak látja, mely nemes szándékból esett tévedéseket vétségek gyanánt torol meg, s az öntudatlanul lépőt a késő öntudat súlyával zúzza agyon.”¹⁵ Tanárának saját művére is áll, hogy a *Varju István* című novella „azt a Gyulai Pált érezteti, ki oly világos szemmel s oly mély erkölcsi érzékkel látta át és fejtegette a nagy Kemény Zsigmond tragédia-szöveget.”¹⁶ 1930-1931-ben a *Nemzeti klasszicizmusunk irodalomszemlélete* címmel tartott egyetemi előadás elején elhangzik, hogy Kemény regényeiben „erény is vétkezhet, jó szándék is rosszra vezethet, ha valóság- és önismeret híján nem tudja kiszámítani következményeit (okszerű összefüggését a következményekkel), vagyis nem fogja fel józanul a maga valódi értelmét.”¹⁷ Ez lesz alapja történelemszemléletének is, amely ezt a felfogást vonatkoztatja Trianon utáni állapotainkra: „Van azonban az említett közösségi érdekeknek tagadhatatlanul politikai értelme is: a nemzeti *lelkiismeret* követelménye ez, melyet az 1849-es katasztrófa s annak a nemzeti létet veszélyeztető következményei fejlesztettek ki e nagy korszak vezéreiben minden addiginál finomabbá, érzékenyebbé, s oly fokúvá, hogy azzal minden szellemi tevékenységnek, minden közéleti és közösségi funkciónak számolnia kellett. Azt mondhatnám: e klasszikus ízlésben van bizonyos Deák Ferenc-i elem. Óvatosságot, mérsékletet jelent ez, gondot arra, hogy a nemzet jövőjét, biztonságát ne veszélyeztessük semmi megnyilatkozásunkkal, az irodalmival sem. Szenvedelmek felizgatásától, céltalan illúziók táplálásától tartózkodjunk, stb. Ma [1927-ben] hajlandók egy bizonyos oldalon ezt az ízlést politikailag elfogultnak minősíteni, sőt irodalmon kívüli tendenciájúnak, holott az akkori valóság éppen mérséklést jelentett az

---

¹² *Uo.*, 71.

¹³ *Uo.*, 24.

¹⁴ Lehr Andor b. h. Bp., 1898. EK H 300. 43.

¹⁵ Galgóczi György álneven, *Báró Kemény Zsigmond hátrahagyott munkái*, HJIKM V, 759.

¹⁶ *rg.* betűjeggyel, *Gyulai Pál: Varju István*, HJIKM V, 714–715.

¹⁷ *HJIM* IV, 960.

előzményekhez képest, nem ugyan irodalmi célzattal, de nemzetföltő politikai gondolkodásból.”¹⁸

Gyulai Pál összefoglalta és közvetítette nemcsak kritikáiban, hanem előadásaiban is Arany János felfogását. *A magyar lyrai költészet a XVI. században* című előadásának könyvismertetője¹⁹ elején a verstani bevezetés alapja *A magyar nemzeti versidom* és a *Valami az asszonáncról*, a *Toldi* elemzésekor szóba kerül az epikai hitel kérdése,²⁰ *A magyar népies iskola a XVIII. században* címűben a Gvadányi-szakirodalom „legnevezetesebb” darabja Arany János dolgozata, mert ő „méltatta legelőször Gvadányit”,²¹ *A XVII. század magyar epikusai* címűben pedig a *Zrínyi és Tasso* megállapításait használja fel és Arany *Széptani jegyzetek* című munkája nyomán különbözteti meg az epikai és a drámai hőst.²²

Az a folyamat, amelynek eredménye a latinból fordított katolikus énekek, a legendák utáni bibliai elbeszélések, majd világi verses históriák, s végül a világi és szerelmes versek megjelenése, így fogalmazódik meg *A magyar irodalmi műveltség kezdetei* című monográfia bevezetésében: „Latin nyelvű magyar irodalom megindulása; irodalmi szempontú műveltségi rétegződés; a latin nyelvűből apránként egy magyar nyelvű irodalom kiválása: a kéziratos irodalom korának, a magyar középkornak legfontosabb irodalomtörténeti tényei.”²³ „Zrínyi volt az első, a ki a »Szigeti veszedelem«-mel az első valódi magyar műeposz irta meg” – hangzott el Gyulai előadásában, *A XVII. század magyar epikusairól* szólva,²⁴ *A magyar dráma irodalomtörténete 1792–1830.* címűben²⁵ pedig a latinból magyar nyelvű és a vallásosból világi tárgyú drámák keletkezése és fejlődése bontakozik ki, a magyarra fordítások kezdetétől Kisfaludy Károlyig, aki a magyar drámairodalom megalapítója és a magyar vígjáték megteremtője lett.²⁶ *A Báró Eötvös József munkái* című előadás²⁷ szerint az író egyike a „legjelesebb államférfiainknak” és „mint magánember a modern, magyar társadalomnak mintegy eszményi kifejezője”. *Magyarország 1514-ben* című művével Eötvös „megteremtette igazi történeti regényünket”, s akinek – ismét Keményre utalva – „Politikai hibái nincsenek kapcsolatban erkölcsi tévedésekkel s diadalaiban nem önző szenvedélyek arattak sikert”. A harmadéves egyetemista korától az Eötvös József Collegiumba felvételt nyerő Horváth János számára ez komoly és hiteles útravaló volt.

¹⁸ Gyulai Pál, *HJKM V*, 17–18.

¹⁹ Birghoffer István készítette (1898).

²⁰ *I. m.*, 18.

²¹ Lehr Andor b. h. jegyzete, Bp., 1899, EK H 300. 39, 64.

²² *Quart. Hung.* 3766, 5, 38–40.

²³ *HJM I*, 484.

²⁴ Lehr Andor, *i. m.*, 24.

²⁵ Lehr Andor bölcsészhallgató lejegyzése (1898).

²⁶ *Uo.*, 48, 54.

²⁷ Kiadta Lehr Andor b. h. (1899).

A műeposz, világi tárgyú dráma, vígjáték, történeti regény műfajainak megteremtése minden bizonnyal összefüggésben állhatott az irodalmi fejlődés kérdéseinek további vizsgálatával.

Báróczy Sándor címen Gyulaihoz írta szakdolgozatát, amelyet tanára doktori értekezésként fogadott el, és közölte a Budapesti Szemlében.²⁸ A tanítvány több ízben megfordult a Sándor utcai lakásban; ilyen látogatások alkalmával kapta meg Gyulai Pál verseit,²⁹ *Katona és Bánk bánja* című könyvét³⁰ és dramaturgiai tanulmányait,³¹ mindhármat dedikálva. Feltehetőleg Gyulai leánya, Aranka ajándékozta neki emlékül Glatz Oszkár grafikáját, amely a könyvespolca előtt karosszékben ülő és hosszú szárú pipájával a kezében olvasó öreg Gyulait ábrázolja. A kép – Ady 1910-ben, az *Ady s a legújabb magyar lyra* megjelenése után dedikált fényképének társaságában – a dolgozószoba falára került.

Gyulai „testet öltött művészi lelkiismerete irodalmunk legérettebb, klasszikus korának” – írta Horváth János 1908-ban.³² Arany Jánossal „a magyar irodalmi tudat mármár évezredes fejlődésének legtisztább s legteljesebb megtestesítői. Ott állanak ketten a fejlődés tetején, nemcsak mint író és kritikusa, hanem mint mindketten irodalmi elvű művelői is az irodalomtörténet tudományának.”³³ Az az állítás, hogy Gyulai „Hagyománnyá vált ennél fogva maga is, s mellőzhetetlen alapjává minden további magyar kritikának”,³⁴ Kosztolányi Tibor monográfiája szerint áll a Nyugat első korszakára is: „a budapesti egyetemről a Gyulai-örökség lesz az, ami Osvát egész pályáját végigkíséri”.³⁵

A Gyulai Párról Horváth János rajzolta portrét, amely szerint ő „mint költő, mint novellista, mint kritikus, mint irodalmi vezér, mint akadémiai szónok, mint stílművész, mint tanár s csaknem azt mondanám, elsősorban mint ember irodalmunk legiszteletreméltóbb alakjai közé tartozik”,³⁶ nem fogadta el a kritikátörténet számos képviselője, közöttük Komlós Aladár sem, akinek 1954-ben megjelent Vajda János-monográfiájáról Horváth Jánostól kértek bírálatot. Ezt azért nem vállalta, mert – a szerző, a tüzetesen elolvasott és megjegyzetelt könyvbe írt összegző véleményt idézve – „Gyulait, ahol csak teheti, becsmérli”. Komlós Aladár szerint Gyulai kiváló volt mint ember, művész és kritikus, Vajda Jánossal szemben azonban „értetlen és rosszin-

²⁸ 1901, 107. köt. 92–113, 193–221.

²⁹ *Gyulai Pál költeményei* I–II, Hatodik bővített kiadás, Bp., 1904.

³⁰ Második kiadás, Bp., 1907.

³¹ *Dramaturgiai dolgozatok* I–II, Bp., 1908.

³² *Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai*, HJIM I, 50.

³³ *A magyar irodalom fejlődéstörténete*, HJIM I, 83.

³⁴ *Uo.*, 427.

³⁵ Kosztolányi Tibor, *A fiatal Osvát Ernő*, Bp., Universitas, 2009, 27.

³⁶ *Gyulai Pál*, HJIKM V, 16.

dulatú; nem lehet felmenteni”.³⁷ A Szabolcsi Bencének ez ügyben írt levél fogalmazványa szerint „ha hivatalos alkalomra véleményt kell megfogalmaznom könyvről, lehetetlen szónélkül hagynom az ő Gyulai-ellenes nyilatkozatait, vitába nem szállnom azokkal, mint az én személyes tapasztalataim és közvetlen tudomásom szerint Gy. erkölcsi egyéniségének hamis felfogásával. Szónélk. hagynom nem volna becsületes eljárás, ellenkezni is mindazzal, amit valaha Gyulairól megírtam.”³⁸

Az 1927-ben tartott előadás szerint Gyulai „Összefüggő irodalomtörténetet nem írt, de a Toldy-féle koncepciót ő alakította át olyanná, aminőt Beöthy Zsolt irodalomtörténeti munkája óta megszoktunk.”³⁹ Egy, az 1930-as évekből való és sokáig kiadatlanul maradt *Irodalomtudományunk és klasszikusaink* című szöveg szerint „A nagy-Beöthy-ben Gyulai kritikai munkáiról, emlékbeszédeiről stb. jelentéktelen csekélységet olvashatunk; Arany tanulmányairól nincs is benne külön méltatás [...]. Sehol e nagyoknak az irodalomról és irodalomtörténetről való felfogását nem ismertették, nem tartották számon.”⁴⁰

A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem bölcsészettudományi karán tanulók korábbi tankönyveik tekintélyes szerzőit ismerhették itt meg, közöttük az akadémikus Beöthy Zsoltot, a Kisfaludy Társaság elnökét, aki – mint az indexben első, kiemelt helyen szereplő egyetemi tanár – időrendben a következő stúdiumokat vezette: *Lélektani bevezetés az esztétikába, Esztétika, Magyar stílyakorlatok, Az újabb magyar költészet fejlődésének főirányai, A magyar népszínmű, Petőfi János vitéze, A magyar nemzeti monda, A régi magyar irodalom története, Munkácsy Mihály művészete*. Esztétikai előadásait hat féléven át tartotta 1897 szeptemberétől 1900 júniusáig, ennek mutatója Deutsch-Dénes Lajos jegyzeteiben található.⁴¹ Beöthy korábban megtartott óráit bővítette ki, amelynek anyaga 1896-ban jelent meg.⁴² A *Mutató Beöthy Zsolt esztétikai előadásaihoz* alapján a félévek szerinti tematika a következő volt:

„I. Szép, igaz, jó (hasznos). A valószerű felfogás törvénye. A valószerű kifejezés törvénye. Szép - jó, szép és hasznos. Összefoglalás. Az I. rész egészen a szép viszonya a többi rokonfogalomhoz. II. A szép hatása. Érzet és képzelet. A megismerés mint a szép hatásának eleme. Baumgarten és rendszere. III. Érzékek. Esztetikai érzékek. Kiterjesztésük és korlátozásuk. Az esztetikai alap törvénye. A hallás tárgyainak érzéki benyomása. III–IV. Az esztetikai alap törvénye a látás tárgyai körében. Az esztetikai küszöb törvénye. Érzéki hangulatok. Az érzékeknek képekké kapcsolása. Az esztetikai benyomások körének törvénye. A képek külső és belső egysége. V.

³⁷ Komlós Aladár, *Vajda János*, Bp., 1954, 127.

³⁸ Horváth János Szabolcsi Bencének, 1955. ápr. 22.

³⁹ *Gyulai Pál, HJIKM V*, 16–17.

⁴⁰ *HJIKM V*, 544.

⁴¹ MTA KIK Kt Ms 730/40.

⁴² MTA KIK Kt Ms 5433/8: *Esztetika Beöthy Zsolt után*, Győr, 1896. szeptember.

Képösszetétel és hangulatváltozás. Emlékezet és képzelet. Az emlékezet és képzelet viszonya egymáshoz. Associációk tana. Az associációk törvénye. Az evolutionista (fejlődéstani) eszthetika. Az association két módja. A fontosabb associációk. a) Jelentető társulás. VI. b) hasonlító képzettársulás. c) kiegészítő és helyettesítő képzettársulás. d) alakító képzettársulás. e) elevenítő társulás. Az associációk elméletéből vonható művészettani, eszthetikai következtetések. Az eszthetikai közösség törvénye.”

Deutsch-Dénes Lajos jegyzetéből tudjuk, hogy Beöthy a *Mona Lisáról* a következőket mondta: „A legizgatóbb, a mi e képből ránk hat, az az arcznak rejtélyessége és e mellett a szemeknek éles és okos pillantása, mely behatni látszik a lelkébe annak az embernek, a ki a kép előtt áll. Bizonyos, hogy annak a szép asszonynak, kinek ez az arcképe, ezek jellemző tulajdonságai voltak. Ez a komoly és mégis mosolygó fő, melylyel a világba tekint, e nyájas és éles pillantás, melylyel szinte a lélekbe néz, a viseletnek, a testtartásnak e rendkívüli egyszerűsége és saját szépségének mégis az az öntudata, melyet az egész alak kifejez, ezek egy szép, okos, titkolódzó és titkot kereső asszonynak vonásai. Ez egy igazi asszonynak a typusa. Ebben rejlik a kép rendkívüli hatása.”⁴³ Ez a jellemzés azért érdekes számunkra, mert Horváth János íróasztalán ennek a festménynek másolata állt: az École Normale Supérieure hallgatójaként már ennek tudatában mehetett el a Louvre-ba, s ennek emlékét őrizhette haláláig.

A tőle adott, 1908-ból való jellemzés szerint Beöthy az „irodalomtörténet-írásnak ma leghivatottabb képviselője”.⁴⁴ A „leghivatottabb” nem feltétlenül dicsérő jelző: jelentheti a belső, másrészt pedig a pozíciókból és lehetőségekből következő, be nem teljesült elhivatottságot is. *A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetésének* (tehát az iskolai tankönyvnek) már alapelvűl szolgáló címe bírálatot érdemelt: „fölsleges vagy nem szabatos a *nemzeti* irodalom elnevezés is. Mondható-e már nemzetinek Besenyei előtt, s mondható-e *csak* nemzetinek s nem egyszersmind művészinak is Kazinczy és Kölcsey után? Ha jelzőt teszünk elé, az csak a *magyar* lehet, s az is – legalább a régi irodalomban – nem éppen a nyelvre értve. Minden jelző csak szűkíti, mert egy bizonyos fejlődési fokozat felfogásába szorítja bele az egészet.”⁴⁵ 1908-ban Beöthy 60 éves volt, a tiszteletére kiadott emlékkönyvben Horváth János nem szerepelt, *A magyar irodalom fejlődéstörténetének* bevezetésében (1922) pedig azzal a kritikával élt, hogy az oktatásban elterjedt szintézis „eleve kigondoltsággal alkalmazta Taine rendszerét a mi irodalmunkra”, amelynek rendező elve így máshonnan eredt.⁴⁶

Beöthy Zsolt művei közül részletesebben egyedül *A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban* címűre hivatkozott, a többire alig. Korrigálta azt a tudománytör-

⁴³ OSzK Kézirattár, 2307. Fol. Hung. *Beöthy Zsolt: Eszthetika*. I. Rész. Előadatott az 1897/8. tanév első felében. Jegyezte: Deutsch Lajos bh. 101.

⁴⁴ *Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai*, HJIM I, 12.

⁴⁵ *Uo.*, 54.

⁴⁶ *A magyar irodalom fejlődéstörténete*, HJIM I, 72.

téneti besorolást, amely szerint ő a Beöthy-iskola egyik tagja lett volna,⁴⁷ amelyet az egykorúak felfogásában – egymás iránt némi gúnyos lebecsüléssel – a „tudós”-sal, a „filologizáló”-val szemben „író”-nak vagy „esztétizáló”-nak neveztek: „Egyik oldalra Heinrich Gusztávot, a másikra Beöthy Zsoltot odaképzelve, az ellentézés elég világos lehet.”⁴⁸ Beöthy azokhoz a „Formailag vonzóbb előadókhoz”⁴⁹ tartozhatott, akiknek nagyobb közönségük volt. Gyulai Pál 1904-ben így bírálta: „Beöthy rétortermészet, kit saját frázisaitól megittasult heve mind tovább ragad”.⁵⁰ Horváth János tudós eszményét Katona Lajosban látta. Halálakor ezt írta: „Ki adja ki most már a Nyelvemléktárt? Ki írja meg a régi magyar irodalom történetét? Ezt nevezem *pótolhatatlan* veszteségnek. A kik itt maradtak, együttvéve sem tudják elvégezni az ő munkáját.”⁵¹ Őt nem hallgatta a bölcsészkaron, de tanúja volt annak, hogy az egyetemi ifjúságban hogyan vertek gyökeret a csak rövid ideig tanítható professzor „legbecsesebb kvalitásai: az érzelgős esztétizálást kizáró tudós hajlandóság, szigorú önbírálat, becsületes egyszerűség és szabatoság”.⁵² Ez, közvetve, Beöthy Zsolt bírálata is volt.

Pais Dezsőhöz írt egyik levelében, amelyben a kért anyag azonnali megküldését köszönte meg, a stílári kritika nyomai fedezhetők fel: „»Kész gyorsaság« és »gyors készség« – mondanám, ha szegény Beöthyt most, fia elvesztése miatt, szivemből nem sajnálnám. Azt mondják, ezt a fiát szerette leginkább.”⁵³ 1920 végén megkülönböztette az „Arany–Kemény– Gyulai féle igazi klasszicizmus” híveit a Beöthyétől, akinek felfogását „pseudo-klassz.[icizmus]” jellemezte.⁵⁴ 1929-ben viszont Császár Elemér iskoláját szembesítette ezzel a hagyománnyal: „Beöthy könyvéből kell-e levezetni ezt a hazafiság-kritikai elvet? Nincs ennek ahhoz semmi genealogiai köze. Inkább Beöthy újabbkori kritikai nyilatkozatainak a szellemét folytatják ezek.”⁵⁵

⁴⁷ Dóczy Jenő egyik 1918-i tanulmányában Horváth Jánosról úgy emlékszik meg, „mint a »Beöthy-iskola« egyik tagjáról. Legyen szabad figyelmeztetnünk őt, hogy maga Beöthy Zsolt nem fogadta volna el ezt a minősítést.” *thj. betűjeggyel, Ady-Múzeum és egyebek, HJIKM V, 655.*

⁴⁸ *Nemzeti klasszicizmusunk irodalomszemlélete, HJIM IV, 953.*

⁴⁹ *Gyulai Pál, HJIKM V, 22.*

⁵⁰ Gyulai Pál, *Jókai Mór önmagáról = Bírálatok, cikkek, tanulmányok*, szerk. Bisztray Gyula, Komlós Aladár, Bp., Akadémiai, 1961, 150.

⁵¹ Horváth János Pais Dezsőnek, 1910. aug. 7.

⁵² *Katona Lajos, HJIKM V, 163.*

⁵³ Horváth János Pais Dezsőnek, 1918. jún. 16.

⁵⁴ Horváth János Szekfű Gyulának, 1920. nov. 12. EK G 628/2/123. A Szekfű által írt mintegy ötven levél az MTA KIK Kézirattárában, a Horváth Jánostól származó több mint kétszázhusz az EK Kézirattárában található. (Az utóbbiak közül a pontos sorrendet is tartalmazó jelzetek digitalizált formában is elérhetők.) A Szekfű-levelek 1914 és 1921 közöttiek, a Horváth Jánoséi 1908 és 1939 közül valók; az ellendarabokból sok esetben vissza lehet következtetni a meg nem maradottakra is.

⁵⁵ Horváth János Szekfű Gyulának, 1929. júl. 22. EK G 628/2/164.

Horváth János, aki Heinrich Gusztávnak *Bevezetés a német filológiába* című előadásait hallgatta, hűségesen, de inkább lábjegyzetben idézte Heinrich elsősorban részletkérdésekkel foglalkozó cikkeit és különböző művek általa történt kiadásait; egyedül a hun mondákról írt tanulmányát emelte ki és mondta „nevezetes”-nek.⁵⁶ Személyiségéről a Riedl Frigyes feletti emlékbeszédében szólt (akit Gyulai nyugdíjba menetele után, 1904 végén neveztek ki egyetemi tanárnak, s így diákként már nem járhatott hozzá). Riedl „Nevelője, afféle házi instruktora Heinrich Gusztáv volt, aki lipcsei és bécsi egyetemi éveit hazatérve, előbb a pesti evangélikus, majd a gyakorló főgimnázium tanára, s ez utóbbi minőségében már, mint egyetemi helyettes tanár, Riedl Szende tanszékének is kiszemelt örököse lett. A villámgyors élc és irónia jól ismert mestere, e kiváló készségű, éleseszű filológus és teljességgel illúziótlan gondolkodó, amint hallom, nem sokra becsülte serdülő tanítványa tehetségét, s ezt folyvást érezte is vele”, aki bizonyára tőle sajátította el kriticismusát. Riedl viszont „A legnagyobb magyar tanárok egyike volt. [...] Kiváló tankönyvekkel sietett segítségére az iskolának”: a századforduló nemzedéke ezekből tanult. „1883-ban Lehr Alberttel együtt szerkesztett *Magyar olvasókönyvet* a három alsó osztály számára, 1889-ben tette közzé *Rhetorikáját*, 1890-ben *Poétikáját*, melyek mindegyike számos kiadást ért s az új tantervhez alkalmazva máig használatban van.”

Leginkább azt hiányolta pályájuk csúcán lévő tanárai tudományos működésében, hogy velük nem történt meg „az egész irodalomtörténet belső rendszerének” átképzése,⁵⁷ hogy „kifelejtik belőle e klaszikus fázist, [...] mintha itt csak Toldy Ferenc, meg Heinrich Gusztáv és iskolája, meg Beöthy Zsolt jelentenének korszakos lépéseket”.⁵⁸ Ez a felfogás ellentmondott annak a Heinrich Gusztáv által közzétett személyiség- és életműkritikának is,⁵⁹ amely egyedül Julian Schmidt és Gervinus Gyulaira való hatását látta igazolhatónak.

Gyulai „Ízlés, mint nagy kortársaié, nem csupán esztétikai rendszer és állásfogalás, bár elsősorban az, s bár pozitív követelményei esztétikaiak (poétikaiak). Vannak feltételei és tilalmai, melyeknél fogva az ízlés egyetemesebb szempontú ítélkezéssel egyeztetni össze magát. A szép (művészi, költői) kategóriáján kívül más értékek egyidejű tiszteletben tartását is megköveteli ez az ízlés. Ily értékek: a *valóság* (nemcsak az anyagi, hanem még inkább a lelki, a lélektani) és az *erkölcsi eszme*. Nem ezek szolgálatába állítja az irodalmat, de ezek tiszteletben tartását megköveteli tőle. S ezeken kívül még egy nagy közösségi érdeket tart szemmel ez ízlés: a magyarságét, mint

⁵⁶ *Etzelburg és a magyar hunmonda*, Bp., 1881.

⁵⁷ *Nemzeti klasszicizmusunk irodalomszemlélete*, HJIM IV, 954.

⁵⁸ *Uo.*, 957.

⁵⁹ *Dr. Zoltvány Irén: Carlyle hatása Gyulai Pálra*, EPhK 1912, 738–740.

nemzetét. Ezt sem politikai követelményként, korántsem; hanem oly módon, mint az előbbi kettőt: vagyis ennek a sérelmét sem engedi meg.”⁶⁰

Négyesy László, akinek retorika előadását hallgatta, nemzedékének egyik kivételes, „fölkötőbb egyéni irányú, s egyáltalán nem amaz egyoldalú filologizmus képviselője” volt,⁶¹ aki követendő példa lehetett volna az irodalomtudomány számára. „Mert ahogy Négyesy László tudta Arany ritmikái megállapításai alapján tudománnyá megszervezni verstanunkat, éppúgy meglelt volna a lehetősége irodalomtörténetünk ily klasszikus gondolatalapon való átrendezésének.”⁶² Gyulai mellett ő volt egyetlen tanára, akiről tanulmányt is írt, s akinek műveire (*A magyar verselmélet története*, *A mértékes magyar verselés története*, a „kitűnő” *Magyar verstanra*⁶³) verstani és irodalomtörténeti munkáiban egyaránt irányadó módon utalt, teljes egyetértésben azal, hogy „A versforma [...] nem pusztán külsőség, hanem szerves része a költeménynek; aki a verset csupán külső járuléknak tekinti, az sohasem érezte a tartalom és forma szerves összefüggését.”⁶⁴ Négyesy László kutatásait összegezve mondta ki az őt jellemző tanulmányban, hogy „mindazon nevezetes alaki fejlődmények, melyekben az irodalmi tevékenység végső, korszakokként új-új kollektivitást létesítő eredményeit szoktuk látni: egytől egyig nyelvi, vagy a nyelvet is átható, mintázó alakosságok együttesen.”⁶⁵

A cisztercita szerzetes Békefi Remig a századvégen *Magyar művelődés története*, *A tudomány története Magyarországon* és *A közoktatás története* címmel tartott előadásokat, amelyek, *A káptalani iskolák története Magyarországon 1510-ig* című munkájával együtt (1910) egyik forrása volt *A magyar irodalom fejlődéstörténete* és *A magyar irodalmi műveltség kezdetei* című könyveknek is.

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára megőrizte *Békefi Remig egyetemi előadásai* címen autográf jegyzeteit.⁶⁶ Ennek fejezetcímei a következők: „A magyar nép eredete; A magyarok nevei; A magyarok ősi vallása; A honfoglaló magyarok hadügye; Foglalkozás; Családi és társadalmi élet; Ruházat és viselet; A hun-magyar rokonság; Magyarország a honfoglalás előtt; A magyarok Etelközben és a honfoglalás ideje; Honfoglalás; A magyar művelődéstörténet forrásai. A Gellért-legenda, Temesvári Pelbárt legendája, Szt. István király legendái, Hartvik-legenda, Kézai, Budai krónika, Rogerius, Várad Regestrum”. „A vezérek korának kútfői; A kereszténység megalapítása és szervezése; A királyi hatalom története – Nemzetközi kapcsolatok az Árpád-korban; A Magyar nemzetgazdaság története; A városok, ipar és kereskedelem;

⁶⁰ Gyulai Pál, *HJKM V*, 17.

⁶¹ *Nemzeti klasszicizmusunk irodalomszemlélete*, *HJIM IV*, 953.

⁶² *Irodalomtudományunk és klasszikusaink*, *HJKM V*, 543–544.

⁶³ *Rendszeres magyar verstan*, *HJVM*, 545.

⁶⁴ *A magyar vers*, *HJVM*, 349.

⁶⁵ Négyesy László, *HJKM V*, 192–193.

⁶⁶ OSzK 2475 Fol. Hung.

Árpád-kori társadalom; Törvényhozás a XI. században; Hadügy az Árpádok korában; Renaissance, reformáció és ellenreformáció – az új iskolarendszer.” *A tudomány története* című, szintén autográf, 1900 körül tartott magyar művelődéstörténeti előadás⁶⁷ két nagy részből állt: az „*I. Vallástudomány és bölcsészet*” Szent Gellért teológiai nézeteivel is foglalkozott: Horváth János tőle hallhatott először részletes elemzést az ő munkásságáról. „*II. Jogtudomány, Bíraskodás.*”

Bártfai Szabó László emlékbeszéde szerint Békefi „Két éves közökben rajzolja meg a magyar művelődéstörténet anyagát: hetenként négy órában, délután 2–3-ig adja elő a főtárgyakat: A közoktatás történetét, Városaink életét és jogi szervezetét, A kereszténységből kifejlett intézmények mint a művelődés tényezőinek történetét és A nemzetgazdaság történetét Magyarországon. Heti 1–1 órában előadott melléktárgyak voltak: A tudomány története Magyarországon, Az állami intézmények mint a művelődés tényezői, Művelődéstörténeti kútfők.”⁶⁸ Horváth János, aki *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig* című könyvre többször is hivatkozott, nem szerepelt az 1912-ben megjelent Békefi-emlékkönyvben.⁶⁹

Bánóczi Józseffel Kant *Prolegomenáit* olvasták, s ennek gondolkodástörténeti hatását Dávidházi Péter mutatta ki: „*A magyar irodalmi műveltség kezdetei* egy mondatát (»Többnyire úgysem a részletek az enyéim, hanem az irodalomszemlélet módja s a fejlődés rendjének megfigyelése: a compositio«⁷⁰) Keresztury egy német nyelvű recenziójában úgy értelmezte, mintha itt törvényszerűségek megfigyeléséről volna szó (»Als wesentlich Neues bezeichnet er nur »»die Art der Literaturbetrachtung und die Beobachtung der Gesetzmässigkeit der Entwicklung«« [...]«⁷¹), mire Horváth levélben azzal igazította helyre, hogy »a »»Gesetzmässigkeit«« többet mond, mint amit én mertem keresni; én csak a fejlődés *rendjét* kerestem; minthogy pedig az *egyszeri*, törvényszerűségét kimondani nem merném«.⁷² Ilyen különbségtevésekből is láthatjuk, hogy Horváth elméletileg, sőt filozófiailag mennyire iskolázott irodalomtörténész; az egyszeri, illetve a törvényszerű közé húzott finom, de éles határvonalát érdemes összevetni azzal, ahogy Kant filozófiája elválasztotta valaminek a (csupán létezéséről és

⁶⁷ OSzK Q. H. 3490.

⁶⁸ *Békefi Remig emlékezete*, 1934, 6–7. Idézi Primász Gábor, *Békefi Remig zirci apát*, szakdolgozat, PPKE 2009, 16. – Nyomtatásban megjelent: *A közoktatás története Magyarországon 1000–1867* (1896); *A népoktatás története Magyarországon 1540-ig* (1906).

⁶⁹ *Békefi-emlékkönyv. Dolgozatok Békefi Remig egyetemi tanári működésének emlékére*, szerk. Pintér Jenő, Bp., Stephaneum nyomda R. t. 1912.

⁷⁰ Horváth János, *A magyar irodalmi műveltség kezdetei: Szent Istvántól Mohácsig*, Bp., Magyar Szemle Társaság, 1931, 296.

⁷¹ Dezső Keresztury, *Ungarische Literatur und Kultur*, Deutsche Literaturzeitung, 1936/8, február 23., 331. hasáb.

⁷² Horváth János Keresztury Dezsőnek, 1936. ápr. 5. Monostori Klára, *Horváth János és Keresztury Dezső levelezéséből*, Holmi 1999, 85.

milyenségéről tudósító) megtapasztalását szükségszerűsége feltételezésétől: »Nun lehrt mich die Erfahrung zwar, was da sei und wie es sei, niemals aber, dass es notwendigerweise so und nicht anders sein müsse.«⁷³ A párhuzam nem esetleges, Horváth előfeltevésain másutt is észlelhetünk kanti jelleget, részben alighanem annak nyomaként, hogy 1897 és 1901 között *A tiszta ész kritikája* mindkét magyar fordítója, Alexander Bernát és Bánóczi József is tanította őt az egyetemen; az előbbinek a *Bevezetés a' philosophiába*, majd *A XIX. század pesszimista philosophusai és költői* című kollégiumára járt, az utóbbinak pedig épp arra az órájára, amelyen Kant *Prolegomenáját* elemezték (1900 tavaszán) egy egész féléven át, s Bánóczi végül azt írta Horváth leckekönyvébe, hogy »Jelesem dolgozott«. (Irodalomtörténet és filozófia szoros kapcsolatára a majdani irodalomtörténész mindkettejükénél láthatott mintát: Bánóczi például addigra már könyvet írt Révai Miklósról, Kisfaludy Károlyról, a magyar romantikáról, s kiadta magyar írók egész sorát Zrinyitől Berzsenyiig, miközben szerkesztette a Filozófiai Írók Tárát, fordított Kantot, Schopenhauert, filozófiatörténeti művet, valamint kiadta Erdélyi János bölcséleti írásait.)⁷⁴

Alexander Bernát *Bevezetés a filozófiába* és *A XIX. század pesszimista filozófusai és költői* című órái közül az utóbbi, legalábbis részben, egybeeshetett *A XIX. század pesszimizmusa (Schopenhauer és Hartmann)* című, 1884-ben megjelent könyvével. Ez a stúdium egyik forrása lehetett Horváth János Komjáthy Jenő és Reviczky munkásságát vizsgáló *Újabb költészetünk világnézeti válsága* című egyetemi előadásának és tanulmányának.

Francia tanára Becker Fülöp Ágost volt, aki az ófranciától a provençal, sőt a spanyol nyelven át történeti nyelvtant, kiejtést, verstant és – a 19. század kivételével – az egész francia irodalmat előadta. Hegedüs Istvánnal Arisztotelész *Ars poeticáját* olvasták, Ponor Thewrewk Emillel Tacitus *Annalesét* és Horatiust, Pasteiner Gyula művészettörténetet, főleg az olasz szobrászatot tanította, Pauer Imre pedig logikát és pedagógiát.

Simonyi Zsigmondtól tanult magyar nyelvészetet, a tárgyak következő sorrendjében: szótan, szóragozás, mondattan, szórend, hangtan és helyesírás, szófejtés, szóképzés és összetétel, nyelvjárástan; a finnugor nyelvészetet Szinnyei József adta elő. Ez volt az alapja nyelvészeti, versmondattani cikkeinek és Nyelvtudományi Társaságbeli, majd akadémiai Nyelvtudományi bizottság-beli tagságának. Berettyó János álnéven viszont 1919-ben *Lassabban e kitagadással!* címen vitatkozott Simonyi Zsigmonddal, aki ellenezte azt a kritikát, amelyet Horváth János *Egy szeplő Herczeg Fe-*

⁷³ Immanuel Kant, *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten können*, herausgegeben von Steffen Dietzsch, Leipzig, Verlag Philipp Reclam jun., 1979, 47.

⁷⁴ Dávidházi Péter, *Mi, filológusok, és a bizonyosság vágya (Pozitivisták kötődéseink egy szakmai vita fényében)*, ItK 2004, 36.

renc stílusán címmel, hasonló álnéven, és vele párhuzamosan Szász Károly a *Szily-
emlékkönyv*ben közzétett. Ennek tárgya a névelő hibás használata „jelzős, birtoksze-
mélyragos főnév előtt”:⁷⁵ például „a hófehér arca egyszerre vérvörös lett”. Ezt a bírál-
latot Simonyi csak mint „egyéni nyelvézéken” alapulót, s nem mint „stílusszabályt”
fogadta el; volt tanítványa azonban ellenbírálataiban Petőfitől, Aranytól és Gyulaitól
tömegével idézett olyan példákat, amelyek saját álláspontját erősítették meg.

*

Az Eötvös Collegiumba való jelentkezés csak harmadszorra, 1899-ben sikerült.⁷⁶ Első
ízben a körmöcbányai iskola evangélikus vallásánárának, Raab Károlynak Szűcs ne-
vű képviselő veje tett meg mindent a felvétel ügyében, eredménytelenül: Horváth Já-
nos visszaemlékezése szerint másoknak jobb protekciója volt.⁷⁷ Az ő ügyéhez ekkor
kevésnek bizonyult Wlassits Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter Bartoniek Gé-
zához intézett, 1897. július 2-i pártoló levele: „Kedves barátom! Horváth János,
margittai lakos, most végezte a körmöcbányai áll. főreáliskolán tanulmányait s min-
den tantárgyból jeles érettségi vizsgát tett. Sanyaru anyagi helyzete megakadályozná,
hogy tovább folytassa tanulmányait, pedig nagy hajlandóságot érez a tanári pályához.
Azért is a vezetésed alatt levő kollégiumba szeretne jutni. Folyamodását van szeren-
csém szives figyelmedbe ajánlani. Fogadd, kérlek, mély tiszteletem nyilvánítását.
Wlassits”.⁷⁸

BG úr első találkozásuktól fogva figyelte őt. 1899-ben üzent neki, hogy van hely,
kérjen ajánlást egyetemi tanáraitól, Beöthytől, Szinnyei Józseftől és Auguste Philipp
Beckertől. A kollégiumi irattár örzi Beöthy Zsolt 1899. május 30-án írt levelét: „Hor-
váth János tanítványomat kitűnő szorgalmú és jellem tekintetében is dicséretreméltó
ifjúnak ismertem meg, a ki támogatásra igen méltó.”⁷⁹ Ugyanerről a napról való a II.
éves bölcsészhallgató kérvénye Wlassits Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter-
hez, aki július 3-án tájékoztatta Eötvös Lorándot, a kollégium kurátorát, hogy az ő
májusi előterjesztésére „Mórotz Kálmán, Horváth János és Taupert Alfréd bölcsész-
hallgatóknak a báró Eötvös collégium állami javadalmazású tagsági helyei közül egyet

⁷⁵ *Egy szeplő Herczeg Ferenc stílusán*, HJKMV, 931.

⁷⁶ Lásd Korompay H. János, *Horváth János életművének alapjai és a Collegium = Az Eötvös
Collegium és a magyar irodalomtörténet: Tanulmányok*, szerk. Varga László, Bp., Argu-
mentum – Eötvös József Collegium, 2003, 9–30; Uő., *Horváth János és az Eötvös Collegium
= Lustrum*, Ediderunt László Horváth, Krisztina Laczkó, Károly Tóth et András Péterffy,
Bp., Typotex Kiadó – Eötvös Collegium, 2011, 437–455.

⁷⁷ Korompay Bertalan, *i. m.*, 8, 16.

⁷⁸ ECMDKLev I/a/7/19/2. Az Eötvös József Collegium levéltárából származó forrásokat dr.
habil. Horváth László igazgatói engedélyével közöljük.

⁷⁹ ECMDKLev I/a/7/19/7.

egyed adományozok.”⁸⁰ Július 26-án Horváth János a következő levelet írta Eötvös Lorándnak: „Kegyelmes Uram! A Nagyméltóságod gondnoksága alatt álló B. Eötvös József-collegium tagságát megnyervén, szerény soraimmal bátorkodom tolmácsolni leghálásabb köszönetemet. Nagyméltóságodnak legalázatosabb szolgája: Horváth János III. é. bölcsészeti-hallg.”⁸¹

Kollégista társaihoz hasonlóan az Eötvös Collegium az ő életében is különleges helyet foglal el. Nem csupán az életrajz egyik, kronológiailag behatárolt, 1899 és 1923 közötti fejezetéről van szó; a kollégiummal való kapcsolat ennél jóval többet jelent mind időbeli kiterjedése, mind mélysége és jelentősége szempontjából: olyan alapviszonyt, amely a személyiség eszményeit, baráti és kollegiális körét, egész tanári és tudósi munkásságát meghatározta. Kisugárzásuk tehát az életmű teljességében is láthatóvá válik.

Négy évvel a kollégium megalapítása után kaphatta meg azt az ideális környezetet, amelynek kialakításában ő is részt vállalt. Közösség és személyiség találkozási pontja és tudomány kölcsönös feltételezettségének eszményében, „állandó, belső együttélés a legkülönbözőbb szakokra készülő társakkal” – az ő 1921-ben mondott kollégiumi beszéde szerint⁸² –, egymás segítése, egymás munkájának ismerete és életre szóló barátságok születése, közös gondolkodás az Eötvös Collegium mint továbbadandó ideál jegyében, amely egyszerre erőforrás és életkeret, új hierarchiát formáló, teljesítménycentrikus alap és tudományos önállóságra törekvő szellemi épület. Ez az eszmény számos konkrétumban, életművek formálódásában és összefonódásában élt tovább, s a fiatalkori nyitottságot megőrizve ellentmondott a specializálódás veszélyeinek is. Továbbörökítői mindvégig figyelték saját történetiségükre: számon tartották az elődöket és a volt tanítványokat kollégiumi és egyetemi tanárként, akadémikusként és öregkori barátként egyaránt.

A Collegium választott modelljének, a száz évvel idősebb École Normale Supérieure-nek évfordulói alkalmával olyan tanulmányok születtek, amelyek összehasonlításként adnak lehetőséget a két intézmény között.⁸³ Az École történetírói és évfordulójának ünneplői öntudattal hangsúlyozzák, hogy az intézményt a forradalom hozta létre 1794. október 30-án; ez a dátum (9 brumaire an III) és a „Liberté, Égalité, Fraternité” felirat szerepel az Ulm utcai épület bejárata fölött. Ezt látta 1874-ben az Eötvös Collegium létrehozásában kulcsszerepet játszó Eötvös Loránd, egy évvel később az első komoly híradást író Pasteiner Gyula, 1897-beli tanulmányútján Bartoniek

⁸⁰ ECMDKLev I/a/7/19/10.

⁸¹ ECMDKLev I/a/7/19/12.

⁸² *Szövetségi évkönyv* I, 1921/2. Bp., 1922, 32.

⁸³ Lásd Korompay H. János, *Az École Normale Supérieure és az Eötvös József Collegium. Egy fejezet Horváth János életrajzából* = „Ember lenni mindég, minden körülményben”. *Tanulmányok Kiczenko Judit születésnapja alkalmából*, szerk. Radvánszky Anikó, Piliscsaba, PPKE BTK, 2008, 263–278.

Géza, az első igazgató, 1901 novemberében Horváth János, s ezt láthatta az összes magyar ösztöndíjas is. A „liberté”, „égalité” és „fraternité” alapelveit már kezdetekor kikezdte a guillotine-ok valósága; Budapesten pedig, a 20. század közepén, a magát forradalminak hirdető hatalom megszüntette az École magyar utódát. Ezek a fogalmak, a maguk változó jelentésében, mégis jellemzőjévé váltak mindkét elitintézmény működésének.

„Azok az emberek, akik legkiválóbbak a tudomány és tehetség valamennyi ágában, akik mindaddig a nemzetek és századok tanítói voltak csupán, ezek a lángeszű emberek, első alkalommal legjobb iskolamesterei lesznek egy népnek.”⁸⁴ Joseph Lakanal és munkatársa, a Condorcet-tanítvány Dominique-Joseph Garat kezdeményezése összekötötte az állami központosítás elvét és a felsőfokú tanítást, amely által el lehet és el kell kezdeni a közoktatást.⁸⁵ Ennek az elvnek a megvalósítása akkor nem volt lehetséges: Franciaország egészéből 1400 hallgató gyűlt össze; egy tucatnyi nagynevű tudóst választottak ki tanárnak a négy hónapos kurzusra. Az eszmék és a gyakorlat között nagy volt a különbség, s a 25 és 66 év közötti hallgatók többsége nem értette, nem is érthette meg az elhangzottakat. A kollégium 1795 áprilisában szűnt meg, s fő törekvése idő előttinek és utópisztikusnak nevezhető;⁸⁶ megteremtette viszont az École működésének alapjait.

A nép tanítása az egyenlőség programjának alapja volt; ahhoz azonban, hogy ez megvalósulhasson, ki kellett választani a legjobbakat: a demokrácia feltétele tehát, ennek értelmében, a legkiválóbb tudós tanárok kiválasztása volt: ezek képzése lett az École és a Collegium feladata. „Legkiválóbbak”, „legjobbak”, „legügyesebbek”, sőt „lángeszű emberek”;⁸⁷ a tanárképzésnek e tervében már ott rejlett az elitképzés paradoxona: ők tanítsanak és kutassanak, hiszen ez felel meg azoknak, akik tanulnak

---

⁸⁴ „Pour la première fois, les hommes les plus éminents, en tout genre de sciences et de talents, les hommes qui jusqu’ici n’ont été que les professeurs des nations et des siècles, les hommes de génie, seront les premiers maîtres d’école d’un peuple.” *Allocution de M. Philippe Seguin = L’apprentissage du savoir vivant. Bicentenaire de la fondation de l’École Normale Supérieure*, éd. Paul Viallaneix, Paris, PUF, 1995, 263.

⁸⁵ „Lakanal associe niveau supérieur et centralité étatique. Il faut commencer par »le degré le plus élevé de l’instruction publique«”. Jean Starobinski, *Le partage des savoirs* = Paul Viallaneix, *i. m.*, 23.

⁸⁶ *Pour une histoire de l’École Normale Supérieure. Sources d’archives (1794–1993)*, éd. Pascale Hummel, Anne Lejeune, David Peyceré. Paris, Archives Nationales, Presses de l’École Normale Supérieure, 1995, 13.

⁸⁷ „Il sera établi à Paris une École normale où seront appelés de toutes les parties de la République des citoyens déjà instruits dans les sciences utiles pour apprendre, sous les professeurs les plus habiles dans tous les genres, l’art d’enseigner.” Paul Dupuy, *L’École Normale de l’An III = Le Centenaire de l’École Normale (1795–1895)*, Paris, Hachette, 1895, 48. Nicole Masson, *L’École Normale Supérieure. Les chemins de la liberté*, Paris, Gallimard, 1994, 10.

és a kutatás eredményeit élvezik. Másrészt, s erről tanúskodik mindkét intézmény története: a kiválasztás a diákok szempontjából is arisztokratikus volt, a szó eredeti, 'legjobb' értelmében; a kiválasztottak közössége azonban, tudjuk, demokráciában élt (az Eötvös Collegiumban a gólya- és főgólya-korszak, tehát az első két év utáni alapvizsgát követően). Ez a belső, ha úgy tetszik, magasabb demokrácia csak a legjobb tanároktól kitűzött, magas vizsgaszintet teljesítő, legkiválóbb diákoknak járt; ebből is következett a megítélés örök kettőssége, aszerint, hogy a hangsúly melyik szóra, a kiválasztásra vagy az egyenlőségre került. Innen is fakadtak azok a kísérletek, amelyek el akarták törölni a szakmai szempontokat s ezzel, kellő ürügyet találva, 1950-ben megszüntették a Collegiumot, s helyette bevezettek egy másik szelekciót, nem tudván elvisselni az érdem és az értelem arisztokráciáját, illetve annak a demokráciával való sajátos keverékét. „Az École Normale Supérieure olyan nagy iskola, amely francia módra jött létre: az ide való belépés érdem szerint történik, s azok a szinte arisztokratikus kiváltságok, amelyek a bentlakóknak megadatnak, olyan szigorú feladatokkal párosulnak, amelyek közül az első a tudás szabad kifejlesztése és átadása, a III. esztendő kifejezésével, »a Nép iskolájának első mestereiként.«”⁸⁸ De már Condorcet tudta, hogy „A szellem és a tanítás egyenlősége: agyrem. Keresni kell tehát annak módját, hogy hasznossá tegyük ezt a szükségszerű egyenlőtlenséget.”⁸⁹

A szabadság jelentése itt elsősorban a tudáshoz való hozzáférés lehetősége és kötelessége, a tudás átadásának vállalása, s ennek feltétele: a gondolkodás szabadsága és függetlensége, az a kritikai szellem volt, amelynek kifejlesztése érdekében 1795 tavaszán a tanár nem csupán előadta, hanem a hallgatókkal meg is vitatta az anyagot.⁹⁰ Relatív volt tehát, hiszen csak a kiválasztottak élvezhették, de abban a bizonyosságban, hogy mindez továbbadható. Az egyenlőség ára a teljesítményelvű kiválasztás, mind a tanárookra, mind a tanítványokra vonatkozólag, a „fraternité” pedig, mint a kiválasztottak szolidaritásának, öntudatának és felelősségének kifejezése, az együttélés és az együttműködés során kialakult és öröklődött rítusokban nyerte el egyedi és összetéveszthetetlen formáit.

Eötvös Loránd, aki haláláig a kurátori teendőket látta el, 1911. október 26-án az új, Ménesi úti épület felavatásakor mondta: „Tanulók otthonában vagyunk, olyan de-

⁸⁸ „[L]’École normale supérieure est une Grande École à la française, c’est-à-dire que l’on y entre au mérite et que les privilèges quasi aristocratiques conférés à ses pensionnaires sont assortis de devoirs rigoureux dont le premier est de développer librement un savoir et de le transmettre ou, pour reprendre une formule de l’an III, d’être »les premiers maîtres de l’école du Peuple.«” *Allocution de M. Roger Fauroux* = Paul Viallaneix, *i. m.*, 267.

⁸⁹ „L’égalité des esprits et celle de l’instruction sont des chimères. Il faut donc chercher à rendre utile cette inégalité nécessaire”. Idézi Jean Starobinski, *Le partage des savoirs* = Paul Viallaneix, *i. m.*, 26.

⁹⁰ Pierre Jeannin, *Deux siècles à Normale Sup’: Petite histoire d’une Grande École*, Paris, Larousse, 1994, 20.

rék ifjak lakóhelyén, kik egyetemünkön gyűjtik tudományukat és pedig nem csupán a tudományra szomjazóknak önzésével, hanem azon magasztos és önfeláldozó célra irányított törekvéssel, hogy majdan maguk is tanítva széles körökben terjeszthessék a tudásra alapított műveltséget, melyre nekünk a nemzetek legműveltebbjeivel versenyre kihívott magyaroknak oly égető szükségünk van.”⁹¹ A Collegium létrehozásának két fő céljáról van itt szó: egyrészt a jól képzett tanári gárda kialakításáról (amelyre már a kiegyezés óta nagy szükség volt),⁹² másrészt a hazai tudomány szerepéről a nemzetközi versenyben. A kiválasztás tehát nem csupán a legjobb tanárookra és diákokra vonatkozott, hanem a nemzetekre is: a legműveltebbekkel versenyezve kell egyszer mind tanulnunk tőlük; ez is indokolta azt, hogy az École, mint az egyik, ilyen vonatkozásban mintául szolgáló nemzet tanárképző intézménye lehetett a követendő modell.

Az Eötvös Collegium pedagógiája csak áttételesen, az École száz éves tapasztalatai által kapcsolódott 1794-hez, s Horváth János és kollégista társai (köztük egyik barátja, Szekfü Gyula) történelem- és irodalomszemléletét a szerves fejlődés elvéhez való ragaszkodás jellemezte. Az École-hoz és a kollégiumhoz hasonlóan a tudáshoz való egyenlőség jogát hirdették az egyetemen is, tiltakozva az azt fenyegető veszélyek ellen, s a múltbeli példát állítva szembe egy újabb szélsőséggel: azt a személyiséget védtek az eluralkodó újabb ideológiákkal szemben, amelyet az École a feudális hierarchia akadályaitól igyekezett megszabadítani. Nem a születés, hanem a teljesítmény középpontba állítása, függetlenségre törekvés és kritikai szellem, dogmaellenesség és vita voltak az École Normale Supérieure és a Collegium legfőbb erényei. Fustel de Coulanges, 1880 és 1883 között az École igazgatója, épp a szabad vita lehetőségében látta az intézmény megkülönböztető sajátosságát,⁹³ Keresztury Dezső pedig, az Eötvös Collegium szellemének meghatározását keresve, így írt: „Azt hiszem, ez a legfontosabb tulajdonsága, ez a hajlékonyság, dogmanélküliség, sőt dogmaellenesség. Semmit se higj el, legfeljebb olyan tekintélynek, akinek tudása, ítélőereje, s jelleme meggyőzött.”⁹⁴

Georges Perrot igazgató, aki 1902 nyarán Horváth Jánost a *Le Centenaire de l'École Normale (1795–1895)* című nagy (és a bicentenáriumi alkalmából újra megje-

⁹¹ Szövetségi Évkönyv I, 1921–1922, 6.

⁹² Lásd erről Kosáry Domokos, *Az Eötvös Collegium történetéből. Az első évtizedek: 1895–1927 = Tanulmányok az Eötvös Kollégium történetéből*, szerk. Nagy József Zsigmond, Szijártó István, Bp., 1989, 10. (Eötvös Füzetek, Új folyam X); Tóth Gábor, *Az Eötvös József Collegium előtörténete = Szabadon szolgál a szellem: Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből, 1895–1995*, szerk. Kósa László, Bp., 13.

⁹³ Pierre Jeannin, *i. m.*, 25–26.

⁹⁴ Keresztury Dezső, *Az Eötvös Collegium = Emlékezéseim: Szülőföldeim*, Bp., Argumentum, 1993, 101.

lent) kötetten az École-ban töltött kilenc hónap emlékeként ajándékozta meg, a mű bevezetésében kitért arra a vitára, amely akörül folyt, hogy mikortól kell számítani az intézmény megalapítását: 1795. január 20-tól, amikor elkezdődött a csak négy hónapig tartó működés, vagy 1808. március 17-től, amikor Napóleon dekrétuma, tizenhárom éves szünet után, a forradalom kezdeményezését folytatva kollégiumot alapított, ahol a irodalom és a természettudományok leendő tanárai folytatták tanulmányaikat, igaz, a szabad republikánus fórum helyett két, majd 1815-től három éves, kaszárnyai pontosságú fegyelemben, császári ellenőrzés alatt és tíz éves tanítás kötelezettségével.⁹⁵ Véleménye szerint leginkább az szólt a korábbi időpont mellett, hogy ekkor emelkedtek a tanításban a természettudományok a irodalom szintjére, s ekkor született meg az oktatás minden szintjére kiterjedő nemzeti pedagógia gondolata.⁹⁶ Módszertanilag pedig a vita („*débats ou conférence*”) volt a legnagyobb jövőre számító újítás, amely a császárság alatt s később is folytatódott, előzményeként annak a családi jellegű és kölcsönös tanulásnak, amely az École-t a századvégen is jellemezte.⁹⁷

Ezt a példát átvette a Collegium. A magyar irodalmat itt elsőként tanító Riedl Frigyes az 1895–1896. tanévből fennmaradt, Eötvös Lorándhoz írt jelentésében órái műfaját a „*conferentia*” szóban jelölte meg. Így számolt be működéséről: „Egyáltalán azon voltam, hogy ne előadásokat tartsak, hanem tanítványaim önműködését fokozzam és őket a tárggyal való foglalkozásra és róla való elmélkedésre rábírom.”⁹⁸ Horváth János a *Le Centenaire de l'École Normale (1795–1895)* című kötetből, nem sokkal Párizsból való hazatérése után, kijegyzetelte az École történetére vonatkozó összefoglalást; ebben a „*conférence*” mint óratípus hangsúlyos szerepet kap.

Az École Normale Supérieure-be való felvétel 1831-ig, a későbbi szigorú előírásokhoz képest, meglehetősen szabálytalan volt: a formálisan működő írás- és szóbeli versenyvizsga mellett inkább az iskolai rektorok és a főfelügyelők választottak, az eredmények tanúsága szerint igazságosan.⁹⁹ Ez a kezdeti, inkább véletlenszerű és informális kiválasztás¹⁰⁰ jobban emlékeztet az Eötvös Collegium felvételi rendszerére, amely az érettségi eredmények és a tanári javaslatok alapján történt, s amelyet Bartoniek Géza így jellemezett: „Oly vonzó ereje volt a fiatal intézetnek, hogy minden üresedett helyre 6–10 jelesen érett pályázó jelentkezett. Ez a nagy szám nehezítette a

⁹⁵ Georges Perrot, *L'École Normale et son centenaire* = Paul Dupuy, *i. m.*, I–II; Pierre Jeannin, *i. m.*, 32, 33, 34, 38.

⁹⁶ Georges Perrot, *i. m.*, VI–VII.

⁹⁷ *Uo.*, XIII.

⁹⁸ *Dokumentumok az Eötvös József Collegium történetéből* = Kósa László, *i. m.*, 173.

⁹⁹ Georges Perrot, *i. m.*, XIX.

¹⁰⁰ „La première décennie de son existence fut marquée par la transformation progressive d'un recrutement aléatoire et informel en véritable concours, la mise en place de structures éducatives et pédagogiques propres à une authentique scolarité interne et la désignation d'un corps enseignant spécifique.” Pascale Hummel, Anne Lejeune, David Peyceré, *i. m.*, 13.

legérdemesebbek kiszemelését, melyet – mi tagadás benne – az igazi morbus hungaricus: a protectio is akadályozott.”¹⁰¹Az Ulm utcai, ma már klasszikusnak számító épületbe 1847-ben költözhetek be, a kollégium legnevesebb büszkeségei ekkor Cousin, Michelet, Taine és Pasteur voltak. Perrot szerint az École alapelve, mintegy dogmája a szó hagyományos értelmében vett, alapos klasszikus műveltség haszna és szükségessége volt; ezzel szorosan összefügg, hogy a bölcsész-szekcióban a grammatikusok és a humanóriákat tanulmányozók, a történészek és a filozófia-szakosok képzése a lehető legkésőbbi fokon különült el.¹⁰²

A bekerülés feltételei mindvégig különböztek az École és a Collegium között. Karády Viktornak az 1895 és 1914 közötti időszakot vizsgáló elemzése szerint az École esetében már az 1820-as évektől létrejött, sokkal centralizáltabb kiválasztás három fokozata érvényesült: a legjobb gimnáziumokban szerzett érettségi, a színvonalas előkészítő osztályokba való bekerülés és a személytelenségre törekvő, névtelen írásbeli feladatokkal járó felvételi vizsgák; a Collegiumban viszont, az érettségi eredmények és az igazgatói, felügyelői ajánlások mellett, elsősorban a leendő tanárokkal folytatott beszélgetések rituáléja döntött, az egész országot magába foglaló kiválasztási rendszer utolsó szakaszaként. A Collegiumban a bölcsész-tárgyak domináltak, míg az École-ban a megoszlás jóval kiegyensúlyozottabb volt; az agregáció megszerzése biztos jövőt jelentett: vagy gimnáziumi állást, vagy, jobb eredménnyel, több éves tanulmányutat vagy olyan ösztöndíjat, amely a felsőoktatásba, vagy akár – főképp a III. Köztársaság korától – a politikai életbe is vezetett. A Collegium elvégzése nagyobb bizonytalansággal, akár hosszabb-rövidebb ideig tartó munkanélküliséggel is járt, s a felsőoktatásban való elhelyezkedésre is jóval kevesebb esély volt; a legjobb hallgatók számára viszont, mint az École-ban, megvolt az utazási ösztöndíjak lehetősége.¹⁰³

Az École 1870 után, Ernest Bersot vezetésével virágzott ki: ebben az időszakban figyelt föl rá Eötvös Loránd, és Trefort javaslata nyomán Pasteiner Gyula jellemezte 1875 augusztusában:¹⁰⁴ „Az intézet minden növendéke bennlakó. Bejáró növendékek el nem fogadtnak. Az oktatás és ellátás 1848. óta teljesen ingyenes, csupán a felszerelés és ruházatról kell a családnak gondoskodni, de igen sok esetben ezt is adja a kormány. [...] A tanulmányok tartama három év [...]. A kitünőbb növendékeknek meg-

¹⁰¹ Szövetségi Évkönyv I, 1921/1922, 21.

¹⁰² „Le principe de l'École, son dogme, c'est l'utilité, c'est la nécessité d'une forte culture classique, au vieux sens du mot”. „Pour la section des lettres, il y a tout avantage à ce que grammairiens et humanistes, historiens et philosophes ne se séparent et ne divergent que le plus tard possible”. Georges Perrot, *i. m.*, XXXIII.

¹⁰³ Victor Karády, *Le collège Eötvös et l'École Normale Supérieure vers 1900 = Intellectuels français, intellectuels hongrois – XIIIe–XXe siècles*, szerk. Jacques Le Goff, Béla Köpeczi, Bp., Akadémiai – Paris, Éditions du CNRS 1985, 236–237, 245–246, 239–240, 240–241, 251.

¹⁰⁴ *L'École normale supérieure*, MTan 1874, 605–617.

engedettik, hogy még egy negyedik és ötödik évet is töltsenek az intézetben, a mely idő alatt a tudori szigorlatokra készülnek, miután már birják a tanári képesítést. [...] Az intézetben előadások nem tartatnak, csupán tudományos beszélgetések, melyekben a tanár tíz, tizenkét növendékkal családi bizalmasságú társalgás közben ismerteti meg a fölvetett tárgyat. Ezenkívül a növendékek a Sorbonne, Collège de France, vagy az École des Hautes Études előadásait hallgatják.”

Pasteiner számára az Ulm utca kertjében „Franciaország tudományos jövője családi idyll keretében” bontakozott ki. „A földszinten vannak a dolgozó szobák, konyha és ebédlő-terem, a beteg-szoba, a vegytani és természettani műhelyek. Az első emeleten az előadások, vagy jobban a tudományos beszélgetésekre szánt termek, a könyvtárak, a gyűjtemények, a díszterem, kápolna és az igazgatóság helyiségei. A második emeletet a harmadéves növendékek külön dolgozó szobái foglalják el, azonkívül a háló-termek. A dolgozó szobák a növendékek intézeti éve szerint vannak beosztva. Az első évek, minden szakosztályban, egy közös teremmel bírnak, a másodévesek ketten, hárman bírnak egy-egy dolgozó szobát, a harmadévesek pedig egyenkint. Az ebédlő közös. [...] Az egész intézetet a jólét és bizonyos komoly és egyszerű előkelőség jellemzi. [...] A két szakosztály könyvtára két külön teremben van elhelyezve, mindegyiket külön könyvtárnak kezeli. Az irodalmi szak könyvtára 30 ezer kötetből áll, a reálszak 10 ezerből. Az egész berendezés mintaszerű.” Hozzátehetjük: Bartoniek Géza látogatásának idején, 1897-ben az École-nak már 100 000 kötetes könyvtára volt, a polihisztor Lucien Herr vezetésével.

Tudományos jövő és idill, jólét, előkelőség és mintaszerűség: a látogató meglátta és jellemezte azt, amire Magyarországnak is szüksége volt; felmutatta azt a normát, amelynek elérésére az École alapításától fogva törekedett. „Az irodalmi szakosztályban 14 tanár ad oktatást, vagyis vezeti a tudományos beszélgetéseket és pedig: kettő a görög, kettő a latin és kettő a francia irodalomból, egy a nyelvtanból, kettő a történelemből, kettő a bölcsészettől, egy a földrajzból és ismét kettő az élő nyelvekből.” Ennek nyomán szervezték meg 1895-ben a Collegium tanári karát: Mika Sándor történelmet, Riedl Frigyes irodalmat, Suták József matematikát, Szilasi Móric klasszika-filológiát és magyar nyelvészetet, Hofmann Frigyes német, Émile Girardot francia nyelvet tanított. Az idézett ismertetés végkövetkeztetése egyszersmind javaslat is: „Kétséget nem szenved, hogy a tudományos haladásnak lényeges föltétele a szellemi fegyelmesség, azt pedig a jó vezetésen kívül, mint külső körülmény a zavartalan, szerény, de rendezett anyagi lét, a környező nyugalom biztosítja leginkább. [...] Fegyelmesség, rendezett kedély és összpontosított munkásság: ez életadó elve a tanárképezdének.”

1878-ban a francia közoktatásügyi miniszter vezette küldöttségnek tagja volt Ernest Bersot, az École igazgatója,¹⁰⁵ akinek előadása a Magyar Tanügyben jelent

---

¹⁰⁵ Tóth Gábor, *i. m.*, 16.

meg.¹⁰⁶ Ennek gondolatai közül a következőket emeljük ki: fontos az élő nyelvek tanítása és „az együttes munkálkodás módszere (la conférence, la leçon faite par tous)”. Az intézet lemond a külső tagok tanításáról és a növendékek számának emeléséről; „Mi nem vagyunk az egyetem, mi csak élesztő vagyunk benne, melynek frissen kell maradnia”. A képzés rendjét részletesebben idézzük: „A tudományos szakosztálynak két első évében a tanulók a Sorbonne-on s a künn folytatott gyakorlatokban előkészülnek a mathem.[atikai] és phy.[s]ikai licentiatus vizsgálatra; a szépirodalmi szakosztály első évében pedig az irodalmira. Ez utóbbi már föltételezi a retorikában való jártasságot; s az írók magyarázatában a szövegkritika alapján a legfontosabbra szorítkozik; az előadások tartását fölváltja az értekezések kidolgozása, mely értekezésekben irodalmi s erkölcsi gondolatokat kifejtnek s magyaráznak. Buzdítjuk a tanulókat, hogy jól irjanak, s hogy mindenki a maga módja szerint írjon, mert mi nem vagyunk barátjai az egyformaságnak. A második évben, a melyben a vizsgálaton túl vannak, már önálló munkákat kísértenek meg, olyanokat, melyek kisebb arányokban igazi értekezések, s melyeket itt közösen javítunk; ez az év a mi iskolánk kizárólagos sajátos éve (la vraie année normalienne), a melyben a tanulók hivatása ébred, a tehetségek határozottabb körvonalokban nyilatkoznak és mindenki világos jeleit mutatja annak, a mi egész életén át lesz. A harmadik évben maguk a tanulók, sorrendben tartanak felolvasásokat, a hallgatók pedig elmondják azután véleményüket; a tanár szerepe: dicsérni s helyre igazítani. Az irodalmi szakosztály első évtől fogva némely tanuló megpróbálkozik az előadásban, most tanári hivatásuk ezen oldalát is be kell végezniök és husvétkor, a párisi lyceumokban és collegiumokban megteszik e kísérleteiket tapasztalt tanárok felügyelete alatt.”

Hozzátehetjük ehhez, hogy Bersot igazgatósága alatt (1871–1880) az École korábban rendkívül katonás napirendje is emberségesebb lett, s a centenáriumi idejére felszabadult a csütörtök délután és a vasárnap, s a korábban ritka esti eltávozás is gyakorivá vált.¹⁰⁷ (Ezt a beosztást követte a Collegium is.¹⁰⁸) Az együttlakás szoros barátságokat teremtett a diákok között, s tanáraikkal, igazgatójukkal is mindennapos, mármár családi viszonyt alakítottak ki.¹⁰⁹ 1877-ben létrejött az Association: a régi normalienek szövetsége, és évkönyvet jelentettek meg.¹¹⁰ Ez volt a kollégiumi fraternité teremtette rituálék virágkora: a felvett diákok beavatása a könyvtárat díszítő Méga(thérium), egy történelem előtti csontváz segítségével; előadások és dalszövegek komponálása, s ma is létező intézeti zsargon használata (pl. archicube: régi diáktárs;

¹⁰⁶ MTan 1878, 350–366.

¹⁰⁷ Georges Perrot, *i. m.*, XL.

¹⁰⁸ Az első fennmaradt collegiumi időbeosztás és házirend 1899 szeptemberéből való. Lásd *Dokumentumok az Eötvös József Collegium történetéből* = Kósa László, *i. m.*, 178.

¹⁰⁹ Georges Perrot, *i. m.*, XXXIX.; Paul Viallaneix, *Deux siècles après* = Paul Viallaneix, *i. m.*, 5.

¹¹⁰ Georges Perrot, *i. m.*, XLI; Pierre Jeannin, *i. m.*, 112.

canular: beavatás ill. diákréfa; conscrit: elsőéves; carré: másodéves; cube: harmadéves; coturne: szobatárs; gnouf: felvett diák; turne: dolgozószoba).¹¹¹ Az École hallgatóságának szokása volt, a tilalmak ellenére, birtokba venni az épület tetőzetét s ottani sétákra vállalkozni, a város és a csillagok fényeit szemlélve.¹¹²

A Collegiumban meghonosodott beavató rítus a lehúzás volt: az elsőéves gólyákat az idősebbek színlelt vizsgáztatással, tőlük követelt produkciókkal (szavalás, ének, tánc, szónoklat, stb.) felvették tagjaik közé s ennek megerősítéseképp lehúzták, azaz asztalra fektetve elfenekelték őket, akik ezáltal váltak egyenrangúvá a többi kollégistákkal.¹¹³ Másik jelentős hagyományuk a család közössége volt: „A lakosztályok első szobájában laktak a gólyák s a legbelsőben a negyedévesek. Minden lakosztály neve hivatalosan »család« volt. S a család választott magának a negyedévesek közül egy családfőt, vagyis családapát, aki az igazgatóval szemben képviselte a lakosztályt, és egy családanényt, aki a lakosztály belső rendjéről gondoskodott.”¹¹⁴

A Collegium nem járta végig az École évszázados történetének fázisait, saját múltjában nem volt olyan örökség, amely a francia forradalomhoz köthetne volna. Létrehozása mégis forradalmi jelentőségű volt, legalábbis művelődés-, tudomány- és oktatástörténeti értelemben: mint a nemzeti pedagógiai terv hordozója, teljesítményelvű sziget volt egy hierarchikus társadalomban. Az École Normale Supérieure győzelemnek tekinthette, mikor 1830-ban visszakaphatta eredeti, kitüntetető nevét a négy éven át viselt École préparatoire után. A Collegium a tervezetekben „Budapesti középiskolai tanárjelöltek bennlakó intézete” volt; 1895 májusában, a Wlassics Gyula által összehívott értekezleten Beöthy Zsolt javasolta, hogy az első magyar kultuszminiszterről, Eötvös Józsefről nevezzék el.¹¹⁵

A Báró Eötvös József Collegium megalapítása elválaszthatatlan volt a magyar centralisták törekvéseitől, Eötvös Loránd és Trefort Ágoston kezdeményezésétől: ¹¹⁶ ők voltak előtörténetének¹¹⁷ legfőbb szereplői, de nemcsak azzal, hogy ők választották ki mintául az École-t. Trefort 1887. február 15-én mondta az országgyűlésen: „hogya nagy pénzerő állna rendelkezésemre, akkor már régen egy École Normale Supérieure-féle internátust állítottam volna, amilyen Franciaországban, különösen Párizsban van, hol a tanárok nemcsak oktattatnak, hanem neveltetnek is.”¹¹⁸ Eötvös 1887-ben hozzá

¹¹¹ Pierre Jeannin, *i. m.*, 277–284.

¹¹² Vö. Nicole Masson, *i. m.*, 1994, 35.

¹¹³ Vö. Szabó Miklós jelentése Hóman Bálintnak a miniszter által a Collegium ellen vádaskodó névtelen levél nyomán elrendelt vizsgálat eredményéről. 1939. nov. 15. Lásd *Dokumentumok az Eötvös József Collegium történetéből* = Kósa László, *i. m.*, 213.

¹¹⁴ Laczkó Géza, *Királyhágó*, Bp., Szépirodalmi, 1971, 302.

¹¹⁵ Szövetségi Évkönyv I, 1921/1922, 18; Tóth Gábor, *i. m.*, 22.

¹¹⁶ Kosáry Domokos, *i. m.*, 10.

¹¹⁷ Tóth Gábor, *i. m.*, 13–30.

¹¹⁸ *Uo.*, 18.

intézett nyílt levelében ezt írja: „Bizonyos dolog, hogy csak az lehet jó tanár, aki maga a tudománnyal foglalkozik, mások eszméit is csak az képes hirdetni, akinek magának eszméi vannak.”¹¹⁹ Az École tudós tanár-eszménye volt ez, s a „diák-ház”, az internátus létesítése mellett többen állást foglaltak a középiskolai tanáregylet 1891. évi közgyűlésén: így Kármán Mór, Heinrich Gusztáv és Frank István.¹²⁰ Rombauer Emil így foglalta össze felfogását: „középiskolai törvény, tanterv, utasítás, de még radikális újjászervezésnél is sokszorta többet ér a jó tanár, s hogy egyedül a tanár kvalitásától függ, jó vagy rossz-e az iskola”¹²¹

1894-ben, Eötvös Loránd minisztersége idején 15 000 forintos tételt biztosított a költségvetésben „tanárjelöltek bennlakó intézetének létesítésére”, 30 ösztöndíjas számára. A következő évben Wlassics Gyula folytatta és valósította meg a tervet: 1895. májusi miniszteri értekezletén többek között Kármán Mór, Heinrich Gusztáv, Beöthy Zsolt és Finácz Ernő is részt vett, s elkészítették az Eötvös József Collegium első tervezetét. 1895. augusztus 18-án Ferenc József aláírta a királyi jóváhagyást (megjegyzendő, hogy Wlassics felség-előterjesztésében a Collegium alapításáról nincs említve az École Normale Supérieure, mint követendő minta¹²²). Eötvös Loránd haláláig, 1919-ig betöltötte a kurátor szerepét, az első igazgató Bartoniek Géza (1854–1930) volt: „1927-ig ő vezette és alakította, eleinte megbízott, majd 1897-től kinevezett igazgatóként, 1920 után pedig ismét megbízottként”¹²³

A Collegium kezdetől fogva közömbös volt a hivatalos ranglétra iránt, s „évtizedeken át hivatalosan még a főiskola kategóriájába sem tartozott”¹²⁴ 1895 szeptemberében elkezdhette tanulását az első 31 növendék. Kosáry Domokos összefoglalása szerint a Collegium működésének fő feltételei és íratlan szabályai ekkor alakultak ki a szabadságot és a fegyelmet egyszerre biztosító irányítás, a szaktanulmányok, a könyvtárhasználat és a közösségi élet tekintetében.¹²⁵

„Bartoniek Géza a szív, a kedély, a hangulatok, a barátság, a megbocsátás, az elnézés, a lelki szabadság embere volt. Semmisem állott távolabb lényétől, mint az önzés, a póz, a formaságok, a hivatalos merevség, a nyájas atyáskodás leple alatt meghúzódó számítás és a maga nézeteinek a gondjaira bizottakra való rátukmálása, a bármily vonatkozású lelki vagy tudományos kényszerítés. [...] A lelki, a tudományos szabadság embere volt. [...] Megelégedett azzal, hogy mindenkinek egyformán egyengette az útját, hogy lehetővé tette a gondtalan tanulást és fejlődést, ami mindenkit oda vitt, ahová tehetsége hajtotta. Nem akart ő tudósokat, nem akart egyetemi tanárokat nevel-

¹¹⁹ *Uo.*

¹²⁰ *Uo.*, 18–19.

¹²¹ *Uo.*, 19.

¹²² *Dokumentumok az Eötvös József Collegium történetéből* = Kósa László, *i. m.*, 213.

¹²³ Kosáry Domokos, *i. m.*, 12.

¹²⁴ *Uo.*

¹²⁵ *Uo.*, 13.

ni, hanem csak jó középiskolai tanárokat abból a meggyőződésből indulva ki, hogy a középiskolai oktatás eredményessége nem a tantervektől és különféle utasításoktól függ, hanem a tanárok műveltségétől, tudományos felkészültségétől. Ő azt a ma már elfelejtett elvet vallotta, hogy egész tudományos életünk középiskolai tanáraink tudományos képzettségén, szellemi színvonalán és anyagi megelégedettségén alapszik, hogy a tanárok tudományos irodalmunk legfontosabb író elemét és olvasóközönségét alkotják, annak legbiztosabb támaszai, legmegbízhatóbb őrserege.”¹²⁶ Pedagógiai jelszavát a következőképpen fogalmazta meg: „És nem feledik egy pillanatra sem, hogy az az idő, melyet a tanítási órán eltöltenek, nem egyszerűen az órarend parancsára adott óra, hanem tanítványaik életének egy része. Ennek minden pillanata drága.”¹²⁷

Az Eötvös Collegium első épületének leírását Laczkó Gézától idézzük: „Az inkább ócska, mint ódon Kerkápoly ház (Csillag utca 2.) három emeletének különálló és megfelelően átalakított lakásaiban voltak szétszórva helyiségei. [...] Egymásba nyíló négy szoba volt egy lakosztály, egy évjárat egy szobában, s ugyanaz a szak egy lakosztályban elhelyezve. [...] A második emeleten volt az igazgató irodája és lakása a lépcsőház egyik oldalán, a másikon a modernnek, a klasszikusok lakosztálya s a hatalmas könyvtár. A harmadikon laktak a történészek, matematikusok, dögészek s itt volt a közös ebédlő, konyha, társalgó is. [...] Lépjünk be egy lakosztályba, [...] például a modern nyelvszakosokéba. Az előszobában hosszú asztal a fal mellett, rajta négy-öt fehér porcelán mosdótál, benne fehér nagy porcelán korsó, az asztalon végig kis polc, rajta poharak, szappantartók. A falon vízvezetékcsap, a sarokban egy háromlábú szék, a szolgáló ülőhelye. Fogas. Az első, négy személyes szoba, a gólyák szobája: közepén párosával és háttal egymásnak tolt polcos, vörös posztós barna íróasztal, amely mellé ha leültél, szomszédodat láttad, de a szemben ülő kettőt eltakarta az elég magas polc s a ráhalmozott könyvsor. Az íróasztalok fölött két hosszú karú, fehér porcelán ernyőjű gázlámpa. Egy-egy lámpa a két szembenülőnek adott világosságot. A négy sarokban négy barna vaságy, mindegyikén két takaró, egy barna teveszőr és egy skót kockás. Az ágy előtt márványlapos fiókos éjjeli polc, amelyen alul álltak a cipők. A szabadon maradt falrészekeken egy fehér cserépkályha és két kettős óriás, barna, festett szekrény. Az ajtó mellett álló fogas. Az ablakokon belül fehér teljes spaletta.

Minden szoba ilyen volt, legfeljebb csak nem négy, hanem három vagy kétszemélyes.”¹²⁸ Horváth János, aki első két egyetemi éve alatt Mihály bátyja pesti lakásában lakott, ilyen körülmények közé került 1899 őszén.

¹²⁶ Eckhart Ferenc megemlékezése az Eötvös-Kollégium Volt Tagjainak Szövetsége IX. évi közgyűlésén (1930. dec. 11.). Szövetségi Évkönyv IX, 1930, 8–10.

¹²⁷ Szövetségi Évkönyv I, 1921/1922, 25.

¹²⁸ Laczkó Géza, *i. m.*, 301–303.

Néhány hétig még részt vehetett Péterfy Jenő utolsó óráin. A BG úr irodájában történt első találkozásukkor azt felelte Péterfy érdeklődésére, hogy esztétikus szeretne lenni. „Péterfy mosolygott, azt mondta, az igen szép, de nagy dolog. Mintha azt mondta volna, hogy az a teteje mindennek. Mikor Horváth kiment a szobából, Péterfy Bartoniekhez fordulva így szólt: »A nagy göndör hajával olyan, mint egy francia abbé«.¹²⁹ Ismételten meghívta diákját lakására, könyvek kölcsönadása céljából, hogy a megszerzett konkrét adatok alapozzák majd meg esztétikai felfogását. Megvolt neki Brunetière *L'Évolution de la poésie lyrique en France* (1894) és Wilhelm Scherer *Poetik* (1888) című munkája.¹³⁰ mindkettő fontos lehetett tanítványa számára.

Kollégiumi óráin „Hivatkozott Péterfy Brunetièrre-re és más jeles kritikusokra is. Azután tapogatódzott, hogy ki mit olvasott. Horváth János említette az evolucionista irodalomelméletet: ezt azután megbeszélték.”¹³¹ Talán nem tévedünk, ha ehhez az indításhoz hozzákapcsoljuk, hogy irodalomtörténeti rendszerezésének első megfogalmazása a kollégiumi tanulás és tanítás kettősségében jött létre a régi Toldy értesítőjében megjelent *Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai* című tanulmányban (1908).

Zimándi P. István monográfiája szerint Péterfy „Horváth János évfolyamával [...] Vörösmarty drámáit olvastatta, nevezetesen a *Marót Bán*-t. [...] Ezzel a témával kapcsolatban arra akarta ráirányítani hallgatói figyelmét, hogy mennyire nem drámai e művek nyelve, hanem szubjektív, lírai. Dramaturgiai szempontból vizsgálták Vörösmarty drámáit.”¹³² Ez a szándék összefügg *A magyar irodalom fejlődéstörténetének* megállapításával, amely szerint „Vörösmarty mindig és mindenben lírikus”.¹³³ 1914-ben Horváth János Galgóczi György álnéven ír majd ismertetést Péterfy Jenő *Petőfi Sándorról* című, először németül megjelent esszéjéről, amely a költő ultraradikális politikai felfogását bírálja s *Az apostolt* vad, fanatikus költeménynek nevezi. A recenzió Péterfyt idézi: „Petőfi republikánizmusának sokkal egészségesebb alapja van, mint az ő politikai eszméi. Petőfi republikánus jelleménél és önérzeténél fogva; csakhogy elfelejtette, hogy ilyfajta emberek nem függenek semminemű kormányformától. Röviden szólva: fölcseréli az ethikai kérdést a politikaival”. Ezt a megállapítást a recenzió szerzője – már a nagyszabású Petőfi-könyvet tervezve – teljes egyetértéssel fogadja el: „E néhány szó Petőfi egész politikájának a leggyökerére mutat rá.”¹³⁴

¹²⁹ Zimándi P. István, *Péterfy Jenő élete és kora*, Bp., Akadémiai, 1972, 356.

¹³⁰ *Uo.*, 492.

¹³¹ *Uo.*, 355.

¹³² *Uo.*

¹³³ *A magyar irodalom fejlődéstörténete*, HJIM I, 381.

¹³⁴ *Péterfy Jenő: Petőfi Sándorról*, HJIKM V, 825.

Péterfy Jenő 1899. november 5-én lett öngyilkos a Fiuméből hazafelé tartó vonaton. Temetésére Szilasi Móric és Ernest Tharaud vezetésével a Kollégium 26 tagja utazott; Horváth János is közöttük volt. Fennmaradt az az 1899. november 6-án kelt kérvény, amely a felsorolt kollégisták számára kért másodosztályú féljegyet a Fiumébe szóló tanulmányi kirándulásra: oda aznap délután, vissza pedig november 10-én utaztak; Károlyvárosban „félbeszakított” az utazás.¹³⁵ A temetésen Horváth János a Kisfaludy Társaság koszorúját helyezte el a sírra.

„Akkor vált Riedl és baráti köre számára örök rejtéllyé Péterfy, mikor megkérdhetetlenül eltűnt közülök. Megfejtetlen kérdések raja ostromolta őket; megdöbbenek az utólagos sejtelen, hogy ők »nem töltöttek be oly nagy szerepet a Péterfy életében, mint ő a barátaiban«¹³⁶ – hangzott el a Riedl Frigyesről tartott emlékezésben. De nem csak az Eötvös Collegium-i tanítványok számára volt nagy veszteség tanáruk elvesztése: Horváth János szerint az volt irodalomtörténeti szempontból is. „Péterfy Jenő, kit erkölcsi komolysága, lényegét néző éles tekintete s minden magyar elődénél érzékenyebb esztétikai fogékonysága egyenest Gyulai folytatójának jelöltek ki, Gyulait megelőzve szállt sírjába, s visszahúzódo, a piactól irtózó természete miatt ki sem fejthette mindazt, mire klasszicizmusunk magyarázata s kritikai nevelésünk körül hivatva lett volna: elkedvetlenedett.”¹³⁷

Amikor Barta János 1958-ban Horváth Jánost ehhez a két elődhöz hasonlította,¹³⁸ ezt a levélbeli választ kapta: „Péterfyvel, Riedl Frigyessele való összemérésemet Ön nagyon is az én javamra intézi el. Péterfy esztét. érzékenysége, irodalmi műveltsége az enyémnél sokkal magasabb, stílusa, modora művészi; az én érdeklődésem jóformán csak magyar területre korlátozódott. Riedl elmésebb, leleményesebb, szellemesebb, s szintén művészi jelentkezésű. Én csak tanáros tájékoztatásokat közöltem.”¹³⁹

Tóth Rezső, aki annak idején az Eötvös Collegium első évfolyamának magyar–latin szakos hallgatója volt, s 1897-től az Országos Nőképző Egyesület Leánygimnáziumában (ma Veres Pálné Gimnázium) tanított, ezt írta tanári jelentésében az 1899/1900. tanévről: „A *Báró Eötvös József-Collegiumban* a lefolyt iskolai évben 1899. novembere óta Péterfy Jenő tragikus halála után Curator úr önmagyméltóságának magas megbízásából helyettesítvén – négy év előtt még tanítványa – a megboldogultat, heti két munkanapon jó igyekezettel és buzgalommal munkálkodván, *a magyar irodalomból* a következő tanulmányokat végeztük:

Vörösmarty: Zalán futása. A hűnmagyar mondakörből a következő krónikákat, eredetiben: Anonymus. Marcus. Thuróczi. Thierry-Amadé: Atilla. Az Atilla-mondák.

¹³⁵ ECMDKLev I/e/36/56.

¹³⁶ *Riedl Frigyes emlékezete, HJKM V*, 180.

¹³⁷ *Aranytól Adyig, HJKM V*, 417.

¹³⁸ *A mester nyomában (Horváth János nyolcvanadik születésnapjára)*, It 1958, 197.

¹³⁹ Horváth János Barta Jánosnak, 1958. máj. 25.

A *Régi Magyar Költők Tárából* az epikus költeményeket. A *Zrinyiászt*, és a *Zrinyiászra* vonatkozó következő tanulmányokat: *Salamon Ferenc* tanulmányait. *Thury József* cikkét. (Irod. Tört. Közl. 1894.) *Istvánfy* krónikájából az 1566.-i ostromot, eredetiben. *Széchy Károly* tanulmányát. (Magyar tört. Életrajzok.)

Ezenkívül a jelöltek specialis tanulmányokat is tettek; különös gonddal s buzgósággal: *Horváth*, *Bacsányi János*ról; *Benkő* [István], *Székács József*ről, s *Früchtl* [Ede] a XVI. századi hitvitázó irodalomról.¹⁴⁰

Ugyanerről az évről Ernest (később Jérôme) Tharaud, az École Normale Supérieure volt hallgatója, a Collegium francia lektora a következőkben számolt be: „Dans la section de français, j’ai tenu à varier le plus possible les exercices et les sujets d’enseignement. Tantôt je leur faisais des leçons de littérature, d’histoire, même de géographie ancienne de la France. Tantôt c’était eux, qui sur un thème choisi et étudié à l’avance faisaient la leçon pendant 3/4 d’heure environ. Le dernier 1/4 d’heure était réservé à la critique faite de concert par les camarades du conférencier et par moi. Le résultat est que M. M. [Jagelló] Fail, [János] Horváth, [Miklós] Balogh, [Gyula] Greszler, [Gyula] Bodnár peuvent parler assez couramment sinon très élégamment.” A különböző órákon tartott feladatok között Horváth János két témáját említette: „Les événements caractéristiques de la vie de Rousseau, d’après les Confessions”, „Les idées philosophiques dans les dialogues d’E.[rnest] Renan”.¹⁴¹

Az Eötvös Collegium két éve között, 1900 nyarán Horváth János és Fail Jagelló részt vehetett az Université de Grenoble által a külföldi diákok számára szervezett, másfél hónapos nyelvtanfolyamon. A Salzburg, Innsbruck, Zürich, Lausanne, Genf érintésével nyolc napig tartó útvonal élményeiről, Grenoble fekvéséről és környékéről, a vendéglátásról, a napi két egyetemi óráról, a könyvtárról Miska bátyjának számolt be: étkezésekkor „itteni egyetemi hallgatókkal vagyunk egy asztalnál, a kik igen jóra való fiúk, csak sokkal hangosabbak és beszédesebbek, mint a magyar emberek”; „valahányszor végigmegyünk az utcán, minden ember, minden gyerek feltűnően megbámul bennünket”, a más öltözet alapján „rögtön észreveszik, hogy idegenek vagyunk”.¹⁴² „Nagyszerű kirándulásokat is lehet tenni a közelbe; nagy havasok, barlangok, óriási vízesések, fürdőhelyek, hegyszakadékok, magas hegyi utak, mély szűk völgyek: méltó tárgyai túrista-szenvedélyemnek”.¹⁴³ Visszautaztában Genfből írja:

¹⁴⁰ ECMDKLev II/52/101. Vö. Varga László, *Irodalomtörténet-képzés a Kollégiumban = Tanulmányok az Eötvös Kollégium történetéből*, szerk. Nagy József Zsigmond, Szijártó István, Bp., 1989, 52.

¹⁴¹ ECMDKLev II/52/101. A francia órákon különböző tárgyakból tartottak a kollégisták ¾ órás előadásokat, amelyeket aztán megbírált tanáruk és az elég jól, vagy már elegánsan beszélő csoport. Horváth János témái: „Rousseau életének jellemző eseményei a *Vallomás*ok alapján”; „A filozófiai eszmék Renan dialógusaiban”.

¹⁴² Horváth János Horváth Mihálynak, 1900. júl. 5.

¹⁴³ Horváth János Horváth Mihálynak, 1900. aug. 13.

„Többek közt, jó időben gyönyörűen ide látszik a Mont-Blanc, a mit nem győz az ember eléggé bámulni. Nevezetes dolog az is, hogy a híres Dreifuss [!] itt lakik, Genf közvetlen közelében, s már láttam is vagy kétszer; itt senki sem ellensége neki, a minthogy itt antiszemitizmus egyáltalában nem létezik.”¹⁴⁴

Tharaud jelentése a következő, 1900/1901. tanév végén a francia szakosok I. csoportjáról, amelynek tagjai Horváth János, Greszler Gyula, Balogh Miklós, Bodnár Gyula és Szabó Dezső voltak: „Tous les cinq comprennent et parlent très convenablement français. Szabo, le dernier venu en est au même point que les autres. – Le principal effort de cette année a été d’apprendre à écrire. [...] Il m’a été, comme l’année dernière très difficile d’obtenir d’eux des leçons ou des travaux écrits. [...] [I]ls ne sont pas encore capables d’écrire une page tout à fait correcte. [...] [L]e maniement des temps est ce qu’il y a de plus difficile.”¹⁴⁵

A magyar nyelvészetet Szilasi (1881-ig Sonnenfeld) Móric tartotta: 1900. júniusi beszámolója szerint „különösen a magyar nyelv idegen elemeivel foglalkoztunk s az ide vágó összes nevezetesebb műveket behatóan áttanulmányoztuk. [...] A hallgatók szorgalmával s buzgóságával rendkívül meg voltam elégedve.”¹⁴⁶

Horváth János az alapvizsgát Beöthy Zsoltnál és Szinnyei Józsefnél, a szakvizsgát Gyulai Pálnál és Simonyi Zsigmondnál tette le. Gyulai – bár nem szakvizsgaanyag – a hunmondát kérdezte. A ‘Tárnokvölgy’ szót Gyulai így helyesbítette: „Hogy merészel ilyet mondani, nem látja, hogy itt ül Simonyi úr, szerinte ezt így kell mondani: Tárosvölgy.” Simonyi mosolygott. Horváth János: „Igen kérem, de ez a neve.” Szakvizsga után Gyulai magához hívatta, félre vonta s ezt mondta: „Barátom, a szakdolgozatát kiadjuk a Szemlében”. Így lett a szakdolgozat disszertáció minden változtatás nélkül. Kapott 100 különnyomatot, és még azon év őszén, a párizsi út előtt letette a doktori vizsgát magyar irodalomból, nyelvészetből és franciából. Újat nem tanult hozzá, azzal a tudással ment, mint júniusban a szakvizsgára. Nyáron Zsilinszky Mihály államtitkár családjánál volt házitanító Horgoson, Szabadka mellett. Ott nagy tekintélyt szerzett neki a Szemlébe való korrektúra javítása.¹⁴⁷

A Végbizonyítvány (Absolutorium) a következő szöveggel született meg:

„Mi, a budapesti k. m. tudomány-egyetem Rektora és bölcsészettud. karának Dékánja, ezennel bizonyítjuk, hogy Horváth János ur, a ki Margittán, Bihar megyében 1878. évi június hó 24-n született s az ev. ref. hitvallást követi, a beszercebányai főgimnásiumtól 1897. évi június 3-n – szám alatt kiállított érettségi bizonyítvány alapján a bölcsészeti kar hallgatói közé felvétetett, mint rendes hallgató az 1897/8 tanév I.

¹⁴⁴ Horváth János Horváth Mihálynak, 1900. aug. 27.

¹⁴⁵ ECMDKLev II/52/101. A csoport igen jól beszél franciául. A fő cél az volt, hogy megtanuljanak hibátlanul írni, mindenek előtt jól használva az igeidők egyeztetését.

¹⁴⁶ *Uo.*

¹⁴⁷ Korompay Bertalan, *i. m.*, 14–16.

szakától az 1900/1. tanév II. szakának végeig terjedő időben a budapesti királyi magyar tudomány-egyetemen a bölcsészeti kari tanfolyamot bevégezte, s a fennálló szabályok követelményeinek mindenben eleget tett.

Horváth János urnak egyetemi magaviselete ellen az egyetemi hatóság előtt kifogás nem fordult elő.

Melynek hitelül ezen végbizonyítványt aláírtuk és egyetemünk kisebb pecsétjével megerősítettük.

Kiadatott Budapesten, 1901. évi szept. hó 17-n.”

A bölcsészettudori szigorlat és a doktori oklevél kelte: 1901. október 11. Főtárgya: a magyar irodalom; a két melléktárgy pedig a magyar nyelvészet és a francia filológia volt.

*

A párizsi École Normale Supérieure hallgatójaként 1901. november 10-én indult el, 13-án érkezett meg és 1902. július 28-ig maradt Franciaországban. 1919-ben írt önéletrajzában a következő áll ösztöndíjáról: „Az École-ban résztvett Brunetière, Lanson és Bédier óráin, a Sorbonne-on Lansont és Faguet-t, a Collège de France-ban Gaston Parist hallgatta”.

Érkezéséről Ernest Tharaud-nak táviratozott, aki kijött elé az állomásra, és bekísérte az École-ba.¹⁴⁸ Első élményeiről Miska bátyjának számolt be: „Ma már harmadnapos gyerek vagyok s Párizst úgy ismerem, mint a tenyeremet”, új otthonáról pedig így: „A párizsi Eötvös egészen más, mint a pesti; itt külön van dolgozó és hálószobája mindenkinek; [...] az Eötvös mégis csak elegánsabb, mint ez”. Az École-nak hetenkint két szabadnapja van: csütörtök és vasárnap; „Szombat este rendszeren színházba mennek”.¹⁴⁹ Horváth János kérésére szabadon járhatott ki, „nemcsak a Sorbonne-ra, hanem bármikor színházba, Louvre-ba”,¹⁵⁰ a kakasülőről nézte Phédrát, Figarót s a többit.¹⁵¹

Véleménye szerint Lanson kitűnő, pontos irodalomtörténet, a *Littérature française* szerzője, amelyet meg is vett; a világhírű Brunetière előkelő jelenség, és igen szép előadásokat tartott remek franciasággal. A szemináriumban végighallgatta diákjának előadását, azután pedig ő maga tartott, az elhangzott adatok felhasználásával, újabb előadást ugyanarról a tárgyról, azzal a megjegyzéssel, hogy ezt lehetett volna kihozni belőle.¹⁵² Horváth János saját kollégiumi óráin – Pais Dezső visszaemlékezése szerint – nem tartott előadást: „hozzászólásában tárgyilagosan, de biztatóan érté-

¹⁴⁸ Horváth János Horváth Mihálynak, 1901. nov. 17.

¹⁴⁹ *Uo.*

¹⁵⁰ Horváth János Keresztury Dezsőnek, 1944. ápr. 27. OSzK Kt Keresztury Dezső-fond.

¹⁵¹ Horváth János Bartoniek Gézának, 1902. jan. 7. ECMDKLev I/a/7/19/16.

¹⁵² Korompay Bertalan, *i. m.*, 19–20.

kelte azt, amit végeztünk; és amit ő magából hozzáadott, egyre táguló távlatokat nyitogatott előttünk”¹⁵³

A kollégisták Brunetière-t „Ferdinand le catholique”-nak csúfolták. Egyszer Pascalt olvastatta és magyarázta szemináriumában, akinek egyik ritka idegen szavát a hallgatók nem értették pontosan, és így nem tudták jól értelmezni a szöveget. Horváth János jelentkezett és megmondta a szó jelentését. Brunetière megkérdezte, hogy honnan való: „Magyar vagyok!” – volt a bemutatkozás. „C’est curieux, curieux!” – mondta elgondolkozva Brunetière, és folytatta az órát.¹⁵⁴

Gaston Paris tanítványa, az École-ban tanító Mario Roques ófranciát adott elő és egyik alkalommal felhívta őt, hogy a táblánál vezesse le az ’oiseau’ szó latinból való kialakulását. Horváth János a különböző tájak szerinti alakokra hivatkozva magyarázta meg az irodalmi alak létrejöttét. Az előadó nem tudta megérteni, hogyan tudhatja ezt. „Én Philippe Auguste Becker tanítványa vagyok” – volt a válasz a hallgatótól,¹⁵⁵ akinek budapesti professzora azt kívánta, hogy még egy évet töltsön Párizsban és legyen romanista, s aki tanára számára a Bibliothèque Nationale-ban végzett munkát.¹⁵⁶

BG úrnak így számolt be az École igazgatójával való találkozásáról: „M. Perrot hívatott az imént egy kis pourparler-ra. Rendkívül szíves velem szemben. Kérdésködködik mindenről, a mi csak reám vonatkozik. Általán meg van hatva, hogy milyen jól beszélnek. Mais je me méfie des louanges, s csak jóakaratot, szíves modort látok benne.”¹⁵⁷ Kollégiumi társaihoz, Balogh Miklóshoz, Greschler Gyulához és Szabó Dezsőhöz is írt, és egyebek között a kollégiumi diáknyelvről tudósított: „Igen gyakori a rövidítés: prof = professor, sous-off = sous-officier, philo = philosophie, Boulmiche = boulevard saint michel. Úgy látszik van valami közös ösztönük, a mely mindnyájukat egyformán vezeti ebben a műveletben. Bizonyítéka ennek az, hogy Carcopino nevű kollégámat, mindnyájan az első perctől kezdve s minden közös megállapodás nélkül Carco-nak híjják. A dolgozó szoba neve: turne, a kik egy turne-ben vannak, azok egymásnak coturne-jei (ez elég jó rossz-viccz). A legtöbbször ismeretlen a szó eredete; így pl. ez: rabio (úgy írom, a hogy kimondják), ezt pedig akkor kiáltjuk nagy harsányan, mikor a tálból kifogy az étel, s még kívánnánk enni, ha volna; vagyis = még egy kicsit! újra!”¹⁵⁸ Ennek a levélnek aláírása „Tatoche” volt, amelyet Pais Dezső 1958-ból való visszaemlékezése fejt meg: „az ötven egynéhány év előtti Eötvös-

¹⁵³ Pais Dezső, *i. m.*, 25; *Iism* 2002/3–4, 75.

¹⁵⁴ Korompay Bertalan, *i. m.*, 20.

¹⁵⁵ *Uo.*, 21–22.

¹⁵⁶ Horváth János Bartoniék Gézának, 1902. márc. 25. *ECMDKLev I/a/7/19/21*.

¹⁵⁷ Horváth János Bartoniék Gézának, 1902. jan. 7. *ECMDKLev I/a/7/19/16*.

¹⁵⁸ 1902. jan. 7. *ECMDKLev I/a/7/19/17*. A ’rabiót’ szó jelentését Émile Chautard (*La Vie étrange de l’argot*, Les Éditions DENOËL et STEELE, Paris, 1931, 534.) így magyarázza: „restes de nourriture distribués, à tour de rôle et par atelier, aux prisonniers”, vagyis ’a foglyoknak sorjában és műhelyek szerint kiosztott maradék’.

kollégium nyelvjárásában úgy hívtak valakit, hogy *Kistáltos* [...]. Ez a Valaki Horváth János volt.¹⁵⁹ Az egyik címzettnek, Balogh Miklósnak 1953-ból való levele, a közös múlt folytatásaként és megerősítéseként, „Mon cher Petit Tatoche!” megszólítással kezdődött, amelyre „Le très vieux Tatoche” aláírású válasz érkezett.¹⁶⁰

Szobatársairól beszámolt BG úrnak is: „Van még egypár jó emberem és első sorban is a két coturne-öm, dont l’un, Carcopino, félelmetes koponyával rendelkezik; olyan conférence-okat produkál, hogy egyik professor a másik után zeng dicsőhymnusokat.”¹⁶¹ Joggal: Jérôme Carcopino az antik Róma történésze lett, 1941-ben az archeológiai kutatásokról szóló, úgynevezett Carcopino-törvény szerzője és az École Normale Supérieure igazgatója, aki levelező kapcsolatban állott az Eötvös Collegiummal.¹⁶² A másik, Charles Delvert – szolt a levél –, „nagy szónok s én gyakorta megszavaltatom. Ez, úgy látom, hajlandó volna szükség esetén átvenni a Tharaud örökségét” (a lektori funkciókat); „jó fiu, az artiste-okkal nem komázik; historikus, de úgy látom, komolyan foglalkozik az irodalommal is, nagy szónok, ügyes stylist, és éppen olyan *naïv* francia, mint a többi.” Ez a szobatárs az *École normale supérieure (France). Association Amicale de Secours des Anciens Élèves* 1925. évi kimutatása szerint a párizsi Henri IV. gimnázium történelemtanára lett.

Horváth János Kont úrral is találkozott, aki némettanár volt egy párizsi liceumban, és Pesten szeretett volna egyetemi tanár lenni.¹⁶³ A Párizsban tartózkodás könyvek beszerzésével járt az Eötvös Collegium számára: Taine angol irodalomtörténete, Diderot teljes kiadása, Verlaine költeményei,¹⁶⁴ Cyrano, Brunetiére Victor Hugóról írt munkája, Zeller,¹⁶⁵ Mistral, Rabelais, Régnier.¹⁶⁶ BG úrnak a következőkben jellemezte párizsi lakóhelyét: „Itt, sajnos, nincs meg az az összetartás; nem egy az egész Ecole; szobák, szakok, évek, asztalok, korábbi ismeretségek szerint hármás-négyes csoportokba tömörülnek; s az ilyen kis csoportokat igen mulatságos nézni, a mint sugdosva, karonfogva, – mint kis süldő szerelmesek – robognak körös-körül a folyosón, vagy az udvaron.”¹⁶⁷ Február 19-én, a közeledő Géza-nap alkalmából a következőket írta igazgatójának: „Neszét vettem, hogy a névnapi vacsora jövő szombaton lesz. Oda képzelem magam az első emeleti belső szobába, este 7 óra felé. Sajátságos nyüzsgés, mozgás. Mintha messziről égdörgés, vagy ágyubúgás hallatszanék. Pedig nem, csak József görget egy-két sörshordót. Fejem felett, a folyóiratos-szobában (magyarul szólván: a

¹⁵⁹ Pais Dezső, *i. m.*, 29; *Iism* 2002/3–4, 78.

¹⁶⁰ Balogh Miklós Horváth Jánosnak, 1953. márc. 3. és 1954. jún. 26.

¹⁶¹ Horváth János Bartoniek Gézának, 1902. máj. 19. *ECMDKLev I/a/7/19/23*.

¹⁶² Szabó Miklós, „*Pro domo*”, Bp., 2274 Antiqua Rt., 1944, 7.

¹⁶³ Horváth János Horváth Mihálynak, 1902. febr. 23.

¹⁶⁴ Horváth János Bartoniek Gézának, 1902. jan. 7. *ECMDKLev I/a/7/19/16*.

¹⁶⁵ Horváth János Bartoniek Gézának, 1902. jan. 27. *ECMDKLev I/a/7/19/18*.

¹⁶⁶ Horváth János Bartoniek Gézának, 1902. febr. 19. *ECMDKLev I/a/7/19/19*.

¹⁶⁷ Horváth János Bartoniek Gézának, 1902. jan. 27. *ECMDKLev I/a/7/19/18*.

társalgóban) mintha csikók dübögnének. Pedig nem, csak a collegiumi ifjúságnak egy díszes töredéke kezd vándorszínész-trupppá alakúlni. Valamely meghatározhatatlan irányból oroszánordítás, kutya-ugatás zúdul fel, melynek egyszerre borzasztó hatása van: a felhőket szétsöpri a vásárcsarnok felett, a madarakat szétriasztja, s a vásárcsarnoki ruczákat, pulykákat és egyéb baromfiakat egyszerre elnémítja; s mintha a Duna vize is megijedne, gyorsabban rohan el a Ferenc-József híd alatt. [...] S a színi előadás bolondságait is szeretném látni. És azt sem tagadom, szeretném elhúzni a nótáját kinek-kinek. Tavaly Szinnyei bácsinak és Pasteinernek húztam. Lehet, hogy most is nekik húznám, mert gondolom, hogy ott lesznek.”¹⁶⁸

Bátyjának, Miskának írta: „A jövő héten nagy ceremóniára van kilátásunk. Victor Hugo nagy hazánkfiát ünnepeljük. Szerdán leplezzük le a szobrát.”¹⁶⁹ A franciában is halad: „tudom élvezni magát a nyelvet; keresve keresem az embert, a ki szépen tud felolvasni prózát, vagy verset.”¹⁷⁰ 1902. április végén volt az országgyűlési választás szocialisták és klerikálisok között. „Mentjük a hazát, mint Gyulai bácsi mondaná. Én különben jelenleg szocialista, pontosabban megjelölve: »radikális – nationális – centralista – anticlericalis – republikánus – szocialista« vagyok.”¹⁷¹ Az École tagjai 99%-ban ugyanezen az állásponton voltak.¹⁷² A különböző pártok felsorolása a baloldali blokk részvevőit tartalmazza; a politikai megosztottság hátterében a Dreyfus-ügyben való ellentétes vélemények 1894-től 1906-ig, az ártatlanság kimondásáig tartó megosztottsága is állt. „E hó végén választjuk a képviselőket – írta Horváth János BG úrnak is. – Én majd valamelyik szocialistára szavazok.”¹⁷³

„Rouenban szinte érzik a középkor szaga; mikor végig mentem a grosse-horloge utcáján szinte a XII. XIII. századba képzeltem magam s valamely ó-francia époszt lett volna kedvem ott nyomban elolvasni. Elmentem Croisset-ba is, hogy lássam azt a csekélységet, a mi a Flaubert házából megmaradt: ez volt a zarándok-útam; egy pár bourgeois-tól kérdezősködtem. Mindenik feltétlen tisztelettel beszélt Flaubert-ről: Monsieur Fl.-nek mondja mindig. Bonsecours-t is megnéztem, vagy jobban mondva onnan néztem le a Szajna völgyére. [...] A Cap de la Hève-től vagy két óra hosszat bámúltam a tengert.”¹⁷⁴ Azt a dolgozatát, amelyet később Flaubert-ről a Budapesti Szemlében adott ki, elutazása előtt még első, francia változatában átadta Joseph Bédier-nek, de nem volt már idő arra, hogy véleményét kérje.¹⁷⁵

¹⁶⁸ Horváth János Bartoniek Gézának, 1902. febr. 19. ECMDKLev I/a/7/19/19.

¹⁶⁹ Horváth János Horváth Mihálynak, 1902. febr. 23.

¹⁷⁰ Horváth János Bartoniek Gézának, 1902. jan. 7. ECMDKLev I/a/7/19/16.

¹⁷¹ Horváth János Horváth Mihálynak, 1902. ápr. 24.

¹⁷² Horváth János kollégista társaihoz, 1902. jan. 7. ECMDKLev I/a/7/19/16.

¹⁷³ Horváth János Bartoniek Gézának, 1902. ápr. 11. ECMDKLev I/a/7/19/22.

¹⁷⁴ *Uo.*

¹⁷⁵ Korompay Bertalan, *i. m.*, 27.

„Hétfőn (28-án) este indulok innen, Lyon–Milano–Velence felé. Pestre, számításom szerint aug. 3-án este érkezem.”¹⁷⁶ BG úr hálás levelet küldött Perrot-nak: „M. Horváth, »archiconscrit de l'École« est revenu tout enthousiasmé de l'École, plein de reconnaissance pour Vous et MM les professeurs et pénétré des sentiments d'amitié pour ses collègues français. Sa joie de revoir sa patrie n'est troublée que par le regret d'avoir quitté l'École et la France. Moi, je regrette aussi qu'il ne pouvait rester plus longtemps dans votre célèbre établissement, mais, quand même, j'aurais réussi à lui faire prolonger la bourse, le service militaire qu'il doit faire l'année prochaine l'empêche de rester plus longtemps à l'étranger.”¹⁷⁷

Az önkéntes év elkezdése előtt Margittáról tudósította Bartoniek Gézát arról, hogy otthon üdvözölte Henry Lebeau-t, az Eötvös Collegium leendő francia lektorát, aki „biztosan elbeszélte már ezóta a nagyhegyi borivás történetét. [...] Itt mindenki nagyon megszerette s most az egész községben róla beszélnek.”¹⁷⁸ Nemsokára elővehette katonakönyvét, amely a következőket is tartalmazza:

„Militär-Pass Dr Johann Horváth
K. u. k. Infanterie Regiment No 39, Feld Compagnie
Debrecen, 1899
Spricht: ungarisch, deutsch, französisch
Schreibt: - " -
Körpergröße: 164 cm”.

Behívóját október 1-jén kapta meg, a Kremsi 84. gyalogezredhez. „Folyamodtam u. i. magához a hadügyminiszterhez – írta BG úrnak, – hogy vagy tegyenek vissza Bécsbe (mert eredetileg az én ezredem is ott volt), vagy pedig tegyenek vissza a 39.hez (Debrecen, Nagyvárad), melybe margittai illetőségem szerint tartozom.”¹⁷⁹ Kérése teljesült; következő levelét már a Debreceni cs. és kir. 39. gyalogezred katonájaként írhatta: „Minden nap azt mondja az ember, hogy »na ilyen komisz még sohasem volt«, pedig holnap megint csak komiszabb lesz. Így állván a dolog, beláttam már régebben, hogy a megkönnyebbülés reménye hiábavaló, a bosszankodás hatástalan, a makacszkodás káros, a kidülés csak a munka megduplázására vezet. Ennélfogva visszatértem régi jó czivil szokásomhoz: kinevetem önmagam, tréfára veszem az egész katonáskodást, hidegvéremmel bosszantom a kétségbeesetteket, s ráadásul az ő haragjukon is nevetek egyet.” Az „egész Abtheilungban csak két ember tud, úgy a hogy németül. S az egyik én vagyok.” Szeretne „még sem egészen csak Johann Horváth”

¹⁷⁶ Horváth János Bartoniek Gézának, 1902. júl. 26. ECMDKLev I/a/7/19/24.

¹⁷⁷ Bartoniek Géza Georges Perrot-nak, 1902. aug. 8. ECMDKLev 4/81/159/a.

¹⁷⁸ Horváth János Bartoniek Gézának, 1902. aug. 26. ECMDKLev I/a/7/19/25.

¹⁷⁹ Horváth János Bartoniek Gézának, 1902. szept. 26. ECMDKLev I/a/7/19/26.

lenni: „valamikor voltam Jean Horváth is, sőt Orvate is, meg Tzigane is, meg sok minden egyéb, a miből itt módszeresen akarnak kibutítani.”¹⁸⁰

Az ellenszerként kialakított jó szokásra állandóan szüksége volt: „Nevetni valóm pedig van bőven: a tiszti kar 80%je, az önkénytes Abtheilung 50%je, s én magam egészen.” A tiszti iskola anyagát németül tanulták: „Heerwesen, Felddienst, Technischer Unterricht és más kvalifikálhatatlan tudományok!”¹⁸¹ A nagyváradi tiszti vizsgán is nehéz hadászati feladatot kellett megoldania és arról térkép mellett beszélnie. A tábornok – németül – mindig újabb helyzetet teremtett, és végül tréfából felvetette: mit csinál, ha innen is, onnan is, mindenünnen jön rá ellenség, amire Horváth János már nem tudott választ adni. A tábornok javaslata ez volt: „niederknien und beten!”¹⁸² azaz ’letérdelni és imádkozni!’

A legfőbb erőt azonban Bartoniek Géza ígérete adta, aki őt az Eötvös Collegiumban szándékozott alkalmazni. „Ha Nagyságod úgy akarja, s e szándéka mellett továbbra is megmarad, én okvetlenül rendelkezésére állok: kész örömmel s minden tehetségem szerint. De már az első pillanattól fogva, s most is, midőn e rám nézve rendkívül értékes avisót megköszönöm, bizonyos aggodalmakkal küzdök. Képes lesz-e én megfelelni annak a feladatnak, a mely ott vár rám? Nem lesz-e nagyon szembe ötlő az erő-csökkenés, mikor a Dr Gombocz örökségét egy cigány, egy kiszolgált altiszt átveendi?” – írta „Horváth Johann Infanterist, tit. Gefreiter”, azaz gyalogsági őrzető.¹⁸³ Még uniformisban, Debrecenben kapta meg BG úr levelét: „Ezenel hivatalosan értesítem, hogy t. Doctor urat kitünő képesítése alapján a Curator ur ő nagyméltóságának felhatalmazásából a Báró Eötvös József Collegiumhoz a magyar és francia szak helyettesítő tanáruul alkalmazom. Végleges kineveztetését az oklevél megszerzése után, 1904. végére várhatja. [...] Állását katonai szolgálatának teljesítése után azonnal kell elfoglalnia.”¹⁸⁴

---

¹⁸⁰ Horváth János Bartoniek Gézának, 1902. nov. 9. ECMDKLev I/a/7/19/27.

¹⁸¹ Horváth János Bartoniek Gézának, 1903. jan. 18. ECMDKLev I/a/7/19/28.

¹⁸² Korompay Bertalan, *i. m.*, 1–2.

¹⁸³ Horváth János Bartoniek Gézának, 1903. jan. 18. ECMDKLev I/a/7/19/28.

¹⁸⁴ Bartoniek Géza Horváth Jánosnak, 1903. júl. 9. ECMDKLev I/f/40/70.

III. TANÍTÁS AZ EÖTVÖS COLLEGIUMBAN

Horváth János egész élete ehhez az intézményhez kötődik: 1903 és 1923 között itt tanított, majd, mint az Eötvös Kollégium Volt Tagjai Szövetségének egyik alapítója és vezetője, később pedig tanácsadója, 1921 és 1948 között is részt vett a magyar École Normale Supérieure munkájában.

1903. október 2-án átvehette „a magyar irodalom és a francia órák ellátását”.¹ Kollégiumi tanítása három nagy szakaszból állt. Az első 1903-tól 1908-ig tartott: Bartoniek Géza felkérésére úgy tartotta meg óráit, hogy közben a Trefort utcai Gyakorló Főgimnáziumban, majd az V. ker. áll. Főreáliskolában (a Markó utcai Berzsényi egyik elődjében), végül a II. ker. áll. Főreáliskolában (a régi Toldyban) tanított. A második időszak az Eötvös Collegiumba való hivatalos kinevezéssel indult 1908. október 20-án és a világháború kitörésével zárult, amelyben csaknem három évig teljesített a fronton katonai szolgálatot. 1917 áprilisában mentették fel: ekkor kezdődött az utolsó szakasz, amely az 1923-ban történt egyetemi tanárrá való kinevezéssel ért véget.

1. Középiskola és Eötvös Collegium

Az Eötvös Collegium tanárképző intézményként jött létre, ezért a tanítás gyakorlata, a kollégákkal való együttműködés és a tapasztalatoknak a kollégiumi keretekben való hasznosítása volt az első feladat a diplomát megszerzett Horváth János számára. Az 1903–1904. tanévben a „m. kir. tanárképző-intézeti gyakorló-főgymnasium”-ban az igazgató irodalomtörténész Badics Ferenc mellett volt tanár Mika Sándor, a klasszika-filológus Gyomlay Gyula, a filozófiát és németet tanító Waldapfel János és Négyesy László, akit ő már egyetemi tanulmányai során hallgatott, s aki mellett heti 4 órában gyakorló tanár volt a IV. osztályban (összes évi óraszámának száma 132).² A gyakorló gimnázium tanárjelöltjei között szerepelt ebben az évben az Eötvös-kollégista Barthos Kálmán (a Lónyay utcai Református Gimnázium leendő igazgatója), a matematikus Fejér Lipót (akivel 1948-ig a Bölcsészettudományi Kar kari tanácsi ülésein találkoztak).

¹ Bartoniek Géza igazgató naplófeljegyzései 1903 őszén = Kósa László, *i. m.*, 179.

² *A m. kir. tanárképző-intézeti gyakorló-főgymnasium értesítője az 1903/1904. iskolai évről*, szerk. Dr. Badics Ferencz kir. tanácsos, igazgató, Bp., 1904, 52.

hattak), az Irodalomtörténeti Társaság megalapításában közreműködő Pintér Jenő, valamint „vendég-tagokként” két Eötvös Collegium-beli tanítvány: Szabó Dezső és Szekfü Gyula.

A főgimnázium értesítőjében jelent meg a gyakorló tanárok „præparatiói között” *A IV. oszt. magyar nyelvi tanítás köréből. Dr. Horváth Jánostól: Toldi Miklós (Tartalmi összefoglalás, különös tekintettel a lelki motívumokra).*³ Ugyanebből a forrásból tudjuk, hogy az iskola „1904. április 11-én az 1848-iki törvények szentesítésének emlékezetét” ülte meg, s ez alkalommal „*dr. Horváth János* gyakorló-tanár tartotta az ünnepi beszédet”,⁴ s hogy egész éves munkája alapján „A »Volf György-féle jutalomdíj-alapítvány« kamataiból 3 db körmöczi aranyat a tanári-kar a tanárképző-intézet igazgatójának jóváhagyásával *dr. Horváth János* tanárjelöltnek, a magyar nyelv és irodalom tehetséges művelőjének adományozta”.⁵ A IV. osztályos tanítványok között volt Zolnai Béla is.⁶

Horváth János tanári oklevelét 1904. március 21-én szerezte meg a Beöthy Zsolt elnökletével működő Országos Középiszkolai Tanárvizsgáló Bizottság előtt. Az alapvizsgálat eredménye magyar valamint francia nyelvből és irodalomból egyaránt dicséretes, a szakvizsgálaté magyar nyelvből és irodalomból dicséretes, a franciából kitűnő, a filozófiai és pedagógiai vizsgálaté jó, ill. dicséretes volt. A bizottság tagjai Szinnyi József, Simonyi Zsigmond, Gyulai Pál, Becker Fülöp Ágost és Medveczky Frigyes voltak.

Ezt követően az V. ker. Magyar Királyi Állami Főreáliskolában „Dr. Prém József intézeti tanár az 1904/5. tanév tartamára szabadságoltatik, helyettesítésére dr. Horváth János helyettes tanár alkalmaztatik”, „kiben tanintézetünk kiváló készülségű és képességű, buzgó fiatal tanerőt nyert.”⁷ Az óraszám megnövekedett: „tanított magyart I. B-ben és II.-ban, s németet a II.-ban heti 15 órában” (bár az utóbbira nem volt képesítése). „A II. osztály főnöke. Lakik: IX., Csillag-utca 2.”⁸ tehát továbbra is az Eötvös Collegium épületében. Munkájának elismeréseképpen „Dr. Horváth János helyettes-tanár jutalomdíja folyosittatik.”⁹ Az iskola tanárai közé tartozott a magyar–német szakos Földessy Gyula is, akinek Ady költészetéről való felfogását bírálta az 1920-as években.

---

³ *Uo.*, 19–27.

⁴ *Uo.*, 94–95.

⁵ *Uo.*, 84.

⁶ *Uo.*, 70.

⁷ *A Budapesti V. ker. Magyar Királyi Állami Főreáliskola harminczharmadik évi értesítője az 1904–1905. tanévről*, szerk. Rombauer Emil kir. főigazgató és főreáliskolai igazgató, Bp., Légrády testvérek könyvnyomdája, 1905, 101, 33.

⁸ *Uo.*, 43.

⁹ *Uo.*, 102.

1905 szeptemberétől 1909 őszéig három éven át az 50 éves fennállását ünneplő II. kerületi Állami Főreáliskolában tanított: „Dr. Brózik Károly és Palóczy Lipót tanszékeiket helyettes tanári minőségben a folyó tanév végéig *Szegegy Rezső* és *dr. Horváth János* töltötték be.”¹⁰ Az utóbbi „tanította a magyar nyelvet a II. [5 óra], a francia nyelvet a IV. [5], VI. [3], és VIII. [4] osztályban, hetenkint 17 órában. A IV. osztály főnöke.”¹¹

Az 1906–1907. tanévben 1906. szeptember 28-án „rendes tanárrá neveztetik ki”,¹² „tanította a magyar nyelvet a IV. [3], a francia nyelvet a III. [5], V. [4] és VII. [3] osztályban és a szépírást a II. A [1] osztályban, hetenkint 16 órában. A III. osztály főnöke.”¹³ Tanári noteszében kassai menetrend is szerepelt, a júliusban szervezett hadgyakorlat céljából; továbbá Gyulai Pál és neve mellett Leányfalva, ami a hozzá tett látogatás emlékét őrzi.

Az 1907–1908. tanévben a IV. osztály főnökeként itt magyart [3], a IV. [5], a VI. [3] és VIII. [4] osztályban franciát, a III. [2] osztályban pedig történelmet tanított (bár nem volt történelem szakos).¹⁴ A tanári notesz szerint ugyanott elkezdte az 1908–1909. tanévet is, azonban október 20-án megkapta az Eötvös Collegiumba való hivatalos kinevezést, és abbahagyta a középiskolai oktatást.

Horváth Jánost a tantestület – mint az a Heller Bernát jegyző által írt búcsúlevelében áll – „megnyugvással és büszke örömmel látja új működése terén, a mely egyéniségének és nagyobbra hivatott képzettségének megfelel. Egyúttal azonban a maga részéről őszintén fájjalja, hogy meg kellett válnia attól a kartársától, a ki erkölcsi és értelmi kiválóságával tanítványainak ragaszkodását, a szülőknek háláját, tanártársai nagyrabecsülését annyira kiérdemelte. Isten áldja továbbra is!”¹⁵

A főreáliskola értesítőjében jelent meg az *Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai* című tanulmány, amely az 1923-ban kezdődő, első egyetemi előadásának (és egyik posztumusz kötetének), *A magyar irodalom fejlődéstörténetének* alapja és vezérfonala lett.¹⁶ A címhez adalék Imre Sándor *A magyar irodalom és nyelv rövid története* című

¹⁰ *A Budapesti második kerületi Állami Főreáliskolának jubiláris értesítője az intézet fennállásának 51. évében az 1905–1906. iskolai évről*, közli Mayer József kir. igazgató, Budapest Székesfőváros Házinyomdája 1906, 41.

¹¹ *Uo.*, 50.

¹² *A Budapesti második kerületi Állami Főreáliskolának ötvenegyedik évi értesítője az intézet fennállásának 52. évében az 1906–1907. iskolai évről*, közli Dr. Szekeres Kálmán kir. igazgató, Budapest Székesfőváros Házinyomdája 1907, 29.

¹³ *Uo.*, 32.

¹⁴ *Uo.*, 57.

¹⁵ Szekeres Kálmán és Heller Bernát Horváth Jánosnak, 1908. okt. 29.

¹⁶ *A Budapesti második kerületi Állami Főreáliskolának ötvenkettedik évi értesítője az intézet fennállásának 53. évében az 1907–1908. iskolai évről*, közli Dr. Szekeres Kálmán kir. igazgató, Budapest Székesfőváros Házinyomdája 1908, 3-50; *HJIM* 1, 7–55.

kézikönyvének előszava: „Az irodalom fejlődésének fő mozzanatait kívánom növedékeimtől”.¹⁷

„Arany Jánosnak a nagykőrösi gimnázium értesítőjében megjelent alapvető vers-tani értekezésén kívül aligha van a programértekezés ma már divatból kiment, de egy-kor az iskola és a tudomány szoros kapcsolatát dokumentáló műfajának ennél jelenté-kenyebb képviselője” – írta erről Trencsényi-Waldapfel Imre. „A szempontokban és adatokban egyaránt gazdag vázlat azt engedte sejteni, hogy a nagy irodalmi szintézis koncepciója már szinte készen áll [...]. Újszerű szempontjai a szintézist megelőzően olyan területek analitikus feldolgozását követelték meg, amelyeken az előtanulmányok is jobbára hiányoztak”.¹⁸

Kikkel tanított itt együtt? Mindazokkal, akik aláírták azt az 1909 karácsonya előtt írt levelet, amely a már az Eötvös Collegiumba kinevezett Horváth János fizetésbeli előlépéséhez gratulált s az *Ady s a legújabb magyar lyra* című könyv ihlette és Ady pártját fogó, egyik kollegájuk által írt vers másolatát küldte. A névtelenségben maradt tanártárs egyik versszakát idézzük:

Ady kiált, Ady fitymál:
„Ésszel jösz te, szívvel meg én,
Szavad epés, bármily kevés, –
Csupa lélek, vér az enyém.”¹⁹

A levél kézírása azé az akadémikus Jánosi Béláé, akit Horváth János saját maga helyett a Kisfaludy Társaság tagjául ajánl 1921-ben, s akinek esztétikatörténeti munkája hivatkozási forrásként szerepel majd *A magyar irodalom fejlődéstörténetében*; az aláírók között szerepel a magyar, német és francia órákat tartó Heller Bernát is, akinek munkáit később a *Petőfi Sándor* és *A magyar irodalmi műveltség kezdetei* című könyv idézi. Ugyanő, aki később a pesti zsidó gimnázium igazgatója, majd az Országos Rabbiképző Intézet tanára lett, 1942 augusztusában így írt hozzá: „Kedves Barátom! Hasonló kérelemmel mint egy évvel ezelőtt fordulok hozzád most is. Megint az egyetem bölcsészeti karára való föl vételről van szó. [...] Nem egyszer kerestelek föl írással, de, ha jól emlékszem, sohasem tisztára zsidó vonatkozásúval. Tartozom neked avval, hogy ne mártsalak be a zsidóság barátjának veszedelmes hírébe.”²⁰

Itt tanított a volt egyetemi társ Koczogh András is: barátságuk haláláig tartó levelezésben folytatódott. 1958-ban a 80. születésnapra küldött levelében ezt írta: „Én nemcsak a tanítványaitól méltán rajongásig szeretett és tisztelt tudós tanárnak gratulá-

¹⁷ Imre Sándor, *A magyar irodalom és nyelv rövid története*, Debrecen, 1865.² Idézi Zsigmond Ferenc, *A Debreceni Kollégium és a magyar irodalom*, Debrecen, 1940, 151.

¹⁸ Trencsényi-Waldapfel Imre, *Horváth János*, MTud, 1961, 548; Iism 2002/3–4, 93.

¹⁹ A II. ker. állami főreáliskola tanárai Horváth Jánosnak, 1909. dec. 21.

²⁰ Heller Bernát Horváth Jánosnak, 1942. aug. 31.

lok, hanem a finomlelkű, szerény, puritán életű, egyenes jellemű s melegszívű, hűséges barátnak is, akit fiatakorától ismerek, aki már akkor is kitűnt tehetségével s akit tanítványai, kollegái már akkor is szerettek és becsültek.”²¹

Horváth János három éven át tanította a francia nyelvet Thienemann Tivadarnak; tanára és két éven át osztályfőnöke volt Zsoldos Lászlónak, aki a tanári noteszek és az évkönyvek szerint osztályának egyik legjobb diákja volt, s aki fél századdal később, 1956-ban levélben gratulált a *Tanulmányok* megjelenéséhez: „Mondhatom, hogy a büszkeségnek és az örömmnek valami sajátságos, ki nem fejezhető keveréke »dagasztotta keblemet«: íme, ez a nagyszerű ember, dr Horváth János volt egykor az én osztályfőnököm a Budai Reálban, kb. 50 évvel ezelőtt.”²²

*

Bartonek Géza szándéka 1903 nyarán írt levele szerint az volt, hogy a végleges kinevezést Horváth János 1904 végére kapja meg.²³ Ez a terv azonban csaknem négy évig nem valósulhatott meg: 1907 áprilisában azt kérte, sikertelenül, Apponyi Albert válás- és közoktatásügyi minisztertől, hogy azév szeptember 1-től mentse fel őt a II. ker. állami főreáliskolában viselt teendői alól és szolgálattételre az Eötvös Collegiumba rendelje be.²⁴ Egy évvel később megismételte ezt, a következő indokolással: „Működési köre [...] a magyar irodalmi szak és a francia nyelv kezdő tanfolyamának vezetése, továbbá a könyvtárosi teendők ellátása lesz.”²⁵ A beleegyező választ 1908. október 26-án kapta meg,²⁶ a könyvtárosság pedig 1912-vel ért véget.

Az 1903–1904-ből való notesz a középiskolai és a kollégiumi munkáról párhuzamosan tudósított: Horváth János elfoglaltsága a gyakorló gimnáziumban hétfőtől csütörtökig 9 és 10 (szerdán 8 és 9) között a heti 4 óra megtartása, valamint csütörtökönként du. 5 és 7 között a „conferentia”; a Collegiumban pedig délutánonként, és a szombat reggelt is beleértve, heti 3 magyar és 9 francia óra.

Ekkor 51 kollégista tanult a Csillag utca 2-ben. Első tanítványai közé tartozott az elsőévesek közül Kuncz Aladár (1903) és Laczkó Géza (1903), a másodévesek közül leendő sógora, Fest Sándor (1902) és a Collegium majdani igazgatója, Szabó Miklós (1902), a harmadévből Gerevich Tibor (1900), s az utolsó évesek közül Kodály Zoltán (1900), Szabó Dezső (1900) és Szekfű Gyula (1900). Rajtuk kívül nevezetessé váló kollégisták voltak ebben a korszakban Bauer Herbert, azaz Balázs Béla (1902), Eckhart Ferenc (1904), Trócsányi Zoltán (1904), Pais Dezső (1904), Gragger Róbert (1905) és Huszti József (1908). Az 1903–1904. tanévben a magyar szakosok közül az

²¹ Koczogh András Horváth Jánosnak, 1958. júl. 14.

²² Zsoldos László Horváth Jánosnak, 1956. jún. 30.

²³ Bartonek Géza Horváth Jánosnak, 1903. júl. 9. ECMDKLev I/f/40/70.

²⁴ Bartonek Géza Apponyi Albertnek, 1907. ECMDKLev I/f/40/70.

²⁵ Bartonek Géza Apponyi Albertnek, 1908. júl. ECMDKLev I/f/40/70.

²⁶ Apponyi Albert Bartonek Gézának 1908. okt. 26. ECMDKLev I/f/40/70/7.

I. évesek létszáma 7, a II. éveseké 8, a III. éveseké 8, a francia szakos csoportoké közül pedig az első létszáma 5, a másodiké 3, a harmadiké 7: ez jó aránynak volt mondható mind az elmélyedés, mind pedig a vita szempontjából.

„Magyar irodalmi órákat – hetenként kettőt – három éven át tartott nekünk Horváth úr” – írta Pais Dezső.²⁷ Martinkó Andrásról tudjuk: a „»Horváth úr«-ként való emlegetés [...] a Kollégium közössége által adományozott legmagasabb cím volt”. Az 1930-as években „A Kollégium tíz-tizenkét tanára közül alig több, mint négy-öt volt »úr«: pl. B. G. úr (Bartoniek Géza [...]), utóda: Gombocz úr, Szekfű úr, Kodály úr, aztán Szegő úr (ti. Gyergyai Albert), aki mellett Eckhardt Sándor, az egyetemi tanár csak éppen az én időmben kezdett »Eckhardt úr« lenni”.²⁸ „A Horváth-órák – folytatta Pais – valójában nem órák voltak, hanem lélekformáló, sőt lélekkeremtő élmények. [...] Horváth úr év elején egy csomó témát állított össze, s belőlük mindenki hármát választott ki. Ehhez kapott irodalmat és bizonyos tájékoztató szempontokat.”²⁹ A programok jelentős részét a fennmaradt év végi feljegyzések, az egyik kollégiumi notesz pedig a kb. 300 kidolgozandó témát tartalmazza. Martinkó András jellemzése szerint a „témák, a szempontok, az irodalmi korok, az irodalmi viszony tényezőinek (író, mű, közönség, közvetítők), a határtudományoknak, illetve az esztétikának (nyelv, stilisztika, poétika, verstan) micsoda szédítő gazdagsága történeti és leíró módszerrel! A magyar irodalomtudomány legalább kétszáz évre el van látva ma is időszerű tematikával...”³⁰

1906–1907-ben az első évesek magyar irodalmi programja a következő volt: 1) Krónikák a) külföldi, b) hazai; 2) Anonymus; 3) Kézai. Hunmonda; 4) A honfoglalási mondakör; 5) Énekmondók; 6) Világi költészet 1526-ig; 7) Vallásos költészet 1526-ig; 8) Kódexek; 9) Legendák a) források, b) magyar szentek (Érdy kódex), c) Margit-legenda külön, d) sz. Elek, sz. Ferenc, Barlám; 10) Passiók. Mária-síralmak. Példák; 11) Balassa; 12) Rimay.

Az 1911 nyarat otthon, Margittán töltő Horváth János némi öniróniával határozta meg kollégiumi tevékenységét: „Én csak szept. közepe felé megyek fel s folytatom különös mesterségemet, mely abban áll, hogy úgy teszek, mintha tudnék valamit, a mit nagy képpel közlök egy még naiv nemzedékkel. Ha nem kellene ezt a gyarló szerepet játszani, az Eötvös-Collegiumi tanárság egészen nekem való állás volna.”³¹ Másfél évtizeddel később, már az egyetemen, hasonló tapasztalatokat adott át az első elő-

²⁷ *Uo.*, 25, ill. 75.

²⁸ Martinkó András, *Horváth János és az Eötvös Kollégium*, Kort 1979/9, 90–91.

²⁹ Pais Dezső, *i. m.*, 25; *Iism* 2002/3–4, 75.

³⁰ Martinkó András, *i. m.*, 93. Az említett témajegyzék a Korompay H. János, *Horváth János életművének alapjai és a Collegium* Függelékében található = *Az Eötvös Collegium és a magyar irodalomtörténet*, szerk. Vargha László, Bp., Argumentum – Eötvös József Collegium, 2003, 17–30.

³¹ Horváth János Pais Dezsőnek, 1911. aug. 9.

adásaira készülő Szekfű Gyulának: „apránként beleéled magad abba a természetes helyzetbe, hogy a tanítvány nem tud semmit, a tanár tud valamit. S levonod belőle a konzekvenciát, hogy »tehát megtanítom őket arra a kicsire, amit magam tudok.«³²

A közös munka olyan egyéb foglalatosságokkal is kiegészült, mint a Laczkó Géza által leírt éjszakai cirkuszi játék az óbudai amfiteátrumban, amelyben ez volt a szereposztás: „római császár – Horváth János kollégiumi tanár, senatus – Kodály Zoltán negyedéves, gladiátor – Szekfű Gyula negyedéves, oroszlán – Szabó Dezső negyedéves, nép – Laczkó gólya, akit ezek az öreg kollégisták nem tudom, miért, de megtiszteltek azzal, hogy szűkebb baráti körükbe fogadták. A császár izzó paraszú portorikójával fölült a romkőtrónjára, a küzdők s a senatus populusque Romanus felvonultak emelt karral: Ave Caesar, morituri te salutant! üvöltött a latin kiáltás annyi évszázad némasága után újra a (gyepes-gazos) arénán. Az aquincumi veterán légionisták bizonyára fel is ébredtek rá s csodálkozva nézték, hogy a kerek barnás koponyájú, szemüveges, kétes mosolyú, zakós gladiátor miként vonszolja maga után gallérjánál fogva a négykézláb szökkenő, szőke sörényű, raccsolva bőgő fátermörderes oroszlánt. A »senatus« hódolattal üdvözölte a császárt, s mivel kevés volt a gladiátor, maga is levonult a gyepre püfölni a vidám oroszlánt, a »nép« fel s alá száguldott a kör töltés tetején egy személyben becsületes igyekezettel tömeget ábrázolva s zord latin szólamokkal szórta tele az éjszakát, míg végre a császár »pollice verso« megadta a halálos jelt s az egész társaság zúdult a küzdőterre a csiklandósan hahotázó oroszlánt elagyabugyálni. Az oroszlán aztán kimúlt, kezét-lábát szétvetve elterült arccal a holdnak s a császári menet kivonszolta az arénáról.»³³

Az Eötvös Collegiumban „Volt cigánybandám is – írta Horváth János –; Kodály Zoltán ugrott be, ha kellett, brácsásnak, kis- vagy nagybögősnek”.³⁴ 1961-ben a farkasréti sírra kerülő koszorúk közül az egyik szalagján ez állt: „Primásának régi bőgőse – Kodály Zoltán.” Ebben a tömör és jelentésgazdag üzenetben Kodály össze tudta foglalni kettejük kapcsolatának egész történetét, amely nemcsak barátja személyiségének és életművének szólt, hanem a közös indíttatásnak és céloknak, az Eötvös Collegium eszményeinek, s egyszersmind saját munkásságának.

Másként alakult viszont a Szabó Dezsővel való kapcsolat. „Horváth – írta Pais Dezső – elég sokáig jóban volt velem, sőt ő meg Szekfű a kilencszáz-as-kilencszázötven éves baráti együttérzéssel megpróbáltak segíteni neki, hogy kikeveredjék akkori – sokban maga fölédzte – válságaiból. Horváth derűs megértéssel nézte Szabó Dezső furcsaságait, tökéletlenkedéseit, de ha értékelte is Dezsőt, nem volt hajlandó neki – amint másnak sem – hódolni.”³⁵ Az 1920-as évek elején *Az elsodort falu* akadémiai

³² Horváth János Szekfű Gyulának, 1925. dec. 29. EK G 628/2/155.

³³ Laczkó Géza, *Csillag u. 2.* Val 1978/11, 31.

³⁴ Horváth János Keresztury Dezsőnek, 1944. ápr. 27. OSzK Kt Keresztury-fond.

³⁵ Pais Dezső, *i. m.*, 25; Iism 2002/3–4, 75.

pályázaton való elbukása és Szabó Dezsőnek a Petőfi-könyvről való, bírálatnak a legjobb akarattal sem nevezhető válasza vetett véget kapcsolatuknak.

A Szekfű Gyulával való közeli barátságot egyebek között a több száz darabból álló levelezés dokumentálja. Publikusakká váltak *A száműzött Rákóczi* és *a Három nemzedék* megírása és a két könyv fogadtatása körüli levelek jellemző részletei;³⁶ kevésbé ismeretes viszont a *Napkelet* első időszakát megvilágító szakasz, és szinte teljesen ismeretlen maradt a többi. Együttműködésüket korszakok szerint tárgyalva Szekfű rendkívüli moszkvai követségéig és 1947-ben megjelent *Forradalom után* című könyvéig juthatunk el, amelyről fennmaradtak Horváth János kritikus feljegyzései.

*

A Bartoniek Gézának írt tanári jelentéseket az Eötvös Collegium archívuma őrzi: ezekből közlünk válogatást.³⁷

1905. június 7. Francia: „A második félévben, a haladottak csoportjából Eckhart [Sándor] – nagyobb készütségének megfelelőleg – [Lucien] Bézard úrhoz tétetett át.

A kezdő filológusok olvasmánya: Daudet: *Le petit chose*; a kezdő historikusoké: Thierry: *Récits des temps mérovingiens*; a haladottaké: Daudet: *Tartarin de Tarascon*; Molière: *Les précieuses ridicules*, *Le malade imaginaire* és Marivaux: *La surprise d'amour*.”

„*Magyar irodalom.*

I., II. és III. évek külön-külön csoportba voltak sorozva. A két első csoport az 1711 előtti, a III. csoport az 1711 utáni irodalommal foglalkozott.

Az I. évek nagyon sokan voltak (Czebe [Gyula], Gulyás [József], Marcsek [Andor], Mohay [Lajos], Pais [Dezső], Pintér [Lajos], Rabb [István], Trócsányi [Zoltán], Velledits [Lajos]); s ezek közül hét magyar–latin–görög szakos, csak kettő magyar–német, magyar–francia egy sem. E csoportnak tehát összességében véve két hátránya volt: a tanárjelöltek nagy száma és szaktanulmányaik egyneműsége. – Nagy számuk azért, mert ritkábban volt alkalmuk külön végzett tanulmányaikat az egész csoport előtt bemutatni. Szaktanulmányaik egyneműsége pedig megnehezítette az idegen befolyások tárgyalását, s korlátozta a modern műfajok külföldi fejlődésére való kiterjeszkedést. A tavalyi első csoport e tekintetben szerencsésebb összeállítású volt.

Ez az első csoport különben is gyengébb a tavalyinál. Túlnyomóan közepes tehetségek, kik közül csak Czebét s talán még Paist lehetne kiemelni.” Pais Dezső, tudjuk, egyetemi kollégája és haláláig barátja, tanulmányainak pedig Magyar Nyelv-beli ki-

³⁶ Az első tárgyköréből Dénes Iván Zoltán (*A „realitás” illúziója. A historikus Szekfű Gyula pályafordulója*, Bp., Akadémiai, 1976), a másodikéből Lackó Miklós (*Korszellem és tudomány*, Bp., Gondolat, 1988) közölt kommentált válogatást.

³⁷ Lásd Korompay H. János, *Horváth János Eötvös Collegium-beli tanári jelentéseiből (1905–1923) = „Nem súlyod az emberiség!”... Album amicorum Szörényi László LX születésnapjára*, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézete, 2005.

adója lett; Trócsányi Zoltán pedig tagja volt hetenként összegyűlő baráti társaságuknak.

„A II. éveseket (Kuncz [Aladár], Kräuter [Ferenc], Laczkó [Géza], Pózna [Lajos]) már méltóztatik ismerni. Ezek általában véve jók; Laczkó teljes mértékben megfelelt a hozzá kezdettől fogva fűzött várakozásainknak.”

„A III. évesek (Bauer [Herbert: Balázs Béla], Borsiczky [Árpád], Fest [Sándor], Kalocsay [Endre], Szabó [Miklós], Szeremley [Császár Loránd], Szolár [Gyóni Ferenc]) mind a két előbbi csoportnál többet mutatnak fel. Vannak köztük igen jó filológusok (Szabó, Szeremley), kik igen pontos, lelkiismeretes tanulmányokat készítettek; vannak eredeti gondolkodásuak (a két előbbin kívül Bauer és Fest, jöllehet Bauer kissé különcz) s a többi is kifogástalanul végzi minden dolgát. – Ezekkel a magyar drámairodalom fejlődését tekintettük át Kisfaludy Károlyig s a regényét Jósikáig. Kár, hogy a magyar irodalomnak épen leggazdagabb s -fejlettebb korára jut legkevesebb időnk. De erre a tanárvizsgálatok anyagbeosztása kényszerít.”³⁸ Fest Sándor és Szabó Miklós közeli barátai és Eötvös Collegium-beli kollégái lettek Horváth Jánosnak, aki Fest Sándor testvérét, Erzsébetet vette el 1917-ben feleségül.

Szabó Miklóssal, Koczogh Andrással és Markó utcai tanárkollégájával, Rázsó Gézával 1906 júliusában egy hónapos utazást tettek Ausztriában, Csehországban és Németországban Bécs, Prága, Drezda, Berlin, Lipcse, Halle, Weimar, Eisenach, Würzburg, Nürnberg, Regensburg, Linz útvonalon.³⁹ „Az egész útban Prága, Drezda és Nürnberg tetszett legjobban” – írta Bartoniek Gézának.⁴⁰

1908. május 28-án a következő tanári jelentést küldte: „*Huszt* [József] finomabb stílus-érzéknek adta biztató jeleit s ez oly ritka tulajdonság, hogy e helyen is külön említésre tartottam méltónak.” „Kitűnök” a IV. évesek közül Pais és Trócsányi. „De míg ez utóbbi, úgy látszik végképen a nyelvészetre adta magát, *Pais* összes eddigi tanítványaim közül legalkalmasabbnak mutatkozik irodalomtörténeti tanulmányokra. Komoly rokonszenvvel készítette egész collegiumi pályája alatt, nagyszámú, alapos dolgozatait; általános tájékozást szerzett az irodalmi fejlődés egész menetéről s mélyebbre is hatolt annak nem egy részletébe; bizonyos gyakorlatra tett szert ekként, melynek további értékes fejlődéséről józan gondolkodásmódja, fejlettebb ízlése és szerény becsületessége biztosít.”⁴¹

*

---

³⁸ ECMDKLev II/52/101.

³⁹ Horváth János Szabó Miklósnak, 1906. jún. 27. Szabó Miklós Archivum Ms 641/203.

⁴⁰ Horváth János Bartoniek Gézának, 1906. aug. 22. ECMDKLev I/a/7/19/32.

⁴¹ ECMDKLev II/52/101.

A következő időszak tanítványai közül Horváth Jánosnak közeli baráti vagy szakmai kapcsolata alakult ki az alábbi kollégistákkal: Gragger Róbert (1905), Eckhardt Sándor (1909), Hankiss János (1910), Kastner Jenő (1910), Moravcsik Gyula (1910), Szegő, azaz Gyergyai Albert (1911) és Farkas Gyula (1912).

1909. június 5. IV. évesek: „Graggernél ellenben (ki szintén kitűnően vizsgázott) már megvan a baj. Igaz, hogy ő sokat dolgozik s különösen irodalmi kölcsönhatásokat szerencsésen vesz észre s ügyesen mutat ki; igaz, hogy e téren hasznos munkát várok tőle: de sajnálattal tapasztalom, hogy mióta neve nyomtatásban jelent meg, mind nagyobb önelégültséggel véli magát kész tudósnak s olybá tűnik fel, mintha főczélül a nyilvánosság előtt való mennél sűrűbb szereplést tekintené.”

II. évesek: „Legerősebb tehetség köztük Huszti, kit sajnosan látok más szaktanulmány (a görög) felé távolodni”.

„Az I. évesek – sajnós! nagyon sokan voltak [...]. Tizenkét embert bajos egyenlő mértékben állandóan foglalkoztatni, még nehezebb ellenőrizni s alaposan megismerni. Ép ezért az eddiginél nagyobb mértékben törekedtem arra, hogy minden óránk igazi közös munka legyen. Mindenki (vagy lehetőleg mindenki, – mert eszközeink nem mindig engedhetik ezt meg –) a kitűzött kérdésről előre tájékozódva jön az órára; egyik részletre egyik, másokra másik ad felvilágosítást; meghallgatom bírálataikat, pótló megjegyzéseiket társaik közlésére vonatkozólag; bizonyos kérdésekről, mik elkerülték figyelmüket, ott a helyszínen gondolkozni kényszerítem őket. Így aztán mind folyvást tanul, egyenletesen dolgozik, kénytelen gondolkozni s érdeklődésük is erősödik. Viszont én is jobban megismerem őket, ők is egymást: minek következtében kevésbé lehet alkalom arra, hogy valaki önhittségében háborítatlanul megmaradjon.

Eljárásomat még egy kedvezőtlen tapasztalat irányította más felé is. Nem tudnak u. i. írni; a középiskolából legtöbbször csak szónoki dagályt hoznak magukkal, de becsületes, egyenes, érthető, reális beszédet nem igen. Ezért az említett közös munkán kívül önálló dolgozatokat is készíttetek mindenikkel, ha lehet, kettőt is évenként: hadd álljon ki-ki a maga lábára, szedje össze ő maga a kérdés bibliográfiáját, rendezze saját maga a megismert anyagot s öntse tisztességes bemutatható formába. Csak így érhető el, hogy megtanulják a legegyszerűbb, de úgy látszik: legnehezebb szellemi munkát: hogy tudniillik ne mondjanak többet és nagyobbat, mint a mennyit igazán tudnak és gondolnak. [...] Zolnai [Bélán]nál már egy kis elkapatottság jeleit vettem észre, bár tehetséges fiú: mindenesetre javítható.”⁴²

1910. június 2. Magyar: „15 első éves növendékem volt. E nagy szám már egy kis kószoló az új kollégiumból. Ily nagy csoportot sem vezetni, sem megismerni nem lehet úgy, mint az eddigi kisebbeket; 15 emberrel szemben már bajos megőrizni az egyszerű bizalmas beszélgetés hangját: a tanár minden beszéde szükségkép előadás-szerűvé, a csoport szinte osztállyá lesz.

---

⁴² ECMDKLev II/52/101/1.

Az eddigi kisebb csoportokban egy-egy növendék munkája töltött be egy vagy két órát s mégis elégszer rákerülhetett a sor valamennyire. A mostani nagyobb szám mellett ilyen eljárással egész évben csak kétszer referálhatott volna egy-egy. Kisebb, egyszerűbb, részlet-témákat kellett tehát kitéznom, hogy lehetőleg valamennyien feldolgozhassák s minden órán mennél többen jussanak szóhoz. Viszont e miatt komolyabb, huzamosabb előkészületet igénylő feladatokkal alig foglalkozhattunk. E bajon meg úgy próbáltam segíteni, hogy ki-kí tetszés szerinti dolgozatot mutathatott be írásban, melyet az illetővel külön beszéltem meg.”

„A harmad évesek közül [...] Huszti, a kit mindig Stiegelmar [Róbert] mellett emlegettünk, legnagyobb sajnálatomra végképpen a klassz. filológiához pártolt.”⁴³

1911. május 27. „A II. éveseket, nagy számuk miatt, két csoportba kellett osztanom; így is 9–9 jutott mindegyikbe. [...] Különben a modern filológusok közül Eckhardt és Kasztner [Jenő] [...] a legjobbak.”

Francia: „Tíz kezdő tanítványom volt, kik a mindössze 4–5 hónapra terjedő idő alatt valami feltűnőbb eredményt nem értek el. Annál nagyobb elismeréssel kell kiemelnem Nes Tivadart (oláh fiú), ki e rövid idő alatt is annyira vitte, hogy jövőre bátran mehet a legjobb haladók közé.”⁴⁴

1911. december 18. „Az I. évesekkel a kódex-irodalmat tanulmányoztuk. És pedig úgy, hogy annak egy-egy kitézett részletét egyszerre többen is feldolgozták s eredményeiket a heti egyik órában közölték. A másik órát rendszerint a kódex-irodalom együttes olvasásával töltöttük. A bemutatott dolgozatok tárgya s feldolgozóik:

- 1) A m. irodalom általános áttekintése 1526-ig. (Mindnyájan.).
- 2) Általános tájékoztató nyelvemlékeinkről (Bod [Károly], Hankis [János]).
- 3) Bécsi, Münchener, Apur, Jordánszky-kódex: a legrégebb bibliafordítások. (Eperjesi [Kálmán], Ulreich [Vilmos]).
- 4) Ehrenfeld-kódex: Sz. Ferencz-legenda (Guman [István], Eiszen [Tibor], Bárczi [Géza]).
- 5) Érdy- és Kazinczy-kódex: Sz. Elek, Barlám és Jozafát-legenda (Begyáts [László], Hankis, Endrei [Kálmán])
- 6) Margit-legenda (Jávor [Andor], Szegő [Gyergyai Albert], Begyáts, Guman, Hankis, Eiszen, Eperjesi)
- 7) Debreczeni és Érsekújvári-kódex: Katalin-legenda (Ulreich, Bod, Angyal [Béla])
- 8) Temesvári Pelbárt élete, munkái (Jávor, Eiszen, Endrei, Begyáts, Hankis)
- 9) Temesvári Pelbárt kódexeinkben (Jávor, Hankis, Szegő)
- 10) A Gesta Romanorum, s hatása irodalmunkban (Ulreich, Bod, Eiszen)

---

⁴³ *Uo.*

⁴⁴ *Uo.*

11) A Példák könyve; a példákról általában. (Jávor, Hankis, Bárczi)

Öt további dolgozat maradt a második féltre. [...]

Legjobbknak találom Hankist, Ulreichot, Szegőt. [...] Jó, de az elsőknél kevésbé alapos: Bárczi. [...] Az egész csoport munkája általában véve nagyon kielégítő s nem áll alatta a régebbi legjobb évfolyamoknak.

A II. évek nagyobb arányú dolgozatokat készítenek (a XVI. század irodalmából) s épp ezért ritkábban kerül a sor egy-egy növendékre. [...]

A III. éveket, nagy számuk miatt, két csoportra (klasszikusok és modernek) kellett osztanom. A klasszikusokkal a drámairodalmat, a modernekkel a lyrikusokat (legrészletesebben Petőfit) tárgyalom. [...] A modern csoportban most is Eckhart vezet: erős, reális érzék, pontosság, mindennek végére járó érdeklődés jellemzi. Balassi Bálintról dolgozik s már eddig is nagyon értékes eredményeket mutathat fel.”⁴⁵

1912. június 10. „Az első évek tízen voltak [...]. Ezek közül Hankis a legbiztatóbb: ő dolgozott legtöbbet s legkövetkezetesebb rendszerességgel; igen jó filológus válhat belőle.”

A II. évek: „négyet emelek ki: Moravcsikot, Koszó [János]t és Kántor [Lajos]t, kik igen különböző tehetségek (Moravcsik [Gyula] és Kántor inkább filológus, Koszó filozófiai studiumokat kedvel) és mind a hárman, sajnos, más szakra fognak specializálódni; negyedikül Firtos [Ferenc]t, ki páratlan szorgalmával tűnik ki s igen alkalmas oly munkára, mely türelmet és kitartást igényel: adatok összehöngészésére, kéziratok egybevetésére, unalmas könyvek elolvasására. Ezzel a ritka hajlandósággal már is értékes anyaggyűjtést végzett.”

III. évek: „A modernek közt Eckhart válik ki, nemcsak mint legelevenebb, legérdeklődőbb elme, hanem mert más-irányú műveltsége is nagyobb, mint a többié; éppoly örömmel s hozzáértéssel végzi a filológiai alapvetés munkáját, mint a kritikai értékelést. Ha francia sikerei (mint az másoknál már előfordult) el nem kapták: igen hasznos, derék tudós válhat belőle. [...] Németh Gyula már oly kizárólagosan nyelvész, de annak olyan őszintén az, hogy erősebb részvételre nem is erőltettem.”⁴⁶

1912. december 18. Haladó francia: „Endrei és Szegő valamennyit felülmúlja (kivált Szegő) precíz ismeretekben, szorgalomban, önkéntes munkában.”

Magyar irod., I. év, „modern filológusok”: „Ez a csoport a 16. századi protestáns irodalommal foglalkozott.”

A „klassz. filológus csoport” „a kódexirodalommal foglalkozott”.

A II. évek közt „igen jók”: Hankiss, Szegő. „Ez a csoport 16/17. századi prózaírókat tanulmányozott.

---

⁴⁵ *Uo.*

⁴⁶ *Uo.*

A III. évesek csoportja szépen s kellő érdeklődéssel dolgozik. Petőfivel foglalkoznak.”⁴⁷

1913. május 28. „A távozó negyedévesek általában szép eredménnyel vizsgáltak. Öten készülnek közülök doktori vizsgára: Eckhardt, Illés [Gyula], Jákó [Károly], Kasztnér és Kardos [Lajos]. Igen jóra való tanulmányokat készítettek valamennyien. De tudományos munkásságra leginkább Eckhardt és Kardos látszik hivatottnak. Eckhardt doktori értekezése messze meghaladja az efféle tanulmányok színvonalát; a Balassi Bálintról szóló irodalomban régi idő óta ez az első, valóban pozitívumokkal dolgozó, jelentékenyebb kritikai dolgozat. Kardos leleményesebb és életre valóbb; Eckhardt alighanem tájékozottabb és alaposabb.”

Haladó franciák: „Legtöbbre vitte Szegő, ki bátran mehetne francia szakra is.”⁴⁸

1913. december 19. „Az első évesek, nagy számuk miatt, két csoportban:

a) *klasszikusok* [...]. Ez a csoport a mondákkal foglalkozott; a következő dolgozatok keretében: Énekmondók (kidolgozta: Szerecz [Alajos], Radulovics [Ránky Ágoston]); krónikák (Székely-Doby [Zoltán], Dornics [István]); Kézai (Sélley [Elek], Ardeleanu [Vince]); Anonymus (Lukács [Nándor], Székely-Doby); Képes Krónika (Dornics, Székely-D., Ardeleanu); a hunmondák irodalma Petz Gedeon előtt (Szerecz, Radulovics); Petz Gedeon tanulmánya (mind); Sebestyén elmélete (Szerecz); a jövő félévre maradt: Bleyer elmélete (Sélley, Ardeleanu, Dornics).”

„b) *Modernek*”: „A kódexirodalommal s annak némely XVI. századi folytatásával foglalkoztak.”

II. év: „Farkas [Gyula], Thanhoffer [Emil]: különösen szorgalmukkal s ambíciójukkal magaslanak ki.”

III. év: „Szegő, Hankiss és Endrei vezet. Hankiss eddig különösen filológiai pontosságban tűnt ki: újabban esztetikai mérlegelésekben is a legkomolyabbak egyikének látszik.”

Francia: „Az első csoport francia népmeséket s verseket olvas; a második Sylvestre Bonnard-t.”⁴⁹

1914. június 12. III. év: „Legkomolyabb tehetségnek most is Szegőt tartom közöttük, a legszorgalmasabbnak pedig Hankisst.”⁵⁰

Horváth János 1911 januárjában költözött át az Eötvös Collegium épületébe, s onnan 1912 szeptemberében költözött be Villányi út 10. szám alatti legénylakásába.

---

⁴⁷ *Uo.*

⁴⁸ *Uo.*

⁴⁹ *Uo.*

⁵⁰ *Uo.*

2. Irodalomkritikai viták

„A szocialisták engem konzervatívnek, ezek radikális hajlamunak, a hazafiak nemzetközinek, ezek 48-asnak, Beöthyék nyugatosnak, a Nyugat Beöthy-fiunak tartott, a kath-[olikus]ok filoszemitának, a zsidók antisz.[emitá]nak tartottak, stb.” – foglalta össze Horváth János 1916-ban az órá vonatkozó különböző jellemzéseket.⁵¹ Ez a visszatekintés egyaránt vonatkozott az irodalmi ellenzékkel, az akadémiai szemlélettel és a szembenálló pártokkal folytatott vitáira.

Azt az időszakot, amelyet a kor legfontosabb eseményei közül Ady *Új versek* című kötete (1906), a Nyugat indulása (1908), a Magyar Irodalomtörténeti Társaság megalapítása (1911) és Szekfű Gyula országos vitát keltő, *A száműzött Rákóczi* című könyvének megjelenése (1913) jelentett a pályakezdő, s az irodalmi életben egyre inkább résztvevő Horváth János számára, ugyanő harminc év múlva, 19. századi analógiával, Petőfi forradalmi, politikai verseinek megítéléséhez hasonlóan így jellemzett: „Salamon Ferenc mindazt, ami nekünk csak költészet (jó vagy kevésbé jó): még mint közéleti aktualitást nézi; szenvedély, forradalmi gyűlölet, önismeret hiánya stb. az ő szemében még aktuális, veszélyes, kísértő példaadás – oly korban, mely az önismeretben, higgadtságban, óvatos eszélyben stb. látta nemzetünk sorsának egyedüli biztosítékait. (Vö. Ady; ő is kezd már aktuálisból történelmiévé válni).”⁵² Nem célunk, hogy részletesen ismertessük és értékeljük az Eötvös Collegium tanárának ebben az időszakban folytatott vitáit, amelyeket korántsem csak a költészet esztétikai színvonala, hanem konzervatív szempontból – Salamon Ferenchez hasonlóan – aktuális, veszélyes, kísértő példaadások foglalkoztattak; elsősorban azt tekintjük feladatunknak, hogy feltárjuk azokat az ismeretlen vagy kevésbé ismert dokumentumokat, amelyek által összetettebbé válhatnak az irodalomtörténet több mint száz évvel ezelőtt történt eseményei.

Egyetemi tanárai munkásságában egyebek közt azt hiányolta, hogy Arany és Gyulai kritikai felfogását, irodalomszemléletét nem kellőképpen értékelték; ezt igyekezett pótolni a Gyulairól (1926–1927), majd *A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízléséről* (1928–1930) és *A nemzeti klasszicizmus irodalomszemléletéről* (1930–1931 között) tartott előadásaival. Az ő életművükhöz való viszony központi kérdés volt a 20. század elejének irodalmi vitáiban; a konzervatív kritika felfogása Aranyt követte, akinek esztétikája így összegeződik: „a szép az idomban és idom által kifejezett igaz és jó.”⁵³ Irodalomszemléletének lényegét ezekben az ő felfogását történeti megvalósultságukban látó összefoglalásokban találhatjuk: „az irodalmi jelenségeket tekintve, az

⁵¹ Horváth János Szekfű Gyulának, 1916. máj. 21. EK G 628/2/95.

⁵² *Salamon Ferenc, HJIM IV*, 1065.

⁵³ Arany János, *Széptani jegyzetek = AJÖM X*, 535.

»ízlés« mögött állandóan ott vannak más nagy érték kategóriák bírái a felfogó lélekben: az igazé a józan ész, az erkölcsié a lelkiismeret. Hallgatagon vagy hangosan, ezek is ítélkeznek, tudunkon kívül is, mikor mi azt hisszük, hogy csak ízlésünk nyilatkozik. [...] Lehet oly ízlés, mely a társ kategóriákat ab ovo visszaszorítja, afféle »l'art pour l'art« ízlés, de az, ha sok esetben őszinte, néha felmentvényül szolgál olyanoknak, akik más érték kategóriákat valóban megsértenek. [...] Az ízlés leple alatt világnézetek harca folyik: politikai, társadalmi, erkölcsi ellentétéké, s idő kell hozzá, hogy az irodalmi jelenségek tisztán esztétikai szempontból ítéltesse meg, s bonyolult kapcsolataikból kibontakozva formai szerzeményként váljanak köztulajdonná, más világnézetük számára is élvezhetővé.⁵⁴ Ez történt Ady fellépésével és a Nyugat indulásával is.

Irodalmi eszménye nem önmagáért való, hanem irodalom fölötti, amely Vörösmartyról a *Zalán futását* elemző tanulmányában is megfogalmazódik: „S bár kimondhatatlan szépségekkel gazdag az ő költészete, mégsem jut eszünkbe soha irodalmi mesterséget, tudatos művészkedést csodálni bennük, hanem igenis az ember lelki szépségét, a költő erkölcsi magasrendűségét látjuk általuk lírai hatalommal elősugározni.”⁵⁵ Az irodalom olyan kincs, amely ebben a felfogásban a közönség – egy nagy közönség – irodalmi és erkölcsi öntudatra való nevelésének eszköze is, a tanárság, a kritika és az irodalomtörténet összefüggéseiben. Orosz László megfogalmazásában: Horváth János „célja volt az irodalomtörténet nemzeti, közösségteremtő feladatának teljesítése”.⁵⁶ Ez a közösségi szempontú irodalom szemlélet szükségképpen összeütközésbe került az individuális felfogással, a klasszicizmus esztétikáját örökségként vállaló konzervativizmus az esztétikai önelvűség képviselőivel. Az Eötvös Collegium eszménye az a „studia humaniora”, amely az École Normale Supérieure-nek is alapelve, az alapos klasszikus műveltség haszna és szükségessége volt, a századforduló utáni években éppúgy, mint majd Trianon bekövetkeztével.

A magyar irodalom fejlődéstörténetének előszava szerint az „irodalmi viszony létrehoz ugyanis végül valami *kollektív eredményt*, melyben a változó határozományok legvégsőjét kell felismernünk. Nem más ez, mint az egyéni különféleségek fölött és ellenére létrejövő, kiegyenlítődt, írók s olvasók irodalmi szempontból egyneművé avató *közös lelki forma*. Valami nagyszerű, nemcsak kortársakat, hanem korábbi és későbbi nemzedékeket is egybeölelő formája ez az összetartozásnak, erkölcsi közösség az irodalmi műveltség formáiban”.⁵⁷ Kollektív eredmény, közös lelki forma, erkölcsi közösség: ez a közösségi szempontú irodalom a nemzeti klasszicizmus idősza-

⁵⁴ *A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése*, HJIM IV, 737, 739.

⁵⁵ *Vörösmarty*, HJIM III, 895.

⁵⁶ Orosz László, *Az önelvű irodalomtörténetész. Horváth János emlékére*, Forrás 1998/9, 71; Iism 2002/3–4, 110.

⁵⁷ *A magyar irodalom fejlődéstörténete*, HJIM I, 79.

kában megmunkálni törekedett „műveltség hazai talaját”; „meg tudta értetni magát az igénytelenekkel, a műveltség kisdedeivel is”; tehát érintkezése volt „a művelt irodalmiságnak a nevelésre szoruló olvasó közönséggel.”⁵⁸

Az „ízlés” terminusa, egyebek közt Kant, Kármán, Kölcsey és Arany János nyomán, megjelenik már Horváth János 1908-ban készült programtanulmányában, s a *Barokk ízlés irodalmunkban* és *A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése* című munkáiban is. Ez utóbbiban találjuk a kulcsszó meghatározását: ez jelenthet lelki diszpozíciót, képességet, hajlamot és korlátot, lelki érzéket, műveltségi fokot, abszolút eszményt és egyéni vagy közösségi lelki tulajdont.⁵⁹ Németh G. Béla megállapítása, miszerint az ő „esztétikája mindenekelőtt kanti eredetű”,⁶⁰ egyebek között az Alexander Bernát és Bánóczi József vezette egyetemi tanulmányokkal állhat kapcsolatban.

Pályakezdését és életművét nem lehet a konzervatívok és modernnek kétosztatúvá egyszerűsített mezőnyében elhelyezni: célja az irodalmi hagyomány megőrzése és ápolása, s emellett a régi és az új összebékítése volt. Az Irodalomtörténeti Társaság első rendes közgyűlésén 1913-ban elhangzott titkári jelentésében az irodalomtörténeti kutatás mellett a jelen irodalmával való foglalkozást jelölte meg: „Vizsgáljuk éber figyelemmel az élő irodalmat is, s amennyire a tudomány tárgyilagossága, melytől mi egy tapodtat sem tághatunk, megengedi, adjunk számot legalább időnként annak a jelenségeiről is.”⁶¹ Ehhez függetlenségre volt szüksége; ezt bizonyítja 1913-ból való levele: „A »függetlenség« nem attól »függ«, hogy a VI. fiz. oszt. el van-e zárva egyelőre az ember elől, vagy sem. Hanem csak attól, hogy *akarok-e és tudok-e* független lenni; tudok-e kevésre becsült urak kegyéről lemondani; tudok-e elviselni tekintélyes részről állandóan táplált közmarha és köztudatlan cimeket; bele tudok-e nyugodni abba, hogy a portoricóval diskuráljak legkomolyabb ügyeimről; tudok-e kiállni a platzra azzal a tudattal, hogy most mindenki örül, hogy helyette is beszéltem, de csak magamat kompromittáltam; mindenek felett pedig: tudok-e nem örülni semmiféle elismerésnek, gratulálásnak, tetszésnyilvánításnak, szolidaritásnak a világon: tudok-e egyedül lenni. Paradoxon: az egyedüllét, a morális és filozófiai magány a legteljesebb személytelenség a világon. Egyedül csak az tud lenni, aki magával nem törődik. Ennek pedig a kifejezési módja nem a csendes irónia, mint te hiszed – írta Szekfünek –, hanem valami türelmes, csendes, de állandó monológizálás, naivúl és fennhangon való monológizálás (ahogy a félészűek szokták). Mindig akad valaki aki meghallja, de a félészű azzal nem törődik.”⁶²

⁵⁸ Aranytól Adyig, *HJIKM V*, 409.

⁵⁹ *A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése*, *HJIM IV*, 737.

⁶⁰ Németh G. Béla, *A „nemzeti klasszicizmus” mestere – a „nemzeti klasszicizmus” tanítványa = Küllő és kerék*, Bp., Magvető, 1981 (Elvek és Utak), 227.

⁶¹ Horváth János, *Titkári jelentés a Magyar Irodalomtörténeti Társaság I. rendes közgyűlésén*, *HJIKM V*, 206.

⁶² Horváth János Szekfü Gyulának, 1913. máj. 5. EK G 628/2/20.

Ez a különböző kritikákat is elviselni tudó egyedüllet számos dialógus eredménytelenségének is következménye volt. Az ő Ady bírálatának visszhangjai nagyon különbözőek voltak; olyan barátság született, amely hamar véget ért, de nyomai megmaradtak a költő arcképének ajánlásában és verseiben, levelezésükben, majd az 1932–1933-ban tartott egyetemi előadásban és a *Magyar versek könyvében*. A Nyugat nyelvével, stílusával, újdonságával foglalkozó kiadatlanul maradt paródia, majd nyilvános kritika nem párbeszédet, hanem vitákat váltott ki; a folyóirat irodalomtörténeti elődeinek megállapítására való törekvés Tisza István felháborodásával, az Irodalomtörténeti Társaság működésében való részvétel az együttműködéstől való kényszerű eltávolodással járt.

*

Első könyve, az 1909 végén (1910-es évszámmal) megjelent *Ady s a legújabb magyar lyra* azt a célt szolgálta, amelyet kiadatlanul maradt *Két korszak határán* című tanulmánykötetének előszava 1913-ban így foglalt össze: „Ha művészetre bukkanunk: értelmezzük; ha meghatározó jegyeket találunk: rajzoljuk le; világítsuk meg minden oldaláról az újszülött irodalmat, fessegessük föl társadalmi és politikai, irodalmi és nyelvi eresztékeit; nézzünk meg egyes írókat is. [...] Elfogultság csak egy legyen mibennünk: szeressük irodalmunkat; a mától minduntalan vissza-visszatérjünk a régi nagy magyarokhoz, a mi kiválasztott nagy testvéreinkhez, lelkünk őseihez [...]. S ne feledjük, hogy bírálni az újat csak akkor lehet jogunk, ha ismerjük és szeretjük a régit, melyet amaz folytatni kíván.”⁶³

A könyv kiadása nem volt egyszerű.⁶⁴ Először az Eggenberger-féle könyvkereskedés utasította vissza, a következő érveléssel: „Legnagyobb sajnálatunkra – tekintettel az ilyen irodalom történeti [!] munkák magyar nyelven való gyenge kelendőségére – dacára a nem tulságos nagy költségnek nem merjük a művet kiadni. Egy nagyobb terjedelmű mű, ha irodalomtörténeti vonatkozása is, még inkább számíthat kelendőségre, mert legalább az iskolák meg veszik [!]. Ellenben az ilyen kisebb terjedelmű művekről, melyek rendesen mint különlenyomatok szoktak megjelenni az a rendes tapasztalatunk, hogy még a nyomtatási költséget sem hozzák be.”⁶⁵

Az Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársulat sem vállalta a kiadást, és azt javasolta, hogy a mű a szerző saját költségén jelenjen meg, és annak „bizományi keze-

⁶³ Horváth János, *Kiadatlan írások a Két korszak határán című kötetből*, közli Korompay H. János, Lit 1993, 5–6; *HJKM V*, 234–235.

⁶⁴ Lásd Korompay H. János, *Az irodalomtörténeti függetlenség dokumentumai Horváth János hagyatékában = Míves semmiségek – Elaborate trifles. Tanulmányok Ruttkay Kálmán 80. születésnapjára*, szerk. Ittész Gábor és Kiséry András, Piliscsaba, PPKE, 2002, 386–411.

⁶⁵ Az Eggenberger-féle könyvkereskedés Horváth Jánosnak, 1909. nov. 3.

lését egy arra hivatott cég” végezze.⁶⁶ Így is történt: a könyvet az ő ajánlatára a Grill cs. és kir. udvari könyvkereskedése adta ki. A kiadók elutasító állásfoglalása – a piaczgazdasági szempontokon túl – több tekintetben is jellemző. A bizalmatlanság nemcsak a könyv, hanem annak tárgya iránt is megnyilvánulhatott, hiszen az új költészet jellemzése tárgyában ez volt az első terjedelmesebb munka; másrészt pedig az iskolák mint legfontosabb vevők még aligha lehettek felkészülve ennek megvásárlására. Horváth János az *Aranytól Adyig* című munkájában írta: „A tanár Sámbar Mátyásról magyarázott: növendékei a pad alatt már Adyt olvasták.”⁶⁷ Az akadály az anyagiak mellett ezúttal, úgy tetszik, nemcsak ízlésbeli, hanem politikai természetű is lehetett.

Az *Ady s a legújabb magyar lyra* címe hasonlít – nem tudni, tudatosan vagy ösztönösen – Gyulai *Petőfi Sándor és lírai költészetünk* című tanulmányáéhoz. A könyv a nemzeti klasszicizmuson nevelkedett költészetfelfogás nevében szólta úgy, hogy az esztétikai ítélet mellett fontosnak tartotta kifejtetni erkölcsi meggyőződését is. Megbotránkozott az új lírikusok nemzetköziség-tudatán, amely alárendeli a Nyugatnak a „halálszagú, bús, magyar róna” képét és a Hortobágy poétájának „piszkos, gatyás, bambabá” társait, tiltakozott az érzékiség központi szerepe és Ady utánozóinak érthetlenségére törekvése ellen, Ady tehetségét azonban elismerte, költői újdonságát elsőként tisztázta és jellemezte. Szimbolizmusról szóló fejezete változatlanul jelent meg 1956-ban, a *Tanulmányok* című kötetben (egyetlen tanulmánykötetében), a következő megjegyzéssel: „amit akkor róla kifejtettem, úgy látom, ma is megállhat”.⁶⁸

„Új lírikusaink különösen három ponton mondtak *nemet* a mi addigi általános *igen*ünkre. Erős, de sohasem támadó, sohasem fitogtatott nemzeti érzés és fajszeretet; tisztos, férfias szemérem; s világos, közérthető beszéd: azt hittük, ez a három végérvényesen megmarad, vagy legalább nyíltan meg nem támadtatik a magyar irodalomban. Helyesebben mondvá: nem is hittük, mert nem is gondoltunk rá, hogy van ilyen, annyira természetesnek találtuk. S most egyszerre új irány indul, mely tagadásba veszi mind a hármát, s gögös nemzetköziséggel, satnya érzékiséggel és nagyképű homállyal lep meg.”⁶⁹

A három „igen” mögött Arany Jánosnak és Gyulai Pál közösségi szempontú irodalomfelfogása áll. Melyek ezek az eszmények?⁷⁰

Az első pontban kettejük életművének és Arany *Kozmopolita költészet* című versének hagyományát, s a költő magyarázatát („Azt hittem, hogy a költészet nemzeties-

⁶⁶ Az Athenaeum irodalmi és nyomdai r.-társulat könyvkiadó-osztálya Horváth Jánosnak, 1909. nov. 11.

⁶⁷ *Aranytól Adyig*, HJKM V, 419.

⁶⁸ *Tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1956, 5.

⁶⁹ *Ady s a legújabb magyar líra*, HJKM V, 275.

⁷⁰ Ady, a Nyugat és A Holnap fogadtatására nézve lásd Szénási Zoltán, *Népnemzeti tradícionálizmus és konzervatív kritika a magyar irodalmi modernség kontextusában: Néma várostrom 1920 előtt*, Bp., Universitas, 2018 (Irodalomtudomány és Kritika).

sége mellett kötelesség s legillőbb felszólalni nekem, ki még ez irány utolsó Mohikánjakép a földön járok”⁷¹ fedezhetjük föl. A „szemérem” Gyulai munkáinak nem egyszer használt szava: Petőfi „ellökheti magától az illedéket [illemet], de soha sem a szív szemérmét”.⁷² A másik példa Katona Józsefre vonatkozik: „Nem vagyokra, befolyásra vagy hivatalra vágyott. Minderre már magába vonultsága, szemérme, kevéssel megelégedése alkalmatlanná tették”.⁷³ A harmadikban Arany stíluseszménye rajzolódik ki, amelyet a kritikus költő a következőképpen fogalmazott meg: „correct stílusban első olvasásra is minden mondatnak világosnak kell lenni”;⁷⁴ „világosan fejezzük ki eszméinket”;⁷⁵ „nincs üvegtisztán kifejezve”.⁷⁶ Dávidházi Péter monográfiája szerint Arany „áttetsző költői nyelvhasználatra” tanít,⁷⁷ amelytől „nagyfokú szemléleti áttetszőséget, azonnal és maradéktalanul felfogható kifejezőmódot várt el”. „Normahasználatának állandó sajátossága, hogy a ráció kívánalmait eltökélten érvényesíti: a költészet logikája mindenkor köteles megfelelni, minden öntörvényűsége és szabadsága ellenére, a mindennapi gondolkodás alapszabályainak is, de legalábbis nem kerülhetnek ellentétbe egymással.”⁷⁸

Amikor Kovalovszky Miklós kérésére Horváth János Adyval kapcsolatos emlékeit bocsátotta közre, Szabó Miklóshoz fordult a következő levéllel: „mikor járt Ady az Eötvös-ben? Akkor u. i. a díszteremben az ifjúság előtti megjelenése után az én szobámba jött be velem; bizonyosan tudom, hogy te is ott voltál, BG úr is. Ki még? Csendes poharazás volt.

Mikor volt Ady felolvasó estélye a Royalban? Úgy emlékszem, te is ott voltál velem és Szilágyi Sándorral, s őszintének, sőt némileg meghatódottnak (elfogódottnak) találtad szegényt. Felolvasta egyebek közt, s erre nagyon jól emlékszem (még olyan református papos hanghordozására is) »Kisvárosok őszi vasárnapjai« c. versét.” Szövege bekerült a *Magyar versek könyvébe*, a harminc Ady-költemény közé:

Ma találkoztam veletek,
Kiket ma is siratva bánok,
Őszi vasárnap-délutánok,
Hideg ajkú, halott mátkáim,
Kisvárosok bús leányzói:

⁷¹ Arany János Vadnai Károlynak 1878. jún. 22. előtt, *AJÖM* XIX, 415.

⁷² *Petőfi Sándor és lyrai költészetünk*, ÚMM 1854, 117.

⁷³ *Katona József és Bánk bánja*, Bp. Franklin, 1907, 21.

⁷⁴ Arany János Tisza Domokosnak, 1851. nov. 22. *AJÖM* XV, 418.

⁷⁵ *Észrevételeim a január 16-án beadott versekre*, *AJÖM* XIII, 192.

⁷⁶ *Szász Gerő költeményei*, *AJÖM* XI, 150.

⁷⁷ Dávidházi Péter, *Hunyt mesterünk: Arany János kritikusi öröksége*, Bp., Argumentum, 1992, 89.

⁷⁸ *Uo.*, 90.

Őszi vasárnap-délutánok,
Ma megint találkoztam veletek.

A Royal-beli est 1909. november 27-én volt, amelyre ő is tiszteletjegyet kapott.⁷⁹ „Úgy tudom, erről az estélyről mentem Szilágyival a Három hollóba, ahol Adyval először találkoztam.” Szilágyi Sándor Eötvös-kollégista volt, aki ekkor a Markó utcai gimnáziumban tanított. „Ott volt Oláh Gábor, Kaffka Margit is. Az én Ady s a legújabb magyar lyra c. füzetem már akkor megjelent (de 1910-es évszámmal), és Szilágyi S. boronált össze bennünket. De nem mernék rá megesküdni, hogy ez 1910-ben volt; mert egy fotografiáját, melyet Meteor-szállodai szobájában adott és dedikált nekem, 1910 nov. 4.-ről datálta, (Hajnalban! így: 1919: az utolsó 9-est 0-ra rövidítve).”⁸⁰

A könyvet úgy fogadta a költő, hogy megismerkedésüket követően, amely 1909 végén a Három Hollóhoz címzett vendéglőben történt, olyan barátságot kötött kritikásával, amelyet a számos levélen kívül Ady fényképének dedikációja is bizonyít: „Az én irodalom-történetíró kedves, jó Horváth Jánosomnak Ady”. A kép a dolgozószoba falára került, Nagyvárad látképe fölé, Deák Ferenc és Gyulai Pál, valamint Horváth József, az apa társaságában.⁸¹

Ady először Párizsból üdvözölte, 1910 februárjában, „Kedves, jó barátom”-nak szólítva őt: „szeretettel gondolok reád. Mondd, mi ujság? Én szenvedek, fájós beteg vagyok.”⁸² Hosszú választ kapott, ilyen részletekkel: „Jól esett, hogy jóbarátodnak szólítottál, mert én csakugyan annak éreztem magamat a legelső pillanattól kezdve, mikor költészeted eredetiségét s benne egész életedet, egyéniségedet megértettem [...] Én hiszem, remélem, kívánom, követelem, hogy légy jókedvű, egészséges, életerős. Tudj nagyokat aludni, este 10-től reggel 10-ig. Micsoda boldogság volna az nekem s barátaimnak, ha egyszer azt hallanám, hogy jólérezed magad!”⁸³ Ugyanebben a levélben arról is szó esik, hogy milyen konkrét tervei vannak arra nézve, hogy közelítse egymáshoz a „Konzervatívok és modernok egymástól élesen elkülönülő, egymással alig-alig érintkező táborát”, mint azt három év múlva, a *Két korszak* határán című, de meg nem jelent tanulmánykötetének előszavában is megfogalmazta.⁸⁴ „A Budapesti Szemle, mint tudod, most már a Voinovich kezében van. Felszólított engem is, hogy írjak bele. Ennek nagyon megörültem, s első intrádára 4 novellás kötetről írok (Heltai, Kaffka Margit, Szomory Dezső, Cholnoky Viktor): majd megküldöm neked. A Bp.

⁷⁹ Rolla Margit, *Az első budapesti Ady-est* = Kovaloszy Miklós, *i. m.*, 126.

⁸⁰ Horváth János Szabó Miklósnak, 1957. okt. 10. Szabó Miklós Archivum Ms 641/285.

⁸¹ Lásd Korompay H. János, *Kéziratok és Ady-levelek Horváth János hagyatékában*, ItK 1968, 352–364.

⁸² Ady Endre Horváth Jánosnak, 1910. febr. 19. *AEÖM* III, 32.

⁸³ Horváth János Ady Endrének, 1910. febr. 26. *AEÖM* III, 40.

⁸⁴ *Uo.* és *HJKM* V, 234.

Szemlét fent kell tartani s valami józan modernség felé át kell vitorláztatni. A szerkesztőben erre, úgy látom, meg van a hajlandóság.

Különben – tempora mutantur. Az öregek is szelidülnek. Hallom, hogy Vargha Gyula már kérdezősködik, hogy nem vagyok-e zsidó? Nem is hitte, hogy Ady Endréről ilyeneket lehessen mondani. Ismered-e Katona Lajost, a legnagyobb magyar tudósok egyikét? Úgy hallom, rajong érted s az én könyvem is szereti. Kozma Andornak meg most küldöm könyvem s várom a hatást. Ha reflektál rá, majd megírom neked. Ha sikerül meggyőzőnöm az idősebbeket, ez nagyobb örömem lesz, mint ha az utánczókat sikerülne megszegyenyítenem.”⁸⁵

Szilády Áron nem tartozott ezek közé: ezt bizonyítja a volt Eötvös-kollegista Nagy József levele: „f. hó 8.-án, találkozásunk alkalmával említettem, hogy »Ady és [!] a legujabb magyar lyra« cz. írásáról meg fogok emlékezni az Irodalomtörténeti Közlemények lapjain. [...] Ady, a költő személye és a mai nagyvárosi fiatalság psychéje képezte volna ismertetésem tárgyát. Azonban Szilády Áron úr, kinek a füzetet is átadtam olvasásra, az új lyrának semmi érdemét el nem ismeri, nyavalygásnak és művészietlennek tartja. Az előbbi én is hajlandó vagyok háromnegyed részben aláírni, azonban a művészetet nem tudom Ady igen sok versétől elvitatni. Így a szerkesztővel nem lévén egy véleményen, az ismertetés elmarad.”⁸⁶

Kozma Andor, az Akadémia és a Kisfaludy Társaság tagja viszont ezek közé tartozott. Horváth János könyvét megköszönve s a saját kötetével viszonzva ezt írta még a Csillag utcai Eötvös Collegiumba címzett levelében: „Adyról én is azt hiszem, hogy nagyon tehetséges s örülök hogy végre, igen tisztelt Uramban, kritikai megbecsülésre talált. Az ilyen ugyan magának a költőnek, ki megszokta, hogy vagy futó Istennek vagy futó bolondnak tartsák, aligha tetszik, de mégis ez az ő legértékesebb méltatása. Adyt nem ismerem személyesen, de én, barokk külföldieskedő daczmámora ellenére, még a rejtegetett, eltagadott magyart is látni vélem benne itt-ott. Hátha ez még felül is kerekedik egyszer? Idő van rá, mert, tudtommal, Ady nagyon fiatal még. Akkor ő mindenesetre többet fog érni, mint azok, a kik mindig megújra [!] ugyanazt verselik el rosszabbúl, a mit Petőfi, Arany és a többi nagy nemzeti költő már elzengett jobban, sőt felségesen.”⁸⁷ Ezek az eddig ismeretlenül maradt sorok jól jellemzik Kozma Andor versértését és történeti előrelátását, nem úgy, mint barátja, Vargha Gyula későbbi véleménye: „Ady költészetének is azért vagyok ellensége, mert rothaszt, bomlaszt, megmérgezi a fiatal lelkeket.”⁸⁸

A fiatal költők közül Juhász Gyula levele volt a legdicséretesebb. Szakolcáról küldött lapján írta: „fogadja ezúton tisztelem kifejezését s hálámat a gyönyörűségért és ta-

⁸⁵ Horváth János Ady Endrének, 1910. febr. 26. *AEÖM* III, 41.

⁸⁶ Nagy József Horváth Jánosnak, 1909. dec. 18.

⁸⁷ Kozma Andor Horváth Jánosnak, 1910. febr. 28.

⁸⁸ Vargha Gyula Horváth Jánosnak, 1928. febr. 25.

nulságért, amelyet Ady és a legújabb magyar líra [!] című irodalomtörténeti jelentőségű műve bennem keltett. Szébb és okosabb könyv nincs és ki tudja mikor lesz Adyról.” Üzenetét a volt Eötvös-kollegista és későbbi orgonaművész Riegler (Szakolczay) Ernő egészítette ki: „Azt mondja Juhász tanár úr, hogy irjam rá, igen naiv, fésületlen és őszinte.”⁸⁹

„Fenyő Miksa el is vitt egy példányt a nyomdából, mielőtt én csak láttam is” – írta Horváth János.⁹⁰ A bírálat 1910. március 16-án jelent meg a Nyugatban,⁹¹ Vitélyos László, az Ady-levelezés kritikai kiadása III. kötetének sajtó alá rendezője szerint „kevés elismeréssel, több elmarasztalással, a tanulmányt a Ny[ugat] elleni támadásnak tekintve”.⁹² Ez a vélemény azonban nem felelt meg mindenkinek a folyóirat táborából. Lukács György (akit Osvát Ernő, tudjuk, nem kedvelt⁹³) 1910. március 18-i írt levelét idézzük:

„Igen tisztelt tanár úr, nagyon kérem, ne vegye tolaodásnak, hogy ismeretlen létemre írok Önnek: a Nyugat utolsó számában az Ön könyvéről megjelent bírálat kényszerített arra, hogy ezt megtegyem. Magammal szemben való emberi és írói kötelességemnek érzem most elmondani, hogy az a cikk menyire kellemetlen volt nekem. Hogy menyire kinosan érintett úgy tartalma, mint hangja az Ön könyvével szemben. Egy könyvvel – kérem: ne vegye tolaodásnak hogy ezt elmondom – mely nekem igen sok élvezetet szerzett és sok tanulságos szempontra hívta fel figyelmemet. Azért volt anyira kinos nekem, hogy Fenyő Miksa rosszindulattal – hiszem és remélem hogy öntudatlan rosszindulattal – állította szembe épen az én írásomat⁹⁴ az Ön könyvével. Rosszindulatunak érzem ezt a szembeállítást, mert az én érzésem szerint anyira különböző perspektívákból néztük a dolgokat – Ön könyvében én itt idézett kis dolgozatomban – hogy elfogulatlan igazságossággal nem lehetett és nem szabadott volna egymással szembeállítani őket, ha véletlenül egy helyen ugyanarról a dologról beszélnek is.

Ismétlem: kötelességemnek éreztem ezt Önnek, igen tisztelt tanár ur, elmondani és bizom benne, hogy nem fog félreérteni és nem veszi tolaodásnak, hogy irtam Önnek.

Maradtam tisztelő hive Lukács György”⁹⁵

⁸⁹ Juhász Gyula és Riegler Ernő Horváth Jánosnak, 1911. szept. 5.

⁹⁰ *Kapcsolatom Adyval* = Kovalovszky Miklós, *i. m.*, 590.

⁹¹ Fenyő Miksa, *Ady és a legújabb magyar líra*, Nyug 1910/6, 406-409.

⁹² *AEÖM* III, 371.

⁹³ Kosztolánczy Tibor, *i. m.*, 42.

⁹⁴ *Új magyar líra*, HSz 1909, II, 286–292, 419–424.

⁹⁵ Lukács György Horváth Jánosnak, 1910. márc. 18. Fekete Éva, *Levelek Lukács Györgyhez*, It 1974, 608–609.

A válasz a következő volt:

„Igen tisztelt Uram!

Köszönöm szíves figyelmét. Fenyő Miksa cikkét én is rossz indulatúnak találtam, majdnem azt merném mondani, hogy rossz hiszeműnek. Egy perczig sem kételkedtem benne, hogy minden elfogulatlan okos ember észreveszi bírálatának célzatosan sértő természetét. S hogy Ön a legelső, ki ezt észrevette, nagyon természetes; hisz Önnek tudnia kellett, hogy egyszeri hozzászólással nem lehet Adyt elintézni, s hogy ő róla világosan beszélni igen nehéz.

Már pedig azt hiszem, hogy legelső sorban világos magyarázatra volt szükség. Hiszen sok, különben igen derék okos ember még csak hallani sem akart Adyról. S biztos tudomásom van róla, hogy könyvem elolvasása ilyenekre is volt némi hatással. Ha könyvem hasznára volt valakinek, az csak Ady lehet.

A Nyugatnak, az Ady-elismertetés irodalmi szervének, csak örülnie kellett volna, hogy az irodalmi múlthoz is egész tisztelettel ragaszkodó ember önként kilép a biztos, kényelmes háttérből s komoly vizsgálatra indulva értéket állapít meg az ő emberökben.

Hogy örömük nem lehetett teljes, természetes. S azt is értem, hogy haragusznak rám, hiszen a Nyugatnak nem igen hízelegtem. De e két érzelmet éppúgy külön választhatták volna a bírálatban, mint a hogy én Adyt, többféle ellenszenvem ellenére is, teljes mértékben, sőt (Fenyő ellenére) szeretettel tudtam méltányolni.

Fenyő cikke nekem nem árt, de árt a Nyugatnak. Én nem fogok neki sehol válaszolni. Ő rá első sorban a Nyugat haragudhat, s azt hiszem, Ady is az én véleményemen lesz.

Kiváló tisztelettel

Margitta, 1910, márcz. 23.

Horváth János⁹⁶

„Kedves, jó Barátom – írta Ady Párizsból –, leveled nagyon jó időben jött. Használt az én majdnem reménytelen állapotomnak. Ezek, az ilyen szép gesztusok, tartják még bennem a lelket.”⁹⁷ Horváth János következő levelében már hazahívta a költőt: „Mikor látunk? Földobott kő, hullj vissza közénk mennél előbb!”⁹⁸ Ady az 1910-ben megjelent *Minden titkok versei* című kötetének első ciklusát, *Az Isten titkait* neki és Szilágyi Sándornak ajánlotta. Horváth János így mondott érte köszönetet: „köszönöm neked, hogy hármunk barátságának ilyen maradandó emléket kívántál állítani. Mi ketten nem tudjuk azt hasonlóval viszonzni, de te nem is gondolsz ilyesmire s jól tudod, milyen igazi meleg barátsággal szeretünk, hogy akár az ölünkben is elaltatnánk, meg

⁹⁶ Horváth János Lukács Györgynek, 1910. márc. 23. *Uo.*, 615–616.

⁹⁷ Ady Endre Horváth Jánosnak, 1910. febr. 28. *AEÖM* III, 44.

⁹⁸ Horváth János Ady Endrének, 1910. ápr. 25. *AEÖM* III, 79.

dédelgetnék, mint valami jó kis ártatlan gyermeket. Nekünk az a legnagyobb örö-
münk: hogy te ezt tudod és jó szívvel veszed. Áldjon meg az Isten ez új esztendőben,
hogy szépet s maradandót alkothass, adjon erőt, lelki csendességet, jó kedvet és meg-
értő lelkeket!”⁹⁹ A ragaszkodásnak ennyire nyílt kifejezése kivételes volt az ő levelei-
ben, s egyaránt fényt vet rekonstruálhatatlan beszélgetéseik barátságukat megteremtő
és fenntartó eredményére és a beteg költőnek lelki energiákat átadni akaró, vigasztaló
igyekezetre. Az a lelki csendesség, amelyet ez a levél kíván, Zrínyi Miklós szellemi
öröksége volt: őt idézi Horváth János 1932–1933-ban Adyról tartott egyetemi előadá-
sában. „»Az embernek ez világon semmi dolgában, semmi állapotjában nem lehet
csendessége, sem az ő lelke másban meg nem nyughatik, hanem mikor valami jó
igyekezetet térszen fel magának, jó véget vészen fel elméjében, a kiben untalan fogla-
latos és gyönyörködéssel fáradoz.«¹⁰⁰ Tehát valami eszményi, föld- és anyagfeletti
életművön való munkálkodás az egyetlen, mely megszerezheti a lélek nyugalma és
»csendességét«. Ezt a »csendességet« látjuk eltűnni Ady költészetéből abban a pillá-
natban, mihelyt a pusztá életuraság ösztönkörébe lép.”¹⁰¹

1911. január 14-én, szombaton estére meghívta Adyt „a kultúra felsegállítására
emelt épületben”, tehát az Eötvös Collegiumban elfoglalandó lakásának felavatására,
Ady Lajossal, Szilágyi Sándorral, Virág Oszkával, a Markó utcai gimnázium tanárai-
val és Szabó Miklóssal együtt.¹⁰² A látogatáson részt vett Bartoniek Géza is. A költő
a díszteremben találkozott a kollégistákkal: „Riegler (Szakolczay) Ernő a zongorán rá-
zendítette a Marseillaise-re, az ifjak pedig énekel követték.”¹⁰³ Szabó Miklós vissza-
emlékezése szerint Ady kérésére – jellemző módon – a „Ments meg uram, az örök
haláltól” kezdetű katolikus gyászének, majd vidám nótázás következett.¹⁰⁴ „Bizonyára
ekkor látogatásakor adtam neki – tette hozzá Horváth János – Baróti Szabó Dávid
Költeményes Munkájának még »meg nem jobbított«, vagyis eredeti merészségeiben
megmaradt (1789-i) kiadását, melyet ő nálam létekor nagy érdeklődéssel lapozga-
tott.”¹⁰⁵

A találkozás fontosságát Adynak egy hónappal később Párizsból küldött lapja is
igazolja: „Édes Jánosom, írj magadról, terveidről, mert Te vagy valaki s neked lehet-
nek terveid. Én úgy élek Párisban, mint egy elkésett szeptemberi pillangó. Semmi
sincs már. Jobb lett volna lassabb tempóban elvégezni életem posztulatumait. Most

⁹⁹ Horváth János Ady Endrének, 1910. dec. 30. *AEÖM* III, 183.

¹⁰⁰ *Mátyás király életéről való elmélkedések = Gróf Zrínyi Miklós a költő és hadvezér hadtudo-
mányi munkái*, kiad. Rónai Horváth Jenő, Bp., 1891, 172; *HJKM* V, 316–317.

¹⁰¹ *Ady, HJKM* V, 316–317.

¹⁰² Horváth János Ady Endrének, 1911. jan. 5. *AEÖM* III, 186–187.

¹⁰³ *Kapcsolatom Adyval* = Kovalovszky Miklós, *i. m.*, 593.

¹⁰⁴ *Uo.*, 602.

¹⁰⁵ *Uo.*, 593.

már nincs – semmi. Nagyon szeret s ölel Ady.”¹⁰⁶ Horváth János egyik levele megismétli azt, amit korábban munkájáról ironikusan kimondott: „Készülünk naponként a tanításra; vagyis csaljuk a világot: úgy teszünk, mintha tudnánk valamit, kiállunk a platzra nagy tekintélyesen, csakúgy zuhogtatjuk a bölcsességet – a mit az óra előtt szedtünk magunkba.” Ugyanitt tréfásan bár, de a jövőre is gondolt: „Gondold meg öregem, hogy ha megházasodok, gyermekem is lehet, a kire értékes örökségül hagyhatnék majdan egy-két Ady-levelet.”¹⁰⁷

1911 júliusának végén meglátogatta Adyt Érmindszenten: onnan küldték el a költő fényképét Bartoniek Gézának.¹⁰⁸ Horváth János a személyes beszélgetések élményei után idézte *A Gare de l’Esten* című verset Pais Dezsőnek:

„»Óh, az élet nem nagy vigalom
Sehol, de ámulni lehet.« –

mondja legnagyobb, sőt egyetlen igazi költője korunknak.”¹⁰⁹ Fennmaradt egy 1911. augusztus 19-én, „Horváth János professzor, Margitta” címzéssel feladott távirat. Szövege a következő: „Egy órakor Zilahról érkezem – Ady.”¹¹⁰ Néhány napot töltöttek itt együtt.¹¹¹ Innen való *Az ősz szerelmei* című vers élménye is: „Este, otthon, vacsora után a kis virágos udvarra ültünk ki – emlékezett vissza Horváth János –, sütött a hold, a szőlőlugason ciripeltek az őszi férgek (ő őszikéknek szerette mondani őket), s egy nagy »szalacsi karosszékben« ülve, fejét a tenyerébe hajtva gyönyörködött bennök, s azt mondta, hogy ilyen szépet még nem is hallott.”¹¹² A vers *A menekülő Életben* jelent meg:

Nincs szebb az Ősz kiszimatánál,
Őszi éneknél nincs szebb ének,
Altató nótája a vérnek,
S az Istennek nincs jobb dalosa,
Mint az ifjú és őszi fereg,
Mely szól: „hihu, megyünk, megyünk.” [...]

Hihu, hihu, jaj már a Nyárnak,
Hihu, megyünk, megyünk,
Oltsátok el a nagy lángokat,

¹⁰⁶ Ady Endre Horváth Jánosnak, 1911. febr. 14. *AEÖM* III, 213.

¹⁰⁷ Horváth János Ady Endrének, 1911. márc. 10. *AEÖM* III, 231–232.

¹⁰⁸ Ady Endre, Horváth János, Ady Lajos Bartoniek Gézának, 1911. júl. 31. *AEÖM* III, 273.

¹⁰⁹ Horváth János Pais Dezsőnek, 1911. aug. 9.

¹¹⁰ Ady Endre távirata Horváth Jánosnak, 1911. aug. 19. *AEÖM* III, 276.

¹¹¹ Ady Endre Horváth Jánosnak, 1911. aug. 30. *AEÖM* III, 279.

¹¹² *Kapcsolatom Adyval* = Kovalovszky Miklós, *i. m.*, 593.

Szeressetek még egy utolsót,
Még szól a mi víg énekünk:
Hihu, hihi,
Az Élet oly hiú,
Megyünk, megyünk, megyünk.

Horváth János 'kiigazította' a verset: „Az őszi féreg nem azt mondja, hogy ihu, hanem azt, hogy gyűjts”, és le is kottázta a „Gyűjts – Gyűjts!” dallamát.¹¹³ Ady viszont ragaszkodott ahhoz, amit leírt: „Kedves Zoltán, hihi, hihi, hálaistennek s kivételesen jól vagyok itt e pompás helyen, egy szanatóriumban. A viszontlátásra Pesten – ölel öreg Józsefed.”¹¹⁴

A nevek magyarázata az, hogy egy alkalommal Ady Beöthy Zsolthoz hasonlította Horváth Jánost, aki viszonzásul Kiss Józsefnek keresztelte el őt. Ettől kezdve leveleikben gyakran Zsoltnak vagy Zoltánnak, illetve Józsefnek szólították egymást.¹¹⁵ Ennek egyik példája az a humoros levél, amely szerint (az igazi) József előkészítette a tényleges Ady költészetét: „Általában nevezetes fordulatot köszönhet irodalmi fejlődésünk a te fellépésednek. [...] Te voltál az, a ki Arany János hagyományával úgy sáfárkodtál, hogy Arany leghívebb tisztelői se vegyék észre a nagy eltávolodást, s mégis megtörténjék a nagy eltávolodás.”¹¹⁶ Ez egyben Kiss József szerepének értékelése is.

Ezután a hallgatás, majd Ady Horváth János édesanyjának halála után küldött rövid részvényilvánítása következett, „Ölel beteg barátod Ady” befejezéssel.¹¹⁷ Az utolsó, Adynak szóló levél 1913 májusából való. „Napról napra halasztgatom az írást. Meglehetősen elszoktam a veled való beszélgetéstől, mióta a *Kis sirhantolók*-at állítólag rólam írtad.”¹¹⁸ Ezen a címen a következő szöveg jelent meg a *Nyugat* 1912. 24. számában: „Semmi kifogásom ellenük nincs: sőt egyet-kettőt még akkor is kedvelek, ha ez kitudódván, ártana némileg nekik. Menjenek Tiszához, sőt Szemere Miklóshoz, kicsi, tudóska-revükbe, akárhova, ha megkapják a pénzüket. Van köztük sokfajta ember, egyetemi docensségre törekvők, az Akadémiába küszködő szerencsétlenek, politikus-jelöltek s tízfélén mások. De valamennyien arról nevezetesek, hogy sirhantokat gömböritenek az élők számára és sirhantokat gondolnak ki az eleveneknek. Legyen bár nekik a kedvük szerint, de utálatos, amit csinálnak, utálatos, nem kultúrás, nem magyar, nem becsületes, nem tűrhető. Azt hittük sikerült kiharcolnunk végre, hogy ősi durva szokásaink szerint többé nem fognak kijátszani az irodalomban élő valakik he-

¹¹³ Horváth János Ady Endrének, 1911. szept. 11. *AEÖM* III, 283.

¹¹⁴ Ady Endre Horváth Jánosnak, 1911. szept. 21. *AEÖM* III, 286.

¹¹⁵ Ady Lajos, *Ady Endre*, Bp., Amicus, 1923, 172.

¹¹⁶ Horváth János Ady Endrének, 1910. nov. 27. *AEÖM* III, 154.

¹¹⁷ Ady Endre Horváth Jánosnak, 1913. márc. *AEL* II, 195.

¹¹⁸ Horváth János Ady Endrének, 1913. máj. 19. *AEL* II, 569–570.

lyett halott irodalomtörténeti nagyságokat vagy halva született élőket. Vagy azért fáj a szívük, hogy más több, mint ők, vagy azért, mert ma még csak lehralberti »mintaképpen« lehet a senkiből is valaki. A kis sirhantolók pöffeszkedve állnak ásókkal, kapákkal, holott ennyi meggyőződéssel, sőt fegyverekkel állanának mellettünk, kiket csak karrier-okból gyűlölnék. A háború lesz vagy nem lesz, de elmúlik egyszer s azután mégis és megint mi jövünk, tisztelt, kis sirhantolók.»¹¹⁹

„Akkor azt kellett konstatálnom – folytatódik Horváth János levele –, hogy jóhiszeműségemet kétségbe vonod, s meggyanúsítasz isten tudja miféle oldalvást pillogatással Akadémia, Kisfaludy Társaság stb. felé. Annyira nem illett rám, amit ott írtál, hogy, ha ez a vén számár [Szilágyi] Sándorka el nem árulja, eszem ágába sem jut, hogy nekem lehessen mérve.” A visszautasítás azzal a váddal folytatódik, hogy „szocialista vagy és radikális vagy. Ennél fogva ezennel meggyanúsítlak, hogy politikai, társadalmi és világnézetedben rosszhiszemű vagy”. A hosszú levél mindazonáltal vőfélynék való meghívással ér véget, s azzal hogy „Addig azonban feltétlenül írd, mégpedig sokat, József! Szeretettel simogat vénhedő bátyád János”.¹²⁰ Válasz, tudomásunk szerint, erre már nem érkezett.¹²¹ A Polgári Radikális Pártnak Ady tudvalevőleg 1914. május 30-án lett vezetőségi tagja. Ady 1914 májusában Pintér Jenőnek írt levelében tévesen a „rosszhiszemű s majdnem idióta” Horváth Jánosnak tulajdonított egy, az Irodalomtörténetben V. M. betűjellel megjelent, Baros Gyula által írt cikket.¹²² A szerzőség tisztázódása után is azt írta szintén Pintérnek, hogy őellene mégis csak „lehetnek s vannak súlyos kifogásaim”.¹²³ Kovalovszky Miklós következtetése feltehetőleg jogos lehetne: „a kölcsönös sértődés végképp elhidegítette és eltávolította őket egymástól”.¹²⁴

Az eltávolodás azonban nem jelentett elhidegülést. Ezt bizonyítja a több mint két év múlva, 1916 őszén a galiciai lövészárokból Kodály Zoltánnak küldött levél, amelyben Horváth János így emlegette a „vén bolond” Ady Endrét: „Iszik-e még az öreg? Idvezeld nevedben! Az öreget mégis csak szeretem, akármilyen bolond. Irt vagy 30 szép verset. S hiába tagadná, ő is szeret engem, bár soha sem gondol rám.”¹²⁵ S ezt az 1917 augusztusában Szilágyi Sándornak tett ígérete is igazolja: „még Adyról is szeretnék még egyszer írni,” mert „nagyobb számmal vannak, mintsem gondoltam, olyan szép versei, melyeket Beöthy Zsoltnak is kötelessége szépnek tartani. [...] Ezt persze legjobban meg lehetett volna csinálni egy Szemelvényes Ady-kiadás bevezetéséeként, amire én már régen gondoltam, de a Nyugat végrehajtotta, elég balul s Adyra károsan,

¹¹⁹ Ady Endre, *Kis sirhantolók*, Nyug 1912/24. 976.

¹²⁰ Horváth János Ady Endrének, 1913. máj. 19. *AEL* II, 570–571.

¹²¹ Erről lásd Kovalovszky Miklós, *i. m.*, 607.

¹²² Ady Endre Pintér Jenőnek, 1914. máj. 30. *AEL* III, 39. Vö. Kovalovszky Miklós, *i. m.*, 607.

¹²³ Ady Endre Pintér Jenőnek, 1914. jún. 3. *AEL* III, 42.

¹²⁴ Kovalovszky Miklós, *i. m.*, 607.

¹²⁵ Horváth János Kodály Zoltánnak, 1916. okt. 28. Kodály Archívum.

mielőtt Ady engem kért volna meg ilyesmire (Persze sohasem jutott volna neki eszébe).¹²⁶

Ady Lajoshoz írt részvétét pedig így fejezte ki: „Bandit soha sem fogja a maga igazi valójában látni senki, aki nem a család szerető, féltő és gyakran szomorú szemével nézi. De az sem, aki nem volt vele személyes, bizalmas ismeretségben. Mikor róla írtam, még nem ismertem: megismerkedésünk óta sokat másképp s világosabban látok; tagadhatatlanul törődött hozzám ízlésem is: ha Isten éltet szólni fogok róla mégegyszer.”¹²⁷

Az 1920-as évek elején többen megítélték a Dóczy Jenő által szerkesztett Ady-antológia elleni vádakat: „meghamisítottam Adyt – írta ő –, „a versek összeválogatásában nem művészetkritikai, de politikai szempontok vezettek”. A „pártpolitikai” indíttatású bírálatot Király György képviselte, „aki a Nyugat legutóbbi számában a kor bűnének mondja a versgyűjteményt”. Dóczy indokolása ezzel szemben az volt, hogy az antológiából a „politikai és szocialista ízű” költemények „nem politikai ellenszenvből”, hanem azért maradtak ki, mert „nem ütötték meg a fölállított legmagasabb mértéket”. Egy pártatlan zsűri szükséges, javasolta, amelynek Horváth János is legyen tagja.¹²⁸ Ő, Földessyvel és Schöpflinnel együtt, teljesítette ezt a kérést,¹²⁹ Babits azonban – írta Dóczy, Papp Viktorra hivatkozva –, „a multkor egy társaságban nagyon energikusan kelt a versgyűjtemény védelmére, de mivel – úgy tudom – K. Gy.-al nagy barátságban van, kérdés, nem tartja-e nyugalmasabbnak a hallgatást.”¹³⁰ A Magyarország című lapban 1922. január 22-én megjelent nyilvános tájékoztatóra a felkértek válasza ugyanott, február 12-én *Az Ady-antológia ügye* címmel jelent meg, „Babits Mihály kivételével, aki beteg”.¹³¹

A Napkelet időszakában, Ady Lajos *Ady Endre életrajza* című munkájának ismertetésében Horváth János azt hangsúlyozta, hogy mint ahogy „a Petőfi-centenárium sem folyt le bizonyos lappangó politikai párbaj nélkül az ünneplők részéről, pedig több mint hét évtized telt el a költő halála óta, s maga és költészete már egyaránt rég a történelemé, s azzal, amit ő politikailag tett vagy nem tett, mai sorsunk nincs közvetlen összefüggésben”, Ady megítélésében is irodalmi értékmérővé vált a politikum. Ez a reakció egyrészt előtérbe helyezte a fajiság szempontjait és a Tisza-ellenességet, másrészt a költő reformátusságát. „Végzetévé vált: politikai megrögzítettsége, mi pártharcok martalékává tette költészetét.”¹³² Ez a kérdés fogadtatásának is fontos része volt, „Mert az *Új versek* kötete csak 1906. február elején jelent meg: Ady radikális

¹²⁶ Horváth János Szilágyi Sándornak, k. n. [1917. aug.]

¹²⁷ Horváth János Ady Lajosnak, *AEÖM* III, 478.

¹²⁸ Dóczy Jenő Horváth Jánosnak, 1922. jan. 22.

¹²⁹ Dóczy Jenő Horváth Jánosnak, 1922. febr. 3.

¹³⁰ Dóczy Jenő Horváth Jánosnak, 1922. jan. 27.

¹³¹ *Az Ady-antológia ügye*, Mság 1922. febr. 12.

¹³² *Ady Endre életrajza*, *HJIKM* V, 637, 635.

politikája azonban már 1902–1903-ban készen volt –, s ezért – folytatódott a visszatekintés –, nem pedig esztétikai fogékonyságból gyűlt köréje legnagyobb részben az »első megértők« táborába. [...] Esméket és irányokat, célokat és veszedelmeket mintegy megelevenít és víziószerűleg megnőttet, mintha szimbolizáló hajlamát elébb a politikai zsumnalisztikában tenné próbára.¹³³ A történelmi állásfoglalás ekkor még korai: ahhoz „csaknem elengedhetetlen feltétel az idő múlása.”¹³⁴

Erre a következő évtizedben kerülhetett sor, az 1932–1933. tanév I. felében tartott *Újabb magyar lírikusok* című egyetemi előadásban, majd a *Magyar versek könyvének* – mint azt Kodálynek írta – éppen harminc vers kiválasztásában és összefoglaló jegyzet-szótárában (1937, 1942). Elmondhatni: mint ahogy első könyve Adyról szól, ugyanő volt az az időrendben utolsó költő, akinek munkásságát az egyetemen részletesen tanította.

*

A hagyatékban fennmaradt egy 1910-ben írt paródia, amelynek két változata van. Az első címe *Levél a Magyar Nyelvhez az új magyar nyelvújítás ügyében*: ez olyan fogalmazvány, amely tartalmazza a Nyugatból vett idézetek kötet- és lapszámait (ezek alapján meg lehetett állapítani a művek szerzőjét és címét); a második ugyanennek a szövegnek nyomdakész tisztázata, az idézetek helyének megjelölése nélkül. Mindkettő kiadatlan: szerzője nem találhatott lehetőséget a megjelenésre, feltehetőleg emiatt alakította át tanulmányá, *A Nyugat magyartalanságairól* címmel. Angyalosi Gergelynek igaza van: „Horváth János eredetileg alighanem nyelvi-stilisztikai tárgyú vitának gondolta az általa 1911 februárjában, a *Magyar Nyelv* hasábjain kezdeményezett polémiaát.”¹³⁵

A Nyelvtudományi Társaság folyóirata szerkesztőjének, Szily Kálmánnak *Mit akarunk?* című bevezető sorai így szóltak a Magyar Nyelv első számának elején: „ügyelni fogunk a kert tisztaságára. Belopódzni akaró idegenszerűségek, idétlen tájnyelviségek, esetlen új alkotások, bármilyen tekintélyes helyről ajánltassanak is, a mi támogatásunkra nem számíthatnak. Állandó figyelemmel fogjuk kísérni irodalmi nyelvünk s tudományos műnyelvünk újabb fejlődését s a hol lehet, elő is fogjuk mozditani, de a hol kell, küzdeni is fogunk ellene, mindenkor helyet adva az ellenvéleményeknek is – de személyeskedéseknek soha.”¹³⁶ A Magyar Nyelv például Méhely Lajos *Természettudományi irodalmunk magyartalansága*,¹³⁷ a Magyar Nyelvőr pedig Herczeg Ferenc *Színházaink és a magyar nyelv* című írását is közölte.¹³⁸

¹³³ *thj.* betűjeggyel, *Ady-Múzeum és egyebek*, HJIKM V, 654.

¹³⁴ *Ady-múzeum*, HJIKM V, 645.

¹³⁵ Angyalosi Gergely, *Egy hamvába holt vita*, It 2004, 99.

¹³⁶ MNy 1905, 1.

¹³⁷ MNy 1905, 137–139.

¹³⁸ MNyr 1908, 230–231.

A stílusparódiák közül legnevezetesebb Karinthy Frigyes *Így írtok ti* című, 1912-ben megjelent munkája. Horváth János így emlékezett vissza erre az időszakra: „Mikor egyszer Szilágyival [Szilágyi Sándorral] együtt utaztam haza vakációra, rajtunk kívül két férfi ült a fülkében. Szilágyi meg én tréfából Ady-sorokat meg Ady-paródiákat mondogattunk egymásnak: »lidérces messze fény, lidérces messze fény« – »Ön talán megbolondult, hogy mindent kétszer mond, hogy mindent kétszer mond« stb. Azután Szilágyi kiment a folyosóra, én meg a fogasról lelógó kabátom alá húzódtam szunyókálni. Az említett két utas azt hitte, hogy mindketten kimentünk. »Két marha!« – jegyezte meg az egyik.”¹³⁹ Adynak egy alkalommal ezt írta egyik levelében: „a mint a Mérleg-utcai részvénytársaság mondja: eszembejutásaim nagy fene te-feléd-hőmpölygéseknek lendültek neki”; „az valóban egy egészen nagy nekiszomorodásra tégedet feljogosító tény”.¹⁴⁰ Még amikor Oláh Gábor 1925-ben *A művészi alkotás lélektana* című hosszú tanulmány kéziratát küldte a Napkeletbe, amely terjedelménél fogva nem jelenhetett meg, szövegét – így szólt a válasz – „a félév végi egyetemi újnagyszentbűdöshajrás kollokviumok meg vizsgák” sem engedték elolvasni.¹⁴¹ A stílus tanulmányozása és a stílus utánzása Horváth János életében mindvégig jellemző volt. Tudjuk, hogy sokáig ő stilizálta Szekfű Gyula műveit; 1949-ben Eckhardt Sándor 16. századi nyelven és helyesírással írt levelére ő 19. század eleji stílusban válaszolt, 1955-ben pedig Kodály Zoltánnak és Nagy J. Bélának az akkori hivatalos nyelvet parodizálta.

Az ép nyelvérzékre való hivatkozás hagyománya megtalálható Arany János munkásságában, aki 1861-ben ezt írta: „Sajnálattal vesszük észre [...], hogy csaknem minden figyelem a szavak *teste* körül forog; ami azoknak, s így a nyelvnek is, *szelleme* volna, a szavakkal *élés*, igaz magyarosság a kifejezésekben, a helyes, az ékes syntaxis, aránylag mellőzöttnek, művelés nélkül hagyottnak mondható. [...] Nem kisebbítem a szónyomozók érdemeit, de fájjalom, hogy míg a »szavak egérfarkába« oly makacsul kapaszkodunk, elhanyagoljuk a *mondatot*; [...] nem szentelünk hasonló buzgalmat mindazon árnyalatok összegyűjtésére, melyeket az élőnyelv a szavakhoz kapcsol; [...] a szókötésben, stílusban mintegy a véletlenre, ösztönre, kisebb-nagyobb mértékben megromlott nyelvérzékünkre hagyatunk”.¹⁴²

Ez a paródia a Nyugat első éveinek ugyanazon jelenségeit veszi célba, mint a tanulmánnyá alakított szöveg, de itt nem a kritikus nézőpontjából, hanem a bírált nyelven, a bírált stílusban hangzik el az ellenvetés. Az, hogy a szöveg több mint egy év-

¹³⁹ *Kapcsolatom Adyval* = Kovalovszky Miklós, *i. m.*, 592.

¹⁴⁰ Horváth János Ady Endrének, 1911. ápr. 15. *AEÖM* III, 245–246.

¹⁴¹ Horváth János Oláh Gábornak, 1925. dec. 21. Tóth Endre, *Horváth János levelei Oláh Gáborhoz*, It 1989, 109.

¹⁴² *Aranytól Adyig*, *HJKM* V, 416. Az idézet forrása: Arany János, *Visszatekintés II.* = *AJÖM* XI, 224–225.

századdal keletkezése után kerül kiadásra, azért is hasznos, mert a mai olvasó tisztában láthatja, hogy az irodalmi nyelv mennyit őrzött meg az akkor megőrzendőnek tartott hivatkozásokból és mennyit az újból, s mindkettőből mi tekintendő elavultnak. S fontos lesz annak tanulmányozása, hogy a paródia elsősorban az értekező próza megítélését veszi célba. Az idézetek helyét szerző, cím, valamint kötetbeli lapszám szerint közöljük a második, nyomdakész változat lábjegyzeteiben, aláhúzással jelölve ezen belül a szépirodalmi művek szerzőjét és címét. Ezáltal feloldódik a kutatásnak az az akadálya, amelyet Kosztolánczy Tibor doktori disszertációjában tett szóvá, a következőképpen: „munkálkodásunk eredményességét eleve megkérdőjelezi, hogy Horváth János Nyugat-béli lelőhelyeire csak a legritkább esetben utal.”¹⁴³ A két kézirat az MTA KIK Kézirattárában található. A stílusparódia szövege a következő.

„A szerkesztésért felelős Uram!

Maga kell nekem: kiáltottam fel s kezdem a levelet, mikor már egészen sokat tünődtetett engemet az a kérdés: kinek címezni? kinek egyébnek, mint épp magának? ki írta meg a Nyelvújítás Szótárát, a *NyÚSz*-t: ahogy magok a Magyar Nyelvben nyelv tudományos rövidességgel jegyezik? NyÚSz: nézze csak: »news«; tud angolul? News, az annyi mint újdonság. Csak mondom én, hogy maga kell nekem.

Pár év óta már, hogy megínt újítjuk a nyelvet, a nagyon elmaradottat. Észrevehette. A maga lapján bizony nem látszik az meg. És én ezen csodálkozom; és én ezen nem csodálkozom.

No mindegy. Az Ugaron sok az ázsiai, de azok között maga az, a kít a szaván meg lehet fogni. Ha a Kazinczy-nyelvmegújítások felé voltak érdeklődései, akkor a Ma nyelvbirkózásainak se hűnyjon, se hűnyhat szemet, Öregem! Maga kell hogy legyen, ha van a nyelvészek között valaki, az a valaki, aki az ilyen nyugtalanító gesztust, mint a milyen ez az enyém, valahogy megsejti.

De megálljunk! Rossz néven vevődnek talán új-bátor magánakszólításaim és Önnek – és Méltóságosuramnak nemszólításaim? Szokjon, nézze csak, hozzá. Kelltet volna más is. Hogy én mindig tekintettel legyek a címre, hogy én evvel eltekinteteskedjem¹⁴⁴ a tekintettelen igazságot, mint egy ázsiai, mint egy czímbeteg turáni? Mint egy szittyá? Azt nem. Úgy nem. Én istenem, mikor így jó: maga. És

¹⁴³ Kosztolánczy Tibor, „*Rettenetesen követelő férfiú*”: *Ignotus és a magyar irodalmi modernség legitímációja*, doktori disszertáció, Bp., 2002. Kézirat.

¹⁴⁴ „Nézze, én még nem bírom nagyon jól az újításos nyelvet és én éppen ezért veszek jól megcsinált szavakat és mondatokat és verseket a *Nyugat*-ból és írők-ből, a *Nyugattal* kapcsolattak-ból. És én, hogy nehogy eztet letagadjam, a mit idézek, annak én mindig aláhúzó. Mondja meg a kiszedőnek, hogy az olyant dülve nyomja. Az hát ami dülve lesz nyomva, az nem az enyém, hanem a *Nyugaté* és íróké, a *Nyugattal* kapcsolattaké. De mégis 99 percentig a *Nyugaté*.”

egyszerű. És rövid. És könnyű. És nivós. És egymáshozegészenösszeközéltető. És közlekedtető. Hát nem? Na, majd nem!

Nézzé, én most magának meg fogom mondani, hogy én ki vagyok. Persze, nem tudja. Hogyis tudná? Hiszen, én istenem (nézzé, ahogy én az istent ilyen gyakorigóan felhozom, ne gondolja, hogy én hiszek; csak stílus: tudja?) – hiszen én még eddig csak a *Nyugathoz* küldtem be írásokat, amíg a Magyar Nyelvhez most csak elsőül. Tudja, mi az: Nyugat? *A Nyugat nem »irány«, hanem folyóirat, melynek hasábjain helye van minden tehetségnek.*¹⁴⁵ Hát egy tehetség vagyok én is. És fiatal tehetség, hozzá, mert csak múltam tizennyolcz. Én, magyarul szólva, egy *Valaki* vagyok. Nem az a valaki, a milyent a nóta mond: „Ha engemet valaki, valaki, a kapuba hina ki, hina ki” (érdekes: már ez is kétszer mondta a mondanivalót! Hát van új a Nap alatt? Hát nincs!), – hanem *Valaki*, a nagy *V-s*, az *Új*, a Felsőség, a Nagy szent *Valaki*. Valahogy úgy, ahogy Bródyról elképzelték a berlini Tanitónő-kritikák, hogy *valaki és új valaki az a valaki, a kiről ők ki akarják mutatni, hogy nem az a valaki, akivel még ne találkoztak volna.*¹⁴⁶ Most már tudja. Hát ilyen egy *Valaki* vagyok én is.

Hát most már épp ennek folytán vigyázzon magára. Én már látom magát jönni. Én már látom, hogy maga nem fog akarni leközölni engemet. Én már tudom, hogy az én bátor írásomat, ezt az új-nagy vakmerést a papírkosarába szeretné beletépni s nem fogja akarni leadni. De vigyázzon fel, mert én nem hagyok nyugvást, én nem értem a tréfát, én tartok rá, hogy engem leközöljön. Mert ha maga engemet le nem közöl, én magát üldözni fogom, én lidércze leszek, én megjelenek magának, ahogy az Ignotus megmondja:

Testben, írásban, más jelentkezésben
Ahogy lehet, ahogy nem tehetem
Hogy ne tegyem, ahogy nem teheted,
Hogy észrevenned végre is nem kelljen.
..... Leszek tolakodó,
Leszek hetvenkedő s kötekedő
S a kopasz úrnak, ki előttem ül
Szeretettel simítom koponyáját.¹⁴⁷

Egészen nagy habozásaim voltak. Legelső akarásom az volt, hogy majd valahogyan párbeszédben állítom oda a mondanivalómat. De tudja, jóllehet hogy ez a Nyugatban kultuszos formája a megcsinálásnak, azonban nekem a jellememmel, az egy-

¹⁴⁵ Fenyő Miksa, *Alexander Bernát két bírálatáról*, Nyug 1910/1, 75.

¹⁴⁶ Ignotus, *Irodalmi viszonyaink s a magyar lélek*, Nyug 1909/4, 175.

¹⁴⁷ Ignotus, *Változatok szemjatekra*, Nyug 1909/7, 346.

vonalúval, nemösszeférő. Már pedig *nehéz teherként nyom bennünket az a tudat, hogy jellemünk olyan amilyen, hogy a sorsunk olyan, aminő.*¹⁴⁸

Másik akarásom is lett és már ívelőbbek és már ujjongásosabbak lettek ekkor nekilendüléseim. Rajzban perpetualizálására ugyanis mondanivalóimnak éreztem tornázó, hajrás nagy vágyásokat. És már opálos színekagylózások, és már obszcén vonalvezetések, a nyelvmegújítás összes pompáját odavetők, pázottak buján előkelőenperverzus képzelésben. Csináltam is vázlatokat, azaz képeket *jegyeztem fel, egyhanguan, olajban, vagy rézre karczolván elgondolt képeket.*¹⁴⁹ Csináltam pasztelleket, akvarelleket. Csakegyhamarosán belátnom kellett mégis, hogy *kevésbé őszinték és kevésbé képek ezek a vázlatok. A pasztellek, akvarellek pedig többnyira túlságosan beszédek. Szószátyárak vagy – jobb esetben – deklamálók, a részletek, apró kitérések, a mindentészrehevés epikai útján járnak: nem illenek a grafika kevésbé lírához.*¹⁵⁰

Hát valami mást, valami Egyebet, valahogyan Nem-eztet valami Hanem-aztat, Ettőlkülömbözőamzt kellett kihajszolnom. És én emiatt egy váratlan eszembeötléssel ráeszméltem a lírai megcsinálásra, valami verses, muzsikás, szívenmarkoló ritmusos végigcsinálásra, magyarul: dologra, ami zene, ami muzsika és hang és melódia. Ráeszméltem, és én nem csináltam meg. És én miért nem csináltam ezt meg? Hát tudom én aztat? Hát tartozom én eztet tudni? Bánja a fene. Magának is egyre megy, ha tudja vagy ha nem tudja. Magának ez már a nagy Mindegy, a nagy Egykutya, a nagy Mindegyfene. Nekem is olyan. Csak világos. Vagy nem? De igen.

Hát jól van, mondtam. Úgyis, mondtam magamnak: *a végkép elcsenevészedett becsületérzet rovására mértéktelen ingerlékenysége fejlődött ki bennem a szépségérzetnek.*¹⁵¹ Hát jól van; hát csinálom én majd egy szép dolgot, ami nem lesz párbeszéd, sem nem lesz grafika, sem nem lesz líra, de szép dolog lesz, és kedves és finom és előkelő dolog lesz, és egy levél lesz, és Szily Kálmánhoz lesz. És szólni fog ez a levél a jelenlegi nyelvmegújításról és én rólam. Mert hiszen, én istenem, *ez a tárgy van és izgat és érdekes.*¹⁵² És én ezt a tárgyat meg fogom csinálni, végig fogom azt gondolni, és ez egészen új lesz. És én ebben a nyelvtudományos tornában legyőzni akarok, akarok, akarok. És én is ezt a nagy legyőzést, ezt a nagy elérést, magyarul: odajutást, *attól a valamitől várom, mely ajándékozta nekünk a bámulat nélkül soha nem szemlélhető telefónt.*¹⁵³ De én máris izgulok. Hajrá! Huj, Huj, Huj!

¹⁴⁸ Alkalay Ödön, *Ibsen Wangel Hildája*, Nyug 1909/20, 435.

¹⁴⁹ Lengyel Géza, *A grafikus tárlat*, Nyug 1909/4, 181.

¹⁵⁰ *Uo.*, 181.

¹⁵¹ Hatvany Lajos, *Én és a könyvek*, 70.

¹⁵² Fenyő Miksa, *A szűz. Házassági komédia*, Nyug 1909/20, 448.

¹⁵³ Lengyel Géza, *A repülőgép körül*, Nyug 1909/17, 277.

I. *A Megcsinálásokrul.* .... És akkor megint egyszer¹⁵⁴ találkoztam az estével a Dunának a kiüritett, csendességes, titokcsobogásu sétás partján, kicsalván a késői parti levegő hűvös portólfosztottsága. Csend, sötét, és az én gondolatokbamélyedőségem az új irodalomról. Az új nyelvet megnevezettségem folytán akkor még *az én fejem nem fogta ezeket a dolgokat.*¹⁵⁵ Szegény másik, a ki akkor voltam! Ma már mindent értő vagyok, és magának, kedves Szily, éppen a módot akarom elmesélni, a hogyan ezekbe az új dolgokba beleavatódtam azon az estén. Elmesélésemből, a mi következik, meg fogja tanulhatni, miből tevődik össze az újításos írás, dolog, amihez maga most még nem ért.

Én tehát loholok, loholok a Dunaparton, a Dunaparton. Kalap a kézben. Összes hajaimat üdén és nyersen sanyargatja a szél, a nyugtalan. Egyszer csak a vizen, a mi a Duna, vonagló ködlések nekiindulnak nagy gomolyodásoknak és felém, felém hömpölyödéseknek. Hogyan és miképpen meséljem én el azt magának, a mi ez volt, *ez a látatlan meggyülségeknek hirtelen gomolyodása.*¹⁵⁶ Zivatar előtt *így gomolyodnak össze, gyenge kis széllal s felvillanással imitt-amott előzetesen jelentkezve, hirtelen mind a meggyülségek.*¹⁵⁷ – Hogyan is mondjam? Tudja, olyan volt, mintha köd lett volna, és feje, kezei és lábai lettek volna és mégsem voltak. Köd is volt, ember is volt, még egyik sem volt egyszerre. Közel is volt, meg távol is, de eléggé annyira, hogy *kettőnk közt az élet békén hömpölyögtethette a maga szennyes és csillogó áradatát.*¹⁵⁸ – *Láthatatlan s távoli lénye mint egy fáklya világított, mindenki látta és senki sem.*¹⁵⁹ – *A közelsége remegő fuvallatokban járta át a fejeket.*¹⁶⁰ – *Az elegáns tartózkodás és irgalmas hallgatás alkóvhomályából a nyers testek obszcén formáival hatott.*¹⁶¹ De kérde talán maga, hogy mi volt ez? Ez *valami nagyon buta, valami nagyon gyönyörű volt. Az igazvalóság és alakoskodás felemás alakja, akinek igazvalósága alakoskodás, alakoskodása pedig igazvalóság.*¹⁶² Szóval valahogyan valami volt és mégis valahogyan semmi volt. De a fején egy nagy lyuk volt. Ez a szája, a szája, gondoltam, és összes füleimet e lyukszájnak, magyarán: e szájluknak szegeztem. *Hirtelen, mint egy rengeteg hárfá, mint egy óriás, felkacagott, arccal a fénynek, a holdnak, a vizeknek, magánkívül. És egy nagyot kiáltott.*¹⁶³

¹⁵⁴ Tóth Wanda, *Az ötvenéves ember*, Nyug 1909/7, 357.

¹⁵⁵ „ezek az ujsághirek nem tudnak úgy megfogni” – Karinthy Frigyes, *Fölfedezték a sarkot*, Nyug 1909/18, 332.

¹⁵⁶ Ignóty, *Sári bíró*, Nyug 1910/1, 24.

¹⁵⁷ *Uo.*, 24.

¹⁵⁸ Szomorj Dezső, *Ünnep a dühöngő-n*, Nyug 1910/13, 891.

¹⁵⁹ *Uo.*, 885.

¹⁶⁰ *Uo.*, 885.

¹⁶¹ *Uo.*, 891.

¹⁶² Hatvany Lajos, *A kis város*, Nyug 1910/13, 904.

¹⁶³ Szomorj Dezső, *Ünnep a dühöngő-n*, Nyug 1910/13, 889.

– Halt! dördült reám a lyuk, mire én az ösztön megbicsaklások engedelmisségével, gyötrelmes önmagábanösszeesésével és mintegy a zátonyra sűrölt hajó fájós, vonaglós egygyetrecsenésével állva maradtam s vártam a nagy Mileszmostot, a nagy Kitudjमित, vártam a nagy Kicsodamicsoda megfelelését, miközben elvértelenedett fedélzetem hajszálútasai az égnek meredtek a rémületöktől, míg a mellközépi kabinomban rekedettek ijedten, de hasztalan döngettek ajtót, falat. Lábam süsszetegen horgonyoztak, karjaim árbocjai lógottan konyúltak, s tatár agyvelőm tánczot ropott. – Ne félj, szólt szelídebben a *levegőben zengő meztelenség*;¹⁶⁴ mire én kezdtem nekilendülni a nemféléseknél és megszólaltam (akkori még paraszt szittyá beszédemmel): – Uram! *horkantam fel izzón*,¹⁶⁵ ki vagy te, kit most látok először s kiről még azt sem tudom bizonyosan, hogy csakugyan látlak-e, vagy csak képzellek. Ki vagy? Nemdenem a *Tíz öles jó Csönd herczeg* volnál? Lehetetlen, mert akkor már eltiportál volna, mivelhogy vakmerő valék megszólalni szent színed előtt. Óh, mondd Uram, nem az *Ős Kaján* vagy-é, a *Nagyságos Úr*, Ady Endre *kegyes pajtása*, ki hős murikra hívogatsz? Avagy csalódom s maga a *Fekete Zongora* pompázik előttem szent személyedben? Vagy a *Fehér Csönd*, vagy a *Lidérczes messze fény*, *Lidérczes messze fény*? Uram, rettentő látások gyötörnek: óh, jaj nekem, ha te vagy a *Disznófejű nagy Úr*, kivel egyszer Ady birkózott. Óh jaj, Óh jaj nekem!

Mondtam és vártam. És Ő, és Ő, kiegyenesedett *s a válla megfeszült, isteni válla s mint egy ezüst felület, mint egy tömör ezüst hárfa pendült meg a térben*.¹⁶⁶ És a mit mondott, az *rekedt és fiatal torkok buzgó egyvelege volt, szabályos, pontos, egyröptű s az élet hevétől dallamos*.¹⁶⁷

– Hallgass, te szegény senki, te akárki, te X. Y., te N. N., te eggyasokközött, Te *sokközöttegy*,¹⁶⁸ – felelt részvétellel a kérdezt, miközben terjedelme egyre dalmokodásokkal tágult. Hagyd! Úgysem találod ki. Az istenek, kiket említettél, emlegetted és szóbahoztál, komolytalanok és csak az Adyéi. Ady, kit olvasni látszol, nem ismer és nem tisztel engemet eléggé. Én mindazoknál nagyobb és elterjedtebb tisztelnek örvendek. Én vagyok, – s itt csápos ködfoszlányokat eregetett felém s húzogatótt vissza magába – Én vagyok, tudd meg nyomorult, Én vagyok az ÚJNAGYSZENT NESZESEMMI FOGDMEGJÓL. Én vagyok a *Mondanivaló* és én vagyok a *Megcsinálás*. A ki én bennem bíz, ha nem tud is, szól az.

Ez mindennél szebben hangzott. Semmi értelme nem volt és mégis sok értelme volt.¹⁶⁹

---

¹⁶⁴ *Uo.*, 884.

¹⁶⁵ *Uo.*, 890.

¹⁶⁶ *Uo.*, 884.

¹⁶⁷ *Uo.*, 885.

¹⁶⁸ Peterdi István, *Múló felbuzdulás*, Nyug 1909/21, 470.

¹⁶⁹ Szomorú Dezső, *Ünnep a dühöngő-n*, Nyug 1910/13, 889.

– Uram, nem értelek, szoltam ismét csepp utánagondolás után. Szólj világosabban s példákkal oktass, hogy megismerjem a te nagyságodat, – rebegetem a térdeimre lebo-
csátkozva. Mire ő:

– Kelj fel, úgymond, és mondjad ki példának okáért azt, hogy *én*.

Felkeltem és kimondtam azt, hogy *én*.

– Látod, zendült a nagyságos, ez az *én*, a mit te most kimondtál, ez a *mondanivaló*. Most pedig figyelj ide, mert most jön a *megcsinálás*.

Oda figyeltem egészen kíváncsian. Az újnagyszent Jelenség egyszerre csak nagy párolgásoknak és gőzölgéseknek nekiindult, minek folytán kétszereződött kiterjedtségében, és ilyen beszédeket kezdett folytatni, a melyeket én még akkor nem tudtam teljesen át és át érteni:

– Én és nem más. – Az, aki vagyok. – Aki nem tehetem, hogy az ne legyek, a ki vagyok. – Az a valaki, aki nem tehetem, hogy más valaki legyek, mint az a valaki, aki vagyok. – Az a fátumos különbözőség és sohaszűntethető elszigeteltség, aki hiába gyötrődöm olyan lenni, amilyen nem vagyok. – Ez a soha nemmagammá nem tehető nemmásvalaki, aki ezeket mondom, szólom, beszélem, hangoztatom, külsőitem, kifejezitem, szájammozgatásával közlöm, satöbbi. Én az egyik ámulásomból a másik ámulásomba estem bele, és ezt többször. Mert *mindez merőben fölöslegesnek tünt, régtől fogva zengő húrok kegyetlen s ostoba megcibálásának*.¹⁷⁰ Különösül és sajáto-
san az a satöbbi, amit a végén adott hozzá, az egy szeget vert a fejembe. Megkérdez-
tem én ennek folytán: – Miért mondd Uram, hogy satöbbi?

– Azért, fiam, mert még tovább is futná a gőzből.

– Legyen elég a gőz, Uram; zárd el Uram a gőzt, mert meg kellett zavarodnom. Beszéded gondolkozóba ejt, de oly mélyen rejted el értelmét, hogy hasztalan vájkálok utána. Óh, mondd meg, mondd meg, mi legyen az, mit e beszédekkel cselekedtél?

– Ez volt, fiam, a Megcsinálás, a Nagyszent Megcsinálás. Kezdetben volt a Mon-
danivaló, azután lett a Megcsinálás és ezek ölelkéséből születtem Én, az
Újnagyszent Neszesemmifogdmegjól. De ez csak egyik fajtája a Megcsinálásnak, a
mit az imént cselekedtem. Ez csak a Szétcsinálás volt. Áll ez pedig a mondanivaló
magakinzásában, egészen addig míg az egy szóból sok szó lesz, és ez a sok együtt
jelenti azt az egyet. Magyarán: ez a szavaknak csodás, örülten szép magokvajudásuk.
Ez egy *magakész*¹⁷¹ megcsinálás. Ez semmit sem nehéz. Ne mondd te pl. ezt:
»socialista tankönyv«, hanem mondjad te ezt: *Mert nem jelent többet, de még
kevésbé jelent kevesebbet ez a mű socialista tankönyvnél*.¹⁷² Ne mondjad te: »Minek

---

¹⁷⁰ *Uo.*, 891.

¹⁷¹ „kéznél levő ~ magakész gondolat” – Kaffka Margit, *Lengyel Menyhért: Taifun*, Nyug
1909/22, 559.

¹⁷² Karinthy Frigyes, *Fényes Samu: A bálvány*, Nyug 1909/17, 275.

éljünk?«, hanem mondjad te: *Nincs ok arra, hogy élj, s arra, hogy éljek.*¹⁷³ Ne mondjad te: »Család«, hanem mondjad te: *Család. Család... Ha csal is, ad is. Együtt: csak család.*¹⁷⁴ Ide számítsad te azt is, mikor egy szó önmagát szüli kicsi változással újra meg újra. Így mondjad te: *Napos napot napok napolnak... Életpapok csapot papolnak.*¹⁷⁵ És te aztat is ide számítsad, a hogy két mondatot lehet csinálni egyből. Ne mondjad te: »ez a nő szidja, feddi, lehordja«; sokkal inkább mondjad te: *Olyan nő ez, aki szidja, feddi, lehordja.*¹⁷⁶ És ennek a mintájára mondjad te: *befelé olyan valaki, a ki tudatára jutott... gyöngeségének,*¹⁷⁷ mondjad te: *olyan kiállítás ez, ahol minden képes ábrázolás együtt van.*¹⁷⁸ – De, mondom, ez még csak a Szétcsinálás, keresd a többi csinálásokat!

Ez mind, a melyet hallottam, egészen sajátlagosan érintett, mert ennek mindnek ellenkezései voltak homlokegyenesen azzal, a mit addig tudtam és tanultam. Hogyan és hogyan nem, egy név szaladt ki az ajkamról és azt találtam mondani, hogy: Gyulai Pál. Ennek folytán-e, vagy nem-e ennek folytán, én azt nem tudom, de hirtelen az a Jelenség oszlott és távolodott; én utána kinyúltam, de a kezemben semmi maradt. *Ősi szépsége megvilágítva, a szellős távlatokba meredt, ahol mozdulatlan s gyér felhők alul a hold nyomorgón elvonult.*¹⁷⁹ Egészen nagy távolságokból reszketett még fülemig egy szózat:

Hadd robogok feléd, jövő, te szép jövőendő!

*Feléd, eléd, beléd!*¹⁸⁰

Elhalóan és elhalóbban leheltem utána újra és újra: feléd, eléd, beléd; feléd, eléd, beléd... Mire körülnéztem, csak már magam maradtam, a Duna és Én.

Hát ez az eset, a mi után darabig hittem, hogy *az ember vagy megbolondul itt, vagy gazemberré lesz, vagy mind a kettő,*¹⁸¹ én reám szerfölött jelentőséges lett. Nem jelent az rám többet, de még kevésbé jelent kevesebbet, mint gyökérben kicserélődését stilosz szépérzékenységemnek. Jelent az én rám egy egészen rendkívüli értékelődést. Nagyon gondolkoztam és az a vége lett, hogy az a Gyulai Pál, akinek én addig hívős, gyermekes, tanítványos szemembekötözöttségével utána mentem, mostan már úgy tűnt nekem, mint a ki szándékkal félrevezetett; korlátozott, és szűkös, és kiszabásos, és szürke beszédre és írásra erőszakolt, és a csodás új szépségeit a kulturnyugatnak meglátásom elől elzárni akarta. Én most már felszabadítottam maga-

¹⁷³ Peterdi István, *Múló felbuzdulás*, Nyug 1909/21, 470.

¹⁷⁴ Gellért Oszkár, *Család*, Nyug 1909/18, 327.

¹⁷⁵ Babits Mihály, *Egy szegény magára-maradott...*, Nyug 1910/1, 15.

¹⁷⁶ Alkalay Ödön, *Ibsen Wangel Hildája*, Nyug 1909/20, 437.

¹⁷⁷ *Uo.*, 436.

¹⁷⁸ Lengyel Géza, *A grafikus tárlat*, Nyug 1909/4, 180.

¹⁷⁹ Szomory Dezső, *Ünnep a dühöngő-n*, Nyug 1910/13, 889.

¹⁸⁰ Babits Mihály, *Uti napló*, Nyug 1909/21, 492.

¹⁸¹ Tóth Wanda, *Az ötvenéves ember*, Nyug 1909/7, 364.

mat az alól, és én csak azóta lélegzek kulturemberül és szabadságosan. Én Gyulait tisztellem és én mégis elfordultam tőle. De én azért tisztellem őtet.

Ráemlékezéssel azonban a *Levegőben Zengő Meztelenség*¹⁸² szavaira, nekiindultam keresni a Megcsinálás többi atyafiságait. Felsőszékes megérzések bizsergettek homlokomban, ahogy arra gondoltam: olvasni, olvasni a Nyugatot és az ahoz hozzátartozókat, és ellesni a módokat, a hogyan ők azt csinálják. Én azokat ellestem és magával jelenleg közlöm csak az odajutásaimat és megállapításaimat és megfigyeléseimet.

Tehát a megcsinálásokban más az szétcsinálni és ismét más az *összecsinálni*. Ez nagyon nehéz és én ezt most sem jól tudom még egészen. Ez megfordításuk a szétcsinálásoknak. Ez úgy lesz megcsinálva, hogy a mi a magok és társaik megcsinálásában sok szó volt, sőt nem is lehetetlen, hogy főmondattá és mellékmondatokká megírott volt, az itt most sűrű, mázsás, tömörséges, *ságos* vagy *ásos*, nehézséges egyszóvá összemarkolódik és forrasztódik. A sok-egyből egy Egysok lesz, egy Egy-nemegy lesz, a sok kicsiből egy Egnagy lesz. Itt mindentől főnév lesz és ezáltal mondattanosan könnyen kezelhetőség érődik el. Maga azt mondaná: „ugyanaz az ellenállás, melyet semmi csapás sem törhet le”. Ugyan kérem, ne beszéljen! Hát tán nem rövidebb, nem egymarkolásúbb, nem egyfogalmúbb azt így mondani: *ugyanaz a semmi csapástól le nem törhetőség?*¹⁸³ Maga csinált egy mellékmondatot és nem szégyelli magát! Az pedig csak egy főnevet csinált! Ha most már maga kifogásos szemmel nézte a szétcsinálást, akkor én most azt mondom magának, hogy mit szól maga az összecsináláshoz. Az ami ott elment a réven, az itt szépen visszajön a vámon. És én akkor magával kvitt vagyunk. Mi?

Adok még pár ilyent magának:

enyhe félig elmondottság;¹⁸⁴ dilettánsos foghegyrőlvalóság;¹⁸⁵ munkátsajnáló béketüretlenség;¹⁸⁶ az írói tehetségnek el nem tagadhatósága;¹⁸⁷ lírai személyesjelenvoltság;¹⁸⁸ becses rajtuknem-levők;¹⁸⁹ egészen individuális magábafeledkezés;¹⁹⁰ itt is vannak magamegfeledkezései az íróknak;¹⁹¹ eszembejutásaimnak ez a könyvszaga;¹⁹² öntudatos így-akarás, vagy valóban csak máshogyan (egyelőre) nem-tudás;¹⁹³

¹⁸² Szomory Dezső, *Ünnep a dühöngő-n*, Nyug 1910/13, 884.

¹⁸³ Lukács György, *A lélek és a formák*, 59.

¹⁸⁴ Hegedüs Gyula, *A varázsló kertje*, Nyug 1909/4, 227.

¹⁸⁵ F. Kaffka Margit, *Lesznai Anna: Hazajáró versek*, Nyug 1909/18, 326.

¹⁸⁶ *Uo.*, 558.

¹⁸⁷ Hegedüs Gyula, *Pásztor Árpád: Tengeren, tengeren túl*, Nyug 1909/18, 334.

¹⁸⁸ F. Kaffka Margit, *Lengyel Menyhért: Taifun I.*, Nyug 1909/22, 558.

¹⁸⁹ *Uo.*, 558.

¹⁹⁰ *Uo.*, 559.

¹⁹¹ Móricz Zsigmond, *Lengyel Menyhért: Taifun II.*, Nyug 1909/22, 560.

¹⁹² *Ignotus, Hárman a szalonban*, Nyug 1909/23, 625.

gazdagságában vagy gyérülésében feltolakvásainak;¹⁹⁴ nem csinálmány, hanem lettség, kinövöttség;¹⁹⁵ fantasztikus egymással szembekerülések;¹⁹⁶ az összenőttség ember és dolga közt;¹⁹⁷ a megérzések;¹⁹⁸ különbözőségek;¹⁹⁹ a láthatatlanságok, az érzékkel megfoghatlanságok,²⁰⁰ nem-sikerülések;²⁰¹ elhallgatásainak halk kiséréte;²⁰² nekilendülések;²⁰³ rezignált nekiindulásai a magányosságok felé.²⁰⁴

Elég legyen ez tanulni! És micsoda gondoláspecczenéseket váltanak ki az észből ezek az ilyen erősen benyomások szó- és mondatkögítések, és összezsínálások, azt csak az tudja, a ki még hozzájuk nem szokott egészen és minden lépésen megakad. És éppen ezért kell belőlök mindig újat és újat, előrenemlátottakat csinálni. Széles távlatu nagy szent elvontságok liláznak szememnek, ahogy ilyeneket én olvasok; sejtelmek, hogy az anyag nem egyéb csak palást, csak kárpit, csak firhang, a mi mögött is, nemcsak előtt, van élés, a mienkénél *élethebb élet*, titkos, nekünk nem tapintható és fátyolba takart. Nemtárgyai a látásnak, de meglátásos igazságok. Nem tapinthatóságok, nem érzetek, de megérzések. És csupáncsak sok összezsínálás révén fejezülhet ki az a vegetatívum számos mélyengondolás, és magábabefeléfordultság és magamagávalszembenállás, magyarán mind az a valami, a mi a mát, a nyugtalant, az új nagy titkokra mohót át és áthatolja.

Magának hagyom keresni az összes módjait a megcsínálásoknak. Nem olvasok elő az összevisszacsínálásokról sem, a gyakoriakról. De még egyet gönnolok magának, és ez visszavonástalanul az utolsó lesz és ez lesz az *átcsínálás*, vagy átszerelés, vagy átfektetés.

Ez az átcsínálás ebben rezümál: megcsínálok valamit először rendesen, úgy hogy maga is megérti; azután meg kicserélek benne mindent egy mással, úgy hogy maga sem érti meg. És én szeretném tudni, hogy miért ne csinálnék én át? Ha egy benyomások kritikusunk szerint szinte azt lehetne mondani, hogy *Petőfi János vitézének és Arany Toldijának és Jókai regényének együttes érdeme, hogy falun megértik a Budapesti Hírlap vagy a Népszava vezércikkiróját*,²⁰⁵ akkor miért ne lehetne, kérdem én és

---

¹⁹³ Kaffka Margit, *Kupcsay Felicián: A boldogság kiskátéja*, Nyug 1910/1, 73.

¹⁹⁴ Ignótus, *A lírai kritika. Én és a könyvek*, Nyug 1910/8, 528.

¹⁹⁵ Ignótus, *Musset*, Nyug 1910/16, 1146.

¹⁹⁶ Lukács György, *Thomas Mann új regénye*, Nyug 1909/21, 487.

¹⁹⁷ *Uo.*, 488.

¹⁹⁸ „Van azonban egy megérzése” – Lengyel Menyhért: *Jézus*, Nyug 1910/2, 140; „a megérzések Shakspere Itáliájáról” – Füst Milán, *Párbeszéd Gulácsiról*, Nyug 1909/20, 454.

¹⁹⁹ Lukács György, *A lélek és a formák*, 7.

²⁰⁰ *Uo.*, 15.

²⁰¹ *Uo.*, 31.

²⁰² *Uo.*, 33.

²⁰³ *Uo.*, 86.

²⁰⁴ *Uo.*, 107.

²⁰⁵ Hatvany Lajos, *Az úri hölgyhöz*, Nyug 1910/16, 1137.

szeretném én tudni, az Arany, és a Petőfi és a Jókai és az én együttes érdemünk, hogy maga nem érti meg a Nyugat összes írásait?

Az átcsinálás categorikus imperativusát ebbe a »te soha ne írd *úgy*, hanem te mindig *ne-úgy* írd!« – az aranyszabályba markolom össze. És én adok magának példákat is. És különösen kettőt, amelyet már meg is tanulhatott ebből az én írásomból. Maga azt már sejtett sem olvashatja, hogy tartalom, mese, tárgy, téma, vagy művészi anyag, de maga mindenhol csak azt olvashatja: *mondanivaló*. Azt sem, hogy forma, alak, alakítás, kidolgozás, kiképzés, kifejezés, stb., de kizáróan csakis azt: *megcsinálás*. Sőt »mesterkéletlenség« sincsen, de van csak *egyszerű megcsinátatlanság*.²⁰⁶ Szóval ezek a ketten már ma végérvényesen átcsinálva vannak. Ezek hát ketten megjárták, mert hiszen épp az a tervbevévés, hogy ne menjen bele az elkoptató általános használatba az új átcsinálás. Hiszen épp azért csinálom át, hogy ne a szokásos legyen, hanem a szokatlan, a nemmegszokott, a megütő, az ötlő, a gondolástfelhökentő, az ami csak az enyém. Sajnosan, eztet az elközönségesedést ki nem kerülhették ezek a szavak is: *felsőség*,²⁰⁷ *külsőség*,²⁰⁸ *belsőség*.²⁰⁹ Meg ezek is: *maga-bízás*,²¹⁰ *magakínzása*²¹¹ (ezt ma már csak az erősen ügyis elavúlni kezdő Ady mondja önkínzásnak). Egészen sajnálatos az is, hogy az idegen szavak, a sokáig kiszáműzöttek, de megint a magyarba visszatérők, ma már egy szépmező átcsinálónak alig használhatók, ugyanis mert olyannyira elmindennaposodtak. Ezek azok: *architektúra*,²¹² *poézis*,²¹³ *poéta*, *piktúra*, *piktor*,²¹⁴ *muzsika*, *muzsikalitás*,²¹⁵ *muzsikus*, – holott a melyekben olyan kedves és bájos gaillard, legényes mellékíz érzett. Ma már sajnosan mindenki ezt mondja: *perspektívás*,²¹⁶ *szonór*, *minuciózusság*, *avortálódott*,²¹⁷ *originális*, *originalitás*,²¹⁸ *talentum*,²¹⁹ *kollekció*,²²⁰ *studium*,²²¹ *métier*,²²² *brilliáns*²²³ (= remek), *akadémiás*,²²⁴ *obsz-*

²⁰⁶ „pongyolaság, mesterkéletlenség ~ egyszerű megcsinátatlanságában biztos könyv” – Kaffka Margit, *Fogazzaro Antonio: Kis emberek régi világa*, Nyug 1910/8, 563.

²⁰⁷ Ignóus, *Bajcsányi de eadem*, Nyug 1910/1, 71.

²⁰⁸ „kízülről, felületesen, felszínesen ~ külsősegesen” – Ignóus, *Musset*, Nyug 1910/16, 1146.

²⁰⁹ „scenikai ízlése hozzávlogatosódott egy bensőséges, lelkébe-gubódzott, átélte és átmelegült szép megálmodáshoz” – Kaffka Margit, *Lengyel Menyhért: Taifun*, Nyug 1909/22, 560.

²¹⁰ Bresztovszky Ernő, *Mikrokozmosz en mikrokozmo*, Nyug III/1, 60.

²¹¹ „önkínzás ~ a magakínzását” – Alkalay Ödön, *Ibsen Wangel Hildája*, Nyug 1909/20, 436.

²¹² Lengyel Géza, *A múzeum*, Nyug 1909/7, 353.

²¹³ F. Kaffka Margit, *Lesznai Anna: Hazajáró versek*, Nyug 1909/18, 325.

²¹⁴ Kernstock Károly, *A kutató művészet*, Nyug 1910/2, 98.

²¹⁵ Lukács György, *A lélek és a formák*, 81.

²¹⁶ „alakjai perspektívásak” – Ignóus, *Sári bíró*, Nyug 1910/1, 24.

²¹⁷ Kéri Pál, *Egy magyar író a XX. századból. Cholnoky Viktor*, Nyug 1909/18, 283.

²¹⁸ Lengyel Géza, *Kecskemét*, Nyug 1909/451, 452.

²¹⁹ Lengyel Géza, *Zorn rézkarcai*, Nyug 1909/20, 453.

²²⁰ *Uo.*, 452.

²²¹ *Uo.*, 453.

cén,²²⁵ *frenesia*,²²⁶ *figura*.²²⁷ És hiában volt, hogy az utánczó cserbenengedése és a magaeredetiségünk védeése végett megint *festést* és *költést* kezdtünk el mondani megújított magyarúl; hiában lett az is, amikor az intím és a perverz helyett az intímus²²⁸ és a perverzus átcsinálások megtörténtek: csakegyhamarosan elmaródzottak ezek is, és ezért ma már nagyon nehéz nemúgymondásokat kitanálni. Az is egyelőzetesen nem rossz volt, hogy a nagyon megúnott múlt és telt szavak helyett *mullott* és *tellelt* kapódott fel, és *múlani*, és *telleni*, de nézze, ma már minden napi újság csak olyant mond, és nem kizárt, hogy ezeket megint egyszer majd vissza kell fogni csinálni a régire, hogy új legyenek. Sokan úgy és azzal magukon segítenek, hogy a kétféle szavat felváltva írják, hogy nehogy az utánczó valahogyan kiszagolják, hogy melyikkel akar átcsinálni. Így vannak, akik *kollekción* és *gyűjteményt*,²²⁹ *graciosust*²³⁰ és *graciózt*,²³¹ *impresszionistát* és *benyomásost*²³² cserésen mondanak. *Elgondolt*, ahelyett hogy elképzelt; – az érdeklődést *megmarkolja*,²³³ és *megfogja*,²³⁴ a helyett hogy megragadja – már mind régi, már nekem ócska. Ezeket ne ajánlja már maga sem!

Már lát engem jönni, már látja hová megyek, ugy-e? Én odamegyek, hogy a legérőbbek és legjobbban becsesek azok az egyetlen átcsinálások, a melyeket más senki még nemúgy mondott. Megízlelésre párat ebből is magának itt:

*foglalkozásosan*²³⁵ (= hivatásszerűen), *lemondásosan*²³⁶ (= lemondóan), *vallomásos mondás*,²³⁷ *főlénytelenség*,²³⁸ *pogánytalanság*,²³⁹ *igényes*,²⁴⁰ *hozzá nem hangolt*²⁴¹

²²² Lengyel Géza, *A Kéve kiállítása*, Nyug 1909/23, 638.

²²³ Füst Milán, *Párbeszéd Gulácsiról*, Nyug 1909/20, 454.

²²⁴ Lengyel Géza, *A Kéve kiállítása*, Nyug 1909/23, 638.

²²⁵ *Szomorú Dezső. Ünnepe a dühöngő-n*, Nyug 1910/13, 883.

²²⁶ *Uo.*, 897.

²²⁷ „alak ~ költői munkákat emberi figuráik szerint kell értékelni” – Ignó, *Musset*, Nyug 1910/16, 1144.

²²⁸ Füst Milán, *Párbeszéd Gulácsiról*, Nyug 1909/20, 454.

²²⁹ Lengyel Géza, *Zorn rézkarcai*, Nyug 1909/20, 452.

²³⁰ Fenyő Miksa, *Abel Hermant: Kis királyok*, Nyug 1909/20, 455.

²³¹ Füst Milán, *Párbeszéd Gulácsiról*, Nyug 1909/20, 455.

²³² Ignó, *A mi koszorúnk*, Nyug 1909/23, 579.

²³³ „lényeket markolóbban” – Bárdos Artur, *Kernstock*, Nyug 1910/2, 143.

²³⁴ Lengyel Menyhért, *A honfitárs*, Nyug 1909/4, 228.

²³⁵ Ignó, *Bajcsányi de eadem*, Nyug 1910/1, 71.

²³⁶ *Uo.*, 71.

²³⁷ Ignó, *A mi koszorúnk*, Nyug 1909/23, 580.

²³⁸ Kaffka Margit, *Kupcsay Felicián: A boldogság kis kátéja*, Nyug 1910/1, 72.

²³⁹ *Uo.*, 72.

²⁴⁰ „nagyhangú, nagy igényű ~ igényes” – Fenyő Miksa, *H. Bataille: A meztelen nő*, Nyug 1909/5, 285.

²⁴¹ „hozzá nem illő ~ a környezetük hozzá nem hangolt” – Lengyel Géza, *A múzeum*, Nyug 1909/7, 353.

(= elütő), *történéstelen*,²⁴² *sietséges*²⁴³ (= sürgős), *alig elkülömböző*,²⁴⁴ *magakész*²⁴⁵ (= keresetlen, kezem ügyébe eső). *Szinpadiság*²⁴⁶ (= szinszerűség), *kifejeződés*²⁴⁷ (= kifejeződés), *közhelyesség*²⁴⁸ (= közhelyszerűség; ez nagyon jó, mert előbb azt hinné az olvasó, hogy köz-helyesség, de látja, hogy az a mondattal nem összhangos, és ezért gondolkozni muszáj nekie). – Tanácsolható átcsinálás az is, mikor tulajdonképp át se csinállok, csak összeírom, a mit más valaki szét írna, így: *összesefüggő*.²⁴⁹ És így lesz az összefüggő, ami össze se függő tulajdonképpen. Jó találmány az is, hogy a Nyugat-számok végén, hátul, alól nem úgy van odaírva, hogy »felelős szerkesztő ez és az«, hanem az van odaírva, hogy *a szerkesztésért Osvát Ernő felelős*.²⁵⁰ Csupán kár az, hogy ez minden számban így.

Hát így. Ennyi az, a mennyit én magának a megcsinálásokról megírni gondoltam. Hárman vannak tehát a kitünőbb válfajai a megcsinálásoknak. És ezek: a szétcsinálás, az összecsinálás és az átcsinálás. Ez három és mégis csak egy, mert azért ez a három mindenik mégis csak megcsinálás. És eddig tartott ennek az én levél írásomnak a stiliztikás paragrafja. Most jön egy másik és ettől az elsőtől határozosan elkülömböző paragraf, aminek címet is egy másat adok és ami magát, a nyelvészt, is jobban fogja bírni érdekelni.

II. Az új magyarosságokrul. Ahogy én ezeket a magának eddig írt dolgokat már ismerően a megfigyeltségektől a próbáttevéseknek nekilengtem, én írtam egy novellát, igen jóllátott műfajta, ahol, úgyahogy tanultam, és ahogy előbb előadtam is, minden lehetségeset szét, és össze és átcsináltam. És én eztet a novellát megmutatni vittem egyikéhez az egészen csodálatos stílfíúk közül, engemet csak nemrég ismerőshöz.

Ő íróasztala mellett volt ülve. Neki egész lénye kihirdette és valahogyan kinyomta, hogy megint valami ő benne *mondanivalóvá nyugtalanodott*²⁵¹ és hogy ő mostan pont a megcsinálásokkal és a nagy megvajudtatásokkal birokra kelve volt. Odabelépésemet ő hederíteni sem látszott. És én a vállalai, a szélesek, fölött át megleskődtem, hogy mi az a mit ő csinált. Egy újságczimszalagszeletre felírva volt egy sor, és azután ennek a sornak mindenik szava más és más szeletkére is oda írva

²⁴² „történéstelen történetei” – Ignotus, *Bajcsányi de eadem*, Nyug 1910/1, 71.

²⁴³ *Uo.*, 71.

²⁴⁴ Kaffka Margit, *Fogazzaro Antonio: Kis emberek régi világa*, Nyug 1910/8, 562.

²⁴⁵ „kéznél levő ~ magakész gondolat” – Kaffka Margit, *Lengyel Menyhért: Taifun*, Nyug 1909/22, 559.

²⁴⁶ „olyan teljes hatású szinpadiságok” – Ignotus, *Sári bíró*, Nyug 1910/1, 25.

²⁴⁷ Kaffka Margit, *Alba nevis, Nász előtt*, Nyug 1910/8, 558.

²⁴⁸ „a mit a közhelyesség az idők kellemének nevez” – Ignotus, *Musset*, Nyug 1910/16, 1144.

²⁴⁹ „össze sem függő ~ összesefüggő” – Szilasi Vilmos, *Péterfy Jenőről*, Nyug 1909/7, 380.

²⁵⁰ Nyug 1909/20, 456.

²⁵¹ „mi kapja meg lelkét úgy, hogy mondanivalóvá nyugtalanodjék” – Ignotus, *Bajcsányi de eadem*, Nyug 1910/1, 71.

volt. Én én láttam a hogy ő ezeket egyenként toll alá vette és ezek közül némelyeket szétcsinált, a másikat összezsínálta és ismét a többiket átcsinálta. És azután ő ezeket összekavarta és összevisszacsínálta, és azután keresztültörülte egy tollvonallal a kiindulásos sort és helyére odaleírta alá a megcsínálásosot. Én akkor magamnak mondtam: én eztet már tudom és én is eztet a novellát itt a kezemben már illeténszerűen megcsínáltam.

De én még azután láttam, hogy ő még azzal nemkészt volt. És ő elővett egy vastag magaösszevarrott füzetet aminek a fedelén elül, felül, belül ez a kézírásos cím volt odaállítva, hogy »Kulcs«. És ez az egész füzet egy kézírásos füzet volt, és olyan volt az mint egy szótár. És ő azután a megcsínálásos mondat első szavát kikereste ebben a kulcsban és az abban találttal aztat mindjárt behelyettesítette. Így felütötte a kulcsot párszor és mindenik szavat így végre is behelyettesített.

És ez átlagban egy és fél órát tartott. És ő azután elájult és én ötet magáhozlocsoltam és én megkérdeztem őt, hogy mi volt a »kulcs«.

Az a kulcs, azt mondta, az az új magyarosság kulcsa, amit én nagy kínlódásokkal összeállítottam. Elöl áll abban mindenhol a régi szó és utána odavan állítva az a szó, a hogy azt a szavat Budapesten és az új irodalomban máma mondják. Itt van például: »hanem = sokkal inkább«²⁵² – »követel = ő tart rá«²⁵³ – »úgyszólván (l. mintegy; l. mondhatni) = valahogyan«, stb. stb. Például én leírom, a hogy régen, ezt a sort: »hanem, mondhatni, követeli« – és akkor a Kulcs segélyével behelyettesítem így: »szokkalt inkább, valahogyan ő tart rá«. Az volt a régi magyarosság, ez lett az új magyarosság. – De ez még semmi. A kulcs végén grammatikám is van és az is új, és az is sokat segít.

Én eztet nagyon sajnálva és elhülően hallottam és már én eldugni akartam a novellát, de már ő azt látta és kérdezett: mi az itt a kezdedben? És én azt neki áteresz tettem. Csupán egy kevésbé nézte meg és máris – elég, szólott únasosan. Mít ér, ha teneked van mondanivalód, ha teneked van megcsínálásod, de ha teneked nincsen nyelved, szavad, mondatod, szórended, mondattanod, és egyszóval kulcsod az újmagyarosságokhoz? Mít szólnál te, kérdezem én, arról, ha Kazinczy azon a nyelven írt volna mint a kódexek, ha a Toldi-költemény azon mint Kazinczy, ha a Nyugat, ha te meg én és mi és az újak azon a mint Arany, és Gyulai és Jókai és Szász Károly és Lévy, és Vargha Gyula és Szabolcska és a régiek. És te ezt csinálod, mert a te megcsínálásod azaz stilsztikád a Nyugattól eltanullott, holott ellenben a te nyelvényagod, lexiconod és mondattanod ötven évvelőttről magaddalhozott. Azóta lett Budapest, és a budapesti magyarosság új és eredeti és még nem egészen kiírt és hódít és ez kell és ez természetes, mert hiszen, én istenem, épp a budapestiek a legkifizetőbb és leginkább

²⁵² Lengyel Géza, *A grafikus tárlat*, Nyug 1909/4, 180.

²⁵³ „csak az orvos tart rá (= ragaszkodik hozzá), hogy fel ne keljen” – *Ignotus, Hárman a szalomban*, Nyug 1909/23, 628.

több olvasók. Mára ilyen vesznek és mi azért ilyen adunk. Te még eztet tanuld, mert ez így nem megy.

– De kérlek szépen, hát hogy kívánhatod te én tőlem, hogy úgy írjak, mintha nem tudnék jól magyarul. Stilisztikai szépmerést csak megengedhetek magamnak, de hogy sértsem meg, hogy merjem felrugni a nyelv legelemibb törvényeit?

– »Tartozik ez te reád?... Egy bizonyos: *nem anyád!*« kiáltott rám türelmetlenül és Arany Jánossal.

– Megbocsáss kérlek, de nekem igen is anyám, anyanyelvem a magyar; bocsáss meg, de én egy szerencsétlen fajmagyar vagyok, – megsemmisülten én eztet nyögtem.

És ekkor, amit nem vártam volna, ő is a nyakamnak esett, én belém zokogva dőlt, és ilyen fuldokolt: óh, én is, óh, én is, csak egy szerencsétlen fajmagyar vagyok. Óh, milyen nehéz nekünk az írás! Óh, milyen jó azoknak, akik születésüktől fogva tudják az új mondattanot, és az új lexicont és az új szórendet, akik abba valahogyan beleszületnek és így könnyen és természetesen eredetik és újak és feltűnők. Míg ellenben mink csak tanulunk és mégis nem jól tudunk, mink csak utánozunk és pedig nem jól, mert mink nem tudjuk az ős Turánit, a Tatárt, a parasztot, a kulturtalant elhallgattatni egészen és valahogyan behelyettesíteni. Eztet még az Ady sem jól bírja, a Móricz Zsigmond sem, az Oláh Gábor sem, a Babits sem. De mink azért ne csüggedjünk el, mink reformáljuk át ezt a nyomorult országot, ezt a nyelvet és mink vértanui legyünk ez újnagy kulturforradalomnak, hogy a mi fiaink már könnyen és a magamegtadások nélkül nemúgy beszéljenek, ha lesznek.

Ilyen és másilyen újnagyszent nyelvrátókéllésekkel izzottunk ottan és akkor, mi összeborultkettén, és nagy akarások, és nagy megnemijedések tüzei fényesen a mi szemeinkben fellobogtak. A mi elválásunk akkor az egyet-merés nagy vonaglása, szépivelő kezetrázásában rezümállott, a mire énis hazamentem és azóta otthon vagyok, mert én is, egy *harczi Jézus-Máriát* kiáltva, a nagy kulcs-csinálásoknak, halmos Nyugat-számok közepette, beledöltem. És a mi lett, az már nem is csakis egy kulcs lett, sokkalinkább lett az sok kulcs, számos kulcs, egészen csomókulcs lett az és én ezekből kevés kulcsot mostan adok magának át *egy riadalmas egyvelegben*.²⁵⁴ És ha maga ezt a kulcsokat éjjelen mindig fordítgatja és nappalon, magának úgy akkor aprón és aprón sikerülni fog. Én gondolom, hogy magának sikerüljön.

Kulcs 1. Az *És*.

Magok ugyanis csak nehezítik a beszédet, mikor arra az egyre, ami az *és*, sok más szavat is használnak: *és, s, meg, hát, pedig*. Ezt mink nem csináljuk. Mink csak éseket mondunk mindig.

s helyett: »érezte, hogy itt nem maradhat *és* egyidő mulva hazament és lefeküdt«. ²⁵⁵ Régen ezelőtt én azt mondtam volna, hogy az első *és* nem jó, mert azt vár-

²⁵⁴ Szomory Dezső, *Ünnep a dühöngő-n*, Nyug 1910/13, 885.

²⁵⁵ Tóth Wanda, *Az ötvenéves ember*, Nyug 1909/7, 363.

nám, hogy azt is még *érezte*, ami az *és* után jön; és hogy a második *és* jó. De most már nem mondom, hanem azt mondom, hogy mindakettő jó. Éppen így ebben: »kiadták a művész íratait, levelezéseit *és* (– ugy-e, azt várja, hogy még mit? de nem, hanem:) az egyetlen nagyobb szabású művet, mely illusztrációk révén valami fogalmat ad műveiről is, tavaly tette közzé Élie Faure.«²⁵⁶

pedig helyett: »Maga olyan különös ma... *és* én olyan boldogan jöttem ide.«²⁵⁷

hát helyett: »– Én,... én... ezt már hallottam. *És* hol vagyok én, az én nyugalmam, az én vágyaim?«²⁵⁸ (Ez különben is jó újmagyarossággal lett megcsinálva.) »*És* én? én nem szenvedek?«²⁵⁹

meg helyett: »azt mondta, lefekszik kissé *és* én (= én meg) egyedül maradtam.«²⁶⁰

No és sokszor semmi helyett is mondjuk: *és*. Példa: »És impressziók középkori mesterekből... Kérem, ne szóljon most, hadd mondom tovább... *És* van egy kicsiny képe«,²⁶¹ stb. Sőt szeretjük, sokszor ha előjön, halmozva ugyanis, mint a bibliában: »egy szép *és* komoly, *és* előkelő novellát«;²⁶² »*és* mégis gazdagok *és* szépek *és* komolyak *és* előkelők«.²⁶³ Ilyenkor maga mindig csak az utolsót tenné ki, miközben a többieket törölné. *És* ha maga nem hiszi, *hát* nézze meg a *Nyugatban*, II évfolyam 21 szám, 490 lap, hogy ott egy lapon, 46 sorban 33 *és* van *és* bennök kilencz van olyan ami pont után jön *és* nagybetűvel kezd mondatot.²⁶⁴ Én olyan sokat mégis csak nem merek.

Kulcs 2. Az *Ahogy* (felváltva: *ahogyan*).

Másik példája annak, hogy mink egyszerűek vagyunk. Nagy érdemünk, hogy ezt az *ahogy*t mink időhatározó mondatokban is bevettük:

mikor, *miközben*, *míg* helyett: »szinte támolygott, *ahogy* kiment«²⁶⁵ (magától még az is kitellenék, hogy így mondaná: »kimenőben«!); »könyvei *és* sorai mögül meghitten néz minden olvasójára s *ahogy* ez azt érzi, hogy a rég porladó nagy ember tulajdonkép ő neki élt *és* írt, e meghittség mind személyesebb viszonyra válik«.²⁶⁶ (Ezt az *ahogy*t itt bajos régire visszahelyettesíteni; tán Gyulai se tudná a kiről e szép gondolat különben írva lett. Erős a gyanum, hogy ez itt a mértéket, az összehasonlító fokozatos haladást jelentő *amint*-et, *a mily mértékben*-t, vagy *mennél inkább*-at s más hasonló

²⁵⁶ Lengyel Géza, *Eugène Carrière*, Nyug 1910/1, 4.

²⁵⁷ Tóth Wanda, *Az ötvenéves ember*, 357.

²⁵⁸ *Uo.*, 358.

²⁵⁹ *Uo.*, 361.

²⁶⁰ *Uo.*, 364.

²⁶¹ Füst Milán, *Párbeszéd Gulácsiról*, Nyug 1909/20, 454.

²⁶² Ignóty, *Bajcsányi de eadem*, Nyug 1910/1, 72.

²⁶³ *Uo.*, 72.

²⁶⁴ Lukács György, *Thomas Mann új regénye*, Nyug 1909/21, 490.

²⁶⁵ Tóth Wanda, *Az ötvenéves ember*, 365.

²⁶⁶ Ignóty, *A mi koszorúnk*, Nyug 1909/23, 577.

rútságokat nyomta el, és így egy későbbi bekezdésbe is tehetném ezt át, de én nem teszem azt át.)

mihelyt helyett: »de *ahogy* beszél (= mihelyt megszólal), régi sebei megint sajogni kezdenek«. ²⁶⁷ »*Ahogy* egyedül maradt, feltépte a levelet«. ²⁶⁸ »*Ahogy*an megtermett a forma, gondolat, azon frissiben kerül a lapra« ²⁶⁹ (maga talán megint mondaná: »amint megtermett, azon frissiben a lapra kerül«. Ugyan kérem! Ne!)

mértékhatározó, amint helyett: »mindnyájan úgy vagyunk, hogy életünk és olvasmányaink rendjén s *ahogy* életünk egy részét olvasmányainkban éljük át (= s amint, vagy: amily mértékben életünk egy részét hovatovább olvasmányainkban éljük át – jaj de hosszú!), lassankint több az ismerősünk azok közt, akikkel sohasem találkoztunk, mint azok közt, akikkel együtt éltünk«. ²⁷⁰ (Erre maga is azt fogja mondhatni, hogy szép és igaz és maga csak az *ahogy*ot sajnálni fogja, hogy benne van.)

Alanyi mellékmondatokat is csináljatok ti sokat az *ahogy*-gyal. Így: »és irodalom-e, *ahogy* elmondják?« ²⁷¹ (megint maga: »s előadása irodalmi-e?«). »*Ahogy*an ő stilizálja az életet, az egészen festői stilizálás« ²⁷² (= festői módon stilizálja az életet. Szóval ez az *ahogy* még a szétcsinálásban is elősegít). De még egy példát: »Finom ironiával megrajzolt tragédia, *ahogy* mindig (= egyre) erősebb lesz benne ‚magas hivatásának‘ kötelező ereje«. ²⁷³ Én erre megjegyzem, hogy én régebben ilyent nem olvastam, hogy alanyi mellékmondatot *ahogy*-gyal vezessünk be; mert ez, ha jól megnézi, látja maga, hogy ez tulajdonképp »függő kérdés«, a mit a fecsegő paraszt és a régi »népnemzeti« író nem átall, *hogy* *hogy*-gyal bekapcsolni, *hogy* *hogyan*-nal, vagy *hogy* *miként*-tel, vagy *hogy* *mint*-tel, a takarékosabbja csak *mint*-tel. Az egyszerű *hogy* volt régen az alanyi mellékmondat kötőszava és a másik *hogy*, *miként*, vagy *mint* már a kérdőszó volt. Tehát így: »Finom ironiával megrajzolt tragédia, *hogy* *hogyan*...« vagy: »Finom ironiával megrajzolt tragédia: *mint* válik benne egyre erősebbé...« stb. – de akkor ez a *mint* már kérdés volt és hangsúllyal nagyon megnyomott. De ez máma már nem állhat meg, mert máma már a kérdő hangsúly nem elől a kérdőszóra nyomódik, hanem valahogyan hátul, mint a francziáknál.

Kulcs 3. Az *Ó–Ő* és a *T–TT*.

Ezek a ketten is olyanok, amilyen az *ahogy* volt és az *és* volt. Ezek is végeztek diadalos hódításokat a különféle mondatokban. A »népnemzeti« korszakban ezeknek legnagyobb részét csak jelzőknek szabadott lenni, mit »hulló csillag«, »járt út« és a többik. És akkor még nem hitték volna, hogy ezeknek muszáj fog még állitmánynak is na-

²⁶⁷ Alkalay Ödön, *Ibsen Wangel Hildája*, Nyug 1909/20, 435.

²⁶⁸ Tóth Wanda, *Az ötvenéves ember*, 362.

²⁶⁹ Lengyel Géza, *A grafikus tárlat*, Nyug 1909/4, 179.

²⁷⁰ Ignóty, *A mi koszorúnk*, Nyug 1909/23, 577.

²⁷¹ Fenyő Miksa, *A szűz. Házassági komédia*, Nyug 1909/20, 448.

²⁷² Lengyel Géza, *Eugène Carrière*, Nyug 1910/1, 3.

²⁷³ Lukács György, *Thomas Mann új regénye*, Nyug 1909/21, 489.

gyon sokszor lenni. És ez máma már befejezett. Ilyen példákat nagyon számosat tudok:

»szép darab és szépen megírott [megirt]«,²⁷⁴ »hogya az ilyen írások közül a legmagasabb rendűek mennyiben megformáltak és mennyiben önállóan, minden másfajta írástól különvólóan megformáltak«. ²⁷⁵ »Figyelj: a sárga fejek arcélei a függöny sötétlő háttéréből most élénken kiemelkedők«,²⁷⁶ »az ő objectivitása is gesztus csak és lyrát eltakaró«,²⁷⁷ »theoria marad a theoria és a dráma és a novella formáját széttepő«,²⁷⁸ »nem egyenletesek s hamar kimerülők«. ²⁷⁹

Nemcsak állitmánynak bevedyed ezeket, hanem használjad te ezeket magában is, jelzőnek, de jelzett szó mellőzésével: »milyen nagy, mély asszonyigazság van a *Tükör előtt* című versben, és milyen soha meg nem írott«,²⁸⁰ »nem kilátástalan kívánczóság-e írójában a szinpad után való?«, »minden szerelemben..., nemcsak a George Sanddal valóban«. ²⁸¹

Használjad te eztet mint alanyat is, így: »Ez a nem programmszerű és nem akart adta meg első regényének legmélyebb tipikusságát«. ²⁸² És csakis úgy tegyél te vele, mintha főnév lenne: »valami annak anyagából formálódott, elevenből elevenül elevenné született«. ²⁸³

Kulcs 4. Hátuljelző, hátulbirtokos.

Tegyed te a jelzőt hátul, és ne tegyed te a jelzőt elül: ennek a dolognak ez a szabálya. Példákat:

»De ha ... valaki megírná egyszer az új dramaturgiát, a Corneille védőt, a Shakespeare elleneset«,²⁸⁴ »Diderot-t, az ellentmondásokkal telít, a sokszor fecsegőt, a gyakran közönségeset«,²⁸⁵ »vannak emberek, nagyszerűen felszereltek«. ²⁸⁶ (És még valamit, ami ehhez hasonlít, de mégsem ez és olyan, mintha nyugati nyelvből volna lefordított: »De a másik, *hideg, kancsal s fegyvelmezett*, nem mozdult«,²⁸⁷ »Már-már kitört, *ronda eb*, a csontnak vadultan«,²⁸⁸ »De az asszony felállott, közeledett, *megri-*

²⁷⁴ F. Kaffka Margit, *Lengyel Menyhért: Taifun*, Nyug 1909/22, 559.

²⁷⁵ Lukács György, *A lélek és a formák*, 6.

²⁷⁶ Füst Milán, *A „Taifun” rendezéséről*, Nyug 1909/22, 574.

²⁷⁷ Lukács György, *Thomas Mann új regénye*, Nyug 1909/21, 486.

²⁷⁸ *Uo.*, 486.

²⁷⁹ Ignotus, *Jegyzetek. Musset*, Nyug 1910/16, 1146.

²⁸⁰ F. Kaffka Margit, *Lesznai Anna: Hazajáró versek*, Nyug 1909/18, 326.

²⁸¹ Ignotus, *Jegyzetek. Musset*, Nyug 1910/16, 1145.

²⁸² Lukács György, *Thomas Mann új regénye*, Nyug 1909/21, 491.

²⁸³ Ignotus, *Jegyzetek. Musset*, Nyug 1910/16, 1146.

²⁸⁴ Lukács György, *A lélek és a formák*, 7.

²⁸⁵ *Uo.*, 32.

²⁸⁶ Ignotus, *Musset*, Nyug 1910/16, 1146.

²⁸⁷ Szomorj Dezső, *Ünnep a dühöngő-n*, Nyug 1910/13, 894.

²⁸⁸ *Uo.*, 879.

adt árny a fátylait lobogtatva»;²⁸⁹ »Mást várt, más remélt, egy nyájas szót, egy ölelést, *hű cseléd*».²⁹⁰ A mi ezekben a példákban dőlt, annak én húztam alá, hogy maga lássa, mit akarok ebben ajánlani.)

Szintén tegyed te a birtokos jelzöt is hátul, és ne tegyed te a birtokos jelzöt is elül. Ez is egy szabály. És erre, mert ez könnyű, csak pár példát:

»öröme a megismerkedésnek egy előkelő (... stb.) lélek komoly poézisével»;²⁹¹ »itt a természetes vég csak egy lassú átsiklása a homokszemeknek a homokóra felső részéből az alsóba lehet.»²⁹² Ez már kicsit rokonságos a következő kulcshoz is.

Kulcs 5. Szórendek.

Nahát, hallja, ez a legkönnyebb és mégis a leginkább eredeti. Itt csak úgy tegyen maga a szavakkal, mint mikor a tarokkokat maga keveri. Az jó lesz. Példákat? Fogja, vagy négyet:

»el-eltűnik a képecskén az éles kontúr, *válik* elmosódott, lágy átmenetté»;²⁹³ »*a hasonlóság a régivel* tűnik fel először»;²⁹⁴ »Csak várt dolgok történnek *mindig*»²⁹⁵ (= mindig csak... stb.); »nagy hűvös ház a tenger mellett állott üvegből» (= nagy hűvös üvegház állott...);²⁹⁶ »közben mélyen megint magamba elmerültem»²⁹⁷ (tarokk: mi?); »az egység lehetőségéről akarok *hát csak* neked beszélni»²⁹⁸ (= hát csak az egység...); »ha még úgy fel *is* van paprikázva»²⁹⁹ (= fel van is...; ezt nem nagy viccz volt elkeverni, mert ezt máma mindenki csak így írja és beszéli).

Kulcs 6. Igeszavakról valami.

Csupán csak két igeszóval valamit: és az a *lehet* és a *neki sikerül* igeszó. Ezeket csak így magában kell hogy bevegye a mondat: »Hogy lehetett és hányszor fog még lehetni?»³⁰⁰ »Mi fölvethejtük a kérdést, hogy ezt lehet-e?»³⁰¹ És így a másikkal is: »Henri Bataille egyszerűbb. becsületesebb. Szinte szeretnők, ha sikerülne neki. De nem sikerül»³⁰² (és erre maga ne gondolja, hogy meg volna mondva előbb, vagy azután, hogy *mi* sikerülne és *mi* sikerül. Nem! Csak így magában, hogy »neki sikerül», a hogy a francia érti, mikor azt mondja »je réussis«); »Pedig vele is (t. i.

²⁸⁹ *Uo.*, 899.

²⁹⁰ *Uo.*, 901.

²⁹¹ F. Kaffka Margit, *Lesznai Anna: Hazajáró versek*, Nyug 1909/18, 326.

²⁹² Lukács György, *Thomas Mann új regénye*, Nyug 1909/21, 491.

²⁹³ Lengyel Géza, *A grafikus tárlat*, II/4, 179.

²⁹⁴ Lukács György, *Thomas Mann új regénye*, Nyug 1909/21, 488.

²⁹⁵ *Uo.*, 491.

²⁹⁶ Füst Milán, *Karácsonyi kaland*, Nyug 1910/1, 16.

²⁹⁷ *Uo.*, 18.

²⁹⁸ Lukács György, *A lélek és a formák*, 6.

²⁹⁹ Ignotus, *Sári bíró*, Nyug 1910/1, 24.

³⁰⁰ Peterdi István, *Meddig szerelem?*, Nyug 1909/4, 203.

³⁰¹ Szilasi Vilmos, *Péterfy Jenőről*, Nyug 1909/7, 382.

³⁰² Fenyő Miksa, *H. Bataille: A meztelen nő*, Nyug 1909/5, 285.

Medgyaszaival) úgy vagyok, mint Bataille-al: szerettem volna, ha jobban sikerül neki».³⁰³

Maga biztosan tudja ezen kívül, hogy az igeszó előtt sokszor volt ezelőtt még egy kicsi szó, ilyenek mint »meg«, »el«, »fel« és a többi kicsi szó. Mink máma az ilyen kicsi szavat elhagyjuk: »semmi sem építheti újra«³⁰⁴ (*fel*); »nem bírom, hogy a mocsok hozzám érjen«³⁰⁵ (bírom *el*); »előttük az ital ... merőben légiesnek tünt«³⁰⁶ (*fel*, vagy *tetszett*); »valami álomszerű jelenségnek tünt«³⁰⁷ (Eztet a *tüntöt* a Szomoró Dezső mindig kizáróan csakis így írja, *feltelenül*.) – Ehez még hozzáadom, hogy mink ezt a kicsi szavakat, ahogy az igéből főnevet csinálunk, azon frissiben odatesszük elibéje: felépítések, elbízások, meglátások, megérzések és a többik. És máskor is, amikor maga nem; pl.: »rosszul *elrejtett* kínos gonddal«³⁰⁸ »mutassa *meg* neki énjének ideálját olyanak, aminőnek az a szívében megjelent«³⁰⁹ (régén így: »olyannak mutassa előtte énje ideálját...«). Ez nagyon nehéz tudni, hogy ki kell-e tenni vagy nem-e kell kitenni az ilyen kicsi szavat. Mikor maga ki akarja tenni aztat, akkor ne tegye maga ki aztat. És ellenben mikor maga aztat kitenni nem akarja, akkor aztat maga kitegye. Ez is egy szabály.

Még egy ajánlós példa. És ez szól arról, hogy két-*ni* egyik a másik után nagyon szeretett: »és nem kell egy helyzetbe foglalni akarni.«³¹⁰

Nagyon is ajánlom én még azt, hogy a jövő időt mindig jövő időnek csinálja meg, és ne mondjon jelent a helyett, ahogy a régiek. Ne mondja maga: elmegyek, de mondja maga: elmenni fogok. És ha az igeszó így végződik hogy *-hatni*, akkor ezt még inkább megjövösítse a *fogni* igével: »meg fogja írhatni.«³¹¹

Aztat hogy a személynévmost maga mindig kitegye, a mennyiben ezt már mindenki tudja, én nem is fogom mondani akarni.

Kulcs 7. Az *az* és az *ez*, odamutatások.

Ez az *az* és az *ez* az *ez* azért van, hogy én ezekkel rámutatni tudjak az alanyra, a mit az *az* és az *ez* nélkül nehéz lehetne észrevenni. Így: »más az egy önfeledt pillanatban ... odaadni testét ..., és más az hitves lenni«³¹² »vázlat: ez egy kép ... első feljegyzése«³¹³ »ilyen jegyzetek előtt térdre ereszkedni, ez veszedelmes bigottság«³¹⁴ »a ta-

³⁰³ *Uo.*, 285.

³⁰⁴ *Tóth Wanda, Az ötvenéves ember*, Nyug 1909/7, 359.

³⁰⁵ *Uo.*, 362.

³⁰⁶ *Szomoró Dezső, Ünnepek a dühöngő-n*, Nyug 1910/13, 883.

³⁰⁷ *Uo.*, 883.

³⁰⁸ Lengyel Géza, *A grafikus tárlat*, Nyug 1909/4, 181.

³⁰⁹ Alkalay Ödön, *Ibsen Wangél Hildája*, Nyug 1909/20, 437.

³¹⁰ Lukács György, *Thomas Mann új regénye*, Nyug 1909/21, 487.

³¹¹ Ignóty, *Musset*, Nyug 1910/16, 1146.

³¹² Fenyő Miksa, *A szűz. Házassági komédia*, Nyug 1909/20, 448.

³¹³ Lengyel Géza, *A grafikus tárlat*, Nyug 1909/4, 181.

nulmány, az sokszor kiegészítő része a vázlatnak.«³¹⁵ És máskor is sokszor kifizeti magát hogy mutassak: »mert sírt, ha arra gondolt: élni.«³¹⁶

Kulcs 8. Az *a*-rul és az *egy*-rül, névelők.

Szabály: az *a*-t te tedd ki, midőn valakinek valamilyen valamijéről szó van. Mondjad te: »hallottam *a* hangos beszédüket«, »*a* nedves, kéklő szemét«,³¹⁷ »*a* felperszelt szája végén.«³¹⁸ – Kitegyed te azt hasonlóan többesszámú testrészek előtt: »az ajkak ferde vonalzásával, mely a fogakat elrejtette«³¹⁹ (= fogait).

És az *egy*-et ha te ki is teszed sokszor, az jól lesz, csak te mégis ezekben ne tegyed azt ki: (*egy*) »kicsit munkával megerőltetett fejekben«,³²⁰ () »pár emlékem van, mikből élek«,³²¹ () »kicsit szánja is«,³²² »most bemegyek () kicsit Annához«,³²³ () »kis naivság és bájos romantika van a szívében«,³²⁴ () »pár fiatalos izléstelenségtől elvonja a figyelmünket, pár foltot eltakar«. ³²⁵ Vagy legfeljebb te azt egyszer kitegyed, máskor ki ne tegyed: »*egy* kevés piskóta süteményt, () kevés datolyát«. ³²⁶ Ez a *kevés* közkedvelt, a borbély sem másként, de csakis így mondja: »parancsol kevés púdert, kevés brillantint?«

Kulcs 9. Mindenféléről együtt. Ez egy együttes.

Mondjad te: »délelőttön«,³²⁷ »éjféiben«,³²⁸ »sorsuknak (= -úl) rendelt ragyogásukba«,³²⁹ »a szerelmes költőnek szemével nézett asszony ő.«³³⁰

Mondjad te ismét: »a sohakiszámíthatóságok«,³³¹ »egy bizonyos percnek soha visszatérő színei«,³³² »a soha ismétlődések«.

Mondjad te: »a nélkül, hogy a nemhivés áldozataiba, vagy küzdelmeibe került volna valaha«, »miért olvasunk kritikákat?«³³³

---

³¹⁴ *Uo.*, 181.

³¹⁵ *Uo.*, 181.

³¹⁶ Peterdi István, *Egy húszéves lány halála*, Nyug 1909/4, 203.

³¹⁷ Szomoró Dezső, *Ünnep a dühöngő-n*, Nyug 1909/13, 900.

³¹⁸ *Uo.*

³¹⁹ *Uo.*

³²⁰ Bresztovszky Ernő, *Mikrokozmosz en mikrokozmo*, Nyug 1910/1, 60.

³²¹ Peterdi István, *Csak a mult*, Nyug 1909/8, 400.

³²² Kádár Endre, *Szív*, Nyug 1909/18, 316.

³²³ Tóth Wanda, *Az ötvenéves ember*, Nyug 1909/7, 362.

³²⁴ Jász Dezső, *Az arlesi leány*, Nyug III/19, 1395.

³²⁵ *Uo.*, 1396.

³²⁶ Füst Milán, *Karácsonyi kaland*, Nyug 1910/1, 17.

³²⁷ Szilasi Vilmos, *Péterfy Jenőről*, Nyug 1909/7, 378.

³²⁸ Karinthy Frigyes, *Fölfedezték a sarkot*, Nyug 1909/18, 332.

³²⁹ Lukács György, *Thomas Mann új regénye*, Nyug 1909/21, 489.

³³⁰ Alkalay Ödön, *Ibsen Wangeli Hildája*, Nyug 1909/20, 436.

³³¹ Lukács György, *A lélek és a formák*, 47.

³³² *Uo.*, 108.

³³³ *Uo.*, 110.

Mondjad te ismét: »míg egyszerre előtte állt«³³⁴ (= míg egyszer csak...; vagy: egyszerre előtte termett; – de ez öreg nyelv); »egy fa alatt ült kelengyéjén dolgozva, de azért másképen volt minden, *mintahogy* semmit sem lehet újra kezdeni«³³⁵ (= amint-hogy nem is lehet újrakezdeni semmit sem); »nem fogtak volna pártot«³³⁶ (= nem foglaltak volna állást); »nem *vehetett* még *annyi mindenféle részt* az életben«³³⁷ (*részt venni*: ez azelőtt egy locutio volt, amit nem szabadott így kifejleszteni); »még hordták az italt kosarastul«³³⁸ (maga mondja: kosarakban); »A meztelen mellét egészen könnyed ... selyemfátylak *érték*« (= fedték),³³⁹ »egész ragyogó királyi arca a távoli nőnek *szegeződött*«.³⁴⁰

Mondjad te versben eztet: »Mért sírsz pajtás, te neked nincs világod s nem vagy néki.«³⁴¹

És mondjad te még: »nincs semmi, ami *vigye* ezt a darabot«³⁴² (t. i. színdarabot); »az emberek dekadensebbeknek *vannak látva*, semhogy...«;³⁴³ »alig száradt meg a tinta, amivel *írva lettek*«;³⁴⁴ »ami ... *egyik a másik nélkül* ... lehetetlen«;³⁴⁵ »az összes hajak, zsírosan és lesimítva, az *összes* tar koponyák is, az *összes* ingvértek«;³⁴⁶ »Amim volt, fenségednek *nyujtottam föl*«³⁴⁷ (= ajánlottam); »a gyémántos hajakat«;³⁴⁸ »Látod ott, *aki* megy le a lépcsőn«³⁴⁹ (régebben: »ki megy le«); »okos és intelligens ember *létére* elővette és használta az akkori drámaírók összes vívmányait«.³⁵⁰

És mondjad te: »kritikai *élesen* látással«,³⁵¹ »képzet-teremtés«,³⁵² »jelentőséget-adás«.³⁵³

És mondjal te még sok mindent ilyent és másat.

³³⁴ Tóth Wanda, *Az ötvenéves ember*, Nyug 1909/7, 360.

³³⁵ *Uo.*, 364.

³³⁶ Fenyő Miksa, *H. Bataille: A meztelen nő*, Nyug 1909/5, 285.

³³⁷ Ignó, *Jegyzetek. Musset*, Nyug 1910/16, 1144.

³³⁸ Szomor Dezső, *Ünnep a dühöngő-n*, Nyug 1910/13, 884.

³³⁹ *Uo.*, 883.

³⁴⁰ *Uo.*, 899.

³⁴¹ Peterdi István, *Lefekvés előtti beszéd*, Nyug 1909/4, 203.

³⁴² Fenyő Miksa, *H. Bataille: A meztelen nő*, Nyug 1909/5, 285.

³⁴³ Lukács György, *Thomas Mann új regénye*, Nyug 1909/21, 490.

³⁴⁴ *Uo.*, 491.

³⁴⁵ Ignó, *A mi koszorúnk*, Nyug 1909/23, 580.

³⁴⁶ Szomor Dezső, *Ünnep a dühöngő-n*, Nyug 1910/13, 884.

³⁴⁷ *Uo.*, 899–900.

³⁴⁸ *Uo.*, 900.

³⁴⁹ *Uo.*

³⁵⁰ Jász Dezső, *Az arlesi lány*, Nyug 1910/19, 1396.

³⁵¹ Alkalay Ödön, *Ibsen Wangeli Hildája*, Nyug 1909/20, 435.

³⁵² Lukács György, *A lélek és a formák*, 11.

³⁵³ *Uo.*

De vagyok én egy lakatos, hogy én itt kulcsokat csináljak? Nem vagyok én egy lakatos és én ezért be is zárom a kulcsokat már és többet én nem csinállok azokból. Ezekkel maga ki nyithat már szépen és belemehet az új magyarosság briliáns csarnokjába, az egyénien gazdag ornamentikájuba. És még ezen kívül ez nem lesz elég. Nemcsak én belőlem és egyéb prózásokból tanuljon maga, hanem ahogy a nagy írók megszokták, járjon maga nyitott füllel a nép közepette, és amit az utcán talál Budapesten, aztat mindet az irodalomban erősítse. Vigyázzon maga a korzón a beszédekre, a színházban a szomszédok beszédére két függöny között és a kávéházban és a zsúrokon és a tramway-en, és a koncerteken és a II-ik osztályos gyorsvonaton és a különböző kereskedésekben és mindenütt. Az értőnek mindenhol csak tanulságos és útbaigazító. Számára az elejtett is valahogyan megtalált! Részére az ismert is fölfedezett. Csak neki, csak magasabbra!

Hát ezek az újmagyarosságok voltak és ezek voltak a kulcsok, nem az összes, de csak kilenczen. És ez elég.

III. A Gesztusokrul. Mindent amit mostig elárultam, megtanulni lehet. Az amit nem lehet megtanulni, az a Gesztus. Mi az: Gesztus? Gesztus: az minden. Gesztus az nem stilsztika, az nem mondattan, az csakis fiziológia.

Gesztus: az *attitude*, az fiziológiás magambeállítás a szépetteremtéshöz. Gesztus az nemcsak a kezek helybőlkimozdulása; sokkal inkább állapotmozdulása az minden részének a testemnek és ezek között is legmagasabb arányban valamilyen adott megfeszülése idegzetemnek és valahogyan eltolódása agyvelőcsavarodásaimnak. És mi állítja be én bennem ezt az attitude-öt? Beállítja én bennem ezt az attitude-öt a külső világnak, a nembelsőnek, a nem-énnek, az engemet körülövező nagy másvalaminek valamilyen ráthatása, ennek a külsővilágnak valamilyen magakiélése, ami egészen én hozzámig ér. És amit az én saját fiziológiám erre az én rám gyakorolt ráthatásra a maga összességében visszahat, az lesz a Gesztus. Azt akarom hát csak mondani, hogy a Gesztusban rezümál az én visszahatásom a nem-énre, a világra; ez az én szembeállásom, az én nagy odafordulásom a Világ felé. Mindenféle művészetekkel én csakis eztet a Gesztust akarom kifejezíteni, és hát ennek folytán nem a világot, hanem az Engemet, a Magamat úgy ahogy a világ ráthatottsága után itt állok. A Gesztus ennek folytán nemcsak egy attitude és egy odaállítás és egy nekifordultság a dolgoknak, de egyúttal és azonkívül egy lehetőség is, egy alkotáslehetőség. Maga észre nem vette talán, hogy én mindent megmondtam, de csak azt nem mondtam meg, hogy mi a Mondanivaló. Én most mondom meg eztet is, mert a Mondanivaló sem nem több, sem nem kevesebb, mint ez az alkotáslehetőség, ez a hozzáfordultság, ez az attitude, ez a fiziológiás magamodaállítás, magyarán: ez a Gesztus. Ha ez valahogyan kifejező, akkor lesz a művészet. Micsoda hát a művészet? A művészet hát egy megcsinált Gesztus.

Nézzen egy példát:

A cigány ráhúz egy magyar vidámat. Akkor én egyszerre magamat beállítom, helyesebben megcsinálva: akkor én beállítodok testestül, agyvelőstül, talpastul, véres-tül egy valamilyen attitude-be, a mi az összes pezsdüléseké és felbizsergéseké. A mely attitude, vagy Gesztus, ha már én bennem nagyon erősen mondanivalóvá nyugtalanodik, ha az akarásává a szépetteremtésnek igazul, az akkor kifejezül, azaz megcsinálódik és akkor lesz belőle egy csárdás. De én ugyanaztat a mondanivalót megcsinálhatom nemcsak a táncolással, de én beszéddel is megcsinálhatom, és akkor lesz egy Vers, de én ecsettel is, és akkor lesz egy festmény, de én vésővel és akkor szobor, de én malterrel és lesz egy épület. Vagyis: vajon ez, vajon az, de lesz belőle valahogyan egy mű, egy megcsináltság.

Ha a nagy elhullások szele, a lehervasztó, fű ősön, más lesz az én gesztusom, és más, ha tavaszon a meddőtlenséget esengő nyers humusznak, a felszántottnak, obszécén lihegését orrlíkaimba, az idegesen tágultakba, én megszimatom. Más, ha a naplementés tengert, a lánggal gyötrelmeset, az örök nagy Vonaglót, bámulom és más, és megint más, más, más, amikor egy nagyszent asszony-igazság meglátásain kutyás nekilapulással és megkushadt ugranikészséggel nyí és vinnyog, és nyöszörg, és hörög, és viczorog, és üvölt, és ugat, és morog, és harap, és mar bennem a szomorú hím, a szomorú hím, a szomorú hím. – De elég legyen! Észreveszi? most majdnem pont a megcsinálásokig nyugtalanodott az én Mondanivalóm, az én Gesztusom.

Nos, ez a Gesztus. Ez az ihlet és ez a minden, és ez a szent frenesia, és ez a csodás örülés; és ez minden: ez a poéta, és ez a piktör, és ez a muzsikás és ez az architekt. És ez a Gesztus. És ez volt kezdetben. És ez kell alája, eléje, beléje mindannak a nyelvészégnak, amelyre én magát a felsőbb szakaszokban kitanítottam már.

És azért hogy mindenkinek a Gesztusai sokfélesek, van mindenkinek egy fő Gesztusa, a mit rendesen alkalmaz, és ez csak egyféle. Van aki, mikor utóléri a Gesztus, hát akkor a hasra fekszik és a párnákat megmarja. És ez lesz a gyötrelmes, húszaggató igazságok mélységes lyrája. Van aki hanyatt fekteti Énjét és a bal oldalon levő lábát a plafondnak szegezi, de azután elkezdi és térdben enyhén himbáltatja. És ez lesz akkor a lezser, uras, gentrys, kőszalegényes, enyhe muzsikás lyra, a fensőséges, a kidőlt pihenéssel ringatózó fájdalmas mosolygásos.

És én még elárulom magának, hogy az a Gesztus, ami az enyém, az csak az ülések Gesztusa, ami egyetemes nagy Kifelétolakvásokban és megmeglohadó nagyszent Erőlködésekben éli ki magát. Eztet a levelet is úgy csináltam meg.

IV. Jóllehet hogy én magához címzek, de maga ezt ki fogja nyomtatni akarni és akkor fogják eztet olvashatni mások is. Ennek folytán én még odaállítok egy paragrafot itt:

Kiáltás a zabolás magyar ifjúsághoz.

Huj, huj, fiuk, hajrá, legények! Tik csak siessetek. Elmúlanak a korszakok, elmúlanak az irodalmi megálltsákok, múlanak a veleérzések a közönségnél, múlanak az újított nyelvek. Múlani fog egyszer a *Nyugat* is, és az is, amit az jelent. És akkor bizonyára hogy jönni fog a *Kelet*. És akkor hogy hová fognak mehetni a tehetségek, aztat én nem tudom. Tik tanúljátok eztet az én Szilyhez-írásomat, és tik irjatok így szintén. Ez máma, hála az irodalom eliparosodásának, valahogyan jövedelmet és nem kizárt hogy pár részvényt is bizonyosít.

Szürcsöljétek tik be a ti Énetekbe a szavak ópiumát, az édesen elemélyítőt; részegedjétek át egészen az absztrakt vonalzásu buja főnevektől, fenéig ürítsétek tik a nagyszent melléknevek lilán tajtékozó hörgéseit, kaczerkodjatok a kötőszókkal, a kis czudarokkal tik, és tik döljétek neki az állítmányos frenesiák bemélyült nagy távlatainak. És vigyázzatok és siessetek, amíg ugyanis a nagyszent Nekidurálások lehetősége után eljönnek a nagyfene Lekonyulások, amikor szégyennel tik visszakulloghatni fogtok, mert már lelesztek késve. És akkor már nem vettetek részt az irodalomban. És tik nem lesztek híresek.

Huj, huj, huj! Hajrá! És a Gesztus, és a Mondanivaló és a Megcsinálás legyen és maradjon tiveletek. És ez úgy legyen!

Felállítottam hát monumentumomat, az ércnél is megmaradóbban megcsináltat. És mostan, kedves Szily, magához még kevés szavat. Én magát megint egyszer figyelmeztetem és megfenyegetem, hogy maga az én írásomat leközölje. Mert ha maga ezt az én írásomat valahogyan le nem adja, akkor én magáról íratni fogok a *Nyugat*-ban, olyan egy benyomásos bírálatot, amilyen a höröcsög. És akkor magán még csak egy szabolcskamihálynyi érdemesség sem lesz otthagya. De maga aztat nem fogja tenni, úgy-e? na, mondtam, hogy nem. És nézze, várjon csak, ha maguknak a *Magyar nyelv*nél nincsen elég kézírások, én fogok tudni adni maguknak olyant, sokat és szépet és verseket is.

Hát csak adja le! És pá magának!
Budapesten, direkt 1910-ben.

Stb.

Egy Újnagyszent Valaki.”

Az itt szereplő idézetek túlnyomó része *A Nyugat magyartalanságairól* című kritikában is megjelent. A kifogásolt nyelvi vagy stílári jelenségek egyharmada szépirodalmi művekből származik: ezeknek körülbelül fele Szomory Dezső *Ünnep a dühöngő-n*, további negyede pedig Tóth Wanda *Az ötvenéves ember* című munkája. (Megjegyzendő, hogy Schöpflin Aladár, a *Nyugat* egyik szerzője is bírálta Szomory nyelvét: az író „igen sokáig tartózkodott külföldön” – írta 1910-ben. „Ott felejtett el magyarul is, ezért ír néha úgy, mintha szótárból, félreértve keresgélne össze a szava-

kat.”³⁵⁴ Csáth Géza pedig így írt: „Szomory nem ír magyarosan és nem érzi a nyelv szellemét, [...] mégis stílművész.”³⁵⁵) A többség forrása az értekező próza anyaga: Horváth János nyelv- és stíluszemléletével a Nyugatban megjelent impresszionista kritika komoly része ütközött.

Amikor ezek a paródiában szereplő idézetek megjelentek a kritikában, Ignotus felismerhette írásait: ezek azonban – egy versét és *Hárman egy szalonban* című írását kivéve – mind az értekező prózához tartoztak. Ezek közé tartozott *A mi koszorúnk* című is, amelyet a Nyugat Gyulai-ünnepén mondott el,³⁵⁶ s két évvel később megvédte a bírálattal szemben, nem elsősorban értekezőként, hanem a magyar írók nevében. A folyóirat főszerkesztőjeként mondhatta, hogy Horváth Jánosnak „noha sok jó megfigyelése van, noha sok helytelenítésében igaza van, noha sok tételének a megállapított grammatika szempontjából nincs mit ellene vetni” és „több megfigyelése találó”, nem változtatja meg azt, hogy „megmaradva az írásnál, amely művészet”, „Minden művészet minden új művészszel újra kezdődik s ujja születik.”³⁵⁷ Ez az ellenérv azonban nem teszi lehetővé azt, hogy az értekező próza valamennyi itt parodizált, később pedig megbírált idézete művészetnek lenne tekinthető.

Megjegyzendő, hogy a „magyarosan” írás dicséretét a „magyartalanságok” bírálata kísérte Kaffka Margit *Csendes válságok* című novelláskötetének kritikájában, amely a határozott névelőnek a paródia 8. kulszában található használatát kifogásolta,³⁵⁸ ez „szepelő” lett Herczeg Ferenc műveiben is.³⁵⁹ A különböző idézetek összehasonlítása itt azért fontos, mert kiderül belőle: a stílus „magyartalansága” nem azt jelenti, hogy szerzője nem magyar: *nyelve* nem mindig az.

Ignotus azt kifogásolta, hogy Horváth Jánost „bántja és faji önérzetében sérti, hogy a jövevények szűknek merik találni a formákat, melyek a fajmagyar géniusz számára eddig elegendőek voltak”.³⁶⁰ Emögött „ott bujkál az antiszemitizmus vádja”, hangzott Horváth János válasza, amely a következő normát fogalmazta meg: akik írnak, „megszűnik velők szemben minden tapintat, mely a társas érintkezésben kíméletre int. Akkor éppoly író a zsidó meg a sváb meg a tót, mint a többi, s mindennemű kritika, válogatás nélkül, neki is kijár. S ha a nyelvet, művészete anyagát nem tanulta meg, csak magára vessen. Ez az én »antiszemitizmusom«.”³⁶¹

³⁵⁴ Szomory Dezső, *Az isteni kert*. Budapest, Nyugat-kiadás, VU, 1910/8. febr. 20. 171.; Schöpflin Aladár *a Vasárnapi Ujságban 1898–1921*, feldolgozta és közreadja Széchenyi Ágnes, Bp., Argumentum, 2018, 435.

³⁵⁵ Csáth Géza, *Az isteni kert*, Nyug 1910/6, 363.

³⁵⁶ *A mi koszorúnk*, Nyug 1909/23, 577–581.

³⁵⁷ Ignotus, *A Nyugat magyartalanságairól*, Nyug 1911/24, 1029, 1033, 1036.

³⁵⁸ Kaffka Margit: *Csendes válságok*, HJKM V, 749.

³⁵⁹ *Egy szepelő Herczeg Ferenc stílusán*, HJKM V, 931.

³⁶⁰ Ignotus, *A Nyugat magyartalanságairól*, Nyug 1911/24, 1040.

³⁶¹ *Ignotus felolvasása a Nyugat magyartalanságairól*, HJKM V, 920–921.

Az Adynak írt utolsó levelében politikai, társadalmi és világnézeti szempontból is „rosszhiszemű”-nek nevezett szocialisták számára az lehetett elfogadhatatlan, hogy – mint ahogy ő írta Szekfünek – „tanulmányomat a Magyar Figyelőnek ajánlom fel – ha t. i. elfogadják. [...] Tisza Istvánt úgyis mindenkor ideálomul tiszteltem.”³⁶² Ezt a kérését, mint tudjuk, elfogadták: 1912-ben Tisza István és Herczeg Ferenc folyóiratában, a Magyar Figyelőben jelent meg a *Forradalom után (Vörösmarty és a mai stilromantikusok)* című tanulmány,³⁶³ amelyben Horváth János a Nyugat lírájának poétikatörténeti előzményeit nem Csokonai és Petőfi, hanem Vörösmarty költészetében jelölte meg, akit – hozzátehetjük – Ady mint „a leglángolóbban magyar poétát” említett és a „világosság fejedelmé”-nek nevezett.³⁶⁴ (Ez az írás lehetett Ady *Kis sírhantolók* című írásának egyik kiváltó oka.) Az irodalomtörténeti rokonítás ellen Tisza István, a szerkesztőbizottság elnöke *Levél a szerkesztőhöz* címmel Rusticus álnéven tiltakozott: „Hát lehet egy kalap alá venni a 'Merengőhöz' szerzőjének lyráját az Ady állítólagos költészetével? Hát szemet hunyhatunk az előtt a tény előtt, hogy Vörösmartyék választékos, virágos, olykor talán dagályos nyelve egy kiforrott, szigoru ethikai alapon álló világnézet világos, logikus gondolkörének és tiszta, nemes, előkelő érzelmi világának diszes köntöse volt, emezek értelmetlen bombasztja pedig a lelki anarchiának, az ész és sziv ürességének kócos takarója?”³⁶⁵

Horváth János – az álnév jelentését feltehetőleg ismerve – *Válasz Rusticus megjegyzéseire* címmel válaszolt, azt fejtve ki, hogy a gyakorlati ember mindent oszthatatlan egészében felfogó, állandó értékelésével szemben az irodalomtörténetnek, „s általában a tudománynak [...] egyenesen kötelessége az elemzés, kötelessége az értékelő, egyéni rokon- és ellenszenv ideiglenes elhallgattatása. [...] Így a természettudomány csak természettudományi, az irodalomtörténet csak irodalmi sajtóságok alapján osztályozhat.”³⁶⁶ Arról van tehát szó, hogy ez a fellépés a folyóirat-szerkesztő miniszterelnököknek, a konzervatív tábor egyik vezéregyéniségének véleményével szemben védte meg a tudomány jogait.

Vargha Gyulának így számolt be erről: „Én is azt hiszem, hogy Rusticus félreértett, bár képtelenségnek tartom, hogy cikkem alapján fel volna tehető rólam, mintha a nyugatosokat – nem mondom, hogy nagyrabecsülném (pláne erkölcsileg!), de még csak hogy egy kicsit szeretném is. Ezen kívül elvi, álláspontbeli különbség is bizonyára van kettőnk közt. Én *tanulmányt* irtam s ami abban gyakorlati érdekű elem van, az is higgadt, objectiv megfigyelésen alapszik s így kizár minden vehemens támadó hangot. Rusticus pedig gyakorlati ember, aki mindig, mindenütt egy és ugyanaz, ki csak

³⁶² Horváth János Szekfü Gyulának, 1912. júl. 24. EK G 628/2/13.

³⁶³ MFigy 1912, III, 207–227.

³⁶⁴ *AEÖPM* I, 378, 466. Lásd Kovalovszky Miklós, *i. m.*, 97.

³⁶⁵ MFigy 1912, III, 405–406.

³⁶⁶ MFigy 1912, IV, 82; *HJKM* V, 382–383.

erkölcsi szempontokra ügyel s azok szerint értékel is. – Persze, alkalomadtán én is foglalhatok el hasonló, támadó álláspontot. Rusticus bizonyára nem tudja, hogy egy párszor már megcírógattam a Nyugatot. Különben válaszomat ma küldtem be a M. Figyelőnek. Elég későn; de későn is vettem tudomást az ő megjegyzéseiről, meg költözködtem s így nem volt elég nyugalmam.³⁶⁷

Miért nem jelent meg ezt követően Horváth János első tanulmánykötete? Szerzője így számolt be erről Szekfű Gyulának egyik 1920-ban írt levelében: „Tán 1913-ban akart tőlem az *Élet*-sorozat egy kötet kritikát stb. kiadni: *Két korszak határán*. Ebben jöttek volna a Nyugat-ról, Adyról és a hozzátartozókról addig megjelent cikkeim, Babicsról, [!] Ignotusról kézirataim; meg egy pár más (Komjáthy Jenő, Ambrus Z.). El volt fogadva. De aztán alkudozni kezdtek: hogy kellene bele egy pár kathólikusról is cikk (Sik Sándorról). Erre az egészet visszavettem. Ennek Előszava fejtegette az elsi-etést, mivelhogy egyszersmindenkorra elmaradtunk a nyugat mögött; a sietésben nagy megállapodás, addigi eredmények gyümölcsötetése stb. lett volna a magyar klasszicizmus (= népies, stb. Aranyék); körülmények és hibák e meggyökeresedést miként akadályozták s miért jutott kész közönséghez, ellenállás nélkül a *Nyugat*. És más efféléket. *Irodalmunk és közönsége* címen ezt a gondolatmenetet egészítem ki az Ignotus-kézirat lényegével. Ha a *Három nemzedék* idejében megjelenne, reá hivatkozva némely pontokon mélyebb lehetnék. Így ellenben Kemény Zs: *Élet és irodalom* c. mélyégeitől »hagyom magam« inspiráltatni. Némely teendőkre is szeretnék rámutatni. Egyebek közt: irodalom és közönség körében megszüntetni a végzetes szakadást; az egységre megvolna az alap; egyfelől az Arany–Kemény–Gyulai féle igazi klasszicizmus hívei (Beöthy = pseudo-klassz.!), másfelől a modernek közül azok, kik ha ízlésben, stílusban nem is, de magyarságban e klasszicizmus erkölcsi (örökérvényű) alapjaira nyíltan hajlandók ráhelyezkedni.³⁶⁸

A kiadói feltétel elmozdította volna a tanulmánykötet szemléletét abba az irányba, amely ellenkezett Horváth János felfogásával: a felsorolt külső nézőpontok közül az egyik lett volna domináns, s ezáltal a könyv összhatása a kiadó megítélése szempontjából kevésbé „filozemita”. Ez mindenképpen ellentmondott a szerzői függetlenség elvének: egyebek között innen származhatott az ütközés. A válogatásban szereplő és sokáig kiadatlanul maradt *Ignotus, a magyarság és a népiesség* című tanulmányból idézzük az akkori kiadónak (és néhány más értékelőjének) is szóló önjellemzést: „Ha a nyájas olvasó, ki méltán nem akarna valamely pártkritika elfogultságától félrevezettetni, az én álláspontomat szeretné határozottan érteni, mielőtt tovább követ, tudja meg, hogy nem vagyok filozemita. [...] Sem filo-, sem antiszemita nem vagyok, s mikor az egyént megítelek, faji mivoltával egyáltalán nem törődöm.³⁶⁹

³⁶⁷ Horváth János Vargha Gyulának, 1912. szept. 24. MTA KIK Kt Ms 1021/234.

³⁶⁸ Horváth János Szekfű Gyulának, 1920. nov. 12. EK G 628/2/123.

³⁶⁹ *Ignotus, a magyarság és a népiesség*, *HJIKM* V, 396–397.

Ha akkor 1913-ban, tehát nem 1921-ben, a világháború, a kommün és Trianon után jelent volna meg ez a tanulmánykötet, más lett volna bevezetésének üzenete, amely szerint az új irodalom bírálatának feltétele a régi ismerete és szeretete. Más lett volna a közönség kettészakadásának kérdése, a közönségnevelés aktuális problémája: az például, hogy az iskola nem az olvasásra nevel. S megint más lett volna annak megállapítása és reménye, hogy „A zsidóság szerepének megvilágítása irodalmunkban az úgynevezett kényes kérdések közé tartozik. Pedig lesz idő, mikor irodalomtörténetünk ezt a tudomány higgadt őszinteségével fogja elintézni.”³⁷⁰ Nem tudjuk, mikortól nem lesz ez „kényes kérdés”, valamint azt sem, hogy mikor fog teljesülni a második feltétel.

Ahhoz azonban, hogy a bemutatott és egymással ellentétes nézőpontok egyike se vonzhassa magához vagy taszítsa a másikhoz, s a gondolkodás elemi feltétele, az önállóság biztosítva lehessen, egyedülletre volt szükség. A személyiségnek erről az alapelvéről – amely a pályakezdés évtizedében érlelődött axiómává és egzisztenciális tapasztalatként a világháború három évig tartó frontszolgálatában mélyült el, s egész életében érvényesült – elsősorban leveleiben vallott.

*

Horváth János nemcsak *A száműzött Rákóczi* és a *Három nemzedék* kéziratának olvasója, stilizátora, mintegy lektora és kritikusa volt: együttműködése Szekfű Gyula más, korábbi és későbbi munkáinak megjelenését is szolgálta. Ez a folyamat már az *Anatole France* című, 1910-ben, a Budapesti Szemlében közreadott esszéjével megindult, amelyet 1913-ban a Rákóczi-könyv, 1920-ban a *Három nemzedék* első, majd 1922-beli második kiadása követett, később pedig, a *Napkelet* korszakában néhány tanulmány, s a *Magyar történet* 1928-ban megjelent negyedik, *A XVI. század* című kötete; tudomásunk szerint utóljára pedig egy 1929 nyaráról való vitacikk. Ezt a több mint két évtizedig tartó együttműködést nem csak az indokolja, amire Szekfű joggal hivatkozott a *Három nemzedék* befejezésekor, hogy a hosszú ideig tartó bécsi tartózkodás kétnyelvűsége, s a hivatalos munka német nyelven való gondolkodásra szoktatta.

1908-ban Szekfű arra készült, hogy a Budapesti Szemlébe ismertetést ír Anatole France-ról.³⁷¹ Bécsből írt levele nyomán Horváth János beszélt a folyóirat szerkesztőjével, az akkor már 82 éves Gyulai Pállal, akivel közeli kapcsolatban állt, s aki elfogadta Szekfű jelentkezését (ami mások kizárását is jelentette ebben a tárgyban). Horváth János nem csak közvetítő volt: arra biztatta barátját, hogy a megírandó cikk ne pusztán ismertetés legyen, hogy a címben a fő szempont legyen megjelölve, például

---

³⁷⁰ *Uo.*, 396.

³⁷¹ Lásd Korompay H. János, *Horváth János és Szekfű Gyula barátságának dokumentumai = A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében*, szerk. Ujváry Gábor, Nagy József Zsigmond, Bp., Ráció, 2011, 28–34.

„Anatole France történeti felfogása”, majd a francia írórt méltatta: „Anatole France korunk Voltaire-je; a kor műveltségének összefoglalója; göröcsövi lemez, mely összeszedi a sugarakat, hogy messzebbre hatóvá s világosabbá tegye a látást.” Az a módszertani megfontolás, amelyet ez a levél ajánl, nemcsak a két fiatal kutató pályakezdésére vonatkozhatott, hanem mérlegelendő egész életművük, sőt minden történeti tudomány esetében: „Általában: nem gondolod-e drága barát, hogy a multról csak beszélni is szembetűnő filozofiátlanság? Irni pedig a legszerencsétlenebb önámítás. Mert mennél inkább törekszel a maitól különböző képet festeni, annál közelebb jutsz a maihoz. Elmélkedjél e paradoxonon s hagyd a múltakat. Hadd beszéljenek a múlt emlékei önmaguk nevében; s ne akarj te ő helyettük beszélni, mert annál inkább látom, hogy te beszélsz.”³⁷²

Szekfű esszéje Renanhoz hasonlítja Anatole France-ot. Horváth János, aki egyik, Eötvös Collegium-beli dolgozatában Renan dialógusainak filozófiai eszméivel foglalkozott, a kézirat alapos kritikáját fogalmazta meg. A végleges cím javaslata után kiemelte Anatole France állásfoglalását a Dreyfus-ügyben, amelyet – mint írta Szekfű – elsősorban az indokolt, hogy „»e kérdést alkalmasnak találta a rationalismus ítélőszéke elé vonni«”. Horváth szerint azonban más is történt: „Anatole, az ízlés és szellem aristokratája, ki addig meddő ironiával nézi a világot, kénytelen *szégyelni magát*, ha meggondolja, hogy az ízlés és szellem medvéje, Zola, kit ő is megvetett, erkölcsileg különb ember mint ő, mert bátran előáll s kimondja az igazat, nem úgy mint ő tenné, gúnymosolylyal, hanem szenvedélyesen és *cselekedni* akarva. [...] S hogy A. Fr. azóta becsüli Zolát, az is bizonyos; nem mint aesthetikust, hanem mint embert.” A bírálát szerint viszont Szekfű nem merte feltenni Zolának ezt a hatását.³⁷³

Ez a levél, bár tartalmazott nyelvtani, stílári, szórend- és szerkezetbeli javításokat, pontosabban azok javaslatait, egy Eötvös Collegium-i órán (úgynevezett „conferentián”) elhangzott vitára emlékeztet. A következő jelentkezésből látszott, hogy Szekfű továbbra sem hitt Zola ilyen hatásában, amelynek megemlítése így elmaradt; a szöveg szakaszokra osztása mellett már a különnyomatokról esett szó, s arról, hogy ki javítja ki majd a korrektúrát.³⁷⁴ A következő levélből az derült ki, hogy leg hamarabb 1909 februárjában jelenhet meg a dolgozat,³⁷⁵ az utolsóból pedig, hogy a betegeskedő Gyulait már nem lehetett sürgetni, és a folyóirat szerkesztésének ügye átalakulóban volt.³⁷⁶ Gyulai 1909 őszén meghalt; az esszé csak 1910-ben jelenhetett meg. Szekfű Gyula számára a dolgozat lektorálása a francia tárgy és a Budapesti

³⁷² Horváth János Szekfű Gyulának, k. n. I. (1908?), EK G 628.

³⁷³ Horváth János Szekfű Gyulának, k. n. II. (1908?), EK G 628.

³⁷⁴ Horváth János Szekfű Gyulának, k. n. III. (1908?), EK G 628.

³⁷⁵ Horváth János Szekfű Gyulának, k. n. IV. (1909?), EK G 628.

³⁷⁶ Horváth János Szekfű Gyulának, k. n. V. (1909?), EK G 628.

Szemlében való megjelentetés szempontjából legalább annyira fontos volt, mint a szöveg stilizálása.

1911 júniusában Horváth János meglátogatta barátját Bécsben, „hová a napokban megyek” – írta Pais Dezsőnek.³⁷⁷ Szekfűvel folytatott levelezéséből kiemelendő az a darab, amely az évszám megjelölése nélkül május 11-én kelt, s amely 1912-ből való. Arról van benne szó, hogy Szekfű Gyula jöjjön haza és legyen az elhunyt Mika Sándor utóda a kollégiumban.³⁷⁸ Tudjuk, hogy ez a javaslat nem valósult meg, de a levél fontos adat nemcsak barátságuk, hanem az Eötvös Collegium történetére is.

„Én úgy látom, hogy elvben nem vonakodnál a Coll. tanárságtól, de az elhatározásban akadályoz egy és más, és pedig, ha nem csalódom, különösen az, hogy Eckhart elől nem akarnád »elkaparintani«.

Én nem akartam beleszólni az egész dologba; mert még egy ajtót se teszek be, ha nyitva találok, nemhogy a te egész életed berendezésére akarnék befolyást gyakorolni. De látva a te gyáva tépelődésedet, közlök veled bizonyos adatokat, a melyek talán megkönnyítik az elhatározást.

1) Ha te nem fogadod el, akkor nem is töltik be rendes collegiumi tanárral, hanem csak bejáróval s ez Madzsar Imre lenne. Eckhart tehát így sem úgy sem nyer semmit, Madzsarnak sem sokat érne az olyan megtisztelés. [lábj.:] Ennek a közlésére nem vagyok felhatalmazva.

2) Angyal Dáviddal beszéltem a minap. Azt mondta, hogy »nem ajánlanám Sz.nek, hogy otthagya Bécset, neki legcélszerűbb ott maradnia« stb. Ebből bizonyosan megállapítottam, hogy előnyösebb volna hazajönnöd. Meg is gondoltam, hogy ha te végkép ott maradsz, akkor itt mindenképpen kifelejtenek. De ha itt leszel már mint magántanár, akkor az egyetemen is jobban megvetheted a lábad. S ettől félnek a honniak.

3) Mika, a mint BG úr állítja, mindig téged tartott legjobb tanítványának (pirulok, hogy ezt leirtam) s téged szemelt ki utódjának (mi igaz ebből, mi nem: nem tudom).

4) Eötvös és BG úr helyzete napról-napra kínosabb: szemérmetlen versengés indult meg (Sz.[abó] D.[ezső] még eddig nem jelentkezett); soha nem hallott nevek merülnek fel s hírhedt nevek vércsói vijjognak a Gellérthegyi palota felett (titok: Hornyánszky Gyula is!)

5) Azt mondják, a Coll.nak határozottan érdeke, hogy te jöjj, mert csak te, stb.

6) Ha Gombocz elmegy Kolozsvárra [1914], a Coll. tanári kar végelgyengülésbe jut, úgyhogy egy olyan tanári társaságba már te is bele illesz. Nagy szerénytelenség lesz ugyan tőled akkor is, hogy nekem mersz kollegám lenni, de mégsem olyan vakmerőség, mintha Gombocz mellé ágaskodnál.

³⁷⁷ Horváth János Pais Dezsőnek, 1911. jún. 11.

³⁷⁸ Mika Sándor 1912. május 1-jén elhunyt, Madzsar Imre pedig az 1912/1913. tanévre kérte kinevezését. Garai Imre, *A tanári elitképzés műhelye. A Báró Eötvös József Collegium története 1895–1950*, Bp., 2014, 120.

7) Nem akarok az ékesszólás feyvereivel élni s ezért nem emlitem az én szemé-lyem ellenállhatatlan vonzerejét.

8) Tény az, hogy dolgozni való időd több lenne, mint most van.

9) Hát hol az ambitio? (t. i. a tanári).

10) A te kinevezésed közmegnyugvást, vagy legalább is elhallgatást eredményez-ne, mert itt az a téves felfogás uralkodik, hogy historikus vagy.

11) Az én ital-bohémségem már nem lenne nagy ártalmadra, mert nemsokára megházasodom; s így legfeljebb egy-egy intim vacsorára lennél hivatalos.

12) Addig is készülj a magántanári vizsgára, hogy mindenre meg tudj felelni. Én (csak neked vallom meg) azért nem pályázok, mert a vizsgán kiderülne, hogy semmit sem tudok. Így pedig egy ideig még fent tarthatom a látszatot.³⁷⁹ Hozzátehetjük: a magántanárság „a polgári korban a legmagasabb tudományos képesítést jelentette, amelyért vizsgázni kellett”.³⁸⁰

A kolozsvári egyetem bölcsészkarra ekkor hívta meg francia tanszékére Horváth Jánost, amit ő elutasított, hiszen már jelentős ideje a magyar irodalommal foglalko-zott, 1913 nyarán pedig Szekfű Gyula következő műve, *A száműzött Rákóczi* kötötte le figyelmét. Ez az Anatole France-tanulmányhoz képest tárgyi szempontból is folyto-nosságot jelentett, hiszen a franciaországi emigráció feltárása váltotta ki az országos botrányt, a megfogalmazás korrekcióit pedig ismét kísérte tartalmi kritika. A könyv Horváth János első olvasása szerint „Elsőrendű! Nagyarányú! Psychologia, souverénitas, elbeszélő indokolás: kitűnő!”³⁸¹ „Kijavitva küldöm Horny[ánszky]-nak a kéziratot. Conceptio megható: »egy régi udvarház utolsó gazdája«. Kivitel középsze-rű. Filológusi sivár elzárkózás a művésztől. Nyelv- és stilushiba számtalan; sőt sület-lenség is egy pár. Javítás nem kimerítő; csak a feltűnőbb fogyatkozások vannak eltűn-tetve s egy-két zaftosabb mondat széppé kiformalva. [...] Azt mondom, jó lesz, ha a hátralevő részt is elküldöd elébb hozzám. Inkább rászánok még egy-két napot. Ha va-lamikor lesz még egy kéziratod s egy-két szabad napod, jöjj le vele Bpestre s tapasztala-tati úton végy tőlem egy-két stílus-leckét. [...] Az egész mű kiválónak ígérkezik, de a Dávidok ártatlan lelkét nem fogja egészen meghódítani. Nem szép dolog tőled, hogy szegény Rákóczit ily csupaszon mutatod be. Hogy mered azt állítani, sőt bizonyítgatni, hogy tudomása volt a kártyabarlangról? Nem érzed-e jönni a radikálizmus és hazafiatlanság vádját?»³⁸² „A Thaly-rész örvendetes. De ezen igen sokat javítottam, mert egész könyvednek ez lesz legszenzációsabb részlete; biztosra veszem pl., hogy a Világ, meg az Est és még egy pár folyóirat is szószertint át fogja

³⁷⁹ Horváth János Szekfű Gyulának, [1912.] máj. 11. EK G 628/2.

³⁸⁰ Barta Jánossal beszélget Julow Viktor = *Évfordulók. Tanulmányok és megemlékezések*, Bp., Akadémiai, 1981, 413.

³⁸¹ Horváth János Szekfű Gyulának, 1913. jún. 18. EK G 628/2/21.

³⁸² Horváth János Szekfű Gyulának, 1913. jún. 17. EK G 628/2/22.

venni. Lesz mit hallgatnod. [...] A Sancho Panza hasonlat talán elmaradhatna, mert Rákóczi Don Quijote-ságát *maliciózusan* érteti. [...] A Thaly-jegyzet végéről teljesen elhagynám azt a farizeus fecsegést, hogy mily szép dolog, ha öreg ember eléri élete célját. Ezt a felfogást előadhatod úgy, hogy azoké volt, akik életében nem zavarták az öreget. De magadévá ne tedd, mert alattomos színeskedőnek látszol.³⁸³

„Találkoztam R.[iedl] FrigyesseI – adta hírül a következő levél –. Szóról-szóra azokat mondta el, amit neked. Ő olvasta a Vallomásokot s tudja, hogy mélyebb, stb. Nagyarányú dicséretetek. – Mondtam, hogy csak az *Előszót* nem láttam. Erre ő: »talán azért nem mutatta meg Önnek, mert ott köszönetet mond Önnek«. Erre nem is gondoltam; de ha te oly σ α μ $\acute{u}$ ρ volnál, hogy Frigyes sejtése némi alappal bírna, akkor ke-
reken követelem, hogy az a kompromittáló (mindkettőnkre) – mondat kitörültesse. [...] A legutolsó mondat silány; *okvetlenül* megváltoztatandó. Vagy Kassa, vagy Rodostó: efféle gyanakvásnak nincs helye a legutolsó mondatban. E mondat remekbe készült pótlása zárt levélben következik.³⁸⁴ A javaslat be is került a könyvbe: „Rákóczi száműzetésének szenvedései következés nélkül maradtak és nem vált belőlük elevenül ható, kezdeményező történeti erő. [...] Pályafutása a hullámé, mely kicsapván, tétlen tespedéssel feneklik meg a parton, míg társai elemi közönnyel sietnek tovább dolgukra a soha ki nem apadó, örök mederben.³⁸⁵ Ezt a befejezést nem jól értelmezték, mint azt Horváth János jóval későbbi levele igazolja: „Nagyon rosszul tennéd, ha a R-könyv végső mondatát, amelyet gazemberek már gyalázatosan félreértelmeztek, a cikkhez is lenyomatnád. Ennyi óvatosságra már ránevelhetted az »élet«. (NB. ők a »tespedés«-t »poshadással« azonosították; pedig v. ö. Kriza, Vadrózsák útasításával, mely szerint a ^ jegyet – circonflexe – a hangzó »tespedtségének« jelölésére használja. Szegény hangzó, tehát ő is poshadt, bűzhödt, stb. – Marha!)³⁸⁶

A fogadtatás izgalmait előre lehetett látni: „Meglássuk, mit fognak csinálni. Azonban, ha gaz ferdítésekkel jönnek elő, könnyű lesz a rosszhiszeműséget leleplezned. Ha naiv sovíniszta sopánkodással (s ez a legvalószínűbb), akkor a tudományos igazság fölényével, magasról és rövidesen intézheted el őket. Az a fő, hogy válaszodban ne mutasd ki, hogy bosszant az ostobaság, csak hidegen, külügyileg, Berchtoldosan.

Csípd, döfd, rúgd, valahol kapod a gaz latrot! az ilyet
Ütni, csigázni s agyonverni (*nevetve*) szabad.³⁸⁷

³⁸³ Horváth János Szekfű Gyulának, 1913. szept. 7. EK G 628/2/25.

³⁸⁴ Horváth János Szekfű Gyulának, 1913. szept. 24. EK G 628/2/26.

³⁸⁵ Szekfű Gyula, *A száműzött Rákóczi*, Bp., MTA, 1913, 337.

³⁸⁶ Horváth János Szekfű Gyulának, 1930. jún. 17. EK G 628/2/166.

³⁸⁷ Kazinczy Ferenc: *Epigrammai morál*. Horváth János Szekfű Gyulának, 1913. nov. 28. EK G 628/2/27.

„Hogyan fejtetted meg a talányt – kérdezte Horváth János –, hogy míg Kossuth Lajosnak nemzeti ideáli jellegéből való alászállítását (Gyulai, Görgey István, stb.) szólanul tűri a nemzeti történetírás »immer höher muss man steigen« jelszavú tábora; addig R. F. szelid, nem sértő modorú, emberi valóságába való visszaidézésén sopánkodik és a kezét tördeli? Ezen érdemes gondolkozni. 1) K. L. közel van s politikai madárijesztője volt még a közelmúltban is annak a tábornak, a melynek kebelében az illető urak immer höher steigolhatnak; 2) R. F. messze van; az ő történeti igazságuk odáig már nem ér; történeti szerepvesztése teljes, s így szerepszerzésükben az ő kisebbitése (mondjuk: realizálása) politikai protectiót már nem gyakorolhat; 3) R. F. fényes, ködös alakja a maga üres valótlanágában, méltó megtestesülése (lucis a non lucendo) az ő érvényesülésük varázsajelszavának: a nemzeti eszmének. »Vesztegetők, szentségtelenek!« Ezt kérd számon tőlök, ha támadnak! Azután meg követeld tőlük: határozzák meg pontosan: miben különbözik az ő R.-juk a tiédétől (hadd kompromittálják magokat!); s melyek *egyenként!* a te könyved történelmileg *hamis* passzusai! Ha ezt nem teszik, gazemberekül marasztaltatnak el.»³⁸⁸

„Másik kérdés. Honnan van, hogy míg Thaly hamisításait, mondjuk: tévedéseit, szó nélkül hagyták, a tiéden felháborodnak? Feltéve, hogy a tiéd is elfogultság volna (csak ellenkező irányban): miért nem úgy bánnak el ezzel az elfogultsággal is, mint a Thalyéval? mi az oka, hogy ugyanazok, akik Thaly nagy hangja ellenében úgy hallgatnak, mint a sült hal, mint *szar* a fűben, most egyszerre rikkantani tudnak? Honnan e »változás«? Felelet: onnan, hogy ők ugyanazok, akik voltak. Ott a némaság, a tudománytalan, lelkiismeretlen, gaz némaság, most pedig az ordítás van hasznukra! az ugyanolyan jelzőjű ordítás. Az ember az állattól abban különbözik, hogy nemzeti érzése csapra jár; lehet hidegre, vagy melegre fordítani, tetszés szerint. – Aki a szegény bujdosókról megírja az igazat, előbb-utóbb Lévay bácsit idézheti: »egyedül, egyedül«. Avagy hányad magaddal maradtál? »Ach, da ich irrite, hatt' ich viel Gespielen, Da ich dich kenne, bin ich fast *allein!*« M.[arczali] H.[enrik] (egyet. história – Tanár Bpsten), »nem ért veled egyet; ha igaz volna is, ennek köztünk, tudósok között kellenne maradnia«. Nézd meg a *tudomány* címszót a lexikonokban! – Csak hidegen, csak külügyileg!»³⁸⁹

Bleyer Jakab a következőket írta: „én azt gondoltam, hogy valami energikus nyilatkozatot kellett volna mennél többünknek aláírnunk, melyben egyebek közt tiltakozunk az akadémia ellen, mert nem meri a tudományt a politika ellen megvédeni. Tiltakoznánk Ballagi és Apponyi ellen, akik egy becsületes, nagytehetségű fiatal tudóst képesek erkölcsileg lefejezni, a ki pedig legjobb hite és meggyőződése szerint a szuverén igazságot kereste és a ki magyarnak születve nem lehet más mint magyar.»³⁹⁰ Eöt-

³⁸⁸ Horváth János Szekfű Gyulának, 1913. dec. 7. EK G 628/2/29.

³⁸⁹ Goethe: *Zueignung*. Horváth János Szekfű Gyulának, 1913. dec. 8. EK G 628/2/28.

³⁹⁰ Bleyer Jakab Horváth Jánosnak, 1914. ápr. 2.

vös Loránd a következő indokolással nem csatlakozott *A művelt magyar olvasóközön- séghez!* című tiltakozáshoz: „A nyilatkozatnak megjelölt helyei még jobban megerősít- tették szóval közölt aggályaimat. Ez historikusok s rokon tárgyúak nyilatkozata, a hol csak tolakodónak tűnnék fel a fizikus. Ezért a nyilatkozatot nem írhatom alá – Meleg üdvözléssel Eötvös Loránd”.³⁹¹ Az egyik ilyen megjelölés a következő helyre vonatko- zik: „Mind ezek alapján mi, a kik a magyar nemzet történeti hagyományait kedveljük, tanítjuk és azoknak ismeretét fejleszteni törekszünk, tiltakozunk a Szekfü könyvét üldöző mozgalom ellen a közélet tisztaságára nézve több becses szempontból.”

A levelezésből az is kiderül, hogy 1914 tavaszán Horváth János írta a kommentá- rokat *A száműzött Rákóczi* megjelenése utáni nagy vita legújabb fejleményeiről az Irodalomtörténet *Folyóiratok szemléje* című rovatában.³⁹² Az Akadémia elnökségének a Rákóczi-könyv ügyében tett nyilatkozatából két összeegyztethetetlen részletet idé- zett, amelynek alapján azt hatástalannak találta: egyrészt „A szerző tárgyilagosságra való törekvésében túlságosan hűvösen áll szemben hőisével és nincs kellő érke egy nemes szívű és fenkölt szellemű nagy férfúnak szerencsétlensége iránt.«” Másrészt pedig „Rákóczi meggyalázásáról Szekfü könyvében szó sem lehet, mert a nagy feje- delem e hűvösebb tárgyalásban is közel áll szívünkhöz, talán közelebb, mint az eddigi nemes rajongástól sugalmazott munkákban.«” A könyv védelmezésében csaknem a teljes magyar sajtóval szállt szembe, „mely alig egy-két hirlapot kivéve, példátlan ter- rorral, jobb esetben langyos ingadozással, vagy könnyelmű hallgatással állott rendel- kezésre a tudománytalan hajszának s vádat, nyilvánvaló hazugságot és rosszhiszemű ferdítést ellenőrizetlenül szórt a nagyközönség közé.”³⁹³ Horváth János vitatkozott a történész Márki Sándor bírálatával³⁹⁴ és ellentmondott a Sárospataki Református La- pok állásfoglalásának is, mert: „A hírlapirodalom tudományos kritikájára ugyanis mi átalábanvéve semmit sem adunk; az egész magyar közvélemény tudomásunk szerint, nem zúdult fel, a felzúdult résznek pedig nem volt igaza; ha meg az Akadémia nyilat- kozata elítélő, honnan van, hogy tudomásul vétele ellen éppen csak Apponyi meg Ballagi szavazott, vagyis épen azok, kiknek egy elítélő nyilatkozattal egyet kellett volna érteniök.”³⁹⁵

Saját bírálatában azt emelte ki, hogy a könyv „Thalyról, ki ez idő szerint egyéb- ként is napirendjén van a tudományos érdeklődésnek, történetírói megbízhatóságát illetőleg mond súlyos, de adatokkal igazolt kritikát, amiben különben csak Pauler Gyulát és Gyulai Pált követi, kiknek korábbi ítéleteire hivatkozik is. »A költészetten át jutott a történetíráshoz s politikai törekvéseivel kapcsolatban, methodikai kételyektől

³⁹¹ Eötvös Loránd Horváth Jánosnak, 1914. ápr. 22.

³⁹² Horváth János Szekfü Gyulának, 1914. máj. 5. EK G 628/2/40.

³⁹³ *A tizennegyedik akadémiai ülés jegyzőkönyvéből*, 1914. márc. 30. It 1914, 416–417.

³⁹⁴ *Élet*, 1914. 13. It 1914, 423.

³⁹⁵ *Sárospataki Ref. Lapok*, 1914. 14. It 1914, 431–432.

teljesen mentesen – mert sohasem ment át módszeres iskolázáson – kereste a multban politikai és költői ideáljainak visszavetített képét.« [...] De még inkább Mikes miatt érdekel, kinek hitelességét, megbízhatóságát lépten-nyomon igazolja.»³⁹⁶

A *Mit vétettem én? Ki gyalázta Rákóczit?* írásával foglalkozó Szekfünek Horváth János ilyen figyelmeztetést küldött a keleti front lövészárkából: „vigyázz, hogy e kényszerhelyzetben oly segítséget ne fogadj el, melyet később jobb szeretnél lerázni a nyakadról. Inkább hallgass és várj, ha nem okvetlenül létérdeked a szólás; el fog jönni az idő, mikor ezt az egész ügyet az önérdekek távoltartásával, s egy-két becsületes ember közreműködésével el lehet intézni. [...] Ha van korrektúra, küldjél.»³⁹⁷

3. Magyar Irodalomtörténeti Társaság

Gombocz Zoltán ajánlására 1905 januárjában vették föl Horváth Jánost az 1904-ben alapított Magyar Nyelvtudományi Társaságba,³⁹⁸ amelynek évtizedeken keresztül szinte minden ülésén részt vett; 1910-től kezdve választmányi tagja, s a Társaság folyóiratának, a Magyar Nyelvnek kezdettől fogva munkatársa volt.³⁹⁹ 33 évesen tanártársival, a hasonló korú Baros Gyulával és Pintér Jenővel kezdte el szervezni, a már megismert nyelvész-tapasztalatok alapján, a Magyar Irodalomtörténeti Társaságot.⁴⁰⁰ Először, mint azt Pais Dezsőhöz 1911 áprilisában írt leveléből tudjuk,⁴⁰¹ a következő személyek adták beleegyezésüket: Ady Lajos, Bán Aladár, Baros Gyula, Barthos Kálmán, Császár Elemér, Dittrich Vilmos, Gulyás Pál, Imre Sándor, Karl Lajos, Kékly Lajos, Laczkó Géza, Pintér Jenő, Ravasz Árpád, Schindler Gyula, Szinnyei Ferenc, Várdai Béla és Voinovich Géza. A felsorolt 17 tanár és irodalomtörténész a 30–40 évet betöltött nemzedékhez tartozott, s közülük három (Barthos, Császár és Laczkó) az Eötvös Collegiumban végzett. Ez a megoszlás jellemző lesz a későbbiekben is: a kollégisták körülbelül egyötödét alkotják majd az egyre növekvő létszámnak,⁴⁰² amely

³⁹⁶ –LG–GY. betűjeggyel, *Szekfü Gyula, A száműzött Rákóczi, HJKM V, 847.*

³⁹⁷ Horváth János Szekfü Gyulának, 1916. márc. 28. EK G 628/2/70.

³⁹⁸ Szathmári István, *A Magyar Nyelvtudományi Társaság története (1904–2005)*. Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság – Tinta Könyvkiadó, 2015, 34.

³⁹⁹ Benkő Loránd, *Horváth János és a magyar nyelvtudomány = Nyelv és tudomány. Anyanyelv és nyelvtudomány. Válogatás Benkő Loránd tanulmányaiból*, Bp., 2003, III, 387.

⁴⁰⁰ Lásd Korompay H. János, *Horváth János és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság*, Iism 2011/4, 8–15.

⁴⁰¹ 1911. ápr. 26. Korompay Klára, *Részletek Horváth János és Pais Dezső levelezéséből*, NévtÉrt 1986, 95–96.

⁴⁰² Lásd *A Magyar Irodalomtörténeti Társaság az 1912. év elején*, It 1912, 90–94. és *A régi és az új Eötvös József Collegium diáksága (1895–1995)* = Kósa László, *i. m.*, 237–285.

jelentős részben tanárokból állott: a Magyar Irodalomtörténeti Társaság elválaszthatatlan a magyar tudós tanárság történetétől.

A Pais Dezsőhöz írt levél első része, amely körlevélnek is tekinthető, így szól: „Többen egy Magyar Irodalomtörténeti Társaság alapítását tervezgetjük, mely a jövő év elején alakulna meg hivatalosan s ha erőnk engedi, ugyanakkor már folyóiratot is indítana meg. Légy szíves, közöld velem, vajon helyesled-e a fölvetett eszmét, s számíthatunk-e részvételekre?” Néhány számadat bizonyítja gondolatuk és erőfeszítéseik teremtő erejét: május elején már mintegy 90-en voltak,⁴⁰³ június végén 295-en,⁴⁰⁴ augusztus közepén 320-an.⁴⁰⁵ A Társaság így nem az eredeti terv szerint, a következő év elején, hanem 1911 októberében, több mint száz tag jelenlétében alakult meg. A létszám 1912 végén már az ezret is meghaladta,⁴⁰⁶ s 1913-ban további százszal gyarapodott.⁴⁰⁷ Ebben az évben Babits Mihályt választmányi taggá választották, amelyről őt az alábbi levél értesítette:

„Igen tisztelt Uram!

Van szerencsém értesíteni, hogy a Magyar Irodalomtörténeti Társaság Önt e hó 1.-én tartott közgyűlésén választmányi taggá választotta meg. Kérem, fogadja oly szívesen ez egyszerű híradást, a mely örömmel én megírtam, s ajándékozza meg Társaságunkat állandó, szíves érdeklődésével.

Maradtam igaz nagyrabecsüléssel

Budapest, 1913, márc. 3.

Tisztelő híve
Horváth János
a M. I. T. titkára⁴⁰⁸

„Megmásíthatatlan akaratom, hogy én semmi tisztséget sem fogadok el. A szerkesztésre Pintér Jenőt kandidálom. Baros Gyulának pedig, kinek legnagyobb érdemei vannak a verbuválásban, szobor emelését szükségesnek lenni censeo” – írta Horváth János Pais Dezsőnek 1911 augusztusában, amikor margittai otthonában Ady látogatta meg.⁴⁰⁹ E mögött az elhatározás mögött az a már kialakulóban lévő tapasztalat is állhatott, amelyet öt évvel később már Szerbiából, a világháborús frontról visszatekintve

⁴⁰³ Baros Gyula feleségének, 1911. máj. 6. Pintér Jenő, *A Magyar Irodalomtörténeti Társaság megalapítása*, It 1937, 2–3.

⁴⁰⁴ Baros Gyula legifjabb Szász Károlynak, 1911. jún. 24. OSzK Kézirattár, Levelestár.

⁴⁰⁵ Horváth János Pais Dezsőnek, 1911. aug. 9.

⁴⁰⁶ Horváth János, *Titkári jelentés a Magyar Irodalomtörténeti Társaság I. rendes közgyűlésén*, *HJKM V*, 201.

⁴⁰⁷ Horváth János, *Titkári jelentés a Magyar Irodalomtörténeti Társaság II. rendes közgyűlésén*, *HJKM V*, 207.

⁴⁰⁸ Horváth János Babits Mihálynak, 1913. márc. 3. OSzK Kt Levelestár, Fond III/602.

⁴⁰⁹ Horváth János Pais Dezsőnek, 1911. aug. 9.

összegezett Szekfű Gyulának: „Beöthyék nyugatosnak, a Nyugat Beöthy-fiunak tartott”,⁴¹⁰ amelynek írásakor feltehetőleg már Irodalomtörténeti Társaság-beli múltjára is gondolt.

A „Beöthyék” szó az elnök mellett a négy alelnök: Dézsi Lajos, legifjabb Szász Károly, Zoltvány Irén és Négyesy László, tehát a Társaság első vezetői közül az első hármat, valamint Angyal Dávidot jelenthette; a társaság tagjai közé pedig beléphettek – hovatartozásuktól függetlenül – a legkülönbözőbb csoportok képviselői is. A többféle álláspontból elhangzó ellentétes vélemények összefügghettek azzal, hogy ebben az időszakban ő maga is sokakkal vitakozott: Adyval és Tisza Istvánnal, Ignotussal és Angyal Dáviddal, Szomoryval és Alszegehyvel, Fenyő Miksával és Schöpflin Aladárral, Maître Jacques-kal (azaz Bródy Miksával) és az Akadémia elnökségével, s az irodalmi élet több más szereplőjével. A társaság szervezésének megvoltak a maga határai és ellenfelei: A Hét például ironikusan kommentálta az Irodalomtörténet első számát: „Megjelent a várva-várt folyóirat, amelyre épp oly égető szükség volt, mint a Magyar Irodalomtörténeti Társaságra. A középiskolai tanárok évek óta nyugtalankodnak. [...] Legalább van mit olvasatlanul félredobálni. [...] Megtudjuk névtelen kezdők nagybecsű véleményét névtelen kezdők filológiai programértekezéseiről.”⁴¹¹

Horváth János kezdeti elhatározását módosítva mégis elfogadta jelölését: az 1911. december 10-i alakuló közgyűlésen 109 szavazóból 106-ot választotta a társaság titkárának. Ennek tényleges gyakorlása két és fél évig, azaz a világháború kitöréséig, az 1914 augusztusában történt bevonulásig tartott. A szerbiai frontról így emlékezett vissza: „Kezdetől fogva nem akartam vállalni a titkárságot; bele erőszakoltak, mert lehetetlennek képzelték, hogy valaki toboroz egy társaságot s nem akar benne tisztviselő lenni. Császár Elemér meg is mondta, de már későn: »úgy sem hitte senki, hogy nem akarsz tisztséget vállalni.«”⁴¹²

Teendői, amelyek korántsem voltak egyszerűek, egyebek között a további tagok és a társaság ügyeire vonatkozó iratok adminisztrálását jelentette (címként az Eötvös Collegium újonnan avatott Ménesi úti épülete volt megadva az Irodalomtörténet hátlapján, s a levelezésben az ottani telefonszám is szerepelt), jelentette továbbá a komoly méretű, kéréseket és köszöneteket tolmácsoló levelezésben, valamint az alapszabályok megszerkesztésében való részvételt, a protokolláris ügyek intézését, a havonkénti programok szervezését, a társaság évi támogatása ügyében tett ismételt fáradozást, valamint a sajtóval való kapcsolatot, elsősorban a felolvasó ülésekre szóló előzetes értesítések meghívó gyanánt való közzétételét.

⁴¹⁰ Horváth János Szekfű Gyulának, 1916. máj. 21. EK G 628/2/94.

⁴¹¹ A Hét 1912. febr. 4. 5. sz. 68.

⁴¹² Horváth János Szekfű Gyulának, 1915. márc. 29. EK G 628/2/63.

Néhány példa a levelezésből: 1911 decemberében Szilády Áront értesítette, hogy az alakuló közgyűlés a társaság tiszteletbeli tagjává választotta.⁴¹³ 1912 januárjában Pintér Jenőnek írta: „Felolvasásra jelentkeztek: Riedl (febr.), Nagy József – Halasról (febr.), Elek Oszkár (ápr.). Nagy Józsefnek azt írtam, hogy febr. már le van foglalva, vagyis hazudtam. De mégis jobb szeretnék az első felolvasásra Riedl mellé valaki mást. Mit szólsz hozzá? Kit kellene megfogni? Nem lehetne-e Barost? Az is baj, hogy nem tudom, a Riedl mennyi időt vesz igénybe.”⁴¹⁴ (A híradások szerint Riedl Frigyesnek *Az irodalom fejlődése* című előadása után Sebestyén Gyula következett, *Petőfi első irodalmi kísérletének* jellemzésével.) Vargha Gyulának, a képviselőház tagjának 1912 májusában küldött levelében ez áll: „Folyóiratunk terjesztése érdekében nemrég egy folyamodványt nyújtottam be a Fővárosi tanácshoz azzal a kérelemmel, hogy a Főváros rendelje meg tanintézetei könyvtára részére az Irodalomtörténetet, vagy pedig adjon Társaságunknak (mint pl. a M. Történelmi Társulatnak) 2000 korona évi átalányt s mi ennek fejében a kívánt példányszámban szállítanók folyóiratunkat a fővárosi iskolák tanári és ifjúsági könyvtárai részére.”⁴¹⁵ Szintén neki, 1912 szeptemberében írta: „az akadémia titkári hivatalában s azután Beöthy úrral folytatott tárgyalások során abban kellett megállapodnunk, hogy *minden hónap első szombatján* kapjuk a kistermet.”⁴¹⁶ Legifj. Szász Károlynak, a társaság egyik alelnökének 1912 novemberében így: „Kérvényt nem kell írunk, mert Beöthy úrnak Balogh államtitkár úrtól nyert értesülése szerint az évi segély ügye már el van intézve, s így most már csak az összeg (valószínűleg 2000 kor.) kiutalását kell kérnünk.”⁴¹⁷ Szintén neki, 1913 szeptemberében pedig: „Annak idején Makay min. tan. úr biztosított róla, hogy évi segélyünket újabb kérvény nélkül is folyósítani fogja ezentúl a minisztérium. De az a szakosztály, amelynek az élén ő állott, azóta megszűnt s most már nem tudom, megnyugodhatunk-e a tőle még más körülmények között kapott biztatásban? Arra nézve bátorokodnám kérni Méltóságod szives tanácsát, hogy vajon adjak-e be újabb kérvényt a minisztériumhoz, s mikor?”⁴¹⁸ És így tovább.

Szathmári István megállapítása szerint „Talán Horváth János vonta meg legtalálóbban – ugyan az irodalomtudományra vonatkoztatva, de a nyelvtudományra is érvényesen – a közérdekűség érvényesülésének a mérlegét 1912-es titkári jelentésében”:⁴¹⁹ „A közműveltség szempontjából pedig – hangzott ekkor a Társaságban – a tudomány teljesebb értéke ott kezdődik, mikor eredményei, gondolattá érlelten, minden művelt

⁴¹³ Horváth János Szilády Áronnak, 1911. dec. 17. MTA KIK Kt Ms 4434/295.

⁴¹⁴ Horváth János Pintér Jenőnek, 1912. jan. 9. OSzK Kt Levelestár.

⁴¹⁵ Horváth János Vargha Gyulának, 1912. máj. 1. MTA KIK Kt Ms 1021/231.

⁴¹⁶ Horváth János Vargha Gyulának, 1912. szept. 24. MTA KIK Kt Ms 1021/234.

⁴¹⁷ Horváth János legifj. Szász Károlynak, 1912. nov. 18. OSzK Kt Levelestár.

⁴¹⁸ Horváth János legifj. Szász Károlynak, 1913. szept. 14. OSzK Kt Levelestár.

⁴¹⁹ Szathmári István, *i. m.*, 34.

embernek, vagy gyakorlatilag érvényesülve az egész társadalomnak közös osztályrészévé válhatnak”⁴²⁰.

Az Irodalomtörténet szerkesztésében résztvettek közötti levelezés fontos abból a szempontból is, hogy néhány esetben felvilágosítást adhat a Folyóiratok szemléje című rovatban publikált, 1912-ben és 1913-ban Baros Gyula, Horváth János és Pintér Jenő, 1914-ben pedig az ő és további munkatársak segítségével írt, névtelenül megjelent cikkeinek szerzőségére vonatkozólag. Horváth János 1912 elején Margittáról írt levelében küldött egy ismertetést, s felsorolta az akkor öneki jutott folyóiratokat. „A Nyugat jan. 1.-i számában Schöpflin cikkén kívül semmi sincs, a mi reánk tartoznék. [...] A nekem szánt folyóiratok között a M. Nyelv, Nyelvtud. Közl., Művészet, Iparműv., M. Filoz. Társ. Közl., Athenaeum, Ethnogr. – még nem jelentek meg, tehát nem ismertethetők. A Jung Ungarn, Magy. Figyelő, Hét, Revue de Hongrie nekem most hozzáférhetetlenek. A Budapesti Szemlét és Nyelvört pedig Baros vállalta ezúttal.”⁴²¹ A levelek és a saját példányban való bejegyzések alapján megállapítható, hogy a *Folyóiratok szemléjében* szereplő összefoglalások végén található, zárójelbe foglalt, a tárgyalt cikkeket kiegészítő vagy azok következtetéseit vitató bejegyzések ötle származnak.

Irodalomkritikai vitái tovább folytatódtak, névtelenül, de már az Irodalomtörténeti Társaság képviselőjében, amelyet, mint láttuk, folyóiratával együtt, A Hét fölöslegesnek bélyegzett, a „tanár urak” publikációit pedig olvasásra se méltónak. Pedig ezek a bírálatok szakmai szempontokat kértek számon, így D. S.: *A Szigligeti-émlék* című cikkéről a következőket: „(S mikor készül el Szigligeti életrajza, nem is szólva Szigligeti összes munkáinak kiadásáról? Ha a Szigligeti-Társaság azt a 8000 K-t, melybe a szobor került, egy teljes Szigligeti-kiadásra fordította volna, most Nagyvárad krónikája szegényebb lenne ugyan egy szobor-leleplezéssel, de a tudomány és irodalom munkásai elismeréssel szólnának a Szigligeti-Társaságról. [...] Kulturszegénység leleplezéssel – szoborleleplezéssel.)”⁴²²

A kurucversek hitelességéről szóló és a társaság folyóiratában megjelenő Riedl tanulmányt⁴²³ A Hétben Maître Jacques (Bródy Miksa) *Hamis Kuruczok* című írásában

---

⁴²⁰ Horváth János, *Titkári jelentés a Magyar Irodalomtörténeti Társaság I. rendes közgyűlésén, HJKM V*, 204.

⁴²¹ Horváth János Pintér Jenőnek, 1912. jan. 9. OSzK Kt Levelestár.

⁴²² It 1913, 113.

⁴²³ Riedl Frigyes, *A kuruc balladák*, It 1913, 417–452. Horváth János Szekfű Gyulának, 1914. máj. 5.: „Ma csináltam meg a folyóiratszeme némely részeit, köztük az Akad. Ért.-ét is. Most pihenek a nagy mű után. Következő számunk valóságos Sz.-szám lesz. Három helyen mondatik meg az igazság: Ak. Ért., Sárospataki Ref. Lapok, Élet (Márki!) + stb. – Továbbá u. azon füzetben egy kisebb közlemény tőlem, mely Thaly megbízhatatlanságait ad oculos demonstrálja. [...] Folyóiratszemelemben a sajtó megkapja a magáét. Az Akad. elnökség is finoman!” EK G 628/2/40.

értékelte. Horváth János névtelenül megjelent kommentárjában meglepődött azon, hogy „A Hét, mely azt hiszi, hogy Magyarországra ő hozta be a gondolkodást és fölényes szellemet, minden ez ügyben eddig hallott megnyilatkozást felülmúl laikus bugrisságban és fölény címen árult, profán ürességben.”⁴²⁴ A Hét erre adott válasza szerint „A tanár urak szenzációnak szánták a leleplezést”, ők ellenben lemosolyogták fejtegetéseiket; szerintük a folyóiratnak nagyobb a csekély, tagsági díjából és előfizetési díjából származó anyagi tőkéje, mint a szellemi. „Akik csak ilyen sovány szellemi tőkével rendelkeznek – folytatódott a cikk –, azoktól kómikumszámba megy, ha a mi szerénytelenségünk jellemzésére azt mondják, hogy mi azt hisszük, hogy a gondolkodást mi hoztuk be az országba. Hát igen, mi hisszük ezt és hisszük ezenfölül azt is, hogy a tanár uraknak fáj ez a mi behozatalunk.”⁴²⁵

Horváth János felfogásában nemcsak a Nyugat nyelve, hanem a Magyar Figyelő is kritikát érdemelt. Egy évvel *A Nyugat magyartalanságairól* megjelenése után írta, névtelenül, a Grammatikus álnevű szerző bírálatáról: „A M. Nyelv pártatlanságára vall, hogy a Nyugat után annak ellenlábását is sorra kerítette: a modern nyelvrontás után a nyelvrontásbeli konzervativizmust.”⁴²⁶ Ugyanebben az évben közölte a Magyar Figyelő a *Forradalom után (Vörösmarty és a mai stílromantikusok)* című tanulmányát, Tisza István azt elutasító cikkét és a *Válasz Rusticus megjegyzéseire* című magyarázatot, majd ezután jelent meg az Irodalomtörténet *Folyóiratok szemléjében* az a korrekció, amely szerint Krúdy Gyula *Zoltán estéje* című elbeszélésének bírálatában „Szerző kétszer is említi Szigligetinek »Fenn Az Ernyő Nincsen Kas[«] c. vígjátékát s mind a kétszer azt írja róla, hogy Kisfaludytól való.”⁴²⁷

A volt Eötvös-kollégista Császár Elemér, az Irodalmi Társaság egyik első tagja és a Budapesti Szemlének szerkesztője is szerepelt a *Folyóiratok szemléjében* Komjáthy Jenőről írt tanulmányával. Ennek egyik mondata így hangzik: „»Ez a [magasztaló] hang csak újabb időben s csak újságokban hallatszik, ha Komjáthi szellemi rokonáról, a nála tehetségben talán, őszinteségben mindenesetre kisebb Ady Endréről beszélnek.«”⁴²⁸ Ez a minősítés ellenkezett Horváth János véleményével, aki egy évvel azelőtt *Négy kötet novella* címmel ugyanott publikált, s aki – emlékezünk – Adynak két évvel azelőtt azt írta, hogy „A Bp. Szemlét fent kell tartani s valami józan modernség felé át kell vitorláztatni. A szerkesztőben erre, úgy látom, meg van a hajlandóság.”⁴²⁹

⁴²⁴ *Maître Jacques* [Bródy Miksa], *Hamis Kuruczok*, A Hét 1913, 15; It 1913, 295.

⁴²⁵ A Hét, 1913. máj. 4. 284. *Toll és tőr* rovat.

⁴²⁶ Grammatikus, *A Magyar Figyelő nyelve*, MNy 1912/2. febr. It 1912, 211–212.

⁴²⁷ MFigy 1912/11. Krúdy Gyula, *Zoltán estéje*, It 1912, 424–425.

⁴²⁸ BpSz 1912/4. ápr. Császár Elemér, *Komjáthi [!] Jenő*, It 1912, 270–271.

⁴²⁹ Horváth János Ady Endrének, 1910. febr. 26. *AEÖM* III, 41.

A Magyar Nyelvőr „nagy érdemeket szerzett irodalmi nyelvünk megtisztogatásában is.”⁴³⁰ A folyóiratban megjelent viszont Gábor Ignác *Szent Margit verses legendája* című munkája, amely „A Margit-legendában található egynéhány ritmusosnak látszó sor alapján, azt a gondolatot kockáztatja meg, hogy a Margit-legendája írója egy magyar nyelvű, még pedig verses Margit-legendát is ismert, mely az ősi négyütemes ritmusban zengett, s melynek helyeit olykor szándékosan, olykor öntudatlanul szőtte be munkájába. (Kissé sok, amit újabban némelyik »kutató« megenged magának az új elméletek gyártása terén!)”⁴³¹ Horváth János itt bírálta először – ezúttal névtelenül – Gábor Ignác felfogását, akinek idézett munkájával az *Írott nyolcas, népi nyolcas. Egy állítólagos nyelvemlék korkérdéséhez* című tanulmányában bocsátkozik majd vitába: „1918-ban egy, a Nyelvőrben közzétett állítólagos középkori versemlék kormeghatározása végett összeállítottam (minthogy a kérdéses vers nyolcas sorokban volt írva) a nyelvemlékek korából ismeretes nyolcas szerkezetek időrendjét, s ezzel voltaképp megkezdtem a formák azon leltározó osztályozását, melyet az imént a módszeres kidolgozás első lépéséül jelöltem meg.”⁴³² Horváth János egész életében Gábor Ignác elméletének ellenfele maradt.

A *Folyóiratok szemléjének* vitái a Nyugat közleményeivel korántsem zárta ki az egyetértés vagy a közös cél lehetőségét. Az elsőre példa az Elek Artúr írásának jellemzése, mely saját, az Ady-könyv kiadása körüli tapasztalatait is összegzi: „Igen értékes cikk, mely rámutat arra a nivótlanságra, mely a magyar könyvkiadói üzletágat általában jellemzi”,⁴³³ a másodikra Babits Dante-fordítása: „Kívánjuk, hogy vállalt nagy feladatát sikerrel oldja meg.”⁴³⁴

Horváth János Szabó Dezső három, a Nyugatban megjelent írását ismertette. A Berzsenyiről szólót a következő megjegyzéssel zárta: „(Baróti Szabónak azonban nagyobb szerepe van e nyelv előkészítésében, mint a cikk írója hinni látszik.)”⁴³⁵ A másodikat már erősebb kritikával mutatta be: „(Aránytalan tanulmány: szó van benne a regény pszichológiájáról, a l’art pour l’art-ról és a Falu Jegyzőjéről is).”⁴³⁶ A harmadikat, a *Petőfi művészi fejlődése* címűt pedig már elutasította, ilyen indoklással: „Egyéni vélemények a diktátor-esztétika modorában. A fejlődés megmutatása helyett költeménycímek. Méltatásul ilyen mondatok: »Itt ízléstelenség, életszegénység az analízis. Könyv nélkül tudom ezt a verset«. S egy ily kijelentéshez: »Petőfi epikai remekei elé semmit nem lehet tenni a magyar epikában« – indokolásul semmi más, mint az ellen-

⁴³⁰ MNyr 1912/1–2. jan.–febr. It 1912, 212–213.

⁴³¹ MNyr 1912/3. márc. Gábor Ignác, *Szent Margit verses legendája*, It 1912, 273–274.

⁴³² *A középkori magyar vers ritmusa*, HJVM, 198.

⁴³³ Nyug 1912/1. Elek Artúr, *A magyar író és kiadója*, It 1912, 119.

⁴³⁴ Nyug 1912/8. Babits Mihály, *Dante fordítása*, It 1912, 342–343.

⁴³⁵ Nyug 1912/2. Szabó Dezső, *Berzsenyi Dániel*, It 1912, 143.

⁴³⁶ Nyug 1912/4. Szabó Dezső, *A Falu Jegyzője*, It 1912, 213.

kező véleménynek ostobasággá deklarálása.⁴³⁷ Ennek a kritikának megvolt a jövője. Az 1920-as évek elején Szabó Dezső azt írta Horváth János Petőfi-könyvéről: „abszolte nem mond többet, mint az én 10–15 oldalas tanulmányom”⁴³⁸

Gyulai Pál „Jókaival szemben elfoglalt álláspontját újabban sűrűn kifogásolják.” – kezdődött Schöpflin Aladár *Gyulai Pál posthumus könyvének* megítélése. – „De kétségtelen, hogy úgy esztétikai, mint erkölcsi tekintetben a Gy. álláspontja a magasabbrendű. Azt sem mondhatni, hogy »sohasem tudta megérteni a szemelattára kifejlődő modern hírlapírást«. Sőt nagyon is megértette s azért utálta. Valamit megérteni, nem annyit jelent, mint belenyugodni. Azt is sokat hangoztatják, hogy Gy. kritikai gondolkodása a hatvanas évek óta nem »fejlődött« s hogy amit egyszer megírt, azt mindvégig szószerint fenntartotta. De hisz épen ez az ő fontossága: ő a magyar klasszicizmus kritikusa, pártkritikusa, ha úgy tetszik; annak a diadalért küzdött, annak mennél tartósabb uralmát követelte és szolgálta, attól ő nem tágíthatott, ahhoz képest minden egyebet csak hanyatlásnak, tévelygésnek láthatott, annak a mértékével »ellenőrzött«, annak az igazáért polemizált. És méltán, és jól is tette. Ilyen emberre, ilyen pártkritikusára a magyar klasszicizmusnak még ma is szükség volna. A mi nemzeti klasszicizmusunk (tessék összevetni a franciával!) sokkal rövidebb ideig volt kétségbe nem vont uralmon, semhogy művészi, nemzeti s általában erkölcsi értékei az őket megillető, egyetemes hatásra tettek volna szert. S hogy véleményét lépten-nyomon nem változtatgatta, hogy nem lett az a »nagy megértő«, aki mindenbe beleéli magát: egyéniségét épen legtisztéletreméltóbb s legértékesebb oldalát jellemző sajátság. Aki a gondolkozást, és ami annak eredménye: az *ítélkezést*, nem becsüli annyira, hogy emberileg bizonyos állandóságot szánjon neki, aki ma csak azért mond á-t, hogy holnap b-t mondhasson, aki eleve tudja, hogy ítélete csak pillanatnyi vérmérsékleti konstellációk eredménye: vagyis, aki – mint szépelegve mondják, – örökké »fejlődik«: lehet érdekes, szellemes, sőt hasznos ember is, de nincs kritikai lelkiismerete. Már pedig, aki ítéletet mer mondani, gondolja meg előbb alaposan, s ha úgy érzi, hogy holnap már nem tudna helyt állani érte, inkább tartsa meg magának. Gy. igenis az igazi, a par excellence kritikus egyéniség; nem azért nem fejlődik, mert fejlődésre képtelen, hanem, mert minden egyes ítéletével fejlődési képessége legmagasabb fokára lép; nem ujságírói könnyelműséggel veti papírra ítéletét, hanem úgy megfontolja, hogy azon soha többé módosítani ne kelljen. Lehet, hogy más is, lehet, hogy Schöpflin is így érti, de sokszor, amit »jellemezésük« mond Gy.-ről, értékelésnek és pedig a »megértő« kritikánál alacsonyabbra értékelésnek tetszik.⁴³⁹

A kritika ilyen értelmezése nemcsak elvi szinten és Gyulaira értve, hanem a követelményként megfogalmazóra nézve is áll. Hangsúlyozandó annak a viszonynak ro-

⁴³⁷ Nyug 1912/19. Szabó Dezső, *Petőfi művészi fejlődése*, It 1912, 494.

⁴³⁸ *Panasz*, Bp., Genius, 1922, 86.

⁴³⁹ Nyug 1913, 12. Schöpflin Aladár, *Gyulai Pál posthumus könyve*, It 1913, 489–490.

konsága, amely Gyulai és közte fennáll: ez az „ujságírói könnyelműség” elítélése. Ez majd megnyilatkozik akkor is, amikor Horváth János 1924-ben a Kisfaludy Társaságban nem vállalta azt, hogy a Jókai-ünnepélyen beszédet mondjon. Erről szól a legifj. Szász Károlynak írt levele.

„Az ülés után Vargha Gyulával mendegélve hazafelé, őszintén feltártam előtte, hogy miért nem szeretnék Jókairól *ünnepi* alkalommal értekezni. Ezt palam et publice [azaz nyilvánosan] nem mondhattam meg; de hosszas habozás után beláttam, hogy *neked* idejében meg kell mondanom.

Az egész mindössze ennyi. Jókai rendkívüli írói kvalitásait én teljes mértékben tudom ugyan becsülni és méltányolni, de őt magát nem szeretem, sőt őszintén megvallva nem is tudom tisztelni annyira, hogy fenntartás nélkül átengedhessem magam annak az ünnepi hevületnek, melyet ily jubiláris alkalmak minden kritikai szabadság ellenére is megkívánnak az előadótól. Értekezést, tanulmányt tudnék írni róla; ez a kis ellenézésem nem zavarná meg ítéletemet: az *ünnepélyes hangot* azonban zavarná, engem pedig nagyon feszélyezne. A legnagyobb magyar írók sorában ő volt az első, aki – nehéz ezt jól kifejezni – engedményeket tett bizonyos zsurnaliszta etikumnak. Nem tudok én róla semmi rosszat, de erősen érzem, hogy nincs meg benne az a jellembeli magasrendűség, amely Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Deák, Gyulai előtt mély hódolatra készített. Ő megbontotta ezt a gyönyörű sort. Ki tudnám ezt részletesebben (s kevésbé drasztikusan) is fejteni; meg tudnám mutatni ez etikai jegy esztétikai jelentkezését is műveiben; ki tudnám mutatni, hogy a Jókai–Gyulai pörnek voltaképp ez a punctum saliens [azaz veleje]; s mindezek elmondásával könnyítvén magamon, fel is tudnék melegedni írói kiválósága elemzése közben. De ezt elhallgatva (amit pedig a jubiláris alkalom megkívánna), igen esetlen, s engemet fölöttébb feszélyező beszédet mondanék róla.”⁴⁴⁰

Tanulságos az a szakmai vita, amelyet a *Folyóiratok szemléje* Thalyról folytatott Ignotussal. Ő, az Irodalomtörténet összefoglalása szerint, így vélekedett a Nyugatban: „El kell hinnünk Riedlnek, hogy a gyanúban fogott darabok nem kurucballadák. De Thalyról nem lehet elhinni, hogy ezek a balladák az ő művei volnának, mert azok költőisége és művészete sehol sem mutatkozik a Thaly saját neve alatt kiadott munkákban. Ő tehát úgy képzei, hogy a vitatott költemények alapjukban véve igazi kurucballadák, amelyek »egyrészt megmaisodtak továbbszálltukban«, másrészt pedig Thaly is idomított rajtuk.” Horváth János ellenérve ezzel szemben az volt, hogy „A »megmaisodás« csak úgy volna érthető, ha e balladákat a szájhagyomány hozta volna el a kuruckorból Thaly Kálmán füléig. De viszont akkor ép úgy eljuthattak volna azok másnak a füléhez is, és lenne valamelyes nyomuk népköltés-gyűjteményeinkben is. Meg akkor mi oka lett volna forrását elhallgatnia?”⁴⁴¹

⁴⁴⁰ Horváth János legif. Szász Károlynak, 1924. aug. 5. MTA KIK Kt Ms 1022/60.

⁴⁴¹ Ignotus, *Kurucballadák*, It 1914, 54.

Horváth János a társaság első rendes közgyűlésén 1913-ban elhangzott titkári jelentésében az irodalomtörténeti kutatás mellett a jelen irodalmával való foglalkozást jelölte meg.⁴⁴² Ez a cél azonban sem a társaság előadásaiban, sem a folyóirat tanulmányaiban nem, kritikáiban pedig alig valósult meg. Ugyanebben az évben jelentet meg az Élet-sorozatban a *Két korszak határán* című tanulmánykötet. Ennek a kötetnek előszavában, mely csak 1993-ban látott napvilágot, az idézett titkári jelentéssel azonos programot tűzött ki, amely az újszülött irodalom részletes bemutatását is szolgálta.⁴⁴³ Ez a visszamenőleges kritika 1921-ben ismétlődött meg, más történelmi helyzetben és más félhangokkal, az *Aranytól Adyig* egyik fejezetében.⁴⁴⁴ Jellemző az is, hogy a tervezett tanulmánykötetben szereplő, Babits két verseskötetét elemző tanulmánya is csak 1967-ben jelent meg:⁴⁴⁵ ezt nem közölte a Társaság folyóirata, pedig a költőnek több kisebb írását is megjelentette.

1913-ban tapintatlanságnak találta a Greguss-jutalom odaítéléséről szóló vitában, hogy ezt a bizottság referense, Angyal Dávid kapta meg, és hiányolta a tárgyalat dolgozatok szerzői között Schöpflin, Babits és Ady nevét. Közülük az első – írta Horváth János –, „már évek óta finom érzékkel, művelt ízléssel, tisztes modorban, mindenkor komoly irodalmi színvonalon ismerteti s bírálhatja a napi irodalom termékeit”, s Babitsot megítélve „nem kell nyugatosnak lennünk, hogy hivatottságát elismerjük. Kétségtelen, hogy a főntebb elősorolt méltatottak között alig található csak egy is olyan, ki vele műérzék és esztétikai képzettség dolgában a versenyt fölvehetné.” Ady Petőfi-tanulmányában pedig „van [...] igazi szerencsés intuíció, s minden szabálytalansága ellenére is annyi eredetiség, mellyel szokatlan elevenséget visz bele a tárgyalat évkör kritikai képének színeibe”.⁴⁴⁶

Angyal Dávid Budapesti Szemle-beli válasza szerint „a *Nyugatnak* kritikai irányában van valami, ami az irodalomtörténeti társaság céljával, folyóiratának munkakörével ellenkezni látszik. [...] Vajon az irodalomtörténeti társaság miért próbálja segíteni azt a munkát, mely el kívánja szakítani a magyar közéletet a hagyományoktól? [...] Minő részt kíván magának az irodalomtörténeti társaság elnöksége az ilyen próbálgatásban?” „De furcsa az, hogy *rg.* [ez volt Horváth János szignója] csak az egyik irányban lát fiatal tehetségeket s hogy a *forradalmi radikálizmus eszmeköre iránt* ennyi előzékenységet tanúsít.”⁴⁴⁷

Erről a vitáról szól a legifj. Szász Károlynak írt levél. „A nyugatosokkal megint megírtam. Angyal Dávid vádaskodása nagyon rosszul esik. Abban a Greguss-

⁴⁴² *Titkári jelentés a Magyar Irodalomtörténeti Társaság I. rendes közgyűlésén*, HJIKM V, 206.

⁴⁴³ Lit 1993, 5–6; HJIKM V, 235.

⁴⁴⁴ *Aranytól Adyig*, HJIKM V, 420–423.

⁴⁴⁵ *Babits Mihály*, HJIKM V, 339–362.

⁴⁴⁶ *rg.*, betűjeggyel, *A Greguss-jutalom*, HJIKM V, 211, 212–213.

⁴⁴⁷ BpSz 1913, 154. köt., 142, 144.

jutalomról szóló bírálatban, mely folyóiratunk márciusi számában jelent meg, nincs egy mondat sem, a melynek alapján a cikknek radikális alattomoságot lehetne imputálni. Különös végzetem, hogy engem, a ki Tisza István legszemélyesebb politikai híve vagyok, s a ki ez állásfoglalásomat soha, sehol, a legellenségesebb körökben sem titkoltam el, radikális törekvésekkel lehessen meggyanúsítani. És alattomosággal!

Ilyen tévedésre csak az a szerintem végzetes kritikai hiba adhat alkalmat, hogy nálunk a politikát minden életjelenségbe beleviszik, és bele nézik. Én meg, éppen ellenkezőleg, a kritikai tisztánlátás kedvéért, az irodalmi bírálattól minden politikai szempontot távol akarok tartani. Az én kritikám éppen ezért nem is nyújthat felvilágosítást politikai pártállásomról. Más ellenben – s ez esetben Angyal Dávid – minden irodalomkritikai állásfoglalás mögött politikai megfelelést gyanít. Legközelebbi számunkban megjelenik válaszom, melyben szinte személytelenül vitattam meg a vádat s mutattam ki teljes alaptalanságát. Hogy mi mindent hallgattam el ami bánt és elkeserít ebben az ügyben, azt csak én tudom.⁴⁴⁸

Horváth János szóbeli vagy írásbeli kritikája közvetlen munkatársainak írásairól is elhangzott: a galíciai frontról érkezett levelében „Annak a reménynek ad kifejezést – írta Baros Gyula Pintérnek 1916-ban –, hogy egy pár nap múlva személyesen »moshatja meg fejemet« Velezdi Misinek [ez Baros álneve] a Magyar Figyelőben Riedlről irt cikkeért.⁴⁴⁹ Remélem te is ott leszel a fejmosásnál és viszonzásul segítesz egy kissé »megberetválni« Jánost.⁴⁵⁰ Két évvel később Szekfűt emlékezteti arra, hogy „Ferenczit egyszer megbíráltam (álnév alatt az Irod.tört.ben⁴⁵¹); a Műveltség-Könyvtárebéli Magyar irod. tört. legújabb részét ő írta, s erről mondhattam neki nem tetsző dolgokat; de Pintérről s a többi társról is.)⁴⁵² Összefoglaló véleménye ez volt: „Ez a könyv a maga egészében nem jelent haladást tudományunk eddigi állapotához képest.⁴⁵³

Saját kritikáinak belső visszhangját így jellemezte egyik visszatekintésében: „Hol egyiknek, hol másiknak akadt az orrán, ha valamit megírtam; s mindig a »Társaság érdekei« voltak az irányadók.⁴⁵⁴ Ez komoly szerepet játszott abban, hogy a csaknem három évig tartó frontszolgálat első felében, már 1915-ben hivatalosan is meg kívánt

⁴⁴⁸ Horváth János legifj. Szász Károlynak, 1913. ápr. 21. MTA KIK Kt Ms 1022/59.

⁴⁴⁹ V. M., *Riedl Frigyes*, MFigy 1916, III. köt., 371–375.

⁴⁵⁰ Baros Gyula Pintér Jenőnek, 1916. okt. 8. OSzK Kézirattár, Levelestár.

⁴⁵¹ G. Gy. betűjeggyel, *A műveltség könyvtára. XI. kötet. A magyar irodalom története 1900-ig. Ferenczi Zoltán szerkesztése mellett írták Simonyi Zsigmond, Pintér Jenő, Kardos Albert, Endrődi Sándor és Ferenczi Zoltán, HJIKM V*, 784–790.

⁴⁵² Horváth János Szekfű Gyulának, [1918.] dec. 1. EK G 628.

⁴⁵³ G. Gy. betűjeggyel, *HJIKM V*, 790.

⁴⁵⁴ Horváth János Szekfű Gyulának, 1915. márc. 29. EK G 628/2/63.

válni tisztségétől, amelyet a háború miatt csak formálisan viselhetett.⁴⁵⁵ 1917 tavaszán történt leszerelése után a feljegyzések szerint „a titkár rövid időre még e titkári hivatal átvételének elhalasztását kéri”,⁴⁵⁶ az 1918. márciusi tisztújításra azonban már nem jelöltette magát.⁴⁵⁷

A társaság ülésein azonban továbbra is rendszeresen részt vett. 1925-ben Pintér Jenő tiszteleti tagul ajánlotta Négyesy Lászlót, Baros Gyulát és Horváth Jánost, s ezt a választmány egyhangúan támogatta; közülük viszont egyedül Négyesy lett tiszteleti tag, tehát a másik két jelölt nem fogadta el a kitüntető címet.⁴⁵⁸ Pais Dezső visszaemlékezéséből tudjuk, hogy Pintér Jenő, az Irodalomtörténet szerkesztője egy ízben szerette volna meghallgatni Horváth János egyetemi előadását, aki így figyelmeztette: „hogy ha észreveszi a hallgatóság között, feláll és így szól: »Hölgyeim és uraim! álljanak fel önök is, és így fejezzük ki hódolatunkat a körünkben megjelent legnagyobb magyar irodalomtörténész iránt.« Az így aposztrofálandó személyiség – tette hozzá Pais Dezső – valóban a legsúlyosabb – több mint 130 kilós – irodalomtörténész barátunk volt.”⁴⁵⁹

1931-ben Horváth János köszöntő tanulmánya vezette be a 70 éves Négyesy Lászlót, a társaság akkori elnökét ünneplő Irodalomtörténet emlékszámát,⁴⁶⁰ a következő évben – talán egykori tanára kérésére – a társaság alelnöke lett legifj. Szász Károly és Vizsota Gyula mellett. 1933-ban, Négyesy László halála után viszont már nem vállalta azt, hogy az Irodalomtörténeti Társaság elnöke vagy alelnöke legyen.⁴⁶¹ 1938-ban súlyos betegségen esett át, s ezután, orvosi tanácsra, az egyetemi tanárságon kívül lemondott minden egyéb elfoglaltságáról, így a tudományos társaságokban betöltött munkáról is.

---

⁴⁵⁵ Horváth János Szekfü Gyulának, 1915. máj. 17. EK, G 628/2/73.

⁴⁵⁶ It 1917, 462.

⁴⁵⁷ Horváth János Szekfü Gyulának, 1917. dec. 25. EK, G 628/2/115.

⁴⁵⁸ It 1925, 168, 169.

⁴⁵⁹ Pais Dezső, *i. m.*, 28; Iism 2002/3–4, 77.

⁴⁶⁰ Négyesy László, *HJKM V*, 190–196.

⁴⁶¹ Pintér Jenő legifj. Szász Károlynak, 1933. febr. 9. OSzK Kézirattár, Levelestár.

4. Világháború

Önkéntesi éve után két hadgyakorlaton vett részt: 1907 júliusában Kassán és 1909 nyarán Szarajevó mellett. Kassán ismerkedett meg és kötött barátságot Barlay Jánossal a cs. és kir. 34-es Vilmos-bakák magyar gyalogezredében, aki 1952-ben mint nyugdíjas vezérőrnagy fordult hozzá fia, Barlay Ödön Szabolcs cisztercita pap – Horváth János volt tanítványa – üldöztetése ügyében.

1914. június 15-én eljegyezte Fest Erzsébetet. A cipszer család egyik őse, a Kismartonban született Johann Fest a szentgotthárdi csatában való érdemeiért 1667-ben nemességet kapott, akinek fia, Johann Georg 1700 körül Szepesváraljára költözött, s unokájának, Christophorusnak nagy családja a 19. század végén összeállított családfa szerint minden szepesi Festet magában foglalt. Egyik leszármazottja, Fest Imre részt vett az 1843–1844. évi pozsonyi országgyűlésen; Görgey Artúr barátja volt. 1861-ben Szepes vármegye első alispánjának választották, s a kiegyezés után államtitkár lett Gorove István földművelés-, ipar és kereskedelmi minisztériumában. *Gedichte* címmel fia adta ki verseit, magyarra fordított emlékiratai 1999-ben jelentek meg.⁴⁶² Tíz testvére volt: közülük Aurél tisztként harcolta végig a szabadságharcot, Frigyes pedig Erzsébet nagyapja volt.

Édesapja, Sándor előbb szepesváraljai postamester, később mint gazdálkodó tevékenykedett, majd 1903-ban ő, s egy évvel utána családja kivándorolt Amerikába. A hét gyermek közül Sándor itthon maradt, az Eötvös Collegiumban tanult, majd a gimnáziummal párhuzamosan ugyanitt, később pedig a Debreceni Egyetemen angol irodalmat tanított.⁴⁶³ Erzsébet 1908-ban jött vissza és 1912-ben öt hónapig tartó kiutazás után tért véglegesen haza. A család húsz évet töltött el New Yorkban, és 1924-ben költözött vissza Európába. A Szepességet nem láthatták többé, és Graz mellett vettek egy birtokot.⁴⁶⁴

Horváth János önéletrajzi összefoglalása szerint „1914 augusztusától 1917 áprilisáig mint hadnagy, majd főhadnagy, előbb szakasz-, aztán századparancsnok részt vett a háborúban, a debreceni 3. népfelkelő gyalogezred kötelékében a szerbiai, montenegrói és oroszországi (volhyniai) harctéren.” Az utolsó, olaszországi hadszínterre már

---

⁴⁶² Fest Imre, *Emlékirataim*, ford. V. Windisch Éva, s. a. r. Korompay Bertalanné és Korompay H. János, a történeti jegyzeteket és névmagyarázatokot írta Bódyné Márkus Rozália. Bp., Universitas, 1999.

⁴⁶³ Lásd Koltay-Kastner Jenő, *Fest Sándor emlékezete* = Fest Sándor, *Skóciai szent Margittól A walesi bárdokig: Magyar–angol történeti és irodalmi kapcsolatok*, szerk. Czigány Lóránt és Korompay H. János, Bp., Universitas, 2000, XIII–XXXIII.

⁴⁶⁴ Lásd Korompay H. János, *A Fest-családról* = Fest Imre, *Emlékirataim*, i. m., 139–150.

nem kísérhette századát, mert leszerelték, és katonai parancssal az Eötvös Collegiumba vonultatták be.⁴⁶⁵

Kéziratai, közöttük harctéri naplói az MTA Könyvtárának Kézirattárában, egyéb világháborús dokumentumai a család tulajdonában találhatóak. Fő forrásaink mindegyikét a naplók és a noteszek: 1) 1914. november 1.–1915. január 27.: folyamatos napló a szerb hadszíntérről; 2) 1915. január 31.–1915. április 25.: feljegyzések, névlisták, szerb szójegyzékek; 3) 1915. augusztus 18-tól feljegyzések, kimutatások, névjegyzékek, szerb szavak; 4) 1915. április 30.–1916. szeptember 16.: folyamatos napló a szerb, majd az orosz hadszíntérről; 5) 1916. április 9-től névlisták, foglalkozások, fegyverek; 6) 1916. május–augusztus: a feladatokkal kapcsolatos feljegyzések (Styr és Stochod); 7) 1916. szeptember 1-től kiegészítő feljegyzések; 8) 1916. szeptember 17.–1917. április 2.: folyamatos napló az orosz hadszíntérről. Ezen kívül megmaradtak névsorok, katonai jelentések, utasítások, terepvázlatok, térképek, szótárjegyzékek, hivatalos iratok, a lövészárkokban szerkesztett Neu-Casseli Tábori Hetilap és a Stochodi Oroszlán példányai, a frontról írt és a katonáktól kapott akkori és későbbi levelek, fényképek és későbbi, már az egyetemi tanári időszakban írt harctéri igazolások. Ezeket egészítik ki az Eötvös Collegium-i tanításhoz kapcsolódó, valamint irodalomtörténeti és kritikai műveiben található, a világháborúra vagy annak következményeire vonatkozó megjegyzések.

Horváth János 1914 júliusában kéthetes olaszországi utat tett: Rómát és Velencét nézte meg. Onnan írta meg Szekfü Gyulának: „Tudod-e, hogy házasodom?!”⁴⁶⁶ Július 20-án kapta meg behívójegyt. „Nekem, mozgósítás esetére személyre szóló behívót kell várnom” – írta Margittáról az Eötvös Collegium igazgatójának,⁴⁶⁷ akinek legjobb tudomása volt a behívott kollégistákról. A háborús veszteségek személyesen is sújtották Bartoniek Gézát, akinek Emil fia 1915-ben elesett.

„Már az első, részleges mozgósítással bevonultam” – szövegezte levele Pais Dezsőnek.⁴⁶⁸ „Egyelőre címem: Debrecen, 3. népfelk. gyalogezred, 2. pót század. [...]”⁴⁶⁹ Társaság, folyóirat szünetel.” „Még Debreczenben” – írta Bartoniek Gézának, s így folytatta: „További rendeltetésünk felől teljes bizonytalanságban vagyunk. [...] A mi tábori századaink a szerb határon vannak; nem tudjuk, azok után megyünk-e majd, vagy felfelé. Akárhová visznek, készek vagyunk menni. Népfelkelőink igen érett, komoly, használható emberek; ha kiképzésükre kellő idő jut (a mi eddig a sok őrszolgálat miatt hiányzott), bátran elindulhatunk velük. [...] Hogy mikor lehet vége a háborúnak, nem

⁴⁶⁵ Lásd Korompay H. János, „Már az első, részleges mozgósítással bevonultam.” *Első világháborús dokumentumok az irodalomtörténész Horváth János hagyatékában*, HadtKözl 2014/4, 807–829.

⁴⁶⁶ Horváth János Szekfü Gyulának, 1914. júl. 8. EK G 628/2/48.

⁴⁶⁷ Horváth János Bartoniek Gézának, 1914. júl. 26. ECMDKLev I/a/7/19/32.

⁴⁶⁸ Horváth János Pais Dezsőnek, 1914. aug. 24. Korompay Klára, *i. m.*, 96.

⁴⁶⁹ A () a kézirat, a [] a szövegtörlés jele.

is sejtjük, de én azt hiszem, hogy még a vége után is sokáig fegyverben maradunk. Ezt a tanévet rászántam.”⁴⁷⁰ Ő sem tudhatta, meddig tarthat majd ez a hadviselés, s azt sem, hogy milyen sorsa lesz 1918 őszén a hazatérő katonaságnak.

Szeptember 21-én parancsot kapott az első feladatra, egy hídőrségre: „Karczagon (helyesebben Apavárán) mindössze 4 napig voltam.”⁴⁷¹ A Collegium igazgatójának kérésére elküldte arcképes igazolványát, a következő megjegyzéssel: „érvényét csak meghosszabbítják 1915. okt. 31-ig; kérdés azonban, hogy »érvényben« lesz-e addig a tulajdonos is?”⁴⁷²

1914. október 19-én indultak Debrecenből; Horváth János az I. század 3. szakaszának parancsnoka volt. A szerbiai harctéren a következő nevezetesebb ütközetekben vettek részt: 1914. november 26–27.: a Kolubara torkolatánál; 1914. december 7–9.: Valjevó⁴⁷³ mellett; 1915. november 23–24.: Trebinjétől délre; 1915. december 3.: Tresnjevica ellen.

Az első időszakról ez szerepel naplójában: „Okt. 19. d. e. 11^h Indulás Debr.ből. Okt. 20. este 7: érk. Batajnicára. Okt. 21. r.[eggel] 6.: ind. Batajnicáról, d. u. 5: érkezés Ašanjára. Okt. 21. d. u. 3–7: Obrežre. Okt. 24. r. 9–12: Vitojevcibe. — . — 1914. *Vitojevci*. Nov. 1–2. Erős lövöldözés Ny-ról (Sabac felől). Kivált éjjel. Nov. 3. (?) A tőlünk jobbra eső 32-eseket felváltotta a 67. menetzlj. (19. pécsi ezred). Nov. 5. Érkeztek Vitojevcibe a 10. huszárok (Zágrábiak, 1 escadron. Jankovics kapitány). Nov. 7. Érkezett a 6. npfk. gy. e. egy zlj-a (Zombor); aznap d. u. el is ment (Klenak felé). Ugyanakkor a 10. huszárok is elmentek, de estére visszajöttek. Nov. 7. Erős ágyutűz a DNy-ra eső szerb hegyekre. Nov. 8. d. u. A 10. huszárok elmentek. Nov. 9. Tülfelől a mieink egyre közelednek. Nov. 10. Már a mi 3. örsünkkel szemben vannak huszárjaink. D. u. a ballon captif Vitojevci Ny. szélére jön. Nov. 11. reggel: tüzérség érk. Klenakról 18-as ágyúkkal (6. ezr. Komárom). — . — Nov. 14. reggel a szerbek kilakoltatása. Nov. 14. d. u. 2–½ 8: Vitojevciből Obrežen át Ašanjára. Nov. 15. reggel 7–d. u. 1: Ašanjáról Dečen át Dobanovciba. Itt van az egész ezred: Tamásy altábornagy. Nov. 16. délben találkoztam Kerekes kapitánnyal, Havassal. Nov. 17–20. feltűnő kevés ágyuszó. Nov. 19–20. Egy-egy kis hó. 20/21. éjjel: fagy. Nov. 21. Élénkebb ágyutűz hallatszik. Nov. 21. d. u. 1-kor riadó; 2-kor indulás; Szurcsin keleti kijáratánál pihenő, tábori őrsök felállítása (ágyutűz hallik Boljevci felől). Este ½ 7-kor indulás vissza Dobanovciba. Nov. 23. d. u. 3-kor ind. Szurcsin–Jakovón át Boljevcebe. Érk. 9-kor. – Boljevceben nincs járda. – Fenek kolostor felgyújtva.”

Így számolt be Bartoniek Gézának első, a viszonyokkal ismerkedő, egyszerre ironikus és megnyugtató levelében: „Igen jól érzem magam jelenlegi granicsár szere-

⁴⁷⁰ Horváth János Bartoniek Gézának, 1914. szept. 3. ECMDKLev I/a/7/19/49.

⁴⁷¹ Horváth János Pais Dezsőnek, 1914. nov. 23.

⁴⁷² Horváth János Bartoniek Gézának, 1914. okt. 15. ECMDKLev I/a/7/19/33.

⁴⁷³ A helyneveket a kézirat szerint írjuk.

pemben. Nagyon érdekes, kellemes és egészséges szolgálat. Az ágyudörgés megszkott, kedves, lágy zene. Távcső és pisztoly: leghívebb barát. Veszedelem nem nagy. A nappalok pompásak, nyugalmasak. Alkonyattal a lehetőségek gazdag sorozata kezdődik.”⁴⁷⁴ Pais Dezsőnek november végén tudósít: „Öt hét óta itt vagyok a déli harctéren, de csak a szélén. Nincs semmi bajom.”⁴⁷⁵

A valódi háború azonban elkezdődött az ő számukra is. „Nov. 25. Reggel 5-kor sorakozó; de aztán visszakozz. – Reggel ½ 8-kor riadó; dereglyéken át a zabreži zacskóba; ½ 9-kor szerb területen; a Száva szerb partján táboroztunk d. u. ½ 5-ig. Az egész ezred átjött. D. u. ½ 5-kor indulás; Zatrež keleti szélén egy üres házban a légénység berakta a hátbőröndöt, úgy mentünk tovább, a Száva partján, a Kolubara torkolatán innen vagy 2000^x-re. Ott kint éjszakáztunk. Még este megkaptuk a parancsot a másnapi támadásra: 1. és 4. század reggel 3^h 40-től 4^h-ig a Kolubara partján tüzeltek, [?] – 2. és 3. sz. átkel a Kol. tulsó partjára; ezalatt a 104. Brigade Obrenovácnál, a hidon megy át. Nov. 26. reggel ½ 3-kor indulás; 4-kor a Kolubara partján tüzelés, azután vissza a Száva partjára. De a 2. század átkelése nem sikerült, súlyos veszteségei voltak, megsebesült Erdélyi, Parecz, Króh hadgy. – Később virradatkor új parancs; [...] századok a Kolubara partján tüzelnek; 1. század tartalék (roham reánk, hátulról, saját csapataink részéről). Nov. 26. egész nap tartalékban; d. u. 4 óra tájban: 1. és 3. század előőrsöket állít a Kolub. partján, a többi bevonul készülségnek oda, ahol megháltunk volt. Mi (1. század): előörs, a Kolub. balpartján, torkolatától kezdve befelé vagy 1500^x vonalban. Egész éjjel nyugtalanító tüzelések; a főörs keresztútúzenben, a folyó kanyarulatai miatt; sokan azt hiszik, hogy szerbek lőnek ezen a parton. – Az 1. század vesztesége aránylag kevés, az én szakaszom 2–3 ember; éjjel megint 3 ember sebesült meg. A 2. századnak több mint fele elesett, vagy sebesült. Nov. 27. reggel 8-kor parancs, hogy átveszem a 2. század parancsnokságát. A főörstől bementem a zlj. készülség telepére. Nov. 28. este 6-tól nov. 29. regg. 3-ig: Zatrež, Obrenovac–Novozeno-n át Stabline állomásra; ott aludtunk, onnan nov. 29. regg. 8-kor Lisopoljén át a Lukavica-híd mellé; ott éjszakáztunk. Zlj-unk a 29. Inf.[anterie] Tr.[uppen] Div.[ivision] tartaléka (Polesenski tábornok). Nov. 30. reggel 5-kor: 2. és 3. század a 94. gy. ezredhez beosztva, átkel a Lukavicán s annak jobb partján északra vonul a Δ 180-nal egy magasságba, Major Kellernél jelentkezünk. Mindjárt beküldenek a fedezékre; a 2. és 3. század közt egy 94-es század. Én a 94/16. sz.-tól jobbra, a 94/15. sz.-ot váltottam fel (reggel ½ 10.kor); csakhamar jelentik a 94-es patrouille-ok, hogy a szerbek a hegyről (Δ 180) elvonultak. Délben parancs, hogy 2. és 3. sz. Konaticé templomához vonuljon be; a 94-esek és más csapatok ellepik a Δ 180-as hegyet. Nov. 30. d. u. az egész ezred Konaticén. Éjjel egy sütőházban aludtam, nov. 25. óta először fedél alatt. Dec. 1. d. u. 3 az ezred átmegy Stekičevičre, mint hadtest tarta-

⁴⁷⁴ Horváth János Bartoniek Gézának, 1914. okt. 28. ECMDKLev I/a/7/19/34.

⁴⁷⁵ Horváth János Pais Dezsőnek, 1914. nov. 23.

lék. Századom Konaticén marad, hogy a d. e. a harctéren összegyűjtött szerelvényeket rendezze, őrizze, számba vegye és Obrenovacra továbbítsa. Dec. 2. századommal Konaticén. Gyönyörű napfényes idő. Foglyok. Szerelvények számbavétele.”

Erről a következő, az ütközet méreteit jellemző jelentés született:

„A M. Kir. 3. népfelk. gy. ezred Parancsnokságának, Stekičević
Konatice, 2. December 1914. 2 nachm.[ittag]

Jelentem, hogy a konaticei templom mellett felhalmozott s a falu határában több helyen együvé hordott felszerelés a következőképen oszlik meg:

Saját fegyver:	1948 drb.;	szerb fegyver:	2087 drb.
" töltény:	150 rakasz,	" töltény	98 rakasz.
" tölténytáska:	1325 drb.,	" tölténytáska:	1115 drb.
" gépfegyvertöltény	11 ládika;	—	
" zárdugattyu	30 drb.;	szerb zárdugattyu	95 drb.
" szurony	512 "	" szurony	871 "
" hátbőrönd	1776 drb.	—	
" sátorlap	912 "	—	
" pokróc	336 "	szerb pokróc	120 drb.
" bakkancs	437 pár		
" könnyű cipő	98 "	—	

s ezenkívül még szijjak, tarisznyák.

Ez anyagnak egy nagy része (majdnem fele) még nincs benn a templom mellett, hanem a falun kívül messze, ahol a 3. zlj. tegnap otthagya. Bent a faluban is több házban találok összehordott szerelvényeket s folyvást szállítom be a templomhoz.

Obrenovac felé eddig csak 700 fegyvert és 20 rakasz töltényt tudtam továbbítani, mert üres szekér alig érkezik. A fogva tartott férfiak száma: 220; ebből katona csak 37.

Überbringer: Tóth András tizedes

Dr Horváth János
hadnagy”

A harctéri napló így folytatódik: „Dec. 2. este ½ 8: távirati parancs a Korps-Kommandótól, hogy »ha van még egy század Konaticében a 3. népfelk. ezredtől, az vonuljon be *Meljákon* át az ezredéhez«. (Megelőzőleg d. u. 2-kor már jelentést küldtem Stekičevićre az ezredhez, de már nem volt ott. Este 7-kor pedig táviratot adtam fel Obrenovácra az Etappen-Stat. Comm.hoz, hogy a szerelvények s foglyok további őrzése iránt intézkedjék.) Dec. 2. Korps Komm. távirat. »Nummer: 35 Klasse S.«; feladva 6⁴⁵ Obrenovác; érk. este 8-kor. Dec. 3. reggel az obrenováci Etap. St. Comm.tól válasz: a foglyokat 10 emberrel kísértessen be; lőszerök őrzésére később intézkedik. Lőszereket átadni Ferenczi Sándor csendőrőrmesternek (23. portyázó különítmény).

A foglyokat Ursz György tiz.re bíztam (vele 10 ember). Századommal ½ 7-kor elindultam át Meljáknak, (Stekičevićig egy volt szerb zsandár: Miljén Tritics vezetett). Meljákon át este 7-kor értem utól az ezredet, Rušanj-ban. Dec. 4. d. e.10. d. u. 4ig: Resniken, Dedinjén át Belgrádba. Éjszaka a kaszárnya istállójában. Este riadó (?) Dec. 5. d. u. 2. ind. Mizigevo felé, de visszatérítettek s tovább este 10-ig Zarkovora. Dec. 6. regg. 4–este 5-ig: Obránovácra. Ott vonatba. Dec. 7. reggel 4-kor érck. Valjevoba (csak 1., 2. sz.). Dec. 7. r. 8-kor Valjevótól északnyug.ra a Pulv.[er] M[a]g[a]z.[in] mellé táborba (Corps [...]). Estére be a kiürített P. M.ba, árkok ásása után. Lassú tűzérési harc kezdődik s dec. 9. r. fokozatosan erősödve gyalogs. tűzbe megy át. 1. sz. az árokban, 2. sz. tartalék, mi a P. M.ban. 1 óra tájban shrapnelt kaptunk; a 2. sz.ban egy sebesülés (Bényei). 2 órakor visszavonulás megkezdése É.nak, vagy 20 km-re Valjevótól. Este 10-kor táborba szállás.”

Megmaradt az a levélváltás, amelyben Horváth János szomszéd tisztársától kért információt (s amely jól jellemzi az előzetes felkészítés hiányát):

„Valjevo. Mit tudsz az ellenségről? Melyik világtáj felől várható? Frontod merre van? Szerelvény fent van-e? Általában miféle rendeltetéssel vagyunk itt? (Tartalék?)

Dec. 8. d. u. ½ 2

Horváth”

A válasz: „ad 1. semmit. 2. délkeletről. 3. délkeletnek. 4. igen, emberek fekdnek, pipálnak a beosztásban. 5. hadtest tartalék. Sánta fhdgy”.

Horváth János eltette Az Est 1915. január 20-i számában megjelent „104-ik veszteségi lajstrom”-ot, amely a megsebesült, az elesett és a hadifogságba jutott magyar tisztek listáját tartalmazta, aláhúzva az ezredében szereplőket. Lapszéli jegyzete: „3. ezs. 20. A Kolubara melletti és Valjevói veszteség” (megsebesült 14, meghalt 1, fogságba esett 5). Ezt egészíti ki egy másik, 1914. december 14-én kelt hivatalos sajtójelentés a szerb harctérről: „A Drinától délkeleti irányban indított offenzívánk Valjevótól délkeletre nagy tulerőben levő ellenségre talált. Ez nemcsak offenzívánk feladását, hanem azt is okozta, hogy sok hét óta hősiezen, de nagy veszteségek mellett szívós harcokat vívó csapatainknak messzebbre kellett visszavonulniok. Ezzel szemben áll Belgrád bevétele.”

A visszavonulást így rögzítette a harctéri napló: „Dec. 10. tovább északra Bornjakig. Dec. 11. tovább északra Sabac közelében (r. 3–d. u. 5). Dec. 12. tovább északra Sabácon át, d. u. ½ 2-re magyar parton. (Mióta Obrenovácon vonatra ültünk, a század konyhája, s a train nem volt velünk.) Klenak és Platicevo közt erdőben táborozás. Dec. 13. Platicevo–Nikincin át Budjanovcira. Dec. 14. Tovább Rumára (½ 12). Dec. 15–16. Rumán (mennydörgés). Sánta fhdgy. Dec. 17. r. 6–este 5-ig: Budjanovci–Nikincin át Platicevoba. Dec. 18. d. e. 11–d. u. 1-ig a 2. századdal Hrtkovciba partvédelemre.”

Erről a következő dokumentum maradt fenn: „Telefonjelentés. Hrtkovci, 1914. dec. 19. d. u. 6. Dandárparancsnokságnak. A 3. népfelkelő gyalogezred 2. százada a

Szávapartot Jaraktól Hrtkovciig és Hrtkovcától délre a 80-as magassági pontig biztosítja tábori őrsökkel. A főors Hrtkovci déli kijáratánál tartózkodik. A helyzet az egész vonalon nyugodt; szerb részről a mozgolódásnak semmi nyoma sem észlelhető. Dr Horváth János hadnagy.”

A napló így folytatódik: „Dec. 20. d. u. 6-ra felváltott bennünker az 5/2 hadtáplj. Dec. 21. r. 7–11. Klenakra. Ott még d. u. felállítottam a táb. őrsöket. (Postaszám: 151). Dec. 22. Változtatás az Abschnitten. Dec. 24. Délben felváltott a 8. hadtápezred (Lugosról). D. u. 3-kor vonattal (!) Nikincibe (félóra). – Itt kaptunk új tisztet; a 2. sz.-hoz, Klein, Aubermann, Döme, Birkner. Később, jan. 5 (?) jött Tabakovich főhdgy. átvette tőlem a szpar.ságot.

1915. Jan. 17.: csomagot kaptam hazulról. Jan. 18–19.: hó. – Jan. 19.: Platicevón a 4. sz.-dal együtt, »műszaki munkák« végzésére. Jan. 26.: Hrtkovciban a »támpont« meg szemlélése. Jan. 27. este tudtam meg Annus leveléből, hogy Ákos már dec. 25-én orosz fogságban volt” (azaz egyik sógornője írta meg, hogy öccse fogságba esett).

Az 1914-es eseményeket az 1914. november 27. és 1915. január 5. közötti részletebb beszámoló egészíti ki, és az az összefoglalás, amely Bartoniek Géának szolt: „Folyvást bolygunk, mint a cigányok, szinte az érthetlenségig. Ide, a magyar Szávapart egyik legtöbbet szenvedett, összevissza ágyuzott, lakatlan községébe úgy jöttünk, hogy állandóbban itt maradunk partbiztosításra. Harmadnapja vagyunk itt, de már holnap beljebb megyünk egy pár faluval, ÉK. felé. Pedig jó lett volna egy kicsit megpihenni. Nagyon megviselte az ezredet a szerbiai 3 hét. Veszteségeink nagyok voltak; sokat koplaltunk, fáradtunk; sohasem vetkeztünk le, kint éjszakáztunk. Alig van köztünk egészséges ember. Magam is csődöt mondtam: erősen meg vagyok hülve s hasmenésem van, mint majd mindenkinek. De a szolgálatot tudom teljesíteni, s ha egy pár napi nyugalmas, rendesebb élethez juthatunk, hamarosan rendbe jövök. Azt hittem, itt már elérkezett ez a kedvező időpont, de csalódtam. Harmadnapja hogy itt vagyok, de már két féle parancs szerint állítottam fel őrseimet a parton, a mi ilyen náthás embernek, ily csúnya szeles időben, s olyan hosszú partvonalon elég nagy zaklatás. Most kezdtem volna már fáradalmaim gyümölcsét, a jó lelkiismerettel való pihe-nést élvezni, s most megint odébb állunk, fogalmam sincs róla milyen feladattal.

Fogalmam általában nem sok dologról van, legkevesebb a szerbiai visszavonulás-ról, ami tagadhatatlanul csüggesztőleg hat rám. Még azt sem tudom biztosan, kiürítettük-e Belgrádot is?

Általában *felháborító* dolog, amit a katonai posta művel, illetőleg nem művel. Egy teljes hónapja nem kapunk postát! [...] Hát ha az ember annyit kinlódik és vergődik odaadással és zúgolódás nélkül, annyit elvárhatna legalább, hogy ne szakítsák el végkép az otthoniaktól. Azt értem, hogy Szerbia belsejében nem jöhetett utánunk. De már két hete magyar földön vagyunk!”⁴⁷⁶

⁴⁷⁶ Horváth János Bartoniek Géának, 1914. dec. 23. ECMDKLev I/a/7/19/35.

1915. január 23-án az Irodalomtörténeti Társaság válaszmányi ülésén „Baros Gyula bemutatja Horváth János titkár levelét ki szíves üdvözetét küldi a harcterről. A válaszmány szívből viszonzozza az üdvözetet.”⁴⁷⁷ Egy hónappal később a Kodály Zoltánnak írt levél a Nyugat felől érdeklődik: „Nyugat? – Nyugat? Hát megvan még a népfelkelés B. alosztályának ez egykori irodalmi organuma? Ha megvan, előbb kol-dussá, aztán katolikussá, végezetül pedig magyarrá kell tenni. Nagyon szeretném tudni: munkatársai közül hány van a csatatéren?”⁴⁷⁸

A déli harcterről szintén Kodály Zoltánnak küldött levelében többek között ez állt 1915 tavaszán: „Itt minden tiszt cenzora a maga legénységének, s a saját levelének.”⁴⁷⁹ Ez a feladat azonban, az ellenőrzés kötelessége mellett, kapcsolatban állott azzal a munkával, amelyet egész életében folytatott: érdekelt az az írástudás, amellyel bihari katonái rendelkeztek, főképpen azért, mert nyelvük és formulakincsük az ő világuk, kötődéseik és értékrendjük megismerésének eszköze volt. Erről tanúskodik az a levél is, amelyet a könyveket neki rendszeresen küldő Szekfű Gyulának írt: „Tudod-e, hogy nagy kedvem volna még eféléket olvasni: háboru, modern történet, politika, utazások, »népisme«, azaz antropológia.”⁴⁸⁰ Kezdte betűhíven lemásolni az érdekesebbnek talált levlérészleteket, s így egy 25 darabból álló gyűjteményt állított össze. Különösen fontosnak találta a versben írt leveleket vagy levélkezdeteket, amelyekből néhányat idé-zünk:

Ugyan édes szívem, drága feleségem
Mit nem engedél meg ha lehetne nékem
Hogy ne törnéd magad épen úgy annyira.
Hiszen tudom, hogy hagytalak ugyis oly sok bajba
Istenem istenem ugyan mit is tettem
Hogy a te sziveden oly sebet ejtettem.
Nekem volt reményem benned édes szívem
Hogy megengedsz te nékem ha nem is jót tettem.
Voltam már én jó is, hiszem hogy leszek is
Ha te édes szívem bennem nem bízol is.
Bánatos szívemmel sajnállak tégedet
és sajnálom kedves árva gyermekinket. [...]
Nem írok már többet leveletem zárom
Csókollak óh sokszor fájós szívű párom.⁴⁸¹

---

⁴⁷⁷ It 1915, 56.

⁴⁷⁸ Horváth János Kodály Zoltánnak, 1915. febr. 26. Kodály Archívum.

⁴⁷⁹ Horváth János Kodály Zoltánnak, 1915. márc. 24. Kodály Archívum.

⁴⁸⁰ Horváth János Szekfű Gyulának, 1915. ápr. 18. EK G 628/2/71.

⁴⁸¹ Makai Péter, 1915. márc. 3.

Kedves feleségemnek. Emlék a messze távolból.
Nagy messzeségben járok kelek
Biztonságot itten nem is lelek.
Ezért emlékül küldök egy arcképet
Ha a sors kiragad közületek, ezen képet ne feledjétek.⁴⁸²

„Indítom levelem szép magyar hazámba Szeretett hitvesem egyetlen gyermekem szomorú szívetek vigasztalására légyetek nyugotak édes othonodba mint én vagyok it ez idegen honba hiába bánkódunk nem segít az rajtunk csak az egy jó isten gondoskodik rólunk”,⁴⁸³ a többi prózában folytatva. „Ezen levelem hozád elbocsátom szerető szivedet feledni nem tudom bár mere gondolok te vagy az eszembe isten túgya mikor borúlsz szerető keblemre búbanatos szived szerető szívembe vigasztalást lelne”,⁴⁸⁴ a többi prózában folytatva.

Horváth János összehasonlításai szerint „a legrégebb formula” ebben a levélben található: „Kedves feleségem tudósítlak sorsom és állapotom felől hogy egészségem hála istenek jó van mejhez hasonlót kívánok mindnjájaknak”. Gyakori kezdet – tette hozzá – „Indulj meg ceruzám egy levelet írni, az én kedves családomat rólam értesíteni.” Gyűjtését kiegészítette a számára ismeretlen szavakkal; erre tisztí legénye is szolgált példával: „»A szappant majd *kiköcsölte* a gyerek« (szappanfőzés; bottal kavargatta. Károly mondta).” A majdani nyelvészprofesszor Pais Dezső levelére pedig így reagált a Homéroszt idéző Eötvös Collegium-i tanár: „Idézeted (»H.[unnia] nyög letiporva») ódon irodalmi fájdalmakat ébresztett fel bennem; ma éjjel nem fogok tudni aludni. Különben most jól vagyok s pihenek. Meddig? – az istenek térdén fekszik.”⁴⁸⁵

Petőfi *Arany Jánoshoz* írt versét idézve ezt írta Kodály Zoltánnak: „járőrparancsnok vagyok, s így ugyanazt folytatom, amit otthon nem egészen dicstelenül kezdék: megállapítom s jelentem az ellenség hadállásait, – míg véletlenül le nem lönek; elfogatni azonban nem engedem magam.”⁴⁸⁶ Ez az irodalmi, a Nyugattal kapcsolatos vitákra való utalás azzal az elhatározással zárult, amely összefügghetett a Kolubara melletti és a valjevói ütközet veszteségeivel és Ákos öccse korai fogságba esésével (aki csak nyolc év múlva szabadult Szibériából).

Gondolkodásának, s így levelezésének egyik fő tárgya a katonatársai sorsával és a halállal való állandó szembenézés. „Mást mindig többre becsül az ember magánál, ha az a más nehéz helyzetben van, vagy már megtette azt, amit én még nem. Az elesetteket, s az északi téli harcok szenvedőit sajnálom, becsülöm, tisztellem én is. De ha én eltalálnék esni, egy mákszemnyivel sem tisztelném jobban magamat. Meg is tiltom,

⁴⁸² Győri Imre, 1915. ápr. 13.

⁴⁸³ Bagoly László, 1915. máj. 4.

⁴⁸⁴ Péter Sándor, 1915. máj. 4.

⁴⁸⁵ Ruzitska József: *Hunnia nyög letiporva*. Horváth János Pais Dezsőnek, 1915. febr. 17.

⁴⁸⁶ Horváth János Kodály Zoltánnak, 1915. márc. 24. Kodály Archívum.

hogyan – ha ez csakugyan megtörténne – hősnek tegyetek meg. Csak annyit mondjátok, hogy »kár, hogy olyan korán elhalálozott szegény.« De sirassátok a nőt és holtig sajnáljátok, mert azokat többet semmi meg nem vigasztalja»⁴⁸⁷ (Szekfü ezt így kommentálta a levél kéziratán: „Ugy látszik, meg akar házasodni.”) Leendő feleségével folytatott levelezése, Horváth János akkori kívánságának megfelelően, nem maradt meg.

1915. június 16-án meghalt nővére, Ilka. A temetésre utazásról a következő feljegyzéseket találjuk: „Jún. 19. du. 3-kor indultam kocsival Ašanjáról; este 11-kor vonattal Ó-Pármáról; 20. déli 12 – este 9³⁵ Bp.; 21. délben Margitta (Keresztúrtól gyalog); 24. reggel 5: ind. Margittáról, este 11-kor Nváradról; 25. de. 9–du. 2⁴⁵ Bp.; 26. reggel 3.: Ašanjára ér.”

1915. november 14-én az 1. század parancsnokságát vette át. A montenegrói harcból a következőt emeljük ki: „III/12. Népfk. Zlj. Parancsnokságnak. Han Trebinjétől délre 3 km. 1915. nov. 24. dut. 4⁴⁵. Az imént érkezett rendelkezésre vonatkozólag jelentem: Tegnap dut. kapott parancsom értelmében a 6/II. Jagdkommandót, mely Han Trebinjétől délre mintegy 3 km.-re ellenséges erővel áll szemközt s nem tud előre jutni, Trešnjevica faluig előbbre kell vinnem. Ez az ellenséges vonal a Han Trebinje-től délnyugatra vezető utat tartja elzárva egy hegygerincen, mintegy 2000^x szélességben, a »Qu. Trešnjevica Vrelo«-tól északra, körülbelül 2000^x-nyire, ahol az említett útnak nyugat felé erős kiszögellése van. Arcvonala északnak néz, erejéről megbízható adataim nincsenek. Ma reggel óta állandó támadásban vagyok s az ellenséget jobb szárnya felől megkerülve, sikerült két hegyháttal balra szorítanom. Ezzel egyidejű frontális támadásom azonban eddig nem vezetett eredményre. Az én támadásom tehát végeredményben a Trešnjevica Vrelo-tól nyugatra fekvő magaslat birtokát is célozza, s így azt hiszem, a támadás folytatásával a most kapott rendelkezésnek is eleget teszek.”

25 évvel később, 1940-ben harctéri feljegyzései és jelentésmásolatai alapján a következőképpen igazolta Svastits Géza, akkor tart. hadapródmester világháborús szolgálatát: „1915 nov. 23–24-én már derekasan kivette részét egy kisebbszerű ütközetből, melyet bizonyos külön feladattal megbízott századom Sjenicától délre, a Han Trebinje és Tresnjevica közti úton előnyomulva volt kénytelen megvívni. (L. Specialkarte 33. XXII). Nem sokkal utóbb, dec. 3-án, nagyobb kötelékben Tresnjevica felé nyomulva tovább, Svastits Géza maga kérte, hogy a támadásra szánt rajvonalak legelsejéhez oszszam be, s e rajvonalat előre is vitte megállás nélkül a megparancsolt határig, holott az ellenséges tűznek leginkább az ő vonala volt kitéve. Ezért másnap kitévésre terjesztettem fel.” Ehhez hasonlóan 1942-ben Katz Ignác volt népfelkelő állandó tűzvonalbeli szolgálatát igazolta: ő „az 1915 dec. 3-i, Tresnjevica elleni támadás alkalmával ön-

---

⁴⁸⁷ Horváth János Szekfü Gyulának, 1915. márc. 29. EK G 628/2/63.

ként jelentkezett abba a rajvonalba, amelynek elsőtül kellett benyomulnia az említett községbe.”

1916. január 1-jén Bijelopoljén állomásoztak; innen őrizték Kruševo környékét. Ebből az időből való Pais Dezsőnek írt levele: „Irtam is; igaz, hogy jó rég; de meg katonaeembertől a nem-írást nem szabad benne rejltő okokra visszavezetni. A körülmények, barátom, a »környülállások«, itt a szó valódi értelmében fontos befo-lyást gyakorolnak az egyéni elhatározásra. Hál’ Istennek, jól vagyok, bár Montenegróban. Tudnék jobbat is. Szabadság reményével több ízben, csak a napokban is, ke- csegtettek, mindannyiszor megcsalódtam: »Csak maradj magadnak« – most már nem várok semmit. Megyek beljebb a hegyek közé. Ma még fedél alatt vagyok, holnap talán már kint leszek.”⁴⁸⁸ A „környülállások” Kisfaludy Sándor *Tátikáját* idézi: „De semmi sincs hatalmában / Az embernek egészen; / Idő, hely és környülállás / Könnyen fordítást téssen”, a „Csak maradj magadnak” pedig Csokonai *A Reményhez* című ver- sét.

Január 18-án kezdték meg a menetelést Sarajevo irányába, Pleolje, Plješ, Metaljka érintésével (a 25-i bejegyzés szerint „Tegnap menetünk legalább 38 km. – Sarajevo ide még 117 km.”). A további útvonal: Čajnica, Goražde, Prača és Pale; Montenegró fővárosába január 29-én érkeztek meg. A 3. népfelkelő gyalogezredet a következő hónap elején irányították át az orosz frontra: február 6-án Nuštaron át (febr. 7.); Vincovcitól vonattal (febr. 10.); Budapest–Hatvan–Miskolc–Kassa vonalon (febr. 11.); Orló–Tarnow (febr. 12.) és Goloby–Bruchowice–Mielnica érintésével (febr. 16.) A már onnan küldött első levél február 17-én kelt: „Wolhyniában, a front mögött elég távol »pihenek«.”⁴⁸⁹

Második szabadságát 1916. február végétől tölthette otthon: 28-án indult, és más- nap érkezett Pestre; „Bpestre elég silány állapotban (sárgaság) érkeztem meg, s ott töltött rövid időmet doktorjárás és bevásárlások között kellett megosztanom” – írta Pais Dezsőnek.⁴⁹⁰ Ugyanaznap délelőtt 11-kor az Eötvös Collegium tanáraival találko- zott; másnap, 2-án menyasszonyával Margittára utazott, ahol két hetet töltött. 18-án este indult vissza Pestről a frontra, harctéri naplója szerint „Oderberg–Delica–Lublin–Kowel–Maniewiczén át az ezredhez Wolcuk melletti erdőbe”.

Április 4-én megkapta a Signum Laudis bronz fokozatát. Szekfü Gyula elküldte neki *Mit vétettem én? Ki gyalázta Rákóczit?* című könyvét: „Kedvesebb ajándék nem jöhetett volna most nekem” – volt a köszönet.⁴⁹¹ Egyik bátyjával, Horváth Mihálllyal, aki káplári fokozattal volt szakaszvezető a 7. huszárezrednél, rendszeresen levelezett.

⁴⁸⁸ Horváth János Pais Dezsőnek, 1916. jan. 7. Korompay Klára, *i. m.*, 96–97.

⁴⁸⁹ Horváth János Szekfü Gyulának, 1916. febr. 17. EK G 628/2/86.

⁴⁹⁰ Horváth János Pais Dezsőnek, 1916. márc. 6.

⁴⁹¹ Horváth János Szekfü Gyulának, 1916. ápr. 19. EK G 628/2/91.

1916. május végén írta neki: „A kisebbszerű lövöldözés, amit hallottál, minálunk volt. Alig 15 km-re voltam előtted, amikor Dolžicén voltál”.⁴⁹²

A június 18-i naplóbeli bejegyzés szerint az ezred hadosztálytartalék volt. Július 8-án elfoglalták a Stochod melletti állást, s az állóharcok különösen nyár közepétől váltak élénkké. „Majdnem egy hónapon át igen exponált helyen voltunk – tudósított Pais Dezsőnek. – Az ottani harcokról szinte naponként olvashattál; nekem is kijutott belőle. Hál’ Istennek, semmi bajom. Most pihenünk egy pár nap óta; persze, a pihenést bármikor megzavarhatja valami váratlan (azazhogy folyvást várt) eset. Egy hónap múlva járna nekem a szabadság, de abból már aligha lesz valami akkorára. Majd talán októberben, – ha élünk.”⁴⁹³

Erre az időszakra emlékezett vissza Tóth Lajos, akkor szakaszvezető őrmester, 1940-ben Horváth Jánoshoz írt levelében: „a Stohodi állásunkban, mikor Turbius szakaszvezetőt átvezényelték hozzánk, és a főhadnagy úr parancsára, az én kis lakásomat átkelet adni Turbiusnak, és nekem a főhadnagy úré melet jelölt ki lakást, meg történt a csere és 5 perc múlva, Turbius szkvót, és két társát, az én volt lakásomba, egy gránát széttépte; ez nemvolt újság nálunk ugyan abban az időben, de az én lelkemet, igen különös érzés töltöte el akkor is, és azóta sokszor, sok felejthetetlen emlék él lelkemben, ami méltóságos uram parancsnoki jó szívére emlékeztet.”⁴⁹⁴ Az említett eset a harctéri napló szerint 1916. július 29-én történt.

1940-ben Svastits Géza frontszolgálatát igazolva kitért a Stochod-parti ütközetekre is: „Ezek közül kiemelem az 1916 júl.–augusztusi harcokat, melyekben Svastits részvételére vonatkozólag egy kitüntetési felterjesztéséből a következőket idézhetem: »Kérem kitüntetésre felterjeszteni Svastits Géza zászlóst, azon szakasznak a parancsnokát, mely a júl. 29-én d. e. 11-kor történt ellenséges átkelési kísérlet alkalmával egész zászlóaljunktól egyedül volt abban a helyzetben, hogy puskatűzzel oldalazva zavarhatta, s részben akadályozhatta meg nagyobb orosz tömegek átözönlését. Mikor pedig századom a zlj. jobb szárnya mögé került tartalékba, ugyancsak ő vezette be aug. 8. és 9-én, két ízben is, nehéz ágyútűzön át, szakaszát a Pitkó-századhoz, melyek akcióiban a legveszélyeztetettebb jobbszárnyon eredményesen vett részt.«”

1916. augusztus 17-én a következő jelentést fogalmazta meg: „legutóbbi állásunkban a következők tüntették ki magukat:

1) *Katz Mózes* népfelkelő, telefonista. F. hó 9-én, miután az egész nap tartó ágyutűzben több ízben szétszakadt telefonvezetéket újra és újra összekötötte, dut. 4 óra tájban a legnagyobb ágyutűzben újból megindult a vezeték helyrehozására, s ekkor, gránáttól találva, elesett.

⁴⁹² Horváth János Horváth Mihálynak, 1916. máj. 26.

⁴⁹³ Horváth János Pais Dezsőnek, 1916. aug. 21.

⁴⁹⁴ Tóth Lajos Horváth Jánosnak, 1940. jan. 27.

2) *Bereczky Mihály őrvezető*, telefonista. Ugyanazon alkalommal Katz Mózessel mindenkor együttjárt, s ugyanazon gránátlövéstől, mely Katzot szétvágta, ő megsebesült.

3) *Galbács István népfelkelő*. Ugyanazon napon, miután a telefonkapcsolatot helyreállítani lehetetlen volt, ő, mint küldönc, heves ágyutűzben tartotta fent az összeköttetést az akkor tartalékban levő 1. század, s a támadást váró 2. század között.

Mindezeket, mint a kötelességteljesítésnek, önfeláldozó szolgálati buzgalomnak és példás bátorságnak mintaképeit, kérem megfelelő kitüntetésre felterjeszteni.”

Élete végén, 1960-ban még elbeszélte azt a rohamot, amelyet századával az 1916. szeptember 7-re virradó éjszaka hajtottak végre. Pais Dezső kérésére Korompay Bertalan ezt le is írta, a következőképpen: „Éjjel 1 után felmáztak a Sztohod egyik erén át gázolva a túlsó partra. A szigetet kellett volna megtisztogatni. De Horváth János tudta, hogy ott nincs semmi (járóreitől). Csak feküdtek és egyszerre elkezdtek kiabálni (mintha roham lenne). Horváth János mellett feküdt a dobosa. Lapátolta eléje a sáncot. Egyszer valami kopogott a lapáton; alighanem egy ellenséges golyó, mely talán őt találta volna el. Mikor az orosz meghallotta a kiáltozást, hevesen kezdett tüzelni. Egy emberét el is találta. Aztán a szomszéd csehek lődöztek rájuk, pedig ki volt adva a parancs, hogy a szomszéd egységek ne tegyenek semmit. Horváth János emberei közül néhányan beugráltak a csehek állásaiba és összeverték a cseheket. Később panaszkodtak, de ők azt üzenték: örüljenek, hogy csak annyit kaptak. Horváth János százada pedig ezreddicséretet kapott és példaképp állították oda. – Évtizedek múlva Szentiványi százados még emlékezett erre a »civil« históriára (a rohammal).”⁴⁹⁵ A Stochod szigetének az öregkorban az emlékezés humorával emlegetett látszólagos ostroma annak példája, hogy az észszerűtlen parancsból hogyan válhatott azt felülbíráló, és mégis kitüntetést érdemlő végrehajtás (amely az abban résztvevőket még kései harctéri igazolásukban is érdemes tettként idézte).

Az állandó ágyúzás és bizonytalanság okozta tehetetlenség szülhette azt a Kodály Zoltánhoz írt levelet, amely a kiábrándultság lélektani mélypontját jelentette az egykori dokumentumok szerint: „S általában semmi sem [érdekel]. Még az sem, mikor lesz vége a háborúnak. Akkorára úgyis elfelejtem még az írást is, melyet egyébként is különös nagy bolondságnak tartok. Egy nagy és tiszteletre méltó dolog van a világon; és ez, barátom, az ágyu. Az ember azonban szánalmas féreg.”⁴⁹⁶

Az írás azonban, a mindennapos naplón és a leveleken kívül, mégis újabb műfajjal bővült: „1916. XI. 4. Gyönyörű napos idő. Orosz és saját repülők. Ágyúzás, különösen b. közelebb; távol j. is erősen. A *St.[ochodi] O.[roszlán]* készül.” Az 1916. szeptember 24-én, a korábbi Neu-Casseli Tábori Hetilap után indult, kézzel írt és sokszorosított újságban (amely vicclapnak, később switzlapnak, majd férclapnak nevezte

⁴⁹⁵ Korompay Bertalan, *i. m.*, 27–29.

⁴⁹⁶ Horváth János Kodály Zoltánnak, 1916. okt. 28. Kodály Archívum.

önmagát, és előbb 10, majd 20 fillérbe került), a következő, a civil sajtóból ismert, de itt abszurd humorra váló lehetőséget közölték: „Előfizetés 1 évre 24 K. ½ é. 12 K. 1 óra 2 K. Megjelenik minden vasárnap.” Horváth János egyik szerzője volt ennek a (többnyire névtelen írásokat közlő) tábori lapnak.

1916. október 4. és november 9. között neki kellett a parancsnoki teendőket ellátnia az I. zászlóaljban. Az 1916 szeptemberében esedékes hazamenetel novemberre tolódott: „XI/10.–XII/18. szabadságon [Bpestre érk. XI/12. vasárnap del. Margittára indulás Ellával XI/19. reggel, Székelyhídról kocsin Margittára érkeztünk XI. 20. dut. 2^hkor. – Margit [Horváth János húga] esküvője XI/25. Vissza Pestre XII/7. csütörtökön. Pestről ind. XII/16. dut. 2²²; este, éjjel Bécsben Szekfűnél; érk. az ütk. vonathoz XII/18. hétfőn dut. 3¹⁵. Ott Petrynél háltam. Gyenge havazás. XII/19. r. 8^hkor ki a vonalba, jelentkezés a zljnál.” – „XII/31. Dél. nálam Petry, Svastits. Egy-két ágyulövés j. b. Este a szokottnál több puskázás j. Olvadás, nagy pelyhű hó. Pezsgő. Sokáig fent vagyok (újság, levél); éjféltájban megvizsgálom az öröket.” Szekfű Gyulának ekkor, 1916 szilveszterén írta: „A mostan folyó világháboru egyetlen igazi nagy költője szegény öreg Vörösmarty Mihály (48/49 után). Olvasd! Kár, hogy nem hoztam el. – Másfelől pedig egy [Horatius] Flaccus is jó lett volna. »Az emberfaj sárkányfogvetemény: Nincsen remény!«”⁴⁹⁷

Firtos Ferenc Eötvös-kollégista volt, akinek páratlan szorgalmát Horváth János 1912-ben megdicsérte, s akinek *A Faun sikerének lélektana* című munkáját az Irodalomtörténetben ismertette.⁴⁹⁸ 1917 júniusában írt levelében megemlíti „egy apró kis cikkecskét, amely egy bizonyos Horváth Jánosról szólott, aki katonái részére 10 példányt rendelt Gyóni verseiből, érdekes világot vetve arra, hogy hogy’ hozta a kritikust a háboru az elméleti értékelésből a praxis, a gyakorlati alkalmazás felé.”⁴⁹⁹ Repülősként szolgált, s egy hónappal az idézett levél után lelőtték.

Az irodalom valóságga vált. Horváth János *A vén cigányt* saját helyzetükre vonatkoztatta: „Sajnos, nem lehet egyszerűen annyit mondani, hogy »Hadd forogjon keserű levében« , mert mi is forgunk benne, vagy mi vagyunk a keserű, amiben forog. De azért Vörösmartyt egyébként is ajánlom. A világháborúnak ő a legnagyobb költője (l. utolsó verseit); tán még Gyóninál is nagyobb (!). De a korábbi versei közt is van idevágó (Az emberek).”⁵⁰⁰

Kodálynak írva kedves költője születésének 100. évfordulójára emlékezett: „Arany Jánosról kik fognak szólni? Én szerettem volna (életemben először s talán egyetlen egyszer nyilvánosan), de úgy látszik, nekem már – kuss az irodalomtól. Az Istenek szerettek, tehát főhadnaggyá tettek, – és egészségessé, ami nem utolsó teher a

⁴⁹⁷ *Az emberek*. Horváth János Szekfű Gyulának, 1916. dec. 31. EK G 628/2/110.

⁴⁹⁸ –lg– betűjeggyel, *HJKM V*, 705.

⁴⁹⁹ Firtos Ferenc Horváth Jánosnak, 1917. jún. 17.

⁵⁰⁰ Horváth János Pais Dezsőnek, 1917. febr. 19. Korompay Klára, *i. m.*, 97.

mai beteg világban.”⁵⁰¹ Pais Dezsőnek a 19. századi magyar költészet legkeserűbb verseit idézte: „»Mennek alá víg, bús, balga, mogorva vegyest.«⁵⁰² »Nincsen remény!«⁵⁰³ Hogy Kölcsey *azt* kakasviadálnak mondja: keserű humor;⁵⁰⁴ de egy még olyanabb kakasviadalt végigcsinálni, még keserűbb humor. Sőt nem is humor: »Nem marad Komos velem, Sem a szende múzsák, Csak a humor nélküli Puszta nyomoruság!«⁵⁰⁵ Lélekben ünneplem ez utóbbi sorok szerzőjét.”⁵⁰⁶

A Korompay Bertalannal 1959-ben folytatott beszélgetések során elhangzott az, hogy „1917-ben, Arany születése centenáriuma a Kisfaludy Társaság olcsó kiadásban kiadta a Toldit. Horváth János 10 példányt rendelt belőle a harctérre. Odaadott egy példányt fiatal, értelmes, bihari telefonistájának, hogy reggelre olvassa el. Kérdi reggel, mit szól hozzá. Felelete: Éppen így volt – főhadnagy úr. Vagyis: hitelesnek találta. Bár azt nem méltatta figyelemre, hogy ki írta.”⁵⁰⁷ A harctéri napló szerint ez 1917. április 1-jén történt; a telefonista neve Balogh Géza volt. Ez volt a 100 éve született Arany János emlékének megünneplése a Stochod-menti lövészárókban.

A „Puszta nyomoruság” életfilozófiájaként Horváth János Marcus Aurelius nyomán kialakított alapelvét összegezte Szekfű Gyulának: „Nem is annyira pessimismusra van szükség, mint kritikai magatartásra, mindennel szemben, sine ira et studio. Ha azt el tudod érni, akkor »egyenlő lélekkel« nézed a világ folyását. Magad pedig, másokra való tekintet nélkül, – maradsz és leszel olyan amilyen vagy.”⁵⁰⁸ A sztoikus világnézet hagyományai a Kodálnak írt levél szerint is energiaforrássá váltak: „Wer sich der Einsamkeit ergibt, ist bald allein”.⁵⁰⁹ Ezzel az *olyan* ember tisztában volt már jó előre s e miatt nem is panaszkodhat. S hiába is nem volna egyedül, egyedül lesz, mikor meg kell halnia. Tu mourras seul – mondja a másik, – vagy legalább is ilyesmit mond.⁵¹⁰ – Egyébként pedig az egyedüllét egyike a legnagyobb élvez-

⁵⁰¹ Horváth János Kodály Zoltánnak, 1917. jan. 23. Kodály Archívum.

⁵⁰² Vörösmarty Mihály: *[Mint a földművelő...]*.

⁵⁰³ Vörösmarty Mihály: *Az emberek*.

⁵⁰⁴ Kölcsey Ferenc: *Vanitatum vanitas*.

⁵⁰⁵ Arany János: *En philosophe*.

⁵⁰⁶ Horváth János Pais Dezsőnek, 1917. febr. 19. Korompay Klára, *i. m.*, 97–98.

⁵⁰⁷ Korompay Bertalan, *i. m.*, 25–26.

⁵⁰⁸ Horváth János Szekfű Gyulának, 1917. jan. 31. EK G 628/2/111. „»Akinék életcélja nem egységes és nem mindig ugyanaz, az nem tud egész életén át egy és ugyanaz maradni.« [...] Aki azután minden egyéni kezdeményezését erre a célra irányítja, annak összes tette egyöntetű lesz, s ennek következtében ő maga is mindig ugyanaz marad.” *Marcus Aurelius elmékedése*, Bp., Európa, 1974, 164–165.

⁵⁰⁹ Goethe: *Harfenspieler*.

⁵¹⁰ Montaigne *Par divers moyens on arrive à pareille fin* című esszéjében Nagy Sándor mondja Gáza parancsnokának, az egyedül maradt Betisnek (Batisznak): „Tu ne mourras pas comme tu as voulu”. Michel de Montaigne, *Essais*, Édition présentée, établie et annotée par Pierre Michel, Le Livre de Poche, Paris, 1972, I, 30. Pascal *Pensées* című művében írja: „Nous

zeteknek, az elhagyatottság a legnagyobb erkölcsi erő s az unalom a legszebb szórakozás. »Áldott magányosság, jövel, ragadj el!«⁵¹¹ – stb.»⁵¹²

Goethe, Montaigne és Csokonai idézése barátainak az egyedüllétről és a magányról – miközben parancsnokként intézkedik a rábízott emberek sorsáról, látva a halál pusztítását – a személyiség olyan felfogásáról tanúskodik, amely összefügg Horváth János irodalomtörténeti alapelveivel. Tanári és tudósi eszménye a függetlenségre való törekvés volt.⁵¹³ Katonatiszt lévén, a parancsok és parancsolások világában nem egyszer el kellett viselnie a civilként már ismert tekintélyelvű kritikákat, ezáltal sokkal fokozottabb mértékben. A minden fenyegetettséggel szembeni kritika azonban olyan függetlenséget jelent, amely a legkiszolgáltatottabb állapotban is biztosítja a gondolkodás belső szabadságát. A tudósi ideál és a kiválasztott irodalmi minták, az ő szavával: „lelki ösök” példája és követése nemcsak morális, hanem egzisztenciális segítség is jelentett a főhadnagy és századparancsnok Horváth Jánosnak.

A háború az ő számára másképpen is összefüggött a költészettel. Amikor Novák Sándor *Két haldokló gladiátor* című, 1921-ben megjelent verseskötetét 1923-ban ismertette a Napkeletben, fölmerültek személyes tapasztalatai és háborús emlékei. „Azt teszi, amit egy nemesen érző ember tehet ily helyzetben, mikor egy zordon kötelesség az emberpusztulás szenvedésekkel és áldozatokkal teljes mezejére állítja: megteszi kötelességét, de gondolkodik. S gondolatai képeket és alkalmi hangulatokat hoznak magukkal és örökítenek meg, mert elválhatatlanok az élménytől, mely létre hívta őket.

Az élet, az emberiség, a jóság és igazság nagy kérdései együttesen és végső feszültséggel ostromolják ott a lelket, még az együgyűbbet is; mintha, minden pillanatában az utolsót sejtve, önmagát akarná még megérteni, sorsát, rendeltetését tisztázni egy végső erőfeszítéssel az egyéni élet. S e gondolkozás nem szűnik meg, sőt hallucinatív erőre tesz szert a legszörnyűbb percekben is, és képes – éppen olyankor – a fenségig emelkedni. A *Pergőtűzben* című költemény kitűnően örökíti meg a gondolatnak azt a magában szakadatlan működését, mely a szorongatott életösztonból kiindulva, hovatovább elszakad tőle, s a mindent megértés végtelenségébe roppen. Éjfél; az ellenség vonala »villamba gyúl«: kezdődik; lángnyelvek csapnak fel körben a sötétből; böffen, morajlik messze ágyúhang; elnyomják mérges közel csattanások; rádtámad a lég és lökdös; szédítve forgat örült rosta; semmit se látsz, vagy mindent egy pillanatban, amint eléd csattan a »düh«. Köpköd a föld, mint szökőkút... lapul

---

sommes plaisants de nous reposer dans la société de nos semblables: misérables comme nous, impuissants comme nous, ils ne nous aideront pas; on mourra seul”. Pascal, *Pensées*, Texte établi et annoté par Jacques Chevalier, Le Livre de Poche, Paris, 1962, 169.

⁵¹¹ Csokonai Vitéz Mihály: *A magányossághoz*.

⁵¹² Horváth János Kodály Zoltánnak, 1917. febr. 17. Kodály Archivum.

⁵¹³ Lásd erre nézve Korompay H. János, *Az irodalomtörténeti függetlenség dokumentumai Horváth János hagyatékában = Míves semmiségek. Elaborate trifles. Tanulmányok Ruttkay Kálmán 80. születésnapjára*, Piliscsaba, PPKE, 2002, 386–411.

árok mélyén az élő, de repülnek lábak, kövek; eseng a lég, sziszegnek fent dühös drót-
ostorok, jaj sír szerte – de ki törődik most azzal?

Csak rád ne csapjon, iszonyodva kéred,
Vagy eltompulva – jöjj hát – gondolod
S hozzon dörögve csendet, néma véget. [...]

Mindent megértve, a magasba lengve
Élet, halál oly egy lesz, – és nyugodt
Szemmel nézel a ringó végtelenre.”⁵¹⁴

Az egyik 1916. januári feljegyzésben szó esik a Stochodi Oroszlánról. „I/20. Bal-
ra egész del. lassu, folytonos ágyuzás. Dut. csend. Del. Kapellus ezr., Ungard alezr. a
III/3-hoz. A holnapi jelentéshez rajzolom a vázlatot. [...] Este a táb. újságnak írok.
Éjfél után megvizsgálom a vonalat. Hideg, nem nagyon sötét.” Az itt megjelent cikkek
névtelensége ellenére azonosítani tudjuk ezt az írást, amelyhez Szekfű Gyulának 1915
januárjából való levele nyújt segítséget: „Egyáltalában ami a háborut illeti, l. Carlyle
Tamás: Sartor Resartus. Olcsó Könyvtár 1707–1716. sz. 1913. 217–218. l.”⁵¹⁵

A fő kérdés itt: „Mi [...] a háború igazi célja és eredménye?” Az angol
Dumdrudge faluban ötszáz lélek lakik; közülük kiválógnak harminc embert, akik
kézművesek: szőni, házat építeni, kalapácsolni tudnak. Elviszik őket kétezer mérföld-
re, vagy Dél-Spanyolországba; s ugyanebbe a zugba elindítanak egy francia
Dumdrudge-ből harminc hasonló kézművest. A két fél így egymás mellé kerül s
szemközt állanak egymással, mindenik puskával kezében. A „tűz” parancsra megölik
egymást; s a hatvan hasznavehető kézműves helyett a világnak hatvan holt teteme van.
De korábban volt-e közöttük bármiféle összekoccanás? Nem, hiszen elég messze éltek
egymástól és idegenek voltak egymásnak. Mi történt tulajdonképpen? Fejedelmek
összevesztek s ahelyett, hogy egymást lötték volna le, voltak elég ravaszok ezekkel a
jámborokkal lövetni le egymást. „Az angol Smollett egy költeményében a háborúnak
mindenesetre talán végleges megszüntetése van prófétailag megrajzolva: a két termé-
szetes ellenség, maga személyesen, elévesz egy-egy pipát, megtölti kénkövel, rágyújt,
s egymás arcába füstöl, míg a gyengébb megadja magát: de micsoda vérrel teli árkok
és civakodó századok választhatnak még el ettől a megjósolt békekortól!”

Horváth János írása a Stochodi Oroszlán 18. számában, 1917. január 23-án jelent
meg, Carlyle írása nyomán, *Hogy jön létre a béke?* címmel.

⁵¹⁴ *A háború költészete*, Napk 1923, I, 459; *HJKM* V, 813–814.

⁵¹⁵ Horváth János Szekfű Gyulának, 1915. jan. 21. EK G 628/2/64. Carlyle Tamás, *Sartor Resartus. Teufelsdröckh professzor élete és tanai*. Angolból fordította Tankó Béla, Bp., Franklin-Társulat, 1913, 217–218.

„I. jelenet.

Ántánt Gyuri: (Térden állva könyörög.) Valld meg, hogy legyőztelek!

Magyar Miska: (Jól képen törüli!)

A. Gy. No, ugye, hogy legyőztelek?

M. M. (Kétszer pofon vágja.)

A. Gy. Lám! mondtam, hogy legyőztelek. Most egyszerre két nagy diadalt is arattam feletted.

M. M. (Háromszor is pofon vágja.)

A. Gy. Három újabb nagy diadal! Valld meg nyomorult, hogy most már igazán le vagy verve!

M. M. (Regbe sugja.)

A. Gy. Na most már igazán megkapta a kegyelemdőfést. Ez volt a te utolsó nagy erőfeszítésed. Többre képtelen vagy. Valld meg, hogy legyőztelek.

M. M. (Neki esik, jól megagyabugyalja. Ugy elveri, mint a kétfenekű dobót.) Hát akarsz-é okosan beszélni? Kell-e most már a béke?

A. Gy. Hogy képzelsz olyat, te marha? mikor az imént vertelek úgy meg, hogy csak hálni jár beléd a lélek; valld meg, hogy én győztem!

M. M. (Üti, vágja, rugja, pofozza, karmolja.)

II. jelenet

Semleges Péter: Úgy látom, az urak teljesen egyetértenek. Nem látom át, miért verekednek.

A. Gy. M. M. (egyszerre:) Hogy-hogy? Miben értünk egyet?

S. P. Mindkettőjük azt hiszi, hogy legyőzte a másikat,

A. Gy. Önnek teljesen igaza van.

M. M. Ugy van!

P. Legyen szerencsém egy kis béke teára.

Mindhárman (egyszerre:) Mondtam, hogy nekem van igazam!

(Barátságos mosollyal éneklük:)
Megverek valakit,
Vagy engem valaki,
De az én győzelmem
Ne tagadja senki!

(Karonfogva a bal fenéken el a békekonferenciára.)”

Az utolsó esztendei harctéri napló legérdekesebb részleteit idézzük. „I/27. Enyhe, de nem olvad. Istentiszteletre (II. Vilmos szül. napja) 4 ember. Ungard alezr. telefonon kérni adataimat (már az este is kérték). [...] Délben Pető Sándornak lopásért 10 bot. [...] Este az oroszoknál nagy éneklés, láрма (mostanában gyakran). – I/30. A 2. szd. járőre (kimegy ½ 10-kor) megtalálta Koroknay D. és Szeleccki holttestét, éjjél után behozták. – II/1. Az éj folyamán enyhült az idő, csendesesen havazik. Reggel ¼ 6-kor a

III. szakasz fülelőjénél 2 orosz szökevény jön be (Peter Jurčák és Alexander Rosle; 1. határőrezred; az utóbbi sebesültvivő. Vallomásaik közt érdekes, hogy újságot nem olvasnak; úgy beszélnek, hogy húsvétra *béke* lesz; az országban *zavarok* vannak. Mindkettő lengyel); Toma Konstantine és Seprényi npfk. voltak őrszemen. Előbb Skowronskyhoz kísértettem őket, aki kihallgatta; onnan a zljhoz. Később megtudjuk, h. a 19-esekhez is jött egy u.azon ezredtől, majd a brigádtól jön értesítés, hogy egy másik (u.azon ezredtől) szökevény mit vallott. Ugyanazt, amit ezek. – Koroknay D. és Szelezcki temetése ma del. ½ 12 (bemegey Vértesy zls., 1 altiszt, 5 ember); de megint elmarad; Koroknayt már eltemették, Szelezckit később fogják. – Del. ½ 12: a zljhoz: Szokoly őrn. az ezredhez megy, ide Ballay szds jön. Dut. 3–4 t. b. erős ágyuzás. Este borult, de szép holdvilág. Gyönyörű csend; nincs egy puskalövés se. Szova járőre behozott 2 orosz, ugyanazon ezredből, melyből reggel az enyéim jöttek. Ma este már azoknak a vallomását is táviratban közli a hadosztály. Járőrbe 5-kor: Csicsás, 12: Galbács. 10¹⁵-11¹⁵ vizsgálom a vonalat. – II/7. R. Greiner gratulál *az érdemkereszthez* (este parancsban), Del. Karpellus ezr. meglátogatja a tábort. Dut. Adler Rottmayernél, én is oda. Este vacsoráról együtt haza. A szdhoz; Ackermannhoz. – II/10. Del. a templomban a kitüntetések átadása (Wittmann és Greiner II. oszt. vaskereszt, Pusztay és én: III. oszt. kat. érd. k., Petry: Signum. Karpellus adja át. Ebéd az ezrednél (Sauermann német pap is ott van). Vacsora a zljnál (cigány). – III/4. ½ 7-kor ki a táb. őrshöz. Éjjel ½ 11-kor értesülök, hogy Kéri zls. járőrbe indul a 2. szdtól; a járőröket már nem tudom értesíteni, s ez rá is lő, szerencsére semmi baj. Az orosz is lő, mert nem tudja, mi történt (járőrben ekkor Gyöngyösi szv.), majd ½ 2-kor *orosz járőr támadja meg a táb. őrsöt* (Skorka tiz.), de az a német táb. őrszel s a mi járőrünkkel (Mándoki őrv.) visszaveri. – III/16. Del. az orosz a németekhez lő. Del. 11-kor Massongtól értesítés, hogy a *cár* lemondott. Később a Pressberichtet hozzák ki: *Péterváron forradalom*; helyőrség (3000 ember) a forradalomhoz csatlakozott; 12 duma-tag kezében a hatalom; miniszterek fogságban; Engelhard képviselő Pétervár parancsnoka. Dut. Klemm őrn.-ot várjuk, nem jön. Hideg, szeles. Estére kitisztul.”

Az orosz forradalom hírére Horváth János Pais Dezsőnek írt levelében kommentálta: „Úgy látszik, az orosz forradalom sem az, aminek első pillanatban naivul hittük, hanem egy újabb angol sakkhúzás. Hogy a tömeg ne arra a lépre menjen, amelyet az orra elé tartanak, hanem saját érdekeit követelje és valósítsa meg: nem hiszem. Kiszúrják a szemét valamivel s folytatja a háborút immár »felszabadítva« és »megelégedetten«, főképp pedig kitomboltan, mint a haragos ember, aki az első eléje kerülőt jól felpofozta, s mikor rájön, hogy hiszen nem azt akarta, s nem azt kellett volna felpofoznia, már akkorára le is csillapodott.”⁵¹⁶

„III/18. Del. szép napos, olvadni kezd. A német tüzérs. mfgyelő azt állítja, hogy velők hivatalosan közölték, hogy a *cár* felakasztotta magát (?). – IV/2. A víz már csak

⁵¹⁶ Horváth János Pais Dezsőnek, 1917. márc. 19.

100^x-re a III. sz. előtt; a jobb félszázadra már jön vissza kívülről. Kevesebb ágyúzás. R. Szova itt szabadságról, dut. Petry, *Boda*. A múlt éjjel 2 órakor értesített az ezred a *szabadságról* (»Debreceben kéne menni«). Estefelé Ballay szds itt. Ma éjjel már jár-ört, táb. őrsöt sem lehet kiküldeni a víz miatt. Este Krausz telefonon értesít, h. reggel indulhatunk (Petry, én, Maczkó, *Boda*, Grauer, Rónai, Farkas, Tamás). Előbb Pusztayval telefonon; jön ő is, Pitkó is.”

A katonai szolgálat alóli felmentés az Eötvös Collegium kurátora, Eötvös Loránd és Bartoniek Géza kezdeményezésére indult. Erre nézve a következő dokumentumok maradtak fenn.

1915-ben Eötvös Loránd kurátor levelet írt a vallás- és közoktatásügyi miniszternek: „Tisztelettel kérem Nagyméltóságodat, méltóztassék a honvédelmi miniszter ur ő Nagyméltóságánál kieszközölni, hogy a gondjaimra bizott collegium tanára, Dr. Horváth János a tanév második felére, vagyis január hótól júniusig a hadi szolgálat alóli felmentessék.”⁵¹⁷ A kérés nem sikerült: Ilosvay Lajos államtitkár arra hivatkozott, hogy „A felmentésnek útjában áll a hadviselés érdeke és az a körülmény is, hogy Horváth János a harctéren teljesít szolgálatot, tehát vele kizárólag a hadsereg főparancsnoksága rendelkezik.”⁵¹⁸

Fest Sándor Vargha Gyula fiához, Vargha Zoltánhoz írt levelet 1917 márciusában: „arról értesültem, hogy Vargha Gyula államtitkár úr ő mélt. még most is érdeklődik a Horváth-ügy iránt: Ő maga nyilatkozott állítólag a multkor, hogy az új honvéd. miniszternél közbe fog járni Horváth ügyében. [...] [Ő] méltósága személyes befolyásával el tudná tán érni, hogy a Szurmay miniszter úr mégis oly helyre tétetteté, ahol nincsen veszedelemben”.⁵¹⁹ Bartoniek Géza a legfontosabb adatokat közölte Horváth János világháborús szolgálatáról és kitüntetéseiről. „Én csak – írta – mint volt kedves növendékemről, majd pedig kitűnő munkatársamról szólhatok. [...] Önérzetes, de szerény, szinte mimosa-természet; önzetlen és a magyar irodalom rajongója. Növendékeinek mindig a legkedvesebb tanára. Sőt barátja.”⁵²⁰

Szurmay Sándor miniszter először így válaszolt Vargha Gyulának: „Nagybecsü soraidra válaszolva, van szerencsém szives tudomásodra hozni, hogy pártfogoltadnak dr. Horváth János népfőlkelő főhadnagynak valamely veszélytelenebb helyre való helyezése ügyében indokolt folyamodvány volna közvetlenül a hadsereg főparancsnoksághoz felterjesztendő, miután a hadrakelt seregnél lévők beosztása a hadsereg főparancsnokság hatáskörébe tartozik, s így ha a folyamodvány ide érkeznek, azt to-

⁵¹⁷ Eötvös Loránd Jankovich Bélának, 1915. nov. 11. ECMDKLev 40/70/7. Lásd Garai Imre, *i. m.*, 117.

⁵¹⁸ Ilosvay Lajos Eötvös Lorándnak, 1915. nov. 18.

⁵¹⁹ Fest Sándor Vargha Zoltánnak, 1917. márc. 7.

⁵²⁰ Bartoniek Géza Vargha Gyulának, 1917. márc. 15.

vábbi elintézés végett ugyis a hadseregfőparancsnoksághoz kellene áttennem.”⁵²¹ Eötvös Lorándnak a Hadsereg Főparancsnokságához írt, a kérést támogató levele⁵²² következtében küldött második értesítése azonban már így szólt: „Nagybecsű leveled következtében, van szerencsém szíves tudomásodra hozni, hogy pártfogoltad dr. Horváth János tart. főhadnagy felmentés iránti kérvénye a hadsereg főparancsnoksághoz pártolólággal áttétetett.”⁵²³

Bartonek Géza Vargha Gyulának így jelentette az eredményt: „Hátalattal szívvel jelentem, hogy ma a következő sürgönyöt kaptam: »Ezredtől érkezett távirat szerint a tényleges szolgálat alól bizonytalan időre fel vagyok mentve, Horváth János.« Nagy gondtól szabadult meg a lelkem és sohasem feledem, hogy azt a Te végtelen jószágodnak köszönöm.”⁵²⁴ Az Eötvös Collegium igazgatója nem sokkal ezután ezt a már Margittáról, ugyanazon a napon kelt levelet kapta: „Alázatosan jelentem, hogy hétfőn bevonulok szolgálatátételre Méltóságod parancsnoksága alá.”⁵²⁵ Az 1917. július 15-én kiállított Felmentési-lapban a „Mily címen mentetett fel a tényleges szolgálat alól, mely vállalat, üzem részére” kérdésre ezt a választ írta: „tanár, báró Eötvös József collegium”.

Levelezése feljebbvalóival, tiszttársaival és katonáival továbbra is folytatódott. Az ezred parancsnoka, Ungard alezredes volt az első: „Kedves barátom! Szívükből köszönöm a f. hó 19iki sorait és gratulálok a sikerült felmentéshez. Ennek egyrészt örülök, másrészt őszinte[én] sajnálom, hogy evvel ezredem egyik dísztagját elveszítettem. No de 30 hónapos harctéri szolgálattal határozottan kiérdemelte a pihenést.”⁵²⁶ Szokoly őrnagy hasonlóképpen reagált: „Kedves Barátom! Kedves soraidért legszívesebb köszönetemet. Igen sajnálom, hogy egy ilyen derék szdparancsnokomat elveszítettem. [...] Egyszersmind küldök néked 2 kivonatot az ezr. napiparancsból. Még más látható meglepetés következni fog.”⁵²⁷ Az 1917. évi április 26-án kelt 115. számú ezredparancs kivonata: „Dr. Horváth János népfelkelő főhadnagy 32 havi folytonos harctéri szolgálata után felmentetvén, kellemes kötelességemnek tartom, hogy e mintaszerű kiváló szakasz, illetve század parancsnokomnak a legfelsőbb szolgálat nevében a legmelegebb köszönetemet fejezem ki. Az ezred kötelékéből, illetve bajtársi körünkből való távozása alkalmával a legjobb szerencsekívánataink kísérik. Ungard Béla sk. alezredes, ezredparancsnok.” A Szokoly őrnagy által említett meglepetés egy újabb kitüntetés volt: a német vaskereszt, amelyet Horváth János a kard-ékítményes

⁵²¹ Szurmay Sándor Vargha Gyulának, 1917. márc. 20.

⁵²² Eötvös Loránd a Hadsereg Főparancsnokságának, 1917. márc. 26. ECMDKLev 40/70/7. Lásd Garai Imre, *i. m.*, 117.

⁵²³ Szurmay Sándor Vargha Gyulának, 1917. ápr. 6.

⁵²⁴ Bartonek Géza Vargha Gyulának, 1917. ápr. 19.

⁵²⁵ Horváth János Bartonek Gézának, 1917. ápr. 19. ECMDKLev I/a/7/19/51.

⁵²⁶ Ungard Béla Horváth Jánosnak, 1917. ápr. 26.

⁵²⁷ Szokoly őrnagy Horváth Jánosnak, 1917. ápr. 28.

bronz és ezüst Signum Laudis, a III. oszt. katonai érdemkereszt és a Károly csapatkereszt után kapott meg.

Megőrizte katonái leveleit is. Kovács János szakaszevezető így búcsúzott: „ojanok vagyunk azota, miota el ment mint az árva gyermekek, kik közül ki hal a család fentartó. Isten áldása kísérje minden lépését”.⁵²⁸ Másik szakaszevezetője, Tóth Lajos őrmester is válaszolt: „A kedves lapot mejet részemre küldöt hálás köszönetel meg kaptam [...]. Régi katonái, akikel oly sok nehéz és veszéjes napokat és éjeleket megosztva töltöt, a harczterek külömböző részein, elfeledni nem tudjuk soha, akik a Krusevói hegyek ormán és a volhíniai mocsarakban egyforma jó kedéj és jó izű tréfáival édesítette meg századának keserű napjait, Örök időkig tartó emlékekett hagyot a főhadnagy úr minden katonája szívében.”⁵²⁹ Kálnoky István hadnagy, szakaszevezető ezt írta: „Mindnyáján sajnáljuk főhadnagy urat ilyen századparancsnokunk se lesz soha az biztos.”⁵³⁰ A negyedik szakaszevezető, Kovács János is elköszönt: „Igen méj tiszteletel és Köszönetel vetük azon lapot mejel meg emlékezet rólunk a mi jó és el felejthetetlen Század parancsnokunk még emlékezetében odahaza is gondol ránk mink is emlékünkben örizük és igazán nem is tudjuk el felejteni azt a sok jó biztató és mindig előre jól kiszámított oktatásait. Kivánunk Istentől sok szerencsét és boldog életet fris és jó egészséget egyébel nem is tudjuk meg köszöni a hozzánk való jószágát mint ezen pár sorainkkal Isten áldása kísérje minden lépésében”.⁵³¹ Tiszti legénye, T. Nagy Károly három levelet is írt: „meg köszönöm a főhadnagy úr hozzám való jóidulatát és a nagy jószágát a kit soha elnem felejthetek”; „semi sem úgy van mint mikor it vót”; „ajádkot meg kaptam a dohányal együt és nagy köszönetel és hálával vagyok érete”.⁵³²

Otthon megkapta Szegő (Gyergyai) Albert híradását, aki franciaországi fogsága után a Lausanne-i egyetemre került: „Nagy-nagy örömmel hallottam, hogy annyi vizsontagság és szenvedés után, végre Tanár Úr is megpihenhetett, s hogy visszatért a mi jó, kedves Collegiumunkba, amelynek, mióta kiszakadtam belőle, minden kövére áldást kérek.”⁵³³

Katonáinak az olasz frontra történő áthelyezéséről Kálnoky István hadnagy tudósította: „Aug. 22-én jött a hir a gyors elmenetelre. [...] Most egy hegyoldalba vagyunk de nem jó hely mert alaposan be van löve. Ennek a digónak olyan rossz szokása van hogy folyton lő. [...] Ahonnan ide jöttünk egy hegyoldalból egy nagy szerencsétlenség érte a zljat. Egy gránáttól 23 halott 59 sebesült 8 légnyomásos. A szdnak 12 vesz-

⁵²⁸ Kovács János Horváth Jánosnak, 1917. ápr. 28.

⁵²⁹ Tóth Lajos Horváth Jánosnak, 1917. ápr. 30.

⁵³⁰ Kálnoky István Horváth Jánosnak, 1917. máj. 1.

⁵³¹ Kovács János Horváth Jánosnak, 1917. máj. 11.

⁵³² T. Nagy Károly Horváth Jánosnak, 1917. máj. 2., 1917. máj. 27. és 1917. jún. 12.

⁵³³ Szegő (Gyergyai) Albert Horváth Jánosnak, 1917. aug. 26.

tesége volt köztük egy hdj meghalt egy megsebesült. [...] Alig volt könnyü sebesült mind nagyon sulyos. Jelenleg tartalékba van a zlj. Bainsizza Heiligengeist ennek a hegycsoportnak a neve. [...] Szikla a párnánk a derékaljunk az egész vidék mind csupa szikla. Nemcsak a repeszek csinálnak bajt hanem a szikla még többet. [...] Nincs az a nap hogy ne emlegetnék a jó Stochodot. Milyen sétaterünk volt ott egész otthonosan éreztük magunkat. Azok a jó járőrözések és mikor hazaértünk már várt a jó meleg szoba és a forró tea.”⁵³⁴

A levelezés a volt katonákkal a későbbi időkben is folytatódott. Horváth János Tóth Lajos vitézségi avatásához küldött igazolást.⁵³⁵ Bujdosó László kérése a következő volt: „most szükségünk van harctéri igazolványaink beszerzésére, először a hadipótlék engedélyezése iránt most adtuk be kérelmünket, aztán a háborus éveknél a nyugdíjba való beszámítás iránti kérelmeinknél is szükségesek lesznek fenti igazolások és azonkívül is jó, ha tudja igazolni az ember a ténylegesen eltöltött frontszolgálatot.”⁵³⁶ Katz Ignác (az elesett Katz Mózes testvére) ezt írta: „Jelenleg Biharvármegye Sásatelek községében lakom, idevaló illetőségű vagyok, kis szatócs üzletem van. Iparengedélyem végleges elnyeréséhez szükséges volna igazolnom, hogy a világháboruban katonai szolgálatot teljesítettem.”⁵³⁷ Tóth Lajos 1940-ben így emlékezett Horváth Jánosra: „a méltóságos úram, egykori szakasz, majd századparancsnokom, azokban a zord, komor, és igen sok szenvedéssel tele napok, élyelek, hetek, hónapok, és éveken át, azt tanította meg velem, és a velem lévő sok sok családapával, látva a többi századok viszonyait, nálunk a napikötelességek közötis, testvériség és a szeretett nyilvánult meg, a katonai szabályokkal, mindezeket az ottani nehéz viszonyokban, minden időben, a századparancsnokunknak, a nyugodt mindenre kiterjedő, jóságos figyelmének köszönhetük, melyet a zászlóaljunkban, egy század sem élvezet, és mégis példaként áltünk az első század, különösen én tudtam, és tudom amíg élek értékelni, hogy mivolt az akkori Horváth főhadnagy urunk, az századnak Istenután édes Atyja.”⁵³⁸

1932–1933-ban Adyról adott elő az egyetemen; nyilvánosan itt szólt utoljára arról, ami saját életének, gondolkozásának, munkásságának és tanításának szerves része maradt. „Magyarságának nagy próbatétele volt a világháború. Nem egy szimbóluma itt szörnyű valósággá vált: volt itt *halál* tömérdek, s megcsúfolta az ő egész Élet-koncepcióját; *nyugat*, *Párizs* és más egyéb, mit vágyként hangoztatott, itt megkapta a lehető legprofánabb feleletet, konkrétébbet, profánabbat az ő költészeténél, mely mégis csak »költészet« volt: a véres valóságét. Az oly sokat szidott *magyarság* itt mészár-

⁵³⁴ Kálnoky István Horváth Jánosnak, 1917. okt. 3.

⁵³⁵ 1928. febr. 7.

⁵³⁶ 1936. dec. 21.

⁵³⁷ 1942. máj. 26.

⁵³⁸ Tóth Lajos Horváth Jánosnak, 1940. jan. 20.

székre került: s elkezdődött az ő nagy vergődése műveltségi és politikai ideálok s természetes fajszeretete között. Ő is, mint sok más, oktalannak látta, emberül fájlalta, magyarul siratta a történeteket, de tisztán nem látott; »mesebeli János«-nak nézte népét, aki illúziókért, idegen érdekekért áldozza fel magát, s aki mások »meséjét« komolyan véve, bolondul nekivág a bajnak, ha biztatják: »Gyürkőzz, János, rohanj, János« (*A mesebeli János*). Vagyis világtörténeti baleknek nézte népét. [...] Véghetetlenül nehéz ezzel a »költői« fajszeleméttel »realist« szembeállítani. A következmények azonban azt mutatják, hogy a magyarságnak azért kellett harcolnia, véreznie, hogy be ne következzen az, ami bekövetkezett. S harca, hősie harca önmagában is örök tiltakozás lesz a bekövetkezettek ellen.⁵³⁹

5. Család és tudomány

A háború sok mindent megszakított, ami Horváth János életének addig természetesnek látszó kereteként működött; katonai szolgálata után legfőbb törekvése, a fronton töltött csaknem három év összes következményével és tanulságával, a folytonosság lehetséges mértékig való helyreállítása volt, mind a családhoz és szülővárosához, mind a politikai és társadalmi változásokhoz, mind a kutatáshoz és tanításhoz való viszony tekintetében.

1917. június 18-án házasságot kötött Fest Erzsébettel a Szilágyi Dezső téri református templomban; a lelkész Haypál Benő, a két tanú Bartoniek Géza és Fest Sándor volt. Senkit sem hívtak meg, utána viszont vendégeik között szerepelt Szilágyi Sándor és Tolnai Vilmos is, akinek felesége a Fest család rokona volt, s aki így írta alá Horváth Jánoshoz szóló levelét: „atyádfia és barátod”.⁵⁴⁰ A több mint harminc évvel később, *Hír három virágénekről* című tanulmányban ez állt a házasságról: „Azon házaseknek közt, melyek vallási áhítattal szentelik meg a szerelem érzését, talán a Paniti Jánosé a legjellemzőbb (1554). Ez imádság formájában vallja, hogy még sem menny, sem föld nem volt, mikor Isten társat szerzett számára, s Istennek szent lelke illette szívét, mikor összevezte vele. A szeretett nőnek ez kétségkívül legszebb megbecsülése.”⁵⁴¹

---

⁵³⁹ *Ady, HJIKM V*, 325–326.

⁵⁴⁰ Tolnai Vilmos Horváth Jánosnak, 1934. jan. 16.

⁵⁴¹ *HJIM II*, 521–522.

1917 nyarán feleségével együtt hazautazott Margittára.⁵⁴² Juliska lányuk születéséről a Bécsben dolgozó Szekfű Gyula ezt a levelet kapta 1918. június 20-án: „Kedves Barátom! Ma délután kis leányunk született. Üdv! Joh[ann]”.⁵⁴³ Az apaság elvégzett teendőiről így tudósított: „A »keresztelő« megvolt, de csak a szó legszükségesebb jelentésére szorítva. Egy madame-mal elvittem a kicsit a lutheránusokhoz (mert szegény lutheránus lesz a mamája után!), a fasori paróchiára, de a fiakkeres a legelső templomnál állt meg; bementem a hozzátartozó lelkészi hivatalba, s kiderült, hogy kálvinista helyen járok, a fasori új kálv. templom tövében, melynek létezéséről meg is feledkeztem. »Az úrnak méltatlan ugyan, de hivatalos szolgálja« (mint papjaink szerényül nevezik magokat) megkeresztelte Kálvin módja szerint, megigérvén, hogy hivatalosan »átteszi« a »testvér«-felekezethez, miben nem is kételkedem. A keresztelő itali járulékait magam szürcsölgettem egy-két hétig s szerencsésen el is fogyasztottam. Feleségemet a kis leánnyal június 30.-án hoztam haza; jól van, s minden házi dolgot el tud végezni. Míg nem volt itthon (10 nap), kipróbáltam a vendéglőket és megutáltam. Mióta itthon van, ismét emberhez méltó ételeket kapok. A kis Juliskával eleinte nem tudtam, mitevő legyek; most már megszoktam és szeretem. Nagyon jó kis leány, éjjel nyugodtan alhatunk felőle. Különben, ha Pestre jössz, bemutatom kellő büszkeséggel.”⁵⁴⁴ 1918 nyarat már családotustal töltötte Margittán; innen írta Pais Dezsőnek szeptember közepén: „Még két hétig leszek itthon.”⁵⁴⁵

Az 1919 eleji élelmezési helyzetet Miska bátyjának Margittára írt leveleiből tudhatjuk meg. A „Magyar tanácsköztársaság” hadügyi népbiztosságának 1. számú felülvizsgáló bizottsága 1919. július 18-án igazolványt állított ki, amely szerint „Az 1878. évben született Dr. Horváth János elvtárs (volt nf. fhgy. [azaz népfelkelő főhadnagy]) lakik I., Villányi-út 10. a hadügyi népbiztosság 13.490/el. 31–1919. számú rendelete értelmében felülvizsgálatra jelentkezett és alkalmatlannak osztályoztatott. Nevezett a további parancs vételéig eddigi foglalkozását teljesítheti.” Ilyen parancs a továbbiakban nem született, az eseményeket civilben követhette. Július végén, az új stílus ironikus átvételével, „Dr. Szabó Miklós főisk. tanító elvtárs”-nak küldte a következő levelet: „A vörös hadsereg átkelt a Tiszán: ez alkalomból is fogadd elvtársi üdvözletemet!”⁵⁴⁶

A kommün veresége után augusztus végén a Bécsben dolgozó Szekfű Gyulát értesítette egy ismerős segítségével eljuttatott híradásban: „Tervem, hogy szept. elején elútaunk, ha sikerül engedélyt kapni; okt. elejére visszajönnék, családomat otthon

⁵⁴² Horváth János Oláh Gábornak, 1917. aug. 17. Tóth Endre, *Horváth János levelei Oláh Gáborhoz*, It 1989, 108.

⁵⁴³ Horváth János Szekfű Gyulának, 1918. jún. 20. EK G 628/2/118.

⁵⁴⁴ Horváth János Szekfű Gyulának, 1918. júl. 10. EK G 628/2.

⁵⁴⁵ Horváth János Pais Dezsőnek, 1918. szept. 14.

⁵⁴⁶ Horváth János Szabó Miklósnak, 1919. júl. 23. Szabó Miklós Archivum Ms 641/255.

hagyván. Mert bizonyos, hogy télen nagy szénszünetek lesznek, s akkor én is hazamennék újból. Mindez csak terv; megvalósítása nehéz s nem az én térdeimen fekszik, bár nem is épen az istenekén. Élelmezés egy hét óta egyre javul; most már legalább nem éhezünk. Bor is van, s ez sokat segít. [...] A posta általjában még igen silány. Hazulról ápr. 18 óta egy árva kukk se. Hihetetlen, hogy így el lehessen zárni egy területet! – A te lapodat, melyről említést tettél, szintén nem kaptam meg. Egyébként még fájdalmas bizonytalanság; gombamód szaporodó pártok; nagy mellverések, fogadkozások; ember, akire bizvást tekinthetnénk, sehol.⁵⁴⁷

Bátyjának levele végre elérkezett hozzá Margittáról: „Ha lehet jöjjetek minél előbb haza ki pihenni a sok izgalmakat”.⁵⁴⁸ A Budapesten székelő román rendőrségtől 1919. szeptember 11-én igazolványt kellett kiállíttatnia: „Bilet de Legitimație. Se confirmă de noi că dr Horváth János tanár locuește în Budapesta strada Villányi út No. 10 și esta cunoscut de noi. Seful Politici Budapesta”; tőlük kellett engedélyt beszereznie. Szekfünek szeptember 20-án írta: „Holnapután indulunk. Eljutunk-e? S mikor vissza? Az istenek térdén.”⁵⁴⁹ Bécsben Károlyi Árpád, kollégáival együtt, így fogadta a hírt: „Bizony mindnyájunkat mélyen megilletett, mikor tegnap esti kis társaságunkban (Szekfü, Eckhardt, Jungerth, theresianumi magyar professzorok) felolvastam, hogy Horváth Jánosnak ki kell mennie Magyarországból, hogy otthonn lehessen!...”⁵⁵⁰

A szeptemberi indulás után több mint hét hónapot töltöttek Margittán. Horváth János a Petőfi-könyvön dolgozott, amelyről 1918 júniusában már így írt Pais Dezsőnek: „Petőfim »erős vastag gyermek« kezd lenni! [...] Kemény, Salamon, Gyulai, Péterfy: dicső dolog volna méltóképen folytatni a sorozatot.”⁵⁵¹

A hazautazás előkészületei 1920 áprilisában kezdődtek el: Nagyváradon a repatriálási bizottság – „Le Conseil Dirigeant. Departement des affaires de l’Intérieur. Le bureau de Oradea (departement Bihor) de repatriation. Certificat de repatriare. – Certificat de repatriation” – az adatokkal és személyleírással együtt állította ki „Dr Ivan Horvath és Horvath Jánosné” számára a Budapestre utazásra szóló engedélyt, 1919. február 5-i dátummal, három hónapos érvényességgel, 150 kg élelemmel és 150 kg csomaggal („Qui partira de Oradea le ... 1919 Budapesta Ungaria ~~et retour~~. Le porteur a le droit de mener avec soi 150 kg. des aliments et 150 kg de baggage. Ce certificat est valable pour un seul voyage tour et retour, trois mois de la date de l’emission. la 5 februarie 1919”).

⁵⁴⁷ Horváth János Szekfü Gyulának, [1919.] aug. 26. EK G 628/2.

⁵⁴⁸ Horváth Mihály Horváth Jánosnak, 1919. szept. 11.

⁵⁴⁹ Horváth János Szekfü Gyulának, 1919. szept. 20. G 628/2/121.

⁵⁵⁰ Károlyi Árpád Horváth Jánosnak, 1919. szept. 23.

⁵⁵¹ Ilosvai Péter: *Toldi Miklós históriája*. Horváth János Pais Dezsőnek, 1918. jún. 11. Korompay Klára, *i. m.*, 99.

Utazási okmányait a román hatóságok nem fogadták el: egyrészt a kiállítás dátumából számított három hónapos érvényesség – különös módon – lejárt, másrészt felfogásuk szerint a margittai születés már végleges hazatelepülést jelentett. Visszafelé már őrizték a – még nem jóváhagyott – új országhatárt, így az egész családnak szöknie kellett, hazulról haza. Szekér vitte őket, mert a kocsis tudta, hogy mikor ebédelnek a katonák. A legveszélyesebb ponton Horváth János a szekérről leszállva gyalog ment át, mondván, hogy inkább őrá löjjenek. Álmosdon április 25-én, Debrecenben pedig az ottani körletparancsnokságon jelentkezett, ahol pecsétes igazolást kapott. Hazaérkezését bátyja így hagyta jóvá: „Örömmel kaptuk meg Május 9-iki leveledet tegnap azaz június 7-én [...]. Kapitány kocsisa másnap beszámolt az utazásokról [...], nagyon megbotránkoztunk azon hogy utleveleteket nem respectálták de hát így is jól sikerült”.⁵⁵² Következő levelében pedig az állt, hogy „Nagyon meg voltunk akkor nyugodva utazásokat illetőleg mikor a kocsis szerencsés tovább meneteletek részleteit elmondta”.⁵⁵³

Bár francia szakos volt, Horváth János tiltakozott az ellen, hogy 1918 őszén „a »forradalom«, mindjárt első heteiben, egy-kettőre francia súlypontúvá akarta átreformálni egész közoktatásunkat: bármily okból cselekedte ezt, mi csak szégyenét éreztük, mély süllýedségünkről kiszolgáltatott bizonyítványt láttunk benne. Oly százalmas, önérzet nélküli nemzetnek tûntünk fel magunk szemében, mely, mikor minden erejével mentenie kellene saját műveltségi örökségét, kegyeléséből, politikai balga széptevésből a győztesek kultúrájáért esengőnek játssza ki magát. Műveltség, mint alkalmi felpénz, melyet politikai kegyekért előlegezünk: nem maga a műveletlenség ez? A magyar műveltségnek e cserbenhagyása teljesen egyértékű cselekedet volt a hadsereg békekötés előtti lefegyverzésével.”⁵⁵⁴ A felháborodás kettős volt: az új vezetés szemében értelmetlennek látszott a megszenvedett hosszú frontszolgálat, sőt a felosztott hadsereg elemi funkciója, így az, hogy – mint azt Szekfű az *Encyclopaedia Britannicába* írt cikkében kifejtette – szükséges lett volna az erőszakos megszállás elleni katonai védekezés.⁵⁵⁵ Másrészt – a mindennel szembeni kritikai magatartás jegyében – elhangzott a bírálat a győztesekkel szemben megnyilatkozó, a saját műveltséget is feláldozni hajlandó, erkölcsi és szellemi erőtlenség ellen is.

A hatalomra került új irányítók iránt megnyilvánuló vélemény 1924-ben az Ady-életrajzról írt elemzésében nyilvánult meg: „Van valami végzetszerűség [...] abban is, hogy kikkel hozza összeköttetésbe a sors a kezdő gyermeket. Madzsar József és Jászi Oszkár ugyancsak Nagykárolyban tanultak, egypár osztállyal öfölte; Jászival együtt járt az említett református hittanórákra, s későbbi baráti viszonyuk innen ered. Zilahon

⁵⁵² Horváth Mihály Horváth Jánosnak, 1920. jún. 8.

⁵⁵³ Horváth Mihály Horváth Jánosnak, 1920. jún. 10. (Érk. aug. 12.)

⁵⁵⁴ *Export-import, HJKM V*, 533.

⁵⁵⁵ Lackó Miklós, *Szekfű, Bethlen és az Encyclopaedia Britannica = i. m.*, 125.

rendesen voltak privát tanítványai is, így VIII. osztályos korában a II. osztályos Kohn Béla; a fiút azzal az utasítással bízta az apja Ady gondjaira, hogy »kivétel nélkül minden privátóra előtt keményen meg kell pálcázni; még pedig a fejét ütni, mert másutt nem érzi már a verést«. Ez a Kohn Béla a bolsevik Kun Bélával azonos.⁵⁵⁶

A trianoni diktátum után így látta Magyarország helyzetét apósának, id. Fest Sándornak 1920. augusztus 30-án írt levelében: „Bizonyos, hogy egész jövőnk az orosz bolsevizmus sorsával fog eldőlni. [...] A vörös diplomácia ugyanis teljesen megbízhatatlan. Lehet, hogy megkötik a békét Lengyelországgal, de nem fogják megtartani. Hazudnak, csálnak a legszemérmertlenebb módon. Jól ismerjük őket: minden eszköz, még a legaljasabb is jó nekik, ha azzal pillanatnyi előnyt érhetnek el. [...] Egyébként is körül vagyunk véve ellenségekkel: csehek és szerbek éppen a napokban kötöttek ellenünk szövetséget. Ez a »kis entente«. [...] Ráadásul ez a »kis entente« – úgy látszik – Oroszországgal is egyetért, vagy legalább is semleges vele szemben. Kiegészíti a képet a német-orosz közeledés. Van e szerint készen, vagy kialakulóban egy óriási szláv-német blokk, melybe Közép- és Kelet-Európában mirajtunk kívül jóformán mindenki beletartozik. [...] Olyan helyzetet teremtettek, amely csak erőszakkal tartható fent, s a mely alatt mindenki szenvedni fog. Sajnos, úgy áll a dolog, hogy ezen minden valószínűség szerint csak egy újabb, óriási felfordulás segíthet.”

*

A tudományos életbe visszatérve Horváth János, aki – mint azt a Szekfű Gyulának írt 1916-beli visszatekintésből láttuk –, a különböző pártállásúak megítélése szempontjából egyszerre volt radikális és konzervatív, nemzetközi és 48-as, Nyugat- és Beöthy-párti, filo- és antiszemita.⁵⁵⁷ Egyszersmind nem volt olyan alkalmas folyóirat, amelyben meg tudta volna jelentetni írásait. Közülük a Budapesti Szemlét Gyulai Pál után Császár Elemér szerkesztette. Horváth János már alig publikált itt, bár, mint annak idején Adynak írta, szeretne volna, ha a Szemle is közreműködne a régi és az új irodalom közötti ellentétek feloldásában. 1927-ben Szekfű Gyula úgy emlékezett vissza Tormay Cécile-nek írt egyik levelében, hogy „Mi »fiatalok« (40–50–55 év körül) Gyulai Pálnál kezdtünk írni, s bár nekem alig vannak ambícióim, az az egy megvolt, hogy valamikor Angyal Dávidtól átvehessem a Szemle történeti referációját. Horváthnak (titokban) Gyulai helyét szántam a lapnál. – Mindez nem teljesült, a Szemléből kiszorultunk, s erre már nem volna érdemes visszatérnünk.”⁵⁵⁸

A Nyugattal szembeni nyelvi- és stíluskritikákat a Magyar Nyelv közölte. Az Egyetemes Philológiai Közölny szerkesztőjének, Bleyer Jakabnak fennmaradtak 1914-ből és 1918-ból való levelei: „Nagy örömet szereznel, ha hébe-hóba valamely

⁵⁵⁶ *Ady Endre életrajza, HJKM V, 640.*

⁵⁵⁷ Horváth János Szekfű Gyulának, 1916. máj. 21. EK G 628/2/94.

⁵⁵⁸ Szekfű Gyula Tormay Cécile-nek, 1927. jan. 31. (Magántulajdonban.)

francia munkáról ismertetést írál az EPhK-ba. Cikket nem is merek kérni” – írta 1914-ben, 1918-ban pedig: „mielőbb kérném a rövid ismertetés kéziratát.”⁵⁵⁹ Tisza István Magyar Figyelője, a Rusticusnak adott felelet nyomán, nem volt többé időse-rű; az Irodalomtörténet kitekintését az új irodalom felé pedig az Irodalomtörténeti Társaság vezetése akadályozta meg.

„Babits és Schöpflin szerették volna lapukhoz hívni a fiatal tudós nemzedék legjobbjait, többek között Szekfű Gyulát, Horváth Jánost, hogy a *Nyugat* kritikái részének színvonalát emelhessék”.⁵⁶⁰ Kollarits Krisztina tanulmánya összefoglalja ennek eseményeit. 1914-ben *A száműzött Rákóczi* kiváltotta országos vitában részt vett a Szekfű álláspontját elismerő *Nyugat*-beli hozzászólás is, amelynek írója, Schöpflin Aladár felkérte a történészt egy Mika Sándorról írandó cikk megírására a folyóiratban. Amikor Szekfű nem vállalkozott erre, Schöpflin válaszlevelében az alábbi mondat is szerepelt: „Tudósnak, aki a mi viszonyaink között meg nem élhet munkájának hivatalos támogatása nélkül, még óvatosabbnak kell lenni, ha nem akarja, hogy légszivattyú harangja alá állítsák és kiszívják felőle a levegőt.”⁵⁶¹

Szekfű Gyula 1915-ben új, a két kialakult tábor közötti önálló folyóirat indítását tervezte, s Horváth János a szerbiai frontról válaszolt neki: „Részletezett terveid közül legjobban idevágna, s nekem is legjobban tetszenék az erdélyi Korresp.[ondenz]blatt mintája. A *Nyugat*ba sohasem mennék bele. Részben ezekkel függ össze, amit most végre megvalósíthattam: lemondtam az Irod.tört. Társ.beli hivatalomról. Előre kértem őket, hogy ne jelöljenek, de jelöltek s meg is választottak. Nem maradt más hátra, mint hogy ne fogadjam el. A napokban el is ment a levél Beöthynek.”⁵⁶² Szekfű 1917-ben így elevenítette fel a korábbi – megvalósulatlanul maradt – tervet: „Valjon mit csinálnánk most, ha megalapítottuk volna »a« lapot kis Eckharttal [azaz Eckhardt Sándorral] és Németh Gyulával?”⁵⁶³

Horváth János szerint 1916 tavaszán sem lett volna megvalósítható a konzervatívok és a modernek átszervezése: „A két csoport 3-ra osztása alig lesz valaha lehetséges. Én általában félek a csoportosulástól; úgy látom, csak a ki egyedül van, az maradhat tiszta (I. Károlyi). Sch.[öpflin] is, B-[abi]ts is kitűnő, okos, derék emberek, de én tudom, hogy másfélék vagyunk. Teljes bizalommal ők én velem sohasem társulnának.”⁵⁶⁴ Szekfű másik barátjának, Lukács Károlynak is megírta elképzelését, aki így válaszolt: „Te ebben a földet rengető debacleban még tudsz derűsen álmodozni! Hogy

⁵⁵⁹ Bleyer Jakab Horváth Jánosnak, 1914. jan. 29. és 1918. febr. 23.

⁵⁶⁰ Kollarits Krisztina, „*A híd túl messze volt*”. *Babits és a konzervativizmus kapcsolata 1917–39*, ÚjFo 2008/9.

⁵⁶¹ Schöpflin Aladár Szekfű Gyulának, 1914. febr. 25. Idézi Kollarits Krisztina, *i. m.*

⁵⁶² Horváth János Szekfű Gyulának, 1915. márc. 29. EK G 628/2/63.

⁵⁶³ Szekfű Gyula Horváth Jánosnak, 1917. aug. 8.

⁵⁶⁴ Horváth János Szekfű Gyulának, 1916. május 21. EK G 628/2/94.

Hatvany és Horváth valaha egy cenaculumban lesznek és én is ott [...]. Na, én ugyan jól odaillenek Gyulai lapjának bírálói közé!”⁵⁶⁵

A tartózkodás mögött az Irodalomtörténeti Társaság-beli tapasztalatok is hozzájárultak, s az említett másféleség nemcsak az Eötvös Collegium közösségében gyökerezett barátságot jelenthette, hanem azt is, ami a már leszerelt Horváth János Schöpflinről 1917-ben írt jellemzésében áll. A *Magyar írók. Irodalmi arcképek és tollrajzok* című, a Nyugat által kiadott könyvről szóló recenzió nem az Irodalomtörténetben, hanem az Egyetemes Philologiai Közönlönyben jelent meg. „Schöpflin higgadtságát is, a legkülönbélebb írókkal szemben egyenlő türelmét az magyarázza, hogy rokon- és ellenszenvét nem irodalmi kvalitások irányítják. Ő, ki nyilvánvalóan a Nyugathoz tartozik, szép tárgyilagossággal ír a Nyugat legnagyobb ellenfeleiről is. Igaz, hogy ennek fejében ő sem definiálja a Nyugat irodalmi »értékeit«, mint általában eddig senki a nyugatosok közül.”⁵⁶⁶

Szekfű Gyula így kommentálta barátjának a civil életbe való visszatérését: „a meddig Irod. tört. megengedi, hogy közdemokrata elragadtatási kritikák helyett rugdalózzál, addig csak használd ki a lehetőséget, nem lehet tudni, mikor sokalják meg zavart okozásodat és mikor mondják csak egyszerre: »kérlek, ez olyan jó ember, s annyit használt a TÁRSASÁGnak, kár bántani.«”⁵⁶⁷ Babits 1917 nyarán személyesen is felkereste Szekfűt: „Múlt hóban itt [Székesfehérvárott] járt Babits Mihály, meglátogatott mint kartársát közmegegyezésben. Együtt voltunk két délután. Nagy hibája, h. nem iszik. De kitűnő férfiú. Csak ne ülne fel nemzetközi (és nemzeti) demokratáinak. Azt mondta, h. ő és Schöpflin egyszer külön folyóiratot akartak, kiadó feltételül kötötte ki, h. tudományos kritika legyen benne, de ők nem találtak lámpással sem tudósokat. B. szeptemberben átveszi Nyugat szerkesztését, s azt mondja, hogy a kezdő erotikus novelláktól meg fogja szabadítani. (Ha tudja.) Újabb felszólítás belépésre, mit köszönettel fogadtam.”⁵⁶⁸

Schöpflin Aladár az elismerést és vitát egyaránt tartalmazó kritikát megköszönve ezt a kérdést tette föl 1917 végén Horváth Jánosnak írt levelében, a Vasárnapi Ujság fejleces lapján: „Mindazok között, aki ma nálunk nem a zsurnaliszta, hanem a tudós fegyverzetével kritikát üznek, nézetem szerint te vagy az egyetlen erre igazán jogosult, mert csak tebenned vannak meg az erre való kvalitások: írói tehetség, pregnáns és erkölcsileg független egyéniség és az ítéletnek élessége. [...] Miért nem ragadod magadhoz a fiatalabb tanárnemzedék fölötti szellemi vezetést irodalmunkban: miért en-

⁵⁶⁵ Lukács Károly Szekfű Gyulának, 1916. nov. 2. Idézi Kollarits Krisztina, *i. m.*

⁵⁶⁶ *Schöpflin Aladár, Magyar írók. Irodalmi arcképek és tollrajzok, HJIKM V, 841.*

⁵⁶⁷ Szekfű Gyula Horváth Jánosnak, 1917. aug. 8.

⁵⁶⁸ *Uo.*

geded, hogy az a látszat keletkezzék, mintha ez a vezetés olyanok kezében volna, akiknek erre sem morális, sem szellemi jogcímük nincs?”⁵⁶⁹

Horváth János azt válaszolta erre, hogy nincsen hová írnia. Új orgánium teremtésére nem volt se pénz, se szerkesztő, s munkatárs is kevés lett volna.⁵⁷⁰ Schöpflin így folytatta újabb levelében: „Nem vagy sehol, sem az egyik, sem a másik pártban, ami szép volna, ha függetlenséget jelentene, de bizony inkább baj, mert tehetetlenséget jelent. A hivatalos urak jól értenek a légszivattyú kezeléséhez: amint ezt egykor Szekfű Gyulának írtam: lám, téged is szépen odatettek az üvegharang alá, s nem bán-tanak, csak kiszívják a levegőt körülötted. Még küzdeni sem tudsz ellenük, nincs fegyvered. Bezárkózol a megvetés és dac tour d’ivoire-jába, és pompás tehetséged kárba veszésnek van kitéve.”⁵⁷¹

Erről a levélváltásról Horváth János így számolt be Szekfű Gyulának 1917 végén: „A bírálat megjelenése után Schöpflintől legnagyobb csudálkozásomra levelet kaptam. Azért csudálkoztam, mert Melich megelőzőleg azt mondta, hogy Sch. meg fog haragudni a bírálatért, ő tudja, milyen érzékeny. A levélben az érzékenységek semmi nyoma; inkább meglepő higgadság. Azonban igyekszik a lelkekre beszélni, hogy miért engedem, hogy olyan silány emberek ragadják magukhoz az elsőséget; miért nem dolgozom, stb. Erre röviden annyit válaszolhattam, hogy nincs hová. Úgy is van. E tekintetben még szűkebben állok, mint a háború előtt. El is ment a kedvem mindentől. Ezt a nyomorult Petőfi-tanulmányomat is nem bírom nyélbe ütni, annyira elment a kedvem. Azt tettem rosszul, hogy a háború után (azazhogy felmentésem után) mindjárt neki ültem a dolognak, igyekeztem pótolni, amit három év alatt mulasztottam és felejtettem. Ezzel megterheltem magamat, pedig pihennem kellett volna. Most jön ki rajtam a három év egész butasága.” Schöpflin „Kérde, mi van azzal az »orgániummal«, a melyet, hallomása szerint, közösen terveztünk. Te tudod, mi van vele, sőt azt is, hogy mi lesz. Ahhoz pénz kellene, ami nincs, s nem is lesz. Azután szerkesztő kellene. Ki? – én nem. – Munkatárs kellene, de nagyon kevés; de még tán azt a keveset sem lehetne összeszedni.”⁵⁷²

Schöpflin következő levelében feltette a kérdést: „Kizárt dolog volna részedről, hogy a *Nyugat*ba írnál? Természetesen tökéletes függetlenséged és gondolat szabadságod fenntartásával – akárki akármit mond is, ez a *Nyugat*nál megvan, és számodra különösen megvolna. Ami a fogadtatást illeti, puhatolóztam ebben az irányban, s

⁵⁶⁹ Schöpflin Aladár Horváth Jánosnak, 1917. nov. 26. Korompay H. János, *Horváth János és Schöpflin Aladár levelezése*, Holmi 1997, 980.

⁵⁷⁰ Elveszett levél. Vö. Horváth János Szekfű Gyulának, 1917. dec. 25. EK G 628/2/115.

⁵⁷¹ Schöpflin Aladár Horváth Jánosnak, 1917. dec. 3. Korompay H. János, *i. m.*, 982.

⁵⁷² Horváth János Szekfű Gyulának, 1917. dec. 25. EK G 628/2/115.

örömmel tapasztaltam, hogy a készség a *Nyugat* körének összes tagjai részéről megvan: szívesen látnák, ha közénk állnál.⁵⁷³

1917 decemberében Schöpflin írt Szekfünek is, visszatérve 1914-ben tett ajánlatukra: „Általában mi volna a véleménye arról, ha a *Nyugat* felajánlaná Önnek a maga nyilvánosságát, ha egy ilyen folyóiratba való mondanivalói találnának lenni? A mondanivalók tartalma dolgában teljes szólásszabadsága volna, a formában és a hangnemben is csak az irodalmi színvonal kötné. Régen egyszer már közvetítettem egy ilyen felhívást, Ön akkor elhárította. Ma talán ez elhárítás okai nem állnak még fenn, vagy nem olyan nyomósak, mint akkor. Mi pedig örömmel fogadnók körünkbe. Ma a *Nyugat*nak Babits a szerkesztője. Szívesen vonnók körünkbe a fiatalabb tudós-generáció tehetségesebbjeit, s hogy ez eddig kevésbé sikerült, annak éppen az illetők elfogultságából, rossz értesültségéből, vagy más, egyéni okaiból való tartózkodása volt az oka. Nézetem szerint ezt rosszul teszik a köz érdekében, mert az ő közreműködésükkel lehetne jobban segíteni a *Nyugat* leggyakrabban szemére vetett hibáin, olyan revuet csinálni belőle, amilyenre szükség van, s rosszul teszik a maguk érdekében, ha többnyire hiányos vagy legalábbis nem elég nyomatékos okokból elzárják maguk elől a munkának és tehetségük érvényesítésének olyan terét, amely önként kínálkozik nekik.”⁵⁷⁴

Szekfü komolyan fontolóra vehette az ajánlatot, Horváth János viszont határozottan elutasította a csatlakozást, megismételvén azt, amit három éve már kimondott: „a *Nyugathoz* én nem megyek. Olyan felfogással ő róluk, a milyennel én vagyok, közük nem állhatok be. Ez azonban egyáltalán ne befolyásolja a te elhatározásodat. Ostobaság volna, hogy megnémulj. A nyilvánosság mindenesetre szükséges; addig kell tudni hatni, míg él az ember; a magántudósok hagyatéka csak hírlapi szenzáció lehet. Vedd magadhoz Eckhardtot, Némethet [Németh Gyulát], ezekben van munkakedv és ami fő: ambíció; s őket kritikai (erkölcsi) szempontok aligha tartanák vissza a *Ny.*-tól. Példa lehet Schöpflin. Ő csak azóta ír igazán, mióta a *Ny.*-nál van. Engem már a háboru előtti állapotok, de különösen a háborúi három év szellemi remetesége teljesen befagyasztott. Csak kínlódás, amit írok. A múlt szerdán este véletlenül találkoztam Babits-csal. Pintérékkel voltam együtt a modern kávéházban, s odajött; bizonyára nem véletlenül, mert Pintérrel volt valami beszéde. (Egy iskolában tanítanak.)”⁵⁷⁵

Babits *Irodalmi problémák* című tanulmánykötetéről szóló bírálatában Horváth János minden elismerése mellett kifejtette azt, amit a Schöpflinnek írt, de elveszett válasz tartalmazhatott. „Irodalmi hagyománytisztelet, műgond, stíl- és formaérzék, világirodalmi tanultság és esztétikai illetékesség tekintetében a *Nyugat* hívei közül senki sem közelíti meg Babits Mihályt.” De az a nemzedékek közötti szakadás, amely-

⁵⁷³ Schöpflin Aladár Horváth Jánosnak, 1918. jan. 26. Korompay H. János, *i. m.*, 983.

⁵⁷⁴ Schöpflin Aladár Szekfü Gyulának, 1917. dec. 21. Kollarits, *i. m.*

⁵⁷⁵ Horváth János Szekfü Gyulának, 1918. jan. 20. EK G 628/2/117.

ről ő is szólt, „szükségképpen következménye az ő támadó fellépésüknek. Az első fellépés pökhendiségét bajos felejtene annak, kit a támadás ért. A nyugatos forradalomnak hangot nem az »érettek« adtak; válogatás nélkül fogadott be a Nyugat minden éretlen hetvenkedést és lírai bárgyúságot, mely Adyt utánozta; és mikor megtámadták vagy csúfolták, egyaránt védett mindent, ami benne jelent meg, értékelni azonban semmit sem értékelt. Éretlen önhittséggel utasította vissza a komoly kritikát is. [...] A Nyugat első zavaros, bogaras újdonságaiból még oly igazán értékes, irodalmi hagyományt, műgondot, magasabb ízlést valóban tisztelő egyéniség sem tudott egészen kibontakozni, amilyen Babits, aki költészetben Aranyhoz és Vörösmartyhoz sokkal közelebb áll, mint Adyhoz, e kísérleteiben pedig sokkal közelebb a régi magyar kritika komoly hagyományaihoz, mint főszerkesztőjéhez, a könnyű ötletek mesteréhez.”⁵⁷⁶

Annak, hogy miért mondott ellent a Nyugathoz való csatlakozásnak, néhány további indokát is meg tudjuk jelölni.

Elsőként a múlt irodalmához való viszonyt kell említeni, azt, amit Ignótus így fogalmazott meg: „A múlttal szemben csak egy kötelességünk van: lerázni magunkról.”⁵⁷⁷ Ez ellentmondott Horváth János felfogásának, amely szerint „a hagyomány tisztelete nem kisebb tényezője a haladásnak, mint maga a haladás ösztöne”.⁵⁷⁸ Móricz Zsigmond is vitatta ugyanezt: „Ignótus nem egyszer írta le, védte, magyarázta és variálta ezt az igazságát: a múlttal szemben csak egy kötelességünk van, az, hogy elfeledjük. Én viszont rendkívül érzem és igen hálásan konstatalem magamban és másban a múltnak minden fejlődési hatását s az örökbe kapott kincseknek legparányát is, a mai élet létrejöttében, a jövőnek kirajzolódásában.”⁵⁷⁹

Másodszor: Horváth János kétségbe vonta, hogy az induló Nyugat az esztétikai önelvűségnek és a l’art pour l’art-nak lenne kizárólagos képviselője. Hozzátehetjük, a l’art pour l’art jelszavával kapcsolatos, a Nyugatban megjelent állásfoglalások korántsem mondhatók egyértelműnek. Szabó Dezső 1912-ben fejtette ki véleményét: „végtelen kárára volna korunknak, ha most a l’art pour l’art elmélete általánosan uralkodóvá lenne”.⁵⁸⁰ Ignótus szerint „A l’art pour l’art művészi principiuma ellen igazsággal nem lehet vetni semmit, mert logika szerint következik a művészet önkéntelen mivoltából. Viszont könnyű megvígasztalódnai a jelenségével szemben, mert valójában igazi l’art pour l’art lehetetlen, mivel eredendő megindítóit ugyanazok a szükségek, legmélyebb meghatározói ugyanazok a sugallatok, melyek a politikát indítják és határozzák meg.”⁵⁸¹

⁵⁷⁶ Babits Mihály, *Irodalmi problémák*, HJKM V, 673, 678–679.

⁵⁷⁷ *Feljegyzések*, Bp., Grill, 1909, 186.

⁵⁷⁸ *Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai*, HJIM I, 55.

⁵⁷⁹ Móricz Zsigmond, *Ujházi*, Nyug 1913/20, 535.

⁵⁸⁰ Szabó Dezső, *A falu jegyzője*, Nyug 1912/4, 324.

⁵⁸¹ Ignótus, *Laissez faire: A Társadalomtudományi Társaság 1912. márc. 19-i irodalmi vitájának bevezető előadása*, Nyug 1912/7, 589.

Harmadszor: mint ahogy Ady költészetének megítélésére nézve viszonyítási pont volt Salamon Ferenc 19. századi példája, aki „mindazt, ami nekünk csak költészet (jó vagy kevésbé jó): még mint közéleti aktualitást nézi; szenvedély, forradalmi gyűlölet, önismeret hiánya stb. az ő szemében még aktuális, veszélyes, kísértő példaadás”⁵⁸² – ez a Nyugat indulására és fogadtatására nézve is állt. A *Forradalom után* címmel 1912-ben megjelent tanulmány szerint „Hogy a Nyugat mint a politikai radikalizmus irodalmi szövetségese kezdte pályafutását: nem szorul bizonyítgatásra, mindenki tudja, aki olvasni szokott.”⁵⁸³ Ismeretes Osvát 1911–1912-beli vitája Hatvany Lajossal, aki a Nyugatot a társadalmi radikalizmus lapjává szeretne volna tenni.⁵⁸⁴ Angyalosi Gergely is úgy látja, hogy „Ignotus és Ady vonzódása a szocialisztikus eszmékhez és a politikai radikalizmushoz sok tekintetben rokonítható volt”.⁵⁸⁵

„Mi lett volna a konzervatív kritika feladata e komplex jelenséggel szemben? Legalábbis a higgadt, objektív elemzés; irodalmi és politikai értelmének szétkülönítése; ízlésbeli és stílbeli újdonságának ingerültség nélküli meghatározása; ösztönszerű magyarságának és pártpolitikai veszedelmes velejáráinak kimutatása: társadalmi és faji jelentőségének feltárása; elismerés ott, hol a tehetség értékes újat teremt, óvás veszedelmei ellen” – áll az 1921-ben megjelent *Aranytól Adyig* című visszatekintésben.⁵⁸⁶

Negyedszer: a Nyugatnak Horváth János szerint más kitűzött célja nem volt, csak az „elvtelen modernség”, „a modernség üres, erkölcsileg és művésziileg meg nem kötött, tehát hitvány jelszava” jegyében.⁵⁸⁷ Felfogásában a folyóiratnak mindig konkrét feladata kell, hogy legyen, mint majd a régi és az új irodalom találkozására törekvő, új közízlés kialakítása lesz a Napkeletben és a közönség formálása a közösségi alapelvű klasszicizmus nyomán.

Ötödször: a pacifizmus terjesztése. Szerb Antal szerint „A Károlyi-forradalom irodalmi előkészítése itt ment végbe és a Károlyi-kormány a Nyugat volt a hivatalos revüje.”⁵⁸⁸ A csaknem három éves frontszolgálat tapasztalataival, 1921-ben írta Horváth János: „ellenség csepegtette magyar lelkekbe a pacifizmust egy élet-halálharc idején”.⁵⁸⁹

*

⁵⁸² Salamon Ferenc, *HJIM* IV, 1065.

⁵⁸³ *Forradalom után*, *HJIKM* V, 376.

⁵⁸⁴ Kosztolánczy Tibor, *i. m.*, 157.

⁵⁸⁵ Angyalosi Gergely, *Ignotus-tanulmányok: Közéletek az „impresszionista” kritika problémájához*, Bp., Universitas, 2007, 138.

⁵⁸⁶ *Aranytól Adyig*, *HJIKM* V, 421–422.

⁵⁸⁷ *Uo.*, 423, 426.

⁵⁸⁸ Szerb Antal, *Magyar irodalomtörténet*, Erdélyi Szépművészeti Céh, Cluj-Kolozsvár, 1934, II, 167.

⁵⁸⁹ *Irodalompolitika és szellemi hitel*, *HJIKM* V, 531.

1919-ben a Magyar Nyelvtudományi Társaság közgyűlésén Horváth János *Magyar ritmus, jövővény versidom* címmel tartott előadást.⁵⁹⁰ Szeptember közepén így nyilatkozott Angyal Dávid bölcsészkar dékánának Szekfű Gyula kommunizmus alatti magatartásáról: „F. év június 20.-a táján Szekfű Gyula Bécsből Budapestre utazott s kéthárom napot töltött itt. Ez utazásának célja az volt, hogy az akkori közoktatásügyi népbiztosságnál kijárja, hogy egyetemi tanszékét, melyre a tanácskormány által előzetes tudomása nélkül kineveztetett, ne kelljen elfoglalnia, hanem továbbra is addigi bécsi hivatalában maradjon meg, mit ő magyar érdekből igen fontosnak tartott. Mint nekem igen bizalmasan és titoktartás kötelezettségével kifejtette, rendkívül nehéz helyzetben volt; a tanszékét elfoglalni semmi szín alatt sem akarta; viszont, ha megtörtént kinevezését kereken visszautasítja, ki lett volna téve annak, hogy bécsi állását is elveszíti, mi nemcsak megélhetését veszélyeztette volna, hanem főképp az ottani közös levéltár liquidálása ügyének ártott volna, eltávolítván onnan egy magyar tisztviselőt, ki a liquidálandó anyagot teljesen ismeri s a magyar érdeket szíven viseli.”⁵⁹¹

Négyesy László 1919. február 23-án ajánlotta Horváth Jánost levelező tagnak a Magyar Tudományos Akadémia I. osztályának széptudományi alosztályába.⁵⁹² A választás az 1919. október 23-án tartott nagygyűlésben történt meg, amelynek eredményéről Heinrich Gusztáv főtitkár levele értesítette őt, aki már egy hónapja Margittán volt, kérve a székfoglaló értekezés időpontjának megjelölését.⁵⁹³ Ezt nem sokkal visszajövetele – „keserves Odysseája”⁵⁹⁴ – után, 1920. június 14-én tartotta meg *Petőfi hangulatlírája és a Tündéralom* címmel. Némethy Géza, az Eötvös Collegiumban tanártársa, az I. osztály elnöke üdvözölte, s nem sokkal később a Nyelvtudományi és az Irodalomtudományi bizottság tagja lett. Első akadémiai teendője a különböző pályázatok elbírálásában való közreműködés volt.

Szekfű Gyula 1921 tavaszán a *Három nemzedék* fejezeteit küldte el Horváth Jánosnak, májusban így: „Köszönöm még készségedet, hogy átolvasod [a] kéziratot. Nem képezed, milyen kínos olvasmányt vállaltál magadra.”⁵⁹⁵ Júliusban pedig: „Nem először kérlek, légy szives átolvasni, s ahol nagyobb fáradság nélkül teheted, a kriminális stílust kijavítani. Teljes szabadsággal. – Illuzióimat nem sérted, ha sokat javítasz. Úgy vélem, egyetlen magyaros fordulat nem sok, de annyi sincs a munkában. [...] Ami a tartalmat illeti, biztosra veszem, h. meg leszel vele elégedve.”⁵⁹⁶ Ezt az is

⁵⁹⁰ Szathmári István, *i. m.*, 209.

⁵⁹¹ Horváth János Angyal Dávidnak, 1919. szept. 19. MTA KIK Kt Ms 808. 70.

⁵⁹² *Tagajánlások 1919-ben*, Bp., MTA, 1919, 7–9.

⁵⁹³ Heinrich Gusztáv Horváth Jánosnak, 1919. okt. 23. Berzevitz Albert, *Elnöki jelentés az Akadémia működésének a múlt hónapok alatti felfüggesztéséről*, AkÉrt 1919, 219–227.

⁵⁹⁴ Károlyi Árpád Horváth Jánosnak, 1920. máj. 14.

⁵⁹⁵ Szekfű Gyula Horváth Jánosnak, 1920. máj. 27.

⁵⁹⁶ Szekfű Gyula Horváth Jánosnak, 1920. júl. 28.

bizonyítja, hogy Horváth János Széchenyi megítéléséről *A magyar irodalom fejlődés-története* című egyetemi előadásában Szekfű Gyula *Három nemzedékére* utalta az olvasót.⁵⁹⁷ Adyval kapcsolatban viszont belekerült a szövegbe az a kiegészítés, hogy „a megértőbbeket, a jóakaratu emberek többségét is elriasztotta magától”, Tisza Istvánról pedig a zárómondat: „Nem adatott meg a hanyatló kor e legnagyobb magyarjának, hogy – amire egész erkölcsi lénye és gyökeres magyarsága folytán hivatva lett volna – reformmunkát végezessen a romlott korszakban s apostoli hévvel szerezzen hitelt és érvényt Széchenyi tételének: vétkesek és betegek – stb.”⁵⁹⁸ Szekfű kérésére – „Ha a bpesti zs. fejezetben még valami támadó dolog volna, ami antiszemitaságra magyarázható, légy szives, töröld ki”⁵⁹⁹ – ez volt a válasz: „Antiszemitaságot a bpesti zs. fejezetben egyáltalán nem találtam.”⁶⁰⁰

Ehhez a kérdéshez hozzátehetjük: ennek a terminusnak történeti jelentése, pontos meghatározása és használata nem nélkülözheti az idő- és térbeli összehasonlítást. Most is idézhető Horváth János önjellemzése: „Sem filo-, sem antiszemita nem vagyok” és Szekfű művének értelmezése: „Nincs közöttük senki, aki mentve érezhetné magát e történetiszemlélet vádló következményei alól”.⁶⁰¹ A könyv szerzője így kommentálta a segítséget 1920 novemberében: „befejezés igen szép, nálad már hagyományos, h. az én befejezéseimet te irod.”⁶⁰²

Horváth János nem csak Szekfű Gyula kéziratait lektorálta. Hagyatékában fennmaradt Vargha Gyula húsz, 1920 és 1928 között írt levele, amelyek jelentős része a *Ködben* (1922), *A végtelen felé* (1923) és a *Hamvadó tüzek* (1927) című kötetekben megjelent költeményekkel foglalkozik. A költő feltehetőleg az Akadémia egyik ülésén kérte meg a nemrég Margittáról hazaérkezett Horváth Jánost, hogy mondjon véleményét kiadatlan verseiről.

Első, 1920. június eleji levele már válasz volt ennek teljesítésére: „Próbáltam kijavítani az általad megjelölt hibákat, melyeket én is élénken érzek, de nem nagy sikerrel”. Vargha Gyula egyebek között a *Mákvirág* 5. versszakát idézte, amelynek első változata így hangzott:

S minő gyönyör volt, a mikor kírtem,
Ott állt a mákföld, pirosan fehéren,
Virágok áradt, tarka tengere,
Elkábultam bele.

⁵⁹⁷ *HJIM* I, 393.

⁵⁹⁸ Horváth János Szekfű Gyulának, 1920. nov. 12. G 628/2/123. Vö. Szekfű Gyula, *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*, Bp., Élet irodalmi nyomda r. t. 1920, 318, 325.

⁵⁹⁹ Szekfű Gyula Horváth Jánosnak, 1920. nov. 8.

⁶⁰⁰ Horváth János Szekfű Gyulának, 1920. nov. 12. G 628/2/123.

⁶⁰¹ *Ignotus, a magyarság és a népiesség*, *HJIKM* V, 397; *Három nemzedék: egy hanyatló kor története*, *Uo.*, 849.

⁶⁰² Szekfű Gyula Horváth Jánosnak, 1920. nov. 16.

Utolsó sorként ez lett volna az új javaslat: „Játszott a fény vele.”⁶⁰³ A másnapi levél további variációkat sorolt fel: „Kitárva (»vagy: lobogva, elöntve, áradva, elnyúlva, ömölve, kiöntve«) messzire”;⁶⁰⁴ majd egy héttel később, a „Virítva messzire” változat után, egy éjszakai recitálás után alakult ki a végleges versszak:

S minő öröm volt, a midőn kiértem,
Ott állt a mákföld, pirosan, fehérén,
Virágok égő, tarka tengerén,
Habokká tört a fény.⁶⁰⁵

Vargha Gyula újabb kéréssel is élt: „Légy szíves kérlek verseimet, ha terhedre nem esik megjelölni, hogy melyik I. II. III. rendű, vagy pedig valami jellel ellátni azokat, a melyeket egy esetleges válogatott gyűjteménybe föl kellene venni. [...] Szolgáljon mentségemül, hogy a Te véleményed nagyon nyomós előttem.”⁶⁰⁶ Ez a kívánság 1920 júniusának végére teljesült: „Verseim gyűjteményét, gazdag jegyzeteiddel együtt köszönettel megkaptam.” Ugyanebben a levélben Vargha Gyula *Csigabiga* című versét így magyarázta: „Az első sor: »Bánt ez a tolongás, terhét bizony únod.« nem is a csigához, hanem magamhoz szól. A második sorban: »Csigabiga kár volt házadból kibúnod,« túlságos érzékenységet gúnyolva, félig gúnynyal, félig keserűen, csigabiganak nevezem magamat. A harmadik sor: »Honnan, mikor ér baj, nem is veszed észre«, a csigára látszik vonatkozni, de ettől kezdve az egész versben magam gyöttrődöm a csigabiga álarcában, sőt az utolsó versszak három első sorában:

»Utad csupa ártó akadály, te dőre,
Mért törekszel mégis előre, előre,
Csak csalódás, csak baj, veszedelem vár itt«

A vers szinte megfelelkezik a csigáról, csak az utolsó sorban: »Csigabiga vond be félénk szarvacskáid.« fejezi be a csigáról vett képet.”⁶⁰⁷

Ugyanez a levél tartalmazza Horváth János ceruzás megjegyzéseit is. A *Széna-gyűjtésről* így szól: „Jellemző egy egész csoportra: gyermekkori *szemléletek* emléke; lyrai fogantyu többnyire a végén. De olykor túlságos konkrét a kép, mintha magáért volna; holott ezt az emlékezés lyraisága már magában is kizárja”. A *Szélmalomról*: „Psychologiai magyarázatát adja mind ez emlékező verseknek: múlt szemlélet + jelen hangulat; lyrai értékét az utóbbi elem hozza meg”. A *Vogul temetéséről*: „Nem várható efféléktől újabb m. költői érték”. Az *Erdélyről*: „ily rimtelen folyamatban jobban sike-

⁶⁰³ Vargha Gyula Horváth Jánosnak, 1920. jún. 8.

⁶⁰⁴ Vargha Gyula Horváth Jánosnak, 1920. jún. 9.

⁶⁰⁵ Vargha Gyula Horváth Jánosnak, 1920. jún. 17.

⁶⁰⁶ Vargha Gyula Horváth Jánosnak, 1920. jún. 8.

⁶⁰⁷ Vargha Gyula Horváth Jánosnak, 1920. jún. 27.

rül az ódai hang. Miért nem próbálja többször? A dallamos ritmus neki már valósággal ihlet-faj; e kevésbé gyakorlott versidomban új erőre találhat magában.” A *Száz kapus városról*: „u. sor: *hallá*. Nagyon fontos itt a zavartalan hangzás”.

Legjobbnak, azaz I. kategóriásnak a következő verseket találta: „*Álmatlan éjek, Előrevetett árnyék, Régi szüretetek, Elhaló dal, Kevés a vetés, Mákvirág, Nyári dél, Bé-kesség az emberek között, Szélmalom, Szőlőhegyen, Erdély, Álmomban, Eltűnt a nyár, Napszálltakor, Száz kapus város, Örök rejtély, Gyorsvonat, Öreg temető, Kiábrándul-va, Régi vágy, A húr ne sírjon, Halott világ, Örök törvény, Kinek daloltam, Hol a vi-gasz, Hazám, Idő és tér, Frank jövő, Zilált összhang*”. Ezt a rangsorolást Vargha Gyula így fogadta: „Én tégedet – nem hízelgésből mondom – Gyulai Pál óta a legvilágo-sabb s legerősebb magyar fejek egyikének tartalak, kivel alig mérkőzhetik más. Nem csoda hát, ha megdöbbentem s feltámadt önmagam iránt a kétség és elégedetlenség, midőn láttam, hogy mennyi hibát jelölsz meg verseimben, melyeket én nem láttam – bár azt hittem, hogy elfogulatlan bírāja vagyok magamnak – s hány oly versemet helyezel utolsó sorba, melyeket én legjobb verseimnek tartottam, s viszont nem egy olyan versemet emelsz ki, melyről én csekély véleménynyel vagyok.”⁶⁰⁸

Vargha Gyula saját verseit az Akadémiai Könyvtárban kívánta elhelyezni, egy újabb kéréssel: „Mielőtt a kéziratot az Akadémiában elhelyezném, szíves engedelmekkel bemutatom Neked, hogy lásd, mennyi hasznát vettem megjegyzéseidnek. De még egy más oka is van. Ha még egyszer fáradtságot veszel s átolvasod a gyűjteményt, csalhatatlanul ki fog tűnni, hogy verseim mit érnek, mit nem érnek.”⁶⁰⁹ Az egyik akadémiai osztályülésen Horváth János felszólalt, és Vargha Gyula verseinek kiadását s annak támogatását kérte (1922. január 23.). A *Ködben* című kötet 1922 első felében jelent meg.

Az egyik méltatást ő maga írta, felhasználva a lektorálás tanulságait is: összehasonlította a kötet újdonságait a parnasszista költők Vargha Gyula készítette műfordítá-saival, azt hangsúlyozva, hogy a gyermekkori emlékek „színek, fénynek híven meg-rögződött szemléleti képe” milyen szimbolikus elmélyedést nyert. „Egyik keze Arany Jánoséban, a másik várakozólag kinyújtva egy eljövendő magyar lángelme felé: így áll ő jelenünk talaján, mikor irodalmi fejlődésünk folytonosságát már-már megszakított-nak kellett tartanunk. Nincs senki, kinek költészete e szakadék áthidalására hivatot-tabb volna, s kinek megbecsülésében konzervatív és modern ízlés méltóbban egymás-ra találhatna.”⁶¹⁰

A Nyugatban Kosztolányi Dezső dicsérte meg a kötetet: „Akadémikus költő? Kötve hiszem. Az akadémizmus többnyire bizonyos formai merevségben nyilatkozik meg, mely a hagyományok bálványozása folytán lelketlenné vált, s elvesztette egyéni

⁶⁰⁸ Vargha Gyula Horváth Jánosnak, 1920. júl. 8.

⁶⁰⁹ Vargha Gyula Horváth Jánosnak, 1921. dec. 12.

⁶¹⁰ Horváth János, *Vargha Gyula újabb költeményei*, HJKM V, 895, 896, 899.

veretét. [...] De milyen érdekes lírai idegesség lelkesíti ezeket a városfutó verseket, milyen gyengéd a színérzéke, milyen nemes hangú az ő kijátszott »kopott hegedűje«. A múlt század érzésvilága és életfelfogása a mai század hangszerelésével. A *Vízimalom* könnyűsége és dalszerűsége szinte megfoghatatlan, az *Éjjeli óraiütés* mint dobbanás régi üvegharangon, mely tovább zeng bennünk, s az *Epilóg* a maga keleti pompájával tökéletes. Théophile Gautier-hez sem lenne méltatlan.⁶¹¹

Vargha Gyula 1923-ban költeményeiért az Akadémia nagyjutalmát kapta. Utolsó kötete 1927-ben jelent meg, amelyet Horváth Jánosnak a következő sorokkal küldött meg: „Hálám csekély jeléül itt küldöm a »Hamvadó Tüzek« egy példányát. Balogh Jenő után csak Neked köszönhetem, hogy a gyűjtemény napvilágot látott.”⁶¹² 1932-ben Horváth János tartott róla akadémiai emlékbeszédet,⁶¹³ 1937-ben (majd 1942-ben) a *Magyar versek könyvébe* 15 verset válogatott be tőle. Vargha Gyula költészetének fogadtatásához így járult hozzá a kézírattól a kötetig, a recenziótól az emlékbeszédig, az egyetemi előadástól az antológiáig az életművel való találkozás legkülönbözőbb műfajaiban.

*

A Beöthy Zsolt elnökletével működő Kisfaludy Társaság 1921. február 1-jén tagválasztást tartott.⁶¹⁴ Vargha Gyula, Szász Károly, a társaság titkára és Kéky Lajos másodtitkár Horváth Jánost javasolta, aki azonban a következő módon kérte ajánlásuk visszavonását: „A betöltendő két helyre azonban rajtam kívül Némethy Géza és Jánosi Béla is ajánlottak. Megválasztásom csak ezek valamelyikének, vagy mindkettejüknek elbuktatása árán volna lehetséges. Ők nálam idősebbek, érdemesebbek. Nem csupán személyes kötelékek és kedves emlékek fűznek hozzájuk, mint egykori (Eötvös-kollégiumi, illetőleg budai reáliskolai) tisztelt kartársaimhoz, hanem őszinte nagyrabecsülés is. Még a látszatát is kerülni kívánnám annak, mintha velök szemben is igényt támasztanék a tagságra; azt pedig, hogy bármelyikök elejtése árán nyerjem el a tagságot, nem venném lelkemre.”⁶¹⁵ Másik két ajánlójának is hasonló módon írt.⁶¹⁶ Kéky Lajos így érvelt válaszában: „a négy ajánlott közül egyedül Te vagy a Társaságba való. [...] Így én az ajánláshoz való hozzájárulásomat ezek után is fentartom, ha Vargha Gyula nem vonja vissza az ajánlást. Ha azonban ő visszavonja ajánlásodat, természetesen én meghajlok kívánságod előtt és szomorúsággal bár, de kénytelenségből hozzájárulok az ajánlás visszaszívásához. [...] Édes János Barátom, – most mikor

⁶¹¹ Kosztolányi Dezső, *Vargha Gyula*, Nyug 1922/13–14, 936.

⁶¹² Vargha Gyula Horváth Jánosnak, 1927. febr. 11.

⁶¹³ *HJKM* V, 452–486.

⁶¹⁴ KisfTÉÚjF 53. köt. 1920–1921, 198–199.

⁶¹⁵ Horváth János legifj. Szász Károlynak 1921. jan. 7. OSzK Kt Levelestár.

⁶¹⁶ Horváth János Vargha Gyulának, 1921. jan. 7. MTA KIK Kt Ms 1021/243.

mindenki dulakodik a májért, Te szöksz előle.”⁶¹⁷ Vargha Gyula hosszú levélben kérte az elhatározás módosítását, arra hivatkozva, hogy a Társaság érdeke elsősorban az ő megválasztását kívánja,⁶¹⁸ a válasz azonban ez volt: „Intelmeit alaposan megfontoltam, de múltkori kérelmemet ezek után is fenntartom.”⁶¹⁹ Vargha Gyula magáról a választásról is tudósított: „a hogy ott a szervezett pártok föllépését láttam, valószínűleg meg is buktál volna, nem a Te szégyenedre, hanem a Kisfaludy-Társaságéra. Mélyen elszomorított első irodalmi társaságunk sok tagjának lelkiismeretlenség- és kritikátlansága. Nem is ajánlok én többé soha senkit a Kisfaludy-Társaságban.”⁶²⁰

1922 végén Négyesy László ajánlotta Horváth Jánost,⁶²¹ akit 1923. február 6-án Szilády Áron helyére választották meg.⁶²² 1924 legelején tartotta meg róla szóló emlékbeszédét⁶²³ és székfoglalóját, *Egy fejezet a magyar irodalmi ízlés történetéből (Berzsenyi Dániel)* címmel.⁶²⁴ Berzeviczy Albert elnöki üdvözetére a következőket válaszolta: „Van e Társaságnak egy szép szokása. Évlapjaiban évről-évre közzéteszi halottjainak folyvást szaporodó, egész névsorát. A sor élén Kölcsey Ferenc neve világol. Úgy érzem, e névsoron főképp az új tagnak illik elgondolkoznia. Egyszer az ő neve is oda kerül majd a sor végére; de a sor azzal sem zárul le; szakadatlanul továbbfolytatódik és nő, ma még meg sem születettek neveivel.

Int és buzdít e névsor a történelmi folytonosság fenntartására; holtak, élők és jövődöbeliek nagy, erkölcsi szolidaritásának meleg átérzésére. Int akként élünk és munkálkodunk, hogy nevünk – ha majd szintén belefoglalódik láncszemül e sorozat folytonosságába – meg ne szentségtelenítse azt és erős kapocs legyen a maga kijelölt helyén.

Én ez intelmet megszívleltem s igyekszem aszerint élni.”⁶²⁵

---

⁶¹⁷ Kéky Lajos Horváth Jánosnak, 1921. jan. 26.

⁶¹⁸ Vargha Gyula Horváth Jánosnak, 1921. jan. 16.

⁶¹⁹ Horváth János Vargha Gyulának, 1921. jan. 20. MTA KIK Kt Ms 1021/244.

⁶²⁰ Vargha Gyula Horváth Jánosnak, 1921. márc. 11.

⁶²¹ A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam 55. kötet, 1922–1923. Bp., Franklin-Társulat, 1923, 144–146.

⁶²² *Uo.*, 126.

⁶²³ A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam 56. kötet. 1923–1924. Bp., Franklin-Társulat, 1924, 123–132.

⁶²⁴ *Uo.*, 133–143.

⁶²⁵ *Uo.*, 144.

6. Ismét az Eötvös Collegiumban

A tanításhoz visszatérve Horváth János a következőket írta év végi tanári jelentésében:

1918. június 18. „Az év legörvendetesebb mozzanata: harctéri növendékeink egy részének ideiglenes hazatérése. Mily örömmel vonultak be ismét könyvtárunkba! Természetesen, nem ereszhették szabadjára mohó munka-kedvüket, hisz ennek a három hónapnak csak gyakorlati célja lehetett: megmenteni valami keveset a sajnos idővesztéséből: egy-egy szakdolgozat hirtelen nyélbe-ütése, egy-egy vizsga letétele. S talán nemcsak praktikus érdekből jobb így. E gépies munka után nem esett nekik oly nehezen az újból elszakadás, mint egy kedvök szerinti elmerülés közepén. Aki a harctérről jött, általában egészségesebb lelki állapotban van, mint aki fogságból került haza (bár az utóbbi változatot csak az egy Farkas [Gyula] képviseli); ez érthető is. A harctéren tépelődésre alig jut idő; ott még a pihenés idején is cselekvő légkörben élnek; sajnosan érzik az idővesztésüket ők is; összehasonlítják ők is a maguk kénytelen hátramaradását az itthoniak zavartalan boldogulásával; de felveszik a fonalat, kiki a maga természete szerint, ott ahol elhagyták: szelid nyugalommal (mint *Budaker* [Károly]), a fiatal erő ép önbizalmával (mint *Jausz* [Béla]), vagy praktikus resignatioval (mint *Ulreich* [Vilmos]). [...]

Kétségtelen, hogy a harctérik is, ha majd végleg hazajönnek, keresztül fognak esni egy válságos korszakon. A szervezet oly tartós megerőltetésére, s a harctér állandó lelki feszültségére előbb-utóbb reakciónak kell bekövetkeznie az életmód változtatással, és pedig annál erősebbnek, mennél mohóbban esnek majd neki a rég nélkülözött szellemi munkának. Szép feladatunk lesz akkor: egy sokat szenvedett fiatal nemzedék lelki egyensúlyának biztosítása, s tapintatos visszavezetésük a régi munkakörbe. De a felől nyugodtak lehetünk, hogy visszatértükkel a Collegium erkölcsi fajsúlyja lényegesen növekedni fog, s az a férfiasság és élettapasztalat, de főképp a békés tudományos foglalkozásnak az az érett megbecsülése, melyet magukkal hoznak, jótékony kihatással lesz nemcsak azokra, kiket éppen akkor itt találnak, hanem későbbi nemzedékekre, s minden bizonnyal a Collegium egész jövőjére.”⁶²⁶

1918. augusztus 21. „Mindössze három magyar szakos növendékem volt a nyári félévben. [...] A régi növendékek közül néhányan, francia nyelvismeretüket kívánván óvni és föléleszteni, – mások pedig – az újak közül – az idő mennél hasznosabb kiaknázására törekedvén: önként jelentkeztek francia kurzusra. Mindkét csoportban nagy örömem telt. A régiiek [...] korántsem felejtettek annyit, mint hitték; ennek megállapítása szemmel láthatóan megnyugtatólag hatott rájuk.”

---

⁶²⁶ ECMDKLev II/52/101/2.

A kezdő francia csoport: „Megtanultak annyit e rövid idő alatt, hogy ha idejük és körülményeik engedik, most már magukban is folytathatják. Folytatni is akarják – a harctéren. Csak legyen rá mennél több nyugodt napjuk.”⁶²⁷

1920. július 15. Jelentés a magyar irodalomtörténeti szakvezetésről (1920. április – július)

„Az idő rövide s a növendékek más irányu (karhatalmi) gyakori elfoglaltsága az idei munkát eleve megnehezítette. Mindamelllett az átlagos eredmény igen jó.”

I. év: „Kerecsényi [Dezső] munkára termett, világos fejnek látszik; Hunyadi [Károly] szerény, dolgos, tanulékony; Féja [Géza] alighanem több, mint a mennyit mutat: higgadsága, uralma az anyagon, s tiszta gondolatfejtése: ebben a korban kellemesen lep meg.”

„A szokás ellenére, de hogy háborús múlásztásaik pótlásában segítségökre legyenek, a IV. évesekkel is tartottam az idén rendes órákat saját kérelmekre, a szokásos egyéni beszélgetéseken kívül.”⁶²⁸

1921. június 29. „A klasszika filológiával való korábbi szakcsoportosítás (magyar–latin–görög) a vizsgálatok miatt annyira terhesnek bizonyult, hogy a szaktanárok javaslatára le kellett mondanunk annak erőszakolásáról. Ennek azonban káros következménye a magyar szakos évfolyamok egyoldalúsága (a modern irányban), másfelől pedig a magyar irodalomtörténetnek, mint szaktudománynak szempontjából egy fontos ágnak (a hazai latin nyelvű irodalom vizsgálatának) succrescentia nélkül maradása. A túlterhelést okozó görögnek az elhagyásával, magyar–latin szakcsoportosítás mégis csak lehetővé volna teendő; minthogy pedig tapasztalás szerint e szakra többnyire olyanok jelentkeznek, kik modern nyelveket nem tudnak, lehetőleg a német nyelven már jól tudó jelöltek kellene e magyar–latin szakcsoport számára megnyernünk. Aminthogy a német nyelv tudását elengedhetetlen feltételnek kellene tekintenünk a magyar–francia szakcsoportbeliek számára is.”

II. év: „Kerecsényi igen robusztus tehetség: maga az erő, lelki egészség, józan gondolkodás, munkabírás és munkakedv.”

„Bartha [János], valódi nyeresége a Collegiumnak, díszje az egész csoportnak. E kis gyöngye, ideges fiatal ember maga a tudományos lelkiismeretesség, a szerény tudásvágy, éber és okos kritikai érzék, világos bábni tudás komplikált, nagy anyagokkal, s ennél fogva a higgadt, világos közlőképesség. Úgy látom, társai is nagyra becsülik, mi mindig sokat jelent.”⁶²⁹

1922. július 6. „Magyar irodalomtörténeti szakóráimban az alap- és szakvizsga anyagbeosztásához kellett igazodnom (mint mindig): vagyis a két első évfolyamban nem foglalkozhattam oly anyaggal, ami már túllépi az alapvizsga tárgykörét. Ennek az

---

⁶²⁷ Uo.

⁶²⁸ Uo.

⁶²⁹ Uo.

a már sokszor panasztolt félszegség a következménye, hogy a magyar irodalom régiebb, szegényesebb korszakára (1711-ig) két egész esztendőket kell fordítanunk, míg újabb, végtelenül gazdagabb és sokfélebb feladatot kínáló korszakára csak egy esztendő jut, a III. év (minthogy a IV. évekkel már csak egyenként, szakvizsgai és doktori értekezéseik szempontjából foglalkozunk).

I. évfolyamom ekként a kódexirodalommal s a XVI. századi prózával, II. évfolyamom a XVI/XVII. századi költészettel foglalkozott. E két évfolyamban állandó gondom volt a módszeres bevezetésre, a szaktudomány alapproblémáinak, s lehetőleg történetének a megismertetésére is. – III. évfolyamom a Bessenyei–Kazinczy-korral foglalkozott stíltörténeti szempontból, mi kétségtelenül a legtöbb oldalú előtanulmányt, tehát a történeti anyagban alapos tájékozódást igényel, – azután pedig az 1772–1848 közötti kor epikus műfajainak fejlődésével, miben a kezdeményező költői egyéniségek műfaj-teremtő és szabályozó hatására voltunk különös figyelemmel. A két alsó évfolyam a tárgy természetétől megkivánt tudományos önfegyelmezésben szép haladást tett; a III.-ik pedig (vagy legalább több tagja) a jelzett problémák iránt, melyek már nemcsak tárgyismeretet, hanem a műízlés némi fejlettségét s finomabb irodalmi értékek mérlegelésére érzékenységet is megkívánnak, mondhatom, hogy elsőrendű munkát végzett.”

„*Bartát* csak fokozottan dicsérhetem; a legkülönfélébb természetű irodalomtört. tanulmányokra egyaránt hajlamos; jelleme: komoly, tudós érdeklődés, egyéni szempont, probléma-felismerés, velős, csinos előadás – és szerénység. *Kerecsényi*: ugyanaz, de valami erőteljesebb, vaskosabb változatban.”

„Volt egy *francia* csoportom is; ú. n. haladó (franciául második éve tanuló) csoport. Ezzel nehezebb prózai szövegeket olvastattam, de költeményeket is, oly beosztással, hogy a francia költészet korszakos, főbb fordulatairól legalább vázlatos irodalomtört. képet is nyerhessenek.”⁶³⁰

1923. május 29. I. év: „E csoportban Szabó Mihály az egyetlen, kiről már most teljes bizonyossággal merek szólni. Komoly érdeklődés, sok szempontú alaposág és erős, józan elme jellemezte minden munkáját. Soha felszínes, vagy hevenyészett munkával nem állt elő. Szorgalma nem pusztán iskolás becsvágy, hanem egészséges munkakedv, tudományos hajlam és céltudat jele. Tehetsége, azt hiszem, az irodalmi studiumoknak inkább nyelvi-filológiai, mintsem esztetikai oldala felé fogja hajtani.

Képességek tekintetében Keresztury [Dezső] alighanem legközelebb áll hozzá; de korántsem annyira egyensúlyozott, s a munkában sem oly nyugodtan körültekintő. Egy-egy eredeti észrevétellel talán előtte jár Szabónak, viszont feltevésekre, idő előtti megállapításokra is hajlik; aktuális tárgyával komolyan foglalkozik ugyan, de a tágabb összefüggések nyomozásában nem egyszer a priori általánosítások csábításának enged. Több benne az önkényesség (s talán inventio), kevesebb a formák és modor iránti

---

⁶³⁰ *Uo.*

respektus, mint Szabóban. (Egyébként: titkos versíró is, ami irodalom-szakosok közt kelleténél gyakoribb jelenség. Verseit láttam. Azokban is van kétségtelen jele a komolyabb és egyénibb gondolkodásmódnak; a mai kezdő lírikusok nagy többségével szemben pedig valami őszinte családias, sőt gyermekes kedély, ami bizonyos korai komorsággal különös módon társul).⁶³¹

IV. év: „Kerecsényi, Bartha és Tóth Béla: tehetség és eredmények tekintetében is kimagaslanak. Szakvizsgai dolgozataik nem sablonos témák, hanem eddig kevésbé átvizsgált területen mozognak.

Bartha és Tóth stiltörténeti tárgykörben dolgoztak, s a magyar költői stílus egy-egy korszakos formáját (a Gyöngyösi-, ill. a Himfy-félét) tanulmányozták nagy kedvvel és hivatottsággal. Kerecsényi pedig figyelemre méltó adatgyűjtéssel és történeti érzékkel vetett nem-egy részletében újszerű világosságot a magyar irodalmi tudat kifejlése történetére. Valamennyi tanulmány között súlyra övé az első; a Bartháé egy szép és sokatigéző első részlet; a Tóth Béláé aránylag legszűkebb körű, de tárgyához mértén igen sikerült, és eleven kidolgozása is. Ők hárman e dolgozatokkal oly útra léptek, melyen még érdemes nevet szerezhetnek maguknak a szaktudomány továbbvitelében. Ily irányú érdeklődésük egyszersmind annak is biztosítéka, hogy tanári pályájukon az irodalmi nevelés feladatát a történeti anyag életszerű felfogásával, vonzón és hatékonyan fogják tudni teljesíteni.”⁶³¹

Keresztury Dezső így emlékezett vissza: „Horváth tanár úr az Eötvös szobában tartotta óráit. A régi polcokon Eötvös József egykori könyvei álltak, alattuk zárt tárolókban irodalmi hagyatéka, levelei, feljegyzései. A tanár úr első óráján ünnepélyesen kezelt fogott velünk, kiosztotta témáinkat, s rövid előadást tartott az irodalom megtartó és lendítő erőiről, egyéni kezdemény és hagyományokban pihenő ars poetica kölcsönhatásáról, író és közönség viszonyáról. [...] Gyulai Pál és Péterfy Jenő tanítványa volt. Nemzeti klasszicizmusunk serkentő, nevelő erői így a személyes közvetítés, az emberi élmény hitelével éltek és hatottak közöttünk. De Horváth tanár úr nemcsak Aranyról, Keményről, hanem Adyról és Babitsról is beszélt, s a régi magyar irodalmat nem iskolás adathalmazban, hanem élő szervezetként, mint a magyar jellem hordozóját és modern költészetünk előkészítőjét mutatta be nekünk. Szabadságra buzdított, de a felelősségteljes munkában érvényesülő szabadságra.”⁶³²

„Énrám magamra – írta Barta János –, amikor ott ültünk a Kollégium úgynevezett Eötvös-termében, és gyarló dolgozataink felolvasása után Horváth János fejtegetéseit hallgattuk, éppen ez a lényegre törekvő, lényeglátó képesség tette a legfőbb benyomást: sokat győtrődtem akkoriban azért, hogy megtaláljam az utat az irodalmi alkotások rejtett magjához, hogy értsem is az irodalmat, s azon kezdtem először eszmélni,

⁶³¹ ECMDKLev II/52/101/3.

⁶³² Keresztury Dezső, *Az Eötvös Collegium = Emlékezéseim. Szülőföldeim*, Bp., Argumentum, 1993, 97–98.

ahogy tanárunk egy-egy nagy lírikus művének, egyéniségének központi tényezőjét, »lényegét« röviden, plasztikusan meg tudta formulázni (Vörösmarty, az ihlet költője).” Gyulaihoz képest „Horváthnál lényegesen másról és többről van szó: a beleélő, megértő képességről: a mű és az író külön világába behelyezkedés, a belülről-szemlélés tehetségéről.”⁶³³

---

⁶³³ Barta János, *A Mester nyomában (Horváth János nyolcvanadik születésnapjára)*, It 1958, 196, 198.

IV. SZÖVETSÉG ÉS FOLYÓIRAT

1. Az Eötvös-Kollégium Volt Tagjainak Szövetsége

Trianon után a magyar tudományos élet feltámasztására és folytatására az egyik fő teendő a különböző közösségek újjáteremtése és működtetése volt. Horváth János és tanítványai, kollegái és baráti köre számára az otthon és egyre növekvő tekintélyként is működő energiaforrás az Eötvös Collegium volt és maradt. A kollégisták szövetségének megalapítása, amelynek gondolata már nem sokkal az intézet megteremtése után felmerült, most vált igazán szükségessé, hogy „az összetartozás tudatában rejlő erkölcsi erő hasznosan érvényesülhessen”.¹ Az alapelv megvalósulásának sikerültét elsősorban az bizonyítja, hogy jelentős részben az itt végzetek voltak szerzői az 1920-as években formálódó folyóiratoknak, lettek tanárai az egyetemi oktatásnak és tagjai az Akadémiának.

A Bécsben dolgozó Szekefi Gyula 1921 elején azt a hírt kapta, hogy az „Eötvös-kollégisták Szövetségét (EKSz) meg fogjuk alapítani. Tagja lehet minden volt kollegista, ha kijelenti, hogy az akar lenni. Hát jelentsd ki te is! Alapító közgyűlés vlszlg. már vasárnap (febr. 6).”² A régi kollégisták minden hónap első keddjén összegyűltek a Baross utca 11. alatti vendéglőben. Erről értesült, másokkal együtt, Kodály Zoltán is: „Kezdődik már most, febr. 1-én. Okvetlen jöjj el. Volt kollegisták társaságát fogjuk megalakítani a közel jövőben. Ehhez egyetmást meg kell beszélünk”.³ A pontosabb terv ekkor született: „Horváth János elnöklésével szervező bizottság alakult, mely az 1921. évi február hó 6-án a B. Eötvös József-Collegiumban tartott alapító közgyűlést előkészítette”,⁴ amelyen Gombocz Zoltán elnökölt, és az összegyűlt 44 jelenlévő egyértelmű kívánságára megalapítottnak jelentette ki az Eötvös-Kollégium Volt Tagjainak Szövetségét. Horváth János az alapszabály tervezetét mutatta be, amelyet megvitattak és elfogadtak, s megválasztották az előkészítő bizottságot, amelynek

---

¹ Szövetségi Évkönyv I, 1921–2, 27.

² Horváth János Szekefi Gyulának, 1921. febr. 1. EK G 628/2/124.

³ Horváth János Kodály Zoltánnak, 1921. jan. végén, Kodály Archívum.

⁴ Szövetségi Évkönyv I, 1921–2, 27–28.

tagjai rajta kívül: Gombocz Zoltán (elnök), Eckhardt Sándor, Huszti József, Lukcsics Pál (jegyző), Németh Gyula és Pais Dezső. A felsoroltak között Eckhardt Sándor, Huszti József, Németh Gyula és Pais Dezső nemcsak tanítványai, hanem jó barátai is voltak.

Az alakuló közgyűlés 83 résztvevővel 1921. július 3-án gyűlt össze a Collegium dísztermében, s elnöknek Gombocz Zoltánt, alelnöknek Horváth Jánost, jegyzőnek Szabó Miklóst, gazdának pedig Lukcsics Pált választotta meg, a választmánnyal együtt.⁵ Az elnöki beszéd felidézte Eötvös Lorándot: „Boldog ez az intézet, amely egy negyedszázadon keresztül az ő szellemi vezetése mellett, szabadon fejlődhetett; boldogok azok a társaink, akik a lelki fejlődés legfogékonyabb éveiben az ő fenkölt személyében mintegy testet öltve szemlélhették azt a két ideált, amely felé minden igazi tanárnak törekednie kell, az igaz embernek és a nagy tudósnak ideálját.”⁶ Gombocz Zoltán megemlékezett az elhunytakról, közöttük a harminc – háromszáz közül harminc – elesett kollégistáról, és köszöntötte Teleki Pált, az új kurátort. Az alelnöki javaslat szerint a szövetség első tiszteletbeli tagja legyen Bartoniek Géza, aki immár 25 éve igazgató, másrészt – a váratlan támadások ellenére –, vezesse továbbra is ő a Collegiumot, hiszen elsősorban az ő érdeme az, hogy „itt áll, hivatása érett tudatában, egy életerős, ifju, szép intézet, itt áll párja nélkül az egész zürzavaros Közép-Európában, nem utolsó elégtételül – ha szomszédainkra pillantunk – az oly méltatlan módon megalázott magyar önértetnek.”⁷

Arra a kérdésre, hogy „Mi *ma* a kollégium?”, Horváth János a következő választ adta: „A magyar tanárnevelésnek egy igen egyéni jellemű kiegészítő szerve, mely legalább kevesek számára [...] megadja azt, amit a tanárjelöltek összességének megadni anyagi lehetetlenség. Ad nekik anyagi gondoktól mentes, tisztos megélhetést, mely lehetővé teszi, hogy zavartalanul készülhessenek elő jövendő pályájukra. Ad gazdagon felszerelt, szép könyvtárt, melyet *szabadon* használhatnak s mely kinek-kinek, a maga szakköre korlátain túl is, megnyitja a műveltség minden forrását s épúgy óvja a fiatal embert a szak-korlátoltságtól, mint az állandó, benső együttélés a legkülönbébb szakokra készülő társakkal s mint a modern nyelvek elsajátítása, mire valamennyien kötelezve is vannak. Biztosít nekik végül oly tanulmányi berendezkedést, melyben minden növendék kiképezheti a maga istenadta, egyéni tehetségét; berendezkedést, melynek alapelve az, hogy tanáraik *egyénekénti* útmutatása és ellenőrzése mellett, a növendékek lehetőleg *önerejükből* dolgozzák fel szaktárgyaik anyagát s ekként azok egész területén ne csak elméleti tájékozottságot szerezzenek, hanem oly mérvű gyakorlati jártasságot és kritikai tudatosságot is, mely tudományszakuk művelésében önállóságra, tanításában pedig kellő otthonosságra képesíti őket; úgyhogy a maguk teljesebb és

⁵ Szövetségi Évkönyv I, 1921–2, 28–29.

⁶ *Uo.*, 30.

⁷ *Uo.*, 31–32.

biztos szaktudását annak idején okosan, pedantéria és tankönyvre-esküvés nélkül tudják hozzáalkalmazni az iskolai tanítás természetes követelményeihez és korlátaihoz.”⁸ Azzal a kritikával szemben, hogy „a kollégium nem tanárokat, hanem tudósokat nevel”, Eötvös Loránd elve áll szemben: „jó tanár csak az lehet, aki jól tudja, amit tanítani akar. S hogy számos esetben nemcsak igen tanult, hanem valóban tudós tanárokat is bocsátott ki falai közül: ezzel aligha tért el valódi rendeltetésétől a kollégium.”⁹

Az Eötvös-Kollégium Volt Tagjai Szövetségének alapszabályai között legfontosabb *A szövetség célja* című 2. §:

„a) Az összetartozás tudatának erősítése, a baráti érintkezés állandósítása a B. Eötvös József-Collegium volt növendékei között; a kollégiumi hagyományok ápolása, közös emlékek őrzése.

b) Állandó kapcsolat fenntartása az Eötvös-kollégiummal; a kollégium erkölcsi támogatása abban, hogy feladatait, rendeltetéséhez hiven, nagy alapítója szellemében teljesítse.

c) Az Eötvös-kollégium bentlévő és volt növendékeinek támogatása önművelésükben, tudományos törekvéseikben s minden olyan közéleti tevékenységükben, mely iskolában, vagy iskolán kívül, a nemzeti műveltség ápolását és emelését célozza s mely a kollégiumnak is becsületet szerez.

d) A szövetség tagjainak, s családtagjaiknak szükség esetén anyagi támogatása.”¹⁰

A Szövetség az 1921. év folyamán három, 1922 elején pedig két válszermányi ülést, s minden hónap első keddjén esti összejövetelt tartott. Az I. rendes közgyűlésen, 1922. július 2-án, amelyen 75 tag vett részt, „Gombocz Zoltán elnöki megnyitójában a magyarok őshazájára és a magyar-hun rokonságára vonatkozó tudományos kutatás jelenlegi állását és azon eredményeket ismertette, melyeket a nyelvészeti, történeti és néprajzi kutatás e téren a legutóbbi időben elért.”¹¹ Ez az összefoglaló Horváth János számára azért is fontos volt, mert 1927 őszén kezdődő *A magyar irodalom a középkorban* című egyetemi előadásában, mint látni fogjuk, szöveget – többek között Gombocz munkáira hivatkozva – *A magyar népfaj irodalom előtti műveltségéről* is.

Kodály Zoltán elindította a Pesten és vidéken tartandó előadássorozatot:¹² 1923. március 18-án *A magyar népzene ősrétege* címen értekezve az Akadémia heti ülésstermében¹³ Bartók Bélával és másokkal végzett kutatásairól számolt be, s megállapította, hogy „a mostani köztudatban élő ugynevezett népzene csupán a romantikus kor terméke. Az igazi magyar népzene ismeretlenül él bizonyos vidékek, így elsősorban a

⁸ *Uo.*, 32–33.

⁹ *Uo.*, 33–34.

¹⁰ *Uo.*, 39.

¹¹ Szövetségi Évkönyv II, 1922–3, 5–6.

¹² Horváth János Kodály Zoltánnak, 1922. szept. 24. Kodály Archivum.

¹³ Szövetségi Évkönyv II, 1922–3, 8.

székelység, a palócföld és Somogy öreg parasztjainak ajkán.”¹⁴ A Szövetség ugyanez év április 26-án Debrecenben tartotta első vidéki felolvasó ülését, ahol Németh Gyula Debrecen alapításáról, Kodály Zoltán pedig a régi magyar tánczenéről tartott előadást.¹⁵

1923 októberében a Szövetség választmánya üdvözölte Horváth János, Eckhardt Sándor, Huszti József, Holub József, Kastner Jenő, Szentpétery Imre és Zemplén Géza tagokat egyetemi tanárrá való kinevezésük, illetve az Akadémia tagjaivá való megválasztásuk alkalmából.¹⁶ A III. közgyűlést 1924 júniusában tartották, Horváth János elnökletével: ő a hősi halált halt Zemplén Győzőről emlékezett meg, „akinek alakja elválaszthatatlanul összeforrott a Collegium történetével”.¹⁷ Ekkor a Szövetségnek már 230 tagja volt: „Budapesten 96, vidéken 107, elszakított területen 8, külföldön 19; foglalkozására nézve: egyetemi és főiskolai tanár 36, tudományos intézetnél 23, középiskolai tanár 145, egyéb foglalkozású 26.”¹⁸ Egy évvel később, a IV. közgyűlésen Gombocz Zoltán elnök beszédében megállapította, hogy „Harminc évvel ezelőtt iratkoztak be az első kollégisták a budapesti egyetem bölcsészeti karára, s ma a fakultásnak majdnem egyharmad része a Szövetség kötelékeibe tartozik.” Eötvös Loránd akkor és ma is időszerű alapelvét idézte: „nem új iskolatípusokra, nem új tantervre van elsősorban szükségünk: a tanár tudományos képzettsége, tudományos egyénisége a tanítás eredményességének egyetlen záloga.”¹⁹

Az V. rendes közgyűlést 1926 májusában Horváth János nyitotta meg, aki 1935-ig fővárosi alelnök volt. 1927 nyarán, Bartoniek Géza visszavonulásakor így írt Szekfű Gyulának: „várom Gombocz kinevezését, BG úr előléptetését. Nikita [Szabó Miklós] hoppon maradása törvényszerű »Begleiterscheinung« [kísérő jelenség]. Két nyerekedő közt a harmadik veszt. Egyelőre mégis megvan annyi, hogy holmi illetéktelen aspirációk 3–4 évtizedre megkushodnak. Akkorára pedig tán más forma világ lesz, s Klebit [Klebsberg] is csak szoborban tiszteli a maradék.”²⁰

A Szövetségnek 1929-ben már 346 tagja volt.²¹ Ez a nagyarányú szervezés minden különbsége ellenére is hasonló volt az Irodalomtörténeti Társaság létrehozásához és működtetéséhez. Minden hónap első keddjén találkoztak. Horváth János baráti köre (főképpen Eckhardt Sándor, Pais Dezső, Németh Gyula, Szabó Miklós, Szekfű Gyula és Trócsányi Zoltán) pedig hetenként összejött valamelyik vendéglőben, ami azt jelenti, hogy ismétlődő beszélgetéseiknek komoly szerepe lehetett nemcsak a Collegium,

¹⁴ *Uo.*, 8.

¹⁵ Szövetségi Évkönyv III, 1924–5, 11–13.

¹⁶ *Uo.*, 7.

¹⁷ Szövetségi Évkönyv IV, 1925–6, 8.

¹⁸ *Uo.*, 8–9.

¹⁹ Szövetségi Évkönyv V, 1926–7, 3–4.

²⁰ Horváth János Szekfű Gyulának, 1927. júl. 8. EK G 628/2/158.

²¹ Szövetségi Évkönyv VIII, 1928–9, 10.

hanem az egyetem és az Akadémia tevékenységében is. 1936 őszén például Szabó Miklós ezt a levelet kapta: „A választm. ülésnek az elnöki szék betöltésével is foglalkoznia kellene, de határozott előkészítés után. (Elnök: Szekfü; alelnök: Szabó M.; jegyző: Pais; gazda: Lukcsics; tag Pais helyére: én).”²²

Kodály 50. születésnapja alkalmából az Eötvös-Kollégium Volt Tagjainak Szövetsége nevében Gombocz Zoltán, Horváth János és Szabó Miklós köszöntő levelet írt: „Téged, akinek egész élete az igazság és a tiszta művészet keresése volt, büszke örömmel a magunkénak tartunk ma is, bár életed pályája egészen más irányba hajolt el, mint amelyet választottál akkor, amikor velünk együtt a Csillag-utcai otthonban tanulmányaidat megkezdted. Bizonyára érzed Te is, – hiszen a hozzánk való ragaszkodásnak oly sok jelét adtad a múltban – hogy az a talaj és az a levegő, amelyben a mi szellemi életünk gyökerezik s amelyből táplálkozik, ugyanaz, mint a Tiéd: az igazi értékeknek s az igazi nagyságnak a szeretete s az értük való önzetlen, áldozatkész munka.”²³

Pais Dezső visszaemlékezése szerint „a volt kollégisták szövetségének egy a harmincas évek elején tartott közgyűléséhez kapcsolódó ebéden sikerült Horváth professzor urat hegedülésre bírni. Ő magyar nótákat – köztük műdalokat is – játszott, úgyhogy a zongorakíséretet az egykori kollégiumi nagybögös szolgáltatta a műdalokra vonatkozólag nem különösen kedvező véleménye ellenére.”²⁴

Eckhardt Sándor 1934-ben a következőképpen jellemezte Bartoniek Géza életművét: az „Eötvös Collegium a maga sajátos szervezetével, céljaival és szellemével, ahol menten minden bürokratizmustól, kulturpolitikai nagyképüséggtől, tudományellenes és humánium-tagadó célkitűzésektől szabadon fejlődhetik, szaktudományának és leendő tanári hivatásának élhet a tanárjelölt. [...] Másik nagy tanulságunk, melyet B. G. urunkra való visszaemlékezéseinkből meríthetünk, a hipokrizis minden formájának megvetése; különösen pedig a társadalmi kétszínűség, mely megakadályozza, hogy Magyarországon az igazi értékek kellő szerephez jussanak”²⁵

1936 júniusában elnökké Gerevich Tibort, budapesti alelnökké Eckhardt Sándort, Horváth Jánost pedig választmányi taggá választották.²⁶ 1936-ban Keresztury Dezső a Collegiumba került; Szabó Miklós igazgatónak írt leveléből idézünk: „Hogy a Collegium mit jelent számomra, azt nem kell külön hangsúlyoznom. Mindig is az volt a legfőbb vágyam, hogy oda kerülhessek, ahonnan magam is elindultam s ahol leg-

²² Horváth János Szabó Miklósnak, 1935. szept. 22.

²³ 1932. dec. 16. Kodály Zoltán Archivum.

²⁴ Pais Dezső, *i. m.*, 24–25; Iism 2002/3–4, 74.

²⁵ Szövetségi Évkönyv XII–XIII, 1932–34, 32.

²⁶ Szövetségi Évkönyv XIV–XV, 1936–37, 142.

szebb éveimet töltöttem. Hogy mesteremnek, Horváth Jánosnak, utóda és munkatársa lehetek, az a legnagyobb kitüntetés, amit kívánhattam magamnak.”²⁷

1937 decemberében Kodály Zoltán *A magyar kiejtés romlásáról* tartott előadást a közgyűlésen. Gombocz Zoltánnal együtt állapították meg, hogy „nálunk semmi beszédkultúra, semmi oktatás nincs, sőt a hangzó beszéd alaptörvényei sincsenek tisztázva. [...] Más, boldogabb országokban a legműveltebbek kiejtése a norma. Ha mi is követnénk: rosszul beszélnék valamennyien.”²⁸ Ennek nyomán 1939-ben, 1940-ben és 1941-ben jó magyar ejtési versenyt rendeztek a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészkarán, amelynek tanulságait, többek között Kodály és Horváth János összegző megjegyzéseivel, Eckhardt Sándor adta ki.²⁹

*

Fontos teendő volt a publikálás lehetséges formáinak keresése: „A nyilvánosság mindenestre szükséges” – írta egyik levelében a világháború frontjáról hazatért és alkalmas folyóiraton gondolkozó Horváth János.³⁰ Mindamellet lelki szükséglete volt a függetlenség: az ember létezésének és munkásságának alapkérdése, hogy akar-e és tud-e független lenni, tud-e egyedül lenni – mint azt az első világháború előtt írta Szeffü Gyulának.³¹ A folyóirathoz tartozás és a függetlenség igénye azonban korábban is feszültség forrása volt: láttuk, az Irodalomtörténetben az Irodalomtörténeti Társaság állandóan emlegetett érdekei voltak irányadók. A Voinovich Géza szerkesztette Budapesti Szemlében még a háború előtt beadott Tormay Cécile-kritika 1916-ban jelent meg, a következőképpen: „előbb Beöthy írt róla az Akad. Ért.ben (nem tudom, mit) az idén; az én bírálatomba beleszúrtak egy passust (nem szerk. jegyzetben, hanem mintha tőlem származnék), melyben Beöthyre hívatkozom. [...] A nyelvére vonatkozó megjegyzéseimet törölték, s a végén egy suta mondattal épen ellenkezőjét bigyesztették oda az én véleményemnek.”³²

Gyulai Pál felfogása szerint Horváth János jellemzésében „egy folyóirat szava mindig fontosabb [...] az egyéni véleménynél, mert a szerkesztő s a vele szoros viszonyban, szolidaritásban és kölcsönhatásban álló írók bizonyos alakuló, vagy már kialakult közvéleményt és közérületet jelentenek, s annak határozott képviselőiként kell forogniuk a nyilvánosság előtt”.³³ Az ebben publikálás fontos alapja tehát a szer-

²⁷ Keresztury Dezső Szabó Miklósnak, 1936. jún. 25. ECMDKLev (9. dob. 11. d.)

²⁸ Szövetségi Évkönyv XIV–XV, 1936–37, 16–17.

²⁹ Horváth János észrevételei = *A jó magyar ejtés aktái*. A Dékán megbízásából összeállította Eckhardt Sándor, Bp., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1941; Horváth János, *A jó magyar ejtés kérdéséhez*, *HJKM* V, 979–984.

³⁰ Horváth János Szeffü Gyulának, 1918. jan. 20. EK G 628/2/117.

³¹ Horváth János Szeffü Gyulának, 1913. máj. 5. EK G 628/2/20.

³² Horváth János Szeffü Gyulának, [1916.] máj. 31. EK G 628/2.

³³ [Gyulai Pál kritikai dolgozatainak újabb gyűjteménye] *E kiadványról*, *HJKM* V, 625.

kesztő és munkatársai közötti termékeny együttműködés, az a szolidaritás, amely az ő esetében mindeddig nem alakulhatott ki.

Szekfű Gyula,³⁴ Horváth János és Eckhardt Sándor 1920 végétől az Uj Nemzedék című katolikus napilapban kezdett el publikálni; 1919 és 1921 között itt gondozta *Pardon* című rovatát Kosztolányi Dezső. Lackó Miklós *Szekfű-problémák* című tanulmányában jellemezte azokat a szerzőket, akik Szekfű mellett ide írtak cikkeket 1920–1921-ben: „Hóman Bálint a székelyek eredetéről, Gombocz Zoltán a hun–magyar rokonságról, valamint az őshazáról, Németh Gyula a turanizmusról, Eckhardt Sándor nyelvtudományi kérdésekről és Claudelről, Takáts Sándor a török kori hadnagyok szerepéről, Györfly István a régi mesterségekről cikkezett. E cikkek többsége – tette hozzá – annyiban ideológiai tartalommal is rendelkezett, amennyiben a fajvédő irányzat kedvelt témáit a szakszerű tudomány szempontjából világította meg, s így harcot jelentett a fajvédő mítoszok ellen.”³⁵

Horváth János ezúttal sem volt megelégedve: szigorúan bírálta az újság szerkesztőit. „Hallom hírét az Uj Nemzedékkal való tárgyalásaidnak” – írta Szekfűnek. „Jó volna vmit csinálni ebből a lapból. De lehet-e velök elhiteni, hogy a zsidó kérdés leggyengébb megoldása az örökös zsidó-pizkolás, és legrosszabb taktika a dobverés?”³⁶ Első, itt közölt írása a *Három nemzedékről* szóló recenzió volt, amely a szélsőségesen elfogult vélemény és a bűnbakot keresés ellen szólt: senki sincs, „aki kezeit mosván, Szekfűre hivatkozva kiálthatna »feszítsd meg«-et a másikra; de olyan sincs, aki megtámadtatásra külön kiszemeltnek érezhetné magát Szekfű könyvében. [...] »Vétkesek és betegek voltunk és vagyunk, s bajainkon kisebb kezdemény nem, csak lelki megtisztulás, belső átalakulás segíthet.« Vajha mindnyájan követnők a magyar lelkiismeretnek ez intő szózatát!”³⁷

Következő cikke a *Ritmus a prózában* címet viselte.³⁸ Az „Új Nemzhez kénytelen vagyok időnként külpolitikai cikkeket írni, – mikhez nem értek, de nem lehetett kibújniom” – írta Szekfű Gyula. „Nagyon okos dolog – folytatta –, hogy te és kis Eckhart is irtok belé. Csak nézetem szerint ne tisztán irodalomról írjátok. Inkább színházról, akár kabaréről, kulturviszonyokról stb. Ezt azért vélném fontosabbnak, mint tiszta litteraturát és tudományt, mert pl. a te »rhythikus prózad« is lehetetlen, hogy a *mai* publikum *többségének* tessenék és ízlésére hasson, túlságos magas, jó lett volna a 60-as években Kemény v. Salamon-szerkesztette hírlapok számára. Pedig ha már ker. újságot segítenénk, ezt úgy kell csinálni, hogy az emberek érdeklődjenek, sőt odacsődül-

³⁴ 1920. dec. 25. és 1921. szept. 25. között 21 cikke jelent meg itt. Lásd Monostori Imre, *Szekfű Gyula a változó időkben: Életmű – fogadtatás – utókor 1913–2016*, Pécs, Pro Pannonia Kiadó, 2017, 143.

³⁵ Lackó Miklós, *Szekfű-problémák = Korszellem és tudomány, i. m.*, 66, 107–108.

³⁶ Horváth János Szekfű Gyulának, 1921. febr. 1. EK G 628/2/124.

³⁷ UjNemz 1920. dec. 16. 2. *HJKM* V, 849.

³⁸ UjNemz 1921. jan. 1. 5. *HJVM*, 77–78.

jenek.”³⁹ A félszázaddal korábbi és az akkori sajtó közötti összehasonlításban tehát a múlt képviselte az elveszett mintát.

A válasz a következő volt: az „Uj Nemz.ben olvastam szombaton az első cikket. A hang jó; nem is kell túlságosan alkalmazkodni a zsurnalista modorhoz. Sőt a témát illetően sem kell túlságosan óvatosnak lenni. Az alja-közönséget kielégítik ők magok. Nekünk két féle teendőnk volna; az egyik, amit te mondasz legutóbbi leveledben: köz-, vagy pláne napi érdekű műveltségi kérdéseket józanul megvilágítani [lábj.: = közönség-nevelés]; a másik: intelligens közönséget is fogni a lapnak, a lap nivóját emelni; ha a prózai ritmusból 100 műveltebb olvasó (tanár, stb.) okult, az nekem elég, a lapnak pedig prestige. [...] Ha az Uj Nemz.ben csak havonként egyszer lenne olyan, ez jobban fájna a másik tábornak, mint az elfogult és durva antiszemita vezércikkek, melyekre elég hasonló elfogultsággal reagálniok.”⁴⁰

A hírlapi viták nem voltak, nem lehettek mentesek a közelmúlt konfliktusaitól. „K[irály] Gy.[örgy] a teljes kritikai rosszhiszeműség útján van; nemrég szabadságot stb. követelt egy cikkében, ő, aki annak idején Fogarasi elvtárs eszköze volt az irod. tört. társ. bizalmi rendszerre kényszerítésében. Ugyanabban a cikkben kimutatta, h. amit elzsidósodott irod.nak mondanak, nem létezik, csak a falusi butaság minősíti annak a »nagyvárosi« irodalmat. Beszélhatsz német, francia; falusi, városi; katolikus, kálvinista; Dunántúli és Tiszántúli; székely és alföldi; debreceni és nagyváradi stb. ellentétekről, specialításokról; csak zsidó nincs a világon az *indulatnélküli* megállapítás számára. Zsidóval szemben csak filo-, vagy anti-álláspontra szabad helyezkedni; s ha ezek egyikében nem vagy: a zsidók és keresztény megbizottjaik addig üldöznek, vágnak, míg egyik v. másik kategóriába bele nem kényszerítenek. Tanulság: legnagyobb, s nekik legfélelmetesebb erő: az *indulatnélküli*, a higgadt, a tudományos *szenvtelenséggel* megállapító zsidó-szemlélet (= zsidókat szemlélés). A zs.val szemben egyetlen főlény: a becsületes kriticismus. Ezt az egyetlen pozíciót nem szabad feladni. Nem szabad nekik sem a s.ggöket nyalni (Szász Z.[oltán]), sem pofozni őket. Ezt a kettőt szeretik, illetőleg eltűrik, mert tisztában vannak az emberökkel; de aki e két művelet egyikét sem alkalmazza rajtuk, attól félnek, mint valami titkos fegyvert rejtegetőtől. Mert hogy aki őket pozitíve nem szereti, ne gyűlölje őket s ne forraljon ellenök valamit: azt elképzelni is képtelenek. – Ez az egy pont, a melyben minden zs. megegyezik.”⁴¹

Ennek a felfogásnak és önszemléletnek megvoltak a világháború előtti előzményei. Horváth János még diákkorában beszámolt arról, hogy Genfben antiszemitizmus nem létezett; nem sokkal később Dreyfus pere ügyében kiemelte Zola erkölcsi állás-

³⁹ Szekfű Gyula Horváth Jánosnak, 1921. febr. 5.

⁴⁰ Horváth János Szekfű Gyulának, 1921. febr. 14. EK G 628/2/125.

⁴¹ Horváth János Szekfű Gyulának, 1921. márc. 31. EK G 628/2/127.

foglalásának példás jellegét.⁴² Nem volt sem filo-, sem antiszemita mások megítélésében;⁴³ a különféle pártállásúakkal folytatott vitái pedig az ő szempontjukból ellentétes, s így egymásnak ellentmondó címkéket eredményeztek.⁴⁴

Harmadik és az Új Nemzedékben megjelent utolsó írásának címe *Irodalompolitika és szellemi hitel*. A vezércikk lényege: „Ami az irodalomban történt és folyik, csak részletjelenség. Képviselőházi beszédeket már rég torzzá csonkítva hoz az ellenpárti sajtó; élelmiszereket régóta hamisítanak, s nagy előszeretettel a lelkieket; [...] az igazság nevében raboltak meg országokat és népeket. Egy álarc-világban élünk: kendőzve jár közöttünk a vedlett aljasság s úton-útfélen prédájára les.”⁴⁵

1921 nyarán jelentkezett Dóczy Jenő az újraindított Új Magyar Szemle irodalmi rovatának vezetőjeként. „Eleven, ható tényezővé tenni a nagy mult alvó erőit – írta –, szerető objektivitással figyelni és főként művészetkritikailag értékelni a jelent s az írói lelkiösmertnek és a magyar közönség érdeklődésének, a komoly irodalomnak és az irodalmi műveltségnek fejlesztésével előkészíteni az egészséges, folyamatos fejlődést, – szóval: amennyire lehet, multat, jelent, jövőt összekapcsolni – ez lenne röviden az az irodalmi program, melyhez szíves támogatását kérném.”⁴⁶ Kuncz Aladár, Galamb Sándor, Földessy Gyula, Harsányi Kálmán és Zsigmond Ferenc szerepelt még a felkértek között. Dóczy 1921. november elején meghívta Ady Lajost, Földessyt, Horváth Jánost, Mariay Ödönt, Miklós Jenőt, Papp Viktort és Szilágyi Sándort lakására, „hogy a kör és a folyóirat ügyét *bizalmasan* megbeszéljük”, s „a multkor említettek bevonásával” egy „tágabb körű” értekezletre.⁴⁷ Mivel ez utóbbi találkozón Horváth János nem vett részt, Dóczy levélben tájékoztatta: csak szabad egyesülést, asztaltársaságot alakítottak, s Ady november 22-i születésnapját követve minden hónap 22-én gyűlnének majd össze társasvacsorára, első alkalommal a Bristolban. Az Új Magyar Szemle munkatársai minden csütörtökön 5 órakor a Modern Kávéházban találkoznak;⁴⁸ azonban ez a terv nem valósult meg, hiszen a folyóirat 1921 végén megszűnt.

⁴² Horváth János Szekfű Gyulának (1908?), EK G 628/2.

⁴³ *Ignotus, a magyarság és a népiesség*, HJKM V, 397.

⁴⁴ Horváth János Szekfű Gyulának, 1916. máj. 21. EK G 628/2/94.

⁴⁵ ÚjNemz 1921. aug. 3. HJKM V, 531.

⁴⁶ Dóczy Jenő Horváth Jánosnak, 1921. jún. 23.

⁴⁷ Dóczy Jenő Horváth Jánosnak, 1921. nov. 3.

⁴⁸ Dóczy Jenő Horváth Jánosnak, 1921. nov. 17.

2. Minerva

A 80 éves Horváth János Barta Jánosnak írt levelében visszaemlékezett „rég, botcsinálta” szerkesztőségeire, a Minervára és a Napkeletre. „A *Minerva* 1922-ben indult meg; előzőleg Thienemann csődített össze bennünket a Múzeum-kávéházba, ott társasággá alakultunk, s elosztottuk a tisztségeket. Azt mindenki tudta, hogy Thienemann akar folyóiratot indítani; nem is kifogásolta senki, de némelyek (Melich János kézzel-lábbal) követelték, hogy Tini ne egyedül szerkesszen, hanem velem együtt. Hosszabb vonakodás után 1 évre szóló társ-szerkesztést végre elvállaltam. Nevem mint szerk.-társé valóban csak az első évfolyamon olvasható, a másodikon már nem.”⁴⁹ Thienemann Tivadar 1974-ben írt levelében, 84 évesen elevenítette fel a Minerva megalapításának körülményeit.⁵⁰ Ez, mint írja, „csakis a magam ötlete, akarata volt, saját elhatározásom, saját szükségletem [...]. Puccsszerűen jártam el. Magam köré gyűjtöttem egy dekoratív grémiumot. [...] »Szellemtörténetről« óvakodtam beszélni, a »szellemi élet története« nem látszott kifogásolható célnak. [...] Az alakuló ülés összehívásával gondot kellett fordítanom arra, hogy az akkor domináló tendenciák felől biztosítsam magam. Az egyik a neokatolicizmus volt (Pauler, Kornis, Gerevich), a másik az Eötvös-kollégiumi szolidaritás.”⁵¹

Horváth János 1922. február 25-ét írta be az első megjelent füzet első lapjára. A belső címlap híradása szerint a következő történt: „Minerva-Társaság névvel 1921-ben tudományos egyesület alakult.” 1921. május 12-én a következőket választották meg: „Elnök: Gombocz Zoltán, alelnök: Hóman Bálint, titkár: Thienemann Tivadar. „A Minerva-Társaság alakuló ülésén elhatározta, hogy a magyar szellemi élet történetének művelésére Minerva címen folyóiratot ad ki. A folyóirat szerkesztésével Horváth Jánost és Thienemann Tivadart bizta meg.”

„A Minerva-Társaság alapító rendes tagjai” a következők voltak: „Pauler Ákos, Kornis Gyula, Melich János, Németh Gyula, Tolnai Vilmos, Horváth János, Zolnai Béla, Szekfű Gyula, Eckhart Ferenc, Lukinich Imre, Domanovszky Sándor, Buday László, Erekly István, Nagy József, Gragger Róbert, Huszti József, Eckhardt Sándor, Fest Sándor, felvinczi Takács Zoltán, Hekler Antal, Gerevich Tibor, Gombocz Endre”. Közülük több mint felerészben (13-an) az Eötvös Collegium most alakuló szövetségébe tartoztak, amely a magyar tudományosság egyik centruma lett; öten közülük publikáltak az Uj Nemzedékben is; a Napkelet majdani szerzői közül pedig tizenegyen voltak jelen. (Az Eötvös-kollégisták szövetségének rendszeres találkozásai bizonyára

⁴⁹ Horváth János Barta Jánosnak, 1958. máj. 25.

⁵⁰ Thienemann Tivadar Poszler Györgynek. Datálása: „Május elsején, Sz.[erb] A.[ntal] és a magam szül. napján”. *Thienemann Tivadar levele*, közléteszi Poszler György, It 1975, 471.

⁵¹ *Uo.*, 470.

mögötte lehetnek ennek a szervezett részvételnek.) A megalakult társaság tulajdonképpen nem működött ezután; legfőbb funkciója a folyóirat létrehozása volt.⁵²

A szellemtörténeti irány nem egyezett Horváth János felfogásával, aki fenntartásait elsősorban abban a veszélyben foglalta össze, hogy a szellemtörténeti kapcsolatokat azonosítják majd a saját feladatait (tehát az „irodalmi nyelv, mű-, stíl- és ízlésformák” kérdéseit) is tanulmányozó irodalomtörténettel.⁵³ 1930–1931-ben tartott egyetemi előadásában a német fogantatású és a pozitivista korszakra reagáló szellemtörténetet a következő figyelmeztetéssel jellemezte: „össz-szemlélet nem lehet a részletek megismerése nélkül”; másrészt pedig „az irodalomtörténet önálló tudomány, márpedig [...] nemegyszer valamely közösségtörténethez csak segédtudományként használják fel.” Hogy ne passzíve vegyük át a szaktudomány kérdéseit a külföldtől, érdemes lesz „irodalomtörténetünk gondolatfundamentumát” Kemény Zsigmond és Arany János eddig fel nem dolgozott hagyatékában is tanulmányozni.⁵⁴ Ezek a feladatok összegződnek majd 1932 után írt munkájában: a szellemtörténet egyik mulasztása az volt, hogy „felléptekor csak a filológiaival szemben tartotta szükségesnek, hogy kifejtse a visszahatás álláspontját: az »irodalmi forma« iskolájához való viszonyát nem tisztázta.”⁵⁵

A szellemtörténet mint terminus jelentése sem állapodott meg egyértelműen: ezt bizonyítja Szekfű levele Hartmann (Keményfy) Jánosnak: „Egyet nem hiszek el Neked sem: hogy Horváth Jánosnak ne lenne köze a szellemtudományhoz. Azt hiszem, közelebbről a szellemtörténethez igenis sok köze van, s bármennyire ragaszkodik is az irodalom tőle fogalmazott meghatározásához, s ezt mindig előtérbe állítja: két Magy. Szemlebeli könyve [tehát a középkori irodalomról szólók] tipikus szellemtörténet, magyarul: lelki folyamatok központba helyezésével írt kulturtörténet, ahol minden történeti jelenség, nyelvtől társadalomig, hivataltörténettől népszokásokig a központba tett szellemiségnek magyarázatául szolgál és azt illusztrálja. Orthodox szellemtudósok ezt nem tisztelik ugyan meg szellemtörténet névével, de én hiszem, hogy ez az igazi, melynek ősei vannak, Voltaire és itt-ott Michelet, azután Jakob Burckhardt, – s azt sem hiszem, hogy HJ nem olvasta volna Diltheyt és Troeltsch-öt.”⁵⁶

Thienemann, aki *Margitszigeti Naplójában* is „szellemtörténész”-ként határozta meg önmagát,⁵⁷ 1974-ben úgy emlékezett vissza, hogy az általa kezdettől fogva tisztelt „Horváth Jánoshoz emberileg sohasem” tudott „közelebb jutni.”⁵⁸ „[Ő] alapján

⁵² Lásd Horváth Veronika, *A Minerva társaság története*, ItK 1986, 305–312.

⁵³ *Magyar irodalomtörténet*, HJIKM V, 562.

⁵⁴ *Nemzeti klasszicizmusunk irodalomszemlélete*, HJIM IV, 952, 955.

⁵⁵ *Irodalomtudományunk és klasszikusaink*, HJIKM V, 544.

⁵⁶ Szekfű Gyula Hartmann (Keményfy) Jánosnak, 1937. okt. 20.

⁵⁷ Idézi: Dávidházi Péter, *Menj, vándor. Swift sírfelirata és a hagyományrétegződés*, Pécs, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2009, 141.

⁵⁸ Poszler György, *i. m.*, 471.

egyikünkkel [tehát sem Szerb Antallal, sem pedig vele] soha szóba nem állott.” Dávidházi Péter már megfogalmazta, hogy „a fennmaradt adatok fényében aligha hihető, hogy Horváth ne állt volna szóba Thienemann-nal, sőt kapcsolatuk egykori szívélyességének számos nyomára találhatunk szakmai és emberi vonatkozásban egyaránt.”⁵⁹

Horváth Jánosnak három publikációja jelent meg a Minervában: *Riedl Frigyes hagyatékából*,⁶⁰ *Magyar irodalomismeret*,⁶¹ *Faj-kérdés az irodalomban*.⁶² Az elsőről Szekfű Gyulát is értesítette. Az 1921. augusztus 7-én elhunyt „Riedl hagyatékából egy készülő mű tervezete, egyes fejezetek vázlatos kidolgozása, gondolatmenet schlagwort-szerű feljegyzése – került elő. Címe lett volna: »A magyar sors. Új magyar élet.« Megható dolog, hogy ő ezzel foglalkozott utolsó éveiben. Magvas, sententia szerű megállapítások; hibák, teendők megjelölése, stb. – Ajánltam BG úrnak, hogy ki kellene adni szép amateur-kiadásban. Így, amint van, elgondolkodtató hatású mindenkire; akik ismerték szegényt, azoknak igen szép, szubjektív vonatkozású emlék lenne: »De funere Domini rapta«. – Kis, Olcsó könyvtári formában kiadna vagy 3 ivet.”⁶³ Szekfű azonnal regált: „Riedl: rendkívüli felfedezés. Nagyon érdekel. Mindenkép ki kellene külön adni. De ne [Angyal] Dáviddal adassátok ki. És ne Olcsó Kvtár formátumban, legalább is az Insel-Bibliothek hosszukásabb és nagyobb formájában, amiben nem muszáj sokat nyomtatni egy lapra.”⁶⁴

„Riedl kézírata Dávidnál van”⁶⁵ – szölt a következő hír, mivel Bartoniek Géza az összes Riedl hagyatékára vonatkozó teendőt Angyal Dáviddal, az elhunyt barátjával beszélte meg. Az a határozat, hogy „az egész együtt fog jönni a következő Minerva-számban”,⁶⁶ nyilvánvalóan kettejük és a folyóirat két társszerkesztőjének beleegyezésével történt. *A kéziratokról* című hét oldalas jegyzetanyag⁶⁷ „Szerk.” aláírással jelent meg, amiből nem derülhetett ki, hogy ki végezte a sajtó alá rendezést. Hasonló címmel a kézirat könyv alakban is megjelent a Minerva-társaság kiadásában,⁶⁸ rövid bevezetéssel, amely szerint „Riedl Frigyes 1918 októberében vagy novemberében fogott e

---

⁵⁹ Dávidházi Péter, *i. m.*, 139.

⁶⁰ 1922, 109–142.

⁶¹ 1922, 187–207; *HJIM* I, 66–83.

⁶² 1922, 361–364; *HJIM* IV, 733–736.

⁶³ Horváth János Szekfű Gyulának, 1921. nov. 29. EK G 628/2/129.

⁶⁴ Szekfű Gyula Horváth Jánosnak, 1921. dec. 3.

⁶⁵ Horváth János Szekfű Gyulának, 1921. dec. 13. EK G 628/2/130.

⁶⁶ Horváth János Szekfű Gyulának, 1922. ápr. 18. EK G 628/2/133.

⁶⁷ Min 1922. 136–142.

⁶⁸ Bp., 1922, Pécs, Dunántul nyomda R. T., 1922.

munkához.”⁶⁹ Ennek a kiadásnak megszerkesztője is névtelen volt: a Horváth János saját példányába írt autográf bejegyzés árulja el, hogy ő maga rendezte sajtó alá.

Thienemann nagyon tisztelte Riedl Frigyes és Péterfy Jenő „nagyszerű konstellációjának emlékét”;⁷⁰ föltehetőleg ez is hozzájárult a hagyaték közléséhez, amely a következő fejezetekből áll: „I. A magyar sors. Uj magyar élet; II. A háború; III. Az emberiség jövője; IV. Nagy-Magyarország. A Nyugat délibábja; V. Zsidókérdés”.

Az első mondat ez: „Nagy sorscsapások után megérkezik a magábaszállás órája.”⁷¹ Horváth János másfél évvel azelőtt is így indította a *Három nemzedék* ismertetését: „Nagy katasztrófák után száll így magába az egyes ember”.⁷² Mindkettő Kemény Zsigmond *Élet és irodalom* című művében szerepel, amelyet az 1921-ben megjelent *Aranytól Adyig* is idéz: „»Alig van az irodalom új lendületeire alkalmasabb pillanat, mint a viharok után bekövetkezett csendé, melyben a nemzetet csüggedés és apathia helyett a recollectió, a magábaszállás érzése lepi meg.«”⁷³

A posztumusz kiadvány megjegyzései közül néhányat idézünk, amelyeknek nem nehéz látni a Horváth-idézetekkel való rokonságát. „A vereségünk legyen a regeneráció kezdete. Bukásból ujhodás.”⁷⁴ „Zsidókérdés.” „Ez a legkényesebb kérdés.”⁷⁵ „A demokrácia kerülendő hibái, veszedelme. 1. A mult elhanyagolása. 2. A hagyomány megvetése. 3. Elméleti szellem uralma. 4. Szeleburdiság, elhamarkodás. 5. A disciplina meglazulása. 6. Élite teremtésének elhanyagolása.”⁷⁶ „Kemény Zsigmond felfogása érvényesült: kis hibák, vétségek tragikus következményekkel járnak.”⁷⁷ „Közműveltségünknek tehát még sokkal nagyobb fontossága van, mint eddig.” „A jövő kérdése (első sorban) a közoktatás kérdése.”⁷⁸ – „Az emberiség is érezze szolidaritását a jövő nemzedékkel.”⁷⁹ – „Van-e zsidó kérdés? Azt mondják – nincs.”⁸⁰ – „Mi kell? Az egyik fél részéről több türelem és jóakarát. A másik részről erősebb szellemi, nemzeti, szokásbeli odasimulás.” „Philosemitának lenni könnyü, antisemitának is, de kibékíteni – nehéz.”⁸¹ „Ha esetleg csaló vagy tolakodó zsidókkal találkozom, tőlük szenvedek – könnyü antisemitává lennem. De ezzel Magyarországon mit sem segítek. Szidni könnyü, de hazánk közállapotain segíteni nehéz és fontos. Küzdjön a

⁶⁹ [Előszó a Riedl Frigyes hagyatékából című könyvhöz], *HJIKM V*, 628.

⁷⁰ Öregkori levelét idézi Poszler György, *i. m.*, 468.

⁷¹ Min 1922, 109.

⁷² *UjNemz* 1920. dec. 16. *HJIKM V*, 848.

⁷³ *HJIKM V*, 406.

⁷⁴ Min 1922, 111.

⁷⁵ *Uo.*, 112.

⁷⁶ *Uo.*, 114.

⁷⁷ *Uo.*, 120.

⁷⁸ *Uo.*, 121.

⁷⁹ *Uo.*, 126.

⁸⁰ *Uo.*, 129.

⁸¹ *Uo.*, 130.

zsidóság a ghetto-maradványok ellen! Uj galíciaiak ne jöjjenek, mert az asszimilálást mindig újból kellene kezdeni.”⁸² – „Együtt oldható csak meg, a mit zsidó kérdésnek neveznek.”⁸³ A 37. számú jegyzet szerint „Itt következik a kéziratban az ellenszenves zsidó tulajdonok részletes felsorolása. Ezt elhagyjuk, tiszteletben tartva az író egyik fentebbi kijelentését, mely szerint ezeket elhallgatja, mert »nem uszítani akar«.”⁸⁴ A főszövegben szerepel a Huszadik Század 1917-ben megjelent 2. kötete is, amelyben „a hibák nagy részét felsorolja Lesznai Anna és Jászi Oszkár”.⁸⁵

Horváth János a következőket írta Szekfünek a szöveg megjelentetéséről: „Az én jelzett cikkem elmarad, hogy a Riedl-é egészen jöhessen. Azt hiszem, Th. titokban megkönnyebbült ezzel egy kicsit, mert az enyémben volt egy pár olyan pont, ami a Minerva jó hírét veszélyeztethette volna s kihívta volna némelyek ellenszenvét, a kik ez idő szerint nolens-volens mosolyognak hozzá nagy jó indulattal.”⁸⁶ A *Magyar irodalomismeret* bevezető tanulmányának készült *A magyar irodalom fejlődéstörténete* című könyvhöz. A levél azért is érdekes, mert a két társszerkesztő felfogása közötti különbség már ekkor, a folyóirat első évfolyamában kölcsönösen érezhető volt. A cikk végül is nem maradt el, viszont befolyásolta az első évfolyam köteteinek beosztását.

Thienemann így emlékezett vissza: „Amikor a Minerva megindult, a magam pozitivista ellenes bevezető cikkem mellé, programadó tanulmányának szánta a *Fajkérdés a magyar irodalomban* című tanulmányát. Nem tudtam, mit csináljak ezzel. Mikor már divatos volt ebben az időben azt nyomozni: »Mi volt előbbeni neve?« nem láttam értelmét annak, hogy Petőfi lényegét abból értsük meg, hogy azelőtt Petrovicznak hívták. Tisztában voltam vele, hogy ez a cikk nem válik a Minerva díszére, félrevezeti célkitűzésemet. Mást nem tehettem, mint a cikket apró betűkkel, a »kisebb közlemények« rovatába nyomattam. Ezen Horváth megsértődött, látta, hogy nem engedek beleszólást szerkesztői programomba, ezért lemondott, mint társszerkesztő.”⁸⁷ Dávidházi Péter fontos kiegészítést tett a Thienemann által említett cikkhez: „a »beolvadtak«-hoz Horváth siet hozzáfűzni, hogy ez a »banális« szó eleve nem méltányos, hiszen akiket jelöl, azok »erkölcsi és kulturális értelemben nem egyszer gyökeresebb magyarok a vérbeliéknél«, sőt végül az egész okfejtést azzal zárja, hogy ilyen ügyekben hiába törekednénk a példákából kibontakozni látszó általános képlet megértésére: »a titok pecsétjét bizonyára úgysem törhetnek fel, sejtenünk pedig talán ennyiből is lehet már valamit«. Bizony, e sokak számára húsba vágó kérdéskört mindig valahogy így kellene kezelni, ilyen méltányosan a bárhol létrejövő erkölcsi és kulturális érték iránt, s

---

⁸² *Uo.*, 132.

⁸³ *Uo.*, 136.

⁸⁴ *Uo.*, 142.

⁸⁵ *Uo.*, 132.

⁸⁶ Horváth János Szekfü Gyulának, 1922. ápr. 18. EK G 628/2/133.

⁸⁷ Poszler György, *i. m.*, 473-474.

ilyen kétellyel a tetszetős, de ingatag (és ma már tudjuk, pusztító) tételekkel szemben.⁸⁸

Két olyan kiadatlan levél maradt fenn, amely egyrészt kapcsolatban áll a *Fajkérdés az irodalomban* című írásával, hiszen a *Petőfi Sándor* című könyv 1921. december közepén jelent meg, másrészt pedig Szekfű Gyulának a Minervába szánt, de onnan elutasított cikkével. A monográfiát, amelynek több fejezete már folyóiratokban megjelent, 1922-es évszámmal adta ki a Pallas kiadó, és az Akadémia nagyjutalmát kapta meg.

Harsányi Kálmán A Nép című napilapban *A legbárgyubb tudomány* címmel ezt írta a Petőfi-kötetről: „Magát a könyvet még nem olvastam. *Csak függelékét* tanulmányoztam alaposan”, s ez „a magyar filológiai tudomány teljes, tökéletes csődje”. A költő olvasmány-ihleteit felderíteni szándékozó 78 oldalnyi részt nemcsak fölöslegesnek, hanem „járványos agybaj” megnyilvánulásának tekintette. Személyeskedő kritikájának eredménye annak elképzelhetlensége, „hogya hatalmas kötet alkotójának a lángész természetéről tiszta fogalma lehessen”, hiszen, mint írja, „A lángésznek alapvonása, hogy minden nyom nélkül pereg le róla, ami jelentéktelen. Azért csappantotta meg bizalmamat ez a szörnyű Függelék Horváth János tulajdonképpeni Petőfi tanulmányával szemben, mert ezt a főfő jellemvonást még nem látta meg a genieben.”⁸⁹ Horváth János erre visszaemlékezve 1926-ban írta Brisits Frigyesnek: „gondolja meg, hogy engem annak idején le-bárgyuztak Petőfi-könyvemért s mindamellert meglehetősen jó kedvvel rovom tovább az élet útait.”⁹⁰

Szekfű Gyula – a hozzá ez ügyben szóló első levél szerint – erre az újságcikkre kívánt felelni, azonban a következő választ kapta: „Elvben nem kifogásolnék a Minervában olyan felszólamlást, a mely a Nép-beli cikktől (tehát személyemtől is) elvonatkozva foglalkoznék a tudomány és zsurnalizmus nálunk divatozó érintkezéseivel. Sokan kívánták, hogy ez érintkezés meglegyen, s meglett, de olyan módon, mint Magyarországnak szintén sokáig óhajtott »függetlensége«: nincs köszönet benne. – Mint-hogy azonban te ép az én esetemből kifolyólag gondoltál ilyen felszólalásra, alig hiszem, hogy a cikken a személyi eredet nyoma észre ne lenne vehető; az pedig, mint-hogy én szerkesztő vagyok, olyannak tüntethetne fel engemet is, mint sok más ismerősünket, kikhez hasonlítani nem kívánok. Te is baráti szolgálatot látszanál teljesíteni.”⁹¹

A könyv fogadtatásának hosszú ideig vitatott problémáiról van szó: „Előre tudtam, hogy efféle értetlen fráterek (sőt »szakemberek« is: részben!) két ponton fognak

⁸⁸ Dávidházi Péter, „*Őseinket felhozád*”: Szimbolikus honfoglalások a Hymnus befogadó formáiban = „*Vagy jóni fog*”: Bibliái minták nemzetiségítése a magyar költészetben, Bp., Ráció, 2017, 71.

⁸⁹ *Vasárnapi levél XVII*. A Nép, 1922. febr. 19. 6–7.

⁹⁰ Horváth János Brisits Frigyesnek, 1926. dec. 11. MTA KIK Kt Ms 6241/383.

⁹¹ Horváth János Szekfű Gyulának, 1922. márc. 5. EK G 628/2/131.

belém kötni. Az egyik (ami már megtörtént): a lángelme tanulékonyságán való megütközés lesz; azt hiszik ezek, hogy a zseni vadon terem, mint ők, a tökfekűek. A másik pedig az »őszinteség« kérdése; már akad. székfoglalóm (a Tündérialom-részlet) körül el kezdtek suttogni, hogy tévedek, mert amit P. magáról mond, az mind szentírás és kész életrajzi adat. Zsumnaliszta ezt úgy fogja megfogalmazni, hogy P. szerintem hazudik, színeskedik, stb. – Ezt még várom, s át fogok esni ezen is, mint az elsón.⁹²

Nem sokkal később Szekfü ezt a – hivatalosnak is tekinthető – levelet kapta: „Láttam kéziratodat (a Népbeli cikkről); igen erélyes, gúnyos; és fájdalmas is lehetne arra nézve, a kinek van bőr az orcáján. De amint előre tudtam s mondtam, nem lehet ilyen megrovásból kihagyni a személyi vonatkozást, s e miatt én, mint szerkesztő, nem vehetem igénybe cikkedet a Minerva számára (Thienemann és Eckhardt nagy sajnálatára). Másfelől pedig komoly folyóiratban szóba hozni ilyen illetéktelen »birálatot«, már csak azért sem célszerű, hogy jelentőségét növelni ne láttassunk. Ne vedd tehát rossz néven, hogy (remélhetőleg rövid tartamú) szerkesztői pályám első pozitív ténykedéseként »nem fogadok el« tőled valamit. Ezt büszkén fogom még emlegetni valamikor unokáimnak, hogy a híres Sz. Gyula kéziratát is »visszaútasítottam«. – Egyébként baráti köszönettel a jó szándékért!⁹³

3. Napkelet

Horváth János visszaemlékezését idézzük: „A *Napkelet* 1923-ban indult. Azt is »társaság« szervezkedése előzte meg; a kiadandó folyóirat szerkesztőjéül Tormay Cécile választották meg, de mindenkit megkértek, hogy gyűjtsön anyagot az első számra. A megjelenés ideje közeledvén, kiderült, hogy rajtam kívül szinte senki sem gyűjtött. Így kerültem bele a krédóba, vállalva egyelőre a kritikai rovat vezetését, de úgy, hogy nevem mint szerkesztő-társé ne legyen kitéve a füzetekre. Segíteni segitettem szegény Cécile-nek, amennyiben holmi kéziratokat elolvastam. Kezdetől fogva jeleztem, hogy ezt nem bírom soká egyéb dolgaim mellett, végül is, látva, hogy nem bocsátnak el, a nálam levő paksamétákat a krit. rovat szerkesztésével együtt átadtam Keményfy Jánosnak, s ezt írásban bejelentettem a vezetőségnek. [...] Egy bizonyos: míg a krit. rovatot vezettem, abban nagyon becsületes, tanári ismertetések jelentek meg; antiszemita ízű nem; sőt egyszer Milotay panaszkodott Tormay C-nek, hogy egy zsidó író könyvéről még jót is mondott az ismertetőnk. Miután azonban otthagytam a rovatot, került már bele antiszemita csipkelődés is. A folyóirat neve eredetileg nem volt meg-

---

⁹² *Uo.*

⁹³ Horváth János Szekfü Gyulának, 1922. márc. 14. EK G 628/2/132.

határozva, én csak a címlap-tervekből értesültem a választott névről, s nem helyeseltem, minthogy annak hagyomány-ellenes mellékíze is lehetett.”⁹⁴

Kollarits Krisztina *Egy bujdosó írónő: Tormay Cécile* című könyvében már foglalkozott a Napkelet egyes kérdéseivel, s a folyóirat történetében végzett alapkutatásokat összegezte első, ilyen célból elkészített, „*Csak szétszórt őrszemek vagyunk...*” *Tanulmányok a Napkeletről* című kötetében, amely komoly terjedelmű új anyagot adott közre. Kiadásának jelentőségéhez hozzájárult az, hogy a folyóiratot 1945-ben indexre tették és 1989-ig csak külön engedéllyel volt tanulmányozható.⁹⁵ Ennek további vizsgálata és feldolgozása sokat ígér: egyrészt azért, mert a történeti kutatást és szakmai értékelést sokáig megnehezítő, sőt bizonyos értelemben lehetetlenné tevő korábbi ideológiai béklyók hatása máig érezhető; másrészt, mert a 20. századi sajtótörténet elképzelhetetlen a Napkelet elemzése nélkül; végül, mert a folyóirat jeles (nemegyszer azonosítandó, mert ott csak betűjeggyel szereplő) szerzőinek pályaképéhez nélkülözhetetlen annak a közegnek a feltárása, amelyben – rövidebb vagy hosszabb ideig – ők is dolgoztak, s amelyet így ők is alakítottak.

A folyóirat munkacíme Magyar Élet volt.⁹⁶ Napkelet címmel Vahot Imre 1857–1860-ban és 1862-ben adott ki folyóiratot, amely a *Magyar sajtó története* szerint „kesztyűdobás” volt „a *Pesti Napló* köre európai tájékozódású műveltség-személyével szemben.”⁹⁷ A választás tehát olyan előzményre utalt, amely ellenkezett a lap főszerkesztését sokáig betöltő Kemény Zsigmond történeti és esztétikai szemléletével. Őt gyakran idézték hazai tekintélyként az elveszített világháború és a Trianon utáni helyzet értékelésében, s ő volt a „nemzeti klasszicizmus” poétikájának egyik irányadó személyisége:⁹⁸ ezt jelentheti a Napkelet címnek a visszaemlékezésből idézett „hagyomány-ellenes mellékíze”.

Horváth János 1921 nyarán ismerhette meg azt a szándékot, amelyet Klebelsberg Szekfű Gyulához írt levelében fejtett ki: „Én három szellemi terméket ismerek, mely a keresztény irányzatot méltóképpen kifejezésre hozta, u. m. a te Három nemzedékedet, Tormay Cécile Bujdosó könyvét és azután – persze utánatok tisztos távolságban – Horváth János Aranytól Adyig című füzetét. Ha nem is értetek talán mindenben egyet,

⁹⁴ Horváth János Barta Jánosnak, 1958. máj. 25.

⁹⁵ Kollarits Krisztina, „*Csak szétszórt őrszemek vagyunk...*”: *Tanulmányok a Napkeletről*, Vasszilvágy, Magyar Nyugat Könyvkiadó, 2014, 7. Fontos adalékokat szolgáltatott a Napkelet-konferencia (Magyar Írószövetség, 2012 májusa) és a *Tormay Cécile-émlékkonferencia* (2012. október 5.), szerk. Kollarits Krisztina, Bp., MMA, 2013, (A MMA Konferenciafüzetei, 4). – Lásd még Tóth-Barbalics Veronika, *A Napkelet megalapítása*, MKSz 2004, 238–256.

⁹⁶ Kollarits Krisztina, „*Csak szétszórt őrszemek vagyunk...*”: *Tanulmányok a Napkeletről*, 67.

⁹⁷ MST II/1. 439.

⁹⁸ Lásd *Nemzeti klasszicizmusunk irodalomszemlélete*, HJIM IV, 957–989.

egy irányt képviseltek, s nevetek egy program lenne.”⁹⁹ Klebelsberg ugyanekkor, 1921 júliusában a *Történelmi Magyarország*-akció iránt megfogalmazott felhívásában „a nemzetünket ért katasztrófa után a regeneráció és rekonstrukció” nagy munkáját hirdette meg,¹⁰⁰ december 21-én pedig a Magyar Történelmi Társulat ülésén mondott beszédében különösen fontos feladatként szolt az olvasóközönség megszervezéséről.¹⁰¹ Ez a program szerepelt Szekfű Gyulának és Horváth Jánosnak az Uj Nemzedékben, a Minervában és a Napkeletben megjelent írásaiban és egymás közötti levelezésükben is. Az a meggyőződés, amelyet Klebelsberg 1923 decemberének végén szintén a Történelmi Társulat közgyűlésén fejtett ki, és amely szerint ő a nemzetnek „további életképességében, jövőjében erős, eleven hittet” hisz,¹⁰² megegyezett Horváth János felfogásával, aki 1925-ben a Napkeletben jellemezte Klebelsberg Kunó kultúrpolitikai koncepcióját. Ennek „Végső célja nem lehet más, mint az egész magyar műveltség restaurálása, eredeti forrásaiból felfrissítése, s egy ellenséges világ közepén ellenállóvá, fejlődésre szakadatlanul hajlandóvá és képessé nevelése. E célkitűzés nyilván annak felismeréséből indul ki, hogy a műveltség minden politikai és hatalmi szervezetnél hatékonyabb biztosító a nemzeti létnek”, annak „erőforrása- és erőtaralékként”.¹⁰³ A magyar történettudományi munkálatok megszervezése mellett ez a portré felsorolja a korszak legfőbb érdemeit: a könyvtárakat és múzeumokat összefogó Gyűjteményegyetemet, a megújított Magyar Tudományos Akadémiát, a Magyar Intézeteket, a Collegium Hungaricumokat, a külföldi egyetemeken tanuló ösztöndíjasokat, valamint a kiépülő tanyaiskolákat.

1930 őszén Horváth János a következő megjegyzést fűzte a Corvin-koszorúhoz: „a listán rajta van Klebi [Klebelsberg] és Kornis (+ talán Hekler) keze nyoma. Én nagy tisztelettel fogadom olyan kitűnő magyar embernek, mint Horthy Miklós, a nemes szándékát, mellyel meg akar becsülni bennünket. De az ő jó szándéka rossz szűrőn ment keresztül s minden kitüntettnek, ha tisztességes ember, fájhat egy-egy másikkal a mellőztetése.” Vegyes érzelmeit a következő be nem fejezett gondolattal egészítette ki: „Meglásd: ez egy privát Klebi-Akadémia, amely még sok parádéval és hűhóval fog járni. Ő neki is hajlandó vagyok megadni minden elismerést; Szegeden méltán és nagy önérzettel ünnepelhetett, de – – Na de elég!”¹⁰⁴

A Napkeletet Klebelsberg Kunó 1921-ben indult kezdeményezése nyomán az a Magyar Irodalmi Társaság hozta létre, amelynek elnöke Zichy Rafaelné volt, alelnökei pedig Klebelsberg és Pauler Ákos. Ez – az Irodalomtörténeti Társaságtól eltérően –

⁹⁹ Klebelsberg Kunó Szekfű Gyulának, 1921. júl. 23. Idézi Kollarits Krisztina, *i. m.*, 69.

¹⁰⁰ *Uo.*, 21.

¹⁰¹ *Uo.*, 72–73.

¹⁰² *Uo.*, 66.

¹⁰³ *M. N. betűjeggyel, Egy magyar kultúrpolitikus*, Napk 1925, II, 481–482; *HJKM* V, 516.

¹⁰⁴ Horváth János Pintér Jenőnek, 1930. okt. 30. OSzK Kt Levelestár.

támogatási kötelezettséggel és legfeljebb 50 fős tagsággal és vezetésének három évenkénti újráválasztásával járó, zártkörű egyesület volt. Alapszabálya szerint a kérdésekben a lap szerkesztője önállóan határozott, de negyedévenként beszámolási kötelezettsége volt.¹⁰⁵

Tormay Cécile nehezen vállalta el a rábízott feladatot: „Még mindig bízom benne, hogy végül találni fog egy egészen méltó főszerkesztőt – a jelenlegi designált helyett, akiben én sok kivetnivalót találok” – írta 1922 tavaszán Klebelsbergnek.¹⁰⁶ Horváth János csatlakozására az első fennmaradt adat Vargha Gyulának szóló levele volt, amely szerint „Tormay Cécile azóta még nem hívatott megbeszélésre, holott azzal váltunk el, hogy még azon a héten találkozunk önála, egy általa megjelölendő időben.”¹⁰⁷ Az, hogy a tervezett megbeszélés a Napkelet leendő főszerkesztőjével hamarosan, 1922. július elején megtörtént, Szekfünek írt leveléből tudjuk: a „Klebelsbergféle folyóirat újjá megjelent. (Havonként egyszer) Szerkeszti Tormai [!] Cécile. Én afféle befentes leszek, de úgy látom, hogy ha akarom, lényegesen beleszólhatok.” Ez a státusz alárendeltséget jelentett: minden lényeges kérdésben Tormay Cécile-nek volt döntési és beszámolási joga. A levél így folytatódott: „Beosztás: szépirodalom (regény, vers, novella); essai (tőled is); krit. tájékoztató (könyvek, jelenségek, belhon és külhon).” Horváth János feladata ezen belül a szerzőkkel folytatott levelezés, a szövegek összegyűjtése és bírálata, valamint a kiadóval való állandó kapcsolat volt. „A szerkesztő neve is mutatja, hogy törzsközösség a MANSz [Magyar asszonyok nemzeti szövetsége]. Tehát figyelemmel kell lenni vidéki magyar úri nőkre; másfelől egy, többnyire csak képzeletbeli, kitűnő műveltségű, nagy igényű, európai magyar publikumra. S igyekezni kell a MANSzot erre a képzeletbeli színvonalra emelni. »Közönségnevelés.«” Mint az Uj Nemzedék esetében, itt is ez volt az egyik legfontosabb szempont, s az egyik legfőbb nehézség. „Ha ebben részt akarsz venni – zárult a híradás –, már is hozzáfoghatsz. Irj essait. Irj valami kisebb szerű »vezércikk«-féléit, amit a krit. rovat elején képzelek elhelyezni: ez afféle kis leplezett tanítás legyen.”¹⁰⁸

Tormay Cécile 1922 nyárvégi levelében a következőképpen számolt be Vargha Gyulának: „Az első számmal csatát kell nyernünk, akik büszkén valljuk, hogy nem a »Nyugat«, de a »Napkelet« a hazánk.”¹⁰⁹ A Szózat 1922. szeptemberi cikke szerint Tormay Cécile a szerkesztő, „kinek segítségére lesznek Herczeg Ferenc, Vargha Gyula, Pauler Ákos és még számosan”.¹¹⁰ A cél tehát Klebelsberg elképzelése volt: „szükségesnek mutatkozik egy szépirodalmi és kritikai revue előkészítése, mely irodalmi

¹⁰⁵ Kollarits Krisztina, *i. m.*, 24.

¹⁰⁶ Tormay Cécile Klebelsberg Kunónak, 1922. máj. 27. Idézi Kollarits Krisztina, *i. m.*, 39.

¹⁰⁷ Horváth János Vargha Gyulának 1922. jún. 7. MTA KIK Kt Ms 1021/247.

¹⁰⁸ Horváth János Szekfü Gyulának, 1922. júl. 9. EK G 628/2/134.

¹⁰⁹ Tormay Cécile Vargha Gyulának, 1922. aug. 25. Idézi: Kollarits Krisztina, *i. m.*, 67.

¹¹⁰ *Uo.*, 27.

téren felvennie a küzdelmet a Nyugattal a magyar lélek irányításáért.”¹¹¹ Ő „kezdetben a két lap között komoly irodalmi vitákra számított”;¹¹² a Napkelet így, alapítóinak szándéka szerint, a Nyugat ellenlapjaként jött létre.

A folyóiratot Tormay Cécile vezette be *Séta a szentmihályi parkban* című írásában. Ebben a Historikus (aki Klebelsberg Kunónak felel meg)¹¹³ azt mondja: „Higgyék el, azok között az erők között, melyek a nemzet lelki világát képezik, vagy időnként átalakítják, a legelső a szépirodalom.” Később pedig: „Csupán a nemzeti lélek megújodása hozhatja meg a változást. Az átalakulást csak a szépirodalom kezdheti meg, majd lassan, lassan nyomában fog járni a politika is.”¹¹⁴ Az Író (Tormay Cécile) szerint „nem arról van szó, hogy a nemzet értse meg irodalmát, hanem arról, hogy az irodalom értse meg nemzetét.”¹¹⁵ Irodalmi és nemzeti újjászületés: ez volt az a cél, amelyért létrejött a folyóirat.

A fennmaradt dokumentumok szerint azonban Horváth János elképzelése nem elsősorban a csata és a küzdelem volt. „Munkatársakat a Nyugattól is fogunk elcsipni” – írta Szekffünek,¹¹⁶ tervéről pedig így értesítette Kodály Zoltánt: „Tormay Cécile szerkesztésével újévre folyóirat indul, melyet – helyesen, vagy nem: már mindegy – Napkeletnek fognak nevezni. Felkértek engem is, hogy a magam körében segítségökre legyek. A folyóirat alapszine kétségtelenül konzervatív, de nem a közelmúltból jól ismert buta és káros merevséggel. Magam főképp azért vagyok hajlandó belemenni, mert a magam konzervatívságával összeegyeztethetőnek tudom az irányát, s így, ha megél, remélem, hogy az irodalmi izlésben sikerül apránként egy olyan egységet létesíteni, melyben jobbfajta régi és jobbfajta új összebecélhetnek. Kérlek tehát, mint akivel már régen összebecéltem, írj valamit ide is. [...] Érdekeljen a dolog jobbfajta úri nőket is, ottlappangván, de el nem árultatván a nevelő célzat. [...] Lehet a cikk essai, lehet kisebb-nagyobb apróság, kuriózum, ötlet, aforizma-sorozat, »Äusserung« múlt-ról-jelenről, kívánság, célkitűzés, program –: zenét illetőleg, főképp magyar zenét. Népdalgyűjtés, gyűjtések tanulságai, stb. stb. Ne sokat elmélkedj, hanem írj; s ha van megírva, add ide. Zene-kritikusnak kit ajánlanál? Én a folyóiratnál semmi sem vagyok, csak tanácsadó, de tanácsaimat, úgy látszik, megfogadják.”¹¹⁷ Arról volt tehát szó, amit ő már korábban, az első világháború előtt az Irodalomtörténeti Társaság egyik céljának tartott: hogy, mint láttuk, 1913-ban a Greguss-jutalomról szóló, Angyal Dáviddal folytatott vitában hiányolta Schöpflin, Babits és Ady nevét, és amit az *Aranytól Adyig* című munkában a konzervatív kritika mulasztásának tartott. Az 1923

¹¹¹ *Uo.*, 22.

¹¹² *Uo.*, 74.

¹¹³ *Uo.*, 71.

¹¹⁴ Napk 1923/I, 3–4.

¹¹⁵ *Uo.*, 4.

¹¹⁶ Horváth János Szekffü Gyulának, 1922. júl. 9. EK G 628/2/134.

¹¹⁷ Horváth János Kodály Zoltánnak, 1922. szept. 24. Kodály Archívum.

eleji levélből kiderül, hogy „Kosztolányinak irtunk; válaszolt, ígér, nem küld. Tóth Árpád: szintén. Schöpflin: én rég akarom; Cécile kér, hogy »még ne« (isten tudja, mi van e mögött); Babits: mindnyájan akarjuk, s állítólag nemsokára jön is.”¹¹⁸ Tudjuk, nem jöttek. Az említett levelek nem maradtak fenn: a Kosztolányié nem szerepel levelezése legújabb kiadásában. Klebelsbergnek fenntartásai voltak Babitscsal szemben, akit – írta a folyóirat szervezésének kezdetén – bevont volna, „ha megszelídül”.¹¹⁹ (Emögött feltehetőleg a költő 1919-beli magatartását, szereplését láthatta.) A korábbi, Irodalomtörténeti Társaság-beli vitához képest mindenestre bővülésről van szó, azoknak a Nyugatban publikáló szerzőknek elismeréséről, akik iránt ez a Napkeletben is megnyilvánult.

A Klebelsberg- és Tormay-féle terv magyarázza azt, hogy sokan a Nyugattal szemben való vitára számítottak: „Érdekes, hogy kritika címen, úgy veszem észre, valami mennydörgős mennyköveket várnak a legtöbben. Én azonban az »egység« útját szeretném egyengetni, s megnyitó cikkem is arra céloz. Ebben azonban nem Pekár Gyula, nem Ignótus szájaizét néztem, – de a[z Angyal] Dávidét sem.”¹²⁰ Az *Elvek és művek* című kritikai rovatban Horváth János programcikke jelent meg elsőként, *Új közízlés felé* címmel. „E folyóirat szívvel-lélelkel óhajtja s akarja egy új magyar közízlés kizsendítését; a történelmi folytonosság elvét sérthetetlennek proklamálja; s bármit hozzon a jövő, irodalmi ízlésben s annak minden feltételében magyar gyökerűség s magyar közösség elvét hirdeti. [...] Legyen e folyóirat mintegy kijelölt irodalmi szerve egy újabb, egységes magyar közízlés létesülésének. Szívlelje meg Kemény Zsigmond intelmét, hogy »csak célszerűen újítva lehet a régit leghűbben védeni«: ápolja az öröklöttet, a történelmileg magyart, s vele tápláltassa a beléje oltott vagy oltandó újat. Szervezzon közönséget, öntudatos tényezőjét az irodalmi életnek, mely ismeri ízlése történeti talapzatát, s azon állva tiltja, fogadja el a korszerűt.”¹²¹

Ez az 1923 januárjában közzétett írás elválaszthatatlan *A magyar irodalom fejlődéstörténete* című könyvtől, amelyen ekkor dolgozott, amelynek *Magyar irodalomismeret* című bevezetését az előző évben megjelentette, s amely 1923 őszétől négy tanéven át egyetemi nagyelőadásának anyagát képezte. A cikk első részében összegezte azt, amit a posztumusz könyv részletesen kifejtett: azokat a különböző ízlésváltozatokat, amelyek küzdelmét, sőt meghasonlását egy újabb közízlésben való kiegyenlítőds követett. Az első magyar irodalmi közízlés Balassi és Gyöngyösi körül jött létre, majd a hagyományos, régi ízlésbe a Kazinczy-féle újnak beleoltása történt, végül a Vörösmarty-ízlés korszakán át következett a klasszikus magyar.

¹¹⁸ Horváth János Szekfű Gyulának, 1923. febr. 10. EK G 628/2/136.

¹¹⁹ Klebelsberg Kunó Szekfű Gyulának, 1921. júl. 23. Idézi Kollarits Krisztina, *i. m.*, 42.

¹²⁰ Horváth János Szekfű Gyulának, 1922. dec. 6. EK G 628/2/135.

¹²¹ *Új közízlés felé*, *HJIKM* V, 539, 540.

Egy idézet a könyvből: „Mikor a hagyományos (Gyöngyösi-féle) és a megújított (Bessenyei–Kazinczy-féle) irodalmiság összeegyeztetését említettük, ezzel voltaképp már a közönség problémáját is érintettük. Mert a hagyományos volt a nagy közönség tulajdona, a megújított ellenben csak egy írotáboré; amaz lassú és részleges megszőkás, emez lassú és részleges engedmények – amaz némi előbbremozdulás, emez némi visszavonulás után közeledhettek egymáshoz annyira – Vörösmartyban –, hogy a középúton hirtelen megjelenő Petőfi költészetében mindkettejük egész várakozó feszültsége egybepattanhatott.”¹²²

Az irodalomtörténet tanulságai és a jelen szorosan összefüggtek: „Ízlésünk ma a bomlás, a meghasonlottság állapotában van.” Hogyan alakul majd az újabb kiegyenlítődség, hogyan jön létre az új közízlés? „Minden ellenkezése mellett is enged-e apránként valamit a hagyományos ízlés? Hajlandó lesz-e az újat hovatovább csupán ízlésbeli jelenségeként felfogni s politikai és erkölcsi uszályától elválasztva magába forrasztani?”¹²³ A Napkelet tehát kísérlet volt konzervatív részről annak megteremtésére, ami az irodalom történetének elemzéséből következett.

A második, 1923. februári szám a *Himnusz* megírásának évfordulójára készített megemlékezéssel kezdődött és az *Ómagyar Mária-siralom* felfedezésének ismertetésével ért véget. Horváth János Tormay Cécile-t is figyelmeztette: „Őszintén szólva, megkönnyebbülés rám nézve, látni, hogy ezt a dátumot mások is észrevették. Bántott volna, hogy én tudom, s mégsem áruolom el idejében. Azért szóltam már vagy két hete Balogh Jenőnek”, az MTA főtitkárának.¹²⁴ *A Himnusz (1823. január 22.)* című tanulmányban a „Történelmi nagy szolidaritás; együttérzés az ősökkel; a nemzeti azonosság ihlető tudata: »nemzeti« költészet” jelenik meg, amire Trianon után a szétszakadt magyarságnak szüksége volt. Ebben a történelmi helyzetben felmerült a kérdés: „mi, akik az övéhez hasonló, az övéit meghaladó csalódásokkal és kételyekkel vívódva virradtunk költeménye századik évfordulójára, megdöbbenve kérdezzük magunktól: vajon nem *Zrínyi második éneke* lett-e immár a mi nemzeti énekünk?” Az az ízlésbeli egység, amelynek megteremtése az ő szándéka volt, ismét Kemény Zsigmond és Riedl Frigyes ’magábaszállás’ szavát feltételezte: „nemrég a *Himnusz*t még megszőkült határaink között, *itthon* sem volt szabad énekelnünk. Szálljunk magunkba! Ha a nemzeti szolidaritás azon szent teljességét, mely himnuszunk sugalmazója volt, egy szívvel-lélekkel át nem érezzük, akkor *Zrínyi második éneke* mondta meg sorsunkat, megérdemelt sorsunkat. Tőlünk függ, hogy ne úgy legyen. Ne szónoklatokra, hanem komoly eltökélésekre ihlessen bennünket az évforduló százados alkalma.”¹²⁵

¹²² *A magyar irodalom fejlődéstörténete*, *HJIM* I, 432–433.

¹²³ *Új közízlés felé*, *HJKM* V, 538–539.

¹²⁴ Horváth János Tormay Cécile-nek, 1923. jan. 21.

¹²⁵ *A Himnusz (1923. január 22.)*, *Napk* 1923, I, 97–103; *HJIM* III, 886–893.

A katonai és politikai vereség eredménye az volt, hogy „Műveltségünk egykori részeseinek nagy tömege tőlünk kínai fallal elválasztva, műveltségi levegőjétől elzárva, megfulladásra ítélve. Mi magunk a legnagyobb nehézségekkel küzdve, anyagi létfeltételeinkben korlátozva, lelkileg megbénítva, munkatársaink s felvevő közönségünk jelentékeny részétől megfosztva: sikertelen felőrlődésre ítélve. [...] És míg a magunkét egynyelvű testvéreinkhez sem juttathatjuk el, nyugat felől megindul és kétségtelesen egyre nagyobb mérvet fog ölteni a »behozatal«. [...] Mindazon kegyetlenségek között, melyeket velünk szemben a győztes nyugatiak elkövettek vagy másoknak megengedtek, műveltségünk e mesterséges meggyilkolása a legvérfagyalóbb. Ily embertelenség meggátlása, úgy véljük, nem esett volna kívül egy valóban »általános emberi« műveltség érdekkörén, sőt szolidaritásérzetén.”¹²⁶

A fenti idézetekben a történelmi, nemzeti és általános emberi szolidaritás kulcsszó, szemléleti fundamentum Horváth János életművében, folyóirat-szerkesztésében, egyetemi tanításában, irodalomtörténeti munkásságában. Ehhez szervesen kapcsolódik a *Magyar vers az Árpád-kor végéről* című ismertetés, amely azt adja hírül, hogy „mire e füzetünk megjelenik, meg kellett történnie ([1923.] január 29-én) a drága lelet bemutatásának az Akadémia összes ülésén.”¹²⁷ Gragger Róbert, a volt Eötvös-kollégista segítségével sikerült a megtalált *Ómagyar Mária-siralom* szövegének és olvasatának bemutatása, amelynek első sorait idézzük:

1. Volék sirolm- Tudotlon. Sirolmól Sepedík, búól; Oszuk, epedek.	1. Valék siralom- Tudatlan. Siralomba Süppedék, búba; Aszok, epedek.
2. Választ világumtul, Zsidó, fiodumtul, Ézes ürümentül.	2. Választ világomtól, Zsidó, fiacskámtól, Édes örömentől. ¹²⁸

Az egységes irodalmi közízlés terve megvalósulásának azonban több akadályja volt. A szépirodalmi rovatot – kevés kivétellel – az a panasz jellemezte, amelyről Horváth János Szekfűnek írt, már az első néhány hónap tanulságaként: „Már nyakig úszok a sok hitvány versben. Ez keseríti meg életemet.”¹²⁹ Ez válasz Tormay Cécile bevezető írására, amely a szépirodalmat tekintette elsődlegesnek, valamint arra a tervre, amely a Nyugattól szándékozott költőket és más szerzőket elcsábítani.

¹²⁶ *thj.* betűjeggyel, *Export-import, HJIKM V*, 533–534.

¹²⁷ *HJIKM V*, 795.

¹²⁸ *Uo.*, 798–799.

¹²⁹ Horváth János Szekfű Gyulának, 1923. máj. 18. EK G 628/2/138.

A Napkeletnek viszont színvonalas része volt a kritikai fejezet, amelynek szerzői jelentős részben az Eötvös Collegium tagjai voltak. 1923 első félévében a következő kollégisták írásai jelentek meg: Eckhardt Sándor, Farkas Gyula, Horváth János, Kapossy János, Kastner Jenő, Kodály Zoltán, Koszó János, Kuncz Aladár, Lukcsics Pál, Megyeri József, Moravcsik Gyula, Németh Gyula, Ölvedi László, Pais Dezső, Schmidt Henrik, Szabó Miklós és Szekfü Gyula. A második félévben ez a lista a következő kollégista szerzőkkel bővült: Fest Sándor, Gulyás Sándor, Kerecsényi Dezső, Müller (Molnos) Lipót, Nagy Lajos, Németh Sándor, Szarka Géza, Tóth Béla és Virányi Elemér. 1924-ben még Árvay János, Buday Károly, Jausz Béla, Miskolczy Gyula, Nagy József, Rempert Elek, Tamás József és Wéber Artúr, 1925-ben Barta János, Eckhart Ferenc, Horváth Endre, Kerényi György, Mályusz Elemér, Medveczky Károly és Nagy Ferenc, 1926-ban Fábíán István, Hajnóczy Iván és Török Pál, 1927 első felében pedig Gombocz Endre, Schmidt Henrik és Tóth László publikáltak ugyanitt.¹³⁰

Ez a meglepően hosszú, összesen 47 személy névsora nemcsak azt bizonyítja, hogy kiváló tudósgárda állt a Napkelet rendelkezésére,¹³¹ hanem azt is, hogy a folyóirat kivételes lehetőség volt az Eötvös Collegium tanítványai számára érdeklődésük és kutatási eredményeik népszerűsítésére. A szerzőgárda összegyűjtésének és szereplésének számára – egyebek között – jó alkalom lehetett az Eötvös-Kollégium Volt Tagjainak Szövetsége, illetve annak havonkénti találkozója, s az a személyes ismeretség, amely nem egy esetben több évtizedes múltra tekinthetett vissza.

A folyóiratnak a fentiekén kívül természetesen más szerzőjük is volt: közéjük tartozott az egyetemi tanítványok közül Szerb Antal, aki már 1923-ban közölte *Zsarnok* című novelláját, s később több könyvkritikáját és tanulmányát jelentette meg, valamint Halász Gábor, aki 36 írásával a Napkelet egyik legszorgalmasabb munkatársa volt. Ez a minőség azonban több éven át túl nehéz volt a közönségnek, aminek belátása után született meg 1925-ben az a javaslat, amelyet – jellemző módon – Horváth János fogalmazott meg: „A kritikai rovatot korlátozni kellene, mert minden ellenkező felfogással szemben továbbra is állítom, hogy az nagy teher a folyóiratnak s hogy az olvasók túlnyomó többségét az apránként el fogja tőle hidegíteni, mert nem azt várják. Ez a rovat csak azért nőtt meg annyira, mert elegendő jó szépirodalmat nem igen sikerült szereznünk.”¹³²

Recenziókat kért Barta Jánostól is, aki azonban visszautasította ezt: „ha egy folyóiratot nyilvánosan szidok – mondta –, nem vállalhatom el, hogy akármilyen mértékben hozzászegődjek”.¹³³ Nem a Nyugat elkötelezett híveként tette ezt – emlékezett

¹³⁰ *A régi Collegium magyarországi tagjai (1895–1950)* = Kósa László, *i. m.*, 241–253.

¹³¹ Kollarits Krisztina, *i. m.*, 73.

¹³² Horváth János Tormay Cécile-nek, 1925. júl. 30.

¹³³ *Visszapillantó tükör – egy tudományos pálya emlékei: Barta János akadémikus válaszol Imre László kérdéseire*, Forrás 1987/4, 3.

vissza –, hanem az ott publikált legjobb írók és költők miatt, akikhez nem ért fel a Napkeletben megjelent szépirodalom. Mégis büszke volt arra – írta –, hogy első tanulmányát, *Bánk és Melinda tragédiájáról*, 1925-ben ez a folyóirat közölte.¹³⁴

Nem volt könnyű a szerkesztés rendszerének kialakítása sem. Az Irodalomtörténet fiatalos és férfikollegákhoz (így a Napkeletben is publikáló Baros Gyulához) szokott gyakorlatát és tanulságait kellett arisztokratikus megbeszélések két hölgytagjával, Tormay Cécile-lel és Zichy Rafaelnéval egyeztetni: „Eddig minden olyan asszonyos módon ment; nagy felbuzdulással, szaloni pepecselgetésekkel, határozás nélküli megbeszélésekkel és kevés praktikus energiával.”¹³⁵ A szerzőkkel is számos probléma adódott: „Hiába mondom meg, hogy egy bizonyos dátumra kell: nem küldik; hiába kérem, hogy terjedelme ennyi és ennyi legyen: túl lépik; hiába mondom meg, hogy meleghangú legyen; belekötnek apró részletekbe; [...] hiába, hogy nagy közönségre gondoljanak: latinul idézgetnek, filológiai apparátust akasztanak rá, stb. S ezt mind nekem kell helyre ütni, pótolni, kinyalni, stb.”¹³⁶

A közölhető alkotások minősége állandó vitatéma volt a szerkesztőségben, amely minden pénteken d. u. 5-kor a Múzeum kávéházban tartotta megbeszélését. A Szekfűnek szóló egyik levele szerint „Véleményekre kezdek mitsem adni. Egyik: Bartóky novella rossz, műkedvelő-dolog; másik: elsőrendű remek (s magam szerint is kitűnő). Egyik: csak a Pauleré ne volna benne, magas; másik (te): kitűnő). Egyik: tanáros, másik: örvendetes komolyodás. És így tovább: élénk, nem élénk; változatos, túlsúfolt; jó vers, rossz vers. Csak egy állandó: az én cikkeimet, velem szemben, mindenki dicséri (hátam megett?). Így hát arra az álláspontra kell helyezkednem, hogy az enyém minden körülmények közt jó; a többit meg, ha ütik, védem, ha magasztalják, tódítom.”¹³⁷ Mindennek következményeként olyan feszültség jött létre, amelyet Horváth János így összegezett: „Igazi kritika csak akkor volna lehetséges, ha a f.irat az enyém lenne. Én u. i. független ember vagyok, legalább oly értelemben, amilyenben C. nem az. [...] Az is sokat bosszant, hogy a f.iratot az én képemre szabottnak vélik általjában, s azt hiszik, nekem tetszik.”¹³⁸

Maga a szerkesztés több szempont figyelembevételével zajlott. „Simon Balázst kérem, hogy kritikájából a polit. vonatkozású megjegyzéseket törölhessem” - szólt a közvetítés célját kérő üzenet Tolnai Vilmosnak, a folyóirat rendszeres szerzőjének.¹³⁹ Tormay Cécile Zsigmond Ferencnek Hatvany Lajos könyvéről szóló kritikáját a következő megjegyzéssel küldte meg Horváth Jánosnak: „Itt *nagyon* nélkülözöm *azt*,

¹³⁴ *Barta Jánossal beszélget Julow Viktor* = Barta János, *Évfordulók, i. m.*, 408.

¹³⁵ Horváth János Szekfű Gyulának, 1922. dec. 6. EK G 628/2/135.

¹³⁶ Horváth János Szekfű Gyulának, 1923. febr. 10. EK G 628/2/136.

¹³⁷ *Uo.*

¹³⁸ Horváth János Szekfű Gyulának, 1925. okt. 10. EK G 628/2/152.

¹³⁹ Horváth János Tolnai Vilmosnak, 1923. jún. 10. OSzK Kt Levelestár.

hogya a bíráló tárgyilagosságának magaslatán nem mutat rá arra, hogy Hatvany, aki rettentő, gyalázatos büntársa volt Károlyi Mihálynak és egyik cinikus okozója a mai mérhetetlen magyar szenvedésnek, – könyvében saját fájának leleplezésével akarja hazatérésének vámpénzét megfizetni.”¹⁴⁰ Az elutasító válasz egyszerre volt diplomatikusan és szakmai: „Tudom, hogy Méltóságod teljes joggal kívánná megtorolni azt a sok gazságot, ami H. lelket terheli, de annak nem egy regény-bírálatban van a helye. Azt is tudom, hogy a kritikát sem akarja elfogultnak látni, de annál inkább vigyáznunk kell, hogy annak még a látszatát se foghassák reánk. Azt is tudom, hogy sok kellemetlensége van effélék miatt, de mindig inkább vállalhatunk kellemetlenségeket tárgyilagosa önuralmunk miatt, mint jogos vádat elfogultságunk miatt.”¹⁴¹

Húsz évvel később, 1947-ben, amikor Hatvany Lajos a pesti bölcsészkaron elkezdte előadásait, Hajnal István dékán arra kérte Horváth Jánost, hogy üdvözlő szavaihoz jegyezzen fel számára „egypár tudományosan méltatható adatot munkásságáról”.¹⁴² Egy héttel később ezt így köszönte meg: „lelkiismeretfurdalással vettem szíves tájékoztatódat Hatvanyról, – én nem mertem volna arra gondolni, hogy ilyen tudós munkát szánsz erre. [...] Kín és öröm váltakoztak bennem. Előadását szigorúan adatok ismertetésére szorította, s így nem volt semmi elevenség benne, annál kevésbé, mert jórészt felolvasta és interpretációja is száraz volt. Bukdácsolt. Hiába, nem egyszerű dolog egyetemi katedrán ülni.”¹⁴³

Horváth János 1925 őszén írt egyik levelében azért látta Szekfű Gyulánál kevésbé pesszimisztikusan a Napkelet jövőjét, mert barátja nem ismeri azt a közönséget, amelyik nála jobbnak tartja Bartóky vígjátékát, szívesen olvassa Tormay Cécile műveit, de a nagyobb rész közömbösnek látszik saját társszerkesztői írásai iránt. Ilyen szempontból egyenesen káros volt – folytatja – *Az újabb kori magyar vers ritmusa* című cikk közlése, ezzel a folyóiratba nem való írással viszont véget szándékozott vetni a Gábor Ignáccal való két évtizedes vitájának. „De hogy ebben a cikkemben amint te írod, *irány* volna, azt nem értem. Tendentia (pl. zsidóellenes) nincsen benne, tiszta objektív tudományos gondolatmenete van, s az csak véletlen, hogy zsidónak, Nyugatnak esik rosszul.”¹⁴⁴

¹⁴⁰ Tormay Cécile Horváth Jánosnak, 1927. márc. 12.

¹⁴¹ Horváth János Tormay Cécile-nek, 1927. márc. 14.

¹⁴² Hajnal István Horváth Jánosnak, 1947. ápr. 10.

¹⁴³ Hajnal István Horváth Jánosnak, 1947. ápr. 16.

¹⁴⁴ Horváth János Szekfű Gyulának, 1925. okt. 25. EK G 628/2/153. „Mit tanít Gábor? Azt, hogy a magyar vers ütemének az értelmi hangsúly szolgáltatja a nyomatékot; vagyis ahol az értelmes felmondás hangsúlyt alkalmaz, ott ütem kezdődik, s ahányszor hangsúlyt alkalmaz, annyiszor kezdődik új ütem. – Mit tanít Arany? Azt, hogy minden ütemben egy értelmi hangsúly tömöríti maga köré a szótagokat, de az a hangsúly az ütem belsejében is állhat; nem ott kezdődik hát az ütem, ahol értelmi hangsúlyt találunk, hanem ott, ahol egy bizonyos zenei dallamminta megköveteli; legjobb ugyan, ha az értelmi hangsúly is arra a helyre esik,

Az értetlenség oka Tormay reakciója volt, aki „egyenest köszönetet mond érte, hogy Gábornak címezve az egész tollforgató zsidóságot megleckéztetem bátran, fölényesen, stb. –. Vagy tőled függetlenül lát *irányt* ő is benne? Az baj volna, mert akkor felteszi rólam, hogy tudományos kérdésben antiszemita célzattal foglalok állást. [...] Most már ami »a világnézeti kiélezést« stb. illeti, abban lehet igazságod, azt azonban mondhatom, hogy ha a Napk. minden gyengesége ellenére valami kis tekintélyre tett szert, azt éppen annak tulajdonítom, hogy efféléket nem élezett ki.”¹⁴⁵

Oláh Gábor 1925-ben *A művészi alkotás lélektana* című hosszú tanulmányt küldte a Napkeletbe, amely terjedelménél fogva nem jelenhetett meg. A kéziratot nyugtázó levél így mutatta be a Napkeletet: „nem fajvédő, nem kurzus – stb. folyóirat; politikai állása nincs, csak annyiban, hogy nemzetellenes sunyiságokat szépirodalom ürügye alatt nem enged meg. De nem kívánja meg, hogy írói Kossuth-szakállt viseljenek, bár az neked igen jól állana. Izlését tekintve középpűt áll a Bp. Szemle és a Nyugat között. Kritikai és szemlerovata ma körülbelül a legjobb. Szépirodalmi része éppoly közepes, vagy gyenge, mint bármily más mai folyóiraté, mert ma nincs említésre méltó szépírónk. Te sem vagy az. Ha pedig azt hiszed, hogy az vagy, hát mutasd meg.”¹⁴⁶

A társszerkesztői javítások érintették a szerkesztő Tormay Cécile szövegeit is, így az *Assisi Ferenc I Fioretti*-ismertetésben nem csak a latin szavak helyesbítését, hanem a magyar nyelvemlékek sorrendjét és az olasz szöveghez való viszonyát,¹⁴⁷ a *Megállt az óra* című, nagyon szépnek talált „jelki novella” pedig (amely a Napkelet-Könyvtár második darabja) a Horváth János által két fordulatban készített és a szerző által csaknem mindig elfogadott több oldalnyi „szó-bogarászások” által jelent meg, azzal a javítások végén található megjegyzéssel, hogy „A lap érdekében kívánom, hogy Méltóságod szorgalmas munkatársa legyen a *szerkesztőjének*”.¹⁴⁸

A fennmaradt levelek tartalmazznak utólagos tájékoztatást is, például azt, hogy Schöpflin – aki a kezdeti tervek ellenére és többek között Tormay bizalmatlansága miatt a Napkeletnek nem lett munkatársa – Horváth János beleegyezését kérte, hogy a Prágai Magyar Hírlap húsvéti szépirodalmi melléklete közölhesse a *Himnusz*ról írt cikkét, amelyhez hozzájárult,¹⁴⁹ vagy olyan javaslatot, amely szerint Török Sophie novelláját a legelső számban kellene közölni¹⁵⁰ – ami meg is történt. Az első év máso-

---

csakhogya a gyakorlatban korántsem esik mindig arra a helyre.” *Az újabb kori magyar vers ritmusa* [II.], *HJVM*, 177–178.

¹⁴⁵ Horváth János Szekfű Gyulának, 1925. okt. 25. EK G 628/2/153.

¹⁴⁶ Horváth János Oláh Gábornak, 1925. dec. 21. Tóth Endre, *Horváth János levelei Oláh Gáborhoz*, It 1989, 109–110.

¹⁴⁷ Horváth János Tormay Cécile-nek, 1923. jan. 21.

¹⁴⁸ Horváth János Tormay Cécile-nek, 1923. szept. 7. és 1923. szept. 27.

¹⁴⁹ Horváth János Tormay Cécile-nek, 1923. márc. 22.

¹⁵⁰ Horváth János Tormay Cécile-nek, 1925. szept. 14.

dik felében Tormay megkapta a végül 22 kötetből álló Napkelet-Könyvtár¹⁵¹ első tervezetét (a terv megvalósult tételeit kurzív szedéssel írjuk):

- „1) *Ember Tragédiája*
- 2) *T. C.: Novellák.*
- 3) *Szekfü: Essai-k.*
- 4) Károlyi Árpád: "
- 5) Tolnai: Nyelv- és műveltségtörténeti kuriózumok
- 6) Mariay: *Őrkelet*
- 7) *Komáromi: Zúg a fenyves.*

Továbbiak:

Balassa Bálint versei (Eckhardt S. kiadása)
XVI/XVII. századi magyar levelekből egy szép füzet.
Középkori regényes »példák«, történetek.

Anthológiák:

- 1) Legrégibb magyar versek
- 2) XVI–XVIII. századi "
- 3) Újabb m. költők Vörösmartyig
- 4) *Vörösmarty*

Kodály gyűjtéséből valami (Esetleg az ő tanulmányai, mint zenetörténeti essai-k).
Bp. 1923. X/10.¹⁵²

Horváth János Kodálytól is kéziratokat kért, s ez két ízben teljesült: 1923 első felében Kodály *Nagyszalonta népdalkincse*, második felében pedig *Mármárosi oláh népzene* című tanulmánya jelent meg. A későbbi levelek újabb kéziratok kérésére, könyvek ismertetésére, szakemberek felkérésére, diákok támogatására, leginkább pedig elvégzendő feladatokra vonatkoztak: „Hát Arany verstanát nem kellene-e elővenni? beszélni róla a te szempontodból?”¹⁵³ „Mit szólnál hozzá, ha az Ötödfélszáz énekeket ki lehetne adni; vállalnád-e a rendezést? Hát saját cikkeidből egy kis füzetre valót nem lehetne-e összeállítani?”¹⁵⁴

A komoly méretű levelezés fennmaradt darabjai utaltak arra a kapcsolatra is, amelyet ekkor már a telefon jelentett: az Eötvös Collegium száma I. 86–19 volt, mint azt a Tolnai Vilmosnak, a folyóirat gyakori szerzőjének írt levélből tudjuk.¹⁵⁵ Papp Viktort Horváth János kérte fel Tormay Cécile megbízásából, hogy vállalja el a Napkelet zenei szemléjének vezetését. „Az Ön tetszésétől függne: szabályos időközökben

¹⁵¹ Kollarits Krisztina, *i. m.*, 97.

¹⁵² Horváth János Tormay Cécile-nek, 1923. okt. 10.

¹⁵³ Horváth János Kodály Zoltánnak, 1923. máj. 17. Kodály Archívum.

¹⁵⁴ Horváth János Kodály Zoltánnak, 1923. nov. 17. Kodály Archívum.

¹⁵⁵ Horváth János Tolnai Vilmosnak, 1922. dec. 21. OSzK Kt Levelestár.

(pl. minden hónapban) akar-e számot adni a zenei élet fontosabb jelenségeiről, vagy pedig csak mikor épen jönnek, alkalmilag szükségesnek, célszerűnek látná. A magunk részéről úgy véljük, hogy a havonkénti szemlézés volna a legcélszerűbb. Ugyancsak az Ön tetszésétől függne, miről kíván megemlékezni, miről hallgatni. Terjedelem, havonkénti szemlézés esetén a színházi szemléével lehetne nagyjában egyenlő: 6–10 hasáb. Ha nincs érdemes anyag, a 6 sem kötelező, ha sok, vagy nagyon figyelemre-méltó a havi anyag, a 10 is átléphető. Az első szemle-cikk az újévi számban jönne; kézírata dec. 5–10 közt lenne esedékes. Ha akarná, ez első alkalommal programot is adhatna; vagy pedig, ha úgy tetszik, visszapillantást nemcsak éppen a legutóbbi hetekre, hanem hosszabb múltra is, akár az egész »elmult« évre (1924-re).¹⁵⁶ A válasz pozitív volt: Papp Viktor 1925 és 1928 között a Zenei Szemle rovatát vezette.¹⁵⁷

Mint egy évvel azelőtt a Minervában, Horváth János itt is elutasító választ adott Szekfű Gyula javaslatára: nem kívánt a Napkeletben válaszolni arra, amit Szabó Dezső a folyóiratról, Tormay Cécile-ről és róla írt: „Én csak az ő Aurorá-jában a Napkeletnek szánt otrombaságait olvastam el (Cécile, *e* betűvel kérem, nem holmi Cili, stb. – ilyen modorban).” Ezek után nem volt kíváncsi a *Panasz* című könyvére sem, amiben, mint hallja, ő maga mint korlátolt és Riedl Frigyes halálára s helyének elfoglalására számító utód, Petőfi-könyvében pedig Szabó Dezső-plagizátor szerepel, mert „Ilyes-mire felelni nem lehet”.¹⁵⁸

1921-ben *Jelentés az 1919–20. évi Péczely-regény pályázatról* címmel fogalmazta meg Horváth János az akadémiai bizottság véleményét, amelyben *Az elsodort falut* nem javasolták jutalmazásra.¹⁵⁹ Regényének bírálatára Szabó Dezső *Panasz* című könyvében *Szellemi életünk tragédiája: 1. Horváth János könyve Petőfiről* címmel több mint 30 oldalnyi terjedelemben válaszolt, a közölhetőbb minősítéseket idézve „hazug áltudomány”-nak és „nagyképű meddőség”-nek nevezve azt.¹⁶⁰ Hadd idézzünk egyet a másik végétől is: „Hogy merik az írói alkotásokat análizálni, hogy mernek esztétikai ítéleteket mondani azok, akiknek felfogó érzékéhez képest egy tapir tyúkszeme éjjeli felvételre alkalmas érzékeny lemez?”¹⁶¹ A mindent felejtő vagdalkozás a következő önszemléletből indult ki: „Egész bizonyos, hogy ma Európa bármely élő

¹⁵⁶ Horváth János Papp Vikornak, 1924. nov. 15. OSzK Kt Leveléstár.

¹⁵⁷ Kollarits Krisztina, *i. m.*, 252.

¹⁵⁸ Horváth János Szekfű Gyulának, 1923. febr. 10. EK G 628/2/136.

¹⁵⁹ AkÉrt 1921, 265–273; *HJKM* V, 430–439.

¹⁶⁰ *Panasz*, Bp., Genius, 1922, 86. Irodalmáraink keze „ír, ír, veszett szorgalommal ír, bármit, bárhogy, egy lehetőleg és csak azért is legsúlyosabb könyvet: hogyha az öreg professor be-lebillen sírjába: az ő tudománya, az ő irodalmi termése nyomjon a legtöbbet a mérlegen, ő kerüljön az elköltöző helyébe.” *Uo.*, 76. – „És most itt áll előttem egy 597 oldalas, kávéház-asztal-rétű óriási könyv, mely ugyanazt a feladatot tűzi ki és amely absolute nem mond többet, mint az én 10–12 oldalas tanulmányom.” *Uo.*, 86.

¹⁶¹ *Uo.*, 155–156.

próza-írója fölött magasan fölötté állok.”¹⁶² Kettejük kapcsolata, amely annak idején az Eötvös Collegiumban szövődött, ennek nyomán megszakadt.

Horváth János nemcsak szerkesztői munkájában, hanem saját megjelent írásaiban sem volt személyes. Nem szülővárosának, Margittának, vagy a szeretett és jól ismert Nagyváradnak határon túlra kerüléséről szólt, hanem egy könyvet idézett: „A forgalmi csomópontokat – olvassuk a szövegben – határaink megállapításánál következetesen az új államoknak adták, hogy egymásra utalt vidékeink ne tudjanak érintkezni egymással, s vasúti vonalaink csonkán, befejezetlenül meredjenek a mesterséges határok felé.” Trianon igazságtalanságát a következő kérdés kísérte: „Miért kellett szomszédainknak tiszta magyar területeket is magukhoz ragadniok?”¹⁶³

Ebben a történelmi helyzetben, a rekonstrukció éveiben irodalomfelfogásának két kulcsszava volt: a szolidaritás és az ízlés. Az a „nemzeti szolidaritás”, amelyet a szétszakított magyarság egységbe fogása megkívánt, kiterjedt a külföldi lehetőségekre is. A berlini egyetemen tanító volt Eötvös-kollégista Gragger Róbert is közöttük volt, aki 1921 tavaszán küldött levelében azt kérdezte tőle, hogy tetszik az Ungarisches Institut programja, szakkönyvet, a német nyelvű magyar költészeti antológiatervezetét és az Ungarische Jahrbücher programját küldte el neki; egy évvel később többek nevében a kollégiumi szövetség megalakulásáról kapott tájékoztatást köszönte meg; vendégül hívta, amelyre nem kerülhetett sor. Ez is azt bizonyítja, hogy sok személyes kapcsolat kötötte össze a két intézményt.

Kollarits Krisztina külön fejezetet írt könyvében *Erdélyi írók a Napkeletben* címmel.¹⁶⁴ Az erdélyi és felvidéki magyar irodalom sokat köszönhetett a szintén Eötvös-kollégista Farkas Gyulának, aki 1921 és 1925 között lektor volt a berlini egyetem Magyar Intézetében: az ő szervezésében a Ludwig Voggenreiter Verlag Magyar Osztálya olyan szerzők kötetét adta ki, mint Áprily Lajos, Berde Mária, Gyallay Domokos, Mécs László vagy Sík Sándor (a leltárkönyv, Futaky István tanulmánya szerint, összesen 71 könyv tervét, ill. kiadását jelzi¹⁶⁵). Ez a segítség 1929-ig tartott. Horváth János beszámolt Berde Mária kitüntetéséről,¹⁶⁶ aki a Napkeletnek is munkatársa volt, s akivel sokáig fenntartotta a kapcsolatot. 1944 elején az író nő megköszönte a családi hagyományok és írott források alapján írt, 1943-ban megjelent regényének, *A hajnal embereinek* elemzését, amely „a most kétszer egymásután, 18-ban és 40-ben elveszített” Enyeden tanító Szász Károlyt állította középpontba.¹⁶⁷ A Napkelet ismertette

¹⁶² *Uo.*, 107–156, 228–250, 196.

¹⁶³ *M. N. betűjeggyel, Magyarország küzdelmes éve, HJIKM V*, 696.

¹⁶⁴ Kollarits Krisztina, *i. m.*, 102–112.

¹⁶⁵ Futaky István, *Farkas Gyula és a Trianon utáni kisebbségi könyvkiadás. Adalékok a „Ludwig Voggenreiter Verlag – Magyar Osztály” történetéhez* = Futaky István, Kesztyűs Tibor, *A hazatérő Farkas Gyula*, Bp., Universitas, 2003, 192.

¹⁶⁶ *Akadémiai jutalom egy erdélyi írónak, HJIKM V*, 692–695.

¹⁶⁷ Berde Mária Horváth Jánosnak, 1943. aug. 4. és 1944. jan. 7.

György Lajos bibliográfiáját, aki a Pásztortűz főszerkesztője volt,¹⁶⁸ s aki 1943 januárjában hálás levélben jellemezte Kolozsvárról a *Magyar versek könyvének* megküldött példányát. („Különbén is nagyon behuzódtam – írta ekkor magáról –, mert nem tetszik a mai világ.”)¹⁶⁹ 1925. augusztus 15-én Kolozsvárt – Reményik Sándor írásával – a következő levél született:

„Horváth Jánosnak meleg szeretettel küldik testvéri üdvözlétüket a közös eszményért küzdő erdélyi íróársak

Reményik Sándor, Dr Makkai Sándor, Gyallay Domokos, Áprily Lajos, Dr György Lajos, Járosi Andor, Dr Moldován Pál, Kacsó Sándor, Makkai Sándorné, Áprily Lajosné”.

Ezt két dokumentum egészíti ki: „Az Erdélyi Szépmíves Céh örömmel tapasztalta Horváth János úrnak az erdélyi irodalom iránt tanusított szeretetét és áldozatkészségét, őt az Erdélyi Helikon magyarországi barátai közé választotta, aminek igazolásául neki a jelen diszoklevelet szolgáltatjuk ki kérve, hogy ápolja továbbra is azt az elszakíthatatlan lelki kapcsolatot, amely a magyarországi és erdélyi irodalmat egymáshoz fűzi. Kolozsvár, 1934. Gróf Bánffy Miklós, Kemény János, Kós Károly”. A 23 személyt ábrázoló fényképet az alábbi szöveggel küldték el: „Az Erdélyi Helikon írói tizedik marosvécsi találkozásuk alkalmával szeretettel üdvözlik Horváth János urat, az Erdélyi Helikon magyarországi barátját. Marosvécs, 1935.” Az aláírók között van többek között Bánffy Miklós, Dsida Jenő, Kemény János, Karácsony Benő, Tamási Áron, Moldován Pál, Kiss Jenő, Szemlér Ferenc, Molter Károly, Kacsó Sándor, Ligeti Ernő, Szántó György, Makkai Sándor, Tavasz Sándor, Kós Károly és Kádár Imre.

Hajdu Elek álnéven bírálat jelent meg az 1927-ben megjelent *Irodalmi lexikon*ról, amellyel kapcsolatban Horváth János fő kifogása az volt, hogy ha a szerkesztő Benedek Marcell ígérete szerint „»az íróknak és korának objektív rajzát, műveinek elfogulatlan, tiszta esztétikai szempontból való megítélését«” kapja meg az olvasó, akkor mi lesz a filozófusok, a nyelvészek, a historikusok, az irodalomtörténészek, az elméletírók, a filológusok bemutatásával? Hiányzott az irodalom bemutatásának történeti, nemzeti és erkölcsi szempontja, mert „a tiszta esztétikai szempont még az úgynevezett szépirodalomnak sem lehet kizárólagos szempontja”; ha az lenne, az már olyan dekadencia, mint „az a szépirodalom (költészet), amely pusztán alaki hatások vadászásában merül ki!” Az irodalom eszköze a nyelv, amely „tartalmat, jelentést, gondolatot, szándékot, ítéletet hoz magával: az irodalomban tehát éppen annyi üdvös vagy kárhuzatos elem lehet, amennyit a nyelv közvetíteni bír.” Ha valaki „a nyelvben közölt anyagnak csak művészi alakításával és kifejezésével törődik, mindegy! az az oly fölényesen

¹⁶⁸ M. N. betűjeggyel, *Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája*, HJKM V, 709–710.

¹⁶⁹ György Lajos Horváth Jánosnak, 1943. jan. 26.

mellőzött tartalmi, gondolati elem is hat az olvasók ezreire, s mennél kárhózatosabb a hatás, annál frivolabb a tiszta esztétikai szempont hangoztatása vele szemben.”¹⁷⁰

Ez a felfogás részletesebben az 1931–1932. tanév első felében *Klasszikusaink irodalmi eszméi* című egyetemi előadásában hangzott el, amely nyomtatásban *A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése* címmel jelent meg. Képviselői, Arany, Gyulai, Salamon Ferenc és mások „a közösség lelki egészségét is féltették és ápolni akarták”. Salamon Ferencet idézte: „az ízlés nem csupán az ízlés dolga, kapcsolatban áll az erkölccsel s a helyes gondolkodással is”. „Pedig ők sem az erkölcsi jót, hanem a szépet tartották a művészet céljának; csakhogy azt sem túrték, hogy a szép örve alatt a jó megsértessek. »A valóban szép sohasem lehet erkölcstelen, de az erkölcsös még magában nem szép«; »A költészet nem erkölcsi prédikáció, de még kevésbé az erkölcstelenség prédikálása« – mondta Gyulai Pál. S ezt az álláspontot, mely az irodalom *egész* igazságát veszi alapul, a tiszta esztétikai szempont álláspontjával felcserélni kétségkívül hamis, kontár, sőt frivol egyoldalúság, még ha nincs is hátsó gondolat az esztétikai elv cégére mögött.”¹⁷¹

Miért és milyen okoknál fogva maradt abba a Napkelet szerkesztése és a kritikai rovat vezetése? Az idézett visszaemlékezés szerint „Kezdetből fogva jeleztem, hogy ezt nem bírom soká egyéb dolgom mellett.” Ez mindenekelőtt az Eötvös Collegiumban, majd a Pázmány Péter Tudományegyetemen való tanítást és munkáinak írását jelentette.

1923 nyarán a következőket írta Szekfünek: „Egyet. tanárság ügyében újabbat (t. i. mióta a fakultás döntött) nem hallottam. De ha ősszel már csakugyan át kell mennem, akkor a Napkeletnél jelentékeny könnyítést kell keresztülvinnem, mert így nem győzöm. Csak azt nem látom elég világosan, hogy miben álljon ez a könnyítés? Arról hallani sem akarnak, ami egyedül kielégítő volna, hogy t. i. egyszerű munkatársá degradáljam magam. Holmi »szellemi vezetés« pedig egyértelmű a teljes igénybevételel. Ha te pesti lakos volnál, most *szép* álláshoz juthatnál!!!”¹⁷² Vargha Gyulának már ezt írta 1924 végén: „Hálás köszönet a szép költeményért. Átadom Hartmann Jánosnak (mert a januári számtól kezdve a szépirodalmi részt ő gondozza).”¹⁷³

Ez csak terv maradt. 1925 nyarán Horváth János Tormay Cécile-lel közölte elhatározását: „Mindamellettt előre látom, hogy egy-két hónapnál tovább az eddigi módon nem vihetem. Viszont más módot, amely mellett én rovatot vezethetnék s mégse lenne vele sok dolgom, nem látok s elképzelni sem tudok.” Egyetemi előadásai (*A magyar irodalom fejlődéstörténetéről és az irodalmi népiességről* beszélt) lefoglalták majd egész idejét. „Előbb-utóbb nem marad más hátra, mint »lemondani« mindennemű ve-

¹⁷⁰ Hajdu Elek álnéven, *Irodalmi lexikon, HJKM V*, 738, 740.

¹⁷¹ *Uo.*, 740–741.

¹⁷² Horváth János Szekfü Gyulának (1923 nyara) EK G 628/2.

¹⁷³ Horváth János Vargha Gyulának, 1924. dec. 8. MTA KIK Kt Ms 1021/253.

zető szerepről a Napkelet körül, amit különben egyetemi kinevezésem esetére kezdetől fogva elkerülhetetlennek mondtam és tudtam.¹⁷⁴

Az utódlásra gondolva először Pauler Ákos neve hangzott el. „Ő, mikor a tavasszal egy budai vacsora alkalmával szóbakerült az én »mehetnékem«, azzal argumentált, hogy nekem »súlyom« van. Borzasztó dolog, ha az emberről ilyesmit tesznek fel. Bizonyos súlyt én is érzek magamban, de egészen őszintén szólva, csak olyat, amely engem magamat lehúz, s elébb-utóbb lehúz minden olyan alkotmányt, amelyik tőlem várná, hogy vigyem. Arra jó volnék, hogy velem és általam valamit örökre lehorgonyozzanak, de keréknak, evezőlapátnak, pláne meg motornak nem vagyok jó.”¹⁷⁵

Szekfű Gyulának ugyanekkor Katonát idézte. „A vakációm pedig – mint most is – ennél fogva nem pihenés, hanem erőlködés, hogy pótoljam a mulasztásokat, és előre megcsináljak valamit. Csaknem oly fáradtan megyek vissza, mint ahogy jöttem. Se dolog, se pihenés: az egész vakációm. Mondhatnám Bánkkal:

»de hallom is közel-
Létét eszem lerontatása hír-
Kürtjének, és azért kívánom azt
Használni addig, míg egészen el nem
Veszejtem.«¹⁷⁶

Néhány hét múlva ez az idézet folytatódott: „A »hírkürt« ugyan már megmegszólal, s a munka-kilátások idegesíteni kezdenek. Az idegesség pedig elmebaj: uraknak való.” Tormay Cécile külön azért utazott fel Nádudvarról, hogy meggyőzze őt a maradásra, „pedig már – folytatódik a levél – két és fél éve [azaz 1923 tavaszán] jeleztem, hogy ha egyet. tanár leszek, nem maradhatok sokáig a Napk.-nél. [...] Amit én ajánlottam, hogy Hartmann vegye át ezt is (kritikát, stb.), s mellette én csak mint tanácsadó szerepeljek, s adjanak aztán hozzá valakit segítségül a kivel ő rendelkezik, – nem talált tetszésre, Cecil ezt egyszerűen elutasította. Nem azért, mintha gondolkozott volna rajta, hanem mert tljdp. nem is akar gondolkodni oly megoldásról, amelyben én ne afféle főszerkesztő szerepet játsszak. Pedig más megoldást alig tudnék. Hartmann tapintatos, simulékony, körültekintő, s velem mindenben egyetért, hallgatna is rám ezentúl is. [...] Klebi májusban felajánlotta nekem, hogy felment egy tanárt s mellém adja. Ezt nem fogadtam el. Mentse fel Hartmant, s akkor minden rendben lesz.”¹⁷⁷

Szekfű Gyula komoly levelezést folytatott Tormay Cécile-lel Horváth János visszavonulása ügyében. Bécsből írta ezt a hosszú levelet 1925 szeptemberében: „Ment-

¹⁷⁴ Horváth János Tormay Cécile-nek, 1925. júl. 30.

¹⁷⁵ Horváth János Tormay Cécile-nek, 1925. aug. 20.

¹⁷⁶ Horváth János Szekfű Gyulának, 1925. aug. 30. EK G 628/2/150.

¹⁷⁷ Horváth János Szekfű Gyulának, 1925. szept. 20. EK G 628/2/151.

sen ki az a ragaszkodás, melylyel Napkeletünk, a mi egyetlen tisztalelkű nemzeti folyóiratunk iránt viseltetem, és az a körülmény, hogy az én legrégebb barátomról van szó, aki nem veszi rossz néven, hogy dolgába így belekontárkodom.

Budapesten alkalmam volt, az után hogy Méltóságodat ott üdvözölhettem, Horváth Jánossal az ő dolgairól beszélgetni. Az ő szerkesztőségtől visszavonulási szándékát eddig én nem tartottam sem komolynak, sem olyannak, mely mögött valóságos szükséglete volna. Ezért én iparkodtam is őt mindegyre lebeszélni róla. Most azonban be kellett látnom, hogy Horváth a szerkesztés mellett, amint ő csinálja, sem egyetemi, sem irodalmi munkáit nem tudja úgy végezni, amint tehetné, ha szabadabb volna. Döntőleg hatott rám az a körülmény, hogy már a jövő félévi előadásaira sem tudott eddig előkészülni, ami igen súlyos dolog, tekintve azt, hogy – amint a diákokkal való beszélgetésekből tudom – az ő előadásainak olyan a híre, hogy azokat *kell* hallgatni, mert azt sehol sem lehet másutt megtanulni, amit ő ott előad.

Természetes, hogy Horváth el fog készülni előadásaira a szerkesztés mellett is. De ez a két munka aztán annyira igénybe veszi, hogy tudományos és irodalmi publikációkra valóban nem marad ideje. A Napkelet olvasóinak, köztük nekem is, úgyis az az állandó panaszunk, hogy a szerkesztőktől: Méltóságodtól és Horváthtól, alig olvashatunk valamit, nagyon ritkán csak, a folyóiratban. Horváthtól könyvek sem jelennek meg már hosszú ideje, holott tudjuk, hogy több majdnem kész dolga van fiókjában, de hiányzik az ideje, hogy a végső simításokat megtegye, melyek nélkül ő soha sem fog közönség elé lépni.

Az ő állandó hallgatását én keresztény-nemzeti életünkre is veszedelmesnek tartom: a *másik oldalon* az irodalmi produkció egy pillanatig sem pihen, és ennek eredményeivel mi, Horváth nélkül, csak sekélyes, felületes dolgokat tudunk szembeállítani.

Horváth János, az *író*, nem pótolható, de a *szerkesztő*, bizonyos módokon, igen.

Tudom, hogy ezekkel nem mondtam újat Méltóságodnak, – Horváth is igen meg van hatva azon végtelen kedves figyelemtől, melyben az ő dolgát részesíti Méltóságod, valamint a grófné-elnökünk. Horváth akaratán nem múlik a dolog. De a Horváth-problémának egy nagy nehézsége van: az, hogy ő ha akarna sem tudna másként, mint oly lelkiismeretesen, s így időfogyasztóan, idővevően – szerkeszteni, tanítani, írni. Így tehát, legalább az egyik téren, *időbeli* könnyítésre volna szükség.

Horváth ezt úgy képzei, hogy Hartmann venné át a kritikát is, s ő Hartmann mellett csak mint tanácsadó szerepelne. Meg van róla győződve, hogy Hartmann ezután is hallgatna rája, vele különben is mindenben egyetért. *Kifelé* nem is lenne változás, észre sem venné senki sem. Miniszterünk már egyszer felajánlotta neki, hogy szerkesztési segítség céljából felment egy tanárt, – ha ez valóban lehetséges, úgy Hartmannt kelleme felmenteni, s ez Horváthtal egyetértésben, a régi szellemben, ellátná a szerkesztést. (Hivatali precedens: a Protestáns Szemle szerkesztője, Zsinka könyvtártiszt is évről-évre felmentést kap szerkesztés céljából.)

Az én szerény véleményem szerint valóban visszás helyzet, hogy egy Horváth János azzal tölti idejét, hogy kis füzetekre, rossz regényfordításokra ismertetőket keres, ezekkel megbeszéli a munkát és átjavítja bölcsességüket. Neki Méltóságod oldalán a szellemi irányítás volna a feladata, s ha ő gyakorlatibb ember volna, úgy rég rájött volna a munkamegosztás lehetőségére. De az ő egyénisége éppen azért szép, mert annyira ellentéte minden gyakorlatinak; ne kívánjuk tőle, hogy megváltozzék és praktikus ember legyen.

A mai viszonyok között, hogy ő ismét produkálhasson és a Napkelet érdekei is megóvassanak, erre úgy látszik, egyedül a Hartmann-megoldás ajánlatos.

Ez esetben persze szükséges volna, hogy Horváth további »tanácsadó« működése bátorítottassék: neve továbbra ott maradjon a folyóiratokon, s ő lehetőleg gyakran, esetleg megállapított időpontokon rendelkezésére álljon Hartmannak »tanácsaival«. Nagyon ajánlatos volna ez alkalommal kötelezni őt, hogy évenként bizonyos számú (két?) hosszabb cikket adjon a folyóiratnak.

Egészen véve a változás az volna, hogy Horváth nem végezné többé az aprómunkát, mit utóda kitűnően elvégezne; megmaradna a szellemi vezetésben és többet írhatna a folyóiratnak.

Talán sikerülne valahogyan *így* megoldani a kérdést, s a Napkelet olvasói csak örülhetnének neki.

Nagyon visszaéltem Méltóságod türelmével, ilyen hosszadalmasan adva elő e dolgokat. Nagyon fájjalom, hogy Horváth nem jut hozzá irodalmi produkcióhoz, s viszont súlyos veszteségnek tartanám (reá is, a folyóíratra is), ha egyszer csak, egyetemi kötelességeinek nyomása alatt (ezek igen gonosz, zsarnoki kötelességek, én is érzem) kénytelen volna teljesen visszavonulni.”¹⁷⁸

Szekfü így köszönte meg Tormay Cécile válaszát: „Ilyen részletes felvilágosítás, amilyennel engem Horváth János szerkesztősége dolgában megtisztelni kegyes volt, bizonyára sokkal több időt vett igénybe, mint amennyit nekünk, az olvasóknak szabad elvinnünk Méltóságodtól. [...] Engedje meg, hogy végtelenül kegyes soraiért meleg köszönetet mondjak, anélkül, hogy Horváth ügyét tovább érinteném; Méltóságod ezt a legjobban fogja ővele elintézni.

Még kevésbé szeretném érinteni azt a lehetőséget, mintha Méltóságod is megunná a Napkeletet. Ez ugye teljességgel lehetetlen lehetőség!

Én csak annyit mondhatok: hogy amint én »keresztény« napilapjainktól néhány hónapi ismeretség után jobbnak láttam elválni, s folyóiratainkba be sem menni, a Méltóságod vezetése nélkül tévelygő Napkelettel szemben sem tudnék más magatartást tanúsítani.

Bizonyára joggal hiszem, hogy erről az eshetőségről szó sem lehet. Hisz Méltóságod is érzi talán, hogy a vezető helyen, hol áll, mennyire páratlanul »unice« tisztel-

---

¹⁷⁸ Szekfü Gyula Tormay Cécile-nek, 1925. szept. 22. (Magántulajdonban.)

jük és immár el sem tudjuk képzelni együttműködésünket Méltóságod vezetése nélkül.”¹⁷⁹

Az akkori helyzet még másfél évig, 1927 májusáig tartott: a már szinte főszerkesztővé előlépett Horváth János 1927 tavaszán jelentette be elhatározását: „A Napkelet kára nélkül nem halaszthatom tovább lemondási szándékom véglegesítését és határozott terminushoz kötését. [...] Mind a Napk. érdekét, mind magam viszonyait kellőképp mérlegelve, jelenlegi évfolyamunk első felének lejártát: a májusi füzet lezárását jelölöm meg a szerkesztéstől való visszalépésem időpontjául.”¹⁸⁰ Ennek megfelelően történt meg a váltás: a „nálam levő kéziratokat, előjegyzéseket, szerkesztőségi tennivalókat átadtam Hartmann Jánosnak s vele minden szükségest megbeszéltem.”¹⁸¹

Tormay Cécile így köszönte meg az együttműködést: „Kérem, legyen meggyőződve, hogy mentől több emberrel ismerkedem meg a Napkelet révén, annál hálásabb vagyok az Úr Istennek, hogy Tanár úrral fogtunk kezét – a Napkelet megteremtésének órájában.”¹⁸²

1928-ban a Magyar Irodalmi Társaság megküldte Horváth Jánosnak és Szekfű Gyulának az 1928. január 26-án tartott közgyűlés jegyzőkönyvének kivonatát: „Elnök indítványára a közgyűlés őszinte köszönetet mond *Horváth János* és *Szekfű Gyula* rendes tagoknak a Napkelet illetve a Napkelet Könyvtárának szerkesztése körül más irányu elfoglaltságuk miatt történt lemondásukig kifejtett készséges és kiválóan eredményes működésükért.”

A búcsú korántsem volt teljes: Horváth János 1932 novemberéig vett részt a Napkelet hetenkénti szerkesztőségi ülésein, 1927 májusa után 18, 1928 júniusától 14, 1929-ben 24, 1930-ban 37, 1931-ben 31, 1932 novemberéig pedig 17 alkalommal. 1929 februárjában ezt írta levelében: „őszintén szólva, igazán resteltem, hogy ily hegye fráter létemre *munkabizottság* tagjának hívattatom. Nem lehetne-e engem valamely más bizottságba áttenni, amely jobban megfelelné természetemnek, – vagyis ebből, amint megérdelem, kitenni a szűrőmet?”¹⁸³ Ez azt jelenti, hogy a szerkesztés befejezése nem jelentett kiábrándulást vagy szakítást: az 1923 és 1940 között megjelent folyóiratnak több mint első szakaszát belülről és alaposan ismerhette.

---

¹⁷⁹ Szekfű Gyula Tormay Cécile-nek, 1925. okt. 26. (Magántulajdonban.)

¹⁸⁰ Horváth János Tormay Cécile-nek, 1927. márc. 30.

¹⁸¹ Horváth János Tormay Cécile-nek, 1927. máj. 4.

¹⁸² Tormay Cécile Horváth Jánosnak, 1926. nov. 2.

¹⁸³ Horváth János Tormay Cécile-nek, 1929. febr. 28.

V. EGYETEMI TANÍTÁS

Az 1923 ősztől 1948 őszéig tartó egyetemi tanítás három szakaszra bontható. Az első 1927 májusáig, a Napkelet szerkesztésének végéig tartott, a második az 1938 tavaszán bekövetkező betegség, a harmadikat az 1948-beli önkéntes nyugdíjba menetel zárta. Horváth János ez alatt a huszonöt év alatt kétszer költözött: 1926 nyarán a Vildányi út 10-ből a Tisztviselőtelepre (X. Szapáry, ma Bláthy Ottó u. 17.), 1938. május elején pedig a XI. Lenke út 69., ma Bocskai út 27. szám alá. A költözések szinte teljesen megfeleltek a korszakokra bontás időhatárainak.

1. Fejlődéstörténet és irodalmi népiesség

Riedl Frigyes 1921 nyarán halt meg, és pályázatot írtak ki állásának betöltésére. Horváth János 1922 júliusában ezt írta Szekfű Gyulának: „Hogy nem pályáztam, tudod. Azt tettem fel magamban, hogy ha bölcsészeti tanárok közül többen felszólítanak, hogy pályázzak, mert ők engem szeretnének s nem Császárt, akkor pályázok: némi erkölcsi támasztékra lévén szükségem ahhoz, hogy kitüntetés-számba menő állást *kérjek* magam számára. Nohát soha annyi egyet. tanárral és oly sűrűn nem találkoztam, mint a pályázat tartama alatt. De e véletlen gyakoriság közben még véletlenül sem szólt el magát egyik sem. Csak Németh Gyula unszolt, de ő túlközel áll hozzám; meg Kornis szólt, de olyanformán, hogy abból a kar Császár-pártisága kiderült, s úgy kellett értenem a felszólítást, hogy a kar nem engem fog ugyan jelölni, de majd helyre hozza az új miniszter (Klebi). Tehát a kar ellenére, miniszteri akaratból. Ezt megelőzőleg Kornis, többek megbízásából felajánlotta, hogy meghívnak a Beöthy helyére. Ezt azzal háritottam el, hogy nem vagyok esztétikus.”¹ Az Eötvös Collegiumban annak idején Horváth János azt mondta Péterfy Jenőnek, hogy esztétikus szeretne lenni: mint látjuk, nem ez az ifjúkori terve valósult meg.

Bartoniek Géza 1922. július végén Margittára küldött levelét így fogadta: „Köszönettel vettem a kollégiumot érdeklő híreket, melyek kétszeresen is kellemesen hatottak rám. Látom egyrészt, hogy a kollégium minden érdeke a teljes kielégítés küszöbén áll, másrészt pedig hogy a dolog személyi részében is remélhető olyan elintézés,

---

¹ Horváth János Szekfű Gyulának, 1922. júl. 9. EK G 628/2/134.

mely Igazgató úrral szemben a legméltányosabb, engem pedig nem von ki eddigi szerény munkakörömből. Ezt merem legalább remélni a levél azon passzusa alapján, hogy ami történni fog, az Igazgató Úr állását erősíteni fogja. Ez az én őszinte kívánságom is és minden áron szeretnék elhárítani mindennemű személyi változást, még csupán címszerintit is. Reális ok a változásra nincs; azok, akiknek ilyesmi személyes érdekekben állt, ez idő szerint elestek igényeik érvényesítésétől; kurátor és miniszter egyetértének az eddigi vezetés teljes méltányolásában: nincs tehát helyesebb és józanabb teendő, mint megerősíteni állásában az eddigi vezetőt, oly módon, hogy egyéni ambíciók többé ne zaklathassák biztonságában. Én azt szeretném, ha ez a status quo legcsekélyebb megbotlygatása nélkül mehetne végbe s nyugodtan dolgozhatnánk úgy tovább, amint a háború előtt, mikor efféle herce-hurcáknak még csak az árnyékát sem sejtettük.”² Ennek a levélnek háttérében az állt, hogy Bartoniek Gézát 1921. június 9-én nyugdíjazták, de a tiltakozások következtében 1922. augusztus 1-től megkapta végleges kinevezését.³

Ezzel összefügg Horváth János Vargha Gyulának írt levele, amelyben ugyanez év szeptemberében az állt, hogy „nem vagyok igazgató. Most leveled borítékán újból elém került ez a címzés és azonnali elintézésre indít. Úgy látszik, az előbbi igazgató megmaradhat. Magamra nézve ez a legjobb. Egyébként a dolog mibenlétéről semmit sem tudok, csak annyit, hogy a már július végére várt kinevezés máig sem történt meg.”⁴ A levélben említett Eötvös Collegium-i igazgatóság terve kapcsolatban áll a BG úr ellen 1920-ban indított támadásokkal,⁵ aki azonban 1927-ig mégis betölthette hivatását.

A kérdés 1922 decemberére azonban még nem dőlt el. Erről így tudósította Szekfűt: „A »meghívásról« már minden veréb csiripel, valamint az igazgatóságról is. Csak nekem nem szól illetékes személy egyikről sem. Így ülök két képzeletbeli nyergen, anélkül, hogy aktuális volna bármelyik is, és módomban lenne az adott helyzet-hez képest határozni. Pedig határoznom nehéz lesz mindenkép. Egyetemi tanárságot vállalni az én lakásviszonyaim közt, mikor otthon *nem* dolgozhatok, csak örökös ön-elégületlenségre vezetne. Másfelől azt látom és hallom, hogy BG úr örül távozásomnak (ill. az eshetőségnek, mit ő bizonyosra vesz) s csak az bántja az egészben, hogy már taszítják utódomul... Szinnyei Ferencet.”⁶ Ez azonban nem vált valóra, mert az Eötvös Collegiumban az utódlás másként alakult: 1925-től Farkas Gyula tanított itt magyar irodalmat.⁷

² Bartoniek Gézának, 1922. júl. 29. ECMDKLev I/a/7/19/54.

³ Garai Imre, *i. m.*, 163.

⁴ Horváth János Vargha Gyulának, 1922. szept. 27. MTA KIK Kt Ms 1021/248.

⁵ Kosáry Domokos, *Az Eötvös Collegium történetéből (Az első évtizedek: 1895–1927)* = Nagy József Zsigmond, Szijártó István, *i. m.*, 29.

⁶ Horváth János Szekfű Gyulának, 1922. dec. 6. EK G 628/2/135.

⁷ Kosáry Domokos, *i. m.*, 34.

1923 júliusának végén Horváth János így számolt be helyzetéről: „Eddig meglehetősen zsibbadtságban töltöttem a nyarat, kedvetlenül dolgozva. Abban a tökéletlen állapotban, mikor az ember érzi, hogy pihennie kellene, de nem lehet, mert dolga van, s érzi, hogy dolgozni kellene, de nem tud, mert fáradt. Már pedig a mennykő (a kinevezés) nemsokára lecsap, s akkor itt állok új feladatok előtt, sok elintézetlen dologgal, kedvetlenül. Reméltem, hogy a kinevezés elhúzódik úgy okt.-novemberig, s akkor nyerek néhány hónapot a II. félév kezdetéig. De a napokban kérettek a minisztériumba, bizonyos adatok sürgős tisztázása végett, mert »a kegyelmes úr nagyon sürgeti az elintézetést«. Ő jót akar: sajnós, nekem – most – ez nem jó.”⁸

A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetemre kerülését az ő hajdani vezető tanára, Négyesy László segítette elő, aki „vállalta, hogy átmegy a Beöthy halálával megüresedett esztétikai tanszékre, hogy Horváth János meghívását a maga irodalomtörténeti tanszékére lehetővé tegye”,⁹ s aki meglátogatta lakásán, hogy elfogadja-e az egyetem meghívását.¹⁰ A magyar irodalomtörténet nyilvános és rendes egyetemi tanárrá való kinevezését 1923. augusztus 13-án írta alá Horthy Miklós Gödöllőn; esküjét szeptember 12-én tette le.

Hogyan kezdte egyetemi tanítását? „A Pázmány egyetem újonnan kinevezett irodalomtanára, Horváth János, ma délután tartotta első előadását. Ez az alkalom nagy számmal az Egyetem Múzeum körüli épületébe vonzotta a hallgatóságot. Abban a teremben, amelyben valamikor Riedl Frigyes adott elő, nagyszámú hallgatóság gyűlt egybe, akiknek soraiban ott láttuk tudományos életünk nem egy idősebb kiválóságát, Horváth János régi tisztelőit és barátait. Horváth János azzal kezdte előadását, hogy meghajtotta a tudomány lobogóját Négyesy László előtt, akinek kezéből a katedrát átveszi, és akinek az irodalmi alakítások felismerésében tanítványául vallja magát. Az irodalomtörténet speciális tárgykörét fejtegette Horváth János metsző logikával és világos elokvenciával. Finoman meghúzta a határokat az irodalmiság története és az újabban fölszínre került szellemtörténeti irány között. [...] Horváth János előadását a jelenvoltak lelkesen megélték és a pillanat hangulata az volt, hogy Horváth Jánosnak máris számos tanítványa van az egyetemen.”¹¹

A magyar nyelv és irodalom szakon az egyetemi kollégák az 1923–1924. tanév I. félévében a következők voltak: a finn nyelvet és a finnugor nyelvészetbe bevezetést tartó Szinyei József, a magyar stílusgyakorlatokat tanító Négyesy László, a *Magyar történeti nyelvtan*, a *XIV–XV. századi nyelvemlékeink* című előadást, valamint prozemináriumot és nyelvészeti gyakorlatokat tartó Gombocz Zoltán és *A magyar nyelvtudomány története. Nyelvtanok és szótárak* címmel előadó Melich János. Császár

⁸ Horváth János Tormay Cécile-nek, 1923. júl. 22.

⁹ Barta János, *A mester nyomában...*, i. m., 193–194.

¹⁰ Korompay Bertalan, i. m., 5.

¹¹ *Horváth János első előadása az egyetemen*, Mság 1923. okt. 3.

Elemér órái: *A regény elmélete; A magyar regény Jósikáig; Költészetünk a XIX. század első negyedében; A magyar kritika története; A XIX. század nagy magyar költői; Irodalomtörténeti gyakorlatok.*

Horváth János Négyesy Lászlóról, aki „az úgynevezett irodalmi segédtudományoknak [...] mind a mai napig legiskolázottabb szaktudósa, köztük verstanunknak első tudományos rendszerezője”,¹² egész életművét jellemző méltatást írt 1931-ben. A másik magyar irodalomtörténeti tanszék vezető Császár Elemér Barta János visszaemlékezése szerint nem mindig segítette nevelő és oktató munkáját,¹³ akinek viszont kollégájának felfogásáról és követőiről nem volt jó a véleménye: „Inkább Beöthy újabkori kritikai nyilatkozatainak a szellemét folytatják ezek. Ne is mondja ezt Beöthy-iskolának, mert B-nek azért esze is volt, meg esztét. fogékonysága is. Ez csak Cs.-iskola, sans phrase, pucéron.”¹⁴ Ez is magyarázza azt, hogy Horváth János ritkán publikált a Császár szerkesztette Irodalomtörténeti Közleményekben. Ez a levélbeli kritika nem jelent azonban meg, s Császár Elemér halálakor, 1940-ben, csak jó hangzott el róla: „előadásaiiban szinte irodalmunk egész történetét végig feldolgozta, kritikailag megrostálta s világos rendben, könnyed modorban, mindig egyéni felfogással tudta közölni hallgatóságával. [...] Azt is tudom – folytatódott a búcsú –, mert láttam is, hallottam is másoktól, de tőle sohasem, hogy mennyi jót tett tanítványaival, s mindenkivel, aki közel állott hozzá.”¹⁵

1924 februárjában az egyetem megszavazta Szekfű Gyula meghívását, júliusban pedig rendkívüli tanárságát.¹⁶ Az egy évvel későbbi levél már a tanítás módját adta át: „Nem füzetekből kell a sucust [a dolog velejét] kivenni, hanem sucust kell gyártani egy keveset s előadás közben jól felhigítani; időnkénti köhögés, krákogás, lélegzési pauzák, jó viccek, mérsékelt tempo, adatok, idézetek többszörös ismétlése, hogy lejegyezhessek: – mindez megteszi a többi. Egyik-másik mesterem hajdanában próba-colloquiúmokat is rögtönzött váratlanul. Ennek egész horderejét csak most tudom már felfogni.”¹⁷

A hazatérni készülő Szekfű Gyula töprengésére ez a válasz érkezett: „Hogy miért voltál távol 20 évig? – az bolond kérdés. A felelet erre csak az lehet, hogy azért, mert nem 19-ig voltál távol. Ilyenen gondolkozni sem érdemes. E távollétnek (mint mindennek a világon) volt, – nem célja, hanem oka, s van és lesz következménye. Ezzel beérheted. Másfelől pedig legfőbb ideje, hogy megházasodj. Erre is jó lesz az egyetemi tanárság; hallgatóid közül majd kiszemelsz egyet. Különben már én is kinéz-

¹² Négyesy László, *HJIKM V*, 193.

¹³ Barta János, *A Mester nyomában (Horváth János nyolcvanadik születésnapjára)*, It 1958, 207.

¹⁴ Horváth János Szekfű Gyulának, 1929. júl. 22. EK G 628/2/164.

¹⁵ [Császár Elemér], *HJIKM V*, 197.

¹⁶ Horváth János Szekfű Gyulának, 1924. febr. 14. és 1924. júl. 6. EK G 628/2/142. és 143.

¹⁷ Horváth János Szekfű Gyulának, 1925. aug. 11. EK G 628/2/149.

tem közülök egyet te neked.” Az egyetemi tanításra vonatkozó aggodalmakat is a tapasztalat fogja elmulasztatni: „Az meg egyenesen felháborító, hogy az óráidra úgy akarsz készülni, amint gondolod és irod. Majd kigyógyulsz abból is. Csak az első órára fogsz olyan csacsi módon készülni; a másodikon már érezni fogod, hogy el vagy készülve nem egy, hanem ötven órára is: kihúzod a derekadat, s már köhögni és rögtönözni is mersz.” A református Horváth János azonban visszatért az első kérdésre: a katolikus Szekfű Gyulának az idézetben foglaltak adták meg a választ. „Minden látzat ellenére, melancholiád egy kicsit átragadt reám. De olvasd Mikes Törökország. levelei közül a legutolsót, annak is a végét: »Az első levelemet amidőn a nénémnek írtam, 27 esztendő voltam, eztet pedig 69-ikben írom. Ebből kiveszek 17 esztendőt, a többit a haszontalan bujdosásban töltöttem. A haszontalant nem kellett volna mondanom; mert az isten rendelésiben nincsen haszontalanság; mert ő mindent a maga dicsőségére rendel. Arra kell tehát vigyáznunk, hogy mi is arra fordítsuk, és úgy minden irántunk való rendelése üdvösségünkre válik. Ne kívánjunk tehát egyebet az isten akaratjánál. Kérjük az üdvösséges életet, a jó halált, és az üdvösséget. És azután megszűnünk a kéréstől, mind a bűntől, mind a bujdosástól, mind a telhetetlen kívánságtól. Ámen.«”¹⁸

Hallgatóságához így fordult: „Szeretettel köszöntöm önöket, mint e pillanattól fogva tanítványaimat. Kérem, ajándékozzanak meg bizalmukkal, s remélem, hogy a reánk váró szép feladat, melyet első óráimban közelebbről is jellemezni fogok, eredményes közös munkában egyesít bennünket.”¹⁹ Tanítványai szerint példát adott abból a tanácsból, amelyet önekik adott: „Aki ugyanis mindig a helyzettől, a pillanat feladataitól sugalmaztatja, s nem ismétli gép módjára magát; aki nem hajdani élményein élősködik, hanem minden percében lelkileg jelen van, minden helyzetből és pillanattól friss élményt merít; aki folytonos benső érintkezésben él tanítványaival, mert nem »osztálynak«, hanem lelkeknek tudja őket: az ne féljen az eltanárosodástól, az megmaradhat eleven embernek, egyénnek a tanteremben is.”²⁰

Már ebben a korszakában megmutatkozott az az egység tanítás és tudomány között, amely egész pályáját jellemezte. „A tanári pálya – fogalmazta meg *Kezdő hallgatóimhoz* című egyetemi előadásában – [...] nemhogy kizárná, sőt egyenest feltételezi azt az eszményi tudós készültséget, melyre eredeti hivatása szerint nevel az egyetem.”²¹ Tudós tanár: ez volt az az ideál és cél, amelyet követett, s amelyet tanítványai elé állított.

¹⁸ Horváth János Szekfű Gyulának, 1925. dec. 21. EK G 628/2/154.

¹⁹ Horváth János első előadása az egyetemen: *A magyar irodalom fejlődéstörténete* (1923. okt. 3.)

²⁰ *A jó magyar ejtés kérdéséhez*, HJIKM V, 983.

²¹ HJIKM V, 971.

1925 végén a Bécsből hazajövő és a pesti bölcsészkaron való tanításra készülő Szekfű Gyulának így összegezte két és fél éves egyetemi tapasztalatait és fogalmazta meg tanári hitvallását: „Őszintén megvallom, én sokáig idegenkedtem az egyetemtől még azután is, mikor már ott tanítottam. Most már *szívesen* megyek oda, mert érzem és tudom, hogy várnak engemet. S ha már ennyiben vagyunk, megmondok még egyet. Az ember sok minden elől szívesen és nem ok nélkül húzódik vissza, amit mások az ő kötelességének mondanak. Egy kötelességünk azonban eltagadhatatlan: tovább adni azt, amit szerencsésebb helyzetetésünkben másoktól kaptunk; az nem a mi személyes tulajdonunk. És hiába érzi az ember, hogy ő méltatlan letéteményese ilyen vagy olyan feladatnak: a rendeltetés felismerése adjon hozzá erkölcsi erőt. Egyik kezével minden jóra való ember valaki másét fogja a múltban, s érzi benne a biztatást; a másik kezét pedig kinyújtja, s várja, hogy általa a lánc tovább folytatódjék. Belefogózni a múltba, de zsebre dugni a másik kezünket: azt jelentené, hogy cserben hagytuk elődeinket, megcsaltuk a holtak reménységét. Nekem ez régi érzésem, s talán nem is csináltam volna soha semmit, ha a néhaiakra nem gondolnék. Te azonban gondoldj most már az eljövendőkre és nyujtsd ki a másik kezedet még ismeretlen hallgatód felé.”²²

Ez az *ars poetica*, amely a rendeltetést és a szolidaritást helyezte középpontba, jellemzője egész életművének, megegyezve az Eötvös Collegiumban kapott és továbbadott legfőbb értékekkel, a tudós tanár feladataival: „Aki irodalomtörténetet ír, alázattal ismerje fel, hogy ő van e kijelölt helyre állítva, s fogja fel erkölcsi nagyságát annak a viszonyoknak, melybe ő, a gyarló egyes ember, lépni készül lelki ősei nagy történeti közösségével.”²³

Mint az Eötvös Collegiumban, ezúttal is szintézis-tervvel kezdett: ott az *Irodalmunk fejlődésének fő mozzanataival*, itt pedig, a kollégiumban folytatott munka tapasztalatait összegezve, *A magyar irodalom fejlődéstörténete* című előadásával. Ennek tanulságait így összegezte ösztönző segítségként a Vörösmartyról könyvet írni készülő Brisits Frigyesnek: „Mennyit kiabáltunk »szintézis« után! Mintha a szintézis valaha is minden eddigi részletmunka végérvényes összefoglalása lehetne! Kiderült (a németeknél) s még jobban ki fog derülni, hogy *egy* szintézis nincs, nem is lesz soha, hanem minden hozzáértő maga csinálja meg a maga szintézisét s elő fog állni a szintézisek époly véghetetlen sorozata, milyen a filológiai részletmunkáké volt. Ez azonban természetes. *Egy* koponya, *egy* gondolat fogja fel (ismeretei, képességei, korlátai szerint) a történet egészét, s valamint ugyanarról a közeli, konkrét, orrunk előtt levő tárgyról két fotografáló masina nem vehet fel egyező képet, úgy a történet távoli, múlttá abstrahált, képzeletivé távolodott valóságáról sem készíthet két koponya egyező felvé-

²² Horváth János Szekfű Gyulának, 1925. dec. 29. EK G 628/2/155.

²³ *A magyar irodalom fejlődéstörténete*, HJIM I, 81.

telt. Mi következik ebből? Semmi más, mint az, hogy legyen bátorsága az egyénnek felvételt készíteni a történetről.²⁴

Később, a 16. századról előadva, hasonló következtetésekre jutott: „Nem ez volna az egyetlen lehetséges rend. Elképzelhető több más, szintén nem pedagógiai szándékú, hanem élet és történet saját rendjéhez igazodni iparkodó elrendezés is. Hiszen szintézis annyi van valójában, ahány fej. Legalább úgy kellene lenni. Nem is tukmálom másra a magam eljárását. Javaslat ez és segítség azoknak, akik szintén készítgetik a maguk szintézisét, vagyis magyar irodalomtörténeti tapasztalataik szerves összefoglalását.”²⁵

1937-ben ismét arról tett tanúságot, hogy a szintézis szükségképpen egyéni felfogás eredménye. „Megkaptam a Hóman–Szekfű II. kiadásának utolsó kötetét. Köszönöm! Üdvözöllek ez újabb stációnál. Ha jól emlékszem, tervezted volt, hogy magad írod meg – rövidebben – az egészet. Nem volna rossz átvizsgálni a középkort is, vagy pedig azt egy külön kötetben megírni. [...] »kinek-kinek a maga középkora, kinek-kinek a maga Magyar története.«²⁶ Minden szintézis egyszerre összefoglalás és program, „mert minden szintézis egyszersmind *célkitűzést* eredményez a szaktudomány számára.”²⁷ – Az ő esetében is a közreadott programot követték a monográfiák és tanulmányok.

A számonkérés azonban – saját szavai szerint – meg is haladhatja az említett kivetkőztetést: „Naponként vizsga, kollokvium: *tammá* való utálatos átalakulása annak, amit az ember egy féléven át kiizzadt magából.”²⁸ (Ekkor, 1934 májusában, egyetemi notesze szerint, már 67 vizsga volt mögötte.) 1944 elején pedig a kollokviumok száma „Több mint 500 volt ezúttal!”²⁹

A vizsgák okozta túlterhelés okairól így értekezett 1921-ben, tehát még Eötvös Collegium-beli időszakában: „Tudvalevő, hogy az ez idő szerinti alapvizsgálatokon a szaktárgyakon kívül minden tanárjelöltnek vizsgáznia kell még a magyar nyelvből és irodalomból is. [...] Én azonban az eddigi vizsgarendben sem tartottam ezt szerencsés követelménynek, mert célját semmi esetre sem érte el. A tanárjelöltnek nyűg és teher minden oly vizsgálat, mely nem az ő saját szaktárgyaira vonatkozik; az ezekre való készülés gátolja őt a szaktárgyaiba való elmélyedésben; megoldja hát azt a lehető leg-rövidebb úton: egy-egy tankönyv »bevágásával«. Növeli-e a tanárjelöltek irodalmi műveltségét, fokozza-e vonzalmukat irodalmunkhoz, ha a magyar irodalom nekik

²⁴ Horváth János Brisits Frigyesnek, 1929. júl. 8. MTA KIK Kt Ms 6241/390.

²⁵ *A reformáció jegyében* kézírata, 168.

²⁶ Horváth János Szekfű Gyulának, 1937. jan. 16. G 628/2/177.

²⁷ *A magyar irodalom fejlődéstörténete*, HJIM I, 64.

²⁸ Horváth János Keresztury Dezsőnek, 1934. máj. 23. Monostori Klára, *Horváth János és Keresztury Dezső levelezéséből*, Holmi 1999/83.

²⁹ Horváth János Waldapfel Józsefnek, 1944. jan. 3. MTA KIK Kt Ms 4244/90.

folyvást csak vizsgatárgy, egy technikai művelettel az útból elhárítandó akadály?”³⁰ Brisits Frigyesnek 1929-ben már így panaszkodott: „az egyetemi tanárság hovatovább úgy »fejlődik«, hogy kerékkötőjévé válik minden igazi tudományos elmélyedésnek”,³¹ 1931-ben pedig Szekfü Gyulának: „A tanárképző ügyében is ilyenforma a véleményem. Arra ugyan semmi szükség, a fakultás maga elláthatná a baját; de *most*, takarékoság címén csak megterhelnék vele a kart”.³²

Egyetemi óráinak tematikája – az augusztusi kinevezés következtében – nem szerepelhetett az első félév kinyomtatott tanrendjében. A nagyobbik, heti három órás előadás címe *A magyar irodalom fejlődéstörténete* volt, a heti két órásé pedig *Az újabb magyar lyrai költészet története*, amely Amade, Orczy és Faludi műveit tárgyalta. Ezekon kívül még egy két órás *Gyakorlati bevezetés az irodalomtörténeti tanulmányokba* szerepelt programjában.³³

*A magyar irodalom fejlődéstörténete*nek első változata a korai, a II. kerületi állami főreáliskola (a Toldy Gimnázium elődje) értesítőjében közzétett, *Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai* című tanulmány volt, amelyről Horváth János a következőket írta bevezetésének első lábjegyzetében: „már 1908-ban vázlatosan megjelent. Azóta fejlődött, de lényegben azonos. Akkor nem vették észre, hogy szintézis.”³⁴ Kezdetben ennek rövidebb kibővítésére gondolhatt: ezt tanúsítják azok a kiegészítések, amelyeket saját példányában, feltehetőleg az első világháború előtt tett. Kollégiumi noteszei és feljegyzései szerint ilyen című „szakvizsgái” (azaz szak-) dolgozatokat készítettek: *Az irodalmi tudat fejlődése a régi magyar irodalomban* (Kerecsényi Dezső), *A régi magyar epikus költői stíl és Gyöngyösi szerepe* (Barta János), *Csokonai s az irodalmi ízlés problémája* (Féja Géza) vagy *A Himfy-féle költői stíl és utótörténete* (Tóth Béla). A *Fejlődéstörténet* tehát szorosan összefüggött a tanítással: a szintézis írásakor felmerülő kérdések mint az alap kutatás tárgyai váltak feladattá a kollégisták számára, az összefoglalás fő szempontjai szerint, irodalmi ízlés, tudat és stílus jellemzőjeként.

Felfogásából egyenesen következett az az igény, amelyet az irodalomtörténet-írás feltételeiről mondott: „A Beöthy-féle képes irodalomtörténet után, mely már harmadik kiadásban forog közkezen, a művelt közönség kezébe szánt új irodalomtörténetnek az adott volna létjogosultságot, ha a Beöthy-félétől egész koncepciójában és kivitelében eltérve, egy szerző írja meg, ha terjedelme jelentékenyen kisebb, s ha a szaktudomány igényeit teljesen figyelmen kívül hagyva csak a laikus művelt közönségre számít. Ehelyett azonban kapunk egy könyvet, melyet öten írtak, mely 682 lap terjedelmű, s

³⁰ *A középiskolai tanárképzés új rendje*, HJKM V, 963, 965–966.

³¹ Horváth János Brisits Frigyesnek, 1929. júl. 8. MTA KIK Kt Ms 6241/390.

³² Horváth János Szekfü Gyulának, 1931. aug. 29. EK G 628/2/170.

³³ *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem tanrendje az MDCCCXXXIII–MDCCCXXXIV. tanév első felére*, Bp., Kir. M. Tudományegyetemi Nyomda, 1923, 31.

³⁴ *A magyar irodalom fejlődéstörténete*, HJIM I, 61.

melynek 1867 előtti része csak a laikus közönségre számít, 1867 utáni része pedig csak a szaktudomány további munkájához szolgálhat első alapvetésül. Így, amiben haladást jelenthetett volna, már fogantatásában meghiúsult. Modorából, felfogásából és arányaiból hiányzik a történeti műben olyannyira szükséges egység és egyöntetűség; terjedelme oly nagy, hogy soha laikus ember végig nem olvassa; szigorúan megszabott közönsége nincs.³⁵

A *Fejlődéstörténet* kéziratában található megjegyzések szerint munkájának megírása megközelítőleg két évre (1922–1923) tehető. „Könyvemet nehezen írom – írta 1922 decemberében –, pedig a vége felé járnék már. De ha ez meglesz, felteszem magamban, hogy pihenek egy nagyot. Csak lehessen.”³⁶ A *Magyar irodalomismeret. A rendszerezés alapelvei* című bevezetést még egyetemre kerülése előtt kiadta,³⁷ s a Berzsenyi Dánielről szóló fejezet székfoglaló előadása volt a Kisfaludy Társaságban (1924).³⁸ Munkája eredetileg könyv alakban jelent volna meg, s nem – mint a későbbiekben rendszerint – egyetemi előadásból születtek meg könyvei. Négy éven át heti háromórás főkéllégiumában e kötet anyagát adta elő az egyetemen. Készülő szintézisééről már 1922-ben említést tett a nyilvánosság előtt, munkájának újdonságára hivatkozva: „Egy tanulmány bevezetéséből, mely a magyar irodalomtörténet önelvű rendszerezésére tesz kísérletet.”³⁹

A könyv azonban befejezetlen maradt, amire nézve levelezése szolgál adalékokkal. 1925 őszén ezt írta Szekfünek: „Ha valaki egy olyan típusu »fejlődéstörténetet« írna az én mintámra, amelyet két éve előadok, s az idén be akarnék fejezni, nagyon odalennék, s a magam kezdeményétől végkép megsömörlnék.”⁴⁰ A következő év nyarán, Pais Dezsőnek szóló levelében ez áll: „Azt hittem, a fejlődéstörténetet adhatom ki karácsonyra, de abból most már semmi sem lesz. Örülök, ha a kézirattal rendbe jövök akkorára. A népiesség fejezete [...] nagyon elnyult (kéziratban valami 150 lap!): külön munka lesz a megrövidítése. Előadásával pedig eltelik a következő félév. Annyi a hasznom belőle, hogy a főkéllégiumomból (bizonyos hézagokat letudva) készen vagyok karácsonyig. Akkorára megírom a többit, előadom a II. félévben, s a félév folyamán talán könyvben is kiadhatom már.”⁴¹ 1927 nyarára azonban megváltozott a terv: önálló kötetben jelent meg *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig*; s mint a Szekfünek szóló következő levelében írta: „A Fejlődés[történet] befejezéséhez hoztam ugyan könyveket, de egyre fogy a reményem, hogy mozdíthassak rajta vala-

³⁵ G. Gy. betűjeggyel, *A műveltség könyvtára, XI. kötet: A magyar irodalom története 1900-ig, HJKM V*, 784.

³⁶ Horváth János Szekfü Gyulának, 1922. dec. 6. EK G 628/2/135.

³⁷ Min 1922, 187–207.

³⁸ KisfTÉÚjF LVI, 1924, 133–143.

³⁹ Min 1922, 187.

⁴⁰ Horváth János Szekfü Gyulának, 1925. okt. 10. EK G 628/152.

⁴¹ Horváth János Pais Dezsőnek, 1926. aug. 5.

mit. A kézirat itt van, a napokban megnéztem s utálatos ócskaságnak látom, melytől (félévkenként 200–250 kolloquium után) már csak hányhatnám. Irja meg más, én már azt valószínűleg sohasem fejezem be, annál kevésbé, mert sehol sem alkudtam meg rá. Hálát adok az Istennek, hogy kiadónál nem kötöttem le magamat; ha most azt kellene tovább írnom, meggebednék belé.”⁴²

Az irodalomtörténet egészének fő vonalait megrajzoló szintézis forráskutatásba és monográfiába ment át, mert „nincs megírva a magyar irodalmi népiességnek, mint egységes nagy mozgalomnak a története. Az egyetemen irodalmunk fejlődéstörténetét adván elő, lehetetlen volt hosszasabban meg nem állapodnom e fejezetnél, s nem igyekezni, legalább hallgatóim számára, tőlem kitelhetőleg pótolni az említett hiányt. Így nőtt könyvvé ez az egy fejezet”.⁴³ Ehhez adalék az a levél, amelyet Thienemann Tivadar írt 1927-ben: „Grácban azt mondtad, remélem nem komolyan, hogy mozzanataid új kiadását elhalasztod: ha az új mozzanatoknak ilyen fejezetei vannak és ilyenek nőnek ki belőle, vétek volna önmagad és az amúgy is nagybeteg magyar irodalomtörténet ellen, ki nem adnod őket – mielőbb!”⁴⁴ A *Fejlődéstörténet* azonban kiadatlan maradt.

A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig című könyv anyagának feldolgozására, amely az egyetemen az 1926–1927. tanévben került előadásra (még *A magyar irodalom fejlődéstörténete* címmel), nem csak annak feltáratlansága miatt került sor. Fontos volt a vita miatt is, amelyet Horváth János a Nyugattal folytatott a meg nem jelent (*A két korszak határán* című) tanulmánykötetbe szánt vitacikkében (*Ignotus, a magyarság és a népiesség*) és az *Aranytól Adyig* című könyvben. Már a kérdés meghatározása is különbözött: „A népiesség, bár egyedül az irodalomtörténet megvilágításában vált közkeletű műszóvá, korántsem kizárólag irodalomtörténeti jelenségnek a neve. Az egyoldalú közhasználat csak a népköltészet és a nép iránti irodalmi érdeklődést s az irodalomnak a népköltészethez való tudatos idomulását szokta rajta érteni, s körét csaknem kimerítettnek véli a népdal, népmese, népmonda és népballada irodalmi vonatkozásaival. A népiesség azonban sokkal tágabb körű jelenség ennél. Érdeklődése tárgyai között a népköltészetten kívül ott találjuk a magyarság történeti etnikumának mindennemű, még élő, még tehát menthető és újból köztulajdonná avatható hagyományát.”⁴⁵

1926 novemberében Kosztolányi Dezső levélben fordult Horváth Jánoshoz. „Süle Antal barátomat, a *Pesti Hirlap* szerkesztőjét a Lantos könyvkiadó cég megbízta egy encyclopédia szerkesztésével, mely századunk történetét, szellemi fejlődését mutatja be. Barátom, a könyv szerkesztője, önt szeretné megnyerni arra, hogy az utolsó század

⁴² Horváth János Szekfű Gyulának, 1927. júl. 8. EK G 628/2/158.

⁴³ *A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig*, *HJIM* III, 13.

⁴⁴ Thienemann Tivadar Horváth Jánosnak, 1927. nov. 9.

⁴⁵ *HJIM* III, 16.

magyar irodalmának történetét megírja, a szentszövetségtől a népszövetségig, egy ívnyi terjedelemben. Engem kért meg kérésének közvetítésére, melyet szívesen vállalom. Az encyklopédia munkatársai – Andrassy Gyula, Szekfű, Angyal Dávid – kitűnő tudósok, s a vállalat fáradságukat illendően megfizeti. [...] Vagyok nagybecsülő hive: *Kosztolányi Dezső*”.⁴⁶ Feltehetőleg ugyanekkor küldte el *Édes Anna* című regényét: „Horváth Jánosnak szeretettel Kosztolányi Dezső Bp. 1926.”

Miért éppen őt választották közvetítőnek? Tudjuk, hogy 1921-ben az Uj Nemzedékben mindketten publikáltak, s 1923 elején Kosztolányi is hozzászólt a Horváth János Petőfi-könyvről a Nyugatban kialakult vitához, a következőképpen: „Jórészt egyezem Földessy barátom szempontjaival, ki a Shakespeare- és Petőfi találkozásokat, melyeket Horváth kiemel, erősen megrostálja és sokat mint általánosságot elvet. Szigorú bírálat töredékéből azonban nem alkothat fogalmat az olvasó, hogy a szónokló jellemzésekkel szemben milyen becsületes, szólamtalan az a munka, melybe én is elmélyedtem, milyen gondosan gyűjti össze az adatokat, melyek Petőfi lelki fejlődését megértetik, milyen szorgalmasan kutat föl minden egyes, csak fel is ötlhető párhuzamot, melyet a tudomány módszeres megítélésére bíz. Igaz, a Shakespeare-ről és Petőfiről szóló rész leginkább támadható. De többek között Shelley és Petőfi összevetése egészen meggyőző.”⁴⁷ Ugyanebben az időben Kosztolányi közreműködést ígért a Napkeletnek, ami elmaradt.⁴⁸

Horváth János, akinek válaszát nem ismerjük, nem vállalta a kérés teljesítését: az egy ívnyi terjedelem rövidsége is zavarhatta, s az, hogy a megjelölt két időpont – 1815 és 1919 – az ő rendszerezésében nem volt irodalomtörténetileg jellemző korszakhatár. Az pedig, hogy „századunk történetét, szellemi fejlődését” kellett volna bemutatnia, ellentmondott volna irodalomkritikai vitáiban megnyilvánuló és új közízlés kialakítására törekvő felfogásának.

A *Fejlődéstörténet* második könyvének címe (*Új magyar vagy nemzeti irodalom*) a kéziratban „A XVIII. század közepe tájától máig” – tehát 1922-ig – alcímet viseli. Helyette a posztumusz kiadásban a könyv 293. lapjának egyik mondatából („ami itt Bessenyeitől Arany haláláig történt, az egy hármass lendületű nagy belső egység”) kiemelt „Bessenyeitől Arany haláláig” alcím került.⁴⁹ Ehhez a változtatáshoz kapcsolódott Horváth János Szekfűhöz írt levelének megállapítása: „Grazba le-lesétálva, az Ady-kérdésről is gondolkoztam. Az eredmény ez: Adyval s már jóval előtte, az irodalom megszűnt a »nemzeti«-nek az ancillája lenni, ami Bessenyeitől Aranyig volt. A »nemzeti« vegye ezt tudomásul és ne jajgasson, hanem vesse magát más, szűz terü-

⁴⁶ Kosztolányi Dezső Horváth Jánosnak, 1926. nov. 23. Kosztolányi Dezső, *Levelek – Naplók*, szerk. Réz Pál, Bp., Osiris, 1996 (Osiris Klasszikusok), 552–553.

⁴⁷ Kosztolányi Dezső, *A Petőfi-vitához*, Nyug 1923/2, 111.

⁴⁸ Horváth János Szekfű Gyulának, 1923. febr. 10. EK G 628/2/136.

⁴⁹ *A magyar irodalom fejlődéstörténete*, Bp., Akadémiai, 1976, 364–365.

letekre, vagy megfertőzött területek visszahódítására: parasztság, munkásság, zene, sport, cserkészlet, társadalom. A beszéd és írás nemzetisége helyett az életét, a cselekvését keresse és sajátítsa ki. Az irodalom romantikus nagyrebecsülésével hagyjon fel s nyugodjék bele, hogy ott egyének marakodnak a koncert. Így tettek a vallások, mikor tőlük Bessenyeihez pártolt el az irodalom; sokáig zsörtölődtek s végre is megtalálták a maguk tevékenységi körét. Vagy egy évszázadig eszökbe se jutott, hogy az irodalomtól a maguk kiszolgáltatását követeljék, holott addig ők voltak urai.”⁵⁰ Egy héttel később azonban a következő figyelmeztetést fűzte ehhez a levélhez: „Az Ady-kérdéssel csinján bánj. Amit én a nemzetiről mondtam, azt még átnemesítve se merd megírni, mert felakasztanak.”⁵¹ Az irodalomtörténet „máig” terjedő feldolgozása tehát azért sem sikerülhetett, mert az idézett levélben tisztázott felismerés különbözött az eredeti szándéktól.

A befejezetlen *Fejlődéstörténet* kéziratában fennmaradt terv-vázlat sem volt elég-séges a könyv folytatásához és lezárásához:

„1. Minthogy a *népiesség* ez egész összeegyeztető processzusnak központi problémája, s történetileg is legnevezetesebb előkészítője, előbb arról kell egy fejezet!

2. Azután pedig az új ízlés első gyakorlati megvalósulása, mely azután mintát ad, s elméletre alapot: *Petőfi*.

3. Azután tudatos továbbképzése: *Arany*.

4. Az elvnek más téren is gyakorlati mintája: *Kemény*.

5. Az ízlés kodifikálása: *Gyulai (Salamon Ferenc)*. Az összeegyeztetés tárgyai, szempontjai szerint (magyarság és irodalmiság; erkölcs és irodalmiság; ízlési ellentétek: romanticizmus és klasszicizmus).

6. Gyakorlati eredmények: *a)* nyelv- és műformák (vers, műfaj), stílus; *b)* tárgyak.

7. A közönség kérdése; bénító körülmények (49–67).

8. A romantika survivance-a. Jókai. Petőfi-utánozók. Byronisták. Madách. Újromantikusok. A dráma.

9. Ellenzék. Vajda, Reviczky, Tolnai.

10. Másodlagos (túlzó, egyoldalú) klasszicizmus. Arany hatása. Gyulai, Szász, Lévay, Vargha.

11. Új utak.

12. Új korszak irodalomtörténete (Beöthy).

8–12.: Ez egy fejezet keretében!”⁵²

⁵⁰ Horváth János Szekfű Gyulának, 1927. júl. 8. EK G 628/2/158.

⁵¹ Horváth János Szekfű Gyulának, 1927. júl. 14. EK G 628/2/159.

⁵² *A magyar irodalom fejlődéstörténete, HJIM I, 446.*

Ez a vázlat az előadások hosszabb távú és egymásból következő témáit is meghatározta. Az egyetemi tanítás második időszakának elején, az 1927–1928. tanévben a száz éve született Gyulai Pál (5.), az 1928–1929. tanévtől az 1929–1930. tanév első félévéig Petőfi (2.) és Arany (3.) – Tompával együtt – került sorra *A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlésének* jellemzésével a heti 2 órás előadásban. Az 1930–1931. tanév II. és az 1931–1932. tanév első félévében hangzott el *A nemzeti klasszicizmus irodalomszemlélete* és a *Klasszikusaink irodalmi eszméi* című előadás Arany (3.), Kemény (4.), Gyulai és Salamon Ferenc (5.) tárgyalásával. A 6. pontot (nyelv- és műformák, vers, műfaj, stílus; tárgyak) az említettek kivül a verstani és verstörténeti előadások fejtették ki részletesebben. *1848–49 irodalmi következményeiről* (7.) az 1929–1930. tanév II. félévében esett szó (ezt *A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése* is tartalmazza). Annak megvilágításához, ami ezután, a vázlat szerint a *Fejlődéstörténet* utolsó fejezeteként következett volna, Arany kortársairól, követőiről és a Nyugat előzményeiről, egy két féléven át (1931–1932/II. és 1932–1933/I.) tartó, *Újabb magyar lírikusok* című egyetemi előadás járult, Vargha Gyula, Komjáthy, Reviczky és Ady bemutatásával. Hozzátehetjük: a vázlat *Új utak* (11.) című pontja az 1927. július 8-ai levélből idézett megállapítás szerint a második, *Új magyar vagy nemzeti irodalom* című könyv után már újabb nagy egységet előlegezett volna. Összegezve elmondhatjuk, hogy az 1923 ősztől az 1932–1933. tanév közepéig tartó egyetemi tanítás egyik meghatározó iránya a *Fejlődéstörténet* folytatásának előadásokban és publikációkban való részletes megfogalmazása volt.

Barta János a könyv ötven évvel későbbi, posztumusz kiadásának bevezetésében ezt írta: „Gondoljuk el, mi minden energia sugározhat át a jelenbe a nagy filozófiai vagy tudományos rendszerekből. Sugalmazhatnak a fogalmak, az emberi értelmi szintézis és gondolati belátás szintjén, általános emberi vagy speciálisan magyar létértelmezést, sugalmazhatják az emberi és nemzeti lényeg megragadásának a jelenben már nem aktuális, de a múltból is beszédes változatát, a szellemnek a tények világa fölé emelkedő erejét és erőfeszítéseit, az emberi vagy – a mi esetünkben – a szűkebben nemzeti szellemnek a maga korában érvényes, mélyről jövő manifesztációját.”⁵³

Az egyetemi előadások másik iránya az életművek jellemzése volt: Amade, Orczy, Faludi (1923–1924) és egy kiemelt mű, a *Bánk bán* elemzésével (1925–1926), a harmadik pedig verstani jellegű: *A középkori magyar verses irodalom* (1924–1925, 2 óra). Horváth János a 18. század egy, ma már keveset emlegetett költőjével, Orczy Lőrincsel vallotta, hogy nem a tudomány, hanem a bölcsesség a végecél: irodalomszemléletével nevelt életfelfogásra és bölcsességre. Filológiát, a szó szeretetét művelte, saját egykori tanárainak példáját követve, a tanítást pedig történetiségében látva: tanítványaihoz már mint leendő tanárokhoz szólt, tisztelve bennük egyszersmind a

⁵³ Barta János, *Horváth Jánosról – a Fejlődéstörténet kiadása elé* = Horváth János, *A magyar irodalom fejlődéstörténete*, Bp., Akadémiai, 1976, 9.

tudomány jövőbeli művelőit is. „Tehát: *erkölcsösen és jól* élni: ez a *Bölcsesség*. Bölcsesség kell ily értelemben, s a tudományból csak annyi, mely e bölcsességhez elvezethet. Tudjunk ráismerni megtett vétkeinkre, tudjuk feddeni mások hibáját, elfojtani a rossz vágyódást, elhárítani haragot, irigységet, a jó egészséget megtartani, s önnön magunkat ismerni. [...] Mi minden elem van e »bölcsességben« együvé olvasztva! Van filozófiai szkepszis, böles salomoni »vanitatum vanitas«, van keresztény morális ösztön, van némi epikureizmus, van Montaigne-féle »ignorance doctorale« – s *van*: magyar és egyéni passzív szemlélődés, józan fölény, nyugalomszeretet, testi-lelki mosolygó egészség.”⁵⁴

Szekfű Gyula és Pais Dezső voltak Horváth János legközelebbi barátai és munkatársai. „Johanni Julius” – írta neki ajándékozott könyveibe Szekfű, olykor olyan bővítményekkel, mint a *Mit vétettem én?* esetében a ’harcos’ és a ’még most is áruló’: „Johanni militanti Julius adhuc proditor tenerrime dedicat”, vagy mint a *Magyar történet* hatodik kötetének 1931-ben kiadott példányában: „J. – J. (megint egy kötet, mikor lesz már vége?)” és az 1933-ban megjelent hetedik, „ultimum tomum” ajánlása végén a ’munkatárs’, a „socio laboris Johanni” áll.

A 16. század történetét író tudós munkatempójának dicsérete 1927-ben így hangzott: „Könyvedet csak írd. Ha napi 4 *nyomatott* lapot értesz, azzal nagyon meg lehetsz elégedve.”⁵⁵ 1928 nyarán pedig így: „Itt küldöm a korrektura azon lapjait, melyekhez volt valami csekély megjegyzésem. [...] A XVI. század most válik számnévből valóssá s szinte utálattal gondolok az irodalomra, mely – minden nagyzó elmélet ellenére – oly gyatra, szakgatott képet ad a maga koráról. Jobban mondván az irodalomtörténetre, mely mindezt nem tudta s így az irodalommal sem tudott mit csinálni. Tömérdek ismeret, s értelmező uralkodás rajtuk. Megírva is jól van. Csináld tovább jó kedvedel.”⁵⁶ Ez a könyv volt *A reformáció jegyében* című, először 1953-ban megjelent monográfia történeti alapja, mint azt annak jegyzetében olvassuk: „A köztörténeti áttekintés forrása főképp Szekfű Gyula kötete a H[óman].–Sz[ekfű]-ben, többször csak kivonatszerűleg.”⁵⁷ Horváth János életműve ugyanazt bizonyítja, mint a levelezés: számára, pontosabban számára is nélkülözhetetlen volt barátjának történetírói munkássága.

Saját munkájáról is nemegyszer szól leveleiben. Szekfűnek írta 1927 júliusában: „Én most nagy visszaesések és kedvetlen szünetek közt a Riedl-émlékbeszédet csinálnám; ez nehezen megy, viszont e miatt egyébbel nem törődöm. Folyvást az ő Taine-mániáját és törvényszerűségi babonáit látom, s olyannyira modorjelenséget látok benne (egyéb helyett), hogy folyvást kritizálni akarnék. Egy nagy fejezetben megírtam a

⁵⁴ *Orczy Lőrinc, HJIM II, 711.*

⁵⁵ Horváth János Szekfű Gyulának, 1927. júl. 14. EK G 628/2/159.

⁵⁶ Horváth János Szekfű Gyulának, 1928. júl. 20. EK G 628/2/161.

⁵⁷ *A reformáció jegyében, HJIM II, 465.*

modor-embert; egy másikban annak kifejlődését, a pályakezdetet (1876–86); most jönne a pályatörzs, a főművek méltatása, s aztán egy hangulatosan elszenderedő fejezet. A főművek közül a legfőbb az *Arany János* lenne; ezt most, nem tudom hanyadszor, újból elolvastam, hogy emlékbeszédbe valót mondhassak róla. De már az első lapon megint A. J. *természetrádját* ígéri!”⁵⁸

Pais Dezső 1924-től adott elő a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészkarán. A hagyaték „Horváth Jánosnak mintegy 50, Pais Dezsőnek 12 levelét és lapját őrzi”. „Az előbbieket nagy többsége az 1910-es, 1920-as évekből való; az utóbbiak jórésze az 1950-es évekből.”⁵⁹ Horváth János 1926 nyarán ezt írta neki: „Bezzeg dolgozol te Isten igazában! Legalább arra következtetek »teljes krach Anonymusban!« című felkiáltásodból. Egyébként lehetnél ezen a ponton kissé világosabb is, mert így még megtalálok ijedni. Ismerve természetedet, mégis azt kell hinnem, hogy a »teljes krach« teljes sikert jelent, vagyis kész Anonymus-térképet. Ha készen vagy vele, pihenj utána egy nagyot, vagy pedig térj vissza átmenetileg a modern irodalomtörténethez és írd meg hamarosan »Kemény Zsigmond esztetikája« c. művedet”.⁶⁰

1926-ban a Napkelet Könyvtárban megjelent Pais Dezső Anonymus-fordítása, amelyet barátja a következőképpen értékelt: „A szöveg igen jól olvasható, értelmes; a bevezetés tömör, tartalmas; a jegyzetek (legalább nekem) igen tanulságosak, eredeti leleménnyel is bővelkednek, kár, hogy annyira szűkszavúak. Az egész kiadvány állomást jelent az Anon.-irodalomban: modern eredmények első realizálása, s úttörés újabbak felé. Tekintélyedet »öregbíti.«” Két oldalon át a javítandó hibákat sorolta fel, amelyek között csak egyet talált súlyosnak: „»Hős-Gombóc«-ot nem lett volna szabad mondani. Félek, ez megmételtyezi az egyetemi nyelvész-ifjúságot, s tiszteletlenségre neveli mestere iránt. Nem inkább Hős-*bél*?”⁶¹

Egy évvel később így számolt be saját munkáiról: „Dolgaimmal körülbelül úgy haladok, mint te az ómagyar olvasó könyvvel: bennem is van egy Jakab: retardáló motívum, mint szegény Riedl mondaná, kivel most egészen tele vagyok, mert egy hozzá egészen méltatlan emlékbeszédet írnék róla, ... ha tudnék. Többet sohase vállalok effélett. Irnám, de nem tudom, s e miatt nem írom azt, amit esetleg tudnék. Vogenreiter ily körülmények közt nem kap kéziratot. – Berlinből rossz híreket kapok! Világ korrektoraik egyesüljete!”⁶² Kívánsága ennek ellenére nem teljesült: 1929-ben Szász Károlyról, 1931-ban Kazinczyról, 1932-ben pedig Vargha Gyuláról tartott emlékbeszédet az Akadémián. „Én nem vállalok semmiféle bírálatot – írta Keresztury Dezsőnek –; az itteni szerkesztők azt már megszokták s most már legfeljebb emlékbeszéd

⁵⁸ Horváth János Szekfü Gyulának, 1927. júl. 14. EK G 628/2/159.

⁵⁹ Korompay Klára, *i. m.*, 108.

⁶⁰ Horváth János Pais Dezsőnek, 1926. júl. 4. Korompay Klára, *i. m.*, 99.

⁶¹ Horváth János Pais Dezsőnek, 1926. aug. 30.

⁶² Horváth János Pais Dezsőnek, 1927. júl. 13. Korompay Klára, *i. m.*, 100.

irányában fordulnak hozzám. De ennek is véget vetettem s Vargha Gyula bácsival lezártam e műfajbeli erőlködéseimet. Arany Jánosról már nem vállaltam, pedig – ha »a kegyelet e műfaja« eddig ki nem fáraszt, leginkább az ő tiszteletére lettem volna kész felajzani a húrokat.”⁶³ A vállalás mögött Balogh Jenő főtítkár levele áll, aki ezt írta neki: „Az pedig egyenesen mellőzhetetlen, hogy idei »Arany János ünnepünkön« Te tartsd meg az ünnepi előadást. [...] Császár Elemér t. barátunknak már korrektúrában olvasott dolgozata mellett pedig még arra van szükség, hogy Te is megvilágítsd Arany jelentőségét.”⁶⁴ Úgy látszik, a műfaj okozta idézett fáradság mellett konkrétabb okai is voltak ahhoz, hogy lemondja a felkérést. A bírálat és az emlékbeszéd korszakának befejeztével Horváth János – mint ahogy szintén Balogh Jenő felkérésére⁶⁵ 1927 júniusában *Írók és olvasók az 1830-as években* címmel az I. osztály ülésén tartott előadást –, 1935-ben szintén ugyanott beszélt, *Szemelvények a magyar humanizmus történetéből* címmel, készülő újabb könyvéről.

Szerb Antal, Keresztury Dezső és József Attila első egyetemi tanítványai voltak. Szerb Antal, aki a Napkeletnek is szerzője volt, *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfőig* című könyvről ezt írta: „Ez a valóban szintetikus mű nemcsak magában a tárgyul választott irodalmi körben kísérli meg az összes összefüggések földrítését, az összes fejlődési szálak kibogozását, hanem föltárja az irodalom kapcsolatát háttérével is, a korral, amit oly módon hoz elénk Horváth János specifikus módszere, hogy publikum és irodalom állandó egymásrahatásának vizsgálatát tűzi ki föladatául. [...] Nem lehet említés nélkül hagynunk a könyv csodálatos magyar nyelvét, mely Horváth Jánost ismét, mint a magyar próza egyik legnagyobb művelőjét mutatja be.”⁶⁶ 1934-ben megjelent *Magyar irodalomtörténetét* a következőképpen dedikálta: „Horváth János professzor úrnak tanítványi tisztelettel Szerb Antal”. Erről a munkáról a Keresztury Dezsőnek szóló levelek számolnak be. „Olvasta-e már Szerb Antal irodalomtörténetét? Én elhoztam ide, az I. kötetet becsületesen végigolvastam, a II.-ban is lapozgattam már az érdekesebbnek ígérkező helyeken. Egyelőre nem mondok róla semmit, de annyit mondhatok, hogy legsikeresebb, legfelfrissítőbb, legösszefoglalóbb, legegységesebb és szervezőbb szintetikus elv történeti szemlélet számára a jelenben való elfogultság. – Egyébként én már nem merek irod.történetet írni ezek után, mert ki leszek téve annak, hogy szerb-horvát irod.történész párnak emlegetnek bennünket.”⁶⁷

A könyvben sok aláhúzás található Horváth Jánostól: közülük a legtöbb annyit jelenthet – mint Keresztury *A magyar irodalom jellemző vonásai* című tanulmányának

⁶³ Horváth János Keresztury Dezsőnek, 1932. febr. 8. OSzK Kt Keresztury Dezső-fond.

⁶⁴ Balogh Jenő Horváth Jánosnak, 1932. ápr. 2.

⁶⁵ Balogh Jenő Horváth Jánosnak, 1926. szept. 9.

⁶⁶ Szerb Antal, *Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfőig*, Széphalom, 1928, 157; *Iism* 2002/3–4, 46.

⁶⁷ Horváth János Keresztury Dezsőnek, 1934. júl. 12. Monostori Klára, *Horváth János és Keresztury Dezső levelezéséből*, Holmi 1999, 85.

kéziratán – „hogy a szó nem találó, nem szabatos, vagy tárgyilag helytelen, esetleg túlzó, vagy keveset mond”.⁶⁸ A lapszéli jegyzetek egy része a két kötet utolsó lapján összegeződik; belőlük egy meg nem írt bírálat alapjai rajzolódhatnak ki, amelynek lényege, hogy „Szerb Antal (nem egészen ok nélkül, mert komoly, nagy horderejű dolgokban néhol könnyelműnek mutatkozott) konzervatív oldalon kedvezőtlen fogadtatásra talált”.⁶⁹ Ezek közé tartozhat az, hogy Beöthy Zsolt is Toldy, Kemény és Gyulai mellé rendelődik a nemzet hitének „önálló kulturális teremtő képességében” való nevelésben: a kritikát aláhúzás és felkiáltójel képviseli.⁷⁰ Kérdőjel kíséri azt, hogy Arany „Önkifejezésre alkalmatlan, epikus volta általában kiküszöböl belőle minden lírai mondanivalót.”⁷¹ Megjelölés és „igaz!” jegyzet hagyja jóvá azt az állítást, hogy „a szentimentális formulák nagy mértékben hozzájárultak” Ady első köteteinek sikeréhez.⁷²

1943 augusztusában Horváth János ezt írta Keményfy (Hartmann) Jánosnak: „Szerb A. és Halász G. bevonulásáról csak lapodból értesültem, remélem, nem lesz különösebb bántódásuk.”⁷³ Ez a remény csak 1945 tavaszáig volt elégséges. 1958-ban a 80 éves Horváth János a következő levelet kapta: „Kedves Professzort Úr! Engedje meg, hogy Szerb Antal nevében köszöntsem. Én tudom, hogy mennyire tisztelte és szerette Mesterét. Szeretettel köszönti Szerb Antalné”.⁷⁴

Keresztury Dezső volt a hozzá legközelebb álló tanítványok egyike: mind az Eötvös Collegiumban, mind az egyetemen hallgatta óráit és 1927 májusában a következő kérdésekből szakvizsgázott: „Irod. tanulm. 18/19. sz. – Kölcsey tanulm. és szónoki művei – Ének és dal Amadétól K[isfaludy]K[ároly]-ig – Dr.[áma]irod. az 1840-es években – A.[rany] J.[ános] irodalmi ellenzéke – Péterfy Jenő”. Az 1928-ban kezdődő berlini lektori munkássága idején és később komoly levelezésben állott tanárával, amelyet a Széchényi Könyvtár őriz. 1936-tól az Eötvös Collegium tanáraként, majd igazgatójaként működött, közben az egyetemen 1937-től szakszemináriumot vezetett Horváth János mellett, aki ugyanebben az évben *Arany János* című könyvét „igen nagy örömmel” olvasta.⁷⁵

1938-ban Keresztury Dezső névtelen aláírású cikkben foglalta össze Horváth János tizenöt éve tartó egyetemi működését. „Az volt az elve, hogy egyetemi katedráról lehetőleg ne hangozzék el más előadás, csak olyan, amelynek témakörével a tanár abban az időben behatóan foglalkozik.” A szemináriumi órákon „nem ült fent a kated-

⁶⁸ Horváth János Keresztury Dezsőnek, 1936. ápr. 5. Monostori Klára, *i. m.* 85–86.

⁶⁹ *Uo.*, 86.

⁷⁰ Szerb Antal, *Magyar irodalomtörténet*, I–II, Kolozsvár, 1934, I, 16.

⁷¹ *Uo.*, II, 85.

⁷² *Uo.*, II, 176.

⁷³ Horváth János Hartmann Jánosnak, 1943. aug. 17.

⁷⁴ Szerb Antalné Horváth Jánosnak, 1958. júl. 29.

⁷⁵ Horváth János Keresztury Dezsőnek, 1937. szept. 9. OSzK Kt Keresztury-fond.

rán, hanem hallgatói közt, rendszerint az első padban, foglalt helyet. Ezzel olyan közvetlen viszonyt teremtett hallgatóival, ami egyetemünkön elég ritka jelenség volt. [...] Nem tűrte sem a »Méltóságos úr«, sem a »Professzor úr« megszólítást. Puritán egyénisége és erős magyarsága idegenkedett ezektől. Kedves humorával szokta feltenni a kérdést, mért lenne több az idegen professzor, mint a magyar tanár megszólítás.” Hatvanéves korában emlékkönyvet szerettek volna kiadni, amely „azonban nem jelenhetett meg. A Tanár úr tudomást szerzett a készülődésről és megghiúsította az egész tervet. Egyénisége még ebben a formában is visszautasította az ünneplést.”⁷⁶ Szauder József is hasonló módon emlékezett vissza: „A »Tanár Úr« megszólításra Tanár Úr maga »szólított« fel, mikor – idestova 22 évvel ezelőtt – [azaz 1935-ben] helytelenítette a Professzor Úr megszólítást”.⁷⁷

József Attila az 1927–1928. tanév első félévében Horváth János következő óráiból vizsgázott: „A m. irod. a középkorban, *jeles*; Gyulai Pál, *jeles*; Szemináriumi gyakorlatok, *jelesen dolgozott*. Kollokviumi jegy szerepel még két Eckhardt-kollégiumnál (mindkettő jeles), a Négyesy-féle stílusgyakorlatoknál (jeles), és egy Császár Elemér-kollégiumnál (jó).”⁷⁸ Bán Imre, aki szintén részt vett Horváth János szemináriumán, hangsúlyozta, hogy „ezekbe a felsőéveseknek szánt szemináriumokba professzorunk a hallgatókat *válogatta*, s csak azokat vette fel, akiknek szakdolgozati témáját vagy egyéb bemutatandó dolgozatát ő tűzte ki”.⁷⁹ (Ez Gyulai Pál szemináriumainak követe-se volt.) A költő megjelent a vizsga napján és aláírást, sőt jegyet is kért. „Kollokvium nélkül nem adhat jegyet: mondta a tanár úr. »Nem fogadna-e el verset kollokválásnak?« »Arról lehet beszélni, ha a vers jó.« Másnap a költő átadta a verset, és megkapta a jelest, amint az az indexében látható.”⁸⁰

Medvetánc című kötetét Horváth János a következő dedikációval kapta meg: „Horváth Jánosnak tisztelettel és szeretettel volt tanítványa Bp. 1935. József Attila”. A versek között egy ceruzás x található a lapszélén: *A fán a levelek...* harmadik strófája mellett „Igy csinál lelkem is. / Jár-kei bennem is, / ágról-ágra lépked / egy némaság.” Ez a vers szerepel a *Magyar versek könyve* második kiadásában (1942) is, a *Mesterszonett* első darabja, a *Betlehemi királyok*, a *Mama* és a *Könnyű emlékek* mellett. (A *Háló* harmadik sorában a „halász bátyám” ceruzával ki van javítva „halász bátyám”-ra.) Ugyanitt Horváth János „igen szép miniatűr költői arcképet rajzolt” József Attiláról.⁸¹

⁷⁶ KorSz 1938, 21, 615–616.

⁷⁷ Szauder József Horváth Jánosnak, 1959. febr. 26.

⁷⁸ Szabolcsi Miklós Horváth Jánosnak, 1954. nov. 9.

⁷⁹ Bán Imre, *Egy kiadatlan József Attila-dokumentum*, Alf 1981/2, 67; Iism 2004/3–4, 107–108.

⁸⁰ Pais Dezső, *i. m.*, 28; Iism 2004/3–4, 78.

⁸¹ Bán Imre, *i. m.*, 68; Iism 2004/3–4, 108.

József Attila 1937-ben kritikát írt a *Magyar versek könyvéről*. Mindenki számára ajánlotta a „kitűnően szerkesztett” antológiát: „bizony szeretném, ha ott volna minden magyar család asztalán”. Sajnálta, hogy a népköltészet nem szerepel a versgyűjteményben: e szempontból szerinte „nem sikerült a történeti és az esztétikai szempontok egyesítése”.⁸² A különbségtétel Horváth János felfogásából következik: „az irodalom megrögzíti, s egyre tökéletesebben – írással, nyomtatással – lehetővé teszi változatlan hagyományozását jelen és jövő korok ember-millióihoz, míg a szóbeliség, az énekszó területén a szöveg állandósága nincsen biztosítva, továbbterjesztői önkénytelenül is változtatnak rajta, változatai összevegyülnek, s ami belőle – szerzőjét feledve – él a hagyományban, az már ezerek és ezerek alkotása.”⁸³ A bírálat hiányolta a könyv „igen tartalmas, nagy tudással szerénykedő” bevezetéséből azt, hogy „a szellemi élet alapjának nem az anyagit tekinti, a műveltség alapjának nem az anyagi termelést tartja”⁸⁴ (s a kritikai kiadás szerint figyelemreméltó módon olvassa félre Bessenyeiék programjának „magyar nyelvűség, világosság és poétaság” jelszavaiból a „világosság”-ot „világosság”-nak⁸⁵).

Ezt a nézetet Horváth János 1952-ben, *A reformáció jegyében* című monográfiájának lektori jelentésére válaszolva bírálta, kimutatva a gazdasági életből való levezetés ellentmondásait. *Rendszeres magyar verstanában* pedig Szenci Molnár, Arany, Vargha Gyula, Kozma Andor, Kiss József, Ady, Babits, Kosztolányi és Tóth Árpád után József Attila verselését vizsgálta meg a *Medvetánc* című kötetből.

2. Korszakmonográfiák

„Neki a katedra nem nyűg, nem is hivatal, hanem életeleme – írta Gerézdi Rabán –. Mint ahogyan irodalom-fogalmában, úgy nála is centrális helyet foglal el a »közönység«.” A közönység nevelését a korábbi nagyszabású szervezések: az Irodalomtörténeti Társaság, az Eötvös-Kollégium Volt Tagjainak Szövetsége és a Napkelet szerkesztőjeként is kulcsfeladatának tartotta. „Mintha két ember élne benne – folytatódik a jellemzés –. Az egyik a visszahúzó, a kis légkörben felmelegedő, a társaságot alig kereső, a másik, mikor felmegy a katedrára, leül, végigjárja szemét a tömött padsor-

---

⁸² Horváth János: *Magyar Verseik Könyve* = József Attila *Összes tanulmánya és cikke, 1930–1937*, kritikai kiadás, szerk. Tverdota György, Veres András, Bp., József Attila Társaság – L’Harmattan, 2018, II, 1167.

⁸³ Horváth János, *Magyar versek könyve*, Bp., Magyar Szemle Társaság, 1937, XXIII.

⁸⁴ József Attila, *i. m.*, 1166.

⁸⁵ *Uo.*, 1178.

okon s aztán lassan, szinte tagolva kezdi. Harmadik-negyedik mondatánál már érezni, hogy melegszik fel a légkör, amint színesedik hangja rászegődő szemek tüzében.”⁸⁶

Tanítványai közül csak kevesen ismerhették Horváth János baráti társaságát: nem volt publikus azok jelentősége. A korábbi, több száz fős egyesülések munkatársaiból a legközelebbiek találkoztak itt, azok, akikkel ő a legjobban tudott dolgozni. Ő volt a „csoportosulási mag, az atommag”, a kezdeményező és szervező személy, mint ahogy Eckhardt Sándor ezt a megjelölést Pais Dezsőre vonatkoztatta az 1950-es években.⁸⁷ Kik voltak tagjai ennek a társaságnak? Az Irodalomtörténeti Társaságból Angyal Dávid, Baros Gyula, Pintér Jenő, az Eötvös Collegiumból Gerevich Tibor, Eckhardt Sándor, Hankiss János, Kodály Zoltán, Németh Gyula, Pais Dezső, Szabó Miklós, Szekfű Gyula, Török Pál, Trócsányi Zoltán; az Akadémiáról Károlyi Árpád, Melich János, Solymosi Sándor, Zsigmond Ferenc; a Napkeletből Gyallay Domonkos, Keményfy János, Nagy J. Béla, Tolnai Vilmos.

1926-tól a Szikszay vendéglő, majd a Tisztviselőtelepre költözés után a (ma a Bláthy Ottó utcában lévő) Kaszinó, később az Üllői út elején található Potzmann vendéglő volt a szokásos összejöveteli hely. Ezek a pénteki találkozások voltak a baráti kör rendszeres fórumai; azonban ezekről maradt fenn a legkevesebb anyag. Gyakori témáik lehettek minden bizonnyal a politika, az Eötvös Collegium, az egyetem és az Akadémia.

Horváth János a Napkelet után már nem vállalt egy folyóiratban sem szerkesztői feladatot, nem úgy, mint Szekfű Gyula, aki már szerkesztője volt a Bethlen István kezdeményezte, először 1927 szeptemberében megjelent Magyar Szemlének. Közéleti tevékenysége a kollégiumon, az egyetemen és az Akadémián kívül csak baráti körére szűkölt, levelezése azonban azt bizonyítja, hogy nemcsak figyelemmel kísérte a folyóiratokat, hanem javaslatokat is tett új cikkek megjelentetésére. Egy évvel később például ezt írta Szekfűnek: „Az Anchlussról jó lenne egyszer komolyabb és tapasztaltabb külpolitikustól hozni valamit. Ez u. i. vagy blöff, vagy nem blöff. Ha nem az, akkor nekünk nagy baj. Nem is hiszem, hogy abban az esetben németbarátságról szó lehetne. Akkor a nagy Németország kutyákkal lesz körülvéve, s mi is ugatni fogunk. Tán az az egy vigasztaló, hogy akkor Németországnak csakugyan mindenki ellensége lesz. Én különben nagyon nehezen hiszek benne, hogy az megtörténhessék, legalább is egyhamar. Bizonyos azonban, hogy ez a legaggodalmasabb kilátások egyike.”⁸⁸

Ezek az összejöveteleken szóba került Kodálynak a bölcsészkaron való tanítása, amiről az ő egyik levele így tanúskodik: „Kedves Barátom, aligha olvasod a Néptanítók jeles Lapját. Küldöm tehát e rövid írást, melyben megpróbáltam a nép jámbor oktatói számára egyszerűsíteni holmi bonyolult problémákat. [...] Őszszel, ha

⁸⁶ Gerézdi Rabán, „*Őrzők, vigyázatok a strázsán!*”, MMúzsza 1943/3, 94; Iism 2004/3–4, 50.

⁸⁷ Eckhardt Sándor Horváth Jánosnak, 1954. aug. 8.

⁸⁸ Horváth János Szekfű Gyulának, 1928. aug. 27. EK G 628/2/163.

ugy akarjátok tovább tanakodhatunk annak módozatain hogy népoktató tevékenységemet hozzátok is kiterjesszem”.⁸⁹ A mellékelt tanulmány címe: *A magyar népdal művészi jelentősége*,⁹⁰ a többszám az egyetemen tanító volt kollegistákra: Eckhardt Sándorra, Gerevich Tiborra, Gombocz Zoltánra, Horváth Jánosra, Pais Dezsőre, Szekfű Gyulára és másokra vonatkozik, szándékuk azonban csak részben vált valóra. Kodály 1930-tól megbízott előadóként népzenei előadásokat tartott: „csak e meghívással tudta a kar kifejezni azt az óhaját, hogy a majd megszervezendő tanszékre engem óhajt jelölni”,⁹¹ azonban ez a terv nem valósult meg.

1929-ben Horváth János a divatba jött tragikus magyarság-koncepció ellen fogalmazta meg véleményét, először Keresztury Dezsőnek, aztán Szekfű Gyulának: „Aki ír, az írásban, aki cselekszik, az tettben, aki elmélkedik, az tanításban mutassa ki, hogy egyáltalán nem érzi magát egy *tragikus* nép parányának.”⁹² „A tragikumnyavalygást pedig csak újabban forszírozzák: Adyt vetítvén vissza. [...] Egyszer írni akartam a M. Szemlébe e dekadens tragikum-óbégatás ellen, a mi az újabb nemzedék történet szemléletébe is hamis visszavetítéssel kezd belejátszani. De elmondtam valahol, tán épen egy pénteki összejövetelen, s így kidühöngvén magam, nem írtam meg.”⁹³

A történelmi-politikai események egyre kevesebb jót ígértek. 1934-ből való levelében Keresztury tanulmányait értékelte: „a témák érdekesek. A »Kelet és Nyugat közt« magába foglalja az egész magyar sorsot. Nemcsak kultúra-közi helyzet az! Politika! S ma fenyegetőbb mint valaha.”⁹⁴ 1936-ban pedig így válaszolt neki: „Azt írja: »a németek szeretnek bennünket.« Őszintén szólva, ezt el se tudom képzelni.”⁹⁵ Az egyre növekvő veszély egyik fő témája lehetett a baráti találkozókknak.

1938 őszén arra biztatta Szekfűt, hogy ne hagyja el a Magyar Szemlét: „Sajnálattal olvasom leveledből, hogy a MSz. szerkesztéséről lemondtál. Remélem, most sem eresztenek el. Ha ez az ügy még nincs véglegesen lezárva, vagyis elrontva, ne makacsold meg magadat, hanem tartsd meg továbbra is a szerkesztést”.⁹⁶ A kérés ezúttal nem sikerült: Szekfű Gyulát Eckhardt Sándor váltotta fel.

⁸⁹ Kodály Zoltán Horváth Jánosnak, 1929. júl. 18. *Kodály Zoltán levelei*, szerk. Legány Dezső, Bp., Zeneműkiadó, 1982, 83.

⁹⁰ Néptan 1929/15–16, 8–9.

⁹¹ Kodály Zoltán Ilmari Krohnnak, 1932. nov. 12. Legány Dezső, *i. m.*, 102.

⁹² Horváth János Keresztury Dezsőnek, 1929. jan. 21. Monostori Klára, *Keresztury Dezső levelezéséből*, Holmi 1995, 1677.

⁹³ Horváth János Szekfű Gyulának, 1929. júl. 22. EK G 628/2/164.

⁹⁴ Horváth János Keresztury Dezsőnek, 1934. máj. 23. Monostori Klára, *Horváth János és Keresztury Dezső levelezéséből*, Holmi 1999, 83.

⁹⁵ Horváth János Keresztury Dezsőnek, 1936. jan. 21. Monostori Klára, *Keresztury Dezső levelezéséből*, Holmi 1995, 1680.

⁹⁶ Horváth János Szekfű Gyulának, 1938. okt. EK G 628/2.

*

Az egyetemi előadások a magyar irodalom első időszakait dolgozták fel a kezdetektől a 16. század második feléig. A korábbi, *A középkori magyar verses irodalom* című előadás *A középkori magyar vers ritmusa* című könyvet (1928) készítette elő. Utána *A magyar irodalom a középkorban* következett (1927/1928/I–1928/1929/II; heti 3 óra); majd *A XVI. század első fele*, ill. *A magyar irodalom a XVI. században* (1929/1930/I–1930/1931/2; 3); aztán *Középkori deáknyelvű irodalmunk* (1930/1931/II; 2); *Középkori verses emlékeink* (1931/1932/I; 3); *Humanizmus és reformáció* (1932/1933/I–1933/1934/2; 3) és *A XVI. század* (1936/1937/I–1937/1938/II; 3). A másik irány a 19. századi életművek jellemzése volt: Csokonai, Fazekas, Földi, Katona, Kisfaludy Károly, Kisfaludy Sándor, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Gyulai.

Az 1930-as években megjelent könyvei: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei Szent Istvántól Mohácsig*; *Az irodalmi műveltség megoszlása, Magyar humanizmus*; *Csokonai, Csokonai költőbarátai, Földi és Fazekas*; *Katona József, Játékszíni és drámai irodalmi előzmények, Katona drámaíró kortársai*; *Kisfaludy Károly*; *Kisfaludy Károly évtizede. Az 1820-as évek kisebb írói*; *Kisfaludy Sándor*. Tervezte az Ady-előadás kiadását is.

Ekkori munkatársai ebben a korszakban 1934 őszétől Krompecher (1941-től Korompay) Bertalan (1934/1935/I–1935/1936/II), Kerecsényi Dezső (1934/1935/I–1937/1938/II), Fábrián István (1936/1937/I–1937/1938/II), Keresztury Dezső (1937/1938/II) voltak: magyar irodalomtörténeti proszemináriumot tartottak. Kerecsényi így írt Bartoniek Gézának párizsi ösztöndíjáról: „Hazard különben is nagyon kedves ember és Baldenspergerrel együtt azok közé a tanáraink közé tartozik, akikre mindig szívesen fogok visszaemlékezni. Hazard nagyon emlékeztet Horváth Jánosra s valószínűleg ez is hozzájárul ahhoz, hogy az óráit olyan kedvvel látogatom.”⁹⁷ Tanárának Csokonairól, Katonáról és a két Kisfaludyról 1936-ban megjelent egyetemi előadásait így jellemezte a *Protestáns Szemlében*, amelynek felelős szerkesztője volt: „A bemutatott korszak irodalmi fejlődésének és az egyéniségek írói természetének meghatározó jegyeit áttekintően és a valósághoz hű maradónak rendező erő, friss és elevenítően társító emlékezés, betetőzésül pedig a közlendő anyagot életre keltenő stílus közvetíti az olvasóhoz. A kötetek, amint erről a mindegyikük elején olvasható jegyzet tudósít, »az élőszo csiszolatlanabb szabadságával szólnak«. Horváth János itt valóban hallgatóságot tart szem előtt, de nem külsőleges hatások kedvéért, hanem azért a lelki kontaktusért, mely minden nevelői vezetés legeszményibb törekvése. Midőn fejteget, jellemez, életutakat meleg emberi együttérzéssel végigél, nemcsak tudni valókat ad át, hanem anyagát meg is szerettedti. Azonfelül, hogy ezek az előadások megjelentek, különösképpen örülünk, hogy ebben a »csiszolatlanabb« formában kerül-

---

⁹⁷ Kerecsényi Dezső Bartoniek Gézának, 1924. febr. 19. ECMDKLev I/a/9/27.

tek nyilvánosságra. A legilletékesebb kéz rögzítette meg maiak és eljövendők számára Horváth János életteljes tanító és nevelő szavát, gyökeres magyarságnak, magasrendű emberségnek és műveltségnek azt a klasszikus együttlátását, mely szellemiségünk életében mindig a legnagyobb lélekformálók kiváltságos és megkülönböztető jegye.”⁹⁸

Kerecsényi Dezső magántanári képesítésekor Horváth János így foglalta össze egyetemi munkáját: „évek óta vezet prosezemináriumi gyakorlatokat Karunkon a magyar irodalomtörténetből kitűnő hozzáértéssel és eredménnyel”.⁹⁹ „Elméleti jellegű tanulmányai történetet világítanak meg, a történetiek egyszersmind elméleti hasznúak. Folyvást foglalkoztatja figyelmét a mesterség, a szakma gondja és érdeke is. Elemző nézés, meg szintetikus látás az ő munkáiban szinte egyidejű tudományos műveletek.” Kölcsey-könyvének „jó tulajdonai: világos rendje, elmélyedő lélektana, az egykorú irodalmi életet nem elkülönítve rajzoló, hanem hőse élményeként felfogó beleélő képessége, a költő és gondolkodó fejlődésének éles megfigyelésen alapuló rajza.”¹⁰⁰ Kerecsényi Dezsőt jól ismerte Barta János, aki őt idézve foglalta össze Horváth János tanítványainak helyzetét: „Mint egész nemzedékünknek, a szaktudomány oldaláról neki is – egyszer meg is mondta – legfőbb problémája az volt, hogy megálljon Horváth nyomasztó túlsúlyával szemben, hogy tőle tanulva függetlenedni tudjon tőle.”¹⁰¹

Fábián István magántanári képesítését *A magyar irodalmi ízlés története az utóbbi évszázadban (1840–1940)* című tárgykörből kérte. Előterjesztése ügyében 1944 tavaszán, az erre legalkalmasabb időszakban Horváth János a következőket emelte ki: „Széleskörű nyelvismerete több nemzeti irodalom alapos tanulmányozására, modern tudományos módszerek és elméletek, irodalmi irányok és mozgalmak figyelemmel kísérésére képesíti. Élénk valóságérzéke a szellemi élet egésze iránt ébren tartja érdeklődését és biztosítja sokoldalúságát.” *A magyar irodalom kis tükre* című könyvének előzetes tanulmányait „elvégezte tanári pályája, kivált prosezemináriumvezetői tevékenysége munkakörében, német részleteket pedig tanulmány formájában is közzétett. [...] Többnyire sikerül elkerülnie a történettudományba nem való, de szintézisekben gyakori deductív gondolatmenetet.” Munkáiban „Ellenszenveit nem hallgatja el; kényes kérdésekben tapintatos; szélsőségek ellen durvaság nélkül, inkább némi húmorral és szelíd malíciával harcol.”¹⁰²

Krompecher (Korompay) Bertalan 1931-ben megjelentette *Jankovich Miklós irodalmi törekvései*, 1935-ben pedig *A Kalevala keletkezése* című tanulmányát, amelyet 1940-ben a Studia Fennica németül is kiadott. 1928 és 1942 között négy alkalommal

⁹⁸ ProtSz 1937, 145–147.

⁹⁹ 1940. nov. 9.

¹⁰⁰ 1941. jan. 21.

¹⁰¹ Barta János, *Emlékezés Kerecsényi Dezsőre = Évfordulók: Tanulmányok és megemlékezések*, Bp., Akadémiai, 1981, 315.

¹⁰² 1944. márc. 13.

járt tanulmányúton Finnországban, és 1941-től a Magyar–Finn Társaság titkára volt. 1936 és 1943 között a Néprajzi Múzeumban, utána pedig a Tanárképző Intézetben dolgozott.

Horváth János 1927 őszén elkezdett, *A középkori magyar irodalom története* című előadása *Bevezetésül* így kezdődött: „Irod. ott kezdődik, ahol megrögzített szövegek állnak rendelkezésünkre. Vannak azonban előzményei, s minthogy az irod. a műveltségnek egy bizonyos formája és foka, előzményei is az irodalom előtti műveltség adalékai közt keresendők.” Ennek megfelelően a bevezető rész címe ez volt: *A magyar népfaj irod. előtti műveltsége*. Mivel ez nem szerepel a monográfiában, fontos látni annak felépítését.

„1) A f. u. közösség kora

2) Az ugor közösség kora

3) A tört. magyarság kialakulása

4) A Kaukázus vidékén

(Szomszéd népek. – Tudnivaló a bolgárokról, – Szlávok, – Félig települt életmód, – A mohamedán vallás ismerete, – Mondák és hagyományok itteni alapjai, – Költészet, forma, – Mesei közhelyek, – Egykorú szóemlékek)

5) A telküzü

A terület. – A kazárokkal való viszony felbomlása. – Bizánci és nyugati (keresztény) szövetkezések. – Szervezet.

6) A honfoglalás

Menete. Jelentősége. A székely kérdés. Itt talált népek.

7) Az első száz év az új hazában

Szervezet bomlása; kalandozások tervszerűsége; Augsburg; a krízis. – A magyarság lassú átalakulása; osztályképződés előfeltételei. – Géza és Sarolt; Quedlinburg; a régibb keletű kereszténység M. orsz. területén; térítés magyarok közt; német térítők; István nevelése; Gizella. – A magyarság európai helyzete a X. sz. végén. – A m. szókincs egykorú emlékei; arab kútfőkben, Konst. Porph.-nál, Liutprandnál. – Életkép a kalandozó magyarokról; St. Gallen; magyar virtus és humor. – Állítólagos adatok az ekkori költészetre, éneke; Ekkehard; tévesen a m-okra értett adatok: Priscos Rh., Theophylactos Simocatta; visszavetített adatok: Anonymus; Képes Krón., Pozsonyi Krón.

8) A magyarság meghonosodása a nyug. ker. műveltségben

Sz. István államszervezése. – Egyh. hierarchia kiépítése. – Szerzetesrendek. Az első bencések: Adalbert köre. Pannonhalma. Bencés kolostorok. – Ciszterciák. – Prémontreiek. – Keresztes háborúk folyamán keletkezett rendek. – Domonkos r. – Ferencrend. – Ágoston r. Pálos r., Karthausiak.

Magyar szentek.

Pogány lázadások.

Iskolázás. Gellért iskolája. Káptalani, városi isk. – Egyetem. – Káptalani isk. szervezete.

9) Az írásbeliség kezdetei s a magyar deákság megindulása

Írástörténeti összefoglalás. Könyvírás, oklevélírás; írás és latinság; latinul írás és theol. tanultság azonossága. Írás meghonosodása = középkori értelmű litteratura átvétele.

A második rész címe: *A m. irod. története a középkorban*. Ennek legfőbb egységei:

I. A m. irod. műveltség kezdetei. (Árpádkor)

A) Latin nyelvű emlékek

B) A magyar nyelv irod. használatának kezdetei

II. Átmenet a kódexirod. felé (XIV–XV. sz.)

A) Latin nyelvű irodalom

B) Magyar nyelvű irodalom

III. A kódexirodalom kora (A XVI. sz. eleje)”

A magyar irodalmi műveltség kezdetei az előadásban a második rész első fejezete volt, ott az *Árpádkorra* való megszorítással, míg a könyv címeként *Szent Istvántól Mohácsig* való kiterjedéssel. A bencés tanár Péntes Balduin emlékeztetett rá, hogy a középkort tárgyaló két kötet „egy könyv anyagául gyűlt össze, és csak a munka közben megduzzadó anyag kényszere hozta a két kötetbe való tagolódást.”¹⁰³

Az előadás első nagy része azért maradhatott ki a könyvből, mert „Az irodalom előtti műveltség tényei és formái azonban nehezen deríthetők fel s éppen azon elemek veszttek el, melyek az irodalmi műveltség legrokonabb előkészítői voltak: a nemzedékeken át csak emlékezetben őrzött, szóban vagy énekben állandósult s továbbhagyományozott szövegek. Nemhogy egy mondai szerkesztmény, pogány szertartási formula vagy énekszöveg, de még csak egy mondat sem maradt reánk e homályos időkben.”¹⁰⁴

„Ki fogja egyszer a mi középkori irodalmunkat becsületesen átnézni?”¹⁰⁵ – tette föl a kérdést annak tanulmányozása és tanítása, jellemzése és csodálata közben. A fennmaradt anyag létrejöttének célját így határozta meg: „Mert mi hát e kéziratok voltaképpen? Az igaz szerzetesség nevelő eszköze; eszköz azon vezetők kezében és akaratából, kik a szerzetesi hivatást teljes szigorral fogva fel, szent kötelességüknek tartották hatáskörük egész területén megvalósítani eszményüket. Szukreszcencia nevelésével, latinul nem tudó apácáknak magyar olvasmányok útján való tanításával s fegyelmzésével bizonyára nem az elvilágiasodott, hanyatló szerzetesség törődött, – nem azok a kényelmesebbek, kik a szigorúbb felfogást átvevő kolostorok fegyelme

¹⁰³ Péntes Balduin, *Horváth János hagyatéka*, Vig 1961, 297; Iism 2004/3–4, 95.

¹⁰⁴ *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*. *Szent Istvántól Mohácsig*, HJIM I, 481.

¹⁰⁵ Horváth János Brisits Frigyesnek, 1929. júl. 8. MTA KIK Kt Ms 6241/390.

elől a még meg nem reformáltak lanyhább légkörébe szökdöstek át, hanem az eltökéltek, az idealisták: akik ott maradtak. Kolostorok fegyelmi reformja meg kolostori irodalom: történetileg egymásba kapcsolt láncszemek.”¹⁰⁶

1930 elején Horváth János – feltehetőleg Szekfű Gyula közvetítésével – abban állapotodott meg a Magyar Szemlével, hogy elkészítendő magyar irodalomtörténete három kötetből fog állani. Az erről szóló *Feljegyzés* szerint az első *A magyar irodalmi gondolkodás kezdetei* vagy hasonló címmel 10 íves lenne és közel van a befejezéshez: „a kézirat heteken belül készen áll, azt akár most, akár nyárra hajlandó nekünk átadni; én az október elsején való megjelenés mellett foglaltam állást”. A második a reneszánsztól a 18. század végéig terjedne 18 ívben és 1931 húsvétjára megjelenhetne; a harmadik a 19. és a 20. század irodalomtörténetét dolgozná fel 22 ívben és 1932 karácsonyára elkészülne.¹⁰⁷ Az egész műnek címe: »*A magyar irodalom története* I. II. III.«”

Két héttel ezután ez állt a Keresztury Dezsőnek írt levélben: „De egyre több sürgős teendő áraszt el s mind jobban kezdek hasonlítani a vízbe fülőhöz.”¹⁰⁸ Tavasszal még lehetséges volt az idézett feljegyzés: „Lassacsán vége felé járok már a középkori könyvnek s talán őszre megjelentethetem.”¹⁰⁹ Július végére azonban az derül ki, hogy megváltozott a terv: „Nyugodtan hozzáfoghat a tervezett munka megírásához akár ebben a percben. Holmi »keresztvezések«-ről nem lehet szó: 1) mert nem is olyan bizonyos, hogy az én majdani könyvem a M.[agyar] Sz.[emle] kiadásában fog megjelenni; 2) a legújabb korra úgymint csak »kitekintés« lesz benne; 3) nem is bizonyos, hogy megírom. [...] Én most a középkort írom, azaz hogy fejezem be remélhetőleg vagy két hét alatt. Három évi egyetemi előadásaim summája lesz ez. Önálló könyv, nem pedig I. kötete valamely nagy fene »szintézisnek«, amelyet állítólag annyira várnak tőlem. »A magyar irodalmi műveltség kezdetei« lesz a címe; igen csak felmegy 250–300 lapra. Kiadóm még nincs; az Akadémia (értsd: Balogh Jenő) szívesen kiadná, de különféle okokból jobb szeretném magáncégnek adni. Majd ha hazamegyek, szét fogok nézni ez irányban. NB. eredetileg a M. Szemlével voltam alkuban, de a szerződés megkötése előtt onnan visszaléptem. [...] A kiadással járó utálat-ok nem utolsó részben kényszerítnek azon legtisztább álláspont elfoglalására, amely szerint tanítványaimnak előadom, amit tudok, s ha eggyel elkészültem, másikat kezdek, – de nem publikálok. Ezt a középkort azonban már-már megírtam, így hát házalnom kell vele.”¹¹⁰ A monográfia végül mégis a Magyar Szemle Társaságnál jelent meg 1931-ben, az „Önálló monográ-

¹⁰⁶ *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*, HJIM I, 557.

¹⁰⁷ *Feljegyzés. Horváth János „Magyar irodalomtörténet”-e, Középkor*, Bp., 1930. jan. 22. OSzK, Magyar Szemle Irattára.

¹⁰⁸ Horváth János Keresztury Dezsőnek, 1930. febr. 6. OSzK Kt Keresztury Dezső-fond.

¹⁰⁹ Horváth János Brisits Frigyesnek, 1930. ápr. 2. MTA KIK Kt Ms 6241/392.

¹¹⁰ Horváth János Keresztury Dezsőnek, 1930. júl. 30. Monostori Klára, *Keresztury Dezső levelezéséből*, Holmi 1995, 1679.

fiák sorozata” IV. köteteként, fülszövege szerint mint „első önálló része a szerző nagyméretű magyar irodalomtörténetének”. Az elkészült mű kiadását, az elmaradt szerződéstől függetlenül, újra felajánlotta a Társaság.

A könyv befejezéséhez közeledve Tormay Cécile-hez is fordult: „Hogy Méltóságodat ez a régi kor nagyon érdekli, azt jól tudom s megértem. Magam is szeretnék sokkal jobban elmerülni benne, mint amennyire lehet. »Békesség vagy az cellában. Az cellának kivülről nincsen egyéb, hanem csak hadakozás. A cellában imádkozzál, írd, tanulj, olvasd szent írást, avagy gondolkodjál az úristenről.« – Sajnos, nem lehet egészen behúzódni a cellába.”¹¹¹ Ezt az 1510-ben a Nyulak szigetén Ráskai Leától leírt regulát idézte volt tanítványa, Hevesi Mária Angelica, az iskolanővérek kalocsai tanítóképzőjének tanára is: „Kérem a jó Istent, hogy cella nélkül is adjon Önnek olyan mélységes békét, és annyi benső örömet, amennyivel engem elhalmoz.”¹¹²

Az Akadémia 1931 májusában Négyesy László, Császár Elemér, Szinnyei Ferenc és Baros Gyula ajánlására rendes tagjává választotta Horváth Jánost, aki ugyanez év októberében *Kazinczy emlékezete* címmel előadást tartott a centenáriumi ünnepségen. Az I. osztály ezt következő ülésén székfoglaló értekezésként fogadta el, s az oklevelet november 30-án az a Badics Ferenc nyújtotta át, aki – mint mondotta – annak idején a tanárképző intézet gyakorló iskolájában fogadta az Eötvös Collegium növendékét.¹¹³

Az irodalmunk kezdeteiről írt monográfiát 1932-ben az Akadémia Kornfeld Zsigmond-jutalommal tüntette ki.¹¹⁴ „A határozat meghozatala után az ülésen jelenvolt Horváth János r. t., akit az elnök úr öxcellenciája szép szavakkal üdvözölt, hálás köszönetet mondott az Akadémia megtisztelő határozatáért és egyúttal kijelentette, hogy a jutalomból összegét az Akadémia rendelkezésére visszabocsátja. Ezt a kijelentést a nagygyűlésen jelenvolt tagok élénk helyesléssel fogadták.”¹¹⁵ (A visszaajándékozás – 1927 után – már második alkalommal történt.¹¹⁶)

Horváth János azt kérte, hogy a jutalmat más személynek ítéljék oda: ezt Balogh Jenő főtitkár válaszából tudjuk, amely az elveszett levél „nagyon magas etikai felfogásról tanuskodó” nézetét tiszteletben tartva magyarázta a következőket. „A Kornfeld Zsigmond-alapítvány tőkéje és annak jövedelme nem »élő ember pénze« mert a tőkét valaki, – most egészen közömbös, hogy kicsoda – 1924-ben felajánlotta az Akadémiának; az alapítványi tőkét Igazgató-Tanácsunk elfogadta és ettől az órától kezdve maga a vagyon is, a jövedelem is kizárólag az Akadémiáé”. Senki sem befolyásolhatja a jutalom kiosztását; „még csak meg se kérdezték »az élő embert« vagy annak valamely

¹¹¹ Horváth János Tormay Cécile-nek, 1930. márc. 6.

¹¹² Hevesi Mária Angelica Horváth Jánosnak, 1931. ápr. 19.

¹¹³ AkÉrt 1931, 329–333.

¹¹⁴ AkÉrt 1932, 159.

¹¹⁵ AkÉrt 1932, 146, 220.

¹¹⁶ AkÉrt 1927. 86.

megbizottját”; a bizottság saját meggyőződését követte, döntésükön „már semmiképpen sem lehet változtatni.”¹¹⁷

Könyvét szerzője elküldte Babits Mihálynak is, aki azt *Amor sanctus. A középkor latin himnuszai* című fordításainak kötetével viszonzta, a következő dedikációval: „Horváth Jánosnak igaz tisztelete jeléül küldi 1932. karácsonyán Babits Mihály”. Ezt a választ kapta: „A gyönyörű karácsonyi ajándékot lelkesülten élvezi, hálásan köszöni s jó egészséget és boldog újévet kíván Horváth János”.¹¹⁸

Felfogásában irodalmunk kezdeteinek a későbbi korok számára is megvolt a maga üzenete „az erkölcsi komolyság és felelősség” szempontjából: középkori irodalmunk, „melynek eszménye hit, lelki tisztaság és fegyelem, s mely, mint a maga idejében a vallásos, úgy ma a világi műveltség javára is képes volna gerjeszteni és táplálni »a szívnek áhítatját«.”¹¹⁹ Fontos volt annak felismerése, hogy ez a vallásos áhítat mennyiben hasonló az irodalmi mű befogadásához: „A »bújdosó elme« megkötése, a szöveg által önfeledt lelki társalgásra, egy láthatatlan lényvel szellemi egyesülésre bírása: az imádkozás sajátja, de az irodalmi élmény létesülésének is alapvető feltétele.”¹²⁰ A tanító szövegek esetében „az olvasó passzív részvételre utaltatik, s vagy a szerző lép előtérbe s foglalkoztat saját magyarázatával (»fejtegetés«), vagy a tárgy, melyet okulás végett állít az olvasó elé (elbeszélés, stb.). Mindkét esetben a szerzőé a szöveg, s a szöveg által közte és olvasója között valódi irodalmi érintkezés viszonya létesül.”¹²¹ Ez a kapcsolat analóg az Orczy Lőrincről elhangzottakkal: „Ha csak elmondanók róluk az eddig tudhatót, ha szépen elrendeznők tudományos adatainkat: abból igazi lelki nyereségünk még nem lenne; szaktudománybeli tájékozottságunk gyarapodnék vele, de irodalmi műveltségünk nem.”¹²²

Babits bírálatából kiderül, hogy mennyiben más volt kettejük irodalomfogalma. „Ha van Horváth könyvének hibája, akkor azt leginkább az érdeklődésnek ebben a kissé erőltetett átfordításában kell keresni, a tiszta irodalmiról a szociológiai térre, az elméletnek megfelelően. Anonymus kiléte például nem érdekli. [...] Ellenben hosszú oldalakat szán rá, hogy a hazai szerzetesrendek reformálóinak nevét és működési idejét kikutassa, akik pedig az irodalomra csak annyiban voltak kihatással, hogy közönséget neveltek neki, vagy legfeljebb termelését szervezték. Ez mindenki előtt aránytalanul fog feltűnni, akit a könyvhöz tiszta irodalmi érdeklődés vezet.”¹²³

¹¹⁷ Balogh Jenő Horváth Jánosnak, 1932. ápr. 30.

¹¹⁸ Horváth János Babits Mihálynak, 1932. dec. 29. OSzK Kt Levelestár, Babits-fond.

¹¹⁹ *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*, HJIM I, 676.

¹²⁰ *Uo.*, 592.

¹²¹ *Uo.*

¹²² *Orczy Lőrinc*, HJIM II, 695.

¹²³ Babits Mihály, *Szellemtörténet = Esszék, tanulmányok*, szerk. Belia György, Bp., Szépirodalmi, 1978, II, 309.

Már Szerb Antal felhívta a figyelmet arra, hogy *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfigig* című könyv szerzője „publikum és irodalom állandó egymásrahatásának vizsgálatát tűzi ki föladataul”.¹²⁴ Martinkó András megállapítása szerint Horváth Jánosra „leginkább az az irányzat hatott, mely a visszafogottan idealista szellemtörténetet – úgy érzem: francia hatásra – a »Kulturgeschichte«-vel, a művelődéstörténettel párosította, mely az irodalmi fejlődés folyamatát soha nem szakította el a művelődés tudati, szellemi, társadalmi, technikai, sőt gazdasági feltételeitől. (Ez időtől [azaz a 30-as évektől] fogva figyelhető meg, hogy »magyar irodalom« helyett Horváth gyakran a »magyar irodalmi műveltség« terminust használja.”¹²⁵

Mit jelent itt az „irodalmi műveltség”? (A következő idézetekben aláhúzom a kulcsszót.)

Gyulai Pál 1880-ban tartott Kisfaludy Társaságbeli beszédét idézte,¹²⁶ amelynek címe *A költészet s az irodalmi műveltség* volt: „S vajon az ízlés kérdései nincsenek-e kapcsolatban erkölcsi és társadalmi nagy érdekekkel s az irodalmi műveltség nem marad-e mindenha a tudományos műveltség egyik fősegédforrása?”¹²⁷ A terminus már 1908-ban, az *Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai* című tanulmányban szerepel: „Bécsi testőreinknek tűnik fel először nagy elmaradottságunk az ottan divatos francia irodalmi műveltséghez viszonyítva.”¹²⁸ Az *Ady s a legújabb magyar lyra* című könyvben: „Az olvasóközönség, mely a napi irodalmi irányok szerint ízlését, mint divatot, könnyen változtatja vagy határozatlanul tétováz, mindig találkozni fog s forradalmi kirándulások ellenére is csakhamar ismét egygé lesz a magyar klasszicizmus tiszteletében. Ez lesz továbbra is irodalmi műveltségének alapja, az ízlésbeli megnyugvás és megtisztulás kívánatos, állandó forrása.”¹²⁹ Az *Aranytól Adyig* című füzetben: „Az a közönség, mely a maga klasszikus nemzeti irodalmát oly egykettőre a faképnél hagyta, s az irodalmak történetében oly példátlan hirtelenséggel szegődött az újhoz, vagy ha nem pártolt is el végképpen amattól, ellenállástalan hozzáhódolt ehhez is, szomjúságáról talán igen, de magyar gyökerű irodalmi műveltségről bizonyára nem tett le zálogot.”¹³⁰ A Napkelet célját kitéző *Új közízlés felé* című cikkben: „Több kell ahhoz, származás szerinti, genetikus önismeretre kell szert tennie ízlésünknek, hogy magyar irodalmi műveltségnek mondhasa magát.”¹³¹

¹²⁴ Szerb Antal, Horváth János: *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfigig*, Széphalom, 1928, 157; lism 2002/3–4, 46.

¹²⁵ Martinkó András, *i. m.*, 97.

¹²⁶ Gyulai Pál, *HJKM V*, 115.

¹²⁷ Gyulai Pál, *Emlékbeszédek*, Bp., 1914, II, 177.

¹²⁸ *Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai*, *HJIM I*, 30.

¹²⁹ *Ady s a legújabb magyar líra*, *HJKM V*, 269.

¹³⁰ *Aranytól Adyig*, *HJKM V*, 407.

¹³¹ *Új közízlés felé*, *HJKM V*, 539.

Az 1923-tól tartott egyetemi előadásai további szempontokat hangsúlyoztak: „Valami nagyszerű, nemcsak kortársakat, hanem korábbi és későbbi nemzedékeket is egybeölelő formája ez az összetartozásnak, erkölcsi közösség az irodalmi műveltség formáiban; s múlt és jelen összeömlésztésének e változó szempontú ugyan, de valamely változatban mindenkor érvényesülő mozzanata tetőzi be az irodalmi alapviszony történeti megvalósulását.”¹³² „A szóbeli hagyományozás vegetatív kollektivitást eredményez, az irodalmi hagyományozás ellenben genetikusan önismeretre képes kollektivitást. Az néphagyományokat, ez irodalmi műveltséget teremti.”¹³³ Az „irodalmi műveltség bajnoka Kazinczy” számára a „kiművelt ízlés éppoly sarkalatos” tétel, „mint Széchenyinek a »kiművelt emberfő«.”¹³⁴

Erazmus-jellemzése olyan vallomás, amely egyszerre vonatkozik a 15. és 16. század fordulójára és a második világháború időszakára is, mert időtől független: „Humanizmusa egyetemes embereszmény: emberhez, az európai emberiség tagjához méltó magatartást jelent. Ez emberméltóságot az irodalmi műveltség – studia humaniora – útján szerezhetni meg; nemcsak tanultság jár vele, hanem művelt viselkedés, jóakarát, nyájas szeretetreméltóság, őszinteség és szelídség, mind egyes emberek (barátok), mind népek érintkezésében. E tulajdonságok teszik lehetővé az önművelés számára nélkülözhetetlen nyugalmat és szabadságot, miknek megzavarása a legrosszabb fajta inhumanitás.”¹³⁵ A humanista képzés teljességéről van szó, amelyben az „emberméltóság” szó Vörösmarty *Hymnus* című verséből való:

Mindenható egyesség istene,
Ki összetartod a világokat!
Engedd, hogy bármi sorsnak ellene,
Vezessen egy nemes s nagy gondolat,
Hogy nemzetünknek mindenik nyomára
Ragyogjon emberméltóság sugára.

Ezt írta Angyal Dávidnak, 1933 végén: „Csak az »idők« ne találjanak úgy fordulni, hogy a »humanizmus« története, mellyel foglalkozom, minden időszerűségét elveszítse, s maga az a fogalom is non sens-szé váljék!”¹³⁶ Rónay György visszaemlékezése szerint az 1930-as évek közepén egy zsidóüldözött csoport zavarta meg egyetemi előadását: „mondatát befejezve fölállt és így szólt a tanterembe tódulókhöz: ’mit keresnek itt az urak?’ A turulsapkások hirtelenében nem tudtak mit felelni. Néma csönd volt. ’Hát akkor takarodjanak innét az urak!’ – mondta [...], s ujját fölemelve az ajtó

¹³² *A magyar irodalom fejlődéstörténete, HJIM I, 79.*

¹³³ *Uo.*, 82.

¹³⁴ *Uo.*, 266.

¹³⁵ *Az irodalmi műveltség megoszlása, Bp., Magyar Szemle Társaság 1935, 234; HJIM I, 865.*

¹³⁶ Horváth János Angyal Dávidnak, 1933. dec. 11. MTA KIK Kt Ms 808. 74.

felé mutatott. Az »urak« összenéztek, majd szó nélkül eltakarodtak. Az ajtó becsukódott, folyt tovább az előadás. Ha jól emlékszem, Katona Józsefről.¹³⁷

Az irodalmi műveltség, azaz a studia humaniora a cicerói humanitas-fogalomra épül, és az olasz reneszánsz állította vissza értelmét. *Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus* című könyv megjelenésekor 1935-ben ez állott a Magyar Szemle Társaság prospektusában: „Horváth János Magyar Irodalomtörténetének a középkorral foglalkozó része e mostani kötetével válik teljessé.” A szerző „előreláthatólag egy további kötetben megírja a XVI. század II. fele és a XVII. és XVIII. század I. fele irodalmának történetét; egy utolsó IV. kötet tárgya lesz a legújabb kor irodalmának ismertetése.” Ez annak az 1930-ban megfogalmazott *Feljegyzésnek* módosított változata, amely egy három részből álló magyar irodalomtörténet tervét vázolta, és amelyre nézve akkor elmaradt a szerződés megkötése. Ezt hangsúlyozta a Magyar Szemle 1937 tavaszán, amikor *Horváth János egyetemi előadásaiból: Csokonai, Kisfaludy Sándor, Katona József, Kisfaludy Károly, Kisfaludy Károly évtizede* című ismertetésében ezek „készülő irodalomtörténetének előmunkálatai s mint ilyenek mintegy műhelytanulmányai a hatalmas szintézisnek.”¹³⁸ Zlinszky Aladár hasonlóképpen fogadta ezeket a könyveket, amelyek „ugyanúgy, vagy csekély változtatással belekerülhetnek rendszeres irodalomtörténetébe, ha abban idáig jut.”¹³⁹

Horváth János Kármán Józsefnek *A nemzet csinosodása* tanulmányáról írta: „Mint az irodalmi műveltség akadályait éles ésszel feltáró fejtegetés, csak Katona József 25 évvel későbbi, ismert tanulmánya mérhető hozzá (nyelvével az sem!), s néha az a benyomásunk, mintha Katona olvasta volna. Ideális célja ugyanaz a közboldogság, mint a Bessenyeie, melyet felvilágosítással érhetünk el. Látni azonban már, hogy újabb kor fia: a tudomány mellett már határozottan érzi a szépirodalom (költészet) fontosságát, a józan értelem mellett a »szép ízlés« jogát a vezetéshez.”¹⁴⁰

Az író–mű–olvasó kapcsolatrendszerében az olvasás nem öncélú, éppúgy, mint az irodalom és annak tanítása sem: az egyik cél a közönség képzése, nevelése. Ez magyarázza azt, hogy az *ízlés* nemcsak a műre, hanem az olvasóra is vonatkozik. Ez az egész életműben megjelenő kulcsszó egyszerre tudományos és pedagógiai igény. Tanárságának eszköze az irodalom, tanításának egyik célja pedig *szolidaritásra*, újabb kézfogásra nevelés. (Ismét aláhúzom a kulcsszó előfordulásait.)

Az egyén és a közösség viszonya élénken foglalkoztatta: a közösségkeresés és -teremtés egyúttal közösségkeresés és -teremtés is, amelynek fiziológiai, lélektani, beszéd- és írásbeli alapjai eleve vannak számunkra. Már az anyanyelvén ilyen: „A verset író, velős, színes kifejezésre törekvő igazi költők ösztönszerűleg érzik is,

¹³⁷ ÚjEmb 1976. márc. 21. 2.

¹³⁸ MagySz 1937. márc.

¹³⁹ Zlinszky Aladár, *Horváth János egyetemi előadásaiból*, OKTK 1937, 312.

¹⁴⁰ *A XIX. század fejlődéstörténeti előzményei*, HJIM II, 619.

hogy formaművészetük az élőbeszéd ritmikus szerkezetével rokon, s hogy azok sugalmának engedve anyanyelvi nagy közösségükkel: népükkel, nemzetükkel lépnek lelki szolidaritásba.¹⁴¹ Ezt kell hogy kövessék a hallgatók, akiknek feladata, hogy „a vidékről, az Alföldről, a Dunántúlról, a faluból magukkal hozott ép magyar nyelvüket drága kincs gyanánt, torzítatlanul őrizték s terjesszék társaik között”,¹⁴² s ez teszi szükségessé *A jó magyar ejtés* című versenyeket.¹⁴³ Ritmusérzékünk „teremt bizonyos ritmikai szolidaritást köztünk és közelebbi embertársaink között, s teszi kölcsönösen kedvelté és »ragadóssá« egymás ritmikus műveleteit”, van tehát ennek is közösségi jelentősége.¹⁴⁴ Az írás „a műveltségnek egyik legegységesebb formális eszköze”, s annak idején a magyarul való írás is elindult „kollektivitást képző, nagy, végtelen útjára”,¹⁴⁵ az irodalomtörténet pedig „az írásbeliségben múlt, jelen és jövő nemzedékek lelki szolidaritásának eszközét becsüli és tanulmányozza”.¹⁴⁶

A 16. század irodalmában (pl. Farkas András műveiben) a vallási és a nemzeti szolidaritás megjelenését, valamint Sztárai Mihály és Sylvester János „tudós szolidaritással” való figyelmét láthatjuk.¹⁴⁷ Bessenyei korszakában létrejön egy „új egység, mely a változott politikai helyzettel [...] szintén számot vet s az antik deák helyett a nyugati nemzeti irodalmakkal áll szolidaritásba.”¹⁴⁸ Kazinczy életművében a „nemes nagy hit a művelt emberiség szépségkultuszában: ugyanazon mély forrásból fakadt, mely a XVIII. század közepe óta, ha titkon, ha nyíltan, mindeneket igazgat: nemzeti-ség és emberi szolidaritás erkölcsi érzéséből”.¹⁴⁹ Kölcsey költészetében „nemzeti múlttal, annak tárgyi, érzelmi és költészeti hagyományaival”,¹⁵⁰ Berzsenyi verseiben pedig az „ősökkel való” „történeti”, „nemzeti szolidaritás”¹⁵¹ figyelhető meg.

Kis János „szerencsés körülmények folytán arra segítettén nem szűnt meg tisztelettel és valódi erkölcsi szolidaritással érdeklődni ugyanez úton járó idősebb és fiatalabb társai iránt.”¹⁵² Kisfaludy Károly költészete tanúsítja, hogy „van érzelmi szolidaritás is, mely teljes odaadással fel tudja fogni s magáévá képes tenni mások líraiságát.”¹⁵³ Szentiványi és Kriza „lírai szolidaritással mintegy a nép helyett, a nép nevében

¹⁴¹ *Versritmusú szólások a kötetlen beszédben*, HJVM, 876.

¹⁴² *Kezdő hallgatóimhoz (Egyetemi előadás a tanév elején)*, HJIKM V, 978.

¹⁴³ *A jó magyar ejtés kérdéséhez*, HJIKM V, 979.

¹⁴⁴ *A magyar vers*, HJVM, 357–358.

¹⁴⁵ *A magyar irodalom fejlődéstörténete*, HJIM I, 98.

¹⁴⁶ *A reformáció jegyében*, HJIM II, 282.

¹⁴⁷ *Uo.*, 46, 75.

¹⁴⁸ *A XIX. század fejlődéstörténeti előzményei*, HJIM II, 584.

¹⁴⁹ *Kazinczy emlékezete*, HJIM II, 834–835.

¹⁵⁰ *A Himnusz*, HJIM III, 893.

¹⁵¹ *Berzsenyi és íróbarátai*, HJIM III, 404, 406.

¹⁵² *Uo.*, 502.

¹⁵³ *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfűig*, HJIM III, 114.

dalolnak”.¹⁵⁴ A romantikában a „politikai célzatú irodalmiság és öncélú költészet együttese [...] ha nem is mindig és egyenest politikai, nemzeti, de valamely közösségi, szolidaritási érzelmkörbe vonják”.¹⁵⁵ „Sőt, mikor – mint a *Szózat*-ban – valami tágabb közösség szolidaritását kereste a nemzetiség ihlete, akkor sem annyira a vallásos, mint inkább az egyetemes emberi közösséggel látszik kezdetet fogni.”¹⁵⁶

Vörösmarty művében a költő „érzéssel, hangulattal, figyelő szolidaritással kioldja, felszívja s magáévá teszi a dolgok lényegét; akinek részvétele nem áll meg a részen és egyesén, hanem mindig és mindenütt a nagy egészet, az örök rokoni lényegét, az összes létezését, okban és célban a végeket keresi, érzi, éli, áhítja, szenvedí és visszahangozza.”¹⁵⁷ Petőfi pedig János vitéz iránt mutatkozik meg hősével való „lelki szolidaritásában”.¹⁵⁸ „Régi genre-képeinek szubjektív eleme: a humor szolidaritása”.¹⁵⁹ „A világgal szemben álló pesszimista szolidaritásba lép a gyűlölt, pedig csak sajnálatot érdemlő boldogtalan emberiséggel”.¹⁶⁰ Arany Jánosnak „*Mint költőnek* is ismeretes irodalomtörténeti érzéke, a magyar irodalom egészével tudatosan átgondolt szolidaritása.”¹⁶¹ „A romantika elkezdte már e kézfogást a régi magyar költői hagyománnyal, de jobbára csak érzelmi szolidaritással s tárgyak, motívumok újrafelvételével.”¹⁶² „Eszerint más a viszony a hajdani énekmondó (elbeszélő) és hallgató közönsége közt, mint az író és olvasója közt – s a mű értékét is befolyásolja e viszony változása; amaz szilárd benső szolidaritás; az énekmondó közös érzület kifejezője, miben hallgatóitól szinte aktív támogatást nyer (a közönség részvétele az alkotásban)”.¹⁶³ Gyulai verseiben „Saját tapasztalataiból bizonyos életbölcsest szűr le: elmélkedik, int, tanácsol a részvét szolidaritásából.”¹⁶⁴ A nemzeti klasszicizmusról: „Ez erkölcsi ihlet melegében emberi és faji erények, a történeti nemzetiség békés, de szilárd öntudata, önmagunk lelki egységének s a művelt emberiséggel való szolidaritásunknak nemes érzése fogantatnak egybe, mint virrasztó lelkiismeret és célra tekintő akarat: mint kvintesszenciája azon lelki föltételeknek, melyek nemzeti egyéniséget egyedül fejthetnek ki emberi értéké, s nemzeti létre egyedül jogosíthatnak.”¹⁶⁵

---

¹⁵⁴ *Uo.*, 232.

¹⁵⁵ *A magyar irodalom fejlődéstörténete, HJIM I*, 362.

¹⁵⁶ *Uo.*, 392.

¹⁵⁷ *Vörösmarty, HJIM III*, 914.

¹⁵⁸ *Petőfi Sándor, HJIM IV*, 134.

¹⁵⁹ *Uo.*, 225.

¹⁶⁰ *Uo.*, 254.

¹⁶¹ *Nemzeti klasszicizmusunk irodalomszemlélete, HJIM IV*, 991.

¹⁶² *Uo.*

¹⁶³ *Uo.*, 1000.

¹⁶⁴ *Gyulai Pál, HJIKM V*, 98.

¹⁶⁵ *Aranytól Adyig, HJIKM V*, 429.

A középkori irodalom előadásával párhuzamosan beszélt a századvég magyar költőiről: „Egyelőre jól laktam a »szintézissel« is és most szándékosan mozaikszerű szabadságot biztosítottam magamnak, legalább is e félévi előadásomban. Címe: »Újabb magyar lírikusok«. Semmi rendszer, semmi fejlődéstörténeti fonal, sőt időrendi se. Kikapom hol ezt, hol azt, amelyikre épen gusztusom támad. Tiltakozás a szintézis kizárólagossága, vagy túlhajtása ellen. Szóval, amint látja, a legmodernebb álláspont. Egyúttal (mondanom sem kell) a legkényelmesebb.”¹⁶⁶

Reviczky és Komjáthy világnézeti válságban volt,¹⁶⁷ mint Ady, ők sem találták meg a maguk „lelki csendességét”. (Vö. Balassi: „Adj már csendességet, lelki békeséget, mennybéli Úr”.) Már az 1840-es években Czakó Zsigmond *Leona* című drámájával kapcsolatban is felmerült a kérdés: „Tehát mindenféle hit hajótörése van elénk állítva a darabban. Mi hát a szerző álláspontja? Annak, mint állandóan működő erkölcsi mérlegnek folyvást érzékenyen mutatnia kellene távolságát a személyektől; kellene lenni a darabban egy erkölcsi fix pontnak, melyhez minden egyéb viszonyítható volna. Keresztyén társadalomban a szerzőnek kellene a keresztyén morált képviselnie, vagy pedig, ha azt nem vallja magáénak, nyíltan szembeszegülni vele. Így, amint van, a darab Czakó *erkölcsi nihilizmusát* hirdeti, oly módon, mely nem törődik vele, hogy sokszor meg is sérti a keresztyén álláspontot.”¹⁶⁸

A nemzeti klasszicizmus irodalmában viszont „össze van egyeztetve: nemzeti és európai, általános emberi és magyar, hagyományos és korszerű, mű- és naiv költészet, valóságtisztelet és a képzelet szabadsága, ész és érzelem, közösség és egyén, anyag és szellem, test és lélek joga és érdeke.” Reviczky lesiklott „e klasszikus világnézet szilárd talajáról”; az ő helyzete: „világnézeti hajléktalanság”.¹⁶⁹ 1934-ben Angyal Dávidnak írta: „Ezúttal azonban más volt a célom: megnézni, mire vezetett a modern költők áthelyezkedése a *nemzeti* alapról az ő szerintük *egyetemes* emberi érdekű, »filozófiai« alapra. Kezdtém Reviczkyvel, folytattam Komjáthyval s be fogom fejezni Adyval. Itt elkerülhetetlen éppen a megnevezettek világnézetének ismertetése; költészetüknek »jellemzése« viszont csak arra korlátozódhat, ami azt világnézetük függvényévé teszi.

Végeredményben az fog kisülni, hogy az említett világnézeti áthelyezkedéssel fokról-fokra jutott el a modern magyar költészet a nemzeti klasszicizmus szélső tagadásáig, Ady Endréig. Ezt magam sem láttam világosan addig, míg mert egyenest a »világnézet« egyoldalú szempontjából meg nem vizsgáltam őket.”¹⁷⁰

„Csak látszat hát és elhamarkodott ítélet az, mintha Reviczky a nemzetit az általános emberivel váltaná fel, azzá tágítaná; valójában a zseni önző becsvágyából leve-

¹⁶⁶ Horváth János Keresztury Dezsőnek, 1932. febr. 8. OSzK Kt Keresztury-fond.

¹⁶⁷ *Újabb költészetünk világnézeti válsága*, HJIKM V, 236.

¹⁶⁸ *Czakó drámái*, HJIM III, 1052.

¹⁶⁹ *Újabb költészetünk világnézeti válsága. 1. Reviczky Gyula*, HJIKM V, 237, 240.

¹⁷⁰ Horváth János Angyal Dávidnak, 1934. máj. 29. MTA KIK Kt Ms 808. 73.

zetett, egocentrikus rendszerrel cserélte fel a klasszicizmus közösségi világnézetét, melyben pedig nemzeti korlátai ellenére valódi emberi szolidaritás szelleme honolt.¹⁷¹ Komjáthy és Ady verseiben „Úgy látszik, a »csak én«-líra keresi effélékben a maga önző csonkasága kiegészítését, a közösséggel való szolidaritást, de azt is csak uralkodás, vezérekedés formájában.”¹⁷²

A szolidaritás irodalomtörténeti példái a különböző korok kapcsolatrendszerének feltárását összegzik abból a belső igényből is, amely a kutatás tárgyát saját világlátásának egyszerre inspiráló és ellenőrző anyagaként tartja számon. „Mert egyének vagyunk, s közösség azáltal alakul ki köztünk, ha élményeivé válunk egymásnak. Ily élményhálózatot igyekszem felderíteni és felmutatni az emberi történetek azon szakaszában is, melyet magyar irodalomtörténetnek hívunk. Nemcsak tudnivalókat adagolok, mint a tankönyvekben szokás; nemcsak saját élményemként bánok el a történeti anyaggal (mint művészek, írók, szubjektív nyilatkozók szokták) – hanem: a műveket mint szerzőik leglelkibb élményeinek megőrkítő foglalatát (megannyi élménykristályokat) tekintem, az írókat pedig mint egymásnak is irodalom- vagy költészetélményeit: lelki tartalmait.”¹⁷³

Fontos kulcsszó az az *ízlés*, amely Arany János *Széptani jegyzeteiben* is szerepet kap: „Azon tehetségünk, mely által a tárgyak szépségét, mintegy ösztönszerűleg megérezzük, *ízlésnek* mondatik. Az ízlés kisebb nagyobb mértékben minden embernek veleszületett tulajdona; de tanulmány és szép tárgyak összehasonlítása által fejlik ki. Ha ízlésünket annyira kifejtettük, hogy nem csak megérezzük a szépet, de az okát is adhatjuk, miért szép s a szép tárgyak közt éles megkülönböztetést tehetünk, akkor ízlésünk már *ítészetté* (kritika) magasult.”¹⁷⁴ Néhány példa Horváth János munkáiból: *Barokk ízlés irodalmunkban; Egy fejezet a magyar irodalmi ízlés történetéből (Berzsenyi Dániel); A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése* (a Berzsenyi-cím a *Magyar irodalom fejlődéstörténetének* része).

„Egy irodalmi ízlés uralmát látni a Bessenyei–Kazinczy ízületben: egyenes megzavarása a valódi képnek, a korszak ízlésbeli tanácstalanságának, s elhomályosítása a kor legjellemzőbb tulajdonságának, az ízlésbeli hatások összetorlódásának, melyből a nemzetközi klasszicizmus gyakorlatilag csak fogyatékosan s mulólag látszik kiemelkedni anélkül, hogy közízlésül megállapodhatnék; az ő ideje csak egy megrögzíthetetlen pillanat a mérleg ingadozásában, az a pillanat, melyben oldalról jövet s a másik oldalra átmenőben a mérleg nyelve az álló vonalon áthalad. Virág és Kazinczy mellett más ízlésfajt jelentenek: a legnépszerűbb s teljesen az egész korszakban el nem nyo-

¹⁷¹ *Újabb költészetünk világnézeti válsága, 1: Reviczky Gyula, HJIKM V, 239.*

¹⁷² *Újabb költészetünk világnézeti válsága, 2: Komjáthy Jenő, HJIKM V, 264.*

¹⁷³ *Berzsenyi és íróbarátai, HJIM III, 497.*

¹⁷⁴ *AJÖM X, 533.*

mathatott Dugonics, Gvadányi és követőik; megint mást Batsányi, Verseghy, Szentjóni, Dayka; mást Himfy, s megint más tarkaságot Csokonai.¹⁷⁵

A fejlődéstörténet tehát ízléstörténeti fejezetek egymásutánjából áll. Berzsenyi „ízlése, némi érzelmes német hatások után, Virág Benedek ihletésére végképp óklasszikai mintákhoz fordult, különösen Horatiushoz. De az lett-e, tudott-e az lenni, amivé a minták követésével akart?”¹⁷⁶ „A régi magyar nyelv erőteljes, hangzatos, olykor darabos szavai a nyelvújítás szókészletével mértékletesen vegyítve ódon erő és előkelő stíl-fegyelem – ízlés – egyidejű benyomásával lepnek meg.”¹⁷⁷

Az *ízlés* terminus már az *Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai* című tanulmányban is szerepelt. Aranyon kívül forrásai lehetnek egyetemi tanulmányai között Bánóczi József Kant-elemzései, ezeken belül is *Az ítéloerő kritikája*: ízlés és tudat, ízlés és stílus összefüggései. Különösen fontos a 40. paragrafus 3. pontja: „mindig összhangban legyünk önmagunkkal”.

Az irodalomtörténész „lelki ősei nagy történeti közösségével” teremt kapcsolatot;¹⁷⁸ ezek kiválasztása egyéni ízlés kérdése. „Az *ízlés* szó jelentése többféle, még ha fiziológiai jelentését nem tekintjük is. Jelent bizonyos lelki diszpozíciót, képességet, szervet, erőt, hajlamot és korlátot, lelki érzéket, működést, műveltségi fokot, abszolút eszményt. Mindezt együttvéve a »lelki tulajdon« szóba foglalva, körülbelül ily meghatározásból indulhatnánk ki: az ízlés: egyéni vagy közösségi lelki tulajdon – mely elvszerű következetességgel – öntudatlan vagy tudatosan – ítél meg vagy alakít (fogad vagy létesít) – a tetszés szempontja alá tartozó (esztétikai) értékeket.”¹⁷⁹ „A nagy érték-kategóriák (jó, igaz, szép) nem szoktak vegyítetlen valóságokban jelentkezni. A valóságok, hiába akarná valaki csak egyetlen (pl. esztétikai) szempont alá kényszeríteni őket, más értékmérőket is kihívnak, foglalkoztatnak bennünk, tudva, vagy öntudatlan. Ezért komplikáltak az ízlés kérdései, – amelyekről különben a múlt évben előadtam”.¹⁸⁰

Az ízlés tehát nem csak irodalomszemlélet, bár az ebből következik, hanem tágabb: nemcsak a műre, hanem szerzőjére és olvasójára is vonatkozik. „Olvasgatom előadásomhoz, keresve a klasszikus magyar ízlés mibenlétét. Már meg is találtam egész határozottsággal. Némely »előzményekkel« el fogok evickélni egy pár hétig, s azalatt megpróbálom írásban kigombolyítani. Remélem, érted, hogy nem valami örökkévaló magyar ízlést keresek, hanem az Arany–Kemény–Gyulai–Salamon–stb. félét, melyhez Petőfi adta meg a spontán mintát, melyet azonban amazok, 48/49 ta-

¹⁷⁵ *A magyar irodalom fejlődéstörténete, HJIM I, 272.*

¹⁷⁶ *Uo.*, 278.

¹⁷⁷ *Uo.*, 283.

¹⁷⁸ *Uo.*, 81.

¹⁷⁹ *A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése, HJIM IV, 737.*

¹⁸⁰ Horváth János Keresztury Dezsőnek, 1929. okt. 18. OSzK Kt Keresztury-fond.

pasztalatai, reflexiók, s egyéb átszűrő közvetítések alapján alaposan rektifikáltak, megöregítettek, öntudatosítottak, stb.”¹⁸¹ Ez az az ízlés, amelyet Keresztury Dezsőnek írt levelében így határozott meg: „Én magam a nemzeti kl.[asszicizmus]-ba többfélét zsúfoltam bele; szembeállítottam az irodalmunkban korábban kísérletezett, *idegen* mintájú klasszicizmusokkal (franciás, antik, német-göröggel); szembeállítottam a nemzetinek a körén belül a Vörösmarty-féle romanticizmussal, de itt már a művészi kivitel tökélyére, egyensúlyozottságára célozva a klassz. fogalmában; végül értettem rajta a 18. sz. óta fejledező igazi nemzeti irodalom kiteljesedését, magyarság és művészség első tökéletes összeegyeztetését. Mindez, mint látja, pusztára a *mi* irodalmunkon belől való jelenségekhez kívánja viszonyítani, s azokhoz viszonyítva megnevezni a szóban forgót. Nincs is rá semmi szükség, hogy terminológiánkban idegen irodalomtörténetek szójárásaival törődjünk. Ám törje rajta a fejét az idegen, hogy hogyan lehet klasszicizmusnak nevezni olyasmit, ami viszont szelleme szerint oly sokban romantikus. De ha a Corneille–Racine-féle barokkot lehet fr.[ancia] klasszicizmusnak nevezni, akkor, stb.”¹⁸²

A „nemzeti klasszicizmus” Toldy Ferentől, Erdélyi Jánostól és Gyulai Páltól örökölt terminusa nem, csak párja, a „nemzetközi klasszicizmus” szerepel az *Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai* című tanulmányban.¹⁸³ hazai vonatkozásban a romantikát követő „realizmus” foglalja el helyét,¹⁸⁴ amely a *Forradalom után (Vörösmarty és a mai stílromantikusok)* „stílbeli realizmus” kategóriában folytatódik.¹⁸⁵ A terminus először az Ady-könyvben fordul elő („Nem tudják-e, hogy egy nemzeti klasszicizmus oly erő, melyet hatástalanná tenni többé sohasem lehet?”), a „magyar irodalmi klasszicizmus” és a „magyar klasszicizmus” szinonimájaként.¹⁸⁶ Az elkészült, de meg nem jelent *Két korszak határán* című kötet *Előszavában* ezekhez kapcsolódik a „klasszikus magyar irodalom”.¹⁸⁷ A szintén 1910 és 1913 közötti időszakból való *Ignotus, a magyarság és a népiességben* fontos azonosítás történik: „Aki klasszikus, az nemzeti is”.¹⁸⁸ A „nemzeti klasszicizmus” terminus nem szerepel az *Aranytól Advig* című összefoglalásban, ahol a „magyar klasszicizmus” és a „klasszikus nemzeti

¹⁸¹ Horváth János Szekfű Gyulának, 1928. aug. 27. EK G 628/2/163.

¹⁸² Horváth János Keresztury Dezsőnek, 1934. ápr. 16. Monostori Klára, *Horváth János és Keresztury Dezső levelezéséből*, Holmi 1999, 82–83. Lásd Imre László, „Nemzeti klasszicizmus” és egyensúlyteremtő műfaji tagozódás = Műfajok létformája XIX. századi epikánkban, Debrecen, 1996, 71–81; Imre László, *A nemzeti klasszicizmus koncepciója – egykor és ma*, It 2004, 75–81; Dávidházi Péter, *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Bp., Akadémiai, Universitas, 2004, 760–761.

¹⁸³ *HJIM* I, 46, 47, 53.

¹⁸⁴ *Uo.*, 47, 48, 49, 50, 53.

¹⁸⁵ *HJIKM* V, 369, 372.

¹⁸⁶ *Ady s a legjobb magyar líra*, *HJIKM* V, 268, 269, 271,

¹⁸⁷ *Uo.*, 233.

¹⁸⁸ *Uo.*, 391.

irodalom” felváltva található;¹⁸⁹ nem található a *Petőfi Sándor* című monográfiában sem. *A magyar irodalom fejlődéstörténetében* csak egyszer fordul elő, európai vonatkozásban („A franciák nemzeti klasszicizmusa ugyanis utánzás által korszakosan meghonosodott a nyugati nagy irodalmak legtöbbszörében”¹⁹⁰): a domináns megfelelő itt a „magyar klasszicizmus”; 1926 első félévére az egyetemi előadás azonban *Fejlődéstörténet. A nemzeti klasszicizmus korszakaként* volt meghirdetve. *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig* kötetében csak egyszer fordul elő („Alig is van a modern európai irodalmakban nemzeti klasszicizmus, mely a naiv népiéből oly sokat s oly mélyről merített volna, mint a miénk”¹⁹¹). Az 1927–1928-ban tartott *Gyulai Pál* című előadásban felváltva szerepel a „magyar klasszicizmus” és a „nemzeti klasszicizmus”.¹⁹² Az utóbbi, mint látjuk, más irodalmakról szólva is megtalálható a „klasszicizmus”-nak abban a jelentésében, amelyet Szauder József a Világirodalmi Lexikonban így határozott meg: „Olyan irodalom, amelyben egy nép, ill. nemzet saját eredetinek tartott lényegét a legerősebben és a legtisztábban fejez ki; ill. valamely nemzet művelődéstörténetének az a korszaka, amelyben »organikus fejlődésének« során csúcspontra jut.”¹⁹³

Az 1929 őszen kezdődő és három féléven át tartott egyetemi előadás még *A magyar klasszicizmus irodalmi ízlése* címmel szerepel a tanrendben, azonban *A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése* címmel jelent meg a *Tanulmányokban*; szövegében a „magyar klasszicizmus” váltakozik a „nemzeti klasszicizmus”-sal. Az 1930–1931. tanév második feléből való előadás címe már *A nemzeti klasszicizmus irodalomszemlélete*; benne már egyedül a „nemzeti klasszicizmus” szerepel. A terminológia egyértelműsítése azt jelenti, hogy ekkor olyan változás történt, ami a később megjelent művekben is megmutatkozott: ezekben a „magyar klasszicizmus” már nem fordul elő.

Ennek a terminusnak tehát két jelentéstörténeti periódusát lehet megkülönböztetni. Az első szellemét az Arany Jánosról és Gyulai Pálról mondtak határozzák meg: „Ott állanak ketten a fejlődés tetején, nemcsak mint író és kritikusa, hanem mint mindketten irodalmi elvű művelői is az irodalomtörténet tudományának”,¹⁹⁴ már nem „a magyar irodalmi realizmus”,¹⁹⁵ hanem a „magyar klasszicizmus” korában. A szakirodalom leginkább ezt szokta idézni, kevésbé véve figyelembe Németh G. Béla megállapítását: Horváth János „elvben ugyan nem tagadta – s erre nagyon ügyelnünk kell – hogy az Arany–Petőfi-féle klasszicitás után más módú irányzatok is eljuthatnak a

¹⁸⁹ *Uo.*, 409, 407.

¹⁹⁰ *HJIM* I, 357.

¹⁹¹ *HJIM* III, 13.

¹⁹² *HJKM* V, 16, 49, 100; 16, 80, 94.

¹⁹³ *Világirodalmi lexikon*, főszerk. Király István, fel. szerk. Szerdahelyi István, Bp., Akadémiai, 1979, VI, 340.

¹⁹⁴ *Magyar irodalomismeret*, Min 1922, 207; *A magyar irodalom fejlődéstörténete*, *HJIM* I, 83.

¹⁹⁵ *Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai*, *HJIM* I, 50.

klasszicitás, s ezen belül a nemzeti klasszicitás magaslatára. De az is igaz, hogy az Arany óta jelentkező irányzatok egyikében sem találta meg ennek valóra váltását.¹⁹⁶ Ezt a figyelmeztetést erősíti meg a Kereszturynak írt, 1934-beli idézett levél, amely szerint a nemzeti klasszicizmuson az idegen mintájú klasszicizmusokkal és a Vörösmarty-féle romantizmussal szembeállítva „a 18. sz. óta fejledező igazi nemzeti irodalom kiteljesedését, magyarság és művészség *első* [kiemelés tőlem, K. H. J.] tökéletes összeegyeztetését” szükséges érteni.

„A klasszicizmus ugyanis mint irodalmi ízlés, kihívhat ugyan maga ellen időleges visszahatást – mondja ki az *Aranytól Adyig* című összefoglalás –, de oly értelemben, mint egyéb korszerű ízlések-dívatok, soha többé a nemzeti műveltség táplálékai közül ki nem iktatható. Örök időkre szóló útravalója az a magyar műveltségnek, irodalmunk történetének pedig központja, sugárgyűjtője: minden korábbi ide fut össze, minden későbbi innen származik szét.”¹⁹⁷ A 2017-ben ünnepelt Arany Jánosról sokan idézték Szerb Antalt: „Minden szál hozzávetett és minden szál tőle vezet, a magyar szellemi életnek ő a sugárzási központja.”¹⁹⁸ Nem nehéz felfedezni a két idézet közötti összefüggést.

Horváth János az irodalom másféle meghatározását is elismerte. Ezt bizonyítja Barta János magántanári képesítése ügyében tett jellemzése, amelyben a jelölt munkásságát értékelte: „E tanulmányok az absztraktban otthonosan mozgó, világosan disztiníváló, magát fegyelmezett tömörséggel kifejezni tudó gondolkodóra vallanak, aki hisz az emberi alkotó erőben, s annak forrásait és alkotásait felfogni igyekszik, vagyis az ő meghatározása szerinti szellemtudományt óhajítja művelni. Azzal, hogy az »emberi lét teljességét« jelentő metafizikai egyetemességhez horgonyozza le, kétségkívül elvon ugyan valamit a szaktudomány önelvűségéből s elhalványítja némileg annak saját közösség-szervező életrendszerét, sőt talán az irodalom fogalmát is megszükiti, mert csak az ihletett műalkotásra szorítja: – gyakorlatba áttéve azonban s ott megfelelő anyagra alkalmazva, ez az irodalomszemlélet új, eredeti és mély megállapításokkal igazolja magát.”¹⁹⁹ Láttuk, hogy Horváth János irodalomfelfogásának egyik fő meghatározó elve a közösség-szervezés; jogosnak találta viszont azt a megközelítést, amely nem az író–mű–olvasó összefüggésében, hanem önmagában vizsgálja az alkotást.

Az 1935/36. tanév II. félévétől nyugdíjba vonulásáig, az 1947/48. tanév végéig adta elő a Pázmány Péter Tudományegyetemen a 16. század irodalomtörténetét, több megszakítással. A középkor irodalmáról tartott egyetemi órái alapján hallgatói közül

¹⁹⁶ Németh G. Béla, *A „nemzeti klasszicizmus” mestere – a „nemzeti klasszicizmus” tanítványa* (Horváth János és a XIX. század = *Küllő és kerék*, Bp., Magvető, 1981, 230.

¹⁹⁷ *Aranytól Adyig*, HJKM V, 428.

¹⁹⁸ Szerb Antal, *Magyar irodalomtörténet*, Cluj–Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Céh, 1934, II, 72–73.

¹⁹⁹ 1943. jan. 16. Az egyetemi előterjesztések szövegét Horváth János hagyatékából idézem.

többen katolikusnak gondolták, abból kiindulva, hogy a kolostori irodalomról ennyi beleéléssel csak katolikus tanár beszélhet. Meglepetéssel tapasztalták, hogy a 16. századi protestantizmusról szólva nem csökkent ez az empátia: a kiválasztott korszak és szöveg értelmezését nem határozta meg ilyen megfontolás. *A reformáció jegyében* című könyv első fejezete az örökölt és vállalt hagyomány hitbéli alapjait tisztázza, hogy jobban érthessük irodalmát, de ezt nem hirdette egyedüli igazságnak. Az Unitárius Élet című lapban erdélyi barátja, Gyallay Domokos fejezte ki örömét afölött, hogy ez a könyv „Tisztelettel vagy legalább tárgyilagossággal ismerteti, hogy a szentháromság híveinek sorából Európa-szerte miként válnak ki azok, akik a dogmákban nem tudnak megnyugodni s azok felülvizsgálására egyesületeket, tudományos társaságokat alakítanak.”²⁰⁰

*

1928-ban Gombocz Zoltán, aki Berlinben volt vendégtanár, Horváth Jánostól Farkas Gyula jellemzését kérte, hogy ő az ottani magyar tanszéket elnyerje. A javaslat szerint a jelölt „Szeretetre méltó, komoly és szerény egyénisége, társadalmi erényei, vállalkozó szelleme, szívós akarata, érett koncepciói” éppúgy biztosítékai annak „hogy mind a karban, mind hallgatói körében megszerezheti a sikeres tevékenységhez elengedhetetlen rokonszenveket”, mint az Eötvös Collegium-i korábbi és Gragger Róbert melletti berlini tapasztalatai, addigi tudományos munkássága, a magyar irodalom németeknek történő ismertetése és a német kiadó általi kiadványsorozata a határon túli magyar közösségek számára. Horváth János 1932-ben mint „a berlini egyetemi magyar irodalom tanárát” az Akadémia levelező tagjának ajánlotta az I. osztály B) alosztályába, azonban ehhez nem volt meg az elégséges támogatás.²⁰¹

Mint majd 1936-ban Keresztury Dezsőt, 1934-ben Farkas Gyulát kívánta hazahívni az egyre veszélyesebb úton járó Németországból. Ennek előfeltétele a bölcsészkar esztétika tanszék átalakítása lett volna, amellyel kapcsolatban Szekfű Gyulának két, 1934 elejéről való, Horváth Jánoshoz szóló levele maradt fenn. Az elsőben az ezt szorgalmazó javaslatról van szó: ezt „egyedül Neked szabad aláírnod. Akárhogyan válogassuk is az aláírókat, s akárhány nem EC-t vegyünk is az EC-k mellé, az akciónak mindenképp baráti jellege lenne, – kivéve, ha Cs. Elemér is aláírná. – Viszont az egyedül Tőled aláírt szövegnek hiteles objektivitása lesz, – ez több, mintha nem tudom még hányan írják alá. Légy szives tehát a beadványt elkészíteni”.²⁰² Jellemző, hogy az Eötvös Collegiumból jövő tanárok hogyan különböztették meg magukat a szintén volt kollégista Császár Elemértől, aki a másik irodalomtörténeti tanszéket vezette.

²⁰⁰ Gyallay Domokos, *Egy nagy tudós az unitáriusokról*, UnitÉ 1961. jún. 2.

²⁰¹ 1932. febr. 18. *Tagajánlások 1932-ben*, Bp., MTA, 1932, 7–10.

²⁰² Szekfű Gyula Horváth Jánosnak, [1934.] jan. 6.

A másik levél a Kornis Gyulával, az akkori dékánnal való találkozásról számolt be; ennek fő témája az elnevezés: „nem lehet esztétikát elhagyni, hisz ennek a tanszéknek felújításáról van szó. Ha egészen másról beszélünk, felsőbbség nyugodtan félreteszi. – Hóm.[an] is csak az esztétikai tanszékért igért meg Farkasnak”. Lehetne „esztétika és általános irodalomtudomány. – Irodalom-szociológia lehetetlenség, mindenki kommunistaságot fog benne látni és elítéli, – magyar anyagra korlátozás sem lehetséges, ezzel 1) szegénységi bizonyítványt állítasz ki F.ról, 2) világos lesz, h. meglévő 2 magy. irod. tanszék mellé egy harmadikat akarsz. Egyik pót-címet se fogadják el és az egész ügy elbukik ily formaságok miatt.”²⁰³

Farkas Gyula ekkori levele szerint „Beadványi terved közlekedését keltett kari körökben.”²⁰⁴ Február elején érdeklődött a beadvány elkészültéről, hiszen „életbevágó kérdéstről, gyökeres fordulatról van szó”.²⁰⁵ Horváth János válaszára a következőket írta: „Anélkül, hogy rémeket látnék, érzem, hogy oly »hatalmak« fognak össze ellenem, melyekkel nem tudok megbirkózni. Azért nagyon kérlek a Magad és magam megkímélése érdekében, ejtsd el indítványodat, mely az egyedül becsületes megoldás lett volna számomra és tanusíts az ügyben jóindulatú semlegességet.” Ha a tanszék nevében benne marad az esztétika, írta, a baloldali sajtó támadására számíthat; úgy érzi, hogy benne most „egy közveszélyes antiszemita náciit sejtene”. „Már pedig én mind jobban érzem, hogy nem harcra születtem, hanem munkára. Nehéz itt az életem, fojtó magányosságban, de vajjon nem illuzió-e, hogy otthon kevésbé volnék magányos?!”²⁰⁶

Farkas Gyula márciusi hazalátogatása után Horváth János 1934 áprilisában a következő mondattal kezdődő anyagot bocsátotta a kari ülés elé: „A bizottság javasolja az ez idő szerint szünetelő esztétikai tanszék visszaállítását s az általános irodalomtudomány tanszékévé való átszervezését az elszakított magyarság irodalma állandó ismertetésének kötelezettségével.”²⁰⁷ Kereszturynek ugyanazon a napon írta: „A bizottság egyhangulag Farkas mellé állott, remélem, a kari ülés is megszavazza, bár vannak »akadékok«.” A cím „megtette a hatást, ez ellen senki sem szólhat, senki sem meri mondani, hogy ma – éppen ma – erre ne volna szükség, s hogy F. Gy. erre ne volna alkalmas.”²⁰⁸ A javaslat így folytatódott: „Az irodalomtörténet problematikája, mint minden történeti tudományé, az utóbbi évtizedek során rendkívül meggazdagodott s a maga betetőzését és rendszerező elvét korántsem az esztétikában látja már; számol tárgyának – az irodalomnak – az esztétikain kívül (mely sem nem kizárólagos, sem

²⁰³ Szekfü Gyula Horváth Jánosnak, szerdán (1934. jan. 8.)

²⁰⁴ Farkas Gyula Horváth Jánosnak, 1934. jan. 8.

²⁰⁵ Farkas Gyula Horváth Jánosnak, 1934. febr. 3.

²⁰⁶ Farkas Gyula Horváth Jánosnak, 1934. febr. 16.

²⁰⁷ 1934. ápr. 16.

²⁰⁸ Horváth János Keresztury Dezsőnek, 1934. ápr. 16. Monostori Klára, *Horváth János és Keresztury Dezső levelezéséből*, Holmi 1991, 82.

nem mindig elsőrendű) sok más értékmozzanatával, s teljesebb és igazibb történetiségre való törekvésében, magát az esztétikai szempont érvényesülését is mint történeti, tehát változó, fejlődő jelenséget veszi vizsgálat alá. Az említett szaktudományok mai fejlettsége az esztétikát már sem kizárólagos, sem elsőrendű elméleti segítségül nem fogadhatja el, sokkal tágabb körű, gazdagabb szempontú bölcselőre van szüksége: s ezt virágoztatta fel egy-két évtized óta az »általános irodalomtudomány«-ban, mely egyszerű irodalomelméletnél – tudjuk – jóval többet jelent. [...] Ezért kívánjuk, hogy legyen karunkon tanszék, melynek a haza jelenlegi határain kívül élő magyarság irodalmával és irodalmi életével való tudományos foglalkozás állandó kötelességévé tétetik, beleértve természetesen az amerikai magyarságét is.”²⁰⁹

A terv nem sikerült.²¹⁰ Két nappal a kari ülés után, 1934. április 18-án a Képviselőházban Bajcsy-Zsilinszky Endre interpellációja Farkas Gyulának állásáról való lemondását kérte, mivel a berlini Magyar Intézet aszisztense, Otto-Albrecht Isbert 1931-ben egy könyvben és az Ungarische Jahrbücher akkori kötetében magyarellenes állításokat tett. Ez a támadás és a pesti egyetemre való meghívás esedékessége német–magyar diplomáciai és politikai következményekkel járt. Horváth János Kereszturynek írta: „Gyula: nagy probléma. Nekem is, bár azt hittem, hogy mindent láttam és mindent tudok (nem a tudományból, hanem a közönséges emberi életből): új tapasztalatok forrását nyitotta meg. Mi lesz a vége? – nem tudom. De azt érzem, hogy nálamnál sokkal *okosabb* emberek dolgoznak rajta, benne, ellenem.”²¹¹ Farkas Gyula végül is Berlinben maradt, s a bölcsészkar csak 1945 nyarán hozta létre az Általános irodalomtudomány, az Összehasonlító irodalomtörténet és a Magyar irodalomszociológia, különös tekintettel a legújabb (Arany János utáni) irodalomra tanszékeket.

A hagyatékban 1927-től fennmaradt számos tanári alap- és szakvizsgálat anyaga, a napra, a feltett kérdésekre és azok értékelésére vonatkozólag. Az elnök Gombocz Zoltán, Kornis Gyula, Melich János vagy Pintér Jenő volt.

Horváth János tanítványai közül alapvizsgát tett ebben az időszakban a magyar–német szakos Skala (Sándor) István (1927; kérdései: „Hrots.[uitha] dr. – 10 szót.[agos sor] (Sz. László) – Sylvester – Akad. új kiadv. – Virágének – Rimay B. kiadása – 16. sz. dr. hitv. [...] – Nyéki Vörös M. – 17. sz. kath. ének – Irod. élet Czw. előtt”) és Krompecher (Korompay) Bertalan (1928; „Irod. nyelv. kezdetei – Olasz ered. széphist. – Bornemisza – Irod. tört. ízlés kezdetei – Ráday-könyvtár – Kármán J.”). A magyar–latin szakos Waldapfel Imre (1929; „Nyelvemlék előkerülése a 18. sz.

²⁰⁹ 1934. ápr. 16.

²¹⁰ Összefoglalását lásd Futaky István, *Farkas Gyula és műve emlékezések és dokumentumok tükrében = A hazatérő Farkas Gyula*, szerk. Futaky István, Kesztyűs Tibor, Bp., Universitas, 2003, 17–19. Dokumentumai: *Uo.*, 94–103.

²¹¹ Horváth János Keresztury Dezsőnek, 1934. máj. 23. Monostori Klára, *Horváth János és Keresztury Dezső levelezéséből*, Holmi 1999, 83.

végéből – 14/15. sz. szójegyzékek – XVII. sz. dr. – Kármán Jf.”); a magyar–német–francia szakos Bóka László (1930; „Debr. kód. – Kód. irod. rendszerezése – Debr. disp. – Geleji Katona és az irod. nyelv – Czw. – Tört. érdekl. a 18. sz. végén”); a magyar–francia szakos Makay Gusztáv (1930; „Döbr. kód. – psalteriumok; ambrosianus himnusz-ford. – a BB-irodalom – Dr. irod. a 17. sz. ban – Kara Musztafa-töredék – Apáczai Cs. J. – Orczy L. – Horányi, Wallaszky”); a magyar–német szakos Képes Géza (1930; „Margitszig. kódexek – Sándor k. – Erazmisták – Bornemisza P. – Zr. próz. munk. – M. Athénás, Wallaszky – 18. sz. kv. táruk – Gvadányi”) és Lotz János (1933; „Versalak a k. korban – XVII. sz. emlékek kiadásai – Bornemisza – Kath. egyh. költ. XVII. sz. – F[aludi] F[erenc] prózáiró”); a magyar–francia szakos Sziklay László (1931; „beg. kódexek; psalteriumok – Volter és Griseldis – G[esta] R[omanorum]ból vett széphist. – Kara Musztafa – Orczy L.”), Rónay György (1933; „Kód. ir. fellendülése okai – A 16. sz. énekes epika könyvforrásai – Sambucus – K.[éz]i.[ratos] é. kvek 17–18. sz. – Kuruc költ. kútfői – Bod P. – Páros r. 12-s a 18. sz. végi műfajokban”), Jékely Zoltán (1933; „Első f. iratok és jelentőségük – Fr. hatások a XIX ½-ben – Hum. ford.-ok – Debr. disp. – Rimay János – Könyvtárak tanulsága, 17. sz.”), Martinkó András (1934; „ÓMS – Brodarics – 16. sz. m. ny. tört. írás – Tótfalusi Kis M. – Bod P. – Bessenyei röpiratai”) és Ortutay Gyula (1934; „a HB – A Toldi-monda állítól. franc. eredetű elemei – Elb. próza a 17. sz. ban – Bél M. – Bod P. – Bessenyei filoz. munk.”); a görög–latin szakos Balázs János (1937; „CsVM – Jósika – Petőfi elb. – Herczeg”) és Harmatta János (1937; „Berzsenyi élete, művei – Vörösmarty; drámái – Arany epikája – Herczeg”).

Martinkó András ezt írja visszaemlékezésében: „kezdettől fogva tanárom volt az egyetemen, s legemlékezetesebb gesztusa számomra máig az, hogy a vizsgákon (tehát a második és negyedik év végén) messze elkerülte saját előadásainak anyagát, mintha bántotta volna saját szavainak, gondolatainak visszakerődzését hallani. Inkább olyan kérdéseket tett fel, amelyekre a tényszerű felelet a »nagy Pintérben« vagy valamelyik kollegájának előadásában, könyvében volt – s ezt kellett a vizsgázónak önállóan feldolgoznia, és az elolvasott szépirodalomról önálló véleményt mondania. Erre nagyon kényes volt: hogy egy irodalmi műről ne kivonatokat, hanem olvasmányélménye alapján beszéljen a hallgató! Bár irodalomtörténésznek is a legnagyobb volt, az irodalmat legelső sorban mégis olvasmányként fogta fel. Elképesztő agyafúrtsággal fogta rajta hallgatóját a fülletésen, ha az erősködött, hogy olvasta a kértetett művet. A legegyszerűbb csapda az volt: hol van a szóban forgó könyv a könyvtárban [...], milyen a formátuma, kötése, a kötés színe stb. Az idegen véleményeket magabiztosan betáplált delikvens elkerülhetetlenül lebukott.”²¹²

Szakvizsgát tett nála Keresztury Dezső (1927) után Bán Imre (1928; „Ráday Ged. – Páros r.[ímű] 12-s – Kölcsey F. – Fr. hatások XIX. sz. – Csiky – Új romant. dr. –

²¹² Martinkó András, *i. m.*, 93.

GyP polémiái – Riedl”), Skala (Sándor) István (1929; „M. romant. tört. előzményei – Vajda P. – A reformkor f. iratai – Almanach líra – Klassz. törekvések az 50-es években”), Krompecher (Korompay) Bertalan (1930; „Német–m. írók az 1820-as években – Hormayr – F. iratok XIX 1/2; és elvi jelentőségük – P. Horváth Lázár – Vajda P. s a külföldi hatások a romantikában – Kemény Zs. irodalomvezérsége 49 után”), Képes Géza (1932; „Az Aurora története, jelentősége – A m. romantika irodalma, jelleme – A 40-es évek drámaírói – Színi és drámai hatás vitája – Petőfi és Tompa viszonya, hatott-e rá P.? – Vargha Gy.”). Makay Gusztáv (1932; „Pest közp. jelentősége, változásai a 19. sz. folyamán – Kuthy L.; novella kezdete 48-ig – Vajda J. és követői”), Sziklay László (1933; „F. iratok 48-ig, a nemz. kl. f. iratai – A m. romanticizmus irodalma – Eötvös és a fr. hatás – Népkölt. gyűjtemények – Czakó Zs. – Szász K. – Amburus Z.”) Waldapfel Imre (1931; „Az iskolára osztás bírálata – Deákosok és magyarosok rokonsága – A m. romantic. irodalma – 48/49 irod. következményei”).

Fischel (Fejtő) Ferenc 1931-ben adta be *Baudelaire és a magyar líra* című szakdolgozatát. Horváth János egyik első fennmaradt értékelése a következő: „Egyelőre: Szilágyi Géza, Ady, Babits, Tóth Árpád feldolgozása lenne. A »modern« költészet igen alapos, kritikai ismerete jó benyomást tesz. Erős fogékonyság az ízlésváltozatok jellemző jegyei iránt. Eredményei általában meggyőzők, bár sokszor inkább csak a lírai típus azonosságát sikerül kimutatnia, mintsem közvetlen B.-től függését. – Némi túlzással egyébként helyes megfigyelések rovására, itt-ott találkozunk e különben mértéktartó dolgozatban is (pl. hogy Ady decadentiája csak »maszk«; a valóság az, hogy eleinte valóban lehetett az; végig azonban s minden esetben nem!). Dicséretes.”²¹³

Fennmaradtak 1933 után javasolt disszertáció-témái; ezekből néhányat közlünk:
Az irodalom gazdasági (anyagi) feltétele a 18/19. század határán

Ignotus

Kiadási elvek Kazinczy korában (Mennyiben respektálták a szöveget?)

Kazinczy eltérő nyilatkozatai ugyanazon dolgokról (A levélíró alkalmazkodása)

A magyar humanizmus lengyel gyökerei

A református énekeskönyv fejlődéstörténete

A magyar irodalomtörténeti pozitívizmus negatívumai (Mi bizonyult üres hipotézisnek, vagy hamis megállapításnak)

Társadalmi érdeklődés a Nyugatban

Vallási, felekezeti elfogultság a kritikában

A Hét és az irodalmi hagyomány

A magyar szabadvers (Kassák, Karinthy, Füst Milán, stb.)

A Nyugat politikai értelme

A Nyugat ízléstörténeti jelentősége

²¹³ Horváth János *szakdolgozat-bírálatai, II*, közreadja Buda Attila, Iism 2002/3–4, 132.

A Nyugat nemzedékváltozásai
A Nyugat kritikája (elvi állásfoglalásai)
Szövegtszetelet mértéke XVI. századi kiadványokban (pl. nyelvjárási sajátosságok, vers,
stb.)
„Szentség” a profán irodalomban
Az ördögben való hit a reformációban (Bornemisza, stb.)
Egy falu olvasmányai
Városi réteg olvasmányai.

*

1934 júliusában Hóman Bálint hat évre az Irodalmi és Művészeti Tanács alelnökévé nevezte ki Horváth Jánost,²¹⁴ akinek a munkásság megnyitásokor történő felszólalása szerint a felsőoktatás érdekeinek megvitatására és nyilvántartására létrejött I. szakosztály legfontosabb feladatának tekinti „a tudósképzés és tanárképzés elválhatatlanul egymásra tárt kérdésének” lehető legszerencsésebb elrendezését. A csak tanácskozó és tanácsadó jellegű megbeszéléseknek elsősorban a bölcsészkarral, azon belül is különösen a szellemtudományok körével kell foglalkoznia. A szakosztály megalakulásakor elhangzott beszéd egyik fő problémája az volt, hogy „ha a középiskolák megnyugtató módon elintéznék a magyar nyelvi és irodalmi – nem oktatást, hanem nevelést, mi szükség volna a tanári alapvizsgán is vizsgát kívánni belőle.” (Ez már 1921-ben megoldandó feladatként szerepelt *A középiskolai tanárképzés új rendje* című írásában.) Rendkívül fontos „a tiszta és helyes magyar beszéd és stílus” követelménye (ez volt alapja a bölcsészkaron rendezett jó magyar ejtési versenyeknek), valamint (tudjuk, az Eötvös Collegium-i tapasztalatok továbbadásaként) a „szakbeli specializálódás” ellensúlyozása, „a szak-vakság” elhárítása vagy gyógyítása.

1936 elején Hóman hat évre az Országos Felsőoktatási Tanács nyelvi és irodalmi szakosztályának elnökévé nevezte ki Horváth Jánost,²¹⁵ aki a vallás és közoktatásügyi minisztertől kapott megbízatásainak 1938 tavaszán fellépett betegségéig tett eleget.

1936-ban megjelent a Hankiss János és Molnos–Müller Lipót szerkesztette *Anthologie de la poésie hongroise*, amelynek elkészítését már 1927-ben kezdeményezte az Akadémia,²¹⁶ szövegeit Horváth János választotta ki.²¹⁷ 1937 júniusában Joseph C. W. Horne, a British Museum könyvtárosa köszönte meg francia nyelven a Keresztury Dezső közvetítésével kapott versek listáját tervezett antológiájához,²¹⁸

²¹⁴ Hóman Bálint Horváth Jánosnak, 1934. júl. 19.

²¹⁵ Hóman Bálint Horváth Jánosnak, 1936. jan. 11.

²¹⁶ Balogh Jenő Horváth Jánosnak, 1927. nov. 16.

²¹⁷ Balogh Jenő Horváth Jánosnak, 1930. nov. 5.; Hankiss János Horváth Jánosnak, 1930. nov. 17. és 1930. nov. 27.; Horváth János Hankiss Jánosnak, 1930. nov. 28.; Hankiss János Horváth Jánosnak, 1931. márc. 2.; Horváth János Hankiss Jánosnak, 1931. márc. 29.

²¹⁸ Joseph C. W. Horne Horváth Jánosnak, 1937. jún. 9.

Illyés Gyula pedig 1939 februárjában írt hálás levelet a szintén Keresztury által küldött könyvjegyzékért: „A munkába hamarosan belekezek. Engedje meg Tanár Ur, hogy mihelyt tervem némileg kialakul, felkeressem s megkérdézzem véleményét, tanácsát kérjem” (*A francia irodalom kincsháza* című kötetéről van szó).²¹⁹

*

1923 nyarán Horváth János találkozott feleségének Amerikából hazatért két hűgával. „Igen jól éreztük magunkat (Graz mellett, Eggenbergben, egy hegyoldali penzióban, erdők között). Sógornőimnek sikerült egy megfelelő kisebb (70 holdas) birtokot megvenniök. Neve Reintal (Graztól délkeletre, *gyalog* egy óra járásnyira). Ezentul Reintalban vakációzgatok majd, mert az egész család odaköltözik jövő tavasszal, Amerikából. Régi kastély, szép kis erdők, legelésre invitáló virágos, buja-zöld rétek, jó szántóföld, szép park, Graz közelsége: ott aztán majd lehet nyugodtan pipálni.”²²⁰ Feleségével és leányával 1925 és 1937 között nyaranta egy–másfél hónapot tölthetett náluk, kisebb megszakításokkal, a margittai közös út (általában két hét) előtt, vagy – ritkábban – azután.

Az egyik nagy különbség a két, immár mindkét irányban külföldi utazás között az volt, hogy szülőhelyére könyvet, jegyzetet nem vihetett, „ott legfeljebb csak gondolkodni lehet, ami pedig tudvalevőleg nem sokat ér”.²²¹ Reinthali napjai viszont reggeli sétával és munkával kezdődtek: így Pais Dezső Anonymus-fordításának tanulmányozásával (1926), a Riedl-émlékbeszéd elkészítésével (1927) vagy középkor-könyvének írásával (1930). Ebéd után rövid pihenés, majd 5 óra tájban Fest Sándorral séta következett egy kiskocsmába; vacsora után pedig apósával való beszélgetés: latin versek idézése Horatiustól, Vergiliustól. Olykor magyar nótákat játszott hegedűn, egyik sógornője zongorakíséretével. Szívesen ment le a városba, a Herrengasse, a Hauptplatz vagy a Schlossberg érintésével. Magyar vendégeket is fogadott: Thienemann Tivadar, Szekfű Gyula, Solymosi Sándor, Keresztury Dezső, Kerecsényi Dezső látogatták meg. 1937-ben néhány napos kirándulást tett Bécsbe: megmutatta a várost leányának.

Az idegen világ atmoszféráját így határozta meg: „A stájer tájnak csak holdvilágnál van valamelyes *hangulata*; nappal nagyon is zöld ahhoz, s zöltségénél fogva sokkal határozottabb látomány és sokkal vitálisabb jelenség, semhogy hangulata lehetne. Most már, hogy a nyárvéggel valami fátyolszerűség kerül a levegőbe, nappal is közelebb jár ahhoz, amivel ilyen időtájban az egész Magyarország el van öntve: a határozatlanság (fátyolozottság) és eloszlás szuggesztíójával. Ez a táj csak jódlízásra való; itt sem Petőfi, sem Arany, sem Tompa nem »merenghetett« volna. Mért isznak itt olyan sokat, hogy legalább fiziológiai feltételeit megszerezhessek annak a lírai állapotnak

²¹⁹ Illyés Gyula Horváth Jánosnak, 1939. febr. 17.

²²⁰ Horváth János Szekfű Gyulának, 1923. aug. 26. EK G 628/2/139.

²²¹ Horváth János Szekfű Gyulának, 1927. júl. 8. EK G 628/2/158.

(t. i. a látás elpókhálózása által), amit a magyar tájak és levegő tárgyilag nyújtanak a józan látásnak is.”²²²

1934 tavaszán a veszprémi Káptalantól vásárolt telket Káptalanfüreden (amelyet akkor még Szentmihályfürdőnek neveztek) Lukács Károly, a Siófoki Halászat akkori igazgatója, a klasszika-filológus Kerényi Károly apósa közvetítésével; ő lett az egyik telekszomszéd is.

Első benyomásait levelei őrizték meg: „A mult kedden és szombaton Carolus Piscator Carpenterius [azaz Lukács Károly] barátunkkal együtt napoltam a Balatonalmádi mellett fekvő »Káptalan-telep«-en; ott vettem egy telket (tölgyfaerdőben, gyönyörű kilátással a Balatonra), igen jó szomszédságban: Carolus telke mellett. Szombaton a leánya is ott volt, meg Szabadiból Nikita [azaz Szabó Miklós] feleségétül. Én is egész családommal.”²²³ Keresztury Dezsőnek így írta alá levelét: „Horváth János balatoni, szalavármegyei telektulajdonos! (Almádi és Alsóörs közt, tölgyerdős domboldalban).”²²⁴ Leendő nyári otthonát a következőképpen mutatta be: „Szalavármegye, a balatonkáptalani tölgyes, melyben pünkösd hétfőjén mintegy 5 óra hosszat pipáltam, térképeztem, le-leülvén s nézvén »tekintőmről« a mesés, a tündéri, a képtelen Balatont. Maga a valótlanág, az »ámulás« (Csokonai), a »csalátás« (Berzsenyi). Ha eljövök onnan, ki is józanodom, s nem hiszek benne. De megint csak visszakívánkozom.” Ugyanez a levél arról is számot ad, hogy a hazai, margittai emlékek és az „érmelléki szív” a „dallamos, régi, bájos” Szigligetre is csábítaná: egy kis szőlőstelek idézte volna fel az otthont.²²⁵ Ebből a vágyból csak a káptalani kertbe ültetett két margittai szőlőtő valósult meg, s az emlékező nem a hazai szüretet, hanem Arany János Margitszigetét idézhette fel: „A tölgyek alatt / Szeretek pihenni”.

A vörösköből épített házat a Műegyetemen városépítést tanító Krompecher (1941-től Korompay) György, Horváth János majdani vejének, Korompay Bertalanak bátyja tervezte, olasz példák alapján, pergolával, kőoszlopokon nyugvó gerendákkal, amelyekre szőlő futott volna fel. Az első nyaralás 1936 végén volt Lukács Károlylyal, az első látogatóval, s utána jöttek a többi vendégek, a barátok, a kollegák: közöttük Szabó Miklós, aki az Eötvös Collegiumot és Bartoniek Paula, aki a Veres Pálné Gimnáziumot igazgatta, Szekfű Gyula, Nagy J. Béla és Pais Dezső, Alszeghy Zsolt és Brisits Frigyes, Fest Sándor, Koltay-Kasztner Jenő, Angyal Dávid és mások. Horváth János 1942 augusztusában látogatta meg Balatonfüreden Angyal Dávidot, aki a káptalanfüredi viszontlátogatás után ezt írta naplójába: „Felesége meglepett, egy nagy lány anyja, s még mindig szép asszony. Amellett higgadt, okos, kedves, boldogság

²²² Horváth János Szekfű Gyulának, 1928. aug. 27. EK G 628/2/163.

²²³ Horváth János Szekfű Gyulának, 1934. ápr. 6. EK G 628/2/173.

²²⁴ Horváth János Keresztury Dezsőnek, 1934. ápr. 16. Monostori Klára, *Horváth János és Keresztury Dezső levelezéséből*, Holmi 1991, 83.

²²⁵ Horváth János Keresztury Dezsőnek, 1934. máj. 23. *Uo.*, 84.

ilyen asszonnal élni. A leányuk is megnyerő jelenség. Bizonyára jó tanár, beszéde után ítélve.”²²⁶

3. Betegség, háború és újrakezdés

1938. április 25-én Horváth János hirtelen rosszul lett: erős kar- és mellfájása jelentkezett, és orvosa, Pfann József mentővel bevitte a Herzog Ferenc vezette belgyógyászati klinikára. Anginás roham állt fenn és a pipázás következményeként fellépő tüdő-tályog: ennek kellett kitisztulnia, ami igen lassú folyamat volt. 40 fokosra szökött fel a láza, szervezete egyre gyengült és nem volt remény a gyógyulásra. Hatvanadik születésnapján, június 24-én történt a fordulat. Szinte teljesen élettelenül feküdt, s egyszer csak felült és megszólalt: adjatok enni. A nővér-apácák szaladtak ennivalóért. Valóságos csoda történt: ettől kezdve kezdett el erősödni, majd fölállni és lassan jární. Majdnem három hónapig volt a kórházban; felesége is állandóan ott lehetett.

Közben május elején történt a költözködés a Szapáry utca 17-ből a Bocskay úti lakásba (címe akkor még Lenke út 69.): ennek fő intézője leánya volt. Az orvos azt javasolta, hogy Horváth János ne vállaljon semmi megterhelést (a dékánosság éppen soron lett volna), valamint ne menjen sok ember közé. Káptalanfüreden lábadozott szeptember 5. és október 3. között.

Tanítványa, Raffaelli Rafaela irgalmasrendi nővér így emlékezett vissza: „tavasszal lesz húsz esztendeje, hogy Professzor Úr meggyógyult súlyos betegségéből. (Sose felejttem el azt a percet, amikor megtudtam, hogy az orvosok lemondtak róla.)”²²⁷ Az első tudósítás Szekfű Gyulának szólt: „KB! Mikor születésnapomra írtad jókívánságaidat, még el sem olvashattam leveledet, akkortájt lévén legöntudatlanabb állapotban. Most már – itthon! – elolvashattam, de amint látod, alig tudom megírni köszönetemet. Nem mintha nehezemre esnék az írás, hanem mert szinte egészen elfelejtettem írni (mint különben jární is). [...] A tanév elején még nem kezdhetem meg előadásaimat. Herzog teljes félévi pihenést ajánlott, de azt hiszem – remélemque, hogy kevesebb is elég lesz. Sok tervnek azonban örökre vége. Most már csak a régiből fogok éldegélni az egyetemen, amíg lehet.”²²⁸

Egyik, meg nem valósult szándékáról ő maga szólt: „Régóta terveztem, hogy *A magyar irodalmi műveltség kezdetei* meg *A magyar irodalmi műveltség megosztása* című két könyvemet *A középkori magyar irodalom története* címen egyetlen mű szer-

²²⁶ Papp István, *Angyal Dávid 1942-es naplója*, Száz 2000, 1438.

²²⁷ Raffaelli Rafaela Horváth Jánosnak, 1957. dec. 27.

²²⁸ Horváth János Szekfű Gyulának, 1938. aug. 5. EK G 628/2/179.

ves egységébe olvasztom össze, mely az elsőnek vallásosan középkori, a másikkal humanista jellegű irodalmi anyagát immár nem egymástól elkülönítve fogná vizsgálat alá, hanem sarjadásuk, megvalósulásuk, párhuzamos vagy váltakozó jelentkezésük és kölcsönhatásaik történeti rendjét követné nyomon, az élet valósága szerint.²²⁹ A reformáció utáni korszakok feldolgozása is e tervek között szerepelt, valamint 1936 tavaszán tett megjegyzése, amely szerint nagy kedve volna előadni Mikszáthról, akit igen eredeti írónak tartott.²³⁰

Pais Dezső levele Szabó Miklósnak adott hírt: „Horváth János szombaton lesz két hete hogy itthon van. Erősen szedi össze magát minden tekintetben. Többnyire ülve olvasgat. Már jóval könnyebben mozog is. Nemcsak arcban de testben is jobb állapotot mutat. Eszik is alapos étvággal. Nagyon kedves volt, hogy a telefont velem szentelte fel, sőt tegnap telefonon köszöntött is.”²³¹ Pintér Jenőhöz augusztus végén érkezett a beszámoló: „Most már a szobában támogatás nélkül is merek vagy 10–15 lépést kockáztatni. A lépcsőjárást is próbálom: 5 fok már meg se kottyán!”²³² „Tegnap már kint voltam Julcsival a Lenke [ma Kosztolányi] téren, ott süttettem magam a nappal”²³³ – szöveg a Szabó Miklósnak küldött híradás.

Keményfy (Hartmann) Jánosnak Horváth János már Káptalanfüredről írt szeptember közepén: „Itt eddig 2 nap kivételével gyönyörű szép idő járt. Ennek köszönhetően, hogy a lábom elég sokat erősödött: elég sokat tötyögök odakint, de a lépcső még most is erőtlen. – Ha lehet, a hónap végéig itt maradunk. Ez attól függ, hogy [...] lesz-e háború, vagy nem. Ha ugyan is végkép megzavarodik a világ sorja, akkor hazamegyünk, mert rossz időben otthon kell ülni.” A Felvidék visszaszerzéséért a németek 1938 nyarának végén a katonai támadás lehetőségét ajánlották, amelyet a magyar vezetés elutasított.²³⁴ „Előre látható volt, hogy a pimasz csehek ellenünk is mozgósítani fognak, még ha mi a kis ujjunkat sem mozdítjuk is. – Nagyon megszoktuk már, hogy minden háborús veszélyt elsimítottak az utóbbi években; s ezért szinte lehetetlennek tartjuk, hogy háború lehessen körülöttünk. Én nem is hittem még azt sem, hogy ennyire elmérgesedhessen a cseh–német helyzet, amennyire most látjuk.”²³⁵ Az életbe való visszatérés öröme egyre inkább befolyásolta a háborús veszély fokozatos növekedése.

„Én magam okt. végéig kértem szabadságot: majd megvállik, elég lesz-e addig” – írta Kereszturynek.²³⁶ Szeptember végén két levelet küldött Keményfy Jánosnak: az

²²⁹ Horváth János, *Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus, HJIM I*, 910.

²³⁰ Korompay Bertalan, *Horváth János közelében*, 24. (Kézirat.)

²³¹ Pais Dezső Szabó Miklósnak, 1938. aug. 10. Szabó Miklós Archivum.

²³² Horváth János Pintér Jenőnek 1938. aug. 24. OSzK Kt Levelestár.

²³³ Horváth János Szabó Miklósnak, 1938. aug. 29.

²³⁴ Romsics Ignác, *Magyarország története a XX. században*, Bp., Osiris Kiadó, 2004, 245.

²³⁵ Horváth János Keményfy Jánosnak, 1938. szept. 18.

²³⁶ Horváth János Keresztury Dezsőnek, 1938. szept. 23. OSzK Kt Keresztury-fond.

elsőben a politikai mérlegelést folytatta. „A cseh ügyben ne igyunk előre a medve bőrére. Lehet ebből még hosszú história. Attól félek, hogy mi velünk senki se törődik. Angliának is csak arra van szüksége, hogy Németországgal békekészen éljen. Ugy ránk fütyölhet! [...] Bár erősebbek volnánk, s ne kellene mások jóakarátában is biza-kodnunk. Látjuk, mit érnek az efféle jóakaratok.”²³⁷ A második levélben saját magáról tudósított: „Most már elég nagyokat járok: elúta-záskor le fogok tudni menni az állomáshoz a magam lábán. Ez pedig már elég szép dolog.”²³⁸ Kodálynak válaszolva azonban így látta a gyógyulás tapasztalatait: „ne hidd, hogy az ilyen nagy betegség regenerál. Megette a ... azt a regenerálást. Na de azért a másét elolvasom, legfeljebb magam nem írok már újat. – A világ sorja megint nem jól megyen. »Mindez világnak esze veszett«”²³⁹.

Szekfünek 1938 októberében a következőképpen válaszolt: „Köszönettel vettem, még Káptalanfürdőn, szept. 28-i leveledet és Szent Istványodat. Hogy először ez utóbbiról szóljak, ezt már csak itt, Pesten olvashattam el, multa discens ex eo, és újból végigélve történetünk főbb kanyarait egészen a mai pizok sagittariusokig [nyilaso-kig]. [...] A *Mi a magyar?* hirdetésében elég volt egyszer elhítenni a világgal, hogy komolyabb munkára még egyáltalán vállakozom; már az ezutáni hirdetések-ből hagyják-tok ki a nevemet. Én legfeljebb egy »Mi a magyar *most*«? c. könyvben fejthetném ki nézeteimet, Berzsenyi Dániel értelmében.”²⁴⁰

Ez, a fentieket is összegezve, később meg is történt. *A magyarokhoz* című versben „egy vészkiáltásként ható intonálás meg az egyetemes végzetet rezignáltan hangoztató záradék közt fejt ki nyugtalanító gondolatát a költő. Látva dicső múlt után az elfajult, az Istentől is ostorozott jelent, riadtan figyelmezteti a magyart, ki nem is sejtí vesztét.”²⁴¹ Berzsenyi Horatiushoz való vonzódása is aktuálissá vált: „Ha idekint bús tele-lésre dől a világ, s meglep az elmúlás méla hangulata: oda szálljanak át ábrándjaink; ha a cifrálkodó, háborús, lármás, vérengző világ elkedvetlenített, keressünk enyhelyet ennek igénytelenségében, elrejtett völgyében, »elzárt helyén«, magányosságában; ha álmkép után futva megcsalódtunk, ennek révében kössük le örökre hajónkat.”²⁴²

Pais Dezső visszaemlékezésében írta: „1938 ősze óta két egymás mellett álló ház-ban lakunk. Azóta hetenként – legalább egyszer, vasárnap déltájban – egy óra hosszat jelentkezem Horváth úrnál. Ez az óra mindig az értelem és kedély ünnepe számomra,

²³⁷ Horváth János Keményfy Jánosnak, 1938. szept. 23.

²³⁸ Horváth János Keményfy Jánosnak, 1938. szept. 27.

²³⁹ Horváth János Kodály Zoltánnak, 1938. szept. 29. Kodály Archívum. „Látom úristen, hogy esze veszett / mind egész világnak”: Bornemisza Péter: *Isten városáról, az memyország-ról való ének*.

²⁴⁰ Horváth János Szekfü Gyulának, 1938. okt. EK G 628/2.

²⁴¹ Horváth János, *Berzsenyi és íróbarátai*, HJIM III, 407.

²⁴² *Uo.*, 374.

mint ahogy a vele való együttléteim évtizedek óta az értelem és kedély ünnepei, üdülései.²⁴³

Ennek az évnek végén Horváth János Szekfünek ismét Bornemisza Pétert idézve összegezett. „Örömmel hallom, hogy javulsz, erősödöl, sőt hogy a jövő félévben már elő is adsz. E szerint hát, ha Isten engedi, a jövő évben mindaketten visszatérhetünk a magunk munkájához. Csak úgy ne járjunk, hogy a testünk bírná, de lelkileg erőtlene-dünk el a körülöttünk folyó dolgok láttára. Mert »mind ez világnak esze veszett«; a magyarnak pedig leginkább. Mikor Imrédy jött, fellélegzettem; most már Szálasi közönséges vetélytársát látom benne. Így a külső veszedelmekkel sem tudunk megbirkózni. A legegyszerűbb emberek is világosan látják a bajokat: fent – politikai hülyék. Ha jobbat tudsz, mondjál jobbat. *Ezeknél* mindenestre jobbakat kívánhatunk egymásnak az új esztendőre!”²⁴⁴

Szász Károlynak két levelet írt 1939 februárjában: „Máskülönben most már tűrhető állapotban vagyok, s ha Isten is úgy akarja, akkor 2 hét múlva megint munkába állhatok az egyetemen.”²⁴⁵ „Egészségem, igaz, hogy helyreállt, de azért csak nem vagyok –, s nem is leszek többé soha a régi! Sajnos, ezt be kell látnom. Majd megvállik, tudok-e még valamit.”²⁴⁶ Szekfünek áprilisban már az egyetemi munkáról számolt be: „Én is kb. annyit mozgok naponként, dolgozni azonban jóformán semmit sem dolgozom. Elkészülök az óráimra (régi anyagot újra öntök, ad notam: »régi magyar talajon új magyar élet«²⁴⁷), újságot olvasok, folyóiratokat, s némely új könyveket.”²⁴⁸ Levelei – barátaival folytatott beszélgetéseihez hasonlóan – tele vannak a politikai jelenre való utalásokkal.

Egyik előadását három féléven át a középkor, majd az 1940–41. tanév II. félévétől a 16. század irodalmáról, az 1943–44. tanév II. félévétől a magyar versről tartotta, másik előadásában a 19. század első harmadának költészetéről, 1942 őszétől pedig a *Katonától Sziglietiig* terjedő drámatörténetről beszélt. Magyar irodalomtörténeti prozemináriumokat Keresztury Dezső, az 1941–42. I. félévéig Fábian István, az 1943–44. tanév I. félévéig Kerecsényi Dezső – aki 1942-ben az Akadémia levelező tagja lett –, az 1941–42. II. félévétől Varjas Béla, 1943 őszétől pedig Barta János tartott, aki a háború alatt és közvetlenül utána *Berzsenyi költői fejlődése* címmel tartott előadást.

Varjas Rudolf Béla 1933-ban *Erdély s a magyar romantika* című szakdolgozatát fejezte be, amelyet Horváth János a következőképpen dicsért meg: „Magasan fölötte

²⁴³ Pais Dezső, *i. m.*, 28; Iism 2002/3–4, 78.

²⁴⁴ Horváth János Szekfü Gyulának, 1938. dec. 30. EK G 628/2/180.

²⁴⁵ Horváth János legifj. Szász Károlynak, 1939. febr. 15. OSzK Kt Levelestár.

²⁴⁶ Horváth János legifj. Szász Károlynak, 1939. febr. 17. OSzK Kt Levelestár.

²⁴⁷ Imrédy Béla 1939 elején indította útjára a Magyar Élet Mozgalmat, amelynek jelvénye a csodaszarvas, emblémája a halálfej, jelszava az „ősi magyar földön új magyar élet” volt.

²⁴⁸ Horváth János Szekfü Gyulának, 1939. ápr. 5. EK G 628/2/182.

áll az átlagos színvonalnak. A részletekben lehetnek rajta igazítani valók, de conceptiója helyes, tanulságos és messzebb világító. Igen figyelemre méltó helyesbítés és kiegészítés Farkas Gyula »Magyar romantiká«-jához. Gondolkodó ember műve. Örömmel fogadom. Kitűnő.²⁴⁹

Barta János kutatásait is örömmel fogadta: „Kedves Kolléga Úr! Nagy meglepetés volt számomra Az ismeretlen Madách, mert nem tudtam, hogy már sajtó alá adta. Bármily áldozatba került, jól tette, hogy nem várt vele tovább. Remélem, érdeme szerint méltatni fogják, bár mi nálunk nehezen szokás bevenni, sőt csak eltűrni is, új szempontot és felfogást.”²⁵⁰ A negyvenes évek elején ő ajánlotta föl, hogy Barta János pályázzon egyetemi magántanárságra, aki erre így emlékezett vissza: „Mintha látnám Szekfű Gyulát, az akkori dékánt, aki próbaelőadásom után nyilvánosan néhány dicsérő szót szólt rólam. Évekig tartó kudarcélmény oldódott föl ebben a jelenetben.”²⁵¹

A képesítés tárgyában írt jellemzés így mutatta be a jelöltet: „A magyar irodalomtudomány művelői közt bölcséleti szelleme és beavatottsága biztosít neki külön helyet és egyéni szint.” Madách-elemzéseinek középpontjában ez az üzenet áll: „a földi létben nincsen bizonyosság, nincs végleges metafizikai tudás, de vállalnunk kell minden bizonytalanságával ezt a létet, mint nemesebb lelki igényeinknek már e földön megvalósítását célzó szüntelen küzdelem.”²⁵² Barta János, Horváth János többi meghívott munkatársával együtt részese lehetett annak a komoly változásnak, amely a Pázmány Péter Tudományegyetemen az 1920-as évektől kezdve történt, és amelyet így idézett fel: „Magunk elé kell képzelnünk az akkori bölcsészkar legnagyobb tantermét, amelyben alig-alig maradt üres hely, ha ő tartott órát – és könnyen rekonstruálhatjuk azt a nagy és termékeny kirajzást, amely innen kerek negyedszázadon át tartott. Innen indultak el az ő igazi tanítványai, hogy az irodalomoktatást megújítsák és tartalmassá tegyék, harcolva maradi szakfelügyelőkkel, igazgatókkal, főigazgatókkal, avatag nézetekkel.”²⁵³

Horváth János – Rónay György szavával – „soha nem kereste a tetszetőséget, látványosát, sikert vagy bravúrt, hanem mindig a munkát, munkában is a nehezét, – s ezt kívánta a tanítványaitól is.” Mindig tiltakozott az önmagáért való teória ellen: „Mit ér a legszebb elmélet, legsúfoltabb tudás is, ha önmagában tetszeleg s céljának nem a történelmi valóság hiteles fölidézését és értelmezését vallja?”²⁵⁴ Az Eötvös-kollégista Péch Zoltánnak 1930-ban ezt a tanácsot adta: a tudományos munka kezdetén „Csak

²⁴⁹ Horváth János *szakdolgozat-bírálatai*, közreadja Buda Attila, Iism 2001/1–2, 97.

²⁵⁰ 1931. márc. 28.

²⁵¹ Barta Jánossal beszélget Julow Viktor = Barta János, *Évfordulók*, Bp., Akadémiai, 1981, 413.

²⁵² 1943. jan. 16.

²⁵³ Barta János, *Horváth Jánosról – a Fejlődéstörténet kiadása elé* = Horváth János, *A magyar irodalom fejlődéstörténete*, Bp., Akadémiai, 1976, 12.

²⁵⁴ Rónay György, *Horváth János*, Vig 1948, 631; Iism 2002/3–4, 57.

neki kell vágni, akár itt, akár ott! Nem kell sokat tanakodni, kételkedni, elmélkedni! [...] Túl-tudatosság (céltudatosság) éppúgy hiba, mintha csak a sorsra, véletlenre bíz-
zuk magunkat.”²⁵⁵ „Neki kell hát látni – írja majd Kereszturynak is –, mint a selyem-
gubó legöngyölítésének. Végül is megtalálja az ember az *elejét*, s akkor aztán lefut
egyvégtében. Van-e arra teoria, hogy hogyan kell megtalálni a gubón a szál végét
(elejét)? Míg valaki ezen töprenkedik, a paraszt, a diák-fickó el kezd babrálni rajta és
megtalálja az elejét. Tapasztalatból tudom.”²⁵⁶

A háború alatt a Magyar Nyelvben megjelent a *Gyöngyösi és Arany sormetszete* (1941); az egyetem közölte *A jó magyar ejtés aktái között Horváth János észrevételeit* (1941); a Magyar Szemle Társaság újból kiadta a *Magyar versek könyvét*, amely már kiegészült Babits, Juhász Gyula, Kosztolányi és József Attila költészetével (1942); a Magyar Könyvszemlében pedig a „*Próféták által szólt rígen...*” című tanulmány je-
lent meg (1943). Ez utóbbiról írta Zsigmond Ferenc: „Hányan elolvasták Sylvester
mondatát (»...későn vevők eszünkbe...«), de csak Neked sikerült átélned azt a lelki
folyamatot, mely ezt a mondatot leírta Sylvesterrel... [...] Külön csoda az, hogy a
nemzetélet és nemzethalál borotva-élén hintázó mostani szörnyű időkben is képes
vagy ilyen ihletes, elmélyedő munkára! (Bizonyára menekülsz a *jelen* elől.)”²⁵⁷ Ko-
dály viszont Sylvester felfogása iránt érdeklődött: „A jeles férfiút igen becsülöm.
Vajjon hogy ő az *ab* barátot ellenzi mit jelent? hogy ő úgy mondta a barát? inkább
vélem, hogy ő sohasem hagyta el a *z*-t és *az* barátot mondott mindig. Örvidenek
ezirányú nyilatkozatodnak, hisz most olvastad, és nálam bővebben. Az ő stilszt. fejte-
getéseit nem volna érdemes kiadni?”²⁵⁸ Részletes választ kapott: „Sylvester, [...] leg-
alább is Grammaticája írása idején bizonyára az-nak ejtette a névelőt a tudott esetek-
ben. Kitetszik ez már csak a cikkemben idézett szavaiból is, melyek szerint az »*ab*
barát«, stb. ejtés orvoslást igénylő tévelygése a vulgus imperitumnak. Azt mondja, az
ab nem jelent semmit, mire jó tehát? Másfelől minden nyelvben van valami eltérés (az
írástól) a kiejtésben, a helyesírás azonban mindegyikben határozott (»certa«); ha tehát
vannak is, akik *ab* barát-ot, stb. mondanak, az articulus mindenkor *z*-vel írandó, hogy
ortografiánk állandó legyen. Ez hát a fő: megszabályozása, állandósítása az
ortografiának. Pedáns észszerűség mely az irodalmi nyelvet logikusságával akarja
megkülönböztetni a tanulatlanok ingatag (szabályt nem tudó) köznyelvétől.”²⁵⁹
Ugyanerről a Sylvester-tanulmányról Ravasz László, dunamelléki református püspök

²⁵⁵ Csűrös Miklós, *Horváth János levele Péch Zoltánnak*, 1930. jún. 10. Iism 2002/3–4. 47.

²⁵⁶ Horváth János Keresztury Dezsőnek, 1934. máj. 23. Monostori Klára, *Horváth János és Keresztury Dezső levelezéséből*, Holmi 1999, 83.

²⁵⁷ Zsigmond Ferenc Horváth Jánosnak, 1943. okt. 19.

²⁵⁸ Kodály Zoltán Horváth Jánosnak, 1943. okt. 25. Legány Dezső, *i. m.*, 166.

²⁵⁹ Horváth János Kodály Zoltánnak, 1943. okt. 27. Kodály Archívum.

így vélekedett: „amihez hozzányulsz, egyszerre átvilágosodik, étellel telik meg s mire észrevevénők, tanításaid belső meggyőződésekékké váltak”.²⁶⁰

A *Magyar versek* könyvének második kiadása a háború közepén sokkal nagyobb jelentőségű volt, mint azelőtt: az antológia kincsei történelmi viszontagságok között születtek, és nagy energiákat hordoznak a mindenkori jelen számára. Benne található a „Próféták által szolt rígen néked az isten” is, az a vers, amelynek elemzését megküldte barátainak a szerkesztő. Igaza lehetett Zsigmond Ferencnek: az ezzel való foglalkozás menekülés is volt a jelen elől. A Kodálllyal való levélváltás a szakmai hűségnek a körülményeken felülemelkedő megnyilatkozása; a Ravasz László által hangsúlyozott tanítás és belső meggyőződés pedig az előzőkkel együtt azt jelentheti, hogy a múlt tanulmányozása a titkait megfejteni akaró számára egyszersmind lelki megerősítés is. Hiszen Sylvester versében „Az magyar népnek” szól Isten az 1541-ben, történelmi dátumban megjelent Bibliában:

Itt ez írásban szól mostann es néked ez által, [...]
Itt vagyon az rejtek kincs, itt vagyon az kifolyó víz,
Itt vagyon az tudomány, mely örök íletet ad.

A Magyar Könyvszemle szerkesztője ekkor Trócsányi Zoltán volt. Horváth János az ő tudományos munkásságát úgy jellemezte magántanári képesítésére való javaslatában, hogy őt „Nem is lehet [...] valamely szaktudomány szokványos határai közé beszorítani”,²⁶¹ ugyanőt rendkívüli tanári címre terjesztette elő.²⁶² Ebben az is szerepelt, hogy Császár Elemér halála után az 1940–1941. tanév első felében „őt bízhattuk meg egy magyar irodalomtörténeti tanszéknek helyettes tanári minőségben való ellátásával.” Magántanárságra javasolta ebben az időszakban még Máté Károlyt,²⁶³ Brisits Frigyeset,²⁶⁴ Gábriel Asztrikot,²⁶⁵ Kozocsa Sándort²⁶⁶ és Bisztray Gyulát.²⁶⁷

1940. október 8-án terjesztette a Kari Tanács elé a kiküldött bizottság egyhangú javaslatát az elhunyt Császár Elemér tanszékének betöltésére. Ahhoz, hogy fiatalabb kollégát keressenek, át kellett tekinteni a szóba jöhető szakemberek egészét a „fokozatos kirekesztés” módszerével. Az idősebbek (Viszota Gyula, Papp Ferenc, Pap Károly, Vargha Damján, Kristóf György, Voinovich Géza, Szinnyei Ferenc, Kéky Lajos, Gulyás Pál, Pintér Jenő, Zsigmond Ferenc) „csupán életkoruk miatt kerülnének hátrányba”. A rokonszakok egyetemi tanszékén dolgozók (Thienemann Tivadar, Pukánszky

²⁶⁰ Ravasz László Horváth Jánosnak, 1943. nov. 8.

²⁶¹ 1939. jan. 25.

²⁶² 1941. ápr. 21.

²⁶³ 1940. szept. 18.

²⁶⁴ 1941. jan. 21.

²⁶⁵ 1941. márc. 10.

²⁶⁶ 1943. jan. 7.

²⁶⁷ 1943. febr. 8.

Béla, Koszó János, Eckhardt Sándor, Hankiss János, Zolnai Béla, Koltay-Kastner Jenő, Huszti József, Fest Sándor, Mészöly Gedeon, Pais Dezső) szintén nem kerülhettek szóba, mert nem lett volna méltányos második tanszékhez juttatni őket mások rovására.

„Elkerülhetetlenül szükséges végre – folytatódott a javaslat –, hogy tanszéke legyen a hazai deákság történetének; s kívánatos, hogy a Zolnai Bélától oly szerencsésen művelt nyelvésztétika, ha másként nem, esztétikai tanszékünk átalakításával jusson önálló képviselőhöz.” A fiatalabbak „(elsősorban Kerecsényi Dezső, utána több más) kétségkívül el fognak jutni egy-egy őket előbb-utóbb megillető egyetemi tanszékre”, előttük azonban most még mások járnak. A Rédey Tivadar, Gulyás József, Gálos Rezső, Trócsányi Zoltán, Galamb Sándor, Vajthó László, Brisits Frigyes, György Lajos, Farkas Gyula és Sík Sándor javaslatát más indokok akadályozzák, vagy munkájukra másutt vár feladat. A dicséretes és kizárások nagy sorozata után Alszegehy Zolt az egyetlen alkalmas jelölt; az ő teljesítményének méltatása után az a javaslat, hogy a megürült magyar irodalmi tanszékét nem pályázat meghirdetésével, hanem meghívás útján szükséges betölteni. Ez a javaslat így is valósult meg.

Az alap- és szakvizsgálatokon Horváth János kérdezett (elnök Kornis Gyula, Melich János, Zsirai Miklós, illetve Németh Gyula volt). A tanítványok közül alapisvizsgálatot tett ebben az időszakban a történelem–latin szakos Pach Zsigmond Pál (1939; „Kisf. S. – Kölcsey – Madách – Herczeg regényei”), a magyar–francia szakos Margócsy József (1939; „Kgsbg Tör. – Érdy-K. – Debr. disp. – Liszti László – Mikes – Bessenyei”), a magyar–latin szakos Gerézy János Rabán (1939; „Nádor Kód. – Sylvester – Gyöngyösi – Követői – A honfogl. tárgyú költészet kezdetei – I. t. írók”), a magyar–francia szakos Nemes Nagy Ágnes (1941; „Anonymus – Remete Sz. Antal élete az Érdy-k. ben – Melius – Rimai János – A névtelen Com. Trag. – Amade – Fazekas M.”); a magyar–német szakos Király István (1941; „Szabács viadala – Sztárai Mihály – Kat. énekgyűjtemények – Apáczai – Verseghy”), a magyar–olasz szakos Erdélyi Zsuzsanna (1941; „Jókai-Kód. – Vil. versek k.kor végén – Balassi Menyhárt – Zrínyi próz. munk. – Kuruckori költ. – Olasz hatások; Faludi – Dorottya”), a magyar–német szakos Pogány Péter (1942; „Sándor-Kód. – Tinódi – Apáczai – A Hármas Ist. – Bod P. – Bessenyei”) a francia–román szakos Köpeczi Béla (1942; „Kisf. S. – Eötvös – Madách – Herczeg”), a magyar–olasz szakos vitéz Klaniczay Tibor (1943; „Boldog Mór – Túlvil. látomások – Debr. disp. – Listius – Apor Péter – Faludi. Rendkívül tájékozott, olvasott!”).

Szakvizsgálatot tett Margócsy József (1941; „Kisf. S. (Himfy Szerelmei) – Horvát István – Zirc emlékezete; Ar. Székely Sándor – Teleki László – Kemény Zs. tanulmányai – Gárdonyi – Szakfolyóirataink”), Nemes Nagy Ágnes (1943; „Versforma és költői nyelv 19. sz. elején – Kaz. versei – Bajza pörei – Vörösm. drámái Cs. és T. ig – Erdélyi J. szerepe a népies mozg. ban – Tolnai L. – Komjáthy Jenő”); Király Ist-

ván (1943; „Kis János – Mednyánszky – Gaal Jf. – Petőfi kritikuskai – Arany tanulmányai – Újromant. dr.”).

A szakdolgozati bírálatok közül kiemeljük a Szinkovich Mária-Lujza *Herczeg társadalmi regényei és drámái* (1941) című munkájához írottat: „Jó lett volna némely elvi kérdéseket is tisztázni, s a dolgozat folyamán is ahhoz képest foglalni állást. Ilyen kérdések pl. 1). magának H-nek is »társad. probléma« volt-e mindaz, amiben mi azt keresünk? 2). amit egyéni életsorsban mutat be, általánosíthatjuk-e azt mi társadalmi jelenséggé? 3). amit stilizáltak látunk műveiben, azt ő maga nem csupán költői célzattól és szükségéből stilizálta-e? 4). ha azonos problémákat művei során többféleképp old meg, ez az ő gyakorlati állásfoglalásának jelenti-e változását, vagy csak a költői alakítás variálását jelenti-e?”²⁶⁸

Nemes Nagy Ágnes *Babits Mihály költői nyelve első korszakában* címmel írt szakdolgozatot (1943), amelyet Horváth János így értékelt: „Határozottan van érzéke efféle vizsgálódásokhoz. Olykor rejtettebb, finom stíl-hatásokat is észrevesz, kifejezésében pedig jól tudja követni a gondolat árnyalatait. Kitűnő.”²⁶⁹ Nemes Nagy Ágnes a következőképpen jellemezte professzorát: „Őt hallgattam négy éven át, és nagyon szerettem. Hát ki ne szerette volna Horváth Jánost? Nem volt közvetlen tanár, nehogy azt képzeljük. Nem abban volt az ő vonzóereje, hogy a diákokkal vegyült volna, vagy behívta volna őket magához, amit más tanár meg-megtett. Hanem az intenzív jóindulatában. Nála nem lehetett megbukni. Ha csak egy mód volt rá, akkor úgyszólván jelest adott, mert nem érdekelte őt az, hogy a diákokat abajgassa. Másodszor, az intenzív figyelmében. Tudományos munkája mellett igenis időt szakított magának arra, hogy figyelje a növendékeit, hogy foglalkozzék velük. Horváth Jánosnak én személy szerint is sokat köszönhetek, figyelemmel kísérte későbbi publikációimat, egy ösztöndíj alkalmával kitűnő véleményt adott rólam [...]. Szóval Horváth Jánost szerettem, tanultam tőle, az emberi magatartásából is, mert az is kitűnő volt azokban a nehéz években.”²⁷⁰

*

Amikor a Magyar Szemle Farkas Gyulának *Az asszimiláció kora a magyar irodalomban 1867–1914* című könyvét vitatta 1939 elején, Horváth János nem tett eleget Szekfű Gyula felkérésének, aki néhány „törzsökös” magyar hozzászóló véleményét kérte. Fő indokát Eckhardt Sándornak írt hosszú levelében fejtette ki: „Köszönöm a szíves felszólítást. De: azok közül, akiket Szekfű felsorol, egyedül Bethlen István illetékes arra, hogy ahhoz a kérdéshez hozzászóljon. Az u. i., bárhogy csűrjük-csavarjuk, végeredményben gyakorlati politikai kérdés és minden hozzászólás politikai érdekeket

²⁶⁸ Horváth János *szakdolgozat-bírálati*, VI, közreadja Nagy Mária, Iism 2003/4, 138.

²⁶⁹ Horváth János *szakdolgozat-bírálati*, közreadja Buda Attila, Iism 2001/1–2, 97.

²⁷⁰ Nemes Nagy Ágnes, *Látkép, gesztenyefával = Látkép, gesztenyefával*, Bp., Magvető, 1987, 39–40; Iism 2002/3–4, 109.

érint, esetleg sért. Ki magyar, ki nem? – ez aktuális politikai kérdés; annyira az, hogy a reá adandó felelet időnként, s mindenkori érdekeink szerint, más és más lehet. Ez elég cinikus felfogása ugyan a dolognak, de úgy van. Ma a magyar állampolgárok közül magyar mindenki, aki nem akar német járomba kerülni. Mennyi külpolitikai vonatkozása van ennek: nyilvánvaló. Ki se lehetne nyomatni, amit erről írnék, mert a M. Szemlét akkor rögtön becsuknák legalább egy félévre. – Azt se lehetne megírni, hogy én azokat a disszimilánsokat, akik eddig különleges magyar pozíciókat foglaltak el, mert bízunk bennök, most pedig egyszerre a homlokukra csapnak, s azt mondják: »hopp! hiszen én német vagyok«, s aztán aszerint viselkednek is: – mondom, az ilyeneket én közönséges csalóknak tartom, akik még becsületes apáikat is valami messzeteintő alatomosság színében tüntetik fel utólag, kegyeletlenül. – Azt sem írhatnám meg, hogy »hol fel a kerék, hol alá«: fordul a szerencse, a nagy német egység kerülhet oly katasztrófális helyzetbe, hogy úgy összeesik, mint a Türi frakkja, s akkor aztán mi lesz a disszimilánsokból? Szimulánsok lesznek-e, mint eddig voltak? Azt hiszik, hogy akkor is tarthatnak Gaubált²⁷¹ Basch²⁷² szónoklatával? – Hát azt megírhatom-e, hogy itt nekünk így is, úgy is rossz helyzetünk van és lesz, mindaddig, míg – különös isteni kegyelemből valami csoda nem történik? Mert isteni csodák szoktak történni velünk, s én hajlandó vagyok pozitíve számítani továbbiakra is, hálával a jó Isten iránt, aki sok gyalázatos tulajdonságunk ellenére némi kis jobb ösztöneink jutalmául még eddig nem hagyott elveszni bennünket. Lásd: Gömbös Gyula meghalt vezéri becsvágyaival együtt; Imrédire lesujtott a nemesis, annyira, hogy ha én velem történnék ilyesmi, lelkemben végképp elborulva föld alá bújnék. – Hát azt írhatom-e, hogy a »törzsökös« nevet is kár volt felvenni, mert alig van itt ember, aki törzsökösségét igazolni tudja; másfelől pedig volt annyi belátásuk nekik is, hogy a nem-törzsökösöket is befogadták maguk közé. – Hát, hogy ezt is el ne felejtsem, a »deutsche Treue«-ról²⁷³ megírhatom-e, amit gondolok?

»Leó fráter, íjad!«²⁷⁴ – de én nem írom, nem írhatom mindezeket, mert a gyakorlati politikába írással sohasem szóltam bele, – ez pedig tisztára politikum. – De nem írhatok azért sem, mert az én szavamra úgy sem adna senki semmit sem, mert legszűkebb baráti és tanítványi körömön kívül a kutya se tudja, hogy a világon vagyok.

Babits írhat, mert ismerik, ámbár úgyis csak tudott idealista dolgokat írhat. Németh Lászlónak tisztelet, becsület, de én pl. nem kérdezném meg az ő véleményét. Ravasz beszélhet, mert ő sok mindenhez hozzá szokott szólni. Igazán illetékes azonban, ismétlem, csak Bethlen István: az ő szavát mindenki meghallja, s még ellenfele is kénytelen fontolóra venni.

---

²⁷¹ Körzeti bált.

²⁷² Basch Ferenc Antal, a magyarországi Volksbund vezetője.

²⁷³ Marschmusik.

²⁷⁴ Szent Ferenc-legenda.

Szekfű pedig engem ne húzgáljon be máskor ilyen híres és előkelő emberek társágába. Te, mint szerkesztő, töröld cikkeiből az efféle túlbecsülő sorokat és ítéleteket.

Még egyet: ami jót és nem keserűt írhatnék, az meg annyira személyes ízű, hogy ellenkeznék minden eddigi szokásommal azt világ elé vinni. Volt tanárain, legjobb barátaim, tanítványaim, életemet megmentett orvosaim közt annyi a nem vérbeli magyar, hogy én ezektől, mint »törzsökös«, elkülönülni restellenék. Megmondom azt is, hogy bármennyire elintézendő feladatnak tartom azt, amit Farkas elintézett, én magam pl. Herczeg Ferencről, mint svábról, nem volnék hajlandó írni, hanem csak mint magyar íróról.²⁷⁵

Szekfűnek nem sokkal később ezt írta: „Ezen kívül pedig politizálok, akivel csak lehet, s bár oly pesszimista, mint te, nem vagyok, rút szidalmakkal kelek és fekszem, s a nagy helyzet minden billegését méricskélem. Konstatálom egyúttal az enyémhez hasonló népi hangulat határozott terjedését. Pl. moziban, mikor korunk nagyjainak képeit vetítik, a »legnagyobbat« lepisszegik, fujozzák. NB. nem én járok moziba!

Ami a levéltári urakra vonatkozó megjegyzéseidet illeti, ajánlom, hogy ne akarj »racionális vonalakat húzni« ott, ahol ráció nincs. Szabály, törvényszerűség, logika sohasem volt sem a történelemben, sem annak az egyéni koponyákra való időszerű hatásában. Ha lett volna, akkor nem volna történelem. Akkor a volgamelléki lovasból te is dedukálhatnád az egész magyar históriát. Egyetlen fix és megbízható igazodási pont e világon az »aggok öröme«, – amit te nem látszol eléggé méltányolni.²⁷⁶

Ez az „igazodási pont” feltehetőleg Gyulai Pál *Vigasztaló* című versében található:

Maradj, ami vagy, csak annak,
Öreg úrnak, tisztos aggnak,
És emelje lelkedet
Az őszinte tisztelet.

Hadd lyányodnak, hagyd fiadnak
Az ifjúság örömét,
Örömid neked is vannak,
Csak kezed ne dúlja szét:
Természet s művészet bája
Lelked gyönyör közt himbálja,
S kit szeretsz, a hú család
Gond mellett sok élvezet ad.

²⁷⁵ Horváth János Eckhardt Sándornak, 1939. márc. 5. A Szekfű Gyulához írt levelek között, EK G 628/2/181. Schweitzer Gábor, „...én ezektől mint »törzsökös« elkülönülni restellenék”. *Horváth János levele Eckhardt Sándornak 1939-ben*, Vil 1997, 50–51.

²⁷⁶ Horváth János Szekfű Gyulának, 1939. ápr. 5. EK G 628/2/182.

A háború alatt Keményfy Jánosnak írta a legtöbb levelet. Az elsőt még a Lengyelország elleni német támadás előtt: „Tegnap, vasárnap reggel óta ma, hétfő délig nem láttam újságot, nem beszéltem hírhozó emberrel, nem hallottam (nem is hallhattam) rádiót. De az este is oly szép holdvilág volt, most is olyan csend van és békeség az egész táj fölött, hogy el nem tudok képzelni háborút, gyilkolást, rablást, kataklizmát. Nem is jószolgatok. Úgyse tudok megakadályozni semmit. Ha lesz, lesz, – addig legalább nem ugrálok. Néhány ember csinálja a világhistóriát, a többivel csak csináltatja. Isten úgy akarta, hogy én e többihez tartozzam, tehát ott vagyok. Aki még folyvást kérdezi, vajon az egyén teremti-e a kort, vagy a kor(szellem) az embert: az a mi időnkben eléggé megtanulhatta, hogy az egyén a mozgató erő. Ezt vallottam s vallom a tudományban is. Viszont igaz, hogy nem »történet« az, ami egyéniből nem válik közössé, s közösségből ismét egyénivé. S ez jól van így, mert ha baj van a történetben, akkor bátran szidhatjuk az egyént. Ezt meg is engedem magamnak. [...] Az orosz–német paktum nem lepett meg. Megtalálta zsák a foltját. Már Bethlen megmondta, hogy bolsevizmus mindakettő, s ő annak sem nemzeti, sem nemzetközi változatából nem kér. Azonban, ha Erdélyből remélhetünk valamit, azt csak most remélhetjük már, az antikomintern egyezmény nyilvánvaló elenyészésével. [...] Kedves János, ne félj semmitől! Hadd forogjon keserű levében! »Cultivons notre jardin«! [...] De ha Erdélyről lesz szó, akkor szedjük elő mi is összvesz mennyköveinket!”²⁷⁷

A II. világháború fenyegetését már 1920-ban megjósolta apósának: „Sajnos, úgy áll a dolog – idéztük –, hogy ezen minden valószínűség szerint csak egy újabb, óriási felfordulás segíthet.”²⁷⁸ 19 évvel később, csaknem pontosan azon a napon, ez teljesült. Így fogadta: „»Mi hátra volt még, elkövetkezett, E földi létben gyászunk betölt« – mondhatnám, de nem mondom, Vajda Jánossal, mert még nincs vége. »Mais attendons la fin«²⁷⁹ – mondják a másik oldalról talán még most is. Tény az, hogy nem tudunk semmit, csak azt, ami már megtörtént. Azt sem egészen! – Berzsenyivel foglalkozom: az éppen aktuális olvasmány. Nem aktuális, de megnyugtató, bölcs, ember-szerető, ráérő, nem ideges modorú Eötvös József: most olvastam újra elbeszéléseit. Ajánlom figyelmedbe. Felér egy idegcsillapító injekcióval.”²⁸⁰ A Szász Károlynak írt 1939. szeptember végi levél így zárult: „kívánom, hogy munkakedved és egészséged megmaradjon, ebben az egyre nyomorultabbnak ígérkező, »cudar« világban is.”²⁸¹

Szabó Miklósnak Bajza *Sohajtás* című versét idézte: „»Multadban nincs öröm, jövődben nincs remény«: dúdolom magamban és kételkedve nézek kelet és nyugat felé.

²⁷⁷ Horváth János Keményfy Jánosnak, 1939. aug. 28.

²⁷⁸ Horváth János levele id. Fest Sándornak, 1920. aug. 30.

²⁷⁹ Vajda János: *Harminc év után*; La Fontaine: *Le Chêne et le Roseau*.

²⁸⁰ Horváth János Keményfy Jánosnak, 1939. szept. 20.

²⁸¹ Horváth János Szász Károlynak, 1939. szept. 25. OSzK Kt Levelestár.

Szeretném, ha a közeljövő megcáfolna”,²⁸² Angyal Dávidnak pedig, a bécsi döntés előtt, Deák Ferencet és Keményt: „Deák jóslata az erőviszonyok és az akkor még csak félt lehetőség alapos mérlegelésén alapszik. Én nemzeti politikánknak ezt a veszedelmét rég számon tartom. Először Kemény Zsigmond nyitotta fel rá a szememet, de végérvényesen. A mohácsi csata mai évfordulóján ugyan mintha örvedetesebb hírekre készülődhetnénk. Vajon mit hoz a mai bécsi tanácskozás? S ha jót hoz, bízhatunk-e annak nyugodt birtoklásában, s nem kell-e azért egy még nagyobb jót feláldoznunk? Adja Isten, hogy bizvást örülhessünk, s ezt az örömlenket ne kelljen valaha megbánunk.”²⁸³

Keményfy Jánosnak szülővárosa magyarrá válásáról írt: „Persze, nagy az öröm minálunk is. Juliskával alig bírok, az már menne Margittára. De hát most, azt hiszem, vagy egy hónapig, civil oda nem mehet. Nem baj, elég a tudat, hogy felszabadultak. El se tudjuk képzelni, mi volt ott, mikor meghallották a döntés hírért a rádióban. Örömmel vegyük hát mi is, amit nyertünk, s hagyjuk máskorra a tanulságok levonását és valódi helyzetünk meghatározását. Most pedig vigyázzunk, hogy jól megfogjuk és soha többé ki ne eresszük a kezünkéből, ami a miénk.”²⁸⁴ Angyal Dáviddal is megosztotta véleményét: „A döntés megtörtént. Ugyanolyan érzelmekkel és gondolatokkal fogadom, mint mélyen tisztelt kolléga úr. Sok mindent lehetne erről mondani. De örülünk annak, aminek örülhetünk.”²⁸⁵ Első őszi egyetemi előadásában a visszaszerzett terület magyar irodalomtörténeti kincseit sorolta fel.²⁸⁶

Egy évvel később az öröm már ürömbé fordult: a keleti fronton Magyarország is részt vett a háborúban. „Horthy István halála súlyos csapás nemzeti szempontból. Sohsem tudja az ember, mikor miféle újabb szerencsétlenség leskelődik reánk. De legalább ilyen alkalmakkor szállna magába minden magyar ember!”²⁸⁷ Az évközbéli események megítéléséről nem, csak a nyári időszakokból maradt fenn levél. Újabb egy év múlva már a harcok kimenetele is szóba került. „Háborús várakozásaidhoz nem igen merek hozzászólni – szölt a Keményfy Jánosnak küldött válasz. – De azt hiszem, hogy ha Szicília után az olasz szárazföldre átmennek, akkor nem sok idő múlva módjukban lesz megjelenni a Balkánon is, vagy – anélkül, hogy megjelennének, hisz részben ott vannak régóta – ott felfordulást idézni elő, aminek a hullámai aztán hamarosan elérhetik a mi határainkat. Reánk nézve ennél rosszabb lehetőség csak az lenne, ha az oroszoknak sikerülne visszanyomniok a német vonalat annyira, hogy az orosz ellen kellene határainkra felvonulnunk.”²⁸⁸

²⁸² Horváth János Szabó Miklósnak, 1940. aug. 20. Szabó Miklós Archívum Ms 641/260.

²⁸³ Horváth János Angyal Dávidnak, 1940. aug. 29. MTA KIK Kt Ms 808. 80.

²⁸⁴ Horváth János Keményfy Jánosnak, 1940. szept. 2.

²⁸⁵ Horváth János Angyal Dávidnak, 1940. szept. 3. MTA KIK Kt Ms 808. 81.

²⁸⁶ [*Észak-Erdély és a magyar irodalom*], *HJIKM* V, 563–566.

²⁸⁷ Horváth János Angyal Dávidnak, 1942. aug. 24. MTA KIK Kt Ms 808. 86.

²⁸⁸ Horváth János Keményfy Jánosnak, 1943. júl. 23.

Zsidó származású tanítványai sorsát figyelemmel kísérte. Keményfy Jánosnak (tőle tudott Szerb Antal és Halász Gábor bevonulásáról) 1943 augusztusában írta: „Sajnálatosabb a Rubinyi [Mózes] fiának távolléte. Nem tudom, mi van Waldapfel Jóskával.”²⁸⁹ Őtőle a következő nyáron kapott levelet Várpalotáról, a 101/96. munkásszázadból, az ELLENŐRIZVE pecséttel: „Csak most jutok hozzá, hogy sorsomról értesítsem. Két hónapja ismét szolgálok, előbb Jászberény mellett, két hete itt. Az ott-honi és közös gondokon kívül nincs okom panaszra. [...] Imre öcsém is bevonult, Óbudán van.”²⁹⁰ Erre a híradásra a következő választ küldte, „Nagyságos Dr Waldapfel József tanár úrnak” címmel: „Kedves Kolléga úr! Örülök, hogy hírt adott magáról, s hogy helyzetét kielégítőnek írja.”²⁹¹ Waldapfel József legszemélyesebb emlékeit idézte föl 1961-ben a farkasréti ravatal előtt: „Az egyetem falain kívül sokat beszéltek arról, hogyan sikerült Horváth Jánosnak nemegyszer ellensúlyozni nagy tekintélye, egyre növekvő számban az egyetemre került tanítványai révén a legsötétebb erők törekvéseit. Magam néhányadmagammal, akiknek akkor megvetésben és üldözésben volt részünk, magunkon tapasztalhattuk növekvő, szinte tüntető érdeklődését és megbecsülését. A munkatáborokba mindvégig el-eljutott a tábori cenzúrán át Horváth János egy-egy levelezőlapja teljes neve és rangja, címe feltüntetésével.”²⁹²

Korompay Bertalan 1943. január végén tért haza a doni katonai áttörés után, ahol finn tolmácsként szolgált. 1943. október 31-én volt esküvője Horváth Juliánnával, de 1944 márciusában ismét be kellett vonulnia: határvadász lett Kárpátalján, miközben felesége első gyermeküket várta. Az 1944. évi eseményeket Horváth János egyetemi noteszának feljegyzései szerint tárgyaljuk, amelyek a bombázások helyszínét, a riadókat és az átrepüléseket is rögzítették. Egyre gyakoribb légitámadások fenyegettek; május közepén a család leköltözött Káptalanfüredre.

Ekkor írt Zimányi Gyula piarista rendfőnökhöz, amiről Sík Sándortól tudunk: „Rendfőnököm megmutatta megtisztelő leveledet. Engedd meg, hogy hálás szeretettel köszönjem meg a súlyos sorokat.”²⁹³ Otthon jobboldali támadással lemondatták Szabó Miklóst az Eötvös Collegium igazgatóságáról, amit barátja így fogadott: „Nagy szomorúsággal, mondhatom, igazi bánattal vettük az »átszervezés«-nek minősített eljárás hírét. [...] Csak eszembe jut, hogy annak idején a kommunisták nem küldték el BG urat, mi pedig tovább tanítottunk változatlanul a régi szellemben és modorban, sőt még a Balázs Béla előadására sem mentem el.” Az ellenségnek segítünk, folytatta: „ha ők embert és anyagot ölnek, pusztítanak, mi saját múltunk szellemi alkotásainak a fel-

²⁸⁹ Horváth János Keményfy Jánosnak, 1943. aug. 17.

²⁹⁰ Waldapfel József Horváth Jánosnak, 1944. jún. 17.

²⁹¹ Horváth János Waldapfel Józsefnek, 1944. jún. 21. MTA KIK Kt Ms 4244/91.

²⁹² Waldapfel József, *Horváth János ravatalánál = Szocialista kultúra és irodalmi örökség*, Bp., Akadémiai, 1961, 320.

²⁹³ Sík Sándor Horváth Jánosnak, 1944. máj. 18.

forгатásával és egymás lelki nyugalmának a megzavarásával támogatjuk őket.” Június 4-én a noteszban ez áll: „Róma eleste”, 6-án: „Invázió”, 16-án pedig: „Az új né. fegyver bemutatkozása.” Zolnai Bélának Anonymust idézte: „»Iter historiae teneamus!« Hogy azon járunk, itt is észrevenni; mert mint Kölcsey írta: »hallék zúgni gépet röptébe fenn«.”²⁹⁴

Trócsányi Zoltán július elején arról számolt be, hogy „A főváros arca máris nagyon ragyás, az embereké sápadt, riadt, megnyúlt, a férfiak ingerültek, az asszonyok sirósak, imádkozók. Senki sem tud belenyugodni abba, ami van s még kevésbé abba, amitől előre retteg.”²⁹⁵ A július 20-i bejegyzés a noteszben: „merénylet”. Egy hónap múlva a kollegákról szóló levél érkezik: „Sz.[ekfü] Gy.[ula] úgy látszik, nem mozdul ki hazulról, vagy legalábbis Pestre nem jár át.”²⁹⁶ Horváth János augusztusban még attól tartott, hogy télire is Káptalanfüreden kell maradniok, s hogy még nem tudják, hogy Juliska hol fog szülni, Zircen, Lellén vagy Veszprémben. Az újságban olvasott egy tiltakozó cikket a jószágot hajtó hajcsárok durvasága ellen: „Annak idején – háborodott fel – mi is láttunk elég gyakran ilyen durvaságot a Bocskay-úton, de őszintén megvallom, nem a hajcsárok durvasága volt az első dolog, amin fennakadtam.”²⁹⁷

Augusztus 21.: „Párizst feladták”; augusztus 29.: „Kormányváltozás (Lakatos G.)” Eckhardt Sándor levele szolgáltatta a legújabb fővárosi híreket: Farkas Gyula német útlevele Zsolnán, a pályaudvaron cáfolhatatlan bűnjel volt a szlovák partizánok számára, csak anyanyelve mentette meg a kivégzéstől: „aki ilyen jól beszél *magyarul*, az nem lehet német” – hangzott a felmentő ítélet. „A Fő-utcai foglyok még most is ott senyvednek, [Fejér] Lipót barátunkat, azt mondják, nagyon megviselte a fogság. [...] Moravcsiknét is családi gyász érte anyja révén, és testvére révén, de ez utóbbi talán valami munkatáborban dolgozik odaát.”²⁹⁸

Szeptember 24-én a vizsgáztatásra Pestre visszatérni kívánó professzort csak az utolsó pillanatban lehetett visszatartani: később derült ki, hogy aznap bombázták a székesfehérvári állomást. „Trócsányi Zoltántól már előzőleg értesültünk Professzor Urék jogos aggodalmairól” – írta Zsirai Miklós. „Most utólag örülök is, hogy Professzor Úr nem vágott neki a bizonytalan, sőt értesüléseim szerint gyalázatosan életveszélyes utnak.”²⁹⁹ Trócsányi Zoltán szeptember végén jelentkezett ismét: „Ne haragudj, hogy megint betörök Hozzád s lekötöm figyelmedet, mely bizonyára egyre mélyebben menekül a magyar multba. [...] Az egyetemi előadások okt. 2-án kezdődné-

²⁹⁴ Horváth János Zolnai Bélának, 1944. jún. 20. MTA KIK Kt Ms 4124/168/b. A *Csolnakon* című versben „Hallék zúgni darvat / Röptébe fenn” szerepel.

²⁹⁵ Trócsányi Zoltán, Horváth Jánosnak, 1944. júl. 8.

²⁹⁶ Trócsányi Zoltán, Horváth Jánosnak, 1944. aug. 8.

²⁹⁷ Horváth János Szabó Miklósnak, 1944. aug. 17. Szabó Miklós Archívum Ms 5207/19.

²⁹⁸ Eckhardt Sándor Horváth Jánosnak, 1944. szept. 1.

²⁹⁹ Zsirai Miklós Horváth Jánosnak, 1944. szept. 26.

nek. [...] Fejér L.-val találkoztam. Jól van, mert mentesült, mint már eddig is igen sokan.”³⁰⁰

Voinovich Géza a vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz benyújtott „mentesítési és kivételezési kérvényeket” megválaszolando kérdezte meg Horváth Jánost, hogy Gábor Ignác „a kivételezést megérdemli-e, írói, vagy tudományos munkát fejtett-e ki?” 2–3 sornyi véleményt kért.³⁰¹ A válasz, amelynek fogalmazványa megmaradt, a következő volt: „Gábor Ignácnak csak verstani tanulmányait ismerem, de azokból áll tudományos munkásságának javarésze, s csupán azon alapján is érdemesnek tartom őt a kért mentesítésre és kivételezésre. Negyven év óta feszegeti nemzeti versidomunk leglényegesebb és legkényesebb kérdéseit, vitatható nézeteivel is hozzájárulva e kérdések tisztázásához, s verstani irodalmunk szokatlan fölélnküléséhez. E 40 év magyar verstudományának történetéhez az ő neve elváihatlanul hozzátartozik. Én, mint mind a mai napig vele vitában álló szaktársa és ellenfele, ösztönző jelentőségét, s buzgó hevületét sohasem tagadtam, s verstudományi érdemeit most is készséggel elismerem. Örölnék, ha munkásságát nyugodtabb lélekkel folytathatná tovább.”³⁰² Másfél évvel később a család megküldte a gyászjelentést Gábor Ignác temetésére 1946. március 15-én, aki „1945. január 10-én este nyilas géppisztolytól vértanúhalált halt”.

Horváth Jánosék október 11-én éjszaka utaztak vissza Budapestre. Október 15. „Horthy nyilatkozata”. 17-én „Berti átutazása”: Korompay Bertalant Érsekújvárra helyezték át. Az első unoka, Zsuzsánna november 2-án született, és már két órában a kórház óvóhelyére került; haza Margócsy József vitte őket fűtött katonai tűzoltóautóval. November 24. „Eskü”; 29.: „Pécs megszállása”.

Csaknem minden éjjel volt légiriadó, néha többször is. Felöltözve aludtak, bepakolt kofferekkel, köztük egy kisebbben a kéziratokkal, és az év végén már vízzel töltött befűtött üvegekkel, gyertyával, gyufával, élelemmel. A folyamatos bombázás december 30-án indult meg, az ablakok betörték, s akkor már nem lehetett a lakásban maradni. Leköltöztek a pincébe: a kb 30 m²-es óvóhelyen 16-an; egy kis vaskályhán folyt a főzés, azon történt a víz melegítése a gyermekfürösztéshez. Mikor már nem volt víz, a havat olvasztották meg. 31-én bomba robbant az utcai fronton, több méteres tölcser keletkezett, a kapu kidőlt, be kellett falazni, és a lakást német katonák foglalták el. A házak között áttörték volna a falat, hogy körjáratot létesítsenek, ez január végén el is kezdődött, de már nem került sor a folytatásra.

Horváth János naplót vezetett az ostrom és az újrakezdés legfontosabb eseményeiről is, amelyből idézek.

³⁰⁰ Trócsányi Zoltán Horváth Jánosnak, 1944. szept. 28.

³⁰¹ Voinovich Géza Horváth Jánosnak, 1944. okt. 5.

³⁰² Horváth János Voinovich Gézának, 1944. okt. 10. (fogalmazvány).

Január 5. „Erika, Andor [Krompecher Ödönne, Korompay Bertalan édesanyja és ikertestvére] itt.” 6. „A németek lehangolódtak. A töltésnél áttörést várnak. *Hír*: A Kel. és Ny. pu. megszállva.” 10. „nyilasok el”; 12. „10 n. katona a padlón”. 14. „*Erika, Andor* itt. Hoztak vizet, élesztőt, elemet, gyertyát.” 16. „Kutat ásnak a szomszéd-ban.” 19. „*Hírek: Pestet egészen elfoglalták*. Összeírják a férfiakat éjjeli munkára.” 22-én megérkezett Fest Sándornak és családjának, 25-én Voinovichéknak halálhíre.³⁰³ 27. „*Zsuzskó* kezdi a fejét emelgetni”. 29. „*faltörés*”. 30. „Eddig legerősebb találat a könyvtárszoba külső sarkába.”

Február 2. „or. a Szüret u-nál”; 3. „Benzinnel kezdtünk világítani”. 4. „*Hírek*: ma v. holnap éjjel feladják Budát.” 7. „A n.ek eltávozása hamis hír volt.” 10. „Or. a ciszt. templomnál.” „Katonák civil ruhát vásárolnak.” 11. „Magyar katona civilben. ½ 1: oroszok és közös jelvényes m. katonák” az óvóhelyen; „4-5: órát elvitték”; 12. „Éj-félkor 3 or. az óvóhelyre, a pincébe bejött minden ok nélkül.” 13. „Du. Keresztury, Csorba Tibor és Pais itt.” „Délután Julesival először mentünk ki az *utcára*.” „*Hír*: a vár 3 órakor elesett.”

Február 14. „Elkezdődött az utcai ablakok bedeszkázása.” 15. „*Hír*: Statárium plakátok az utcán”. 18. „De. harangszó az ev. templomból.” 23. „or. ünnepség a M. Színházban”. A lakás rendbetétele március végéig tartott, közben hír érkezett az Arany-kéziratok pusztulásáról. Egyre több rokon és ismerős nézett be: Gábrriel Asztrik, Lantos Géza, Bartoniek Paula, Waldapfel Imre, Kerékgyártó Elemér és Bartha Dénes. Február 26-án lehetett felköltözni a lakás egyik szobájába.

Március 6. „egyetem ápr. 3-án kezd.” 6. „Elővettem a m-orosz szótárt.” 12: „Víz-vezetési víz van az alagsorban.” 16. „új tanárok elmozdítása”. 17. „A Veres P. lg.-ban hétfő óta tanítanak.” 24. „első posta”. 25. „Bejelentőlapok kitöltése.” 30. „este 8-kor Berti érke.”: az Érsekújvárról megérkező Korompay Bertalan gyalog jött haza a lebombázott városon keresztül. A márciusi látogatók: Lukács Károly, Tési Edit, Nagy Miklós, Szabó Miklósék, Katona Piroska, Gerézdy, Rónay György, Brisits, Szekfüék, Hankiss János.

Április 3. „Julcsi az iskolában.” 19. „Pais itt (osztályelnökségről lemondó levele)”. 21. „Bementem az egyetemre (először)”. 25. „Első órám az egyetemen”. 27. „Kari ülés (Trócsányi ügye is)”. 29. „Sz.[abó] Miklóst lemondatják”. Május 7. „Német fegyverletétel”. 10. „Este villanyvilágítás próbája Pesten”. 18. „villanyos indul Kelenföldtől a Gellértig”. 25. „a gáz megindul”. Június 1. „Kerecsényiné az egyetemen”. Július 2, 3. „Kollokvium”. 4. „dokt. v.” 5. „Villanyvilágítás kezdete. Koll.” 6. „Koll.” 7. „t[anár]v[izsga]”. 9. „tv”. 10. „Koll.” 11. „tvizsga”. 12. „*Határozat*: Az igazoló bizottság *igazolnak* jelenti ki.” 14, 18. „Koll”. 19. „Alszegehy igazolása”. 21. „dokt v koll”. 23. „Koll. Kari ülés”.

³⁰³ Fest Sándor és családja bombatámadás által halt meg Budapesten, 1944. december 30-án. Az első téves hír Voinovich Gézáról is szólhatott.

Horváth János régi barátja, a szombathelyi evangélikus lelkész-költő Kutas Kálmán – akinek verseit még a Napkelet közölte, s akivel mindhalálíg leveleztek – ezekben a nehéz időkben több alkalommal is lisztet, burgonyát hozott a családnak.

Augusztus 10. „Japán letette a fegyvert.” 11. „Eötvös Coll. Szövetség, Kari ülés”. 25. „Kari ülés”. 27. „Kari ülés folyt.” 31. „Bizottsági ülés (esztét. tsz.)”. Szeptember 6. „Egyetemi előadások kezdete”. 12. „Varjas esküvője”. 17. „Akadémia”. 24. „Tanárvizsgák hete.” Október 12. „Keresztury m. tanári collegiuma és próbaelőadása”.

*

1938-ban bekövetkezett betegsége után az egyetemi tanárságon kívül minden egyéb foglalatosságot elhárított. Erre hivatkozva utasította vissza 1945 júniusában az MTA tagválasztó nagygyűlésének határozatát, amely őt az igazgató tanács tagjává választotta.³⁰⁴ Voinovich Gézának, az Akadémia főtitkárának írta (a fogalmazvány fennmaradt): „Sajnos, a kitüntető választást nem fogadhatom el minthogy 938-i súlyos betegségem óta minden elkerülhető elfoglaltságtól tartózkodnom kell. Nem járhatnék el az ig. tanácsnak üléseire sem, s így méltatlanul foglalnám el valamely érdemes tagtársunk helyét, aki komolyan vehetne részt a tanács munkájában.”³⁰⁵

A következő levél a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság főtitkárától származik, ugyanabban a hónapban, tehát 1945 júniusában. Így szól: „Van szerencsénk értesíteni, hogy az Elnöki Tanács június 9.-i ülésén egyhanguan elhatározta, hogy Önt és Szekfű Gyula urat kéri fel a szellem-tudományok szakosztálya vezetésére. Egyben értesítjük, hogy az Elnöki Tanács ezen szakosztály számára 50 meghívott tag felvételét irányozta elő. Mellékelten megküldjük azoknak a tagoknak a névsorát, akiket már az Előkészítő Bizottság hívott meg tagokul. Kérjük, hogy a taglétszám kiegészítésére mielőbb, Szekfű Gyula urral egyetértésben sziveskedjenek javaslatot tenni, de lehetőleg oly módon, hogy a rendelkezésre álló maximális taglétszám ne legyen teljesen kitöltve és néhány hely még később felveendő tagok részére üresen maradjon.”³⁰⁶

Horváth János nem sejtette, hogy barátjával együtt ilyen funkciókba is kerülhet (sőt, Szekfű Gyula követként nemsokára Moszkvába is eljutott). Válaszának fogalmazványa: „Köszönettel vettem Főtitkár úr szíves értesítését arról, hogy az Elnöki Tanács engem is megbízott a szellem-tudományok szakosztályának vezetésével. Sajnálatlaltal kell azonban közölnöm, hogy e kitüntető megbízást nem vállalhatom, minthogy néhány évvel ezelőtti súlyos betegségem óta hivatalos teendőimen felül minden elkerülhető elfoglaltságtól kénytelen vagyok tartózkodni. Nem is vállaltam azóta semmi új

³⁰⁴ Voinovich Géza Horváth Jánosnak, 1945. máj. 30.

³⁰⁵ Horváth János Voinovich Gézának, 1945. jún. 3.

³⁰⁶ Hágy Gyula Horváth Jánosnak, 1945. jún. 12.

megbízást, s a tanárin kívül (hogy ezt az egyet becsületesen elláthassam) minden egyéb, eddigi tisztségemről és elfoglaltságomról sorra lemondtam.”³⁰⁷

Ez az ajánlott levél, nem tudni, mi okból, nem volt elégséges a tudomásulvételhez. Ezt bizonyítja a következő értesítés, szeptember eleji keltezéssel: „Ezúttal is tisztelettel értesítjük, hogy Társaságunk Önt a szellemi-tudományok szakosztálya tagjává, illetve annak vezetőjévé választotta. Kérjük szíveskedjék minket bármely hétköznap – szombat kivételével – d. e. 1/2 9–2 és d. u. 4–6 óra között felkeresni, hogy tagsági könyvét átnyujthassuk. Teljes tisztelettel Wohl titkárság”.³⁰⁸ A tagsági könyvek, s különösen a fentről érkezettek iránt, Horváth Jánosnak nem volt sok vonzódása. Erre a második levélre való válasza nem maradt fenn, csak rájegyzése: „Válasz szept. 30.”

*

1945 nyarán az egyetemen az újrakezdés intézkedései között nagy jelentőségű volt az elmaradt magántanári képesítések és a tanszéki változtatások lebonyolítása.

Horváth János nem véletlenül Waldapfel Józsefet javasolta elsőként, amint azt az előzetes jelentésében írta: „Magam lelkiismeretbeli kötelességet teljesítek, s régi szándékomat váltom valóra, mikor végre módomban van őt magántanárságra ajánlani”; az ő kutatásait egyebek között az is jellemezte, hogy „ami újat Gyulai híres könyve óta a Bánk bán szerzőjéről tudunk, annak javarésztét Waldapfel József fáradhatatlan kutató buzgalmának köszönhetjük.” „1940 óta ideje javát munkaszolgálat foglalta le” – hangzott nyomatékos ellenpontként a közelmúlt összegzése.³⁰⁹ Július elején önéletrajzát és fontos munkáinak jegyzékét kérte a szükséges kérvénnyel együtt,³¹⁰ az eredményt pedig így adta hírül: „a tegnapi kari ülésen az első szavazás megtörtént. Igen: 36; nem: egy se.”³¹¹

A július 26-i javaslat így hangzott: a jelölt „Irodalmunk minden korszakában, de különösen a XVI. és XVII–XIX. században otthonos. Oly alapos készütséggel vizsgálja tárgyait, mintha mindeniknek specialistája volna. Szívósan követi a föltalált nyomokat és sem a bibliai és klasszikus nyelvek, sem a különféle modern nemzetiek nem jelentenek akadályt számára. Innen a szokottnál megalapozottabb áttekintése, tágabb horizontja s eredményeinek megnyugtatóbb szilárdsága. Összehasonlító- és forráskutatásra, kiadás- és szövegtörténeti, nemkülönben stilisztikai vizsgálódásra épp oly kész, mint nagy összefüggések felismerésére, szintézisre. [...] Balassira vonatkozólag Eckhardt Sándor mellett neki köszönhetünk legtöbb új ismeretet. [...] Legnagyobb horderejű talán, hogy a Balassinak joggal tulajdonított pásztordráma olasz min-

³⁰⁷ Horváth János Háy Gyulának, 1945. jún. 21.

³⁰⁸ Wohl titkárság Horváth Jánosnak, 1945. szept. 5.

³⁰⁹ 1945. júl. 12.

³¹⁰ Horváth János Waldapfel Józsefnek, 1945. júl. 4. MTA KIK Kt Ms 4244/92.

³¹¹ Horváth János Waldapfel Józsefnek, 1945. júl. 15. MTA KIK Kt Ms 4244/93.

táját megtalálta [...]. 1929-től fogva egymást érték felfedezés-szerű tanulmányai Katonára Józsefről. [...] [E] szűk keretben még vázlatosan sem mondhatni el, mily értékű új eredményeket köszönhetünk Waldapfel végtelen buzgalmának, tudásának és a nagy szellem iránti, minden fáradságra kész hódolatának.” Horváth János stílusa, éppúgy, mint az *Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből* jellemzésekor, kivételes: „Ritka érdekességű olvasmány; [...] lenyűgöző valóságérzéssel megrajzolt történeti átalakulás.” A kari ülés döntése egyértelmű volt: „25 igen, nem nélkül.”³¹²

1945 nyarán készült az *Előzetes jelentés dr. Keresztury Dezső magántanári kinevezése tárgyában*, „»A magyar nemzeti klasszicizmus« c. tárgykörben.”³¹³ Az indoklás a következő volt: a jelölt „Néhány hónappal azelőtt a kollégium igazgatására kapott megbízást. Egész eddigi pályája szoros kapcsolatban áll az egyetemi oktatással. Berlinben, mint lector, itthon mint az Eötvös kollégium tanára, állandóan egyetemi hallgatókat tanított, 1935 óta pedig prozemináriumi gyakorlatimat vezeti. Nekem még az Eötvös kollégiumban tanítványom volt s pályáját azóta állandó rokonszenvvel és megbecsüléssel figyelem. [...] Kívánatos, hogy irodalmunk klasszikus korszakáról Karunkon állandóan tartassanak előadások, s örvendetes dolog, hogy ez előadásokat oly szakemberre bízhatjuk, aki a modern irodalomban is teljesen jártas, sőt benne él s ennél fogva ama klasszikus korszakot is nem holt anyagként, hanem a magyar szellem folyvást időszerű eleven szükségleteként tudja felfogni és értékelni.”

A javaslat hangsúlyozza Keresztury tanulmányainak erényeit: *A nemzeti klasszicizmus essay-irodalmában* „korszak és egyének jellemét igazi élő organizmusként tudja felfogni és ábrázolni s hogy a tárgyalt korszak ember- és magyar-ideáljával, valamint ízlésével lelkileg is egyetért”, az *Arany János* címűben pedig elkerüli „néhány elődei egyoldalúságát, kik Arany valamelyik pályaszakaszának a jellemét terjesztették át egész pályájára és egyéniségére. Az ő előadásában mindenkor érezni az életrajzi időpont Arany Jánosát, de ugyanakkor a leendő is, az eleve és véglegesen egyénit, az egész, mindenkori Aranyt.”³¹⁴

Horváth János augusztusban Solt Andor *Előzetes jelentését* adta be *A magyar drámai műfajok elmélete és fejlődéstörténete c. tárgykörben*,³¹⁵ aki a *Javaslat* szerint „ma a magyar drámatörténetnek egyik legkitűnőbb ismerője. Jeles tanulmányokban foglalkozott mind egyes drámaírókkal, mind a műfaj történetének egy-egy szakaszával. Ízléstörténeti és műfajelméleti kérdések éppúgy érdekelték, mint egyes írók lélek-tana, vagy tömegjelenségek társadalmi háttere.”³¹⁶

³¹² Horváth János Waldapfel Józsefnek, 1945. aug. 11. MTA KIK Kt Ms 94.

³¹³ 1945. júl. 15.

³¹⁴ 1945. szept. 15.

³¹⁵ 1945. aug. 11.

³¹⁶ 1945. nov. 7.

Szeptemberben Varjas Béla következett, aki 1941 óta volt az egyik proszemináriumi előadó. Az *Előzetes jelentés*ben ez állt: „Ő benne ma XVI. századi irodalmunk legalaposabb ismerőjét és egyik legérdemesebb bűvérát becsüljük.”³¹⁷ Az októberben írt *Javaslat* az 1944-ben megjelent Balassa-kódexet állítja középpontba: „Alapos tanulmány ismerteti a kódex történetét, a Balassa-kiadásoknak ahhoz való viszonyát, leírja magát a kódexet, s a lehetőségekhez képest felfejti íratása körülményeit. Azután következik a kódex hasonmása a Dézsi-féle fénymásolat alapján, s végül Varjas legtöbb elismerést érdemlő nagy munkája: a kódex szövegének nyomtatásban közzététele, aprólékos, minden kétes vagy bizonytalan részletre kiterjeszkedő jegyzetekkel.”³¹⁸

1945 augusztusában Alszegehy Zsolt terjesztette elő Zolnai Béla meghívását az Általános irodalomtudomány tanszékre: „A Kar már 1941. június 26-án tartott ülésén elhatározta egy irodalomelméleti tanszék felállítását és a tanszék címét az általános nyelv tudomány tanszékének analogjára »Általános irodalomtudomány«ban állapította meg, betöltésére pedig egyhangúan Zolnai Béla kolozsvári egyetemi ny. r. tanárnak, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának egyetemi ny. r. tanárként való meghívását hozta javaslatba.”³¹⁹

1945. július végén Horváth János megújította azt az *Előzetes jelentést* és azt a *Javaslatot*, amely Bisztray Gyula magántanárságát 1942. november 19-én, ill. 1943. február 8-án kezdeményezte *Az író helye társadalmunkban* tárgy körben. „Legutóbbi (július 23-i) kari ülésünk elhatározta, egy »Magyar irodalom szociológia, különös tekintettel a legújabb Arany János utáni irodalomra« nevű tanszék felállítását, kötelességévé téve a kinevezendő tanárnak, hogy az Arany J. utáni irodalomról állandóan tartson előadásokat.” A bizottság Bisztray Gyulát javasolta, aki *Az író helye társadalmunkban* című dolgozatában: „Az ő szempontjából találó és magvas ideált kitűző meghatározással azt tartja írónak, »akinek írásai révén a nemzeti műveltség kialakításában cselekvő része volt«. E meghatározás kiemeli az író egyéni elszigeteltségéből s egy nagyobb erkölcsi közösséghez való vonatkozásban értékeli s látja szerepét és hivatását. [...] Kár, hogy a nehéz viszonyok miatt még nem jelenhetett meg »A magyar irodalom szociológiája«” c. kötete, melynek kiadását már a múlt esztendőre tervezte.”³²⁰

Horváth János 1945 augusztusában egy Magyar irodalom szociológiai tanszék ügyében tett javaslatot.

„A Kar 3 irodalomtudományi tanszék felállítására hozott határozatot. Ezek a következők:

- 1) Általános irodalomtudomány (Zolnai Béla),
- 2) Összehasonlító irodalomtörténet (Túróczi-Trostler József),

---

³¹⁷ 1945. szept. 12.

³¹⁸ 1945. okt. 26.

³¹⁹ 1945. aug. 6.

³²⁰ 1945. júl. 28.

3) Magyar irodalomszociológia, különös tekintettel a legújabb (Arany János utáni) irodalomra (Bisztray Gyula)

I. A tájékozatlan ezt soknak tarthatja, s azt hiheti, a Kar most egyszerre mohón szaporítja az irodalomtudományi tanszékek számát.

A valóság az, hogy a Kar, *saját kezdeményéből*, a folyó tanév végén *csak egy új* irodalomtudományi tanszék felállítását kérte, még pedig a Magyar irodalomszociológiáit.

Az 1) alattinak a felállítását 1941. jún. 26-án határozta el, s ezt a határozatát most csak megújította, mert a Minisztérium a közbejött politikai változások folytán minden azelőtt kezdeményezett ügyben új határozathozatalt kíván. Ez tehát már 4 esztendő ügy, s nem a Kar az oka, hogy máig sem intézték el.

A 2) alattinak még régibb előzménye van. Turóczi-Trostlert a proletárdiktatura idején a német tanszékre nevezték ki tanárnak. Tanszékét az azutáni fordulattal elvesztette, most pedig visszakérte, illetőleg újból tanszéket kért. A német tanszék azonban nem üres és így Turóczi-Trostler számára az ő tudós munkásságának megfelelő új tanszék (Összehasonlító irodalomtörténet) felállítása vált szükségessé.

E szerint Karunk korántsem valami telhetetlenségből foglalkozott 3 irodalomtudományi tanszék kérdésével, hanem 2/3-részben tőle független okok kényszerítő hatása alatt, s csak 1/3-részben spontán elhatározásból, aktuális szükséglete kielégítése végett.

II. A magyar irodalomszociológiai tanszék felállítását az a körülmény, hogy a múlt hagyatékaként két más, *rokonnak látszó* tanszék ügyével egyszerre kerül napirendre, nem akadályozhatja és nem késleltetheti.

Azok u. i. egészen *más természetű* studiumok művelésére hívatottak. A magyar irodalomszociológia magyar, nemzeti irodalomtudomány: a másik kettő nem magyar tárgyú. Az általános irodalomtudomány (Zolnai) a nemzeti irodalmak fölött álló, elméleti és módszertani studium; az összehasonlító irodalomtörténet (Turóczi-Trostler) pedig a nemzeti irodalmak közös történeti elemeit (világnézet, ízlés, témák, motívumok, stb. világirodalminak mondható áramlásait) tanulmányozza. Ezekhez a magyar irodalomtudománynak nincs több köze, mint akár a latin, görög, arab, német, francia, olasz, angol, s a Karunkon most már képviselőhez jutó orosz irodalomtörténetnek. Ameddig a két tanszék betöltőjének nyelv- és szövegismerete kiterjed, mind e nemzeti irodalmak beletartoznak tanulmányi körébe. A mi jelöltjeink nagy horizontu szakemberek, de Turóczi-Trostler inkább a német, Zolnai inkább a francia irodalomhoz áll közelebb, mint a magyarhoz. A két tanszék felállításából minden oly nemzeti irodalomtörténeti szakma, mely Karunkon képviselve van, egyaránt hasznot húz. Csak tájékozatlan ember láthat azokban magyar irodalomtörténeti, vagy azt a legcsekélyebb mértékben is helyettesíthető tanszéket.

III. A szóbanforgó tanszéket tehát mint szaporulatot a magyar irodalomtörténetiekhez kell viszonyítani és szükséges vagy nem szükséges volta is csak azokhoz viszonyítva állapítható meg.

*Magyar irodalomtörténeti tanszéki*ünk kettő van. Ezek látogatottsága normális időkben rendkívül nagy, mert a Tanárvizsgáló Bizottság nem-magyar szakos hallgatók számára is kötelezővé teszi magyar irodalmi előadások hallgatását, a magyar szakosok pedig, történettel, s több nyelvi tárggyal csoportosíthatván a magyart, igen széles körből kerülnek ki. Oly nagyszámú hallgatósághoz két tanár kevés; tanulmányaik, dolgozataik megbeszélése, kollokviumaik intézése igen nagy teher; a tanár személyes érintkezése hallgatóival korlátozva van. Példaként említem, hogy egy-egy félévben 600–650 kollokviumom is volt. A létszám néhány évi csökkenése után most már ismét túlsúlyfoltosság várható, minek előjelei e félév folyamán már erősen megmutatkoztak. Karunk rég érezte ez állapotok tarthatatlan voltát s két ízben is segíteni kívánt rajta, oly, alább ismertetendő módokon, melyek mai változata épp az irodalomszociológiai tanszék felállítására volna.

IV. Egy *harmadik magyar irodalomtörténeti tanszék* felállítása tehát régi szükséglet és óhaj. Ha azonban ily tanszék felállítható, igen kívánatos, hogy az eddigi kettőnek szakmai tekintetben is kiegészítője legyen: szervezetileg köteleztessék oly szükségletek ellátására, melyekre a meglévő két tanszék tanárai nem fordíthatnak kellő gondot és időt. Egyik ily szükséglet a szaktudomány egy újabban felvirágzott speciális irányának, az irodalomszociológiának hathatós érvényesítése, a másik a legújabb (Arany János utáni) magyar irodalommal való rendszeres és következetes foglalkozás. Irodalomszociológiai szempontot a mostani két tanár is érvényesíthet tanításában, de nem a kívánt önállósággal és teljességgel. A legújabb irodalomból is tarthatnak előadást egyszer-egyszer, de az ő igazi feladatuk nem az, hanem a történeti, roppant nagyságú anyag fokozatos ismertetése és feltárása. Külföldi nagy egyetemeken egy-egy nemzeti irodalom történeti anyagát több tanszék között szokás felosztani, középkori, régi és újkori irodalmat specialisták gondjaira bízni. Mi is megtehetünk annyit, hogy a legújabb kort kivonjuk a meglévő 2 tanszék tárgyköréből és specialistára bízuk. A legnagyobb magyar egyetem magyarsága is megkívánja irodalomtörténetünknek nemzeti jelentőségéhez illő kielégítőbb képviselést. Nemrég felállított diákbizottságunk pedig a minap jelentette a Karnak, hogy a hallgatóság kívánságai közt a legújabb magyar irodalmi előadások szaporítása is szerepel, s Dékánunk nagy elégtétellel adhatta tudtára a diák-küldöttségnek, hogy Karunk új tanszék felállítására tett javaslatot, s e tanszék az ő kívánságukat a legteljesebb mértékben kielégítheti. Az ifjúságnak ez a kívánsága teljesen jogos, s hogy teljesíttessék, az szaktudománynak és egyetemnek egyaránt érdeke. Karunk, mint említettem, nem most gondol az említett érzékeny hiány pótlására. Már 1934-ben az esztétika tanszéket óhajtották akként átszervezni, hogy az újabb, főként az akkori határokon túli magyar irodalom ismertetésére is köteleztessék. Később egy másik hasonló terv merült fel, de csak kísérlet maradt. Most

magyar irodalomszociológiához csatolva kívánjuk legújabb irodalmunk tanszéki képviseletét megoldásra juttatni.

V. Az *irodalomszociológia* nem éppen szerencsés neve az irodalomtudomány említett, és tanszékhez juttatandó újabb irányzatának. Az avatatlan azt hiheti róla e név után indulva, hogy a szociológiának valami segédtudománya, vagy alosztálya; s ha van szociológiai tanszék a Bölcsészkaron, akkor – úgy gondolja – mire való, némileg változott név alatt még egy szociológiai tanszék? E tudománynak azonban helyesebb, s igazi természetét világosabban megmondó neve *irodalom-élettan* volna, mert valóban élettanát, életbeli, gyakorlati feltételeit tanulmányozza az irodalomnak, míg a szokványos irodalomtörténet, bár többféle szempontból, magukkal az irodalmi termékekkel foglalkozik. Ily név alatt már bizonyára a laikus sem gondolná, hogy van már neki tanszéke Karunkon, s nem útasítana vele bennünket a biológia tanárához.

Az irodalomszociológia, vagy tehát az irodalom élettana az irodalomnak közönség-, társadalom- és nemzetképző és formáló szerepével, társadalmi és gyakorlati életbeli feltételektől függő jelenségeivel foglalkozik: társadalom és irodalom, gyakorlati és irodalmi élet kölcsönhatásaival. De bár igazi társadalmi érdeklődése is van e tudománynak, amennyiben az irodalmi termelést társadalmi viszonyok is befolyásolják, s az irodalom is visszahat a társadalomra: ez az irányzat mégis az irodalom saját különleges társadalmát tartja inkább szemmel: írói rendet és olvasó közönséget, s szerepüket az irodalmi életben. Az egyesből, az íróból kiindulva, hogy teremt kisebb-nagyobb közösségeket az irodalmi alkotás, mily uton-módon, mily forgalmazó eszközök és intézmények közvetítésével hoz létre korszerű ízlési formákat, vonja lelki közösségbe egyes olvasók ezreit, százezreit, létesít műveltségi rétegeket egyazon nemzetben belül, juttat sikerhez, népszerűséghez egyes műveket, írókat, kárhoztat bukásra másokat, stb.: ezek s hasonlóak az irodalom élettanának a kérdései. Mindez katexochén irodalomtudományi feladat és semmiféle szociológia ő helyette és az ő szempontjai szerint azt el nem végezheti. Viszont az irodalomtörténet hagyományos keretei közé, tehát a meglevő két tanszék feladatkörébe, ily nagy arányú anyag szintén nem illeszthető be. Ez az irányzat nem egy tekintetben visszahatás, a realitások iránti érzék visszahatása a korábbi egyoldalú, absztrakt esztétizálásra.³²¹

Turóczi-Trostler Józsefet 1945-ben a budapesti egyetem világirodalmi tanszékére nevezték ki nyilvános rendes tanárnak. Az Általános irodalomtudományi tanszék neve 1946-tól Indoeurópai összehasonlítóvá alakult át; Bisztray Gyula lett a III. sz. magyar irodalomtörténeti tanszék vezetője. Őt 1949-ben, Zolnai Bélát 1950-ben nyugdíjazták.

Alszeghy Zsolt és Horváth János 1945 őszén javasolta Tolnai Gábor magántanár-ra képesítését az *Erdélyi irodalmi élete* című tárgy körben. Gálos Rezső *Javaslat*a 1946 áprilisából való (*A magyar irodalom története 1700–1830*), a Gerézdi R. Jánosé pedig

---

³²¹ 1945. aug. 15.

1947 októberéből, aki „Ritka céltudatossággal és következetességgel készül egy nagy feladatra, a hazai latin nyelvű irodalom történetének megírására” a 16. század végéig.

*

Horváth János nagy előadásának címe *Nemzeti klasszicizmusunk* volt az 1945–1946. tanév II. félévétől 1948 májusáig. Másik, *A XVI. századról* szóló előadásának címe kezdetben *Mohács után*, az 1946–1947. I. félévi tanrendjében kézzel történt, utólagos javítás szerint.

Munkatársai közül Kerecsényi Dezső 1945 márciusában halt meg, akinek felesége a feljegyzések szerint június 1-jén kereste föl őt az újrakezdődő egyetemen. Az őszi félévben Barta János, Brisits Frigyes, Gerézdi Rabán és Varjas Béla vezették a pro-szemináriumokat; Barta Berzsenyiről, majd Adyról, Brisits a 19. század első felének elvi kérdéseiről, majd Vörösmartyról, Varjas a históriás énekről tartott magántanári előadást. Az 1946–1947. I. félévétől Waldapfel József *Élet és irodalom a reformkorban* címmel, rajta kívül pedig Solt Andor, Tolnai Gábor, Keresztury Dezső és Fábrián István tartott még hasonló órákat. A még Pázmány Péter nevét viselő egyetem tehát olyan magántanárok csoportját vonta be az oktatásba, akik komoly kutatást és együttműködést ígértek.

Az 1948 szeptemberéig tartó időszak alap- és szakvizsgálatain Kornis Gyula, Mauritz Béla, Németh Gyula, Zsirai Miklós és Bulla Béla elnökölt. Horváth Jánosnál alapvizsgázott a magyar–latin szakos Tarnai Andor (1945. szept. „Képes krón. – Szabács V. – Balassi-komédia – Zr. pr. munk. – Bercsényi házassága – Mikes formai hatása Kisf. S.-ra – Révai”); a magyar–olasz szakos Erdélyi Ilona (1947; „Sz. László-ének; Apáti – Szegedi Lőrinc – Pázmány P.; Apor Péter – Dorottya, Lúdas Matyi”); szakvizsgát tett Tarnai Andor (1947; „Kármán szerepe a főváros irod. életében – M. játékszín – Fáy – Czakó – Kemény tanulm. – Arany L. – Mikszáth”); a magyar–angol szakos Ruttkay Kálmán (1947; „Döbrentei – Ar. Székely S. – Obernyik – Hugó Károly – Justh Zsigm. – Péterfy Jenő”); az angol–francia szakos Hankiss Gyula Elemér (1948; „CsVM – Petőfi és a franciák – »Költő apostol« P. előtt; Eötvös – Gárdonyi”).

Közülük Tarnai Andor ezt írta 1988-ban: „Jó egy évtizeddel a XX. század vége előtt elég nagy biztonsággal megállapítható már, hogy Horváth Jánost a XXI. század is a legnagyobb magyar irodalomtörténészek között tartja majd számon. Egyéniségét és érdemeit, rendszerezésének és életművének korlátait eddig jobbra volt tanítványok méltatták vagy elemezték: hallgatóinak utolsó nemzedékéhez tartozik e sorok írója is, aki a Mesterről szóló más cikkek és megemlékezések szerzőihez hasonlóan legelső kötelességének tartja, hogy tiszteletét, sőt csodálatát fejezze ki egykori tanára, vizsgáztatója, ezúttal különösen a »Kezdetek« írója iránt. E könyvből nagyon sokat tanult, benne megszámlálhatatlan továbbfejleszhető gondolatot talált, s az a benyomása,

hogy ugyanannyit hagyott még felhasználatlanul a következő nemzedékek számára.³²²

T. Erdélyi Ilona így emlékezett vissza: „A tanárok ismerték kötődésemet, noha erről senkinek nem beszéltem. Horváth Jánosnál alapvizsgáztam, másfél órán keresztül tette fel kérdéseit. Azzal bocsátott el: »Kedves Kollegina, ezt vártam magától!«³²³ Németh G. Béla is felelevenítette vizsgáit: önála „egyetemi éveimben kétszer kollokváltam. – Mindkettő maradandó érzelmi benyomásokat, gondolati emlékeket hagyott bennem.” Az elsőben a kérdés, „amelynél a »felelés« eszmecserevé ment át”, arról forgott, hogy Zrínyi „egyszerre volt-e magyar és horvát költő, hiszen nagy eposza éppúgy, mint kisebb írásai is magyarnak vallják, mutatják? [...] Igazában Horváth János csak azt a vélekedést, felfogást újította fel ekkor ebben a közel félórás beszélgetésben, amelyet már egy 1922-es rövid, tömör és tárgyian, igen pontosan érvelő kisebb tanulmányában kifejtett (*Faj-kérdés az irodalomban*)”³²⁴

Bár volt már tanszék a 20. századi irodalom történetére, ebben az időszakban több szakdolgozatot írtak hozzá az újabb anyagból is. Ilyen volt a *Kosztolányi Dezső novel-lái* című (Palotai Mihály, 1946), amely „Komoly munka. Céltudatos szerkezet. Jó ökonómia. Helyes jellemzés és ítélet. Kitűnő”³²⁵ *Babits Mihály véleménye iróttársairól* (Klébl Ágnes, 1948): „Babits különállása minden egykori irányzattól élesebben hangsúlyozható! Sem Ady, sem Kosztolányi, sem Juhász, sem Erdélyi, stb. – s mégis vannak egyezései mindenikkel. Éppen tudatossága különíti el tőlük. Kitűnő”³²⁶ *Juhász Gyula* (Banner József, 1948): „Az »egyhúrú« költő költészetében fejlődést nem találván, ihlet-változatok szerint kísérli meg, hogy némi rendszerességgel jellemezze. Ihletői: magányosság-érzet, élet, Isten, táj (magyarság): voltaképp csak névszerűtől való változatok: költészetében valójában nem jelentenek megannyi külön szint. Dicséretes”³²⁷ *Tóth Árpád* (Friedrich Károlyné Ballenegger Judit, 1947): „Finom érzékkel vesz észre rokonságot, különbséget más (idegen és magyar) költőkhöz viszonyítva. Ady hatását jó lett volna megvizsgálni, mert *van!* Kitűnő”³²⁸ *József Attila költészete* (Fazekas László, 1947): „Csak egy bizonyos szempontból válogat össze illusztratív anyagot J. A. verseiből, azt célozván érzékeltetni, hogy szemlélődésből indulva mint szakad el szemlélete tárgyi világától s mint szigetelődik el attól végkép és lelkileg betegen. Az eddigi irodalomban már talált ily irányba indító nyomokat. Efféle konstrukciókban azonban rendszerint több a szabályosság, mint a költői inspiráció és fejlődés útjaiban.

³²² Tarnai Andor, *Előszó az 1988. évi kiadáshoz* = Horváth János, *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*, Bp., Akadémiai, 1988, I, (Az Akadémiai Kiadó Reprint Sorozata).

³²³ T. Erdélyi Ilona, *Erdélyi János (1814–1868)*, Pozsony, Kalligram, 2015, 11–12.

³²⁴ Németh G. Béla, *Horváth János és a „fajkérdés”*, Iism 2002 3/4, 118.

³²⁵ *Horváth János szakdolgozat-bírálati, IX*, közreadja Nagy Mária, Iism 2004/4–5, 90.

³²⁶ *Horváth János szakdolgozat-bírálati*, közreadja Buda Attila, Iism 2001/1–2, 98.

³²⁷ *Horváth János szakdolgozat-bírálati, X*, közreadja Nagy Mária, Iism 2005/1, 112.

³²⁸ *Horváth János szakdolgozat-bírálati, IX*, közreadja Nagy Mária, Iism 2004/4–5, 91.

[...] Különösen hiányzik annak megvilágítása, hogy e szemlélet-rendszer mennyiben függ össze J. A. társadalmpolitikai elhelyezkedésével. Jó/dicséretes”,³²⁹ *A székelly jelleg Tamási Áron stílusában* (Dr. Hajdu Péterné Kiss Judit, 1947): „Van érzéke ily irányú tanulmányhoz. Nem egyszer meglepő fogékonysággal tapint rá egy-egy stílári elem lélektani alapjára. Voltaképp nem is a stílusról, hanem a különös gondolkodás-módról van itten szó, s azt nagy hozzáértéssel sikerül jellemeznie. Kitűnő”.³³⁰

A Petőfi-Társaság 1947 februárjában tiszteleti tagjai közé választotta és ünnepi nagygyűlésére hívta meg.³³¹ Ő így válaszolt Komjáthy Aladárnak, a Petőfi-Társaság főtitkárának, először köszönetet mondva, s azután mintegy összefoglalva lemondásának előtörténetét, levelének fogalmazványa szerint: „1938-ban súlyos betegségen (angina pectoris) estem át. Három hónapig feküdtem a klinikán, s még azután egy félévig betegszabadságon voltam. Orvosom intett, hogy kerüljek minden megerőltetést és izgalmat. Ennek következtében az egyetemi tanárságon kívül sorra lemondtam minden egyéb elfoglaltságomról és tisztségemről, egyebek közt azokról, melyeket az Irod. és Művészeti, meg a F. Okt. Tanácsban töltöttem be s tudom. Társ-ok munkájában sem veszek részt, másfelől pedig elhárítottam magamtól minden felajánlott új munkakört és megtiszteltetést; így: a bölc. kari dékánsságot (ismételten!); az Eötv. Koll. Szövetség elnökségét; tiszteleti tagságot a Philol. T-ban; másodelnökséget, tisz., s legutóbb ig. tanácsi tagságot az Akad.ban; szakosztály-elnökséget a M.-Szovj. Műv. T.ban; s tisz. tagságot 1942-ben magában a Petőfi-Társ.ban is. [...] A Társaság pedig megérti, hogy oly sok elhárító előzmény után kitüntetéset egyedül tőle elfogadnom azon testületeknek, melyektől hasonló kitüntetéset nem fogadtam el, némileg megbántását jelenthetné és félremagyarázásokra adhatna alkalmat; s megérti és bizonyára méltányolja azt a felfogásomat is, hogy tagságot a közös munkában való részvétel nélkül, pusztá díszként élvezni és elfogadni nem illik, nem szabad. Már pedig, sajnos, a Petőfi-T. munkájának én csak tétlen nézője lehetnék.”³³²

Megjegyzendő, hogy a bölcsészkar dékánsság ismételt visszautasítása a 30-as évek végén már az első és a második zsidótörvény idejére esett: a – teljesen indokolt – egészségügyi okokra való hivatkozás így egybeesett azzal a felfogással, amelyet Waldapfel József szavai alapján már idéztem. S az elhárító levelek sorozatában az is világossá válik, hogy azáltal, hogy – a rendszertől függetlenül – minden intézményes felkérést elhárított, a betegségre való hivatkozás következetessége erkölcsi, szakmai, s politikai tekintetben is megtámadhatatlanná tette a közéletből való kivonulást.

*

³²⁹ *Uo.*, 92.

³³⁰ *Horváth János szakdolgozat-bírálatai, X*, közreadja Nagy Mária, *Iism* 2005/1, 110.

³³¹ Komjáthy Aladár Horváth Jánosnak, 1947. márc. 4.

³³² Horváth János Komjáthy Aladárnak, 1947. márc. 8.

Lukács Károly 1948 elején küldte el Horváth Jánosnak betegágyban írt hosszú levelét, amelyben Szekfű *Forradalom után* című munkája felett töprengett. „Az utóbbi két hétben Sz. Gy. könyvének hatása alatt vagyok, melyet háromszor is elolvastam, hogy valamiképp magyarázatot találjak arra, miért [Horváth János aláhúzása és bejegyzése: 157. l.] kellett ezt neki megírni és így megírni. [...] [E]lőttem is igen sok »mozzanat« marad homályban és tulságosan sok ellenmondás ütközik ki egyrészt eddigi értékítéletei s mostani megállapításai, másrészt az ő egyénisége s mai »elvarátai« közt. [...] Negyven év óta ismerem az ő megingathatatlan nagyrabecsülését Te irántad és tudom, hogy viszont Julius Tehozzád is mennyire közel áll. Te is jól tudod, hogy én mennyire szeretem és becsülöm őt, így talán megérted és megbocsátod, hogy valami leküzdhetetlen belső sugallat adja most kezembe a tollat, hogy Veled erről legalább ezúton közöljem néhány gondolatomat. [...] Ő tulajdonkép – minden ellenkező látszattal szemben – inkább vagyis talán elsősorban és »von Haus aus« politikus. [...] Noha történeti könyveiben makacs erőfeszítéseket tett, hogy hideg, objektív szemlélője maradjon a mult eseményeinek és sokszor élesen elítélte azokat, akik »ahistoricus« szemlélet bűnébe estek [...], ő soha, még a nagy tört.-i kézikönyvében sem tudta magában a politikus elhallgattatni.” A *Magyar történet* 3. kötetének „228. lapján ezt olvastam ép tegnap, amit aligha írt volna meg, ha előre látja, amit még oly bölcs politico-historicus sem láthatott előre: »Szt István munkája, évszázados hatásában, a magyar nemzetet *végkép kiemelte* a keleti népek közösségéből, s helyét *örök időkre, ameddig magyar lesz Európában*, a nyugati nemzetek oldalán jelölte ki...« Ugyanebben a kötetben 7 oldalt szentelt Nádasdy Tamás, a »legharmonikusabb magyar« jellemzésének. Igen nagyra becsüli, mert nem hódolt be sem a túlerős töröknek, sem urának és parancsolójának, a császárnak.

De itt van most a legnagyobb, előttem is alig megfejthetőnek látszó ellenmondás régi Juliusunk és a mai közt, s ez az, ami valóságos fájdalmat okoz nekem és bizonyosan Neked is. J.-nak mindig két dolog imponált valóban: 1) az igazi tudás, és a humánus műveltség, 2) a gerinccesség, a túlerős hatalommal is szembenező erkölcsi bátorság. Volt még egy harmadik erény is, amit J. maga is mindig gyakorolt és nagyrabecsült: a kritikus elmeél, a kétkedés az írott úgymint szóbeli forrásokban, a könnyenhiwó optimizmus távoltartása a tanításban, úgy mint a beszélgetésben. Ezeket a virtusokat hiába próbáltam felfedezni a legújabb könyvében. Ezek hiánya tette számomra annyira elszomorítóvá az olvasását. Sok látogatóm volt azóta, hogy a könyvet olvastam és nem győztem ellenmondani azoknak, akik fizetett propagandának minősítették, meg azoknak is, akik ellenállhatatlan pressziót emlegettek. Egy követet, olyan kaliberút, mint Sz. Gy. lehetetlen presszionálni [...]. Remélem, Julius megírja egyszer az emlékeit Oroszországból [...]. Talán csak ezek fognak a mi fájó kérdéseinkre választ adni, ha ugyan megérjük egyszer.”³³³

³³³ Lukács Károly Horváth Jánosnak, 1948. jan. 6.

A hagyatékban Lukács Károly levele mellett voltak Horváth Jánosnak a Szekfü Gyula művét bíráló, ceruzás megjegyzései egy asztali napló kitépett lapjain. Ezek a kommentárok az alábbi táblázat jobb oldalán jelennek meg, baloldalt pedig, ezekből kiindulva és ezeket illusztrálendő, a könyvből általunk kikeresett idézeteket helyeztük el.

Szekfü Gyula: <i>Forradalom után</i> (Cserépfalvi, 1947)	Horváth János megjegyzései:
„Mindnyájan atheisták, a vallásokat babonáknak minősítik, – ez ma is szabály és kötelező a párttagokra, ez és sok egyéb távol tartja őket a keresztény világnézettől, melytől idegenek, de talán nem lesznek mindig azok.” (135.) „a szovjet rendszerben megvan az ember szeretete, minden emberé és megvan, bár egész más indító okokból az a társadalomfenntartó erény is, melyet keresztény nyelven karitásznak nevezünk.” (145.)	<u>Historikus?</u> 87., 122. <u>Keresztvény?</u> az atheismust dicsőíti, akaratlanul is 135~151, karitás 145~152
„Amint betegségem idején itthon papbarátaim és szerzetes tanítványaim sokszor megemlékeztek rólam szentmiséjünkben, ugyanezt ajánlta fel és tette meg a moszkvai patriarkának finom műveltségű, askéta főesperese a Gorkij-utca melletti görögkeleti templomban” (153.)	<u>Kritika</u> csak az egyik irányban, a másikban alig, s az is mentegető. „ <u>tapasztalatai</u> ” alapján: <u>Ellensúlyul</u> egy-egy ker. nyilatkozat is jó szó az angolokról <u>Másnál kigúnyolna afféle érveket</u> (h. imádkoznak érte) 153
	Lépten-nyomon, mikor az előbbi időt bírálja, kérdezhetni: <u>s ma?</u> Szinte <u>szadista hibáztatása</u> magyaroknak; s a tótok és patrónusuk? 62. 68.
„elég rámutatni Horthy Miklós folyton ingadozó személyes magatartására” (52.)	H. M. folytonos <u>ingadozása</u> ; s ő? (52.)
„Soha vezetőréteg nem volt ennyire képtelen politikai irányításra, mint a mienk, a 30-as évek legelejétől, Bethlen bukásától kezdve.” (52.)	Hát az <u>új vezető osztály?</u>
	Hát a <u>szervezettek?</u> (sztrájk) 54, 64.
„elhihetjük azokat a borzalmakat is, amelyeket részben ugyanezek a tisztek követ-	A m.-ok rablását hibáztatja, amazoké menti; nevetségesen is 126

<p>tek el az előrenyomulás és megszállás alatt az orosz népen, főképp Ukrajnában.” „az orosz katonák cselekedetei harc közben is ösztönszerűek voltak, mint amikor egy rendes embert hirtelen elönt a vér és nem tudja magát ellenőrizni, azaz a szenvedély cselekedetei és sohasem hidegvérrel előre kitervelt kegyetlenség vagy szadizmustól rendezett tömegjelenetek.” (125–126.)</p>	
<p>„A mammon után futva, szellemi tompultságban, mindinkább kiszolgáltatva vad szenvedélyeknek, mik a reális tényekkel szemben végkép elvették a világos pillantást, a nemzeti érzést összetévesztve az idegen imádatával: vajjon elképzelhető-e, hogy ily lelki állapotban helyesen, jóúton, az örvényeket és sziklákat elkerülve lehetett az országot kormányozni?” (63.)</p>	<p><u>idegenimádat!</u> ma? 63</p>
<p>„A próbán szégyenletesen elbuktunk” (nemzetiség) (69.) „Ezek után pedig egyszersmindenkorra el kellett némulnia minden reviziós törekvésnek és propagandának. Erkölcsi alapunkat veszítettük azáltal, hogy amikor lehetővé vált, magunk sem bántunk jobban a nemzetiségi kisebbségekkel.” (69.) „Azzal, hogy nem követtük Bethlen tanácsát, ehelyett a hitleri gondolattal közeledtünk a visszakerült nem magyarokhoz, meghazudtoltuk saját magunkat és végkép pontot tettünk nemzetiségi politikánkra.” (70.)</p>	<p>Mi elbuktunk a próbán, Cs[eh]sil[ézia] nem? 69 Erkölcsi alap, <u>egyszersmindenkorra</u> elvesztve 69; végkép 70.</p>
<p>„Mindeddig azt hittük, hogy Árpád vezér nyugatra helyezett bennünket, örökre elszakítva azon keleti népektől, melyek közt nőttünk fel önálló nemzetté; – most már tudjuk, hogy ez a felismerés is csak relatív igazságot tartalmaz: Eurázsia újra elért bennünket” (121.)</p>	<p>Egyetlen mentség: forradalom (= felszabadítás). Nem a <u>Szovjetbeli boldogság érdekel!</u> Ny.-hoz tartozásunk <u>csak relatív igazság</u> 124. Micsoda polit. genialitás ez: be a járomba. Más, <u>lelki realitás</u> nincs? bizonytalan alap: nem tudom, stb. 126.</p>

„egész demokratikus korszakunkban korrumpált választásokból kikerült négy-öt száz ember kormányozta az országot, a neki – és a koronának tetsző minisztériumok által, – s ezt nevezzük demokráciának” (128.)	<u>hamis kérdés: ezt</u> nevezzük mi dem.nak? (korrumpált választások?) 128.
„Csak éppen a Szovjetuniótól szokás számon kérni azt az ideális demokráciát, mely csak könyvekben létezik, mint tudósok posztulátuma! (128.)	Mintha a <u>becsületes gondolkodással</u> és kritikával nem számolna. <u>Csak tudósok posztulátuma?</u> 128.
„Mi, akik a választási hazudozásokhoz és egyéb kortesfogásokhoz gyermekkorunk óta hozzászoktunk, s akik tisztában vagyunk azzal, hogy a nálunk évtizedeken át életben volt »nyugati demokrácia« alatt mennyi személyi érdek érvényesül, ezt szinte megváltozhatatlannak tartjuk” (136.)	„nyug. demokr.”: <u>nálunk</u> évtizedeken át! 136.
„Tisztább és világosabb igazolást kevés kormányzat kapott a világtörténetben, mint most a szovjet rendszer” (154.)	A szovj. <u>rendszer igazolást</u> kapott a tört.ben 154.
„Ma is tisztában vagyok és előre látom azon szélsőséges reakciót, melyet Szovjetország viszonyainak fenti leírása kelthet fel azon honfitársaimnál, akikről, sajnos, eleve nem tudom feltételezni, hogy megértik, miért kellett erről a dologról is őszintén és nyíltan, hátsó gondolatok nélkül megmondanom véleményemet.” (157.)	Eleve leszamarazza azokat, akik nem értik meg, <u>miért</u> kellett neki erről írni 157.
„a kapitalista berendezést, mely jelenleg a Szovjetunióval szemben áll, tudtommal még egyetlen természetjogász sem találta követendő mintaképnek.” (158.)	nevetséges <u>érv</u> 158.
„A yaltai egyezményben Roosevel, Potsdamban már Truman elnök adott át lényeges jogokat az országokat illetőleg a Szovjetnek” (167.)	Tehát bele kell nyugodni, mert <u>Yalta, Potsdam</u> , stb. 167/8~171.

<p>„az új időben a rendfenntartó szerveket a porondra legelőször és már szervezeten kilépő kommunista párt állította fel s rájuk állandóan nagy befolyással volt, viszont a tömegek itt felvázolt gondolkodását ismerve, a letartóztatás és internálás eseteit sokkal könnyebben és gyakrabban produkálta, semmint a régi közjogi és jogászai gondolkodással megférte volna. Ezek a belenyúlások az egyéni szabadságokba sokszor preventív természetűek voltak, a forradalom fenntartására s mint ilyenek persze semmiképp sem számíthattak azok helyeslésére, akik alig várták a forradalom végleges legyőzését. A többségi párt hivatalosai sokszor felléptek a személyi szabadság felfogásuk szerint méltánytalan korlátozásainak esetei ellen” (172–173.)</p>	<p>a komm. párt <u>rendfenntartó</u> tervei 172. <u>menti a letartóztatásokat</u> 173. a többségi pártok „felfogása szerint” ez méltánytalan 173–177. (Kovács B.[éla])</p>
<p>„Az angolszász-szovjet ellentétek ekkor már több téren megnyilvánultak, s így mindenki egyértelműleg fogta fel azt a tényt, hogy az akkori magyar kormány moszkvai utazása után sietett Washingtonba és Londonba is elrepülni.” (176.) „A megszálló hadsereg biztonsága a fegyverszüneti egyezményen alapult, s ennek értelmében került fogságba a többség egyik vezető politikusa, aminthogy tudvalevőleg más megszálló seregek is ragaszkodnak ehhez a jogukhoz.” (177.) „A régi törvények, mint gyakran osztálytörvények, sokszor távol állottak a tiszta erkölctől” (192.)</p>	<p>A 2 nyugati látogatás; R.[ákosi] és Sz.[akasits] is ott! 176. Ő <u>hogyan nézi N[agy] F[erenc]-ék sorsát 177. – osztálytörvények régen 192.</u></p>
<p>„Magyarországon a forradalom mai, munkás és parasztvezetésű formájában a függő kérdések elintézése után, gazdagabb és boldogabb ország lehet, mint bármikor előbb.” (202.)</p>	<p><u>A jövő</u> minden eddiginél <u>szébb lehet</u> 202.</p>

„Az a hasonlat is említendő, amikor nemrégén, a Horthy-uralom alatt Szent István országának vezetése protestáns kormányzó kezében volt és ennek miniszterelnökei is protestánsok voltak” (205.)	Prot. államfő és egyház 205.
„Az Egyház nem követeli tőlünk, híveitől, hogy 29 év után ragaszkodjunk a monarchikus államformához. Akkor sem követelte, amikor az említett protestáns államfő megakadályozta a Szent István koronájával megkoronázott király visszatérését.” (205.)	Prot. államfő és IV. Károly 205

Tudomásunk szerint ezek a jegyzetek nem alakultak át semmilyen szemrehányó beszélgetéssé vagy levéllé. A moszkvai követség, majd nagykövetség, ez a könyv és ez a kritika véget vehetett a csaknem félszázados barátságban és együttműködésben.

Hasonló volt ez a szintén régi barát Zolnai Béla kritikájához, akinek „Szekfű elküldte a könyvet. Ő el is olvasta és oldaljegyzetekben reagált. Egy helyütt így: »Ez már Tartuffe-i szemforgatás.«³³⁴ Megszakadt a kapcsolat Szekfűvel, aki a baráti találkozásokon sem vett már részt; ott azonban minden bizonnyal szóba került nemcsak moszkvai nagykövetsége és itthoni szerepvállalása, hanem a *Forradalom után* is.

Horváth János levelezésében ezután az ő neve csak egyszer fordult elő. Pap Károlynak írta 1952 őszén: „Most Kossuth van soron vagy egy hét óta. Szívesen olvasnék róla tanulmányt avatott historikustól, de amivel az újságok traktálnak, az nem elégit ki, vagy ellenkezőleg: sok is a jóból. Andics Erzsébet, Szekfű Gyula és Révész Imre beszédét ki is vágtam az újságból és eltettem.”³³⁵

1947 nyarán Lukács Györgytől is olvasmányt kapott. Válasza a következő volt: „Köszönöm, hogy szíves volt megküldeni a Százéves Toldit. Minthogy néhány észrevételemet is közölni óhajtottam a köszönet mellett, vártam, míg útleveleszerzési hajszámban egy kis szünethez jutok.

1) Toldi nem »egy új osztály reprezentánsa«. Sohasem volt »igazán paraszt«. Nem »betolakodott« a lovagi világba, hanem őt onnan kirekeszteni akaró testvére ellenére kiküzdötte magának az őt abban a világban származásánál fogva és hivatásérzete szerint megillető helyet. Az árván maradt gyermeket bátyja kapzsiságból nevelte parasztnak, s nem »rangja szerint«. De nem mint lovag nyomta vissza őt, a parasztot, hanem mint testvér a másikat. »Rossz testvérré« Arany alakította, s nem a

³³⁴ Monostori Imre, *Szekfű Gyula a változó időkben*, Pécs, 2017 (Pannónia Könyvek), 372. Idézte Miskolczy Ambrus, *Három magyar hungarológus* = Hung 2000/1–2, 90.

³³⁵ Horváth János Pap Károlynak, 1952. szept. 19. TRefEN R 3156.

monda, vagy Ilosvai: Arany ezzel Miklós történetét családi függésüvé rögzítette. Az első »Toldi« nem társadalmi problémát oldott meg, hanem családbelit, s egyénit.

2) Miklós sem T. Estéjében, sem T. Szerelmében nem lesz többé még látszatra sem paraszt, nem esik vissza valami paraszti »osztályba«.³³⁶

Ez a kritika – így szól a Pap Károlynak 1951-ben írt levél – hatástalan maradt: az Arany-kritikai kiadásban „[a] II. kötetben (271. l.) említi V.[oinovich] Lukács György teljesen hamis cikkét T.[oldi Estéjéről] (Forum, 1947), anélkül, hogy szólna ellene. Persze, ma az az igaz, amit L. Gy. mond. Annak idején megküldte nekem a Forumnak ezt a számát, én levélben megírtam, hogy nem értek vele egyet s meg is cáfoltam. Ő azonban nem válaszolt, s a kari üléseken is, bár ott eleget láthatott, nem találta érdeemesnek szóba állni velem, vagy csak jelezni is, hogy megkapta levelem.”³³⁷

Horváth János nem úgy, mint 1930-ban a Corvin-koszorú esetében, 1948 márciusában nem ment el a Kossuth-díj átvételére, amelyet, Rákosi aláírásával, lakására vittek el. 70 éves korában lemondott az egyetemi tanárságról. 1948 szeptemberében írta Keresztury Dezsőnek: „igen kétes, hogy fogok-e én még előadni. Hogy »visszatartottak«, azt tudja. De már akkor megmondtam dékánunknak, hogy ha a nyugdíjazásokra vonatkozó hírek valóra válnak, vagyis ha közvetlen szaktársaimat menesztik, akkor én is kérem fogom nyugdíjazásomat. Alszeghyt valóban menesztették. Megírtam hát a dékánnak, hogy kérem fogom nyugdíjazásomat, s hirdesse ki, hogy a hallgatók ne vegyék fel az én óráimat.”³³⁸ „Tiszteletét” ajánlottak fel, ezt azonban nem fogadta el, nem téve eleget a hallgatóság csaknem 250 aláírással írt levelének sem, amelyben arra kérték, hogy „ne hagyja itt katedráját”. Utolsó szakdolgozat-javításának időpontja: 1948. november 25. A nyugdíjazás esztendejének végén ezt a híradást küldte Margitára: „Csúf, ködös idők járnak”,³³⁹ a hazalátogatásra pedig már nem gondolhatott, sem akkor, sem a későbbiekben: „Vízumról nem is álmodunk”.³⁴⁰

A függetlenség igénye és – az ő szavával – „lelki szükséglete”, mint korábban idéztük, attól függött, hogy „*akarok-e és tudok-e független lenni*”, „*tudok-e egyedül lenni*”.³⁴¹ A már az I. világháború előtt axiómává érlelődött, a két világháború tapasztalatai által megerősített, s a politikai szélsőségek ellenében egyre jobban elmélyült meggyőződés most, orvosi nyomatékot is kapva, lett alapja az öregkorban a nyugodt lélekkel vállalt és viselt remeteségnek.

*

³³⁶ Horváth János Lukács Györgynek, 1947. aug. 2. MTA Fil. Int. Lukács Arch.

³³⁷ Horváth János Pap Károlynak, 1951. dec. 24. TRefEN R 3156.

³³⁸ Horváth János Keresztury Dezsőnek, 1948. szept. 13. Monostori Klára, *Horváth János és Keresztury Dezső levelezéséből*, Holmi 1999, 88.

³³⁹ Horváth János Horváth Mihálynénak, 1948. dec. 6.

³⁴⁰ Horváth János Horváth Mihálynénak, 1950. okt. 3.

³⁴¹ Horváth János Szekfű Gyulának, 1913. máj. 5. EK G 628/2/20.

A háború során a katonák s a helybeliek közül néhányan alaposan kifosztották a káptalanfüredi házat: a bejárati ajtón ott maradt a „Küche” felirat, s 1945 októberében a szomszédságtól kellett összeszedni a széthordott holmit, könyveket, képeket. Az önkényes beköltözőktől csak nehezen sikerült megszabadulni: „eddig maguk voltak urak, most mi vagyunk azok” – mondták először Korompay Bertalannak a balatonfüredi Tanács irodájában. A tulajdonosi jog érvényesítése sem volt könnyű: 1953. június elején Horváth Jánosnak le kellett mennie, „mert az a veszedelem fenyeget – írta levelében – hogy »kiutalják« valakinek.”³⁴² Pais Dezső közvetítésével³⁴³ Németh Gyula, a Nyelvtudományi Intézet igazgatója járt közben, az Akadémia segítségét kérve. „Villád mentesítése ügyében – írta 1953-ban – a főtitkárhoz fordultam, aki úgy látom, nagy megértéssel kezeli ügyeinket.”³⁴⁴ Osztrovszki György főtitkár szinte azonnal válaszolt: „a mai napon átíratot intéztem a Balatonfüredi Tanács Végrehajtóbizottságának elnökéhez Horváth János nyaralójának igénybevétel alól való mentesítése ügyében.”³⁴⁵

Az öregkor nyarai a Balaton mellett folytatódtak a négy unokával megszaporo-
dott családban: Zsuzsanna után Klára következett, majd János, végül Margit. Horváth János *A reformáció jegyében* című könyvében Ilosvait idézte, akinek „neveket magyarázó versében a női nevek értelmezésének gyakori tartozéka a *szép* jelző; Zsuzsanna: »szép liliom, avagy ékes rózsza« [...] – Margit: »szép fényes gyöngy« – Klára: »szép világos«.³⁴⁶

---

³⁴² Horváth János Pap Károlynak, 1953. máj. 24. TRefEN R 3156.

³⁴³ Pais Dezső Horváth Jánosnak, 1953. szept. 15.

³⁴⁴ Németh Gyula Horváth Jánosnak, 1953. szept. 11.

³⁴⁵ Osztrovszki György Németh Gyulának, 1953. szept. 17.

³⁴⁶ *HJIM* II, 50.

VI. VISSZAVONULTAN

Család, barátok, kollégák, tanítványok: ez alkotta azt a közösséget, amely a visszavonult tudóst vette körül, s rendszeresen látogatta őt, különösképpen 70. születésnapján, amikor 1948-ban, Pais Dezső köszöntő beszédével, a *Magyar Századok* című tanulmánykötetet adták át neki. Kodály Zoltán – aki 1946 és 1949 között az Akadémia elnöke volt – 1949. október elején fiú-vegyeskarrá írt *János-köszöntőt* küldött Horváth Jánosnak.

JÁNOS KÖSZÖNTŐ FIÚ-VEGYESKARRA

Élénken KODÁLY ZOLTÁN

S.
Vig ó-róm-mel, nagy ó-róm-mel mos-tan köszön - tünk,

A.
Vig ó-róm-mel mos-tan köszön - tünk,

B.
Vig ó - róm-mel, nagy ó - róm-mel té - ged mos-tan kö - szön -

Szomorú-ság, nagybú, agg-ság, tá-vozzék tő - lünk. Mert Szent János föl-de-rült,
Szomorú - ság, bú, agg-ság, tá-vozzék tő - lünk. Mert Szent János föl-de-rült,
tünk, Szomorú - ság, nagybú agg - ság, tá-vozzék tő - lünk. föl-de-rült,

Szomorkönybe nem me-rült, Vig ó - rá-ra, úgy mint má-ra, frissen föl-ké - szült.
Köny - be nem me-rült, Vig ó - rá-ra, úgy mint má-ra, frissen föl-ké - szült. Meenyi
Köny-be nem me-rült, Vig ó - rá - ra, má-ra, frissen föl-ké - szült.

Meny-nyi hajszál feje-denn áll any-nyi ál-dá - sok, Rád száll-janak, ta-lál-
haj - szál) meny-nyi hajszál feje-denn áll any-nyi ál dá sok, Rád száll-janak
p (dallam)
Meny-nyi hajszál fejedenn áll any - nyi ál-dá - sok, Rád száll-janak, ta-lál - janak

ja-nak szép ál - do-má - sok. Sik me-ző-nek füve-i,
ta-lál - janak ál - do-má - sok. Vagy mint ten-ger-esőppl-e, Sik me-ző-nek füve-i,
szép ál-do-má - sok. Vagy mint ten-ger esőppl-e, Sik me-ző-nek fü-ve - i,
cresc.

Oly nagy bő - ven száll - ja - nak rád Oly nagy bőven száll-janak rád ég - nek
Oly nagy bő - ven száll - ja - nak rád Oly nagy bőven száll-janak rád ég - nek
Oly nagy bőven száll-janak rád égnek ál-dá - si Oly nagy bő - ven száll-janak

ál - dá - si, ég-nek ál - dá - si, ég-nek ál - dá - si!
ál - dá - si, ég nek ál - dá - si, ég nek ál - dá - si, ég-nek ál - dá - si!
si, ég-nek ál - dá - si!
rád ég-nek ál - dá - si, égnek ál - dá - si!

HUSCHT REZSŐ, BUDAPEST, VI. EÖTVÖS U. 40.

Az 1949. október 5-én kelt válasz így hangzott: „Köszönöm a becses küldeményt. Viszonzni, addig is, míg az esperáció jobbat nem sugall, csak a mellékelt »opus«-szal tudom. Folytatásul a te szöveged benedictiós záradékát képzeld hozzá. A kottám alatti szöveg a te dallamodra is énekelhető. Ezt a dallamot (t. i. amelyiket én kottáztam le!) még gyermekkoromból ismerem. Temetésen énekelgettük, de nem »élénken«, hanem keservesen elnyújtva, erre a szövegre:

Búcsut vennem –
El kell mennem
Ez földről nékem.
Fényességben,
Dicsőségben
Lesz ülő székem.

Jézusom kebelére –
Rejtezem szent ölébe:
Fájdalmidtól
Síralmidtól
Szünj meg már, lelkem!

Szíves baráti üdvözléssel hajdani cigány prímásod

Horváth János²

Ez a válasz Horváth Nepomucensis János aláírással *Kodály Zoltánnak* című, *Amade László verseiből* kölcsönzött és „Pátrónusom! légyen jussom Nagy érdemidben!” kezdetű szöveg volt; „Dallama is onnan plagizálva”.¹

Horváth János figyelme egyrészt a múlt felé terjedt ki, amely történeti megerősítést, energiaforrást és élményt jelentett számára, másrészt a tanítványból tanárrá és barátta lett társak irányában, harmadszor a jövő tanárai és tudósai felé; most mindezt a saját múlt összes tanulsága gazdagította, a még számos kiadatlan kéziratból is álló életművel. 45 év tanítványainak szellemi jelenléte, nemegyszer a konkrétumokban is megmutatkozó szolidaritása mindvégig érezhető volt. Munkásságának elismerése azonban nem csak a személyes ismerősökre terjedt ki. 1948-ban megküldte *A magyar vers* című kötetét Füst Milánnak is, aki így válaszolt: „Professzorom, nagyon szépen köszönöm könyvét s a szíves ajánlást. Mihelyt ezerféle gondom-dolgom engedí, beható tanulmányom tárgyává fogom tenni, annál is inkább, mert úgy látom, érzem, hogy sok mindent tanulhatok belőle. Nagyon szívesen üdvözlöm! Mindenkor híve: Füst Milán.”² Megkapta *A fogak tornáca* című kötetet, a következő dedikációval: „Horváth János Bátyámnak, a magyar vers legalaposabb ismerőjének, mély tisztelettel Weöres Sándor. Bp., 1950. III. 15.”

Az a mentalitástörténész, aki az ötvenes évek magánéletéről kíván majd összefoglaló tanulmányt vagy monográfiát írni, elkerülhetetlen feladatként tanulmányozza majd a baráti körök jelentőségét. Horváth János, Eckhardt Sándor, Pais Dezső, Szabó Miklós, az Erdélyből jött Gyallay Domokos és a polihisztor Lukács Károly, valamint Trócsányi Zoltán és olykor Hankiss János alkották a „pénteki küsedel Társaság”-ot. (Az ő fia, Hankiss Elemér 1950 szeptemberében írta Horváth Jánosnak: „szeretném megköszönni szíves vendéglátásukat és sok kedvességüket. Egy évig igazán otthonnak éreztem Professzor urék otthonát, és most távozóban hálásan gondolok házi-

---

¹ Horváth János *Kodály Zoltánnak*, 1949. okt. 5. Kodály Archívum. Korompay H. János, *Horváth János és Kodály Zoltán barátságának dokumentumai = Klárisok: Tanulmánykötet Korompay Klára tiszteletére*, szerk. Csiszár Gábor és Darvas Anikó, Bp., [ELTE] Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, 2011, 22–25.

² Füst Milán *Horváth Jánosnak*, 1948. szept. 14.

gazdámra.”³) A Lágymányos utcai Ketterben, majd a Bertalan Lajos utcai egyik vendéglőben, később a régi Csalányiban (a mostani Kárpátiában), utoljára pedig az Erzsébetben gyűltek össze, egészen 1956-ig. A társaság tagjaira nézve az Eckhardt Sándorral folytatott levelezés ad támpontokat: „Semmi akadály, hogy péntekre tegyük át e heti találkozásunkat” – írta Horváth János. „De értesítsd Nikitát [Szabó Miklóst], aki csütörtökre van »belőve«, s lehetőleg Dezsőt is, ő pedig Domokost. Lukácsnak megírom a változtatást.”⁴ Az utolsó ilyen adat 1956 októberéből származik: „Holnapután, pénteken ismét a Erzsébetben”.⁵

Kodály 1953 januárjában Galyatetőről üdvözölte a hetenként összegyűlő kollegistákat: „Köszöntöm a EC pénteki társaságot, különösen pátriarka kort elért egyetlen tagját. Alakuljon meg a 70-es alosztály. Akiket nem sikerült a Tiberisbe vetni mint sexagenarios de ponte most már tartsanak ki ameddig lehet. Ezzel is bátorítsák az ifjúságot, értve az 50-en felülieket. Salvete et valetе”.⁶ Horváth János 1954-ben hívta őt közéljük: „Eljöhethél vagy egyszer az Erzsébetbe, ahol is péntek esténként szoktunk összejönni, úgy ½ 6-tól fogva. (»C’était l’heure tranquille où les lions vont boire«⁷). Én ugyan ez új esztendőben még csak kétszer voltam ott. Ok: rossz idő, s öregség. De most már talán tavaszodni akar. »Mostan ifiadik megvénült esztendő«. – »A tavasz, rózsás kebelét kitárva«,⁸ stb. Többnyire magamat úri fávöridba ajánlván, vagyok néhai »szintén zenész«, de csak »barna«. Ácsi!”⁹

Két olyan levél maradt fenn, amelyek csak látszólag stílusutánzatok. Az elsőben, 1949 végén, Eckhardt Sándor 16. századi nyelven és helyesírással mentette ki magát a részvétel alól: „Kegielmedet illien dologban kelletik megh talalnom: Az napokba kellet wala Kegielmedet az korchomaba lattnom es kwlomb kwlomb dolghokrol tractalnom de az Ur Isten az my legh benteb gondwifeleö Atiank ma]keppen rendelte jollehet ingyen sem gondoltam hogy igi leben es bizot emberemmel sem twttam Kegielmedeth informalny Illien dologot chelekettene az [chola bely iffiak hogy hatalma]ewl öbwe hittanak nemynemeö hazontalan es rawaz bezedek halgata]fara Megh hidgye Keg’med hogy inkab ittam volna Keg’medel es Gyalla]y wrammal ez idey leöreben mynt ezth hallgattam de aznak en elegh nem wagiok Meg bocha]jon Keg’med de nem mehettem, miwel hogy Nece]jitas frangit leges¹⁰ [...] P. S. Ez mo]tani it walo fogiatkozot allapathoz kepest felette sokat gondolkottam raita hogyan lehetne Bala]jy Balinth wram enekeinek dolghaban walam]yt chlekedny De nem latom

³ Hankiss Elemér Horváth Jánosnak, 1950. szept. 9.

⁴ Horváth János Eckhardt Sándornak, 1950. szept. 19.

⁵ Horváth János Eckhardt Sándornak, 1956. okt. 10.

⁶ Kodály Zoltán Horváth Jánosnak, 1953. jan. 6. Legány Dezső, *i. m.*, 212.

⁷ Victor Hugo: *Booz endormi*.

⁸ Zrínyi: *[Elégia]*; Berzsenyi: *A tavasz*.

⁹ Horváth János Kodály Zoltánnak, 1954. febr. 15. Kodály Archivum.

¹⁰ Szükség törvényt bont.

modiat jollehet W. Joseph uram biztath hogy ſorat eýtendi nem hýβek nekýe Immaron mert ő ſem twggia mýnth leβen”.¹¹

Horváth János 1801-es dátummal válaszolt: „Nagyéremű Férjfi, különös kedvességű szeretett Barátom!

19^a huius hozták kezemhez becses leveledet. Mint elhűlék, midőn, felvágván az Institutum Gallicum copertáját, a XVI-dik Száz’ nyelvén íratott levelet vonék ki belőle! Örömkönyvcsépeket hullattak szemeim, ’s kimondhatatlan édes érzéssel legeltetem képzelődésemet, szívemet és aesthetikus érzésemet Rajtad, olvasván általad szerencsésen construált, hív és igen elmés Copie-jét a’ feljebb való saeculumok’ udvari manierjának, nyájas, – noha most már elavult szóllásának, sőt írásmódjának is azoknak felette. Mély studiumod, philológiád és aisthesised félreismerhetetlenül reájok vagynak nyomva becses soraidra. Hát a’ minden szennytől tiszta elegantiát ki látná benne gyönyörködés nélkül? Hát azt a’ minden crisissel trutzoló röpüléset a’ fen-tebb nemében az Írásnak?

Tellyes szándékom volt, hogy versekben feleljek. De sok híjja, hogy kivált mostani sokfelé való szakadozásaimban a’ versírásra időt vehetnék. Vedd hát szívesen ezen enmagam időkorának tulajdon nyelvén szólló együgyű, de forró köszöneteimmal hozzád siető válaszomat felettébb kedves leveledért, mely – el vagyok hitelve róla – biztonnyal megnyerendi a’ Szépség barátainak javallásokat, ’s méltó reá, hogy Táram’ legföltettebb példányai közé helyheztessék és emlékezetemben éljen előttem örökké!

Hah, mely rezzentő pillantat lesz az hólnap után, mikor esmét megláthatjuk egymást nagy óhajással várt találkozásunkon! Éltet a’ reménség, hogy ezúttal erdélyi fi unius Dei cultor kedves barátunkat sem vonandják félre nem várt Úgyei a’ velünk való bizodalmas társalkodástól.

Folyó írásod utolsó heftjét sajtó alá adtad-é már, ’s mikor szabadul ki? Fog-é világot látni Balassi-editiód? Megnyerte-é már a’ Censor’ engedelmét? Munkába vette-é már a’ Nyomatató? – Én, immár lemondván minden Magyar Auctorságról, csendes magánosságban munkálkodom itthonn.

Szeretetre méltó kedves Nődnek, úgy kisebb ’s nagyobb csemetéidnek legszive-sebb idvezletemet átaladni ne terheltessél! Isten hordozzon szerencsésen benneteket a’ reánk virradandó új Esztendőben!

Többnyire úri fávoridban ajánlott, elviríthatatlan szíves indulattal vagyok és állhatatosan maradok

háládatos barátod és híved

idősbb érmellyéki Érmellyéki Remete Dániel. mp.”¹²

¹¹ Eckhardt Sándor Horváth Jánosnak, 1949. dec. 16. Korompay H. János, *Eckhardt Sándor és Horváth János levelezése*, FK 1992, 80–82.

¹² Horváth János Eckhardt Sándornak, 1949. dec. 20.

Nem tudjuk, csak sejthetjük, hogy milyen „hazontalan és rawaz bezedek”-et kellett az egyetemi ifjuságnak 1949 decemberében meghallgatnia. A „minden crisissel truttzoló röpülésed” azonban, amellyel Horváth János jellemezte barátjának levelét, nagy elismerés. Mert a 16. századi magyar nyelv és írás ilyen fokú ismerete nemcsak Balassi Bálint és Rimay János kritikai kiadásának szerkesztőjét dicséri, hanem – s ez a válaszlevél írójára is áll – példát mutat a filológiából is; olyan empátia, olyan humor, mely egyszersmind felülemelkedés: az idő válságánál fontosabb lesz a tárgy, s az attól ihletett, önmagában is erőt adó, mert szellemi energiaátvitelnek tekinthető írás. Imitációról van szó, s ez egyben bemutatkozás is, a beavatottak bemutatkozása. Az „Érmellyéki Remete Dániel” aláírás pedig egyszerre hangsúlyozza a szülőföldhöz kötődést (amelyet hazalátogatás már nem teljesíthetett be) és a függetlenséggel együttjáró, szükségszerű egyedüllétet.

Ez az egyedüllét azonban korántsem jelentett elszigeteltséget. Számos kollégáját távolították el az egyetemről, vagy minősítették át 1949-ben tanácskozó taggá az Akadémián, a visszavonulás szolidaritása azonban aktív maradt. „Általában egykori működési területem személyi és egyéb viszonyairól is csak Pais Dezső jóvoltából jut tudomásomra némi töredék” – írta Pap Károlynak.¹³ Ez a tájékoztatás viszont rendszeres volt: a baráti összejöveteleken túl minden vasárnap találkoztak.

Szabolcsi Bence 1950 januárjában ezt a levelet kapta: „Ha rokona az, aki intézkedik a Kultuszminisztérium IIIC. ügyosztályában, segítsen a következő ügyben:” Raffaelli Rafaela irgalmas nővér „az imént nálam volt és előadta, hogy az ő rendházukat (Ranolder-Intézet, Thaly Kálmán u. 23.) az államosítás befejezéseként ki kellene üríteniök a közel jövőben. Ők fellebbezést, ill. kérvényt adtak be ez ügyben, s ez a főigazgatóságtól 19231. sz. alatt ment fel. Ha tehát a túloldali kérdésekre *igen* a felelet, s ha Önt ez ügyben nem feszélyezi bármiféle meggondolás: akkor kérem, szóljon egy jó szót az említett úrnak, hogy a nővéreknek ne kelljen most télvíz-idején kimenniök a maguk eddigi otthonából. Érveik fel vannak sorolva az említett fellebbezésben.”¹⁴ A válasz nem maradt fenn, a kérés eredményéről sem tudunk semmit.

Förster Aurél egyetemi tanár, akit 1947-ben nyugdíjaztak és 1949-ben akadémiai rendes tagságát tanácskozóvá minősítették, 1948 nyarától 1959 végéig 14 levelet írt Horváth Jánosnak, és többször fel is kereste őt. Szadáról tudósított 1950 szeptemberében: „talán érdekelni fog magyar verstani tanulmányaim további alakulása. Itt falun megvolna ilyesmihez a kedvező milió, ha kevésbé apokalyptikus idöket élnénk: így azonban a mindennapi izgalmak bizony zavarják a nyugodt kontemplációt; meg aztán a gazdasági munkából is ki kell venni az embernek a részét.” Emellett Arisztotelész egyik fő munkáját, a *Fizikát* fordította. „De mindezekre a foglalkozásokra szörnyü árnyékot vet a már-már szomorü bizonyossággá váló bizonytalanság. Nem akarok

¹³ Horváth János Pap Károlynak, 1951. dec. 24. TRefEN R 3156.

¹⁴ Horváth János Szabolcsi Bencének, 1950. jan. 5. MTA KIK Kt Ms 5640/58.

számokkal előállni anyagi helyzetem megvilágosítására. Most azt szeretném elérni, hogy – talán fönt részletezett irodalmi működésekre való tekintettel is – folyósítsák részemre az ú. n. tudományos pótlékot, amiben eddig nem volt részem. [...] Valamit kell kezdenem, különben mindnyájan elveszünk.”¹⁵ A válaszból az derült ki, hogy Horváth János Pais Dezsőhöz fordult, s az Akadémia, személyesen Waldapfel József közvetítését javasolta.¹⁶ Förster Aurél így folytatta: „A szüret utániig maradok még itt. Mindnyájan végkimerülésig dolgozunk, hogy valahogy meg tudjunk felelni kötelezettségeinknek.”¹⁷ *A magyar vers ritmikái alapjai (Aristoxenos és a magyar nemzeti versidom)* című tanulmányát Barta János közvetítésével¹⁸ az Irodalomtörténet jelentette meg;¹⁹ Horváth János a még kéziratban látott és észrevételeivel kiegészített²⁰ értekezést így két helyen is idézhette, illetve részletesen ismertethette.²¹

Pap Károlynak, aki 1914 és 1942 között a debreceni tudományegyetem tanára, 1924 és 1925-ben az egyetem rektora volt, 1952 telén havi 844 forintról 360-ra, az illetékek levonásával 280-ra csökkentették nyugdíját.²² Horváth János először fellebbezést javasolt,²³ majd 1953 elején „Németh Gyulának, az illetékes Akadémiai Osztály és Osztályvezetőség elnökének” írt; amely után „ajánlással terjesztették tovább az ügyet”,²⁴ azonban sikertelenül. „Sajnálattal látom magam is, hogy ügyedet nem veszik elő – folytatódik a következő levél –. Mint írtam, valaki keresztezi a jószándékot. Ugyanaz, aki Alszeghy hasonló ügyét elgáncsolta”,²⁵ hiába tért ki a beadott kérvény Pap Károly tudományos működésére, amelyben *A dévaványai juhbehajtás* szerzőségéről írt kutatásai is szerepeltek. „Arany e verséhez – írta neki Horváth János –, Édesapám révén, aki Aranynak fiatalabb diáktársa, sőt Szalontán valószínűleg tanítványa is volt, némi közöm van. Ő még kis diák koromban többször beszélt nekem Aranyról, említette ezt a Juhbehajtást is, sőt az elejét könyv nélkül tudta, jeléül annak, hogy Aranyt mennyire megbecsülték, mint verselőt, az ő diáktársai vagy tanítványai. Mikor az Irodalomtörténeti Társaságot szerveztük, Pintérrel és Baros Gyulával elmentünk Beöthyhez, hogy felkérjük az elnökség vállalására. Ő akkor elővett egy íratot és elkezdte felolvasni az arra írt verset. Én rögtön odavágtam: »A dévaványai juhbehajtás,

¹⁵ Förster Aurél Horváth Jánosnak, é. n. [1950. szept.]

¹⁶ Horváth János Förster Aurélnak, 1950. szept. 9.

¹⁷ Förster Aurél Horváth Jánosnak, 1950. szept. 21.

¹⁸ Förster Aurél Horváth Jánosnak, 1951. júl. 5.

¹⁹ It 1951, 439–452.

²⁰ Förster Aurél Horváth Jánosnak, 1950. máj. 20.

²¹ *A „Szendrői hegedő-ének” versalakjáról*, ItK 1954, 269; *HJVM*, 729; *Vitás verstani kérdések*, 1955, 31–32; *HJVM*, 779–780.

²² Pap Károly Horváth Jánosnak, 1952. febr. 28., 1953. jan. 7.

²³ Horváth János Pap Károlynak, 1952. márc. 4. TRefEN R 3156.

²⁴ Horváth János Pap Károlynak, 1953. jan. 31. TRefEN R 3156.

²⁵ Horváth János Pap Károlynak, 1953. máj. 24. TRefEN R 3156.

Aranytók«. Szinte megdöbbsent, mert nagy meglepetést akart szerezni nekünk. Rossz kedvű lett szegény. »Honnan tudja?« – kérdezte tőlem. Elmondtam aztán neki, amit az imént írtam neked.²⁶

1950 őszén Báróti Sándor strázsamester aláírásával (akiről első dolgozatát írta) *Barátságos Koccantós Versek Illei János Uram Tisztelettyére* címmel Horváth János versben válaszolt Alszegehy Zsoltnak:

Hozzám bétévedt levelecskéd boldog újévet
Mesteri módra nihány hexametert kíván:
Békés esztendő, a magyart jobb korba teendő,
Melyben is e' kicsi hon élne <megint> vigan, szabadon,
Járva bevált útat, tisztelve a nemzeti multat:
Zrínyik s Kölcseyék hő dobogásu szívét.

[...] Adja a jó Isten, s mielőbb már arra segítsen:
Pesti tudós egyetem otthonod újra legyen [!]

Költt 30^a X^{bris} 1950²⁷

Nem sokkal később, 1951 júliusában Eckhardt Sándor fordult hozzá: „Minap kaptam Alszegehytől egy kétségbeesett levelet, ahol arra kért, járjam ki a mellékelt kérvénye értelmében, hogy ő és felesége Jászapátiba költözhessen, ahol befogadnák őket. A kérvény a belügymin.hoz volt intézve és a levél a fuldokló utolsó szalmaszáláról beszélt. De a valóságban semmiféle végzést, értesítést nem kapott és a magunk fajta foglalkozásúak közül csak Kornist érte eddig baj, Dom.[anovszky]-t visszacsínálták, ott is a pol. mult játszott szerepet. [...] Még is jó volna, ha írál egy levelet az Akad. elnökéhez kiemelve tud. érdemeit, munkaképességét [...] és melegen ajánlod a kitelepítés alóli felmentését.”²⁸

Alszegehy Zsoltnak „sikerült” Jászapátiba költöznie. „Zsolttól ma kaptam levelet először. Húmoros akarna lenni, de keserű. Ez az, mikor a könnyek befelé folynak”²⁹ – írta Horváth János Brisits Frigyesnek 1951 nyarán; Pap Károlynak pedig, nem sokkal később: „Önként költözött ki, szerintem kellő ok nélkül. S ott most se könyvtára, se társasága.”³⁰ Két újabb év elteltével így értékelt: „Szegény Zs. barátunk állapota igen aggaszt. Hallom, hogy itt próbálnak valamit helyrehozni abból, ami méltán bánthat-

²⁶ Horváth János Pap Károlynak, 1952. ápr. 18. TRefEN R 3156. Erre a levélre hivatkozott Pap Károly *Arany egy zsenéje. A dévaványai juhbehajtás* című tanulmányában: ItK 1954, 78.

²⁷ Horváth János Alszegehy Zsoltnak, 1950. okt. 30.

²⁸ Eckhardt Sándor Horváth Jánosnak, 1951. júl. 14.

²⁹ Horváth János Brisits Frigyesnek, 1951. aug. 30. MTA KIK Kt Ms 6241/417.

³⁰ Horváth János Pap Károlynak, 1951. okt. 15. TRefEN R 3156.

ja.”³¹ Ebben a jóvátételben ő is szerepet vállalt: 1956 májusában Tolnai Gáborhoz fordult, hogy „lépéseket kellene tenni kandidátusi fokozatra jelölése érdekében. Anyagi körülményeit ismerve, valóságos jótétemény volna számára e forrásnak elnyerése.”³² A kandidátusi díj megítélése 1957 márciusában megtörtént.³³ Horváth János 1956 őszén írt Klaniczay Tibornak Alszegey 18. századi irodalomtörténetének megjelentetése ügyében, aki válaszában a kedvező elvi döntésről s az Akadémiai Kiadó vezetőivel való eredményes megbeszélésről tájékoztatta,³⁴ a következőkben azonban annak megvalósítása elhalasztódott,³⁵ majd semmissé vált.

A cisztercita Vargha Damjánt, aki 1919-től az MTA levelező tagja, majd Pécssett egyetemi tanár, bölcsészkar dékán, 1941–1942 között rektor volt, 1949-ben lefokozták az Akadémián. 1953 végén Horváth Jánosnak írt, a következőképpen: „Nyugdíjamat 1953. III-tól havi 360 forint. [...] 1950. XII. 14 óta élek itt Hegyeshalomban édes hugomnál; ő napszámba járt, hogy kenyeret keressen... nekem és télire-valót. [...] Elvesztett közel 6000 kötet könyvem, sok kézirat, jegyzetem, ruhám, butorom.” Az alábbi tanulmányokat szeretné bemutatni az Akadémiában: *Temesvári Pelbárt Stelláriuma és a magyar kódexek gondolat-egységei; Kódexeink téves fordításai; Nic. Salycetus Anthidotariusa és a magyar kódexek szöveg-egyezései*. Simonffy Jenő prépost az ő irányítása mellett dolgozta fel a Lányi-kódexet, 245 lapon.³⁶ „Nem tudhatom, meddig dolgozhatom” – írta. „Menteni szeretném, ami még megmaradt: erre keresek módot és lehetőséget. [...] Teljes nyugdíjamat: 811 forint – és írógépem visszaadását megfolyamodtam – az Akadémia főtitkára úján is erősítve kérésemet.”³⁷

Horváth János az MTA segítségét kérte. Klaniczay Tibor szaktitkár így válaszolt: „Az I. osztály 1953. nov. 30-án tartott osztályvezetőségi ülésének határozataiból szószerint közlöm az alábbiakat: »Horváth János akadémikus levélben értesítette az osztályt, hogy Vargha Damján tanácskozó tag levélben érdeklődött nála újabban elkészült dolgozatainak felolvasás keretében való bemutatására, illetve publikálása lehetőségeiről. Az OV. megállapítja, hogy Vargha Damján kérésében csak akkor foglalhat állást, ha említett dolgozatait előzőleg megtekintette. Kéri ezért Vargha Damjánt, hogy dolgozatait küldje be az Akadémia I. osztályára.«”³⁸ Vargha Damján következő levelében ez állt: „Nagy az én örömöm: 30 havi távollét után visszakaptam ezt az írógépet. [...] Ma megkaptam b. leveledet és benne az Akadémia I. Oszt. Titkárának, ill. az osztálynak a véleményét. Minthogy egyik felolvasásom se kész egészen, azért várok, míg

³¹ Horváth János Brisits Frigyesnek, 1953. szept. 24. MTA KIK Kt Ms 6241/423.

³² Horváth János Tolnai Gábornak, 1956. máj. 27. (fogalmazvány).

³³ Alszegey Zsolt Horváth Jánosnak, 1957. márc. 31.

³⁴ Klaniczay Tibor Horváth Jánosnak, 1956. okt. 11.

³⁵ Alszegey Zsolt Horváth Jánosnak, 1957. jan. 4.

³⁶ Vargha Damján Horváth Jánosnak, 1953. nov. 23. (I.)

³⁷ Vargha Damján Horváth Jánosnak, 1953. nov. 23. (II.)

³⁸ Klaniczay Tibor Horváth Jánosnak, 1953. dec. 10.

elkészülhetnek.”³⁹ Horváth János könyveket küldött neki; „Ma bátorkodtam cimedre LENCSÉT feladni” – volt a köszönet. „Minden nap újra kezdem a munkát, – ill. folytatom jó kedvvel. Nem törtem össze... Mosolyogva élek.”⁴⁰ Havi nyugdíja 1955-ben „már” 440 ft volt.⁴¹ Semmit sem tudunk tervezett akadémiai előadásáról, amelyet feltehetőleg nem tarthatott meg. Még egy évet élt.

Barlay Ödön Szabolcs cisztercita pap Horváth János javaslatára 1945 novemberében Rómába utazott, ahol a római állami egyetem ösztöndíjasa lett; az 1947–1948. tanév II. felében pedig Bisztray Gyula mellett a magyar–olasz kapcsolatokról tartott órát az egyetemen. 1952 elején azonban ezt írta Dunabogdányról: „sem tanári, sem papi hivatásomat nem gyakorolhatom”;⁴² „nagyon fáradtan jöttem haza aznap a hor-dógyárból, amelynek udvari rakodója, segédmunkása vagyok. Több tonna dongát rak-tam ki aznap és azonkívül az egyik wagonból oly éktelenül nehéz u. n. padlókat kellett kiemelnem, hogy bizony nagyon összetört lélekkel és borús hangulattal érkeztem ha-za. Nem várt mennyiségű és tartalmú posta várt otthon. Többek között egy piros köté-sű könyv: Horváth János: Rendszeres Magyar Verstan [...], a piros kötésű könyvön keresztül azonban felém nyúlt egy jóságos baráti kéz”.⁴³

Apja, Barlay János nyugdíjas tábornok, akivel Horváth János 1907-ben Kassán ismerkedett meg és kötött barátságot a cs. és kir. 34-es Vilmos-bakák magyar gyalog-ezredében, így írt Siklósról 1953 áprilisában: „M. h. 10.iki leveledet megkaptam, kö-szönöm. Szabolcs fiam és leányom 4 napra haza jöhetnek, – 12.én várjuk őket. Az idén tehát boldog és szép lesz húsvéti ünneplésünk. Két év óta nem voltak itthon, – amióta a határsávot rendszeresítették.”⁴⁴

1959 májusában ismét jelentkezett: „Szabolcs fiam egy éve a tököli internáló tá-borban van. Utolsó látogatáskor, lányaimnak említette, kérdezzem meg Tőled, aki mindig jóindulattal voltál hozzá, – kiszabadulása esetén, lehetséges lenne-e tudomá-nyos vonalon dolgoznia? Nevezetesen az általad is ismert és értékelt »Magyar kapcsolatok a páduai egyetemen a XVI. sz.ban« c. munkájából a madrigálokra vonatkozó részek további feldolgozása. Ha nem alkalmatlan számodra kérem, válaszolj kérdé-semre, hogy a májusi beszélőre erre vonatkozóan már valami biztosat mondhattunk. Köszönettel és a régi 34-es barátsággal köszöntelek”.⁴⁵

Horváth János azonnal válaszolt: föltehetőleg ismét Klaniczay Tibor segített.⁴⁶ Barlay János: „Most volt a májusi havi beszélő, melyre Edit lányom utazott TÖKÖL-

³⁹ Vargha Damján Horváth Jánosnak, 1953. dec. 10.

⁴⁰ Vargha Damján Horváth Jánosnak, 1954. nov. 8.

⁴¹ Vargha Damján Horváth Jánosnak, 1955. máj. 27.

⁴² Barlay Sz. Ödön Horváth Jánosnak, 1952. jan. 4.

⁴³ Barlay Sz. Ödön Horváth Jánosnak, 1952. (k. n.)

⁴⁴ Barlay János Horváth Jánosnak, 1952. ápr. 9.

⁴⁵ Barlay János Horváth Jánosnak, 1959. máj. 4.

⁴⁶ Horváth János Barlay Jánosnak, 1959. máj. 6.

re.” Szabolcs „bízok abban, hogy most már ő is kiszabadul, – a küldött üdvözléseket örömmel és nagy köszönettel vette [...]. Örömmel olvastam, hogy a volt 34-es indulót új szöveggel dudolgotod. Isten éltesen sokáig, még sokáig dudolgasd a 34-es nótát.”⁴⁷ Barlay Ödön Szabolcs az MTA Irodalomtörténeti Intézetében a Reneszánszkutató Csoport tagja lett, *Romon virág. Fejezetek a Mohács utáni reneszánszról* című munkája 1986-ban jelent meg.

1957 májusában Horváth János a következő levéllel fordult Kodály Zoltánhoz: „KB! A Bartoniek-leányok nagy nyomorúságban vannak. A négy közül kettőnek van valamelyes nyugdíja. Emma, a historikus, volt Széchényi-könyvtári tisztviselő, mellrákkal kínlódik; egyszer már operálták; már nem sokáig élhet, de orvosi kezelést, gyógyszereket nem nélkülözhet. Úgy gondoltam, hogy mi, régi, még BG-idejebeli volt-kollégisták összeadhatnánk segítségükre valamit. Vagy kiki – névvel vagy névtelenül – maga juttathatná el a maga hozzájárulását »Bartoniek Paula, ny. leánygimn. tanár, Bp. XI. Mészöly u. 4.« címére, vagy valamelyikünk gyűjtené össze s küldené el Paulának. Eckhardt Sándorra gondoltam ily értelemben, mert ő leginkább hozzáférhet az egyetemen működő társakhoz. De míg tőle nem kapok beleegyező választ, hajlandó vagyok magam vállalni az összegyűjtést és továbbítást.”⁴⁸ A hat nappal későbbi, újabb levél tanúsítja, hogy a kollégiumhoz s egykori igazgatójukhoz való hűség milyen mélységű lehetett. Horváth János írja, ismét Kodálynak: „KB! Jószívű küldeményedet megkaptam, s továbbítom. Mélyen meghatva köszönöm szegény BG. úr helyett, aki már erről semmit sem tud. Te a »bis dat qui cito dat« mondást átformáltad, mert *bis* adtál és *cito* adtál.”⁴⁹ Az Eötvös-Kollégium Volt Tagjai Szövetségének alapszabályai közé tartozott „A szövetség tagjainak, s családtagjaiknak szükség esetén anyagi támogatása.”⁵⁰ Megszűnt a Collegium, már nem működött a Szövetség, de működött az azt összetartó szellem.

Horváth János 1958 nyarán, volt tanítványa, Rafaelli Rafaela irgalmas nővér ügyében, aki tanulmányútra készült Olaszországba,⁵¹ Klaniczay Tibor közvetítését kérte,⁵² aki így válaszolt: „Megkaptam szíves sorait Raffaelli Rafaela nővér ügyében. Várom jelentkezését és igyekezni fogok neki, amennyire csak módomban áll, segíteni.”⁵³

*

⁴⁷ Barlay János Horváth Jánosnak, 1959. máj. 17.

⁴⁸ Horváth János Kodály Zoltánnak, 1957. máj. 23. Kodály Archívum.

⁴⁹ Horváth János Kodály Zoltánnak, 1957. máj. 29. Kodály Archívum.

⁵⁰ Szövetségi Évkönyv 1921–1922, I, 39.

⁵¹ Rafaelli Rafaela Horváth Jánosnak, 1958. júl. 24.; Horváth János Rafaelli Rafaelának, 1958. júl. 29.

⁵² Horváth János Klaniczay Tibornak, 1958. aug. 18.

⁵³ Klaniczay Tibor Horváth Jánosnak, 1958. aug. 25.

A nyugdíjba menetel után nem sokkal megfogalmazta a „minden Magyar Auctorságról” való lemondás gondolatát: úgy hisszük, paradox módon ez volt az egyik oka annak, hogy *A magyar vers* Voinovich Géza támogatásával való megjelenése után (1948) négy könyvét adták ki 1956-ig.

Az első, 1951-ben, a *Rendszeres magyar verstan* volt, Bóka László és Szabolcsi Bence lektorálásával; kiválasztása nem lehetett véletlen, hiszen ez látszott az egyik legártatlanabb tudományágnak. De nem így történt: „verstanomnál is utólag akartak kapacitálni – írta Horváth János Pap Károlynak –, hogy egy, szegény Reményikre vonatkozó fél-lapot hagyjak ki; nos, nem hagytam ki [...]. Ott tisztán R. verseléséről volt (és *van*) szó. De némelyeknek a R. név maga vörös posztó. – Látni, hogy a bírálókön kívül más is beleszól a kiadás dolgába. Mert a sok »felelős« mind fél a feljebb való felelőstől. De úgy tüntetik fel mintha engem félteneék a könyv esetleges kedvezőtlen visszhangjától. Állok elébe!”⁵⁴ A kérdéses szakasz tehát, a *Templom és iskola* című vers címével együtt, benne maradt a kötetben.⁵⁵

1952 áprilisában, mikor az Irodalomtörténeti Társaság vitát rendezett róla – amelyre a meghívott szerző éppúgy nem ment el, mint a már idézett többi eseményre sem⁵⁶ –, viharos hozzászólások hangzottak el: egyebek közt a Devecseri Gáboré, aki, Horváth János összefoglalása szerint, „még könyvem elolvasásától is óva inti dolgozókat, mert csak félrevezetné őket. Látom, hogy Verstanom kiadása miatt még a lektorokat és az Akadémiát is hibáztatják, könyvemben pedig olyasmit hiányolnak, ami ahhoz egyáltalán nem tartozik, vagy ami nélkül egy verstani tájékoztatás, ha szakmailag helyes, teljesen megfelelhet rendeltetésének. Az egész vitában igazi verstani probléma szóba sem került, holott könyvem arra elég anyagot kínált.”⁵⁷

Ezirányú gondolkodására nézve egyik, Szabolcsi Bencének írt levelében zene és vers történeti vizsgálatában igen jellemző vallomást tett. „Vajon mi, akik a régi magyar ének- és versritmust próbálgatjuk reprodukálni, nem olyanok vagyunk-e, mint azok a partron éneklő asszonyok, akik a messze terjedő tenger felől (mi a múlt felől) várnak megértő, viszonzó, helyeslő visszhangot szeretteiktől? Sajnos, mi csak hisszük, hogy ama régiek úgy dalolják vissza nekünk az ő énekeiket, ahogy mi szólaltattuk meg »lantban, hegedűben, cimbalmi zengésben«⁵⁸ és – jaj nekem! – verstanban! Öntől, mint muzsikustól kitelik, hogy de facto *hallja* is őket!”⁵⁹

Ebben az időszakban mindössze két tanulmánya jelent meg irodalmi folyóiratokban: *A „Szendrői hegedős-ének versalakjáról* (1954) és *A hangsúly szerepe jövevény*

⁵⁴ Horváth János Pap Károlynak, 1951. okt. 15. TRefEN R 3156.

⁵⁵ *Rendszeres magyar verstan*, 176; *HJVM*, 707.

⁵⁶ Horváth János Bóka Lászlónak, 1952. ápr. 17.

⁵⁷ Horváth János Nagy Péternek, 1952. máj. 19.

⁵⁸ Részlet a XXXIII. zsolttár első versszakából.

⁵⁹ Horváth János Szabolcsi Bencének, 1949. márc. 16. MTA KIK Kt Ms 5640/57.

versrendszereinkben (1955); a többi a Pais Dezső szerkesztette Magyar Nyelv közölte: *Hír három virágénekről, Sylvester János vezetéknévéről, Szallai kasza* (1949); *Néhány XVI. századi írónk nyelvéről* (1952); *Árpádkori latin-nyelvű irodalmunk stílusproblémái* (1954); *Szabács Viadala* (1955). Az utolsóhoz Pais Dezső a következő bevezetést írta: „Fölötte örülünk, hogy az általánosan nagyra becsült Szerző rendelkezésünkre bocsátotta rendkívül érdekes és értékes tanulmányát. Meg vagyunk győződve, hogy az itt nyújtott alapvetés igen lényegesen elő fogja mozdítani a Szabács Viadala hitelességére vonatkozó – nyelvészeti és irodalomtörténeti szempontból egyaránt izgalmas és fontos – kérdésnek a felderítését. A mi örömünket és olvasóinkét is fokozza, hogy éppen fél évszázaddal ezelőtt, folyóiratunk 1905. decemberi füzetében látott napvilágot Horváth János első közleménye »Wu-rm-see« címen (MNy. I, 465–6). Mellegen köszöntjük igen sokunk Mesterét és folyóiratunknak első évfolyamától fogva állandó barátját a nyelvészettel és a Magyar Nyelvvel való »aranylakodalma« alkalmából. A SZERKESZTŐSÉG”.⁶⁰ Ez az aranylakodalom egyrészt örvendetes, másrészt igen tanulságos volt, annál is inkább, mert a *Vitás verstani kérdések* című hosszú tanulmányt is a Nyelvtudományi Értekezések közölte (1955).

Már 1949-től *A reformáció jegyében* megjelentetése is szóba került.⁶¹ A cím kezdetben *XVI. század* volt,⁶² az 1942/43. tanév I. félévétől *A reformáció felekezeti megoszlása*,⁶³ az 1946/47. tanév kezdetétől pedig *Mohács után*.⁶⁴ Könyve kéziratának első címe ennek alapján *Mohács után. Irodalmi műveltség a reformáció jegyében* volt, saját kiegészítése szerint „vagy így: Irodalmi műveltségünk sorsa Mohács után”.

A háború előtti, alatti és utáni címváltozatok s az első és második megjelenés körülményei arra figyelmeztetnek, hogy értelmezni kell a szöveg jelentésének kor szerinti változásait. Az egyetemi előadás kezdeti címe azért is módosult, mert a korszakmonográfia, mint alcíme is mondja, nem foglalja egybe a teljes 16. századot. *A reformáció felekezeti megoszlása* a könyv második részének címe lett; legfontosabb azonban a *Mohács után*, amely 1946 őszén legalábbis többértelmű lehetett. Az irodalomtörténeti hagyomány híres darabjai, így Batsányi (*Várna és Mohács*), Kisfaludy Károly (*Mohács*), Vörösmarty (*Mohács*, [*Várna, Mohács, Rákos...*]), Bajza (*Mohács*), Ady (*Nekünk Mohács kell*), Kosztolányi (*Mohács*), Reményik Sándor (*Mohács után*) című költeményei már önmagukban is elég okot szolgáltathattak arra, hogy a kézirat címe ne maradjon meg. Ami tehát 1946 őszén még, az előadás címeként, elfogad-

---

⁶⁰ MNy 1955, 422.

⁶¹ Lásd Korompay H. János, *Az irodalomtörténeti függetlenség dokumentumai Horváth János hagyatékában = Míves semmiségek. Elaborate trifles: Tanulmányok Ruttkay Kálmán 80. születésnapjára*, Piliscsaba, PPKE, 2002, 386–411.

⁶² MTA KIK Ms 11/a, Ms 11/b, Ms 12.

⁶³ *Uo.*, Ms 15.

⁶⁴ *Uo.*, Ms 16.

ható volt az egyetem nyilvánossága számára, 1953-ban már nem lehetett a monográfia címe.

A könyvet – írta Horváth János, válaszul a lektori jelentésekre – „nem is ajánltam fel kiadásra az Akadémiának, s csak egyenes felszólításra nyújtottam be. Mikor aztán két évi hevertetés után sem kaptam felőle hírt, visszakértem. Az I. osztály a múlt évben is tudtom nélkül vette fel 1952-i kiadványtervébe, s a folyó év elején ismét hivatalos felszólítás következtében adtam át a kijelölt lektorok egyikének.”⁶⁵ A megjelentetés felelős szerve tehát az I. osztály volt: ott választották ki a kiadható műveket s a hozzájuk rendelt lektorokat, akiknek funkciója voltaképpen a cenzorokéval egyezett meg. Ezt bizonyítja az Irodalmi Ujságnak az az 1952. nov. 4-i tudósítása a *Lektori konferenciáról*, amelyet október végén rendezett a Népművelési Minisztérium Irodalmi Főosztálya a könyvkiadók lektorai számára (az újságkivágás Horváth János hagyatékából való). Ők – így szól a beszámoló – „az új magyar irodalomnak és könyvkiadásnak egyik igen fontos őrhelyén dolgoznak”. Simó Jenő, a Szépirodalmi Könyvkiadó lektorátusának vezetője szerint „a lektor ma az irodalom pártirányításának közvetítője. Állami alkalmazott, akinek éberem kell őrködni, sőt gondoskodnia arról, hogy a kiadásra kerülő könyvek pártunk és államunk kultúrpolitikájának megfeleljenek.” A névtelen híradás szerzője úgy összegez, hogy „Az író benyújtott kéziratával egy állampolgár véleményét fejezi ki, a lektor ezzel szemben az egész dolgozó nép államának véleményét képviseli, és arra hivatott, hogy megállapítsa: mennyiben egyezik az író álláspontja a dolgozó nép álláspontjával.” Annyi év távlatában biztonságban könnyű lehetne arról élcelődni, hogy mi lehetett a dolgozó nép álláspontja a reformáció korának irodalmáról. A fő kérdést azonban az jelenti, hogy *A reformáció jegyében* mindezen akadályok ellenére hogyan jelenhetett meg 1953 márciusában, s a fennmaradt dokumentáció alapján hogyan viselkedett az ideológiai kontroll összes résztvevője.

1951 őszén az Akadémiai Kiadó meg kívánta kötni a könyv kiadására vonatkozó szerződést,⁶⁶ amelyet Horváth János a lektorok véleményétől tett függővé.⁶⁷ Az egyik lektor Révész Imre református püspök, akadémikus, ny. egyetemi tanár volt. 1951 második felében két magánlevelet küldött: az elsőben „pótolhatatlan becsű”-nek nevezte a kéziratot,⁶⁸ a másodikban pedig „pompás, monumentális épület”-nek, hozzátéve, hogy „Változtatásokat [...] leginkább abban a tekintetben fognak kívánni, hogy a társadalomtörténeti vonatkozásokat, főképen pedig a plebejus irányú motiválásokat erősebben emeld ki. De ez Neked nem fog nehézséget okozni, hiszen ez az anyag is a

---

⁶⁵ 1952. okt. 16.

⁶⁶ Akadémiai Kiadó Horváth Jánosnak, 1951. szept. 28.

⁶⁷ Horváth János az Akadémiai Kiadónak, 1951. okt. 1.

⁶⁸ Révész Imre Horváth Jánosnak, 1951. aug. 23.

kisujjodban van.”⁶⁹ Ez a bizalmas közlés két szempontból is lényeges volt: egyrészt baráti (vagy inkább kollegiális) szinten előlegezte a várható hivatalos véleménynyilvánítás lényegét, másrészt pedig lehetségesnek tartotta, hogy a mű írója eleget tesz majd az ideológiai szempontú átdolgozás feladatának.

Horváth János e vélemény ismeretében kapta meg 1952 elején az MTA I. Osztályának hivatalos levelét, amelyben Nagy Péter „mb. szaktitkár” arról értesítette, hogy „az osztályvezetőség a XVI. sz. magyar irodalmáról szóló műve lektorául Révész Imre és Trencsényi Waldapfel József akadémikusokat, technikai szerkesztőjéül pedig Klaniczay Tibort jelölte ki. Kérem szíveskedjék a mű kéziratát hozzánk vagy a kiadóhoz mielőbb eljuttatni (szükség esetén érte küldünk), hogy a bírálat megtörténhessék és a mű mielőbb napvilágot láthasson.”⁷⁰ Ennek nyomán vitték el a kéziratot, immár hivatalosan,⁷¹ Révész Imréhez, akivel az Akadémiai Kiadó februárban meg is kötötte a szerződést.⁷²

1952 márciusára el is készült az első lektori jelentés, mint arról Révész Imre a következő levélben referált: „Mélyen tisztelt kedves Bátyám, a mai napon beadtam Nagy Péter szaktitkár saját kezébe a könyvedről szóló lektori jelentésemet (11 1/2 sűrűn gépelt ívlap) három példányban. Azt mondja, hogy az egyiket rövidesen el fogják Neked küldeni. Ha késnének vele, tudjad, hogy egy 4-ik példány nálam is van s azzal bármikor szolgálhatok barátilag, kéz alatt. Szeretem remélni, hogy jelentésemet elnéző megértéssel fogod olvasni: azt is, amit mondok, azt is amit *nem* mondok benne – és azt is, amit *máskép* mondok, mint ahogy az Irántad való tudományos respektusom és szívbeli hajlandóságom diktálta volna. 'Nolite timere bonum est si omnes consentiunt ego non contradico.' Minden attól függ, hogy a *vesszőket* hogy' rakjuk fel! El kell viselni, ha mi vesszőt még az én hátamra s a Tiédre is találnak rakni. De én bármit is vállalnék vesszőből, csak megjelenhetnék pompás szép nagy köteted.”⁷³ Ez a levél jó példája annak a megoldásnak, amelyet többen választhattak a félelem korában: elmondták, önmagukat fedezve, a kötelező penzumot (vagy, mint látni fogjuk, annál többet is), és közvetlenül *azután*, bizalmas szinten, megvallották a másiknak és elnézést kértek érte.

Horváth János válasza továbbra is tegező, de állásfoglalása és érvei hivatalosak, és számos esetben megegyeznek azzal a válasszal, amellyel az év őszén a két lektori jelentésre reagált. A helyzet megítélése is más, mint lektoráé: „Amit előre is sejtettem, azt jelentésed kétségtelenné teszi számomra: az Akadémiai Kiadó, hiába híresztelték az ellenkezőjét, nem vállalhatja könyvem kiadását. Reám pazarolt dicséreteid őt nem

⁶⁹ Révész Imre Horváth Jánosnak, 1951. okt. 16.

⁷⁰ Nagy Péter Horváth Jánosnak, 1952. jan. 4.

⁷¹ 1952. jan. 16.

⁷² 1952. febr. 12.

⁷³ Révész Imre Horváth Jánosnak, 1952. márc. 3.

indítják meg, a felsorolt adathibákkal nem sokat törődik; ő csak azt a *hiányt* veszi tudomásul, amelyet jelentésedben nagy nyomatékkal konstatálnak lát, meg azon részlet-észrevételeidet, melyek ideológiai elégtelenségemre mutatnak rá.”⁷⁴ E választ olvasva eszünkbe jut az a tanács, amelyet Horváth János csaknem 40 évvel azelőtt adott Szekfű Gyulának: „Az a fő, hogy válaszodban ne mutasd ki, hogy bosszant az ostobaság, csak hidegen, külügyileg, Berchtoldosan.”⁷⁵

Ennek jegyében, a válaszlevél hangja néha metszően ironikus: „Neked, mint a Kiadó megbízottjának természetesen kötelességed volt felhívni az ő figyelmét minden, az ő szempontjából kifogásolható hiányra és részletre, s nem tehet mást a másik két bírálóm sem. A Kiadó pedig joggal kívánhatja tőlem, hogy ezeken változtassak.” Az abszurd természetesnek minősül és a személyes vélemény semmivé lesz itt a *másik* részéről, önmagáról szólva azonban másként ítél: „Én viszont azt nem tehetem meg: ahhoz a tudományhoz, amelyre ily átalakítás miatt szükség volna, én nem értek, ennél fogva csak elcsépelet közhelyekkel, kölcsönvett foltokkal félcelhetném be saját szövegem hiányait, s mindenki előtt világossá válnék, hogy mindezt csak a kiadás lehetővé tétele végeztettem.”

Most következett a „hidegen, külügyileg” összeállított érvsorozat.

„Ne vedd rossz néven, ha az említett hiányra és ideológiára vonatkozólag néhány megjegyzéssel untatlak. [...] Azt hiszem, jól teszi az, aki kellő tanultság nélkül nem fecseg gazdaságtörténeti alapokról egy irodalomtudományi műben. Irodalomtörténeti constructio megfelelhet a maga szakmai céljának gazdaságtörténetből kiinduló levezetés nélkül is, amint korábbi műveim irodalomtörténeti constructiója megállhatott ’szellemtörténeti’ deducálás nélkül. [...] Köztörténeti megalapozással én nem *magyarázni*, végső forrásaira visszavezetni akartam az irodalom jelenségeit, csak a szükséges történeti keret-tudnivalókat kívántam közölni, az effélékben többnyire nem eléggé tájékozott olvasókkal. [...] Te a ’gyökértelenül lebegne’ kifejezésből vonod le azt a következtetést, mintha e köztörténeti elemekben gyökerét látnám az irodalmiaknak. A ’gyökértelen’ nem szerencsés kifejezés volt; de ott van egy pár sorral előbb, hogy az irodalmi termelést *befolyásoló* eseményekről akarom tájékoztatni olvasóimat. Különben annak is, amit te értettél ’gyökéren’, vajon hol a gyökere? Vagy annak nincs? Az egy magától való törvény?”

A református Horváth János öntudatosan utasította vissza a református püspök véleményét: „Hogy elfogultságomból ’mintha’ kiesném ’egy kicsit’ a kálvinista álláspont javára, azt még a ’minthá’-val, meg ’egy kicsit’-tel enyhítve sem állíthatni az idézett helyek alapján”. A szemléleti kifogás cáfolatában pedig Aranyhoz folyamodott: „Nekem is megbocsátható [...], ha minden irodalomtörténeti tanulmányomban egyszerűen megmondom, hogy ki mit írt, s nem kezdem a gazdaságtörténet

⁷⁴ Horváth János Révész Imrének, 1952. ápr. 11.

⁷⁵ Horváth János Szekfű Gyulának, 1913. nov. 28. EK G 628/2/27.

Ádám-Éváján, – mint ahogy Arany gúnyolja ki a tudomány haladását nem követő, a természetet még mindig a régi tudatlan módon leíró költőket A reggel című versében: 'Földünk mind hegyesebb szög alatt fordítja keletnek A pontot, hol az én pusztai kis lakom áll,' stb. Ilyenforma tudáskosság lenne az én gazdaságtörténészkedésem!'⁷⁶

Ezután folytatódott az I. osztállyal folytatott levelezés 1952 tavaszán: abban, hogy a bíráló eredményéről való hivatalos tájékoztatás késlekedik, Horváth János „a kiadástól való vonakodás jelét” látta, s tájékoztatást kért. „Ha könyvemet, mint sejtem – írta –, kiadásra megfelelőnek nem találják, tessék intézkedni, hogy mielőbb visszakapjam.”⁷⁷

Nagy Péter hamar, és nyilván kellő konzultáció után küldte a tájékoztatást: „Kérem, legyen meggyőződve arról, hogy mind az Akadémia I. osztálya, mind magam személyesen is fontosnak és szükségesnek tartjuk a »XVI. század« megjelenését. Mint Professzor Úr is nyilván tudja, a mű lektorai Révész Imre és Trencsényi Waldapfel Imre [a lapszálon: „?”] akadémikusok; Révész akadémikus a lektorálással végzett, legjobb tudomásom szerint észrevételeit Professzor Úrral közvetlenül közölte; Trencsényi Waldapfel Imre rektori teendőire és számos más elfoglaltságára való tekintettel az egyetemi tanév ideje alatt nem tud úgy elmélyedni az anyagban, amint azt szeretné. Ezért abban állapodtunk meg vele, hogy lektori munkájával legkésőbb június 15-ig végez. Meg vagyok győződve arról, hogy ezután az időpont után a mű nyomdai munkálatai hamarosan megkezdődhetnek.”⁷⁸

Ez a levél azon túl, hogy személyi változásról tudósít (nem volt mindegy, hogy magyar irodalomtörténész vagy klasszika-filológus készíti ezt a jelentést, s az sem, hogy melyik), azzal az ígérettel biztatott, hogy a lektorálás utáni átdolgozás nem kíván majd sok időt. Horváth János azonban láthatólag nem reménykedett: válaszában tisztázta, hogy „puszta baráti szívességből” kapta meg Révész jelentését, s csak most tudta meg, hogy a másik lektor Trencsényi Waldapfel Imre lett. Nem tett szemrehányást amiatt, hogy az Akadémia összetéveszti a hivatalos szintet a priváttal, s hogy minden indokolás nélkül változtatott a korábbi határozaton: levele a tényeket rögzíti. Könyve vitájából indult ki, amelyet az előző hónapban rendeztek: „Elképzelem, minő fogadtatásban részesülne XVI. századom, mint hibáztatnák annak lektorait és az Akadémiát, hiszen annak történeti anyaga (tárgya), a maga annak idején korszerű politikai, társadalmi és vallási kapcsolataival százszor több fogódzót adna a hibáztató kritikának, mint Verstanom. [...] Mind ezeknél fogva, megköszönve az Akadémia, Ön és mindazok szíves jóindulatát, akik könyvemet meg akarták jelentetni: ismételten kérem, tessék visszajuttatni hozzám, minden zaj nélkül, a mű beadott példányát, s

⁷⁶ Horváth János Révész Imrének, 1952. ápr. 11.

⁷⁷ Horváth János Nagy Péternek, 1952. máj. 6.

⁷⁸ Nagy Péter Horváth Jánosnak, 1952. máj. 10.

azzal Tr. W. Imre t. kollegámat is mentesíteni e nagy terjedelmű munka fárasztó és végül is céltalannak bizonyulandó végigbongészése alól.⁷⁹

A „Magyar Auctor” tehát lemondott a könyv megjelenéséről. Szembetűnő a szerepek cseréje: a cenzor, feladata szerint, csak akkor szokta engedélyezni a kiadást, ha a szerző hozzájárul a szükséges változtatások elvégzéséhez. Most, az egyik jelentés birtokában, Horváth János fel kívánta menteni másik lektorát e feladat elvégzése alól; az I. osztály azonban, a cenzúra működtetője és a megjelenésért felelős intézmény, rá kívánta venni a könyv íróját arra, engedje meg, hogy a másik jelentést is megírassák munkájáról. Nagy Péter a következőket írta: „Meggyőződésem az – és ez nemcsak az én meggyőződésem –, hogy Professzor Úr aggályai nem indokoltak; tudomásom szerint az osztály ragaszkodik ahhoz, hogy a XVI. század irodalmáról írott nagy műve mielőbb napvilágot láthasson.” Az Akadémia képviselője úgy látta, a verstani vitának, s azon belül Devecseri hozzászólásának nem volt elhatározó jelentősége, s ismételten kérte Horváth Jánost, „ne veszítse el se kedvét, se türelmét; műve megjelenése minden magyar irodalomtörténésznek és az egész magyar irodalomtörténeti kutatásnak feltétlen érdeke”.⁸⁰

A szeptember végéig tartó csend, úgy látszik, beleegyezést jelentett: ekkor kapta a szerző a következő levelet: „Mélyen tisztelt Professzor Úr! Mellékelten megküldöm ’Irodalmunk története a reformáció korában’ c. könyvről beérkezett lektori véleményeket. Remélem, hogy a jövő hét egyik napján személyesen is felkereshetem. Tisztelettel és meleg üdvözlettel Waldapfel József osztálytitkár”.⁸¹ Nem tudjuk, hogy a lektorálásért felelős tanítvány, aki egyszerre két irányban volt elkötelezve, valóban element-e Horváth János lakására, s ha igen, miről folyt ott a szó. Azt viszont tudjuk, hogy az október 16-án elküldött hivatalos válasz a lektori jelentésekre a kor egyik leg-határozottabb vitája volt a marxista irodalomfelfogással.

Első fele a részletekről szólt. Néhány idézet a szövegből:

„48. l.: Jónás próféta ’faji fölény-érzete’ helyett ’elfogultságát’ írtam, noha azon a helyen a teológiai képzettségű Katona Lajos értelmezésére támaszkodtam; de a törölt kifejezést mindkét bírálóm helyteleníti; Révész egyebek közt azért is, mert ahhoz ’óhatatlan fasiszta íz tapad’. Remélem, jelentésének olvasói Révész ekörüli fejtegetéseit nem fogják úgy értelmezni, mintha azokra én adtam volna okot. Én u. i. éppen e ’faji fölény-érzet’ megszégyeníttetését ismertettem Batizi éneke nyomán.

[...] 3. *Trencsényi-Waldapfel Imre megjegyzései közül figyelembe vettem a következőket*: 5. l. Moszkva említése Báthori tervében: kimarad, mert bírálóm ’bántónak’ érzi (noha az történeti tény).

⁷⁹ Horváth János Nagy Péternek, 1952. máj. (fogalmazvány).

⁸⁰ Nagy Péter Horváth Jánosnak, 1952. máj. 29.

⁸¹ Waldapfel József Horváth Jánosnak, 1952. szept. 29.

[...] 496: a lutheri reformáció társadalomtanáról Justus Hashagen cikke nyomán közölt részletet töröltem, mert az – mint Trencsényi-Waldapfel megállapítja – egyoldalúan Luthernek csak későbbi álláspontját tünteti fel. Azzal szemben Engelsnek 'A német parasztháború' c. könyvére hivatkoznom (melyet bírálóm megküldeni is szíves volt), így tárgyalanná vált. S Engelsre hivatkozni nem is ily részletkérdésben, hanem egy általános (könyvemben hiányzó) alapvetésben volna helyén.

[...] 5. Álláspontom a könyv egész szellemét illető általánosabb hibáztatások tekintetében.

a) Mindkét bírálóm kifogásolja a *társadalom- és gazdaságtörténeti alapvetés hiányát*, s mint a fentiekből is kitetszik, ebbeli vonatkozásoknak a részletekben is mellőzését, vagy nem eléggé nyomatékos kiemelését. Sajnos, ezeken a bajokon, megfelelő készültség és gyakorlat híjján, nem segíthetek. Ami az általánosabb alapvetést illeti, az ahhoz való ismereteket csak másod-harmad kézből vehetném, anélkül, hogy az emberi akaratától független gazdaságtörténeti törvényekről, s a XVI. századi magyar gazdaságtörténet konkrétumairól megbízható ismereteim lennének. Ilyen 'alapvetés' kontárkodás lenne! Engem, mondhatom, nagyon érdekelne oly irodalomtörténet, mely gazdasági alaptörvényekből volna mintegy dedukálva, de én olyat írni nem tudok. Aki pedig olyanra vállalkozik, az kitűnő közgazdász, s éppoly kitűnő irodalomtörténész legyen egyúttal, nehogy majd éppen a sajátlagos irodalmi szempontok szoruljanak hátra konstrukciójában. Emezek nem is mind vezethetők le gazdaságtörténeti alpból: egyéni különbségeket (hajlam, tehetség, temperamentum különbözéseit) semmiféle alaptörvényre nem tudunk visszavezetni. [...] [M]eggyőződésem, hogy irodalomtörténeti konstrukció megfelelhet a maga szerény *szakmai* céljának gazdaságtörténetből kiinduló levezetés nélkül is; és ha az 'alap' mibenlétéről nem oktatom is ki (illetéktelenül) olvasóimat, a 'feléptmény'-ben talán tűrhetően elkalaúzolhatom őket.”

A következő cenzúra ilyenkor úgy dönt, gondolhatnánk, hogy a könyv nem jelenik meg. De tudjuk, hogy a szerző már többször visszakérte a kéziratot, s a procedúra az Akadémia kérésére folyt tovább. Varga József, az I. osztály új képviselője, két héttel a szerzői válasz beküldése után, a következő tájékoztatást küldte:

„Kedves Professzor Úr! A múlt hét első napjaiban megkaptam a lektori véleményekre adott összefoglaló válaszát. Ezt a választ Waldapfel professzor úr utasítására lemásoltattuk és megküldtük a lektoroknak, de ettől függetlenül megtettük a lépéseket a könyv sürgős nyomdábaadása ügyében is: az Akadémiai kiadót értesítettük, hogy a szerződést haladéktalanul kösse meg Professzor úrral. Mihelyt a szerződést megkötik, gondoskodunk arról, hogy a könyv azonnal nyomdába kerüljön.”⁸² Két nappal később Fábrián Pál szaktitkár expressz levelet küldött: „Ma kaptuk meg Waldapfel József professzor úr utasítását, amelyben közli, hogy 'A reformáció jegyében' c. könyv haladéktalanul átadandó a kiadónak. A könyv szedhető. Értesítettük az Akadémiai kiadót,

⁸² Varga József Horváth Jánosnak, 1952. okt. 30.

hogya a szerződést azonnal kösse meg Professzor úrral.”⁸³ Ezen a levélen a következő rájegyzés található: „Nov. 4-én a kéziratot átadtam a Kiadónak.”

Az 1952. november 12-én megkötött szerződés után már karácsony előtt megkezdődött a korrektúrák javítása. A kiadói ütemterv szerint a könyvnek 1953. február 28-án kellett megjelenie. De nem hárult el minden akadály. Fennmaradt Horváth János vejének, Korompay Bertalannak Pais Dezsőhöz szóló, a határidő előtt egy nappal kelt levele, amely szerint Waldapfel József „megtiltotta [...] az akadémiai kiadóban H. J. könyve terjesztését azzal, hogy még előbb az osztálynak és a pártnak kell döntenie a könyv terjeszthetőségéről (vagyis sorsáról). H. J. erről nem tud.” Jó volna – folytatódik a levél –, ha Pais Dezső „módját tudná ejteni a helyzet kipuhításának.”⁸⁴

A megjelent kötetből a szerző március 7-én öt tiszteletpéldányt kapott. 300 példányban nyomták, és a bolti ár igen magas, 125 forint volt.⁸⁵ Március 30-án az I. osztály vitaulést rendezett a könyvről: a vitaindító Tolnai Gábor lev. tag volt, aki az Irodalmi Ujság április 9-i számában adott erről beszámolót, egyebek közt a következőket írva: „A több mint 500 oldalas nagy monográfia elsősorban a szakemberek számára fontos forrás, azonban helytelen módszere, téves ideológiai alapvetése folytán indokolt, hogy nagyobb nyilvánosság előtt is foglalkozzunk vele.” A szerző nem jelent meg a vitán. Koltay-Kastner Jenő közvetlen ezután nyílt levelezőlapra írta neki, hogy „Az Irodalmi Ujság ’torzitó’ cikkét olvastam. Ugy tudom nem fedi írójának négy szem közti véleményét könyvedről. Nem fontos! várjuk a következő kötetet!”⁸⁶

Pap Károly javaslatára, hogy a könyvet újból meg kellene jelentetni,⁸⁷ Horváth János ezt válaszolta: „A Reformációt pedig éppen nem adhatnák ki, hisz azért adták úgy ki, hogy szinte megjelentnek se lehessen mondani.”⁸⁸ „Szomorú – írta Pap Károly korábbi levelében –, hogy könyvedet, hihetetlenül kevés példányszáma és magas ára miatt, mint az itteni könyvtárosoktól hallom, – igen sok közintézmény sem tudta beszerezni.”⁸⁹ Terjesztésének korlátozását Bibó István is megerősítette, aki 1954 nyarán fordult a szerzőhöz: „apósom, Ravasz László püspök úr, régebbi idő óta megbízott azzal, hogy Professzor Urnak ’A reformáció jegyében’ c. munkáját megvegyem, vagy megszerzésének módját megkeressem. Eddig ebben teljesen sikertelenül jártam s ezúton kérdezem meg Professzor Urat, hogy nem tudna-e segítségünkre lenni egy példány megszerzésében a kiadónál.”⁹⁰ Ugyanő három hónappal később, Horváth János lapját és értesítését megköszönve számolt be arról, hogy a művet sikerült megkapnia

⁸³ Fábrián Pál Horváth Jánosnak, 1952. nov. 1.

⁸⁴ Korompay Bertalan Pais Dezsőnek, 1953. febr. 27.

⁸⁵ Horváth János Pap Károlynak, 1953. máj. 24. TRefEN R 3156.

⁸⁶ Koltay-Kastner Jenő Horváth Jánosnak, 1953. ápr. 15.

⁸⁷ Pap Károly Horváth Jánosnak, 1954. jún. 1.

⁸⁸ Horváth János Pap Károlynak, 1954. jún. 11. TRefEN R 3156.

⁸⁹ Pap Károly Horváth Jánosnak, 1953. szept. 14.

⁹⁰ Bibó István Horváth Jánosnak, 1954. júl. 7.

az Akadémiai Kiadónál, „ahol a túlzott elterjedés ellen nemcsak a példányok ritkasága, hanem az ára is meglehetősen védi”.⁹¹

A 16. századról szóló egyetemi előadás bejegyzése szerint 1942. október 22-én volt szó Szegedi Kis István énekeiről. „Tárgyuk: a Sz.[ent]lélek segítségül hívása, az A.[nya]sz.[ent]jegyh.[áz] siralmas panaszolk.[odása] Kr.[isztus] előtt, ellenségei ellen, könyörgés Istenhez a hívek megoltalmazásáért. – *Személyes érdek:* Hálaadása tör.[ök] rabs.[ág]ból szabadulásáért; például ajánlja magát, kit Isten, mikor nyavalyában hozzá kiáltott, meghallgatott. – Legnevezetesebb és legkiválóbb: *A m.[agyar]oknak siralm.[as] éneke a tatár rablásáról.*”⁹²

A reformáció jegyében első kiadásában a következőket olvashatjuk Szegedi Kis Istvánról: „Siralmas éneke kettő van; az egyikben az anyaszentegyház panaszodik Krisztus előtt ellenségei ellen, a másik a magyarok siralmas éneke a tatár rablásáról, – bár ezt némelyek nem neki, hanem Szegedi Gergelynek tulajdonítják. Amaz tizenkettősökben, háromsoros versszakolásban, állapotrajz és kérelem kettős mozzanatával, tömör egyszerűséggel zeng: emez nagyobb terjedelmű – 50 versszaknyi – költemény, de nagy ihletű is és súlyos, reális tartalmú. Végső versszaka szerint ez utóbbiban is Isten egyházának könyörgését kell látnunk. Valóban a nemzetivel társult vallásos érzésnek, magyar siralom és erős hit szövetkezésének kiemelkedő monumentuma a nagyarányú vers. Nem művészi öntudat és fegyelem intézi gondolatmenetét és belső arányait, hanem a vallásos magyar ember érzésének szabad áradása csüggedett levertségtől a reméltető, vigasztaló hitnek révpartjáig:

Szánja az úristen híveinek romlását,
Az ő fiainak, leányinak rablását,
Noha most eltűri, de el nem szenved
Nagy szidalomvallását:

– jelzi, mindjárt megszólamlásával, lírai hullámozása szélső határait. Azután a híveket szólaltatja meg, kik már csaknem kétségbeestek, »mert mind veszni szegény országunkat« szemeikkel jól látják, úgyhogy már hinni sem merik szabadulásukat; ők már megismerték, megbánták bűneiket, kérik Istent, vessen véget már a büntetésnek s fordítsa haragját a pogány nemzetre. Ezek – s itt következik az ének legmegrázóbb szakasza – nem hisznek Istenben, bálványoknak szolgálnak, Krisztus halálát nevetik, szent igéjét csúfolják; jámbor véneket nem tisztelnek, csecsemőket kegyetlenül szablyára hánynak, gyermekágybeli asszonyokat lóhátra felvonnak, gyenge szép szűzeket megrottanak, mi miatt szegények nagy szégyenletökben meghalnak; a rabokról lehúzzák a ruhát, s mint egy sereg csordát ostorral hajtják magok előtt; éhség, szomjúság miatt sokan elpusztulnak, –

⁹¹ Bibó István Horváth Jánosnak, 1954. okt. 10.

⁹² Horváth János-fond, az MTA KIK Kézirattára, Ms 15.

Nagy sírván anyjoknak az gyermekek kiáltnak:
»Adnál vizet innom, édesanyám« – azt mondják,
Ő édes anyjoknak csaknem hasad szívek,
Hogy csak azt sem adhatják.

Fővetlen lóhússal etetik, csitkók vérével, kacolák tejével itatják a rabokat;

Meg nem keserednek az kisebb gyermekeken,
Kettősével őket ültetik az nyeregben,
Az ártatlanoknak csak sírni sem hagynak
Fejek összeverésén;

mint a férget nem szánják úton-útfélen széjjel hajigálni őket; az útközben született gyermekeket a Tiszába vetik: »Köszívnek mondhatjuk, kinek szíve rajta Nem keseredik vala.« Pedig ezek a rabok behódoltak volt a pogánynak, nem futottak el előle, bíztak benne! – Újabb szakasz indul, a hívek újabb könyörgése; bocsássa meg nekik az Úr, amit keseredett szívből szóltak (»Sárok vagyunk, Uram, veled nem pörölhetünk«), de könyörüljön már rajtuk, amint régen is megbüntette a híres kegyetleneket (Olofernest, Nabugodonozort, Heródest stb.). E példák végre megerősítik reménységüket (»Azért keresztyének! ne essünk most kétségbe, Erős bizodalunk legyen az egy Istenbe«): Isten ismét fel fogja emelni őket, megszabadítja a nyomorult foglyokat, meglátjuk még elszakasztott fiainkat, megérjük nagy veszedelmét ellenségeinknek:

Sírván így könyörge az Istennek egyháza,
Mikor tatár miatt felföldnek lón rablása,
Ezerötszázhatvan és hat esztendőben
Mikoron írnak vala.

Kétségbeesés; bűnbánat; panasz; esedezés; példák meggondolásából újraledő, most már nem kételkedő, a kétségbeesetteket is biztatni merő hit lírai fordulatain ekként halad végig a gazdag modulációjú ének, éppúgy lenyűgözve bennünket megdöbbentő tárgyiasságával, mint fölemelve szárnyaló hitével. Verselése, mint idézeteinkből is látható, méltó a tartalomhoz. Strófaalkata a legszebbek közé tartozik; visszatérő rímképlete – minőt Szegedi Gergelynél láttunk – a legritkábbak közé. »Tartalmánál fogva – mint Szilády Áron megállapította – a jeremiádokkal rokon, számos sora egyez azoknak egyik-másik sorával.« Kezdeté Szkhárosi egyik énekének első sorára – »szánjad úristen az te népednek ilyen nagy romlását« – emlékeztet. Viszont szövege és egész strófa képlete szerint az ő hatását mutatja Pap Benedek egyik dicséretének az eleje: »Bánja az úristen az sok nyomorúságot, A keresztyéneken esett nagy bosszúságot, Noha most eltúri, de el nem szenvedí A sok méltatlanságot.« Így fonódik be a nagy

vers vallásosan nemzeti líránk szép folyamatába, elődeitől is merítve ihletet, s ihletve az utána jövőket.”⁹³

Ha ezeknek a soroknak 1953-ból való jelentését rekonstruálni próbáljuk, nem lehet mellőznünk a történeti analógiák lehetőségét. A két siralmas ének, amelynek egyikében „az anyaszentegyház panaszkodik Krisztus előtt ellenségei ellen”, a másik pedig „a magyarok siralmas éneke a tatár rablásról”, olyan szövegek, amelyek tárgya megismétlődött a közelmúltban és folytatódott a jelenben, értelmezésük pedig óhatatlanul vonatkozhatott az olvasás mindenkori időpontjára is.⁹⁴

A könyv lektorai, a Waldapfel József helyére lépő Trencsényi Waldapfel Imre és a református püspök Révész Imre nem kérhették, sőt követelhatték cenzori hatalmú jelentésükben, hogy a szerző hagyja ki művéből ezeket a verseket, mert bennük az ellenséges klerikus reakció tiltakozását lehet látni, s arra sem hívhatták fel a figyelmet, hogy itt feltehetőleg a világháborús emlékek újrafogalmazása nyilvánul meg, bár 16. századi szövegben, de annak konkrét, súlyos, aktuális felsorolásaival és a „súlyos, reális” tartalom megjelölésével.

Az ókori kegyetlen uralkodók említése a panaszénekekben s műfaji rokonságuk a jeremiádokkal annak bizonyítéka, hogy Szegedi Kis István művei nemcsak egy másik Horvát[h]hoz, Szkhárosi Horvát Andráshoz, hanem antik példákhoz is viszonyultak, azokhoz képest határozta meg önmagukat, hiszen szerzőjük már megtörtént dolgokat élt meg újra, s nemcsak Pap Benedek, hanem számos későbbi olvasó és énekszerző is követte őket. Sokszoros hipertextusról lévén szó, szöveg és tárgy összefonódása, elválaszthatatlansága sokszor kérdésessé tehetette, hogy a kettő közül melyik megélése, átélése történt meg előbb: melyik hozhatta létre az újabb műalkotást.

Ez a történeti analógia a jelentésbeli párhuzamokkal kétségekívül tudatában lévő szerző számára egyrészt felmentés volt a monográfia megjelenésekor, hiszen itt szigorúan tudományos és a történeti összefüggések műfaji rokonításáról volt szó; másrészt viszont, a cenzori gyanú szempontjából, elhárító eszköze lehetett annak a vádnak, hogy a könyv a jelen tragédiáit vetítette volna vissza. Előbb volt meg a szöveg, mint az újabb történelmi aktualitás; nem ennek irodalomtörténeti stílusba rejtező elmondásaként készült el, de azzá is lett. Horváth János „a vallásos magyar ember érzésének” szabad áradását látta a versben, „csüggedett levertségtől a reméltető, vigasztaló hitnek révpártjáig”, „éppúgy lenyűgözve bennünket megdöbbenő tárgyiasságával, mint föl-emelve szárnyaló hitével”. A szerzői értelmezés felülemelkedett a 16. századi történelem konkrétumain, követendő példaként állítva ezt a magatartást az olvasó elé. Ez a

⁹³ *A reformáció jegyében*, Bp., Akadémiai, 1953, 277–279. A második kiadásban: *A reformáció jegyében*, Bp., Gondolat, 1957, 273–275; *HJIM* II, 263–265.

⁹⁴ Lásd Korompay H. János, *Irodalomtörténet és aktualitás: A reformáció jegyében jelentésváltozásai = Colligátum: Tanulmányok a hetvenéves Bíró Ferenc tiszteletére*, szerk. Devescovi Balázs, Szilágyi Márton és Vadera Gábor, Bp., Ráció, 2007, 235–243.

mindenkori jelent: az egyetemi hallgatókat éppúgy, mint a könyv első kiadásának olvasóit, majd pedig – 1957-ben, újabb történelmi katasztrófa után – a második, Gondolat Kiadó-beli kiadás megismerőit is jelenti.

Az 1953-i kiadásban a Heltai Gáspár által fordított és kiadott *Háló* című munkáról is szó esik. Az eredetileg latin nyelven írt mű szerzője, „Gonsalvius nemcsak általánosságban jellemzi az inquisitiót, hanem illusztráló »históriákat«, »példákat« beszél el, külön sorozatban részletezve tíz jeles ember vértanúságát. Az inquisitio az »ördög hálója«, mellyel a jámbor keresztyénekre vadászik. Az inquisitorok (»a szent vadászok«): a pápa és az ő pilises doctori, hengerei (hóhérai), a hamis hitű, tolvaj, hipokrita, lator, álnok, kegyetlen bestiák, fene atyák, farkasok, oroslányok, sárkányok és vipera kígyók. Fejük a nagy ördög, a pápa, minden bűneknek és latorságoknak atyja és patrónusa. – Íme, a magyar hitviták gyűlölködő, sértő kifejezései nem magyar különlegességek, a spanyol szerző műve végesvégig tele van velük, fölöttébb eltérve ebben Erasmus modorától, kit pedig mint a mi időnkben »a tudós embereknek hadnagyokat« említ. – Sorra ismerteti a spanyol inquisitio módszereit az áldozat léprecsalásában, vallatásában, megbüntetésében. Álnok mesterkedéssel csalják hálójukba; első, ártatlannak tetsző kérdezősködésekkel keverik bajba őt és rokonait, ismerőseit; beidézük, első kihallgatásánál beárulója is jelen van, de elbújtatva, hogy ha most még elbocsátják az áldozatot, tovább fondorkodhasson ellene, barátkozás színe alatt kémkedjen. Nekik nem az eretnokség a szívügyük, hanem az eretnökké bélyegezhetők vagyona. Mihelyt elfogtak valakit, marháit elkobozzák, hogy mire megölik, mindene a »kobzoba« legyen. Földalatti, undok tömlöcökben tartják hónapokon, éveken keresztül; eleddel alig adnak nekik; könyvet, bibliát megvonnak tőlük, szent éneklésért kegyetlenül büntetik őket: zabolát vetnek a szájukba. Ha többen vannak egy odúban, »legyet« (kémet) tesznek közéjük, mintha az is fogoly volna, hogy kilesse gondolkozásukat. Néha eltűnik egy-egy fogoly, nem tudni hová. Minden vádat elfogadnak, a poroszló vallomását is: »akárminemű legyen az eb, csak hogy nyúlat fogjon!« A tömlöcből felfelhozzák maguk elé a rabot: firtatják, rihesztik (riasztják), kitalált vádakkal gyöttrik, fenyegetik. Oly igazságszeretők, hogy még procuratort (védőt) is adnak melléje: az azonban szintén ellene dolgozik. Ők a pörösök, a bírák is ők. A vallatásokat megmegisméltik: játszanak az áldozattal, »mint a körmes macska az egérrel«. Vallatják lent, a tömlöcben is, hóhérral; azért lent, hogy kívül ne lehessen hallani jajgatását. Megcsigáztatják, s mikor már alig van benne élet, még »meg is gugolják« (gúnyolják): »bezzeg rútul vagy! ha szükség, hadd híjjunk valami orvost!« Zsinórral »fojtják«, talpát égetik. »Keresztfogásokkal« igyekeznek zavarba hozni. Gyóntatót küldenek le hozzá, de az ajtón kívül íródeák hallgatja s írja gyónásukat. Hatósági urakkal is látogatgatják, hogy fedezzék magukat. – A »szentenciázás« aztán nagy ceremóniával megy végbe a piacon. »Processió«-ban vonulnak fel; az elítéltek megkötözve, ideggel, úgy, hogy annak megszorításával bármely pillanatban megfojthatók; nyelvük lefogva csíptetővel, hogy ne szólhassanak a községhhez. Szép könyörgéssel adják át őket a

magistratus kezére: bánjanak velök könyörületesen! Némelyeket elevenen égetnek meg a máglyán, másokat már halva; ezeket u. i. a máglyára menet titkon megfojtották, s úgy tüntetik fel, hogy Isten kegyelemből óvta meg őket a tűzhaláltól, minthogy visszatértek a római egyházba. Megszabadulni a kezük közül alig lehet, s csak fizetéssel; s akkor is sárga, keresztes kázmza viselésére köteleztetnek, mi alól csak a fejedelem mentheti fel őket időjárával, a kancellisták, íródeákok megkenése után. – Röviden szól végül a könyv Olaszországról, a »mostani« (1566-tól 72-ig uralkodott) pápáról (V. Piusról), aki maga is nagy inkvizíciós volt: sírva nézte, mint égetik el az eretnekeket, azután pedig requiemes misét mondott értük.»⁹⁵

Ha a cenzúra törölte volna ezt a részletet, azt ismerte volna el, hogy az a hatalom („a nép hatalma”), amelyet képvisel, a nyilaterrorhoz hasonlóan ugyanezekkel a módszerekkel él, titokban, de mégis rettegésben tartva mindenkit, úgy, mintha a *Háló*-ban leírtakat valósítaná meg. A kézirat, majd a könyv első olvasóit pedig erősen meglephette az, hogy a társadalom fejlődését tanító, a jelen periódus tökéletesebb voltát hirdető, sőt, ezt a hitvallást mindenkitől számonkérő ideológia munkásai sem különbek a spanyol inkvizíció „hengereinél”, akik, Heltai fordítása szerint, „hamis hitű, tolvaj, hipokrita, lator, álnok, kegyetlen bestiák, fene atyák, farkasok, orosz-lányok, sárkányok és vipera kígyók”.

„Aki élt már diktatúrában, nemigen tudja áthallások nélkül olvasni a *Hálót*” – írja Kőszeghy Péter.⁹⁶ A diktatúrák jelenében élők számára mind 1953-ban, mind 1957-ben ez az áthallás elsődlegessé válhatott: olyan tanulássá, amelyet így foglal össze Heltai könyvének legutóbbi kiadása a fűlszövegben: „megdöbbentő, hogy a közelmúlt keretlegényei és ávósai mennyire kevésbé – legfeljebb technikai fölszereltségükben – különböztek 16. századi elődeiktől. A koncepciók pereket gyártóktól, a kínvallatással vallomást kicsikaróktól, a kivégzendőt még halálában is megalázóktól, Heltaival szólva: a »tisza ördegek«-től.”

Horváth János könyvének még egy részét idézzük. „A kolozsvári nyomdából került ki 1589-ben *Az kopaszsnak dicsireti* c. kis prózai mű. Nem eredeti mű ez sem. Forrása Synesios püspöknek († 413), több bölcséleti és vallásos munka szerzőjének görög nyelven írt, s latinra utóbb *Laus Calvitii* címen lefordított műve (»Falakros Enkomion«). A miénk valószínűleg a latint használta, mely a görög szöveget nem fordította le a maga egészében. A magyar munka bevezető része a fordító sajátja. Elmondja, hogy vacsorára volt hivatalos; ott egy vendég kopaszságán az ifjak nevetgéltek: egyik szomszédja azt súgta szerzőnk fülébe, hogy a gazda gyertya-kímélés végett hívta meg a kopaszt, mert fényes, sima feje eléggé világít; másik szomszédja pedig hozzáfűzte: bezzeg könnyű volna ezt beretválni, ezen sem gazdagodnának meg a borbélyok! (A kopaszsnak efféle megcsúfolása Markalf jeles dolgai közt is található).

⁹⁵ *A reformáció jegyében*, Bp., Akadémiai, 1953, 384–385; *HJIM* II, 362–364.

⁹⁶ Heltai Gáspár, *Háló*, Bp., Balassi Kiadó, 2000, 174.

Az öreg észrevette hogy rajta élcelődnek, s elkezdte aztán dicsérni a kopaszsgot. E dicsérő szakasz már csaknem egészen Synesiosból való. Haj, szőr e szerint igen alávaló marha; a kopaszok mindenkor bölcs, tudós, becsületes emberek voltak; akkor eszesül meg az ember, mikor el kezd kopaszodni; a kopaszsg használ az egészségnek; a vitézljő rendnek fölösleges a sok haj, csak az asszonyállatnak adott a természet hosszú hajjat. Befejezést szintén a magáéból ír hozzá a fordító: aki hajában gyönyörködik, asszonytermészetű; ne gúnyolják a kopaszokat, Isten rendelte azokat közénk vezérekkül.”⁹⁷

Igen kényes, sőt nagyon veszélyes volt az ötvenes években kopasz vezérekről szólni; irodalomtörténeti műben, úgy látszik, mégis lehetett. Másik, részben hasonló példát is ismerünk: 1955-ben kiadta Eckhardt Sándor Rimay János *Összes műveit*, benne a „Hitető Szerencse...” kezdetű verssel, amelyben ez a sor található: „Hajtalan kopaszsg, benned nagy csalárdság”. Nem tudunk semmilyen dokumentumról *Az kopaszsgnak dicsiretinek* aktualizáló olvasatát illetően, de nem tudjuk kizárni ennek lehetőségét sem, sőt, igen valószínűnek tartjuk, hogy mind a saját munkáját korrigáló, majd a megjelent kötetet újra ellenőrző szerző, mind néhányan azok közül, akikhez eljuthatott a könyv, így például Horváth János szűkebb baráti köre (köztük volt Eötvös Collegium-i tanítványai és barátai, Trócsányi Zoltán, a *Háló* első kiadója és Eckhardt Sándor) gondolhattak ilyen értelmezésre. Ekkor is, 1957-ben is (amikor a mű már 3000 példányban jelent meg) szót válthattak arról, hogy minden tilalom és fenyegetés ellenére a szöveg hatalma és a „humor” mégiscsak erősebb lehet, mint az önkény kegyetlensége, hogy van olyan stílus, amely lehetővé teszi annak a kimondását, amitől egy egész ország fél, hogy, ha másként nem, legalább ezzel felülkerekedhetnek azok, akik – a szó eredeti értelmében – filológusok.

1953 júniusában az MTA I. Osztálya nevében Németh Gyula elnök a következő sorokat írta Horváth Jánosnak: „meleg szeretettel és igaz nagyrabecsüléssel köszöntjük Önt 75. születésnapja alkalmából. Köszöntjük Önben a magyar irodalomtudomány nagyérdemű és kiváló munkását, aki hosszú élete folyamán maradandó, jelentős monográfiákkal s részlettanulmányokkal gazdagította hazánk irodalomtörténetírását. Köszöntjük továbbá a nagyérdemű tanárt, aki több generációt nevelt fel a magyar irodalomtörténetírás művelésére és oktatására.”⁹⁸ Nagy Imre miniszterelnöksége relatív enyhülést hozott. „Horváth János akadémikust egész élete tudományos munkásságáért, és a felszabadulás után megjelent 3 kiváló tudományos könyve elismeréseképpen a Magyar Népköztársaság Elnöke Tanácsa »Munkaérdemrend«-del tüntette ki.”⁹⁹ A hagyaték megőrizte az MTA Személyzeti osztálya által 1948. július 17-én kiállított jellemzést, amely szerint ő „Kiváló tudós, nemzetközi tekintély. Visszahuzódó ter-

⁹⁷ *A reformáció jegyében*, Bp., Akadémiai, 1953, 402–403; *HJIM* II, 380.

⁹⁸ Németh Gyula Horváth Jánosnak, 1953. jún. 30.

⁹⁹ Az MTA Személyzeti osztálya, 1953. nov. 6.

mészetű, nem nevelt utódokat. Konzervatív de feltétlenül baloldali, ha nem is marxista. Az egyetlen prof. aki a negyvenes években a kari üléseken nyíltan és magából kikelve szidta a németeket, és mindazokat a kollégáit, akik rokonszenveztek a nácizmussal. Tanárok és tanítványok között egyaránt népszerű.” Kérdéses persze, hogy Horváth Jánosnak a nehéz időkben megnyilvánuló szolidaritása baloldalinak minősíthető-e, és az is, hogy a „magából kikelve” mennyire pontos visszaemlékezésen alapul; németellenessége és „haladó magatartása” azonban szükséges feltétele volt az Akadémia kormánytüntetésre való előterjesztésének. „Felszabadulás előtti munkássága a magyar polgári irodalomtudomány legnagyobb eredményeit képezi” – szöveg a javaslat, és bár új művei „nem tartanak lépést a marxista tudomány fejlődésével, alapvető kérdéseket tisztáznak és hatalmas anyagot bocsájtanak a további kutatás rendelkezésére.”¹⁰⁰

Rusznay Istvánnak, az Akadémia elnökének meghívója szerint a „Nagy Októberi Szocialista Forradalom 36. évfordulója” alkalmából 1953. november 6-án adták át a kitüntetések, ¹⁰¹ a jutalmazott azonban nem ment el az ünnepélyre. Annak a levélnek alapján mondhatjuk ezt, amelyet november 9-én postáztak, és amely arról tudósít, hogy „Rusznay elvtárs azt kéri, hogy Horváth János professzor ur holnap 10-én jöjjön el 1/4 4 órára Rusznay elvtárshoz (V., Nádor utca 12. IV. emelet) a kitüntetés átvenni.”¹⁰² Két évvel később, 1955 novemberében az MTA Irodalomtörténeti Kongresszust rendezett, s Bognár Rezső, az MTA főtitkára arra kérte fel Horváth Jánost, hogy ezen „a kongresszus elnökségének tagjaként részt venni szíveskedjék”.¹⁰³ Ez a meghívás sem járt sikerrel.

Mindazonáltal folyamatos volt érdeklődése a szakirodalom iránt. „Igen érdekelne – írta Pap Károlynak – az Arany László mesegyűjteményének hiteles provenienciája. Te volnál legilletékesebb azt megvilágítani.” Olvasta Barta János *Arany János* című könyvét, amelyben „természetesen vannak mondatok és állítások, amelyeket mi nem íránk alá. De azoknak bizonyára ott kellett lenniök.”¹⁰⁴ Volt tanítványa egyik levelében a következőt kérdezte: „egy látogatásom alkalmával említett Professzor Ur egy körülményt, amelyet még boldogult Édesapjától hallott, hogy t. i. Aranyhoz a debreceni kollégiumba bejárt egy öreg dádé, akitől Arany cigányul tanult. [...] Ha valóban így volna, ahogy előadtam, kérem Professzor Ur engedélyét arra, hogy Arany Válogatott Műveinek készülő II. kötetében, A nagyidai cigányok jegyzetében hivatkozhassam erre az adatra.”¹⁰⁵ Horváth János válasza: „Én valóban úgy tudom, hogy Arany Debre-

¹⁰⁰ „Horváth János Kossuth-díjas akadémikust nyugalmazott egyetemi tanárt kormánykitüntetésre javasoljuk.” Pákozdi Endre, 1953. okt. 8.

¹⁰¹ Rusznay István Horváth Jánosnak, 1953. nov. 4.

¹⁰² Koch László Horváth Jánosnak, 1953. nov. 9.

¹⁰³ Bognár Rezső Horváth Jánosnak, 1955. okt. 18.

¹⁰⁴ Horváth János Pap Károlynak, 1954. jan. 20. TRefEN R 3156.

¹⁰⁵ Barta János Horváth Jánosnak, 1952. dec. 26.

cenben tanult cigányul. Azonban Édesapám azt nem közvetlen tapasztalatból tudhatta, mert ő csak 1840-ben ment Debr.-be tanulni; valószínű, hogy Szilágyi Istvántól hallotta, akinek talán (mint előbb Szalontán Aranyak) tanítványa is volt, s akit ő Arannyal együtt szokott volt emlegetni. [...] Én tehát azt mondom, inkább ne említse az egész nyelvtanulást; hírforrásra hivatkozás nélkül nem lenne elég hitele a közlésnek”.¹⁰⁶

„Egyre-másra jelennek meg irodalomtörténeti monografiák – folytatódott Pap Károlynak írt beszámolója –. Barta Jánosé után Sötéré (Eötvösről), Nagy Péteré (Móriczról), Sárosi Gyula munkái Bisztraytól, Bacsányi versei Keresztury Dezső és Tarnai Andor szerkesztésében. Alig győzőm olvasni. Az Eötvös- és Móricz-monografiához sok megjegyzésem volna, de »szóljon az, hogy hallgatok.«¹⁰⁷ 1954 tavaszán így foglalta össze korábbi könyvei új megjelenésének esélyeit: „a Művelt Nép kiadó most már tudományos munkák kiadását akarja megindítani sorozatosan. Ez ügyben hoztak nekem már üzenetet, hogy hajlandók újra kiadni régi dolgaimat (még Petőfimet is!), meg ki nem adott egyetemi előadásaimat. Megígértem, hogy gondolkodni fogok a dolgon. El is kezdtem olvasni hol ez, hol amaz könyvemem vagy kéziratomat, – ’Nunc his, nunc illis mentem delectare libellis’ (Janus Pann.)¹⁰⁸ – de igencsak odalyukadtam ki, ahová Markalf barátunk, aki nem akadt kedvére való fára, melyre felakaszthatnék. Valóban afféle ’felakasztás’ volna számomra ócskaságaim közrebocsátása és bizonyára matadori megvitattatása, mikor legújabb könyvemem valósággal kitiltották a forgalomból. Ha ez nem jó, hát még a régiek! Én ugyanis semmit sem változtatnék rajtok, pótlást sem írnék hozzájuk, ha komolyan kiadásra kerülne a sor.”¹⁰⁹

A Művelt Nép Könyvkiadó említett igazgatója, Lukács Ernőné 1954 nyarán értesítette Horváth Jánost a következőkről. „Az Akadémiával és az Irodalomtörténeti Társasággal egyetértésben elhatároztuk egy magyar irodalomtörténeti tanulmány-sorozat kiadását [melynek címe is Irodalomtörténeti tanulmányok], s szeretnénk a sorozatot Professzor Ur – egy vagy több régebben, vagy újabban írott – tanulmányával megnyitni. A sorozat szerkesztője, Sötér István tudatta velünk, hogy Ön hozzájárulását adta ehhez, s erre hivatkozva javaslatot teszünk – ugyancsak a sorozat irodalomtörténetész szerkesztőinek véleménye alapján – egy olyan kötet összeállítására, mely magában foglalná 1.) Kisfaludy Károlyról (egyetemi előadás) 2.) a Zalán futásáról (Napkelet) 3.) Berzsenyi Dánielről (E.Ph.K. 1948.) írott tanulmányait. Ennek a könyvnek – egyebek mellett – előnye lenne hogy 1.) éppen olyan írókra irányítja a figyelmet (Kisfaludy, Berzsenyi,) akiket az utóbbi években mind a tudományos kutatás, mind az

¹⁰⁶ Horváth János Barta Jánosnak, 1953. jan. 3.

¹⁰⁷ Horváth János Pap Károlynak, 1954. febr. 13. TRefEN R 3156. – Arany János: *Szilveszter-éjen*.

¹⁰⁸ *De se aegrotante in castris (Midőn beteg lett a táborban)*. Geréb László fordításában: „majd ezt, majd azt a könyvet olvasgatván”.

¹⁰⁹ Horváth János Nagy J. Bélának, 1954. ápr. 14.

egyetemi oktatás kissé elhanyagolt. 1.) A témák időbeli összefüggése a kötet nagyobb egységét adná meg. 3.) Az együttes terjedelem éppen megfelelne annak a keretnek, melyet a sorozat kötetei számára biztosítani tudunk. Távlabbi elképzelésünk, amire Sötér István közlése szerint lenne is lehetőség, hogy Professor Úr még kiadatlan – legújabb, vagy csak litografáltan megjelent – írásaiból további kötetet készítsen elő. [...] S mivel terveink és az előfizetőknek tett ígéretünk szerint a könyvnek 1955 januárjában kell megjelennie, arra is kérjük Professor Urat, szíveskedjék mihamarább válaszolni.”¹¹⁰

A július 5-én elküldött válasz fogalmazványa nem maradt fenn, de tartalmára nem nehéz következtetnünk: Horváth János azt javasolhatta, hogy *Kisfaludy Károly és Kisfaludy Károly iróbarátai* (ill. az 1955-i kiadás szerint: *Kisfaludy Károly évtizede*) című előadásait jelentethetnék meg egy kötetben. A szerződést szeptember elején kötötték meg, s a nyomdai munkálatokat megbeszélendő, Zrinszky László, a könyv szerkesztője október közepén felkereste a szerzőt. Ő vihette el a Sötér Istvántól való *Bevezetés* szövegét, amelyre a könyv írója a következőképpen reagált a szerkesztőhöz írt levelében:¹¹¹ „Kérem, legyen szíves közölni Sötér Istvánnak a következőket. Én azt hittem, a Bevezetés a Sorozat célját és körét fogja ismertetni, s a végén megmondja, hogy ebben a füzetben 2 egyet. előadásom jelenik meg, melyek eredeti címe ez és ez volt. Ezt azért választották ki, mert az abban feldolgozott tárggyal és korról újabb keveset foglalkoztak. Azonban a Bevezetés nagyobb része rólam szól, egyrészt föltöbb megítéssel méltatásával műveimnek, másrészt viszont ideológiai korszerűtlenségemnek kiméletes ugyan, de mégis nyomatékos és ismételt hangoztatásával (vitatkozni *kell* velem), ami az olvasó számára érthetlenné teszi, hogy miért éppen velem nyitják meg a sorozatot. Engem feszélyezne a dicséret után az a tudat is, hogy mint a sorozatba tulajdonképp bele nem illőt vezetnek karonfogva a publikum elé. A megoldás többféle lehet:

1) Amit kezdettől fogva óhajtottam: ne én legyek az első szám.

2) Ha első szám maradok és S. Istv. ragaszkodik Bevezetés írásához az én füzetem elé, akkor mondja meg úgy, amint megírta, a Sorozatra vonatkozó részt, hogy t. i. az a marx.-len. irányú i. t. újabb eredményeit fogja közzétenni, de azután ilyen formán mondja: nem mellőzzük azonban a régieket ma is hasznos és tanulságos munkáit sem. Így H. J. itt következő 2 előadását. (Ezt esetleg jegyzetbe).

3) Vonjuk vissza a szerződést. Abban ügyis csak a 2 előadás átengedéséről volt szó, Bevezetés nélkül.”

A kiadó, pontosabban a sorozat szerkesztője úgy döntött, hogy – mint az a következő válaszból kiderül¹¹² – lemond a szemléleti vitával is járó szerkesztői méltatásról,

¹¹⁰ Lukács Ernőné Horváth Jánosnak, 1954.

¹¹¹ Horváth János Zrinszky Lászlónak, 1954. okt. 23. MTA KIK Kt Ms 5973/23.

¹¹² Zrinszky László Horváth Jánosnak, 1954. okt. 26.

s rövid, tárgyias kiadói bevezetőt választ. Ezt ismét elküldte a szerzőnek, aki ezzel kapcsolatban is megtette észrevételeit, s a végleges szöveg ezek szerint az újabb javaslatok szerint készült el. A *Kisfaludy Károly és íróbarátai* úgy jelent meg 1955 januárjában, hogy a könyv egésze, az Irodalomtörténeti tanulmányok című sorozatának bevezetésével együtt, megfeleltethet a szerző irányadó elképzeléseinek.

Ugyanebben az évben a Csillag jelentette meg *A hangsúly szerepe jövővény versrendszereinkben* című tanulmányát. Nem sokkal később a szerkesztőség a következőkről tudósította: „Alig pár napja, hogy a folyóirat az olvasók kezébe került, s költőink között máris nagy visszhangja támadt a cikknek; az sem lehetetlen, hogy hozzá fognak szólni írásban a fölvetett problémához. Mindenesetre úgy látjuk, hogy megmozgatta az irodalmi közvélemény érdeklődését a verstani kérdések iránt.”¹¹³ Szabó Lőrinc teljes egyetértését fejezte ki: „Természetesen Önnek van igaza mindenben! Tudtommal 10–11 éve ez az egyetlen cikk, amely helyesen foglalkozott a kérdéssel. Vargyas és Németh László (aki különben jóbarátom) szokott tévedéseknek az áldozata; Arany és Babits természetesen mindenben Önnel van.”¹¹⁴ Mikor aztán Horváth János elküldte neki *Vitás verstani kérdések* című könyvét, amelynek a Csillag csak egy részletét közölte, Szabó Lőrinc még részletesebben válaszolt: „Valóban rettenetes türelem és szeretet szükséges a tárgy iránt, hogy valaki, ahogyan Te megtetted, így felkészülve és ilyen tárgyilagosan annyi időt, tudást és figyelmet szenteljen ennek a már százados kérdésnek a tisztázására. [...] Mi lett tudósainkkal, az objektivitásukkal? a fogékony-ságukkal? Gábor Ignáccal valami süketedés indult meg? De hát scientia longa, vita mea brevis: legyen úgy, ahogy az igazat a zürzavarból a véletlen kisikeríti... Annak mindenesetre nagyon örülök, hogy a nagy kavargásba a Te hathatós szavad így beleszólt.”¹¹⁵

Azt, hogy Horváth János nyelvészeti kérdések iránti érdeklődése folyamatos volt, mutatja Országh László levele is, aki 1955 elején a Nyelvtudományi Intézet szótári osztályának vezetőjeként fordult hozzá. „Egy évvel ezelőtt a Magyar Értelmező Szótár mintacimszavait Professzor Ur oly alaposan volt szíves megbírálni és kiegészítésekkel ellátni, hogy ennek alapján felbátorítva érzem magamat arra, hogy egy némileg hasonló kis kérést a szótár szerkesztőségének nevében előterjesszek”: a *szórakozik* igének „az utolsó 75 évben kialakult jelentéseire” kért szépirodalmi idézetet.¹¹⁶ Elképzelhető, hogy a levélben foglalt jelentésárnyalatokon kívül Horváth János javasolta az utolsót: „(elav) <Örömet v. vizsgáztatást keresve> nem gondol vmely határozott dologra, célra, hanem átengedi magát új meg új élmények, benyomások hatásának”, mert a szócikk Vörösmartyt („Kéjt vesz, ki sok kéjt szórakozva kerget”) és Arany Jánost

¹¹³ Király István és Szabolcsi Miklós Horváth Jánosnak, 1955. máj. 17.

¹¹⁴ Szabó Lőrinc Horváth Jánosnak, 1955. jún. 21.

¹¹⁵ Szabó Lőrinc Horváth Jánosnak, 1955. nov. 24.

¹¹⁶ Országh László Horváth Jánosnak, 1955. febr. 14.

(„A szívem hasad meg szegény Tompákért! Jőjenek! igyekezzenek szórakozni, felejtetni!”) idézi.¹¹⁷

A kor hivatalos nyelve, amely elsősorban a hírlapokat, a politikai beszédeket és a levelezést jellemezte, kezdettől fogva lekötötte figyelmét; rendszeresen jegyzetelte annak idegenszerű fordulatait. Mint annak idején az induló Nyugat stílusát parodizálta vagy 1949 végén Eckhardt Sándornak a 19. század elejének stílusában írt, 1955-ben így gratulált Nagy J. Bélának: „Egy emberként üdvözöllek kandidátusfokozat-elnyerésedhez, messzemenően szemelőtartásával köztudott érdemeidnek, s azok előremutató jelentőségének. Szükségtelen bizonygatnom, hogy ez nem afféle negatív előjelű őszinteség, hanem mélységesen hiteles szubjektivista megnyilatkozás. Mai négyórás tervem különben erősen feszített; súlyponti feladata a levélírás, és görcsösen vigyáznom kell, nehogy ez a szándékom öndugájába dőljön.”¹¹⁸ Ez a levélváltás a nyelvi paródia segítségével szállt szembe azzal a szemlélettel, amelyet nyilvánosan nem lehetett bírálni. Nagy J. Béla így válaszolt: „Az egyénileg dolgozó parasztok együgyű beszéde szerint amilyen az adjonisten, olyan a fogadjisten. Megpróbálok eleget tenni e mélységesen tudománytalan világszemléletből fakadt, sőt kispolgári csökevényt tükröző mondásnak, bár mint afféle kandidátusfiatal a dolce stil nuovába még nem vagyok eléggé beállított.”¹¹⁹

Kodály *Szóval: kultúr?* című írása a Magyar Nyelvőrben jelent meg: „a kultúr idegen élődsi nyelvünkben, s mennél többet emlegetjük, annál inkább bizonyítjuk kulturátlanságunkat. Nyelvünk tisztaságáról addig nem beszélhetünk, míg a kultúr egész családjával nyomtalanul el nem tűnik. Akinek fülét nem sérti a kultúr, annak nyelvérzéke alszik, vagy elhalt, vagy sosem volt.”¹²⁰ Horváth János is csatlakozott ehhez a mozgalomhoz: ezt bizonyítja akkori paródiája: „Egyik nap Pais Dezső mesélte nekem, hogy a *Szóvalkultúr*-ból egy különnyomat van nála számomra. Tegnapelőtt, vasárnapon le is adta. Köszönöm úgy a példányt, mint a kézzel beléírtat. [...] T. ligatársam érvei meggyőzőek, szerzőjük nevéhez méltóak, a rosszmagyarságot végérvényesen kompromittálóak, magán túlmutatóak, építő jellegűek és mélységesen hitelesek.”¹²¹

Az 1956-ban megjelent *Tanulmányok* című kötetet az előző könyvhöz hasonló gyorsasággal adta ki az Akadémiai Kiadó. A szerződést 1955 novemberében kötötték meg, a kiadó az év végén kapta meg a kéziratot, s január végén küldte el a szerzőnek

¹¹⁷ *A magyar nyelv értelmező szótára*, szerk. az MTA Nyelvtudományi Intézete, Bp., Akadémiai, 1962, VI, 356–357.

¹¹⁸ Horváth János Nagy J. Bélának, 1955. máj. 30.

¹¹⁹ Nagy J. Béla Horváth Jánosnak, 1955. jún. 2.

¹²⁰ MNyT, 1955/3.

¹²¹ Horváth János Kodály Zoltánnak, 1955. szept. 27. Kodály Archivum.

Bóka László rövid lektori jelentését, aki javaslatait a könyv megjelenése érdekében tette. A szintén tömör válaszból három részletet idézünk.

„A 379–80. lapon javasolt törlés helyett új szöveget iktattam be; ott u. i. Petőfi ’szerepjátás’-áról van szó, amit Petőfi-könyvem óta némelyek félremagyaráztak, vagy rágalmozó módon rosszhiszeműleg értelmeztek. Nem hogy kihagyhatnám, ellenkezőleg, szántszándékkal hoztam szóba, fenntartva az én eredeti, Petőfi alakító tehetőségét magasztaló értelmezésemet.”

Hadd idézzük ehhez a változtatáshoz a kiadás iratanyagában talált két újságmémléket. Az egyik Révai József *Petőfi Sándor* című cikke, amelyben a következő rész vág ide: „a különben Petőfiből sokat meglátó konzervatív irodalomtörténész, Horváth János, Petőfi költői és emberi magatartásának legjellegzetesebb vonását ’szerepjátásában’ fedezi fel, vagyis abban, hogy a költő Petőfi is színész volt, aki nem meggyőződését, lelkét, önmagát adta a versben és az életben, hanem a tömeg tapsára, nyilvános sikerre pályázott. [...] Ha Petőfi költészete színészi szerepjátás, akkor a 48-as forradalom népi balszárnyán is csak szerepet játszott, színészkedett.”¹²²

A másik a Hatvany Lajostól való, *Ez a nap Petőfié* című újságcikk, amely ugyanazon a napon jelent meg. Idézem: „S ezért súgtak össze a Horthy-korszak félrenevelt fiai, akiknek egy része elhitte Babits Mihálynak és Szerb Antalnak, hogy Petőfi az életet és annak bonyolult jelenségeit leegyszerűsítő, sekély gondolkodó volt – s a másik része pedig, Horváth János professzor után szajkolta, hogy Petőfi a magyar ősi hagyományt sértő, királyellenes verseit, csak mint olyan félbemaradt színész írhatta, aki a színpadon ki nem élt becsvággyal, *csupán játszott* a jakobinus szerepét.”¹²³ Mindenekelőtt erre a két cikkre, s az azok nyomában keletkezett többi műre volt felelet a *Tanulmányok* szövegmódosítása a könyv 282–283. lapján.

„*Nem teljesítettem*” – folytatódik a válasz – „1) a 315. l. 23. sorában a ’faji’ szó kihagyását. Éppoly megkötöttsége az Vörösmartynak, mint a többi; következik a cikkbeli előzményekből is, és folytatólag kellőképp ki van fejezve, mi volt a költő állandó sajátja.

2) A 636–653. lapokhoz javasolt kihagyásokat. [...] Elismerem, hogy a lektori jelentés bizonyos várható, elfogult kritikáktól óhajtana megkímélni engem. De okosabb lesz alkalmat sem adni olyan kritikákra. Ezért a ’Vargha Gyula’-cikket a kötetből kihagyom.” (A *Vargha Gyula emlékezete* címűről van szó.) Mindehhez az is hozzátartozik, hogy Bóka László szerint lábjegyzetre lett volna szükség a *Fajkérdés az irodalomban* című tanulmány közléséhez, Horváth János szerint viszont nem, s az Akadémiai Kiadó külön levele dokumentálta a lektor beleegyezését.¹²⁴

¹²² Szabad Nép, 1948. jan. 1.

¹²³ Népszava, 1948. jan. 1.

¹²⁴ Az Akadémiai Kiadó Horváth Jánosnak, 1956. jan. 24.

A „faj” szó, mint láttuk, *A reformáció jegyében* kiadásakor is problematikus volt, s az lesz majd 1958-ban *A magyar irodalmi népiesség* esetében is; 1956 tavaszán azonban érvényesülhetett a szerzői szándék. S az 1953-mal való összehasonlítások kedvéért hadd szerepeljen még egy, a terjesztésre vonatkozó adalék, az Állami Könyvterjesztő Vállalat levele: „Kedves Elvtárs! Az Írószövetséggel történt megbeszélésünk alapján kérjük az Elvtársat, hogy az Ünnepi Könyvhéten – június 3–10. – megjelenésével tisztelje meg könyvsátrainkat és ott műveit dedikálja. Mellékelten küldjük legjelentősebb könyvsátraink felsorolását s azt szeretnénk, ha az Elvtárs az aláhuzott helyeken dedikálná köteteit a könyvhét valamelyik napján, – természetesen örömmel vennénk, ha a Könyvhét folyamán más helyeken, más sátraknál is minél többször megjelenne. [...] Válaszát várva maradunk elvtársi üdvözlettel Állami Könyvterjesztő Vállalat Propagandaosztálya”.¹²⁵ Ezt egészíti ki egy másik meghívó, az Akadémiai Kiadóé, amely a szerzőt a saját könyvheti sátrába invitálja: „Megtisztelve éreznénk magunkat, ha a sátrat ezen idő alatt felkeresni szíveskednék.”¹²⁶

A *Tanulmányok* fogadtatása is kedvezőbb volt, s Tolnai Gábor cikke is más hangvételi, aki a Szabad Népből kritikus szemmel tekintett korábbi önmagára: „Irodalomtörténetírásunk marxista–leninista megújulásának kezdetén első értesüléseink merev, dogmatikus nézeteket tartalmaztak. [...] Egyik fiatal irodalomtörténészünk, midőn 1949-ben *a régi magyar irodalom és a folklóre* kérdéseit elemezte, vissza-visszatért Horváth János módszerének fölényes bírálatára anélkül, hogy egy szót is ejtett volna e nagy tudós életművének jelentőségéről. Nem jártam el másként magam sem, Horváth János 1953-ban megjelent *Reformáció jegyében* című monográfiájának bírálatában.”¹²⁷ Lukácsy Sándor a Magyar Nemzetben¹²⁸ és Szauder József az Irodalmi Ujságban¹²⁹ már kizárólag szakmai szempontból értékelték az új könyvet. Ne felejtjük el a kiadó névtelen vagy csak a kolofonban szereplő szerkesztőit: közülük Zrinszky Lászlóné levelét idézem: „Sok örömet okozott és sokat tanultam Professzor Úr könyvének szerkesztésével, s remélem lesz újra alkalmam, hogy Professzor Úr munkájának szerkesztését kapjam feladatul.”¹³⁰ Az ő férje volt a Kisfaludy-könyv szerkesztője, s ő gondozta 1960-ban a Berzsenyi-monográfiát is.

*

A Magyar Nemzet 1956. október 26-i számában *Amnesziát!* címmel a következő tiltakozó szöveg jelent meg: „A magyar nyelvtudósok és irodalomtudósok nevében kérjük a kormányt, hogy függessze fel a statáriális ítéletek végrehajtását, a kiengesztelő-

¹²⁵ 1957. máj.

¹²⁶ 1957. máj.

¹²⁷ Tolnai Gábor, *Horváth János irodalomtörténeti tanulmányairól*, 1956. jún. 24.

¹²⁸ Lukácsy Sándor, *Horváth János új könyve*, 1956. júl. 21.

¹²⁹ Szauder József, *Horváth János: Tanulmányok*, 1956. szept. 15.

¹³⁰ Zrinszky Lászlóné Horváth Jánosnak, 1956. jún. 8.

dés elősegítése és a nemzeti egység biztosítása érdekében. [...] Pais Dezső egyetemi tanár, Kossuth-díjas akadémikus, Horváth János ny. egyetemi tanár, dr. Varg[h]a Balázs, a magyar Irodalomtörténeti Társaság titkára.”¹³¹ Az Akadémia Nemzeti Bizottságának elnöke Kodály volt, tagságában pedig Eckhardt Sándor és Pais Dezső is helyet kapott.¹³²

Horváth János 1956 eseményeit ismét naplószerű feljegyzésekben rögzítette. XI. 4. „Reggel ½ 5: tankok zörgése; 5 után lövések, délelőtt aránylag ritkábban, úgy látszik, repülőre, amely folyvást a környék fölött jött-ment. ½ 11: *Pais* itt”. XI. 5. „Napközben úgy, mint tegnap. Az utcán már alig járnak, kocsik élelemmel nem jönnek; a zászlók a házokról eltűntek. Este ¾ 8: tankok dübörgése, egyre fokozódó vad ágyúzás, közvetlen közelből”. XI. 6. „r. 8 óra tájt megint tankok vonulása, előzőleg ágyulövések É. felől (hangzás szerint). ¾ 9-kor jön *Pais*; minden ablakát belőtték, híres török szótára lövésektől elpusztult. [...] Hír szerint a délutáni lövöldözések a mozi házat foglalták el, a felkelők pedig a posta melletti házban volnának.” XI. 7. „Hír szerint ma a várat és a Citadellát lőtték volna, meg a Krisztinában harcolnának.” XI. 8. „*Pais* szerint a Zugló is össze van löve”. XI. 9. „[Gerézdi] *Rabán* és *Hopp Lajos* itt; hoztak egy fél kenyeret.” XI. 10. „*Busa Margit* (kenyeret, karfiolt hozott)”. XI. 11. „Ebéd után *Waldapfel* Jóska itt (cukor a gyerekeknek, egy félkenyér). 4 órakor *Pais*. Csend egész nap; éjjel is. Állítólag Mikoján és Szuszlov ismét Bpsten vannak, most már harmadízben.” XI. 14. „Hír, hogy tüntetés volt a jugoszláv követség előtt: Nagy Imre kiadását követelték. [...] 10–11 közt *kimentem az utcára* szétnézni (3 hét óta először).” XI. 15. „Hír: Munkásküldöttség Kádárnál Nagy Imréért; felelete: Nagy Imre semleges területen van, nem lehet vele beszélni. – Hír: Munkácsúcsszervezetek öszszegyűlnek a Vas-utcában, követeléseiket tüntető felvonulással akarják előadni.” XI. 17. „a Ménesi-úti kaszárnyából az oroszok kimentek, helyökbe magyar katonák mentek [...]. Ebéd után *Bisztray*; az egyetemről hoz 1 kg disznóhúst”. XI. 21. „D. u. 5: *PD.* és *Hadrovics* itt.” XI. 22. „½ 12: *Rabán* [...]. Hír: Péter János, Bereczky Albert lemondtak a püspökségről; remélik, Ravasz László visszakerül.” XI. 23. „2–3: teljesen néptelen az utca: néma tüntetés és emlékezés okt. 23-ra. (Plakátok szerint: aki kívánja az oroszok kivonulását és a Kádár-kormány távozását, ezalatt nem megy ki az utcára. [...]) A »Népakarat« mai száma szerint Nagy Imre és társai mint pogrom által veszélyeztetett személyek kértek menedéket a jugoszláv nagykövetségtől; ott voltak nov. 4-től; nov. 18-án eltávozott onnan Vas Zoltán, Erdős Péter, Lukács György, Szántó Zoltán, Nádor Ferenc. Nov. 2-én este ½ 7-kor távozott Nagy Imre, Losonczy Géza, Donáth Ferenc, Tánczos Gábor, Haraszi Sándor, Jánosi Ferenc, Fazekas György, Szilágyi János [József], Ujhelyi Szilárd, Vásárhelyi Miklós (családjukkal) és Rajk Júlia. Ezek közül többen még éjfél után sem voltak otthon. Nb. a magyar kormány meg-

¹³¹ *1956 sajtója*, kiad. Nagy Ernő, Bp., Tudósítások Kiadó, 1989.

¹³² Népszabadság, 1956. nov. 4. *Uo.*

előzőleg garantálta biztonságukat.” XI. 24. „9 ó. *Berti, Julcsi*, vásárlásból itt. Mondják, hogy rádióhír szerint Nagy Imréék román területre kerültek, és hogy Tito már tiltakozott a garancia ilyen semmibevétele miatt. [...] Hír, hogy Tito megszakította a diplom. kapcsolatot Moszkvával (?), s hogy az itteni orosz követ vitette el Nagy Imrét.” XI. 25. „Délben *PD.* és *Gyallay D.* itt. [...] *PD*-ék a M. Értelmiségi Forradalmi Tanács megbízásából mentek volna Kádárhoz, utóbb Dobihoz, de azok mással voltak elfoglalva. Kádár titkárától, Kállay Gyulától megértették, hogy Kádár az efféle összefogást (értelmiségiek egységét) bizonyára nem helyeselné: arra semmi szükség. *PD.* közben hazament s elhozta az értelmiségiek nyilatkozatát, amit Kádárnak bemutatnak volna; az Akadémia is alá van írva, de törlendő, mert vonakodik csatlakozni. [...] Tegnap nem jelentek meg újságok; hír szerint a M. Honvéd címűt betiltották, a többi vagy meg se jelent, vagy elkobozták.” XI. 26. „11 ó. *Nikita* [Szabó Miklós] jött.” XI. 27. „3 ó.: *Czeplédy K[ároly]*. [...] Nagy Imre állítólag itthon van, felajánltak neki miniszteri tárcákat is, de nem vállalta, s ezért gyalázzák mostan; (nb. Kádár beszéde szerint Romániában van); az Értelm. Forrad. Tanács mégis elmegy Kádárhoz.” XI. 29. „11 ó. *Bartha Dénes* itt.” XII. 5. „1 ó. tájban *Dékány Pista* itt egy nagy kötet Ady-tanulmányával.” XII. 9. „Délben *PD.*” XII. 10. „statárium holnap este 6-tól fogva, addig be kell adni a fegyvereket; kerületi és közp. munkástanácsokat feloszlatták; ma éjfél-től sztrájk.” XII. 11. „Munkások mára és holnapra sztrájkot hirdettek, villanyos, autobus megint nem jár.” XII. 12. „4-½ 6: *PD.* – A körtéren a villanyost akadályozó tömegből ávosok elvittek 2 kocsival.” XII. 10. „*Berti*; megbeszélem vele Szózat-cikkét.”¹³³ XII. 15. „11-kor *Mikesy Sanyi* (5 pld. Szabács Viadalát hoz), azután *PD.* [...] *PD.* ismét hozott L’Humanité-t (okt. 30 és dec. 3-i számot).” XII. 16. „10 ó. *Jancsó Elemér, Vargha Balázs*, 12: *PD.* [...] *Eckhardt Sándor* dél felé itt.” XII. 19. „½ 12: *Rabán és Komlós Aladár.*” XII. 21. „½ 5: *Pais*; elmondja, hogy viselkedett Kardos Tibor, mikor Eckhardt az Irod. tört. Intézetben mint ideiglenes vezető megjelent. – 11–12: *Brisits*; hírt hoz a zirci apátról; Vác aránylag szerencsésen élte át az utóbbi heteket.” XII. 23. „Délben *Hexike* [Hexendorf Edit], *PD.*” XII. 24. „*Julcsiék* mind bejöttek d. u. 3-kor, karácsonyfával.” XII. 28. „*Berti* találkozott Pálmay Kálmánnal s tőle értesült az Irók Szöv. tegnapi üléséről.” XII. 30. „vasárnap (»munkanap«) Ifj. *Horváth János, PD.* itt. [...] D. u. 4-kor *Berti*; [...] az ő Szózat-tanulmányát beszéltük meg. XII. 31. Este ½ 7: *PD.*”

1957 elején Sáfrán Györgyi Brisits Frigyeszt kérte, hogy „legyen szives elvinni Sándor Judit verses köteteit”, a legújabb terméssel együtt, Horváth Jánosnak.¹³⁴ Kívánsága teljesült. Sándor Judit Sáfrán Györgyinek írt, és a hagyatékban található leveleiből tudjuk: „Késői megszólalásom valóban nehezen érzékeltetheti azt a hálát és szeretetet, mellyel azóta Reád gondolok, mióta a Horváth János prf. rólam és nekem szó-

¹³³ Korompay Bertalan, *A Szózat eszmevilágához*, It 1958, 436–444.

¹³⁴ Sáfrán Györgyi Horváth Jánosnak, 1957. jan. 7.

ló irását Budapesten a kezembe vettem. Minden kétségre biztatás és minden mélyen hordozott sebemre gyógyír volt ez az átgondolt, átértett és mindenben teljesen találó méltatása lényemnek és írásaimnak.”¹³⁵ Sándor Judit férjének, aki korábban Kolozsváron egyetemi tanár volt, felmondták az állását Szegeden, ellenforradalmi magatartására való hivatkozással. A versek, *Ölelés* címmel, csak 1996-ban jelentek meg.

A feljegyzések 1957. július elejéig tartanak; csak a legfontosabb eseményeket idézzük. Január 18-án „A belügyminiszter felfüglesztette az Írószövetség működését.” 23-án Eckhardt Sándor ismét eljött Horváth Jánoshoz; másnap Pais Dezső elvitte neki „a kért jelentést”, amely feltehetőleg az MTA Irodalomtörténeti Intézete terveivel volt kapcsolatban. Februárban szerződéskötés történt a Gondolat Kiadóval: „Szerző átengedi a kiadónak négy irodalomtörténeti művének kiadási jogát.” *A reformáció jegyében, A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfőig, A magyar irodalmi műveltség kezdetei és Az irodalmi műveltség megoszlása* jelent volna meg újra. Közülük csak az elsőt adták ki megint: márciusban kötötték meg a szerződést, s az elkészült példányokat szeptemberben szállították.

Horváth János az év első felében többször is vendégül látta Gerézdi Rabánt: beszélgetésük egyik tárgya feltehetőleg az Irodalomtörténeti Intézet programja volt. Az őt a külvilággal összekötő Pais Dezső ezzel a dedikációval kapta meg *A reformáció jegyében* második kiadását: „Dezső szomszédnak, volt tanítványomnak, kollegámnak, barátomnak szíves emlékül Horváth János”. 1961-ben a farkasréti koszorúk egyikén ilyen feliratú szalag állott: „Fő mesteremnek és legjobb emberemnek – Pais Dezső”.

Kodály 1957 március közepén látogatta meg influenzából felgyógyult barátját. Több alkalommal nála vendégeskedett Brisits Frigyes, Eckhardt Sándor és Szabó Miklós; eljött Gyallay Domokos is. Vargha Zoltán a tervezett Vargha Gyula-antológia, Bisztray Gyula a Tompa-levelezés, Zimándi István a Péterfy Jenőről írt könyv ügyében jelentkezett, Zemplényi Erna pedig saját verseit hozta el. Az Eckhardt Sándorral folytatott levelezés „Kedves Mester” vagy „Carissime Magister” megszólítással számos filológiai kérdést tárgyalt Balassi és Rimay kritikái kiadásától a *Szép magyar comoediáig*. Horváth „Johannes”, „Le vieux bougre”, „Az öreg”, 1958 májusában pedig: „Egy itthonmaradó (t. i.) nem disszidáló Fluchtling”¹³⁶ aláírással válaszolt.

A volt tanítvány és öt vagy hat éve gyárban dolgozó Ratkay Gábor¹³⁷ 1957 májusában a következőkről számolt be Horváth Jánosnak: a Gondolat kiadó elfogadta Waldemar Bonsels *Die Biene Maja und ihre Abenteuer* című könyvének általa végzett fordítását, 1957 végén azonban feltételül szabta, hogy hagyja ki vagy változtassa meg Isten nevét, amire ő nem volt hajlandó.¹³⁸ A kiadó igazgatója ragaszkodott kérésé-

¹³⁵ Sándor Judit Sáfrán Györgyinek, 1957. szept. 23.

¹³⁶ Horváth János Eckhardt Sándornak, 1958. máj. 23.

¹³⁷ Ratkay Gábor Horváth Jánoshoz, 1956. máj. 26.

¹³⁸ Ratkay Gábor Horváth Jánoshoz, 1958. jan. 21.

hez¹³⁹ és 1200 forint elküldése ellenében szándékozott megoldani a helyzetet; Ratkay viszont csak úgy egyezett bele a szöveg kiadásába, ha Isten neve a helyén marad.¹⁴⁰ A könyv azonban 1958-ban, más fordító neve alatt, mégis megjelent.

Saját munkáinak történetéről legrészletesebben Horváth János Nagy J. Bélának írt levele tudósít: „Sok minden jött közbe. Egyebek közt a Gondolat-kiadó akadémikuskodása az Irod. Népiesség c. kötetem körül. Készült u. i. ennek a kiadására. Egy jó fél-évig ült rajta, végre megkötötte velem a szerződést [1958. márc. 26.]. Ez meglévé, el kezdett unszolni, hogy hagyjam ki a könyvből (vagy cseréljem fel mással) a többször előforduló *népfaji* szót. Azt pedig én nem is a magam nevében használtam, hanem a népiesség egykorú elméletíróinak a gondolkodását ismertettem azzal. Szerintök u. i. a népiesség feladata a népfaji műveltségi hagyományok őrzése, mentése. Az első egy-két helyen átváltoztattam ezt az ’öröklött műv. hagyom.’-ra, de végig erőltetni ezt a kifejezést az igazi, tőlök is idézett helyett nem voltam hajlandó. Erre azt mondták, tegyük ezt most félre, várjunk vele; vegyük elő az Irod. Műveltség kezdeteit. A válaszra közeli határidőt tűzve ki nekik, beleegyeztem, jól tudva azonban, hogy holmi kolostori és vallásos irodalom még kevésbé felelhet meg az ő mai hivatástudatuknak. Néhány nap múlva jelentették is (minden megokolás nélkül), hogy ezt sem adhatják ki. Erre minden korábbi megállapodásunkat érvénytelennek jelentettem ki, s minden kapcsolatot megszakítottam velök. Mindez részemről higgadtan ment, de a soká elhúzó függő helyzet naplopásra kényszerített.”¹⁴¹

A kiadóval folytatott vita során külön idézetgyűjteményt állított össze Ady verseiből a „faj”, „fajta”, „fajzat” szavak előfordulására, mert joggal gondolhatta azt, hogy ami a költőnek szabad volt, az neki sem tiltható meg. Fennmaradt egy 1958. április végi levél, amelyet Köves Bélának, a Gondolat szerkesztőjének írt: „Tegnap, miután elment, megnéztem az Irod. Műveltség Kezdeteit. Mindjárt a 9. lapon szemembe tűnt egy *népfaj* szó. Valószínűleg nincs is több az egész könyvben. De elég ez azoknak, akik miatt a Népiesség kiadását el kellett ejteni. Én pedig most már semmiféle nemtudományos szempontú akadémikuskodás miatt nem vagyok hajlandó tovább folytatni a tétlen várakozást. Kérem tehát, legyen szíves mennél hamarább felkeresni, hogy nyugta ellenében visszafizethessem a 4825 frt honoráriumot.” Ez az összeg a Népiesség-könyv előlege volt, amelyet tíz nappal később vissza is kapott a kiadó.

A közvetlen előzményekhez viszonyítva tanulságosnak mondható, hogy az 50-es évek első felében Horváth Jánosnak minden kiadásra tervezett könyve megjelent, 1958-ban viszont – életében másodszorra – nem. Összesen négy műve esetében szűnt meg a szerződés. Az első annak idején a *Két korszak határán* című tanulmánykötet volt, amely 1913-ban, a másik három 1957-ben jelent volna meg. Az időbeli távolság

¹³⁹ Ratkay Gábor Horváth Jánoshoz, 1958. jan. 27.

¹⁴⁰ Ratkay Gábor Horváth Jánoshoz, 1958. febr. 2.

¹⁴¹ Horváth János Nagy J. Bélának, 1958. máj. 15.

ellenére is van hasonlóság az esetek között: akkor olyan tanulmányt kívántak tőle, amellyel nem volt hajlandó kiegészíteni a kötetet, most egyetlen, de gyakran előforduló szó átírásán múlt a kiadás. A 35 éves és a 79 éves szerző hasonlóképpen reagált: visszakérte a kéziratot, amelyet csak halála után publikáltak újra.

1957-ben az MTA I. osztály vezetőségének határozatát Bóka László, az osztály titkára (még Kossuth-címeres pecséttel) tolmácsolta: Horváth János tartson előadást „az Akadémia őszi Arany János emlékülésén”.¹⁴² A válaszlevél szövege így szólt: „Tisztelt Osztálytitkár Úr! A megtisztelő felszólítást, hogy az Akadémia őszi ünnepi ülésén előadást tartsak Arany Jánosról, hálásan köszönöm. Sajnos azonban nem teljesíthetem e kívánságát az Akadémiának, mely mindig különös jóindulatában részesített. De nemrég megjelent Tanulmánykötetemben mintegy száz lapon foglalkoztam Arany Jánossal, s az ott mondottaknak akár felhasználásával, akár mellőzésével bajos volna most már új elrendezésben és kiegészítő pótlásokkal kerek egészet nyújtanom. Még hozzá hosszabb időre le is vagyok kötve más vállalkozással [ez a Gondolat kiadóval kötött szerződésre vonatkozott], s a mellett nem volna sem elég időm, sem elég nyugalom oly megemlékezés írására, mely méltó lenne a helyhez, ahol elhangzanék, s a költőhöz, akiről szólana. Ha mindezekhez még öregkori gyarlóságomat is tekintetbe veszi, remélem meg fogja bocsátani vonakodásomat a tisztelt Osztály s továbbra is megtart jóindulatában.”¹⁴³ A levél üzenete félreérthetetlen: a „sem elég időm, sem elég nyugalom” minden bizonnyal azt is jelenti, hogy most nem alkalmas az idő, s nincs elég nyugalom ahhoz, hogy Aranyról méltóképpen lehessen szólni az Akadémián.

1958 tavaszán felmerült egy Vargha Gyula verseiből összeállított antológia kiadása (amely a költő fia, Vargha Zoltán levelei szerint már 1956 őszén is szóba került¹⁴⁴). A terv megíúsulásának okairól Horváth János Illés Endrének, a Szépirodalmi Könyvkiadó szerkesztőjének írt levele számol be: „előre megmondtam, hogy Vargha Gyula egykori kívánságának megfelelően csak a versek kiválogatására vállalkozom, de előszót a kötethez nem írok, pláne meg oly nagy terjedelmű (1 ívnyi) bevezető tanulmányt nem, aminek tervbevételét most a szerződés szövegében meglepetve látom. Ettől azért vonakodtam, mert Vargha Gyula neve magában is sokak számára ellenzenves lehet a mai világban, az én nevemmel kapcsolatba-hozatala pedig azon éppen nem enyhítene.” Ezt a Gondolat kiadóval kapcsolatos tapasztalatok erősíthették meg benne. „E főök mellett elhatározásomban az is szerepelt, hogy méltatásszerű előszót fölöslegesnek tartottam, úgy gondolva, hogy az a százegynéhány vers, amit gondosan összeválogattam, meggyőző módon beszél magáért.” Valaki azonban ezt átalakította és új tervezet született; Illés Endre pedig „csak az én nevemmel s tanulmányommal adhatja ki a gyűjteményt. Így állván a dolog, sajnálattal állapítom meg, hogy a jól in-

¹⁴² Bóka László Horváth Jánosnak, 1957. ápr. 5.

¹⁴³ Horváth János Bóka Lászlónak, 1957. ápr. 9. (fogalmazvány).

¹⁴⁴ Vargha Zoltán Horváth Jánosnak, 1956. okt. 17. és okt. 26.

dult ügy kútba esett.”¹⁴⁵ *A végtelen felé* című Vargha Gyula-antológia csak 1985-ben jelent meg, Mészöly Dezső szerkesztésében.

Bóka László mint az MTA I. Osztályának titkára 1957 nyarán megköszönte Horváth Jánosnak az Irodalomtörténeti Intézet Tudományos Tanácsában végzett munkáját, és felkérte őt, hogy legyen tagja az Irodalomtörténeti Bizottságnak.¹⁴⁶ A következő válasz érkezett: „A megtisztelő felszólítást, hogy az Irod.tört. Bizottság munkájában a bizottság tagjaként résztvegyek, köszönöm. De minthogy már az Irod.tört. Intézet Tudom. Tanácsában kifejtett munkám is annyi fáradtsággal járt, hogy azzal hivatalos köszönetet érdemeltem ki: nem merek vállalkozni az említett Bizottságban való közreműködésre, hisz bizonyára legalább annyi fáradtsággal járna, mint az Irod.tört. Intézetbeli tevékenységem az elmúlt esztendőben. [...] Csak a tétlenség tartja bennem a lelket, s a legcsekélyebb erőfeszítés is kirázhatná.”¹⁴⁷

Kodály Zoltán ezt a biztatást küldte 1958 elején: „Kedves Vén cigány, húzd, ki tudja meddig húzhatjuk, vigyázzunk nyútt vonónkra, van még pár szörszál rajta. Nem szeretnék egyedül maradni bőgőmmel, primás nélkül!”¹⁴⁸ Horváth János verssel válaszolt:

Végkecskeméti Zoltánnak, ama hajdani híres banda jőnevű nagybőgősének

Mit ér bőgő banda nélkül?
Mit a banda primás nélkül?
Düvödűvő cinicini nélkül?
Kész siralom lenne biz az végül!

De te ne félj! A nagy öreg bőgő
Nálad nem lesz magányosan bőgő.
Ne maradsz te benne a csávéban,
Nem szorulsz meg hangszerek dolgában,
Mert bandámban bőgőn kívül másat –
Kitanultál hangszerszámot százat,
Trója ellen nem kell neked csel-ló:
Néphódító szerszámod a cselló,
És lesz kéznél, hogy aztat felváltsa,
Bús dallamot búsán bűgő brácsa;
Aztán kapod, s megújult erővel
Kipitykézed cimbalomverővel.
S ha zongorát megúnta az újjad,

¹⁴⁵ Horváth János Illés Endrének, 1958. máj. 11. (fogalmazvány).

¹⁴⁶ Bóka László Horváth Jánosnak, 1957. júl. 1.

¹⁴⁷ Horváth János Bóka Lászlónak, 1958. júl. 17.

¹⁴⁸ Kodály Zoltán Horváth Jánosnak, [érk.] 1958. jan. 7. Legány Dezső, *i. m.*, 245.

Kitalálsz te zenebonát újat,
Odaszólisz a gyermekkarnak: „fújjad!”
S a sok gyermek nyitva torkát, száját,
Hallod tőlök magad muzsikáját.

Se hegedűm nékem, se vonóm, se gyantám,
Mint a kámfor eltűnt hajdani jó bandám;
Magyar műzenénknek pótolhatlan kára,
Ebeknek hogy jutott már harmincadjára.
Magam is már összezavarom a kótát,
Mindennap felejték egy-egy régi nótát,
Uzsikának-muzsikának vége!
Üdvözöl barátod, az öreg

Juhgége¹⁴⁹

Horváth János 1958 júniusában 80. születésnapjához érkezve ezt írta Bóka Lászlónak: „Köszönöm szíves, barátságos megemlékezését. Megöregedni nem érdem, hanem kötelesség, s ezt az egyet alaposan teljesítettem is. De Ön még érdemekkel is díszesíti a kötelességteljesítem folyamatát, s olyannak mutat be, amilyenek talán kellett volna lennem. Akármint is: »régim elmúlt, most másképpen fordult«; sorsomat azonban nem mondhatom szomorúnak, mert látom, hogy élek öregező, vagy öregező szívek jó emlékezetében.”¹⁵⁰ – Ugyanerről a hasonló korú Ravasz László írta neki: „Nagy ajándéknak tartom az ars senescendi-t. Sok nagy tanítást lehet e közönséges folyamatból megfigyelni.”¹⁵¹ – Horváth János így számolt be Keresztury Dezsőnek a sok ünneplésről: „Ismételt, hálás köszönettel, szíves üdvözlettel, legalább 40 látogató fogadása, s ugyanannyi dísztvírat és még folyvást érkező levél megválaszolása után lekókkadt öreg barátja, híve Horváth János”.¹⁵² Legányi Norbert pannonhalmi főapátnak ezt írta: „Mélyen meghatva köszönöm rendkívül szíves üdvözlő sorait. [...] Adja Isten, hogy mindazok, kik most és ezentúl e vallási és nemzeti történelmi

¹⁴⁹ Horváth János Kodály Zoltánnak, 1958. jan. 15. Kodály Archívum. Juhgége: vö. Arany János: *A nagyidai cigányok*. Vö. még: *Tamburás öreg úr*:

Sokra bizony már alig viszi dolgát:
Ő is „minden nap feled egy-egy nótát”;
Nem is a művész babérja hevíti,
Csak gémberező ujját melegíti.

¹⁵⁰ Horváth János Bóka Lászlónak, 1958. jún. 5. – „Régim elmúlt, / Most másképen fordult, Szomorú az én sorsom” (*A Thaly-féle Balassa-énekek*, I.); „Régim elmúlt, / régi kedvem fordult” (Babits: *Beteg-klapancia*).

¹⁵¹ Ravasz László Horváth Jánosnak, 1960. aug. 13.

¹⁵² Horváth János Keresztury Dezsőnek, 1958. jún. 30. Monostori Klára, *Keresztury Dezső levelezéséből*, Holmi 1995, 1681.

hagyományoktól megszentelt hely kötelékében buzgólkodnak és nevelkednek, a nagy múlt emlékeitől ihletett lélekkel tölthessék be élethivatásukat!”¹⁵³ Sötér Istvánnak az Intézet folyóiratának emlékszámát köszönte meg: „Az Irodalomtörténeti Közlemények minap érkezett füzetét kinyitva, meglepetéssel fedeztem fel benne arcképemet s vettem tudomásul, hogy ez az én nyolcvanadik születésnapomra ajándékozott ünnepi szám. Köszönöm a kitüntető figyelmet, hogy ily gazdag tartalmú füzetrel tették emlékezetessé ezt az évfordulót, melynek elkövetkeztében semmi érdemem nincs. Ha Önök azt mondják, hogy tanultak tőlem, most már, sőt régóta, én tanulok Önöktől, s kívánom, hogy azt a korszakot, melynek létrehozásán fáradoznak, szaktudományunk történetében egykor a legmagvasabbak közt emlegethessék utódaink.”¹⁵⁴ Az ő számára nemcsak a történeti múlt szolgált energiaforrással, hanem a jelen történeti felfogása, az utókor ellenőrző tudata is. Horváth János a kontrollt, mint választott elődei, barátai és kollégái, maga fölé állította, abban a történeti tudatban, amelyet a továbbadás kötelessége létesített a múlt és a jövő között.

1958 nyarán Rónay György *Petőfi és Ady között* című könyvét küldte el neki. Részletes levélben válaszolt: „Különösen a könyv második fele bővelkedik eddig észre sem vett, vagy figyelemre nem eléggé méltatott összefüggéseket, hazai és világirodalmi rokon jelenségeket megvilágító utalásokban alig olvasott írók műveinek is alapos ismeretével. Olvasás közben aztán folyvást kérdések motoszkálnak az ember fejében: ki a hibás abban, hogy a Petőfi-epigonok »költészete« alsóbbrendű az Aranyt követőkénél? – Melyik nagyot könnyebb, melyiket veszélyesebb utánozni? – egy-egy hosszabb életű írónak (Gyulainak, Aranyinak) melyik a saját kora, melyiket képviseli? – kor és egyén közül melyik határozza meg a másikat? – ha egy író »megelőzi korát«, nem természetes-e, hogy az a kor nem érti meg őt? – ha a kor, miért nem egyforma hát benne minden író? – lehet-e valaki teljesen független a maga korától, esetleg annyira, hogy még szándékosan dacol vele? – nem világszínjáték-e maga az irodalom is, melynek színpadán néhány elsőrendű színészen kívül sok közönséges ember, sok ripacs komédiás is játszik, s melynek nézőtere meg se telik publikummal, vagy olyannal, melynek kisebb része megérti a játék javát, más része fitymálja, a rendkívülit félbolondnak minősíti, a neki tetszőt tapssal honorálja?”¹⁵⁵ Egyén és kor egymást meghatározó problémáját Horváth János, láttuk, már a második világháború kitörésekor felvetette.¹⁵⁶

Rusznayák István, az MTA elnöke ugyanebben az évben arra kérte fel, hogy az I. Osztály vezetőségének határozata értelmében vegyen részt az Irodalomtörténeti Intézet Tudományos Tanácsában.¹⁵⁷ Horváth János válaszából, amely köszönettel és az

¹⁵³ Horváth János Legányi Norbertnek, 1958. jún. 17. (fogalmazvány).

¹⁵⁴ Horváth János Sötér Istvánnak, 1958. szept. 21.

¹⁵⁵ Horváth János Rónay Györgynek, 1958 nyarán (fogalmazvány).

¹⁵⁶ Horváth János Keményfy Jánosnak, 1939. aug. 28.

¹⁵⁷ Rusznayák István Horváth Jánosnak, 1958. okt. 13.

intézet munkásságának dicséretével kezdődik, a következő mondatot idézem: „Sajnos, és említett kedves szaktársaim ezt jól tudják, évek óta nem vehetek részt ténylegesen semminemű tanácskozásban és ott elhatározott tervek megvalósításában, s hogy csak a magam korlátolt munkaerejéhez képest próbálhatok valamelyes tudományos tevékenységet kifejtetni.”¹⁵⁸ A „nem vehetek részt” egyre igazabb lett az életkor előrehaladtával, de nyilvánvaló az is, hogy az ok nem csak egyéni volt; „a magam korlátolt munkaerejéhez képest” szavakból pedig nemcsak a független munkához való ragaszkodás tűnik elő, hanem a szellemi energiák korántsem csak egészségügyi szempontú korlátozása.

Folyóiratokban megjelent tanulmányai, hasonlóképpen az 1956 előttiéhez, ismét a Pais Dezső szerkesztette Magyar Nyelvben jelentek meg: *Úgy tűnik* (1958); *Berzsenyi költői nyelvéhez* (1959). A *Versritmusú szólások a kötetlen beszédben* című tanulmányt is a Magyar Nyelvtudományi Társaság adta ki (1958). „Ő különben szinte egyetlen tájékoztatóm a nagyvilág, az élet, meg a tudomány felé” – írta barátjáról egyik akkori levelében.¹⁵⁹

Utolsó, életében megjelent könyve a *Berzsenyi Dániel és íróbarátai* volt. Alig szakadt meg a Gondolattal való együttműködés, amikor Pók Lajos, a Bibliotheca Kiadó irodalmi vezetője levélben értesítette őt „kisebb írásai és a Berzsenyi-előadások kiadásával kapcsolatban”. Szólt a Bibliotheca és a Gondolat Kiadó fúziójáról is: „emiat csak kb 2–3 hónap múlva leszünk abban a helyzetben, hogy a szerződéskötésről tárgyalhassunk”.¹⁶⁰ A válaszlevél írója elzárkózott a Gondolat Kiadóval való további közös munkálatoktól.¹⁶¹ elhatározta, hogy minden kapcsolatot megszakít velük.¹⁶² Ezt bizonyítja Pók Lajos következő híradása: „Tegnap beszéltem Vezér Erzsébettel, az Akadémiai Kiadó lektorával a Berzsenyi kézirat kiadása ügyében. Ígérte: igyekszik a legrövidebb idő alatt elintéztetni az illetékesekkel a szerződéskötést.”¹⁶³

Az Akadémiai Kiadó két lektora Bóka László és Szauder József volt, s mindketten elsősorban szakmai feladatot teljesítettek. Bóka nemcsak védte, hanem példaként fogta fel a könyv módszertani sajátosságait: egyrészt azt, hogy „Horváth János a Berzsenyi-vers formai elemzéséből indul ki s innen bontja ki költészetének ihlet-forrásait, eszmei mozgatóit, érzelmi-erkölcsi indulatait s így jut el Berzsenyi költészetének ormaira, a felvilágosodás és egy új szellemű hazaszeretet egymást bevilágító eszmevilágába”, másrészt azt a módot, „ahogyan a Berzsenyi-mű nyelvi jellegzetességeit egybeköti sajátos költőiségének vizsgálatával, sokkal nagyobb figyelmet szentelve a köl-

¹⁵⁸ Horváth János Rusznyák Istvánnak, 1958. okt. 20.

¹⁵⁹ Horváth János Bóka Lászlónak, 1959. jan. 2.

¹⁶⁰ Pók Lajos Horváth Jánosnak, 1958. máj. 28.

¹⁶¹ Horváth János Pók Lajosnak, 1958. máj. 30.

¹⁶² Horváth János Nagy J. Bélának, 1958. máj. 15.

¹⁶³ Pók Lajos Horváth Jánosnak, 1958. jún. 21.

tői nyelv kérdésének, mint bármely irodalomtörténetírónk – Horváth János korábbi műveit is beleértve. Ez az eljárása, – jóllehet Berzsenyi esetében ez különösen indokolt –, eredményei alapján, bátran általánosítható s követelményként szegezhető mindenki elé, aki költő-írói műveket értékeli.”¹⁶⁴ 1959 elején ez ritka és bátor állásfoglalásnak volt tekinthető.

Szauder József tanulmányértékű jelentést írt a könyvről, amely „a Berzsenyi-szakirodalomnak ma legigazabb, tudományos és írói szempontból leghitelesebb alkotása”, „tudományos értéke oly nagy, hogy avval csak a továbbkutatásra ösztönző hatása vetekszik”. Emellett szakmai, filológiai, textológiai kiegészítéseket tett, újabb Kis János-levelek és Bárány Boldizsár-versek felfedezését említve, s azzal a mondattal zárva, hogy „Nem engedhettem meg magamnak azt, hogy formális, bókoló lektori jelentést írjak annak a tudósnak nagy művéről, akit ma is Mesternek tartok.”¹⁶⁵

Azt, hogy a lektorálás most már tényleges tudományos együttműködés, jelzi Horváth János Szauder Józsefnek írt levele: „Köszönöm, hogy annyi gondot és fáradságot fordított tanulmányom átvizsgálására, s oly jóindulattal és tapintattal fogalmazta meg ítéletét. [...] A pozsonyi ev. liceumi kéziratnak Bárány Boldizsárt illető tartalmát mindenesetre jelezniem kell egy jegyzetben. Ha ezt az érdekes felfedezését Ön már publikálta volna valahol, – aminek, sajnos, saját feljegyzéseimben nem találok nyomát – akkor arra kellene utalnom; de ha nem, akkor mint lektori jelentéséből tudomásomra jutott adatot kell jegyzetbe foglalnom.”¹⁶⁶ Az 1959. februári keletű szerződést ősszel követték a korrektúra javításai, majd – az Akadémiai Kiadó jelezte „nyomdai túlsúfoltság” miatt¹⁶⁷ – 1960 áprilisában jelent meg a könyv. Keresztury Dezső *Berzsenyi tanárának* című versével köszönte meg:

Tünődve jártam nyomdokin: árnya szállt
a holdvilágban gerjedező vizen,
s Rád emlékeztetett, ki egykor
megtanítád sziveink dalára:

hogy értsük: mélyből tornyosul a merész
nagyság s a gyengédség az erő meze: –
a néma hattyu dalra éled:
mély a halál, de nagyobb a virtus.¹⁶⁸

¹⁶⁴ 1959. jan. 10.

¹⁶⁵ Szauder József Horváth Jánosnak, 1959. febr. 15.

¹⁶⁶ Horváth János Szauder Józsefnek, 1959. febr. 23.

¹⁶⁷ Az Akadémiai Kiadó Horváth Jánosnak, 1959. dec. 28.

¹⁶⁸ Keresztury Dezső Horváth Jánosnak, 1960. júl. 12. *A füredi Berzsenyi-ünnepéről* címmel, Horváth Jánosnak ajánlva jelent meg, *Emberi nyelven. Keresztury Dezső versei 1930–1965*, Bp., Magvető, 1965, 124.

A volt tanítványaival folytatott levelezés állandó témája volt a tudományos élet állapota és az oktatás. Barta János 1960-ban az Irodalomtörténeti Társaság pécsi vándorgyűléséről számolt be: „Előre kikötöttem, hogy politikai-publicisztikai kérdéseket nem érintek, így aztán »Kemény Zsigmond, a szépíró« lett a téma. [...] A vita nem is volt rossz, de a végén Pándi barátunk nem a legtapintatosabb hozzászólása mégis belesodort egy kis majdnem politikai színű vitába, sőt egy kis heves összeszólalkozásba is, amely persze aztán kibéküléssel végződött még ott.” Az említett hozzászólás lényege, a levél összefoglalásában, a következő volt: „mindez szép, de minket marxistákat nem ez érdekel, csak a politikus és publicista Kemény, az pedig forradalomellenes volt, torzképet rajzolt a magyarság jelleméről, ezzel el van intézve, ami pedig a morálját illeti, az régen elavult”.¹⁶⁹ Horváth János azt a vigasztalást ajánlotta, hogy ilyenkor meg kell inni egy fél liter vörösbort és elénekelni azt, hogy „Befűtta az utat a hó”, majd befűjja ezt is.

A káptalanfüredi nyaralások során az Almádiban lévő Akadémiai üdülőből számos vendég érkezett: közöttük Barta János, Bartha Dénes, Bóka László, Kniezsa István és Szabolcsi Bence. A Lengyelországból hazalátogató Csorba Tibor megfestette az itteni kilátást; minden évben lejött Nagy J. Béla Veszprémből. A nyugdíjas időszakból az övele folytatott levelezés a leggazdagabb: a baráti társaság és a család híreitől a szakmai kérdések megvitatásáig még a helyesírás ügye is szóba került. A számos téma közül emeljük ki azt, amelyet Nagy J. Bélának a Nyelvőrben megjelent cikkével kapcsolatban írt Horváth János a saját helyesírásáról. „Sajnos, én nem írok helyesen, csak úgy vaktából, ahogy jön, s hol így, hogy úgy. A vessző, pontosvessző, meg a pont nekem jobbra csak ritmikai határjelek, melyek többé-kevésbé felfüggesztik a beszéd hangfolyását, illetőleg jelzik a beszédbeli szusszanásokat; a vessző csak annyira, mint egy belédobott kavics a patakét, a pontos vessző már-már mint valami zsilip, a pont pedig a torkolatot »képezi«.”¹⁷⁰ A növekedő családról is itt találjuk a legtöbbet: a közös nyaralásban „a gyerekek unszolására elevenítem fel – írja – hajdani vitézi dolgaim emlékezetét, vagy találok ki olyan mesét, amitől ők jobbra-balra nevetni dűlnek”,¹⁷¹ s az unokákról külön-külön is beszámol a nagyapai figyelem állandó tanúságaképpen. Horváth János utoljára 1959-ben volt a Balatonnál. *Berzsenyi és íróbarátai* című könyvében ezt írta a *Levéltöredék barátnéhez* szövegéről: „Azóta nyárvégi esteiken »az őszi bogárnak búsongó hangjai«-t nem lehet hallani anélkül, hogy e gyönyörű költemény egész hangulata újra meg újra el ne árásszon bennünket.”¹⁷²

¹⁶⁹ Barta János Horváth Jánosnak, 1960. dec. 25.

¹⁷⁰ Horváth János Nagy J. Bélának, 1958. febr. 12.

¹⁷¹ Horváth János Nagy J. Bélának, 1956. júl. 22.

¹⁷² *HJIM* III, 382.

Bisztray Gyula az kérte tőle, hogy ellenőrizze a *Tompa Mihály levelezése* című munka jegyzetanyagának egyes részeit. Az MTA Könyvtárának kéziratára megőrizte megjegyzéseit, amelyeket figyelembe is vett az 1964-ben megjelent kétkötetes kiadvány *Jegyzetszótár és névmutatója*. Néhány részletét idézzük. „»T. és Petőfi« 2. 2. 1. *Virágregék* 1. 1.: az irodalomtörténet »meghamisította« Tompa egyéniségét! Mintha szándékosan és rosszhiszeműleg járt volna el! *Hevességét* sokszor hangoztatja, pedig azért egy nem »heves« ember is méltán megharagudhatott, amivel Petőfi bántotta meg; mert az nem »diákos tréfa« volt. (»T. és P. 5. 1. – Azt a kegyetlen hangú nyilatkozatot idézni kellene, hogy az olvasó maga is nyomban ítélhessen: T. és P.« 6. 1.)» „*Papsága*”: „hithűségét kétségbe vonni, csak frazeológiájával élőnek, pláne atheistának minősíteni őt annyi, mint őt képmutatóvá bélyegezni, keserű fájdalomában elejtett szavai, levélbeli alkalmi öniróniája alapján; pillanatnyi felsóhajtásokból meg gondolt, állandósult meggyőződésre nem lehet következtetni.” „T. és a fiatalok”. „Gyulaiban csak hatalomra törő irígyet látnak. Voinovichban meggyőződés nélküli hajlongót.”¹⁷³

Zolnai Béla 1960. március 15-i keltezéssel küldte el ünneplő versét:

„MAGISTRO duo et octoginta annos nato.

Hetvenet érni nehéz, ám nyolcvanas és rea kettős:

Csak ha ki bölcsen is élt és él – természetes ember.

Mint ama Toldi – lehet s legyen is még hosszú csatáig.

Famulus septuagenarius.

Horváth János két olyan helyen jelenhetett volna meg, ahol egész életét töltötte: a fennállásának 325. évfordulóját ünneplő egyetemen, és az Eötvös Collegiumban. Ortutay Gyula, az ELTE rektora hívta meg (levelének még borítékán is „Horváth János Urnak” szólítva őt): „Egyetemünk valóban szívében őrzi Önt, tudományos munkásságát és nagy nevelő professzori munkásságát. Erről különben néhány szót a rektori beszéd során is szólottam, szívem szerint.”¹⁷⁴ A leginkább az egyetem mindenkori rektorának szóló válasz rövid köszönet volt.¹⁷⁵ Amikor az Eötvös Collegium épületébe hívták meg, amelybe 1948-tól, az intézmény megszüntetésétől, elvi meggondolásból többé nem lépett be, s az hívta meg rektorként, megújhódásról szólván, akinek minisztersége alatt azt bezárták, olyan „nagy előd” jelenlétére számítva, „aki személyében is megelevenítette volna az Eötvös Kollégium szép multját, értékes hagyományait, szellemi értékeit”,¹⁷⁶ elküldve az Eötvös Loránd-plakettet, így válaszolt: „Hálásan köszö-

¹⁷³ Horváth János Bisztray Gyulának, 1959. nov. 11. MTA KIK Kt Ms 5711/134.

¹⁷⁴ Ortutay Gyula Horváth Jánosnak, 1960. máj. 13.

¹⁷⁵ Horváth János Ortutay Gyulának, 1960. máj. 17. (fogalmazvány).

¹⁷⁶ Ortutay Gyula Horváth Jánosnak, 1960. máj. 25.

nöm szíves megküldését, valamint az érdememen felül megtisztelő kísérő levelet. A plakett kedvesen emlékeztet kollégiumi éveimre s mély tisztelettel idézi fel lelkemben azon órákat, melyeket a rendkívüli emberi egyéniség közelében volt szerencsém az ő kollégiumi kurátorsága idején átélnem. A pusztá tudata, hogy Ő személyes vonatkozásban áll intézetünkhöz, lélekemelő hatással volt mindnyájunkra, s legnemesebb élmény-emlékeink közt marad meg életünk végéig.¹⁷⁷

*

1961. március 9-én Alszegehy Zsolt és felesége, Tési Edit látogatták meg. A napi eseményt szokása szerint beírta noteszébe: „Alszegehyék”. Délutáni pihenéséből felébredve megkérdezte, hány óra, azután újra elaludt és többé nem ébredt fel. „Tisztán, magába csendesen: / Élünk, kimúlunk édesen.” Csokonai „szinte élményszerűleg érezteti végig velünk” – írta annak idején *A magánosság*hoz szuggesztív hatását fejtegetve –, „az elpihenő élet álmatag átszenderülését a nyugasztaló halál »áldott magánosságába«.”¹⁷⁸

Kodály Zoltán 1961 márciusában özvegyének írt kondoleáló levelet: „Csak az vigasztal, hogy nem sok idő múlva csatlakozom a farkasréti dombon szépen gyülekező Kollégiumhoz én is. Családját pedig – ha lehet – az vigasztalja, hogy munkáját igazán még csak ezután fogják megbecsülni.”¹⁷⁹ Ma már egymás szomszédságában nyugszanak. Horváth János nevét viseli a margittai magyar nyelvű líceum, éppúgy, mint az egyik terem az Irodalomtudományi Intézet Eötvös Collegium-i és az ELTE Bölcsészettudományi Karának Múzeum körüli épületében.

¹⁷⁷ Horváth János Ortutay Gyulának, 1960. máj. 30. (fogalmazvány).

¹⁷⁸ *Vitás verstani kérdések*, Bp., Akadémiai, 1955, 89; *HJVM*, 853.

¹⁷⁹ Kodály Zoltán özv. Horváth Jánosnénak, 1961. márc. 11.

VII. HORVÁTH JÁNOS MŰVEINEK BIBLIOGRÁFIÁJA¹

1901

Báróczi Sándor

BpSz 1901, 107. kötet, 92–113, 193–221; különnyomat is; *HJIM* II, 759–799.

1903

Az új költészet (betűjegy: –h. –s.)

BpSz 1903, 113. kötet, 300–308; *HJKM* V, 569–576.

1904

Toldi Miklós

A M. Kir. Tanárképző Intézet Gyakorló Főgymnásium Értesítője az 1903/04. iskolai évről, Bp., 1904, 19–27; *HJIM* IV, 925–934.

1905

Flaubert Gusztáv

BpSz 1905, 124. kötet, 147–158, 290–308; különnyomat is; *HJKM* V, 581–607.

Wu-rm-ser

MNy 1905, 465–466; *HJKM* V, 903.

Brunetière, Ferdinand: Histoire de la littérature française classique 1515–1830

BpSz 1905, 123. kötet, 152–156; *HJKM* V, 577–581.

1906

Szálvány

MNy 1906, 464; *HJKM* V, 904.

1907

Dugonics Csereijének forrása

EPhK 1907, 545–560; *HJIM* II, 800–815.

---

¹ ItK 2009, 209–225; *HJKM* V, 1005–1022.

1908

Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai

A budapesti II. ker. állami főiskola 1907–1908. évi értesítője, Bp., 1908, 3–50.; különnyomat is; *A magyar irodalom fejlődéstörténete*, Bp., Akadémiai, 1976, 1980,² 13–49.; *HJIMI*, 7–55.

Horváth Cyrill: A Margit-legenda forrásai

MNy 1908, 427; *HJKM V*, 723–724.

1909

Ady s a legújabb magyar lyra²

Bp, Benkő Gyula cs. és kir. udvari könyvkereskedése, 1910-es évszámmal 1909; – *A költői kifejezés* c. fejezet *Ady szimbolizmusa* címmel: *Tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1956, 545–556; *Tanulmányok²*, Debrecen, Kossuth, 1997, II, 321–334; *HJKM V*, 266–310.

Egy magyar versbeli mondatképletről. NyK, 1909, 128–161; különnyomat is, pp 36; *Tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1956, 570–601; *Tanulmányok²*, Debrecen, Kossuth, 1997, II, 350–388; *HJVM*, 7–41.

Pázmán lovag

BpSz 1909, 139. köt. 133–140; különnyomat is; *HJIM IV*, 935–941.

1910

Katona Lajos

MNy 1910, 327–329; *HJKM V*, 162–164.

Kérdés (betűjegy: H. J.)

MNy 1910, 48; *HJKM V*, 904.

Dr. Béla Obál: Hungarica Vitenbergensia (betűjegy: THJ.)

MNy 1910, 134–136; *HJKM V*, 819–822.

1911

A Nyugat magyartalanságairól

MNy 1911, 61–74; különnyomat is, pp 16; *Az irgalom hegyén: Szomoró Dezső emlékezete*, Bp., Nap Kiadó, 2004, 61–74; *HJKM V*, 904–918.

Cholnoky Viktor: Tammúz

Négy kötet novella, BpSz 1911, 145. kötet, 144–149; *HJKM V*, 697–702.

---

² A félkövér szedés a könyveket jelenti.

Heltai Jenő: Írók, színésznők és más csirkefogók

Négy kötet novella, BpSz 1911, 145. kötet, 132–135; *HJKM V*, 720–723.

Kaffka Margit: Csendes válságok

Négy kötet novella, BpSz 1911, 145. kötet, 135–140; *Színek, évek, állomások = In memoriam Kaffka Margit*, Bp., Nap Kiadó, 2005, 58–62; *HJKM V*, 745–750.

Lukács György: A lélek és a formák (betűjegy: –rv.–)

BpSz 1911, 145. kötet, 306–311; *HJKM V*, 768–773.

Szomory Dezső: Az isteni kert

Négy kötet novella, BpSz 1911, 145. kötet, 140–143; *HJKM V*, 861–864.

[*Vargha Damján*,] *Seuse Henrik Amand a magyar kódexirodalomban* (betűjegy: –THJ.–)

MNy 1911, 93–94; *HJKM V*, 893.

1912

Az Egyetemes Philologiai Közlöny és az Irodalomtörténet (aláírás nélkül)

It 1912, 223–224; *HJKM V*, 198–199.

A Kisfaludy Társaság 1912. évi nagyhete (aláírás nélkül)

It 1912, 149–151; *HJKM V*, 126–128.

A legrégebb magyar nyomtatott könyv (betűjegy: g. gy.)

It 1912, 218–220; *HJIM II*, 511–512.

Balassi Menyhárt Tamás-deákja

It 1912, 108–109; *HJIM II*, 533–534.

Lucien Bézard (betűjegy: h. j.)

It 1912, 217–218; *HJKM V*, 608–609.

Forradalom után (*Vörösmarty és a mai stílromantikusok*)

MFigy 1912, 3. kötet, 207–227; *HJKM V*, 362–380.

Ignotus felolvasása a Nyugat magyartalanságairól

MNy 1912, 5–10; *HJKM V*, 918–923.

Komjáthy Jenő

It 1912, 9–22; *HJKM V*, 244–258.

Válasz Rusticus megjegyzéseire

MFigy 1912, 4. kötet, 80–83; *HJKM V*, 380–384.

Agárdy László: A modernek és az iskola

It 1912, 404–407; *HJKM V*, 658–662.

Gyomlay László: Gyulai Pál mint költő (betűjegy: (g. gy.))

It 1912, 539; *HJKM V*, 708.

Pintér Jenő: Nagyköpcsényi gróf Listius László (1628–1663) (Galgóczi György álnéven)

It 1912, 138; *HJKM V*, 825–826.

1913

A Greguss-jutalom [I.]

It 1913, 184–188 (betűjegy: rg.); *HJKM V*, 210–215.

A Greguss-jutalom [II.]

It 1913, 305–315; *HJKM V*, 216–227.

Kuruc dalpör

MFigy, 1913, 2. kötet, 223–226; *Tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1956, 90–93.; *Tanulmányok²*, Debrecen, Kossuth, 1997, I, 107–111; *HJIM II*, 573–576.

Nyílt levél a Szerkesztőhöz

It 1913, 497–498; *HJKM V*, 228–229.

Petőfi fogadtatása az irodalomban

BpSz 1913, 153. kötet, 434–464; *HJIM IV*, 703–731.

Titkári jelentés a Magyar Irodalomtörténeti Társaság I. rendes közgyűlésén

It 1913, 201–207; *HJKM V*, 200–206.

A Műveltség Könyvtára. XI. köt. A magyar irodalom története 1900-ig. (betűjegy: G. Gy.)

It 1913, 461–466; *HJKM V*, 784–790.

Ambrus Zoltán: Vezető elmék

It 1913, 473–477; *HJKM V*, 667–672.

Dobóczy Pál: Népies alakok az irodalomban a népies irány előtt (Galgóczi György álnéven)

It 1913, 171–172; *HJKM V*, 702–704.

Gyulai Pál: Varju István (betűjegy: rg.)

It 1913, 228–231; *HJKM V*, 712–716.

Nyugat [1913. 2–3.] (aláírás nélkül)

It 1913, 182; *HJKM V*, 818–819.

Szigligeti Ede: Gritti (betűjegy: g. gy.)

It 1913, 254–255; *HJKM V*, 861.

1914

A Nemzeti Színház hivatása (betűjegy: g. gy.)

It 1914, 436; *HJKM V*, 926.

A Vojnich-jutalom (betűjegy: nf.)

It 1914, 211–213; *HJKM V*, 230–231.

Ének az Gazdagrul

EPhK 1914, 329–333; *HJIM II*, 535–539.

Nemzeti Színház, helyes magyarság, pesti nyelv, argot, jassz

MNy 1914, 302–305; *HJKM V*, 927–931.

Szomorzymusok a Nemzeti színpadján

MNy 1914, 88–89; *HJKM V*, 924–925.

Tapogatózások a Balassi-komédia körül

It 1914, 289–293; *HJIM II*, 528–532.

„Thúry György éneke” [I.]

It 1914, 393–401; *HJIM II*, 544–552.

Titkári jelentés a Magyar Irodalomtörténeti Társaság II. rendes közgyűlésén

It 1914, 234–237; *HJKM V*, 207–210.

Válasz Alszegehy Zsoltnak, egyszersmind újabb adalék a Gazdagrul szóló Énekhez

EPhK 1914, 501–503; *HJIM II*, 540–543.

Firtos Ferenc: A Faun sikerének lélektana (betűjegy: – lg –.)

It 1914, 76; *HJKM V*, 705.

Gyulai Ágost: A Paedagogium magyar filologiai szemináriuma (betűjegy: – lg –.)

It 1914, 75–76; *HJKM V*, 711–712.

Katona Lajos Irodalmi tanulmányai (Galgóczi György álnéven)

It 1914, 112–116; *HJKM V*, 751–755.

Báró Kemény Zsigmond hátrahagyott munkái [Papp Ferenc]

ItK 1914, 371–376; *HJKM V*, 757–763.

Egy új magyar társadalmi regény. Móricz Zsigmond: Kerek Ferkó

BpSz 1914, 158. kötet, 316–320; *HJKM V*, 802–806.

Péterfy Jenő: Petőfi Sándorról (Galgóczi György álnéven)

It 1914, 34–35; *HJKM V*, 823–825.

Szekfű Gyula: A száműzött Rákóczi (betűjegy: –LG –GY.)

It 1914, 138–139; *HJKM V*, 846–847.

1916

Tormay Cécile: Emberek a kövek között

BpSz 1916, 166. kötet, 310–312; *A XX. század magyar irodalma kritikákban*, Bp., Pallas, 1926 (Irodalomtörténeti Füzetek 5), 14–15; *HJKM V*, 877–879.

Tormay Cécile: A régi ház

BpSz 1916, 166. kötet, 312–316; *A XX. század magyar irodalma kritikákban*, Bp., Pallas, 1926 (Irodalomtörténeti Füzetek 5.), 15–19; *HJKM V*, 879–883.

1917

Petőfi 1848/49-ben [Részlet a *Petőfi Sándor* című könyvből]

It 1917, 473–478.

„*Thúry György éneke*” [II.]

It 1917, 501; *HJIM II*, 553.

Schöpflin Aladár: Magyar írók

EPhK 1917, 642–646; *HJKM V*, 836–841.

Tolnai Vilmos: Szómutató Lehr Albert Arany-magyarázataihoz (betűjegy: G. Gy.)

It 1917, 556; *HJKM V*, 876.

1918

Egy szereplő Herczeg Ferenc stílusán (Berettyó János álnéven)

MNy 1918, 140–141; *HJKM V*, 931–932.

1918. június 29. (A Közlönytől a Magyar Nyelvig) Emlék Szily Kálmánnak.

Bp., 1918, Hornyánszky, 2–9; *HJKM V*, 932–939.

„*Haj, száj, szem*”

It 1918, 172–174; *HJIM III*, 916–918.

Írott nyolcas, népi nyolcas

MNy 1918, 180–184; *HJVM*, 57–62.

Ősi nyolcas szerkezetek időrendje (Egy állítólagos nyelvemlék korkérdéséhez)

MNy 1918, 49–53; *HJVM*, 49–55.

Petőfi és a „szerbus manier”

It 1918, 302–308; *A „szerbus manier”* címmel: *Tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1956, 266–271; *Tanulmányok*², Debrecen, Kossuth, 1997, I, 312–318; *HJVM*, 43–48.

Babits Mihály: Irodalmi problémák

It 1918, 181–186; *HJKM V*, 673–679.

Baksay Sándor összegyűjtött irodalmi dolgozatai

It 1918, 57–61; *HJKM V*, 679–683.

Eckhardt Sándor: Az aradi közművelődési palota francia könyvei (betűjegy: FH.)

It 1918, 93–94; *HJKM V*, 704–705.

Gellért Mária: Dávid

MKult 1918, I. kötet, 416–417; *HJKM V*, 706–707.

Gulyás József: Tokaji református papok (betűjegy: – thj –)

EPhK 1918, 175; *HJKM V*, 707.

Könnnyű ötletek [Ignotus]

It 1918, 361–362; *HJKM V*, 736–737.

László Zsigmond: A kuruc balladák (betűjegy: G. GY.)

It 1918, 320–322; *HJKM V*, 763–765.

Mauks Kornélia: Képek Mikszáth Kálmán életéből (betűjegy: – thj –)

EPhK 1918, 273; *HJKM V*, 802.

Nagy Lajos: Egy magyar bárd sorsa. Gyóni Géza élete és költészete (betűjegy: g. gy.)

It 1918, 365–366; *HJKM V*, 807–808.

Tormay Cécile: Viaszfigurák

MKult 1918, I. kötet, 413–415; *HJKM V*, 884–886.

1919

Egy Petőfi-cikkhez [Kiegészítés a *Petőfi és a „szerbus manier”* című tanulmányhoz (1918)]

It 1919, 132.

Lassabban e kitagadással! (Berettyó János álnéven)

MNy 1919, 5–10; *HJKM V*, 939–946.

1920

Petőfi népdalairól [Részlet a *Petőfi Sándor* című könyvből]

ÚjMSz 1920, 3. kötet, 269–279.

Szekfü Gyula: Három nemzedék: Egy hanyatló kor története

UjNemz 1920. dec. 16. (295. sz.) 2; *HJKM V*, 848–849.

1921

A határozott névelőről (Berettyó János álnéven)

MNy 1921, 172–174; *HJKM V*, 946–949.

A középiskolai tanárképzés új rendje

Társtud 1921, 461–466; *HJKM V*, 963–969.

Aranytól Adyig. Irodalmunk és közönsége

Bp., Pallas, 1921, pp. 59; *HJKM V*, 406–430.

Irodalompolitika és szellemi hitel

UjNemz 1921. aug. 3. (170. sz.); *HJKM V*, 529–531.

Jelentés az 1919–20. évi Péczely-regénypályázatról

AkÉrt 1921, 265–273; *HJKM V*, 430–439.

Petőfi Sándor

Bp., Pallas, 1921 (1922-es évszámmal), pp. 597; 1926²; Bp., 1988, Gondolat (reprint); *HJIM IV*, 7–696.

Ritmus a prózában

UjNemz 1921. 1. sz. (janár 1.); *HJVM*, 77–78.

[Katona József és Gvadányi József:] *Bánk bán; Pöstyéni fürödés* (betűjegy: – rv –)

EPhK 1921, 60; *HJKM V*, 750.

Radó Antal: A magyar rím (betűjegy: – thj. –)

EPhK 1921, 61–62; *HJKM V*, 827–828.

1922

Faj-kérdés az irodalomban: Jegyzetek a Petőfi-irodalomhoz (betűjegy: – th.)

Mín 1922, 361–364; *Tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1956, 459–462; *Tanulmányok²*, Debrecen, Kossuth, 1997, II, 221–225; *HJIM IV*, 733–736.

Jelentés a gr. Teleki József-pályázatról

AkÉrt 1922, 118–124; *HJKM V*, 439–445.

Magyar irodalomismeret [Részlet *A magyar irodalom fejlődéstörténete* című könyvből]

Mín 1922, 187–207; *Tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1956, 7–26; *Tanulmányok²*, Debrecen, Kossuth, 1997, I, 11–32.

Magyar ritmus, jövevény-versidom: A magyar jámbus kérdéséhez

Bp., Franklin, 1922, pp 124; *HJVM*, 79–147.

Riedl Frigyes hagyatékából

Mín 1922, 109–142; Bp., 1922, Minerva Társaság kiadása, előszóval (aláírás nélkül), pp 77; *HJKM V*, 628–629.

Az Ady-anthologia ügye [Dóczy Jenő]
Mság 1922. febr. 12. (35. sz.) 9; *HJKM* V, 633–635.

Várdai Béla: Katholicizmus és irodalom
ItK 1922, 157; *HJKM* V, 892–893.

Vargha Gyula újabb költeményei
BH 1922. jún. 8. (129. sz.) 2–3; *HJKM* V, 894–899.

1923

A Himnusz (1823. január 22.)
Napk 1923, I, 97–103; különnyomat is; *A nemzet imája.: Tanulmányok a Himnuszról*,
Nagyvárad, 2007, 30–36; *HJIM* III, 886–893.

Bessenyei
AMAssz 1923, 19–20; *HJIM* II, 757–758.

Export-import (betűjegy: *thj.*)
Napk 1923, I, 150–152; *HJKM* V, 532–535.

Levelek Etelka írójához
Napk 1923, I, 340–354, 452–457; II, 543–548; bevezetés: *HJKM* V, 613–616.

Magyar Elektra és más felfedezések (betűjegy: *M. N.*)
Napk 1923, II, 885–887; *HJIM* II, 513–516.

Petőfi meg a király
Napk 1923, I, 230–233; *HJIM* IV, 697–701.

Új közlés felé
Napk 1923, I, 81–84; *HJKM* V, 536–540.

A háború költészete [Novák Sándor]
Napk 1923, I, 458–461; *HJKM* V, 811–818.

A Régi Magyar Költők Tára (betűjegy: *-rv.-*)
Napk 1923, I, 263–265; *HJKM* V, 832–835.

Anthologia Hungarica (betűjegy: *M. N.*)
Napk 1923, I, 88; *HJKM* V, 672.

Az ember tragédiája új kiadásban [Mészöly Gedeon] (betűjegy: *M. N.*)
Napk 1923, I, 89; *HJKM* V, 773.

Bartóky József
Napk 1923, I, 89–90; *HJKM* V, 684–686.

Akadémiai jutalom egy erdélyi írónak [Berde Mária]

Napk 1923, II, 586–589; *HJKM V*, 692–695.

[Buday László:] *Magyarország küzdelmes évei* (betűjegy: *M. N.*)

Napk 1923, II, 774–775; *HJKM V*, 695–697.

Keleti Artúr: Pax vobiscum (betűjegy: *thj.*)

Napk 1923, I, 162; *HJKM V*, 756–757.

Magyar Szemle francia nyelven (betűjegy: *M. N.*)

Napk 1923, II, 791–793; *HJKM V*, 791–794.

Magyar vers az Árpád-kor végétől (betűjegy: *-rv-*)

Napk 1923, I, 189–192; *HJKM V*, 794–801.

Ómagyar Mária-siralom (betűjegy: *M. N.*)

Napk 1923, I, 380; *HJKM V*, 822–823.

Ravasz László

Napk 1923, I, 365–367; *HJKM V*, 828–832.

[Tomcsányi János:] *Nagy-Magyarországból Kis-Magyarországba* (betűjegy: *M. N.*)

Napk 1923, II, 681; *HJKM V*, 876–877.

Tudományos Gyűjtemény (betűjegy: *thj.*)

Napk 1923, II, 654–657; *HJKM V*, 888–892.

Voinovich Géza: *Madách Imre és Az ember tragédiája* (betűjegy: *M–N.*)

Napk 1923, I, 160–161; *HJKM V*, 899.

1924

Barokk ízlés irodalmunkban

Napk 1924, II, 334–348; *Tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1956, 72–89; *Tanulmányok²*, Debrecen, Kossuth, 1997, I, 84–106; *HJIM II*, 554–572.

Egy fejezet a magyar irodalmi ízlés történetéből (Berzsenyi Dániel) [Részlet *A magyar irodalom fejlődéstörténete* című könyvből]

KisfTÉÚJF LVI, 1924, 133–143.

Jelentés a nagyjutalomról és a Marczibányi-mellékjutalomról

AkÉrt 1924, 73–79; *HJKM V*, 446–451.

Jelentés a névtelen alapítványból kiadható jutalom odaítélése tárgyában

AkÉrt 1924, 83–85; *HJKM V*, 188–190.

Szilády Áron emlékezete

KisfTÉÚjF LVI, 1924, 123–132; *Tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1956, 505–514; *Tanulmányok*², Debrecen, Kossuth, 1997, II, 275–286; *HJKM V*, 152–162.

A „Napkelet Könyvtára” Madách-kiadása [Tolnai Vilmos] (betűjegy: *M. N.*)

Napk 1924, I, 173–175; *HJKM V*, 773–776.

[Ady Lajos:] *Ady Endre életrajza* (betűjegy: *thj.*)

Napk 1924, I, 80–85; *HJKM V*, 635–644.

Akadémia, Múzeum, Egyetem (betűjegy: *M. N.*)

Napk 1924, II, 447–460; *HJKM V*, 662–666.

1925

Az újabb kori magyar vers ritmusa (I.)

Napk 1925, I, 294–310; különnyomat is; *HJVM*, 149–176.

Egy magyar kultúrpolitikus [Klebensberg Kunó] (betűjegy: *M. N.*)

Napk 1925, II, 481–482; *HJKM V*, 515–518.

Herczeg Ferenc

ItK 1925, 153–170; Bp., Pallas, 1925 (Irodalomtörténeti Füzetek, 2); Bp., Pallas, 1926² (Irodalomtörténeti Füzetek, 2); *HJKM V*, 486–504.

Vörösmarty. Zalán futása ünnepére

Napk 1925, II, 465–466, 1926, I, 32–46; *Tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1956, 245–265; *Tanulmányok*², Debrecen, Kossuth, 1997, I, 286–311; *HJIM III*, 894–915.

Vörösmarty-anthologia

Bp., Magyar Irodalmi Társaság, 1925 (Napkelet Könyvtár, 5), pp 192; előszó: *HJKM V*, 620–621.

Ady-múzeum

Napk 1925, I, 189–192; *HJKM V*, 644–650.

[*Megjegyzések Barta János Bánk és Melinda tragédiája című tanulmányára*] (betűjegy: *H. J.*)

Napk 1925, II, 408; *HJKM V*, 684.

[Szekfü Gyula:] *Történetpolitikai tanulmányok* (betűjegy: *p. cs.*)

Napk 1925, I, 185–187; *HJKM V*, 850–854.

[Trócsányi Zoltán:] *A régi magyar irodalom breviáriuma Gyöngyösiig* (betűjegy: *M. N.*)

Napk 1925, II, 282–283; *HJKM V*, 887–888.

1926

Előszó [Hajnóczy Iván, *Katona József Kecskeméten* című munkájához]
Bp., Petőfi nyomda, 1926, 3–5; *HJKM* V, 616–618.

Jegyzetek Bánk bán sorsáról

Napk 1926, II, 811–838; *Tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1956, 207–244; *Tanulmányok*², Debrecen, Kossuth, 1997, I, 242–285; *HJIM* III, 666–701.

A Blick [Tolnai Vilmos] (betűjegy: *M. N.*)

Napk 1926, I, 67–69; *HJKM* V, 843–846.

A Napkelet Könyvtára (Magyar Néző álnéven)

Napk 1926, II, 760–762; *HJKM* V, 808–811.

Ady-Múzeum és egyebek [Gulyás Pál: *Ady Endre élete és munkái*; Párkányi Norbert: *Ady-versek*] (betűjegy: *thj.*)

Napk 1926, I, 160–165; *HJKM* V, 650–658.

[György Lajos:] *Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája* (betűjegy: *M. N.*)

Napk 1926, I, 352–353; *HJKM* V, 709–710.

[Hajnóczy Iván:] *Katona József Kecskeméten*

Napk 1926, II, 666–668; *HJKM* V, 716–719.

Küzdelem a magyar államnyelvért [Szekfű Gyula] (Galgóczi György álnéven)

Napk 1926, II, 717–721; *HJKM* V, 854–860.

Magyar irodalmi lexikon [Ványi Ferenc]

Napk 1926, II, 975–977. (betűjegy: *M. N.*); Napk 1927, 173–175. (betűjegy: *J. J.*); *HJKM* V, 776–784.

[Podmaniczky Pál:] *Vihar* (betűjegy: *–rv–*)

Napk 1926, I, 265–266; *HJKM* V, 826–827.

Széchenyi-anthológiák [Fekete József, Várad József] (Telepi Ákos álnéven)

Napk 1926, II, 979–980; *HJKM* V, 841–843.

1927

A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig

Bp., MTA, 1927, pp 392; Bp., Akadémiai, 1978, Korompay H. János utószavával, pp 400 (reprint); *HJIM* Bp., Osiris, 2007, II, 7–253.

Az újabbkori magyar vers ritmusa (II.)

Napk 1927, II, 670–671.; *HJVM*, 177–178.

E kiadványról [Gyulai Pál Kritikai dolgozatainak újabb gyűjteménye]. (Sajtó alá rendezte Bisztray Gyula).

Bp., MTA, 1927, IX–XX; *HJIKM* V, 621–628.

Jámbikus sorfaj középkori verseinkben; különnyomat is [Részlet A középkori magyar vers ritmusa című könyvből]

MNy 1927, 379–389.

Magyar irodalomtörténet

A magyar tudománypolitika alapvetése, Bp., Egyetemi Nyomda, 1927, 93–96; *HJIKM* V, 558–563.

Forgács és Semper idem (Bartóky József új könyvei)

Napk 1927, I, 263–266; *HJIKM* V, 687–691.

Irodalmi lexikon [Benedek Marcell] (Hajdu Elek álnéven)

Napk 1927, I, 92–96; *HJIKM* V, 738–745.

[Italo Siciliano:] *La letteratura ungherese* (betűjegy: *thj.*)

Napk 1927, II, 640–642; *HJIKM* V, 765–768.

1928

A középkori magyar vers ritmusa

Berlin, Ludwig Vögel Verlag, 1928, pp 155; *HJVM*, 179–294.

A kritika jogai és korlátai

Napk 1928, II, 1–10; *Tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1956, 557–569; *Tanulmányok²*, Debrecen, Kossuth, 1997, II, 335–349; *HJIKM* V, 546–558.

Kezdő hallgatóimhoz

Napk 1928, II, 503–509; különnyomat is; *HJIKM* V, 970–979.

Riedl Frigyes emlékezete

A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek, XX, 7. sz. 1928, 1–30; különnyomat is; *Tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1956, 515–538; *Tanulmányok²*, Debrecen, Kossuth, 1997, II, 287–313; *HJIM* V, 164–188.

1929

A magyar irodalmi műveltség kezdetei [Részlet A magyar irodalmi műveltség kezdetei című könyvből]

Napk 1929, II, 224–230.

Szász Károly [Részlet a Szász Károly emlékezete című emlékbeszédből]

Napk 1929, II, 37–46.

Szász Károly emlékezete

A Magyar Tudományos Akadémia ünnepi ülése néhai másodelnöke, id. Szász Károly ig. és t. t. születésének századik évfordulója alkalmából, Bp., MTA, 1929, 4–27.; AkadÉrt, 1929, 196–219; *Tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1956, 482–504; *Tanulmányok*², Debrecen, Kossuth, 1997, II, 248–274; *HJKM V*, 129–152.

1930

Katona-emlékek

Napk 1930, II, 317–343; különnyomat is; bevezetés: *HJKM V*, 618–619.

Középkori irodalmunk történetéből [Részlet *A magyar irodalmi műveltség kezdetei* című könyvből]

Napk 1930, II, 913–933.

Thienemann Tivadar: Literarhistorische Grundbegriffe (Irodalomtörténeti alapfogalmak)

DUnghB 1930, 342–345; *HJKM V*, 865–870. Fordítása: *Uo.*, 871–875.

1931

A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Szent Istvántól Mohácsig

Bp., Magyar Szemle Társaság, 1931, pp 312; 1944 évszámmal, 1946², pp 331; Bp., az Akadémiai Kiadó reprint sorozata, Tarnai Andor előszavával, 1988, pp 327; *HJIM* Bp., Osiris, 2005, I, 477–705. – *Irodalmi nyelvünk kezdetei* címmel részlet: *Tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1956, 27–47; *Tanulmányok*², Debrecen, Kossuth, 1997, I, 33–56.

Kazinczy emlékezete

AkadÉrt 1931, 259–281; BpSz 1931, 223. kötet, 166–190; utóbbiból különnyomat: *A Magyar Tudományos Akadémia ünnepi ülése Kazinczy Ferenc halálának századik évfordulója alkalmából 1931. október 18-án*. Bp., MTA, 1931, 8–32; *HJIM* II, 816–835.

Négyesy László

It 1931, 1–7; *Tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1956, 539–544; *Tanulmányok*², Debrecen, Kossuth, 1997, II, 314–320; *HJKM V*, 190–196.

1932

Vargha Gyula

BpSz 1932, 225. köt. 365–402; *Vargha Gyula tiszteleti tag, másodelnök emlékezete. A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek XXI*, 10. sz. 1932, 3–40; (különnyomat is); *HJKM V*, 452–486.

1933

Újabb költészetünk világnézeti válsága (Reviczky Gyula)

Károlyi Árpád Emlékkönyv, Bp., 1933, 266–273; *Tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1956, 466–473; *Tanulmányok*², Debrecen, Kossuth, 1997, II, 229–238; *HJIKM* V, 236–243.

1934

A Hármaskönyv irodalomtörténeti jelentősége [Részlet *Az irodalmi műveltség megoszlása* című könyvből]

Berzeviczy Albert-Emlékkönyv, Bp., Franklin, 1934, 42–45.

Újabb költészetünk világnézeti válsága [Komjáthy Jenő]

It 1934, 1–9; *Tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1956, 474–481; *Tanulmányok*², Debrecen, Kossuth, 1997, II, 238–247; *HJIKM* V, 258–266.

1935

A magyar humanizmus első nyomai [részlet *Az irodalmi műveltség megoszlása* című könyvből], BpSz 1935, 236. kötet, 141–163.

Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus

Bp., Magyar Szemle Társaság, 1935, pp 307; 1944 évszámmal 1946², pp 318; Bp., az Akadémiai Kiadó reprint sorozata, Csapodi Csaba előszavával, 1988, pp 319; *HJIM* I, 707–918.

Bulcsú Károly levele Károlyi Istvánhoz

It 1935, 93–95; *HJIM* IV, 947–949.

1936

Csokonai. Csokonai költőbarátai. Földi és Fazekas

Bp., Kókai Lajos kiadása, 1936, pp 84; *HJIM* II, 837–902.

Katona József. Játékszíni és drámai irodalmi előzmények. Katona drámaíró kortársai

Bp., Kókai Lajos kiadása, 1936, pp 103; *HJIM* III, 587–665.

Kisfaludy Károly

Bp., Kókai Lajos kiadása, 1936, pp 81; *Kisfaludy Károly és íróbarátai*, Bp., Művelt Nép, 1955 (Irodalomtörténeti Tanulmányok, 1), 5–94; *HJIM* III, 703–770.

Kisfaludy Károly évtizede. Az 1820-as évek kisebb írói

Bp., Kókai Lajos kiadása, 1936, pp 84; *Kisfaludy Károly és íróbarátai*, Bp., Művelt Nép, 1955 (Irodalomtörténeti Tanulmányok, 1), 95–176; *HJIM* III, 771–833.

Kisfaludy Sándor

Bp., Kókai Lajos kiadása, 1936, pp 84; *HJIM* III, 255–319.

Akadémia és Kisfaludy-Társaság [Részlet *A magyar irodalom fejlődéstörténete* című könyvből]

A százéves Kisfaludy-Társaság, Bp., Franklin, 1936, 354–363.

1937

[Beszéd a Kazinczy-érem átvételekor]

Budapest székesfőváros Kazinczy-érmei (1931–1937). Bp., 1937, 79–80; *HJIM* II, 836.

Magyar versek könyve

Bp., Magyar Szemle, 1937 (A Magyar Szemle Klasszikusai), pp 592; Magyar Szemle, Bp., 1942, pp 784; előszó: *HJIM* I, 453–475.

Tormay Cécile írói pályája

Napk 1937, 295–303; *HJKM* V, 504–515.

1941

Gyöngyösi és Arany sormetszete

MNy 1941, 217–245; (különnyomat is); *HJVM*, 295–327.

Horváth János észrevételei

A jó magyar ejtés aktái, A Dékán megbízásából összeállította Eckhardt Sándor, Bp., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1941, 47–55. *A jó magyar ejtés kérdéséhez* címmel *Tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1956, 623–627; *Tanulmányok*², Debrecen, Kossuth, 1997, II, 413–418; *HJKM* V, 979–984.

1943

„*Próféták által szólt rigén...*”

MKSz 1943, 229–244; (különnyomat is); *Tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1956, 48–60; *Tanulmányok*², Debrecen, Kossuth, 1997, I, 57–71; *HJVM*, 329–341.

1945

Egyetemi hallgatók magyar irodalomtörténeti dolgozatairól

Msan 1945–1946, 12–17; 1947, 7–13, 35–38, 68–74; 1948, 1–5; *Tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1956, 602–622; *Tanulmányok*², Debrecen, Kossuth, 1997, II, 389–412; *HJKM* V, 984–1004.

1948

A magyar vers

Bp., MTA, 1948; *HJVM*, 343–538.

Berzsenyi, Volney s a religio [Előtanulmány a *Berzsenyi és íróbarátai* című könyvhöz]

EPhK 1948, 30–40.

1949

Hír három virágénekről

MNy 1949, 1–10; *Tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1956, 61–71; *Tanulmányok*², Debrecen, Kossuth, 1997, I, 72–83; *HJIM* II, 517–527.

Sylvester János vezetécknevéről

MNy 1949, 256–258; *HJIM* II, 508–510.

Szallai kasza (Berettyó János álnéven)

MNy 1949, 79–80; *HJIM* V, 949–950.

1951

Rendszeres magyar verstan

Bp., Akadémiai, 1951, pp 210; 1969², pp 208; *HJVM*, 539–728.

1952

Néhány XVI. századi írónk nyelvéről [Részlet *A reformáció jegyében* című könyvből]

MNy 1952, 5–10.

1953

A reformáció jegyében. A Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete

Bp., Akadémiai, 1953, pp 544; Bp., Gondolat, 1957, pp 537; *HJIM* II, 7–507.

„Az elveszett alkotmány” Arany Jánosa [Részlet *A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése* című tanulmányból]

Emlékkönyv Kodály Zoltán 70. születésnapjára, Bp., Akadémiai, 1953 (Zenetudományi Tanulmányok, 1), 87–94.

A vizsolyi biblia, a magyar reformáció zászlaja (Részlet *A reformáció jegyében* című könyvből)

EvÉ 1953. jún. 14. (24. sz.), 2.

1954

A „Szendrői hegedős-ének” versalakjáról

ItK 1954, 269–276; *HJVM*, 729–738.

[Ifj. Horváth János:] *Árpádkori latin-nyelvű irodalmunk stílusproblémái* (Galgóczi György álnéven)

MNy 1954, 234–242; *HJIKM* V, 724–735.

1955

A hangsúly szerepe jövevény versrendszereinkben [Részlet a *Vitás verstani kérdések* című könyvből]

Csill 1955, 1059–1089.

Szabács viadala

MNy 1955, 422–433; *Szabács viadala hitelességének kérdéséhez*, Bp., Akadémiai, 1956 (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 92), 3–14; *HJIM* I, 919–938.

Vitás verstani kérdések

Nyelvtudományi Értekezések 7. sz. Bp., Akadémiai, 1955, pp 104; *HJVM*, 739–868.

1956

A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése

Tanulmányok, Bp., Akadémiai, 1956, 272–458; *Tanulmányok*², Debrecen, Kossuth, 1997, II, 7–220; *HJIM* IV, 737–924.

Apró adat Arany Jánosról

Pais Dezső-émlékkönyv, Bp., Akadémiai, 1956, 494–496; *Tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1956, 463–465; *Tanulmányok*², Debrecen, Kossuth, 1997, II, 226–228; *HJIM* IV, 943–945.

A XIX. század fejlődéstörténeti előzményei

Tanulmányok, Bp., Akadémiai, 1956, 94–142; *Tanulmányok*², Debrecen, Kossuth, 1997, I, 112–166; *HJIM* II, 577–622.

Kölcsey Ferenc

Tanulmányok, Bp., Akadémiai, 1956, 154–206; *Tanulmányok*², Debrecen, Kossuth, 1997, I, 180–241; *HJIM* III, 834–885.

Tanulmányok

Bp., Akadémiai, 1956, pp 638; Gönczy Monika utószavával, Debrecen, Kossuth, 1997, I: pp 318; II: pp 431

1958

Úgy tűnik

MNy 1958, 416–424; *HJIKM* V, 951–960.

Versritmusú szólások a kötetlen beszédben

A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai, 100. sz., Bp., Akadémiai, 1958, pp 31; *HJVM*, 869–907.

1959

Berzsenyi költői nyelvéhez [Részlet a *Berzsenyi és íróbarátai* című könyvből]
MNy 1959, 1–7.

1960

Berzsenyi és íróbarátai

Bp., Akadémiai, 1960, pp 293; *HJIM* III, 321–554.

POSZTUMUSZ KIADÁSOK

Páros rímű 12-sők Orczy előtt (A kétsarkú vers és a kuruc balladák) [1910-es évek]
HJVM, 69–75.

Ignotus, a magyarság és a népiesség [1910–1913]
Lit 1993, 6–23; *HJIKM* V, 384–406.

Babits Mihály [1911–1913]
StudLitt 1967, 3–24; *HJIKM* V, 339–362.

Két korszak határán (Tanulmányok. Bírálatok). Előszó [1913]
Lit 1993, 3–6; *HJIKM* V, 232–235.

Zács Klára körül [1918 és 1922 között]
HJVM, 63–68.

A közönség kötelessége az irodalom körül [1921]
ItK 1968, 355–360; *HJIKM* V, 519–529.

A magyar irodalom fejlődéstörténete (Részletek)
ItK 1969, 349–367.

A magyar irodalom fejlődéstörténete [1922–1923]
Bp., Akadémiai, 1976, 1980², Barta János előszavával, Korompay H. János utószavával, pp 373; *HJIM* I, 57–452.

Amade László [1923–1924]
It 1973, 670–740; *HJIM* II, 623–676.

Faludi Ferenc [1923–1924]
HJIM II, 677–692.

Orczy Lőrinc [1923–1924]

Irodalom és felvilágosodás. Tanulmányok, szerk. Szauder József – Tarnai Andor, Bp., Akadémiai, 1974, 647–714; különnyomat is; *HJIM* II, 693–756.

Gyulai Pál [1927–1928]

Bp., Argumentum, 1999, Korompay H. János utószavával, pp 150; *HJIKM* V, 13–116.

Nemzeti klasszicizmusunk irodalomszemlélete [1930–1931]

Részletei közölve: *ItK* 1978, 575–589; *HJIM* IV, 951–1045.

Gyulai Pál poétikája [1931–1932]

HJIKM V, 116–126.

Irodalomtudományunk és klasszikusaink [1931 után]

ItK 1968, 352–354; *HJIKM* V, 541–545.

Ady [1932–1933]

ItK 2004, 155–177; *HJIKM* V, 310–339.

Salamon Ferenc [1937–1938]

HJIM IV, 1047–1078.

[*Császár Elemér*] [1940]

HJIKM V, 196–198.

[*Észak-Erdély és a magyar irodalom*] [1940]

HJIKM V, 563–566.

Vitkovics Mihály [1942]

It 1978, 749–787; *HJIM* III, 555–585.

Czakó drámái [1943–1944]

HJIM III, 1023–1062.

Vörösmarty drámái [1943–1944]

Bp., Akadémiai, 1969 (*Irodalomtörténeti Füzetek* 63.), Szauder József előszavával, pp 145; *HJIM* III, 919–1022.

VIII. NÉVTELEN JEGYZETEI AZ IRODALOMTÖRTÉNETBEN

Folyóiratok szemléje (1912–1914)

(Az évszám alatt Horváth János jegyzeteinek lapszáma szerepel)

1912.

84.

Nyug 1912/1. jan.

Schöplfin Aladár: *Magyar lírikusok. Vajda János*

140–141.

BpSz 1912/2. febr.

Munkácsi Bernát: *Hunfalvy Pál emlékezete*

Papp Ferenc: *Kemény „Élet és ábránd” c. regénye*

142–143.

MNy 1912/1. jan.

Gombocz Zoltán: *Thomsen Vilmos*

Horváth János: *Ignotus felolvasása a Nyugat magyartalanságairól*

Vettedits Lajos: *Adalékok Pápay Sámuel nyelvészetéhez*

Dobóczky Pál: *János pap országa*

143.

Nyug 1912/2. jan. Szabó Dezső: *Berzsenyi Dániel*

207–208.

BpSz 1912/3. márc.

Kozma Andor: *Gyulai Pál, a költő*

Munkácsi Bernát: *Hunfalvy Pál emlékezete. II. közlemény*

Négyesy László: *Tompa szelleme*

B. Kemény Zsigmond: *Élet és Ábránd. III. közl.*

210–211.

MF 1912/3. febr. 1.

Seress László: *Kossuth, Görgey és Szemere*

- Adorján Andor: *Görgey István*
MF 1912/4. febr.
Seress László: *Kossuth, Görgey és Szemere*. II. közlemény
MF 1912/5. febr.
Seress László: *Kossuth, Görgey és Szemere*. III. közlemény
211–212.
MNY 1912/2. febr.
Szily Kálmán: *A Döbrentei-kódex viszonya a münchenivel*
Rubinyi Mózes: *Révai Miklós magyar nyelvtudományi kézikönyve*
Velledits Lajos: *Kresznerics Ferenc kéziratai*
Simai Ödön: *Kazinczy Ferenc nyelvújítása*. XXIII.
Grammatikus: *A Magyar Figyelő nyelve*
212–213.
MNyr 1912/1–2. jan.-febr.
Alexander Bernát: *Szarvas Gábor időpontja*
Riedl Frigyes: *Szarvas Gáborról*
Turóczi József: *Szarvas Gábor mint író*
Giesswein Sándor: *Magyarok a világnyelvmozgalomban*
213.
Nyug 1912/4. febr.
Szabó Dezső: *A Falu Jegyzője*
Babits Mihály: *Három jellemzés*
Schöpflin Aladár: *Angyal Dávid Gyulai Pálról*
Kuncz Aladár: *Katona–Szinyei: Geschichte der ung. Literatur*
269.
A Hét 1912/11. márc.
Sn: *A modern dráma*.
270–271.
BpSz 1912/4. ápr.
Széchenyi »Garat« c. művének bevezetése.
Munkácsi Bernát: *Hunfalvy Pál emlékezete*
Kemény Zsigmond: *Élet és ábránd*. 4. közl.
Császár Elemér: *Komjáthi Jenő*
273.
MNY 1912/3. márc.
Simai Ödön: *Kazinczy Ferenc nyelvújítása*. XXIV. közl.
Lehr Albert: *Arany-magyarázatok*

- Trencsény Károly: *Életpusztá*
Mészöly Gedeon: *A Bécsi-kódex forrása*
273–274.
MNyr 1912/3. márc.
Kardos Albert: *Nyelvújítás és helységnevek*
Vikár Béla: *A magyar versidomról*
MNyr 1912/3. márc.
Gábor Ignác: *Szent Margit verses legendája*
Vargha Damján: *Ave rosa sine spinis himnusz kódexeinkben*
Kiss Ernő: *Vörösmarty jelzői és összetett szavai*
Pápay József: *Ki hát a Gyulafehérvári Glosszák szerzője?*
275.
Nyug 1912/7. ápr.
Ignotus: *Laissez faire*
276.
RH 1912/3. márc.
Miklós Ferenc: *Les méfaits d'une encyclopédie française*
334–335.
BpSz 1912/5. máj.
Takáts Sándor: *A török-magyar bajviadalok*
Legifj. Szász Károly: *Gyulai Pál ifjúkori drámakísérlete*
Munkácsi Bernát: *Hunfalvy Pál emlékezete IV.*
v. g.: *Színházi szemle*
v. g.: Mikszáth posthumus kötete
– y –s.: Kéki Lajos Tompa Mihályról és Alszegey Zsolt Jablonkay Gábor Taxonyi Jánosról írt tanulmányát ismerteti.
337–338.
Ethn 1912/1. jan.–febr.
Szegedy Rezső: *Hunyadi János rigómezei csatája a régi horvát népköltészetben*
Karl Lajos: *Poncianus historiájának ó-francia folytatásai*
S. Gy.: *Budapesten előadott népszínhátékok*
Weber Arthur: *A Zrinyi-legenda*
338.
Ethn 1912/1. márc.
Szegedy Rezső: *Hunyadi János rigómezei csatája a régi horvát népköltészetben. II.*
Binder Jenő: *Polyphemos a népmesékben*
Sebestyén Gyula: *Krisztusmonda a lópatkóról*

341–342.

MNy 1912/4. ápr.

Lehr Albert: *Arany-magyarázatok*

Putnoky Imre: *Budapest*

Simai Ödön: Földi János nyelvkönyve

Gombocz Zoltán: *Titkári jelentés 1911-ről*

342.

MNyr 1912/4. ápr.

Zolnai Gyula: *A Müncheneri Glosszák és töredékek*

Varjú Elemér: *A Gyulafehérvári Glosszák szerzője*

Turóczi József: *Szarvas Gábor mint író II.*

Harsányi István: *A magyar biblia történetéhez*

342–343.

Nyug 1912/8. ápr.

Babits Mihály: *Dante fordítása*

Szász Zoltán: Fenyő Miksának válaszol (hogyan tudnak magyarul)

417–418.

BpSz 1912/6.

Császár Elemér: *Katona Lajos*

Bleyer Jakab: *Gróf Széchényi Ferenc és Schlegel Frigyes*

Papp Ferenc: *Kemény Zsigmond „Élet és ábránd”-ja*

Szigetvári Iván: *Lanson irodalomtörténeti módszertana*

Gragger Róbert: *Lenau és Fontane*

Papp Ferenc: *Kemény Zsigmond „Élet és ábránd”-ja*

Alexander Bernát: *A Nemzeti Színház vígjátéksorozata*

422.

Ethn 1912/3.

Szegedy Rezső: *Hunyadi János rigómezei csatája a régi horvát népköltészetben. III.*

Kardos Lajos: *Bolond Istók a XVIII. században*

424–425.

MF 1912/11.

Krúdy Gyula: *Zoltán estéje*

Gesztesi Gyula: *Rousseau és a magyar természetszemlélet*

Sikabonyi Antal: *Gyulai Pál*

425–426.

MF 1912/15.

Horváth János: *Forradalom után (Vörösmarty és a mai stilromantikusok)*

426.

MNy 1912/5.

Simai Ödön: *Kazinczy Ferenc nyelvújítása*. XXV. közl.

Viszota Gyula: *Vörösmarty ismeretlen nyelvtudományi dolgozatai*

Lehr Albert: *Arany-magyarázatok XXXIV*.

Putnoky Imre: *Budapest az ország szive*

Codex-irodalmunk forrásjegyzéke

Magyar és új magyar

427.

MNy 1912/6.

Gombocz Zoltán és Melich János: *Etymologiai Szótár*

Viszota Gyula: *Vörösmarty ismeretlen nyelvtudományi dolgozatai II*.

Tolnai Vilmos: *Irodalom*

Gyárfás Tihamér: *Czeglédi István »fabulái«*

Sz. K.: Révai Miklósról

Az 1912. jún. 13-iki választm. ülés jegyzőkönyvéből

Lehr Albert: *Anachronizmus Arany Toldijában*

427.

MNyr 1912/5,

Simai Ödön: *Folnesics Lajos Alvinája I*.

Kaiblinger Fülöp válasza Kar Lajosnak

Horváth Endre a helyesírási rendszerünkről

428–430.

Nyug 1912/12.

Szász Zoltán: *Petőfi revizója. Vörösmarty és Petőfi*

429.

Nyug/13.

Schöplin Aladár: *Petőfi revizója*

429.

Nyug/14.

Laczkó Géza: *A magyar irodalom külföldön*

Riedl Frigyes: *Irodalom és társadalom*

490–491.

BpSz 1912/8.

Császár Elemér: *Garay János*

Papp Ferenc: *Kemény Zsigmond „Élet és ábránd”-ja*

Elek Oszkár: *A gonosz mostoha meséje*

Berzevitz Albert: Két eltűnt és újra előkerült Corvin-kódexről
y. t. : Katona és Szinnyi: *Geschichte der ung. Literatur*

490.

BpSz 1912/9.

Heinrich Gusztáv: *Demetrius*

Rácz Lajos: *Gróf Teleki József és Rousseau*

490–491.

BpSz 1912/10.

Voinovich Géza: *Madách kisebb költeményeiről*

Papp Ferenc: *Kemény Zsigmond „Élet és ábránd”-ja*

Radó Antal a Norsa-féle olasz Petőfi-fordításról

493.

MNy 1912/7.

Viszota Gyula: *Vörösmarty ismeretlen nyelvtudományi dolgozatai*

Simai Ödön: *Kazinczy Ferenc nyelvújítása*. XXVI. közl.

493.

MNyr 1912/6.

Kardos Albert: *Nyelvújítás és helységnevek* II.

Simai Ödön: *Folnesics Lajos Alvinája* II.

Turóczi József: *Szarvas Gábor mint író* III.

494.

Nyug 1912/16.

„*Gordius László Pintér Jenő Kármán-tanulmányát ismerteti*”

494.

Nyug 1912/19.

Szabó Dezső: *Petőfi művészi fejlődése*

Schöpflin Aladár: *Irodalom és iskola*

495–496.

RH 1912/8.

Henri Trochon: *La découverte d'une littérature: France et Hongrie*

Arthur Weber: *Don Juan en Hongrie*

531–532.

MNy 1912/8.

Simai Ödön: *Kazinczy Ferenc nyelvújítása*. XXVII. közl.

Viszota Gyula: *Vörösmarty ismeretlen nyelvtudományi dolgozatai*

Lehr Albert: *Arany-magyarázatok*

Melich János: *Erdősi Sylvester nevééről*

532.

MNyr 1912/8.

Melich János: *Calepinus szótára*

Kertész Manó: *Széphalom*

1913.

54.

MNyr

Simonyi Zsigmond: *Ady és Erdődi*

113.

A Hét 1912/51.

D. S.: *A Szigligeti-émlék*

114.

EPhK 1913/1.

Bayer József: Bauernfeld vígjátékai a magyar színpadon

Ferenczi Zoltán Petőfi „Dicsőséges nagy urak” kezdetű költeményének másolatáról

Trostler József Csokonai *A rózsabimbóhoz* című verséről

A magyar tudományos kritika érdekében tett bírálatról

119–120.

Nyug 1912/1.

Elek Artúr: *A magyar író és kiadója*

180–181.

MKult 1913/2.

névtelen: *A fővárosi könyvtár és a radikalizmus*

182.

Nyug 1913/2.

Babits Mihály: *Az irodalom karácsonya*

Fenyő Miksa: *Beöthy Zsolt – Herczeg Ferenc*

182.

Nyug, 1913/3.

Schöpflin Aladár: *A magyar kritika*

237–238.

BpSz 1913/1.

Horváth János: *Petőfi fogadtatása az irodalomban*

242.

Nyug 1913/4.

Móricz Zsigmond: *Az Bétsi Susánna*

242.

Nyug 1913/5.

Ignotus: *Magyarság és irodalom*

295.

A Hét 1913. 15.

Maître Jacques: *Hamis Kuruczok*

389.

Ujs 1903. 101., 102., 103. sz.

Kozma Andor: *Báró Eötvös József, a költő*

390.

AkÉrt, 1913. 4. sz.

Viszota Gyula: *Jelentés gróf Széchenyi István Naplójának kiadásáról*

A M. Tud. akadémia jegyzőkönyveiből

Ferenczi Zoltán beszéde a Petőfi-emléktábla leleplezésekor Veszprémben, 1913 március 9-én

BpH 1913. 89. sz.

Vas Gereben kiadatlan levele Pompéry Jánoshoz

391.

DebrProtL 1913. 13., 14., 15. sz.

Erdős Károly: *Bullinger Henrik és Fejértóy János levelezése*

394.

MF 1913. 8. sz.

Huszár Vilmos: *Az irodalmi hatások nemzetközi jellege*

9. sz.

Marczali Henrik: *Gróf Széchenyi István és Anglia*

394–395.

MNy 1913. 4. sz.

Simai Ödön: *Kazinczy Ferenc nyelvújítása (XXIX.)*

395.

Sági István: *A két legrégebb magyar nyelvű nyomtatvány*

Vargha Damján febr. 18-iki előadása ismertetése

Dézsi Lajos: *A Gyulafehérvári Glosszák forrásához*

388

395–396.

MNyr 1913. 4. sz.

Simonfi János: *Az irodalom szó története* (III.)

Sebők Lajos: *A magyar szókics hontalanjai*

Nyelvünk válsága:

1) Rákosi Jenő: *Az idegen elem beáradása*

2) Sebestyén Károly: *A magyar nyelv vadhajításai*

3) Molnár Ferenc: *Pesti gyerekek*

4) Heltai Jenő: *Budapesti argó*

396–397.

Nyug 1913. 7. sz.

Halász Imre: *A Széchenyi irodalomhoz*

397.

9. sz.

Szabó Dezső: *Újabb irodalmunk és legújabb irodalomtörténetünk*

Ignotus: *Lehr Albert*

398.

RH 1913. 4. sz.

Császár Elemér: *Alexandre Kisfaludy et la littérature française*

399.

VU 1913. 17. sz.

Sebestyén Gyula: *A konstantinápolyi rovásírásos magyar nyelvemlék 1515-ből*

478.

Ujs 1913. 126. sz.

Tömörkény István: *Mikszáth-reliquiák*

Halász Gyula: *A szabadságharc egy elfeledett költőjéről*

AkÉrt 1913. 5. sz.

Jelentések

A M. Tud. Akadémia jutalomtételei

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyveiből

479.

BpH 1913. 153. sz.

Sikabonyi Antal: *Jókai és Gyulai leveles ládájából*

Pompéry Aurél: *Eötvös József báró leveleiből*

1913. 197. sz.

H.: *Nemzeti színházi emlékek*

479–480.

BpSz 1913. 5. sz.

Berzeviczy Albert: *B. Eötvös József mint kulturpolitikus*

Négyesy László: *Árpádkori compositio*

Papp Ferenc: *B. Kemény Zsigmond Nagyenyeden (II.)*

481.

6. sz.

Kéki Lajos: *Petőfi János Vitézének hatása Arany Toldijára*

483.

Ethn 1913. 2. sz.

Birkás Géza: *Még egyszer a Toldi-mondáról*

Sebestyén Gyula: *A vácsi énekes gyűjtemény*

S. Gy.: *Az új Vadrózsaper záradéka*

Bartay András „Eredeti Népdalok” c. gyűjteménye

Él 1913. 33. sz.

Szinnyei bácsi

485–487.

MF 1913. 10. sz.

Hajdu Miklós: *Mikszáth egy plágium-vádról*

11. sz.

Feleky László: *Szalay László*

13. sz.

Feleky László: *A megrágalmazott Széchenyi*

B. Szalay Gábor: *Néhány szó Szalay Lászlóról*

14. sz.

Angyal Dávid: *Néhány Széchenyi-probléma*

Sztrakoniczky Károly: *A Nemzeti Színház kövei*

15. sz.

Lakatos László: *Reviczky*

488.

MNy 1913. 6. sz.

Simai Ödön: *Kazinczy Ferenc nyelvújítása (XXX.)*

Lehr Albert: *Arany-magyarázatok*

P. E.: *A Budapesti Hirlap nyelvéről*

489.

Nyug 1913. 10. sz.

Schöpflin Aladár: *Eötvös*

Ady Endre: *Disputa*

489–490.

Nyug, 1912. 12. sz.

Halász Imre: *Szalay László*

Emil Isac: *Új románság*

Schöpflin Aladár: *Gyulai Pál posthumus könyve*

Ady Endre: *Thaly Kálmán regénye*

490.

Nyug 1913. 13. sz.

Fenyő Miksa: *A Greguss-jutalom*

493.

VU 1913. 22. sz.

Oláh Gábor: *Arany János feje*

23. sz.

Egy elfelejtett szoborleplezés

Arany Családi körének kézirata

33. sz.

d'Isoz Kálmán: *Id. Szinnyei József*

1914.

54.

Nyug 1913. 20.

Ignotus: *Kurucballadák*

199.

BpSz 1913. 12.

„–vg: *Krúdy Gyula Zoltánka* c. darabját bírálva”

208.

SárRefL 1914. 3.

416–417.

A tizenegyedik akadémiai ülés jegyzőkönyvéből (1914. márc. 30.)

423.

Él 1914. 13.

Márki Sándor: *A száműzött Rákóczi*.

428.

MNy 1914. 4.

Gombocz Zoltán: *Martha könyve a finn-ugor-etruszk rokonságról*

431–432.

SárRefL 1914. 14.

„A száműzött Rákóczi.”

IX. RÖVIDÍTÉSEK

AEL – *Ady Endre Művei, Ady Endre levelei*, I–III, szerk. Belia György, Bp., Szépirodalmi, 1983.

AEÖM III. – *Ady Endre Összes Művei, Ady Endre levelezése: III (1910–1911)*, s. a. r. Vitályos László, Bp., Akadémiai–Argumentum, 2009.

AEÖPM I. – *Ady Endre Összes Prózai Művei, I*, s. a. r. Koczás Sándor, Bp., Akadémiai, 1990.

AJÖM X. – *Arany János Összes Művei, X: Prózai művek 1*, s. a. r. Keresztury Mária, Bp., Akadémiai, 1962.

AJÖM XI. – *Arany János Összes Művei, XI: Prózai művek 2*, s. a. r. Németh G. Béla, Bp., Akadémiai, 1968.

AJÖM XIII. – *Arany János Összes Művei, XIII: Hivatali iratok 1* (Nagyszalonta – Nagykőrös – Budapest, 1831–65), s. a. r. Dánielisz Endre, Törös László, Gergely Pál, Bp., Akadémiai, 1966.

AJÖM XVI. – *Arany János Összes Művei, XVI: Levelezés 2, (1852–1856)*, s. a. r. Sáfrán Györgyi, Bisztray Gyula, Sándor István, Bp., Akadémiai, 1982.

AJÖM XVII. – *Arany János Összes Művei, XVII: Levelezés 3 (1857–1861)*, s. a. r. Korompay H. János, Bódyné Márkus Rozália, Jankovits László, Bp., Universitas, 2004.

AJÖM XIX. – *Arany János Összes Művei, XIX, Levelezés 5 (1866–1882)*, s. a. r. Korompay H. János, Bp., Universitas, 2015.

AkÉrt – Akadémiai Értesítő

Alf – Alföld

AMAssz – A Magyar Asszony

BH – Budapesti Hírlap

Bp. – Budapest

BpH – Budapesti Hírlap

BpSz – Budapesti Szemle

Csill – Csillag

DebrProtL – Debreceni Protestáns Lap

DUngHB – Deutsch-Ungarische Heimatsblätter

ECMDKLev – Eötvös Collegium Mednyánszky Dénes Könyvtár és Levéltár

EK – Egyetemi Könyvtár

Él – Élet

EPhK – Egyetemes Philológiai Közöny

EvÉ – Evangélikus Élet

FK – Filológiai Közöny

HadtKözl – Hadtörténelmi Közlemények

HJIM I – Horváth János Irodalomtörténeti munkái, I, szerk. Korompay H. János és Korompay Klára, Bp., Osiris, 2005.

HJIM II – Horváth János Irodalomtörténeti munkái, II, szerk. Korompay H. János és Korompay Klára, Bp., Osiris, 2006.

HJIM III – Horváth János Irodalomtörténeti munkái, III, szerk. Korompay H. János és Korompay Klára, Bp., Osiris, 2007.

HJIM IV – Horváth János Irodalomtörténeti munkái, IV, szerk. Korompay H. János és Korompay Klára, Bp., Osiris, 2008.

HJIKM V – Horváth János Irodalomtörténeti és kritikai munkái, V, szerk. Korompay H. János és Korompay Klára, Bp., Osiris, 2009.

HJVM – Horváth János Verstanti munkái, szerk. Korompay H. János és Korompay Klára, Bp., Osiris, 2004.

HSz – Huszadik Század

Hung – Hungarológia

Iism – Irodalomismeret

It – Irodalomtörténet

ItK – Irodalomtörténeti Közlemények

KisfTÉÚjF – Kisfaludy Társaság Évlapjai. Új Folyam

k. n. – keltezés nélkül
KorSz – Korunk Szava
Kort – Kortárs
köt. – kötet
Lit – Literatura
MagySz – Magyar Szemle
MDKL – Mednyánszky Dénes Könyvtár és Levéltár
MFigy – Magyar Figyelő
Min – Minerva
MKSz – Magyar Könyvszemle
MKult – Magyar Kultúra
MMA – Magyar Művészeti Akadémia
MMúza – Magyar Múza
MNy – Magyar Nyelv
MNyr – MNyr
Mság – Magyarság
Msan – Magyarosan
MST II/1. – *A magyar sajtó története*, II/1, 1848–1869, szerk. Kosáry Domokos és Németh G. Béla, Bp., Akadémiai, 1985.
MTA KIK – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ
MTan – Magyar Tanügy
MTud – Magyar Tudomány
Napk – Napkelet
Néptan – Néptanítók Lapja
NévtÉrt – Névtani Értesítő
NyK – Nyelvtudományi Közlemények
NyKult – Nyelvünk és kultúránk
Nyug – Nyugat

OKTK – Országos Középtanodai Tanáregyesület Közlönye

OSzK – Országos Széchényi Könyvtár

PPKE – Pázmány Péter Katolikus Egyetem

ProtSz – Protestáns Szemle

RefL – Reformátusok Lapja

RH – Revue de Hongrie

SárRefL – Sárospataki Református Lapok

StudLitt – Studia Litteraria

Társtud – Társadalomtudomány

TRefEN – Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára

ÚjEmb – Új Ember

ÚjFo – Új Forrás

ÚMM – Új Magyar Muzeum

ÚjMSz – Új Magyar Szemle

UjNemz – Uj Nemzedék

Ujs – Az Ujság

UnitÉ – Unitárius Élet

Vig – Vigilia

Vil – Világosság

VMÖM 18 – Vörösmarty Mihály Összes Művei, 18: Levelezés II, s. a. r. Brisits Frigyes, Bp., Akadémiai, 1965.

VU – Vasárnapi Ujság

X. NÉVMUTATÓ

- Ackermann (tiszt) 169
Adalbert, Szent 255
Adler Pál (tiszt) 169
Adorján Andor 382
Ady Endre 13, 14, 33, 34, 45, 48, 66,
76, 78, 88–92, 94–104, 109, 114,
118, 130, 131, 140, 141, 144, 148,
173, 174, 177, 178, 183, 184, 186,
194, 208, 212, 215, 241–244, 248,
250, 252, 253, 260, 265, 266, 268,
270, 275, 303, 304, 326, 348, 350,
354, 362, 368, 369, 371, 372, 380,
387, 390, 391, 393
Ady Lajos 98–100, 102, 139, 204, 371
Agárdy László 363
Alexander Bernát 36, 38, 39, 52, 90,
106, 382, 384
Alexandrosz, III., makedón király 165
Alföldi Károly 28
Alkalay Ödön 107, 111, 114, 120,
123–125
Alszegehy Zsolt 141, 278, 286, 295,
299, 302, 312, 320–322, 359, 365,
383
Amade László 239, 244, 248, 286,
316, 379
Ambrus Zoltán 131, 275, 364
Andics Erzsébet 312
András, Szent, apostol 20
Andrássy Gyula 242
Angyal Béla 85
Angyal Dávid 134, 141, 148, 149,
178, 185, 207, 215, 216, 242, 251,
261, 265, 278, 279, 291, 382, 390
Angyalosi Gergely 103, 184
Anonymus 66, 80, 87, 246, 255, 259,
277, 286, 293
Antal, Remete Szent 286
Antos Károly 31
Apáczai Csere János 274, 286
Apáti Ferenc 303
Apor Péter 286, 303
Apponyi Albert 79, 137, 138
Áprily Lajos 225, 226
Áprily Lajosné 226
Arany János 5, 9–11, 14, 15, 18, 20,
24, 26, 27, 30, 31, 36, 40, 41, 43–
46, 48, 50, 53, 66, 78, 88, 90, 92,
93, 95, 100, 104, 113, 114, 117,
131, 147, 148, 159, 165, 183, 184,
188, 194, 206, 208, 212, 215, 221,
223, 227, 241–244, 246–248, 250,
253, 260, 264, 266–270, 273, 274,
277, 278, 284, 287, 295, 298–301,
311, 312, 320, 321, 329, 330, 340,
341, 343, 351, 353, 354, 366, 368,
376–378, 382, 384–386, 390, 391,
393
Arany László 34, 303, 340
Ardeleanu Vince 87
Aristoxenosz 320
Arisztotelész 13, 39, 52, 319
Árpád, magyar fejedelem 12, 50, 51,
308
Árvay János 219
Arý András 16
Attila, hun uralkodó 12, 66
Aubermann (tiszt) 157

- Babits Mihály 102, 111, 118, 131,
140, 145, 148, 179, 180, 182, 183,
194, 215, 216, 250, 259, 275, 284,
287, 288, 304, 343, 345, 353, 366,
379, 382, 384, 387
- Badics Ferenc 75, 258
- Bagoly László 159
- Bajcsy-Zsilinszky Endre 273
- Bajza József 286, 290, 326
- Baksay Sándor 367
- Balassa József 26, 299
- Balassi Bálint 80, 86, 87, 216, 223,
265, 273, 274, 297, 303, 317–319,
349, 353, 365
- Balassi Menyhárt 286, 363
- Balázs Béla 79, 83, 292
- Balázs Erzsébet 17
- Balázs János 274
- Baldensperger, Fernand 253
- Ballagi Aladár 137, 138
- Ballay, százados 169, 170
- Balogh Géza (népfelkelő) 165
- Balogh Jenő 142, 189, 217, 247, 257–
259, 276
- Balogh Miklós 67, 68, 70, 71
- Bán Aladár 139
- Bán Imre 249, 274
- Bánffy Miklós 226
- Banner József 304
- Bánóczi József 39, 51, 52, 90, 267
- Bárány Boldizsár 356
- Bárcai Géza 85, 86
- Bárdos Artúr 115
- Barlám 80
- Barlay Edit 323
- Barlay János 151, 323, 324
- Barlay Ödön Szabolcs 151, 323, 324
- Báránczi (Báróczy) Sándor 45, 321, 361
- Baros Gyula 101, 139, 140, 142, 143,
149, 150, 158, 220, 251, 258, 320
- Baróti Szabó Dávid 98, 145
- Barta (Bartha) János 66, 135, 192–
195, 205, 212, 219, 220, 234, 235,
239, 244, 254, 270, 282, 283, 303,
320, 340, 341, 357, 371, 379
- Bartay András 390
- Bártfai Szabó László 51
- Bartha Dénes 295, 348, 357
- Barthos Kálmán 75, 139
- Bartók Béla 198
- Bartók Lajos 34
- Bartóky József 221, 369, 373
- Bartoniek Emil 152
- Bartoniek Emma 324
- Bartoniek Géza 53–55, 58, 60, 63, 65,
69–75, 79, 80, 82, 83, 93, 98, 99,
134, 152–154, 157, 170, 171, 174,
197, 199, 200, 207, 232, 233, 253,
292, 324
- Bartoniek Paula 278, 295, 324
- Basch Ferenc Antal 288
- Bataille, Henry 115, 122, 125
- Báthory István 331
- Batizi András 331
- Batsányi János 20, 67, 267, 326, 341
- Baudelaire, Charles 275
- Bauer Herbert → Balázs Béla
- Bauernfeld, Eduard von 387
- Baumgarten Ferenc Ferdinánd 46
- Bayer József 387
- Becker Fülöp Ágost (Philippe
Auguste) 36–39, 52, 53, 70, 76
- Beczner Frigyes 26
- Bédier, Joseph 69, 72
- Begyáts László 85
- Békefi Remig 36, 37, 50, 51
- Bél Mátyás 274
- Belia György 259, 393
- Bellaagh Aladár 23, 30, 31
- Benedek Elek 34

Benedek Marcell 226, 373
 Benkő István 67
 Benkő Loránd 139
 Beöthy Zsolt 29, 36–39, 46–49, 53,
 62, 63, 68, 76, 88, 100, 101, 131,
 141, 142, 178, 179, 189, 201, 232,
 234, 235, 239, 243, 248, 387
 Berchtold, Leopold von 136, 329
 Bercsényi Miklós 303
 Berde Mária 225, 370
 Berettyó János (H. J. álneve) 52, 366,
 367, 377
 Berczky Albert 347
 Berczky Mihály, örvezető 163
 Bersot, Ernest 59, 61
 Berzeviczy (Berzevitzy) Albert 185,
 190, 375, 386, 390
 Berzsényi Dániel 11, 30, 52, 75, 145,
 190, 240, 263, 266, 267, 274, 278,
 281, 282, 290, 303, 317, 341, 346,
 355–357, 370, 376, 379, 381
 Bessenyei György 13, 47, 193, 217,
 242, 243, 250, 262, 263, 266, 274,
 286, 369
 Bethlen István 177, 251, 287, 288,
 290, 307, 308
 Bézard, Lucien 32, 82, 363
 BG úr → Bartoniek Géza
 Bibó István 333, 334
 Bikkfalvi (iskolatárs) 24
 Binder Jenő 383
 Birghoffer István 44
 Birkás Géza 390
 Birkner (tiszt) 157
 Bíró Ferenc 336
 Bisztray Gyula 48, 285, 299, 300, 302,
 323, 341, 347, 349, 358, 373, 393
 Bleyer Jakab 87, 137, 178, 179, 384
 Bod Károly 85
 Bod Lajos 19
 Bod Péter 274, 286
 Boda (tiszt) 170
 Bodnár Gyula 67, 68
 Bódyné Márkus Rozália 151, 393
 Bognár Rezső 340
 Bóka László 11, 274, 325, 345, 351–
 353, 355, 357
 Bonnard, Sylvestre 87
 Bonsels, Waldemar 349
 Bornemisza Péter 273, 274, 276, 281,
 282
 Borovszky Samu 12
 Borsiczky Árpád 83
 Bresztovszky Ernő 114, 124
 Brisits Frigyes 210, 237–239, 256,
 257, 278, 285, 286, 295, 303, 321,
 322, 348, 349, 396
 Brodaries István 274
 Bródy Miksa 141, 143, 144, 388
 Brózik Károly 77
 Brunetière, Ferdinand 65, 69–71, 361
 Buda, hun vezér 9
 Buda Attila 275, 283, 287, 304
 Budaker Károly 191
 Buday Károly 219
 Buday László 205, 370
 Buga Jakab 246
 Bujdosó László 173
 Bulcsú Károly 375
 Bulla Béla 303
 Bullinger, Heinrich 388
 Burckhardt, Jakob 206
 Bus Margit 347
 Byron, George Gordon 243
 Calepinus, Ambrosius 387
 Calvin, Jean 175
 Carcopino, Jérôme 70, 71
 Carlyle, Thomas 49, 167
 Carrière, Eugène 119, 120

Chevalier, Jacques 166
 Cholnoky Viktor 94, 114, 362
 Claudel, Paul 202
 Condorcet, Nicolas de 55, 56
 Corneille, Pierre 37, 121, 268
 Cousin, Victor 59
 Cyrano de Bergerac 71
 Czakó Zsigmond 34, 265, 275, 303,
 380
 Czebe Gyula 82
 Czeglédi István 385
 Czeglédy Károly 348
 Zsigány Lóránt 151
 Czvittinger Dávid 273, 274

 Csapodi Csaba 375
 Császáz Elemér 48, 139, 141, 144,
 178, 232, 234, 235, 247, 249, 258,
 271, 285, 380, 382, 384, 385, 389
 Császáz Loránd 83
 Csáth Géza 129
 Cserépfalvi Imre 307
 Csicsás (népfelkelő) 169
 Csiky Lajos 17, 274
 Csiszár Gábor 316
 Csokonai Vitéz Mihály 27, 130, 161,
 166, 239, 253, 262, 267, 274, 278,
 303, 359, 375, 387
 Csorba Tibor 295, 357
 Csűrös Miklós 284

 D. S. 143, 387
 d'Isoz Kálmán 391
 D'Ouvenou Gyula 31
 Dánielisz Endre 393
 Dante Alighieri 145, 384
 Darvas Anikó 316
 Daudet, Alphonse 82
 Dávidházi Péter 51, 52, 93, 206, 207,
 209, 210, 268

 Dayka Gábor 267
 Deák Ferenc 13, 43, 94, 147, 291
 Dékány István 348
 Delvert, Charles 71
 Demetrius, makedón király 386
 Dénes Iván Zoltán 82
 Deutsch Dénes Lajos 46, 47
 Devecseri Gábor 325, 331
 Devescovi Balázs 336
 Dézsi Lajos 141, 299, 388
 Diderot, Denis 71, 121
 Dietzsch, Steffen 52
 Dilthey, Wilhelm 206
 Dittrich Vilmos 139
 Dobi István 348
 Dobó Miklós 19, 28
 Dobóczki (Dobóczky) Pál 364, 381
 Dóczy Jenő 48, 102, 204, 369
 Domanovszky Sándor 205, 321
 Donáth Ferenc 347
 Dornics István 87
 Döbrentei Gábor 303
 Döme (tiszt) 157
 Dreyfus, Alfred 68, 72, 133, 203
 Dsida Jenő 226
 Dugonics András 267, 361
 Dupuy, Paul 55, 58

 Eckhardt (Eckhart) Sándor 80, 82, 84,
 86, 87, 104, 179, 182, 197, 199,
 200–202, 205, 211, 219, 223, 249,
 251, 252, 286, 287, 289, 293, 297,
 316–319, 321, 324, 339, 344, 347–
 349, 367, 376
 Eckhart Ferenc 64, 79, 134, 176, 205,
 219
 Eiszen Tibor 85
 Ekkehard, szerzetes 255
 Elek, Szent 80, 85
 Elek Artúr 145, 387

Elek Oszkár 142, 385
 Endrei Kálmán 85–87
 Endrődi Sándor 149
 Engelhard, képviselő 169
 Engels, Friedrich 332
 Eötvös József 19, 37, 40, 44, 62, 194,
 275, 286, 290, 303, 341, 388–390
 Eötvös Loránd 36, 53, 54, 56, 58, 59,
 62, 63, 137, 138, 170, 171, 197–
 199, 358
 Eperjesi Kálmán 85
 Erasmus, Desiderius Roterodamus
 261, 337
 Erdélyi hadnagy 154
 Erdélyi Ilona, T. 303, 304
 Erdélyi János 52, 268, 286, 304
 Erdélyi Zsuzsanna 286
 Erdődy János 387
 Erdős Károly 388
 Erdős Péter 347
 Erdősi Sylvester János 387
 Ereky István 205
 Érmellyéki Remete Dániel (H. J. álne-
 ve) 13, 318

 Fábián Imre 18
 Fábián István 219, 253, 254, 282, 303
 Fábián Pál 332, 333
 Faguet, Émile 69
 Fail, Jagelló 67
 Faith Mátyás 23, 31
 Faludi Ferenc 26, 239–241, 244, 247,
 260, 263, 274, 286, 349, 372, 379
 Faragó József 18
 Farkas András 263
 Farkas Ferenc (tiszt) 170
 Farkas Gyula 84, 87, 191, 219, 225,
 233, 271–273, 283, 286, 287, 289,
 293
 Faure, Élie 119

 Fauroux, Roger 56
 Fáy András 303
 Fazekas György 347
 Fazekas László 304
 Fazekas Mihály 253, 286, 375
 Fazekas Sándor 25, 26
 Féja Géza 192, 239
 Fejér Lipót 75, 293, 294
 Fejértóy János 388
 Fejtő (Fischel) Ferenc 275
 Fekete Éva 96
 Fekete József 372
 Feleky László 390
 Fényes Elek 12
 Fényes Samu 110
 Fenyő Miksa 96, 97, 106, 107, 115,
 120, 122, 123, 125, 141, 384, 387,
 391
 Ferenc, Assisi Szent 80, 85, 222, 288
 Ferenc József, I., osztrák császár 25,
 63
 Ferenczi Sándor, csendőrőrmester 155
 Ferenczi Zoltán 149, 387, 388
 Fest Aurél 151
 Fest, Christophorus 151
 Fest család 151, 174
 Fest Erzsébet 83, 151, 174
 Fest Frigyes 151
 Fest Imre 151
 Fest, Johann 151
 Fest, Johann Georg 151
 Fest Sándor, id. 151, 178, 290
 Fest Sándor 79, 83, 151, 170, 174,
 205, 219, 277, 278, 286, 295
 Fináczy Ernő 25, 31, 63
 Firtos Ferenc 86, 164, 365
 Flaubert, Gustave 72, 361
 Fleisz János 24, 25
 Fogarasi Béla 203
 Fogazzaro, Antonio 114, 116

- Folnesics Lajos 385, 386
Fontane, Heinrich Theodor 384
Földessy Gyula 76, 102, 204, 242
Földi János 253, 375, 384
Förster Aurél 319, 320
France, Anatole 132, 133, 135
Frank István 63
Friedrich Károlyné Ballenegger Judit 304
Fröhlich Izidor 36
Früchtl Ede 67
Fustel de Coulanges, Numa-Denis 57
Futaky István 225, 273
Füst Milán 113, 115, 119, 121, 275, 316
- G. Gy. (H. J. betűjegye) 16, 240, 364, 366, 367
g. gy. (H. J. betűjegye) 363–365, 367
Gaal József 34, 287
Gaal Mózes 34
Gábor Ignác 145, 221, 294, 343, 383
Gábrriel Asztrik 285, 295
Galamb Sándor 204, 286
Galbács István (népfelkelő) 163, 169
Galgóczi Erzsébet 16, 17
Galgóczy György (H. J. álneve) 16, 43, 65, 364, 365, 372, 377
Galgóczi György 16, 17
Galgóczi Juliánna → Horváth Józsefné Galgóczi Juliánna
Galgótzai György 16
Gálos Rezső 286, 302
Garai Imre 134, 170, 171, 233
Garat, Dominique-Joseph 55
Garay János 29, 385
Gárdonyi Géza 286, 303
Gautier, Théophile 189
Geleji Katona István 274
Gellért, Szent 50, 51, 256
- Gellért Mária 367
Gellért Oszkár 111
Geréb László 341
Gerevich Tibor 79, 200, 205, 251, 252
Gerézdi János Rabán 250, 251, 286, 295, 302, 303, 347–349
Gergely Pál 393
Gervinus, Georg Gottfried 49
Geszesi Gyula 384
Géza, magyar fejedelem 255
Giesswein Sándor 382
Girardot, Émile 60
Gizella, magyar királyné 255
Glatz Oszkár 45
Góbi Imre 29
Goethe, Johann Wolfgang 137, 165, 166
Gombocz Endre 205, 219
Gombocz Zoltán 74, 80, 134, 139, 196–202, 205, 234, 246, 252, 271, 273, 381, 384, 385, 392
Gonsalvius, Petrus 337
Gordius László 386
Gorove István 151
Gömbös Gyula 288
Gönczy Monika 378
Görgey Artúr 151, 381, 382
Görgey István 137, 382
Gragger Róbert 79, 84, 205, 218, 225, 271, 384
Grauer Lajos (tiszt) 170
Greguss Ágost 29
Greiner (főtiszt) 169
Greszler Gyula 67, 68, 70
Gulácsi Lajos 113, 115, 119
Gulyás József 82, 286, 367
Gulyás Pál 139, 285, 372
Gulyás Sándor 219
Guman István 85
Gvadányi József 44, 267, 274, 368

- Gyallay Domokos 226, 251, 271, 316, 317, 348, 349
 Gyárfás Tihamér 385
 Gyergyai Albert 80, 84–87, 172
 Gyomlay Gyula 75
 Gyomlay László 364
 Gyóni Ferenc 83
 Gyóni Géza 164, 367
 Gyöngyösi, szakaszvezető 169
 Gyöngyösi István 194, 216, 217, 239, 284, 286, 371, 376
 Györfly István 202
 Györfy József, id. 24
 Györfy József, ifj. 24
 Györfy Józsefné, id. 24
 György Lajos 226, 286, 372
 Győri Imre 159
 Gyulai Ágost 365
 Gyulai Aranka 45
 Gyulai Pál 19, 34, 36–46, 48–50, 53, 66, 68, 72, 76, 77, 88, 92–94, 111, 112, 117, 119, 129, 131–133, 137, 138, 146, 147, 176, 178, 180, 188, 194, 195, 201, 227, 243, 244, 248, 249, 253, 260, 264, 267–269, 275, 289, 297, 354, 358, 364, 373, 380–384, 389, 391
- H. J. (H. J. betűjegye) 371
 h. j. (H. J. betűjegye) 363
 Hadrovics László 347
 Haitsch Samu 31
 Hajdu Elek 16
 Hajdu Elek (H. J. álneve) 16, 226, 227, 373
 Hajdu Ferenc 16
 Hajdu Juliánna 16
 Hajdu Miklós 390
 Hajdu, Michael 16
 Hajdu Péterné Kiss Judit 305
- Hajnal István 221
 Hajnóczy Iván 219, 372
 Halász Gábor 219, 248, 292
 Halász Gyula 389
 Halász Imre 389, 391
 Hankiss Gyula Elemér 303, 316, 317
 Hankiss (Hankis) János 84–87, 251, 276, 286, 295, 316
 Haraszti Sándor 347
 Harmatta János 274
 Harsányi István 384
 Harsányi Kálmán 204, 210
 Hartmann, Karl Robert Eduard von 52
 Hartmann (Keményfy) János 206, 227–230
 Hartvik püspök 50
 Hashagen, Justus 332
 Hatvany Lajos 107, 108, 113, 180, 184, 220, 221, 345
 Havas (tiszt) 153
 Háty Gyula 296, 297
 Haypál Benő 174
 Hazard, Paul 253
 Hegedüs Gyula 112
 Hegedüs István 13, 39, 52
 Hégető család 14
 Heinrich Gusztáv 36, 48, 49, 63, 185, 386
 Hekler Antal 205, 213
 Heller Bernát 77, 78
 Heltai Gáspár 337, 338
 Heltai Jenő 94, 363, 389
 Herczeg Ferenc 52, 53, 103, 129, 130, 214, 274, 286, 287, 289, 366, 371, 387
 Hermant, Abel 115
 Heródes 335
 Herr, Lucien 60
 Herzog Ferenc 279
 Hevesi Mária Angelica 258

- Hexendorf Edit 348
Himfy → Kisfaludy Sándor
Hirschmann Anna → Horváth Lajosné
    Hirschmann Anna
Hirschmann Konrád 32
Hlatky József 23
Hofmann Frigyes 60
Holofernes 335
Holub József 199
Hóman Bálint 62, 202, 205, 238, 245,
    272, 276
Homérosz 159
Hopp Lajos 347
Horányi Elek 274
Horatius, Quintus Flaccus 17, 30, 39,
    52, 164, 267, 277, 281
Hormayr, Joseph von 275
Horne, Joseph C. W. 276
Hornyánszky Gyula 134, 135
Hornyánszky Viktor 17, 25
Horthy István 291
Horthy Miklós 213, 234, 294, 307,
    311, 345
Hrotsuitha 273
Horvát István 286
Horváth Ákos 17, 24, 33, 34, 157
Horváth Cyrill 362
Horváth Elek 16
Horváth Endre 17, 219, 385
Horváth Erzsébet 16, 17
Horváth Ilona (Ilka) 17, 32, 160
Horváth István 17
Horváth János, ifj. 348, 377
Horváth Jánosné 29, 164, 176, 359
Horváth József 14–17, 25, 27, 30, 94
Horváth József, id. 14
Horváth Józsefné Galgóczi Juliánna
    17, 32
Horváth Juliánna 11, 17, 21, 22, 24,
    28, 33, 151, 175, 280, 291–293,
    295, 348
Horváth Lajos 17, 32
Horváth Lajosné Hirschmann Anna
    32, 157
Horváth László 53
Horváth Margit 17, 21, 22, 24, 28, 29,
    32, 33, 34, 164
Horváth Mária 17
Horváth Mihály 17, 28, 32, 33, 64,
    67–69, 71, 72, 161, 162, 176, 177
Horváth Mihály, szücsmester 14, 16
Horváth Mihály, püspök 14
Horváth Mihályné Sallai Amália 32,
    312
Horváth Ödön 17
Horváth Péter 17, 21, 24, 28, 32, 34
Horváth Péterné Tájnel Mária 32
Horváth Sára 16
Horváth Veronika 206
Hugó Károly 303
Hugo, Victor 71, 72, 317
Hummel, Pascale 55, 58
Hunfalvy Pál 381–383
Hunyadi János 383, 384
Hunyadi Károly 192
Hunyadi Mátyás, magyar király 10,
    12, 98
Huszár Vilmos 388
Husztai József 79, 83–85, 197, 199,
    205, 286
Ibsen, Henrik 107, 111, 114, 120, 125
Ignotus 105, 106, 108, 112–115, 117,
    119–123, 125, 129, 131, 141, 147,
    183, 184, 186, 216, 268, 363, 367,
    379, 381, 383, 388, 389, 391

Illei János 321
 Illés Endre 351, 352
 Illés Gyula 87
 Ilosvai Selymes Péter 176, 312, 313
 Ilosvay Lajos, államtitkár 170
 Illyés Gyula 277
 Im-Hof Rodolf János 14
 Imre László 219, 268
 Imre Sándor 34, 77, 78, 139
 Imrédy Béla 282, 288
 Isac, Emil 391
 Isbert, Otto-Albrecht 273
 István, I., Szent, magyar király 50, 51,
 253, 255, 256, 281, 306, 311, 374
 Istvánffy Miklós 67
 Ittész Gábor 91

 J. J. (H. J. betűjegye) 372
 Jablonkay Gábor 383
 Jakab Ödön 34
 Jakó Zsigmond 12
 Jákó Károly 87
 Jancsó Elemér 348
 Jankovich Béla 170
 Jankovich Miklós 254
 Jankovics, kapitány 153
 Jankovits László 393
 Jánosi Béla 78, 189
 Jánosi Ferenc 347
 Janus Pannonius 12, 34, 341
 Járosi Andor 226
 Jász Dezső 124, 125
 Jászi Oszkár 177, 209
 Jausz Béla 191, 219
 Jávor Andor 85, 86
 Jeannin, Pierre 56–58, 62
 Jékely Zoltán 274
 Jézus 23, 113, 334, 336, 383
 Joerges Ágost 23

 Jókai Mór 48, 113, 114, 117, 146, 147,
 243, 389
 Jónás, próféta 331
 Jósika Miklós 34, 83, 235, 274
 József Attila 247, 249, 250, 284, 304
 Juhász Gyula 95, 96, 284, 304
 Julow Viktor 135, 220, 283
 Jungerth-Arnóthy Mihály 176
 Jurčák, Peter 169
 Justh Zsigmond 303

 Kacsó Sándor 226
 Kádár Endre 124
 Kádár Imre 226
 Kádár János 347, 348
 Kaffka Margit 34, 94, 110, 112–116,
 121, 122, 129, 363
 Kaiblinger Fülöp 385
 Kállay Gyula 348
 Kálnoky István, hadnagy 172, 173
 Kalocsay Endre 83
 Kálti Márk 66
 Kálvin → Calvin, Jean
 Kant, Immanuel 39, 51, 52, 90, 267
 Kántó Sándor 28
 Kántor Lajos 86
 Kántor Péter 21
 Kapellus, ezredes 167
 Kapossy János 219
 Kapros József 24, 29
 Kar Lajos 385
 Kara Musztafa 274
 Karácsony Benő 226
 Karády Viktor 59
 Kardos Albert 26, 149, 383, 386
 Kardos Lajos 87, 384
 Kardos Tibor 348
 Karinthy Frigyes 104, 108, 110, 275
 Karl Lajos 139, 383

- Kármán József 90, 262, 273, 274, 303, 386
Kármán Mór 63
Károly, IV., magyar király 311
Károlyi Árpád 176, 179, 185, 223, 251, 375
Károlyi Gáspár 14, 34
Károlyi István 375
Károlyi Mihály 184, 221
Karpellus, ezredes 169
Kassák Lajos 275
Kastner (Kasztner) Jenő → Koltay-Kastner Jenő
Katalin, Szent 85
Katona István 382
Katona József 40, 45, 93, 228, 253, 262, 282, 298, 368, 372, 375, 386
Katona Lajos 10, 45, 95, 331, 362, 365, 384
Katona Piroska 19, 295
Katz Ignác 160, 173
Katz Mózes (népfelkelő) 162, 163, 173
Kazinczy Ferenc 13, 30, 34, 47, 117, 136, 193, 216, 217, 246, 258, 261, 263, 266, 275, 286, 374, 382, 385, 386, 388, 390
Kéky (Kéki) Lajos 139, 189, 190, 285, 383, 390
Keleti Artúr 370
Keller, őrnagy 154
Kemény János 226
Kemény Zsigmond 34, 36, 40, 42–44, 48, 131, 176, 194, 202, 206, 208, 212, 216, 217, 243, 244, 246, 248, 267, 275, 286, 291, 303, 357, 365, 381, 382, 384–386, 390
Keményfy (Hartmann) János 211, 248, 251, 280, 281, 290–292, 354
Képes Géza 274, 275
Kerecsényi Dezső 192–194, 219, 239, 253, 254, 277, 282, 286, 303
Kerecsényi Dezsóné 295
Kerekes, kapitány 153
Kerékgyártó Elemér 295
Kerényi György 219
Kerényi Károly 278
Keresztury Dezső 19, 27, 51, 57, 69, 81, 193, 194, 200, 201, 238, 246–248, 252, 253, 257, 265–268, 271–274, 276–278, 280, 282, 284, 295, 296, 298, 303, 312, 341, 353, 356
Keresztury Mária 393
Kéri, zászlós 169
Kéri Pál 114
Kernstock Károly 114, 115
Kertész Manó 387
Kesztyűs Tibor 225, 273
Kézai Simon 50, 80, 87
Kiczenko Judit 54
Király György 102, 203
Király István 269, 286, 287, 343
Kis János 263, 287, 356
Kiséry András 91
Kisfaludy Károly 26, 44, 52, 83, 144, 248, 253, 262, 263, 326, 341–343, 346, 375
Kisfaludy Sándor 161, 194, 239, 253, 262, 267, 286, 303, 375, 389
Kiss Ernő 383
Kiss Jenő 226
Kiss József 30, 100, 250
Klaniczay Tibor 286, 322–324, 328
Klebensberg Kuno 199, 212–216, 228, 232, 371
Klébl Ágnes 304
Klein (tiszt) 157
Klemm, őrnagy 169
Kniezsa István 357
Koch László 340

Koczkás Sándor 393
 Koczogh András 32, 33, 42, 78, 79, 83
 Kodály Zoltán 33, 34, 79–81, 101,
 103, 104, 158, 159, 163–166, 196,
 198–201, 215, 219, 223, 251, 252,
 281, 284, 285, 314, 316, 317, 324,
 344, 347, 349, 352, 353, 359, 377
 Kókai Lajos 375
 Kollarits Krisztina 179, 180, 182,
 212–214, 219, 223–225
 Koltay-Kastner Jenő 84, 85, 87, 151,
 199, 219, 278, 286, 333
 Komáromi János 223
 Komjáthy Aladár 305
 Komjáthy Jenő 52, 131, 144, 244, 265,
 266, 286, 363, 375, 382
 Komlós Aladár 45, 46, 48, 348
 Kondor Gusztáv 36
 Konstantine, Toma (népfelkelő) 169
 Konsztantinosz Porphyrogenitus 255
 Kont Ignác 71
 Kord Imre 26
 Kornfeld Zsigmond 258
 Kornis Gyula 205, 213, 232, 272, 273,
 286, 303, 321
 Koroknay D. (népfelkelő) 168, 169
 Korompay Andor 295
 Korompay (Krompecher) Bertalan 14,
 19, 20, 26, 31, 53, 68–70, 72, 74,
 163, 165, 234, 253, 254, 273, 275,
 278, 280, 292, 294, 295, 313, 333,
 348
 Korompay Bertalanné → Horváth
 Juliánna
 Korompay György 278
 Korompay H. János 12, 53, 54, 80, 82,
 91, 94, 132, 139, 151, 152, 166,
 181, 182, 270, 313, 316, 318, 326,
 336, 372, 379, 380, 393, 394
 Korompay Klára 139, 164, 165, 176,
 246, 313, 316, 394
 Korompay Margit 313
 Korompay Zsuzsanna 294, 295, 313
 Krompecher Ödönné 295
 Kós Károly 226
 Kósa László 57, 61–63, 75, 139, 219
 Kosáry Domokos 57, 62, 63, 233, 395
 Kossuth Lajos 30, 137, 222, 311, 351,
 381, 382
 Koszó János 86, 219, 286
 Kosztolánczy Tibor 45, 96, 105, 184
 Kosztolányi Dezső 188, 189, 202, 216,
 241, 242, 250, 284, 304, 326
 Kovács Béla 310
 Kovács János, szakaszvezető 172
 Kovalovszky Miklós 33, 93, 94, 96,
 98, 99, 101, 104, 130
 Kozma Andor 95, 250, 381, 388
 Kozma Vazul 12
 Kozocsa Sándor 285
 Kölcsey Ferenc 11, 47, 90, 147, 165,
 190, 248, 254, 263, 274, 286, 293,
 321, 378
 Köpeczi Béla 59, 286
 Kőszeghy Péter 338
 Kőszler Károly 17
 Köves Béla 350
 Krausz (tiszt) 170
 Kräuter Ferenc 83
 Kremnitzer Károly 30
 Kresznerics Ferenc 382
 Kristóf György 285
 Kriza János 34, 136, 263
 Króh, hadnagy 154
 Kroh, Ilmari 252
 Krompecher Ödönné 295
 Krúdy Gyula 144, 384, 391
 Kun Béla 178

- Kuncz Aladár 28, 79, 83, 204, 219, 382
 Kupcsay Felicián 113, 115
 Kutas Kálmán 296
 Kuthy Lajos 275
- La Bruyère, Jean de 38
 La Fontaine, Jean de 290
 Lackó Miklós 82, 177, 202
 Laczkó Géza 62, 64, 65, 79, 81, 83, 139, 385
 Laczkó Károly 26
 Laczkó Krisztina 53
 Lajos, Nagy, magyar király 12
 Lakanal, Joseph 55
 Lakatos Géza 293
 Lakatos László 390
 Lanson, Gustave 69, 384
 Lantos Géza 295
 László, Szent, magyar király 12, 34, 273, 303
 László Zsigmond 367
 Le Goff, Jacques 59
 Lebeau, Henry 32, 33, 73
 Leel-Őssy Albert 14
 Leel-Őssy család 14
 Legány Dezső 252, 284, 317, 352
 Legányi Norbert 353, 354
 Lehr Albert 26, 29, 41, 49, 366, 382, 384–386, 389, 390
 Lehr Andor 19, 43, 44
 Lejeune, Anne 55, 58
 Lenau, Nikolas 384
 Lengyel Géza 107, 111, 114–117, 119, 120, 122, 123
 Lengyel Menyhért 110, 112–116, 121
 Lesznai Anna 112, 114, 121, 122, 209
 Lévy József 117, 137, 243
 –lg–. (H. J. betűjegye) 16, 365
 –LG–GY. (H. J. betűjegye) 16, 365
- Ligeti Ernő 226
 Listius (Liszi) László 286, 364
 Liutprand 255
 Losonczy Géza 347
 Lotz János 274
 Lovas Rózsa, T. 13
 Lubsich Ágost 38
 Lukács Ernőné 341, 342
 Lukács György 96, 112–114, 119–125, 311, 312, 317, 347, 363
 Lukács Károly 179, 180, 278, 295, 306, 307, 316
 Lukács Nándor 87
 Lukácsy Sándor 346
 Lukcsics Pál 197, 200, 219
 Lukinich Imre 205
 Luther, Martin 332
- M. N. (H. J. betűjegye) 13, 213, 225, 226, 369–372
 Maczkó István (tiszt) 170
 Mácsay Sándor 27
 Madách Imre 243, 283, 286, 370, 371, 386
 Madzsar Imre 134
 Madzsar József 177
 Magyar Néző (H. J. álneve) 372
 Maître Jacques → Bródy Miksa
 Makai Péter 158
 Makay, miniszteri tanácsos 142
 Makay Gusztáv 274, 275
 Makkai Sándor 226
 Makkai Sándorné 226
 Mályusz Elemér 219
 Mándoki, örvezető 169
 Mann, Thomas 119–122, 124, 125
 Marcus → Kálti Márk
 Marcus Aurelius 165
 Marczali Henrik 137, 388
 Marcsek Andor 82

Margit, Skóciai Szent 151
 Margit, Szent 80, 145, 362, 383
 Margócsy József 286, 294
 Mariay Ödön 204, 223
 Marivaux, Pierre Carlet de Chamblain
 de 82
 Márki Sándor 14, 138, 391
 Martha, Jules 392
 Martinkó András 80, 260, 274
 Masson, Nicole 55, 62
 Massong (tiszt) 169
 Máté Károly 285
 Mátyás király → Hunyadi Mátyás,
 magyar király
 Mauks Kornélia 367
 Mauritz Béla 303
 Mayer József 77
 Mécs László 225
 Medgyaszai (Medgyaszay) István 123
 Mednyánszky László 287
 Medveczky Frigyes 38, 76
 Medveczky Károly 219
 Megyeri József 219
 Méhely Lajos 103
 Melich János 181, 205, 234, 251, 273,
 286, 385, 387
 Melius Juhász Péter 286
 Mészöly Dezső 352
 Mészöly Gedeon 286, 369, 383
 Michel, Pierre 165
 Michelet, Jules 59, 206
 Mika Sándor 60, 75, 134, 179
 Mikes Kelemen 139, 236, 286, 303
 Mikesy Sándor 348
 Miklós Ferenc 383
 Mikoján, Anasztasz 347
 Mikós Jenő 204
 Mikszáth Kálmán 280, 303, 367, 383,
 389, 390
 Milotay István 211
 Miskolczy Ambrus 311
 Miskolczy Gyula 219
 Mistral, Frédéric 71
 Mohay Lajos 82
 Moldován Pál 226
 Molière 82
 Molnár Ferenc 389
 Molnos-Müller Lipót 219, 276
 Molter Károly 226
 Monostori Imre 202, 311
 Monostori Klára 51, 238, 247, 248,
 252, 257, 268, 272, 273, 278, 284,
 312, 352, 353
 Montaigne, Michel de 165, 166, 245
 Moravcsik Gyula 84, 86, 219
 Moravcsik Gyuláné 293
 Móricz Zsigmond 112, 118, 183, 341,
 365, 388
 Mórotz Kálmán 53
 Mózes 20
 Munkácsi Bernát 381, 382, 383
 Munkácsy Mihály 38, 39, 46
 Musset, Alfred de 113–116, 121, 123,
 125
 Nabugodonozor 335
 Nádasdy Tamás 306
 Nádor Ferenc 347
 Nagy Ernő 347
 Nagy Ferenc 219, 310
 Nagy Imre 339, 347, 348
 Nagy J. Béla 32, 104, 251, 278, 341,
 344, 350, 355, 357
 Nagy József 95, 142, 205, 219
 Nagy József Zsigmond 57, 67, 132,
 233
 Nagy Károly, T. 159, 172
 Nagy Lajos 219, 367
 Nagy Mária 287, 304, 305
 Nagy Miklós 295

- Nagy Panna 14
Nagy Péter 325, 328, 330, 331, 341
Nagy Sándor → Alexandrosz, III.,
makedón király
Napoleon, Bonaparte, francia császár
58
Négyesy László 38, 50, 75, 141, 150,
185, 190, 234, 235, 249, 258, 374,
381, 390
Nemes Nagy Ágnes 286, 287
Németh G. Béla 90, 269, 270, 304,
393, 395
Németh Gyula 86, 179, 182, 197, 199,
202, 205, 219, 232, 251, 286, 303,
313, 320, 339
Németh László 288, 343
Németh Sándor 219
Némethy Géza 185, 189
Nes Tivadar 85
nf. (H. J. betűjegye) 365
Norsa, Umberto 386
Novák Sándor 166, 369
Nyéki Vörös Mátyás 273
- Obál Béla 362
Obernyik Károly 303
Oláh Gábor 94, 104, 118, 175, 222,
391
Olofernes → Holofernes
Orczy Lőrinc 239, 244, 245, 259, 274,
379, 380
Orosz László 89
Országgh László 343
Ortutay Gyula 274, 358, 359
Osvát Ernő 45, 96, 116, 184
Osztrovszki György 313
Ölvedi László 219
- p. cs. (H. J. betűjegye) 371
P. E. 390
- Paál Róza 19
Pach Zsigmond Pál 286
Pais Dezső 14, 48, 69, 71, 79–83, 99,
134, 139, 140, 150, 152–154, 159,
161–165, 169, 175, 176, 197, 199,
200, 219, 240, 245, 246, 249, 251,
252, 277, 278, 280–282, 286, 295,
313, 314, 316, 317, 319, 320, 326,
333, 344, 347–349, 355, 378
Pákozdi Endre 340
Pálmay Kálmán 348
Palóczy Lipót 77
Palotai Mihály 304
Pándi Pál 357
Paniti János 174
Pap Benedek 335, 336
Pap Károly 15, 285, 311–313, 319–
321, 325, 333, 340, 341
Pápay József 383
Pápay Sámuel 381
Papp Attila 12, 16, 19
Papp Ferenc 285, 365, 381, 384–386,
390
Papp István 279
Papp Viktor 102, 204, 223, 224
Papp Vilmos 20
Parcz, hadnagy 154
Paris, Gaston 69, 70
Párkányi Norbert 372
Pascal, Blaise 70, 165, 166
Pasteiner Gyula 39, 52, 54, 59, 60, 72
Pasteur, Louis 59
Pásztor Árpád 112
Pauer Imre 38, 39, 52
Pauler Ákos 205, 213, 214, 220, 228
Pauler Gyula 138, 205
Pázmány Péter 12, 13, 26, 303
Pécs Zoltán 283, 284
Pekár Gyula 216
Pénzes Balduin 256

Perrot, Georges 57–59, 61, 70, 73
 Petelei István 34
 Péter, Szent, apostol 20
 Péter János 347
 Péter Sándor 159
 Peterdi István 109, 111, 122, 124, 125
 Péterffy András 53
 Péterfy Jenő 65, 66, 116, 122, 124,
 176, 194, 208, 232, 248, 303, 349,
 365
 Pető Sándor 168
 Petőfi Sándor 9, 26, 27, 30, 37, 38, 40,
 46, 53, 65, 78, 82, 86–88, 92, 93,
 95, 102, 113, 114, 130, 142, 145–
 148, 159, 176, 181, 185, 209–211,
 217, 224, 240–244, 247, 253, 260,
 263, 264, 267, 269, 274, 275, 277,
 287, 303, 341, 345, 349, 354, 358,
 364–369, 372, 385–388, 390
 Petrichevich Horváth Lázár 275
 Petry (tiszt) 164, 169, 170
 Petz Gedeon 87
 Peyceré, David 55, 58
 Pfann József 279
 Pfeifer Nándor 15
 Pintér Jenő 51, 76, 101, 139, 140, 142,
 143, 149, 150, 182, 213, 251, 273,
 274, 280, 285, 320, 364, 386
 Pintér Lajos 82
 Pinxner, Andreas 12
 Piribauer Alajos 26
 Pitkó (tiszt) 162, 170
 Pius, V., pápa 338
 Podmaniczky Pál 372
 Pogány Lajos 16
 Pogány Péter 286
 Pók Lajos 355
 Polesenski, tábornok 154
 Polyphemos 383
 Pompéry Aurél 389
 Pompéry János 388
 Poncianus 383
 Pónori Thewrewk Emil 37, 39, 52
 Poszler György 205, 206, 208, 209
 Pózna Lajos 83
 Prém József 76
 Primász Gábor 51
 Priscos Rhetor 255
 Pszotka Ferenc 31
 Pukánszky Béla 285, 286
 Pustay (tiszt) 169, 170
 Putnoky Imre 384, 385

 Raab Károly 31, 53
 Rabb István 82
 Rabelais, François 71
 Racine, Jean 268
 Rác Lajos 386
 Ráday Gedeon 274
 Radó Antal 368, 386
 Radulovics → Ránky Ágoston
 Radvánszky Anikó 54
 Raffaelli Rafaela 279, 319, 324
 Rajk Júlia 347
 Rákóczi Ferenc, II. 82, 88, 132, 135–
 139, 161, 179, 365, 391, 392
 Rákosi Jenő 389
 Rákosi Mátyás 312
 Ránky Ágoston 87
 Ráskai Lea 258
 Ratkay Gábor 349, 350
 Ravasz Árpád 139
 Ravasz László 284, 285, 288, 333,
 347, 353, 370
 Rázsó Géza 83
 Rédey Tivadar 286
 Régnier, Henri de 71
 Reményik Sándor 226, 325, 326
 Rempert Elek 219
 Renan, Ernest 67, 133

- Révai József 345
Révai Miklós 52, 303, 382, 385
Révész Imre 311, 327–331, 336
Reviczky Gyula 52, 243, 244, 265, 266, 375, 390
Réz Pál 242
rg. (H. J. betűjegye) 43, 148, 364
Riedl Frigyes 29, 49, 58, 60, 66, 136, 142, 143, 147, 149, 207–209, 217, 224, 232, 234, 245, 246, 275, 277, 368, 373, 382, 385
Riedl Szende 49
Riegler (Szakolczay) Ernő 96, 98
Rimay János 80, 273, 274, 286, 319, 339, 349
Rogerius 34, 50
Rolla Margit 94
Rombauer Emil 63, 76
Romsics Ignác 280
Rónai (tiszt) 170
Rónai Horváth Jenő 10, 98
Rónay György 261, 274, 283, 295, 354
Roosevelt, Franklin Delano 309
Roques, Mario 70
Rosle, Alexander 169
Rottmayer (főtiszt) 169
Rousseau, Jean-Jacques 384, 386
Rubinyi Mózes 292, 382
Rusticus → Tisza István
Rusznay István 340, 354, 355
Ruttkay Kálmán 91, 166, 303, 326
Ruzitska József 159
– rv – (H. J. betűjegye) 363, 368, 369, 370, 372
S. GY. 383, 390
Sáfrán Györgyi 348, 349, 393
Sági István 388
Sajti Sára 14
Salamon Ferenc 34, 67, 88, 176, 184, 202, 227, 243, 244, 267
Salicetus, Nicolaus 322
Sallai Amália → Horváth Mihályné
Sallai Amália
Sámbár Mátyás 92
Sambucus, Johannes → Zsámboky János
Sand, George 121
Sándor (Skala) István 273, 275, 393
Sándor Judit 348, 349
Sánta Antal, főhadnagy 156
Sarolt 255
Sárosi Gyula 341
Saueremann, német pap 169
Scherer, Wilhelm 65
Schindler Gyula 139
Schlegel, Friedrich von 384
Schmidt Henrik 219
Schmidt, Julian 49
Schmidt (Vasverő) Rajmund 26
Schopenhauer, Arthur 52
Schöpflin Aladár 102, 128, 129, 141, 143, 146, 148, 179–182, 215, 216, 222, 366, 381, 382, 385–387, 390, 391
Schweitzer Gábor 289
Schröder Károly 23, 29
Sebestyén Gyula 142, 383, 389, 390
Sebestyén János 16, 87
Sebestyén Károly 389
Sebők Lajos 389
Seguin, Philippe 55
Sélley Elek 87
Seprényi (népfelkelő) 169
Seress László 381, 382
Seuse Henrik Amand 363
Shakespeare, William 38, 121, 242
Shelley, Percy Bysshe 242
Sidéon, Ison 36

Sík Sándor 131, 225, 286, 292
 Sikabonyi Antal 384, 389
 Simai Ödön 382, 384–386, 388, 390
 Simó Jenő 327
 Simon Balázs 220
 Simonffy Jenő 322
 Simonfi János 389
 Simonyi Zsigmond 29, 36–39, 52, 68,
 76, 149, 387
 Skorka, tizedes 169
 Skowronsky (tiszt) 169
 Smollett, Tobias George 167
 Solt Andor 298, 303
 Solymosi Sándor 251, 257
 Sötér István 341, 342, 354
 Starobinski, Jean 55, 56
 Stiegmár Róbert 85
 Suták József 60
 Süle Antal 241
 Svastits Géza, hadapródmester 160,
 162, 164
 Swift, Jonathan 206
 Sylvester János 263, 273, 284–286,
 326, 377
 Synesios püspök 338, 339

 Sz. K. 385
 Szabó Dezső 68, 70, 76, 79, 81, 82,
 134, 145, 146, 183, 224, 381, 382,
 386, 389
 Szabó Levente, T. 41
 Szabó Lőrinc 343
 Szabó Mihály 193, 194
 Szabó Miklós 32, 33, 62, 71, 79, 83,
 93, 94, 98, 175, 197, 199, 200,
 201, 219, 278, 280, 290–293, 295,
 316, 317, 348, 349
 Szabolcsi Bence 46, 319, 325, 357
 Szabolcsi Miklós 249, 343
 Szabolcska Mihály 26, 117, 128

 Szálasi Ferenc 282
 Szalay Gábor, B. 390
 Szalay László 390, 391
 Szamota István 12
 Szántó György 226
 Szántó Zoltán 347
 Szarka Géza 219
 Szarvas Gábor 382, 384, 386
 Szász Gerő 93
 Szász Károly 34, 53, 117, 225, 243,
 246, 275, 282, 290, 374
 Szász Károly, legifj. 140–142, 147–
 150, 189, 282, 373, 374, 383
 Szász Zoltán 203, 384, 385
 Szathmári István 139, 142, 185
 Szauder József 249, 269, 346, 355,
 356, 380
 Szauder Mária 13
 Széchenyi Ágnes 129
 Széchenyi István 37, 40, 185, 186,
 261, 372, 382, 388–390
 Széchenyi Ferenc 384
 Széchy Károly 67
 Szegedi Gergely 334, 335
 Szegedi Kis István 334, 336
 Szegedi Lőrinc 303
 Szegedy Rezső 77, 383, 384
 Szegő Albert → Gyergyai Albert
 Székács József 67
 Székely Sándor 286, 303
 Székely-Doby Zoltán 87
 Szekeres Kálmán 77
 Szekfü Gyula 10, 48, 57, 76, 79–82,
 88, 90, 104, 130–139, 141, 143,
 149, 150, 152, 158, 160, 161, 164,
 165, 167, 175–182, 185, 186, 196,
 199–207, 209–216, 218–224, 227,
 228, 230–233, 235–243, 245, 246,
 251, 252, 257, 268, 271, 272, 277–
 279, 281–283, 287, 289, 293, 295,

296, 306, 307, 311, 312, 329, 365,
367, 371, 372
Szeleczi (népfelkelő) 168, 169
Széll (Szeél) Sámuel 17
Szemere Bertalan 381, 382
Szemere Miklós 100
Szemplér Ferenc 226
Szénási Zoltán 92
Szenci Molnár Albert 19, 250
Szentiváni Mihály 263
Szentiványi, százados 163
Szentjóni Szabó László 267
Szentpétery Imre 199
Szerb Antal 184, 205, 207, 219, 247,
248, 260, 270, 292, 345
Szerb Antalné 248
Szerdahelyi István 269
Szerecz Alajos 87
Szeremley → Császár Loránd
Szigetvári Iván 384
Szigligeti Ede 34, 143, 144, 282, 364
Szijártó István 57, 67, 233
Sziklay László 274, 275
Szilády Áron 95, 142, 190, 335, 371
Szilágyi Géza 275
Szilágyi István 15, 341
Szilágyi János [József] 347
Szilágyi Márton 336
Szilágyi Sándor 33, 93, 94, 97, 98,
101, 102, 104, 174, 204
Szilasi (Sonnenfeld) Móric 60, 66, 68
Szilasi Vilmos 116, 122, 124
Szily Kálmán 53, 103, 107, 128, 366,
382
Szinkovich Mária-Lujza 287
Szinyei Ferenc 139, 233, 258, 285
Szinyei József 17, 36, 37, 39, 52, 53,
68, 72, 76, 234, 382, 386, 390, 391
Szkhárosi Horvát András 335, 336
Szokoly Pál, őrnagy 169, 171

Szolár → Gyóni Ferenc
Szomory Dezső 94, 108, 109, 111,
112, 115, 118, 121, 123–125, 128,
129, 141, 362, 363, 365
Szova József (tiszt) 169, 170
Szörényi László 82
Sztárai Mihály 263, 286
Sztrakoniczky Károly 390
Szurmay Sándor 170, 171
Szuszlov, Mihail Andrejevics 347
Szűcs, képviselő 53

Tabakovich Andor, főhadnagy 157
Tacitus, Publius Cornelius 37, 52
Taine, Hippolyte 47, 59, 71, 245
Tájnél Mária → Horváth Péterné
Tájnél Mária
Takács Zoltán, felvinczi 205
Takáts Sándor 202, 383
Tamás József 219
Tamás Leontin (tiszt) 170
Tamási Áron 226, 305
Tamásy Árpád, altábornagy 153
Tánczos Gábor 347
Tankó Béla 167
Tarnai Andor 303, 304, 341, 374, 380
Tasso, Torquato 44
Taupert Alfréd 53
Tavaszy Sándor 226
Taxonyi János 383
Teleki József 368, 386
Teleki László 286
Teleki Pál 197
Telepi Ákos (H. J. álneve) 372
Temesvári Pelbárt 50, 85, 322
Tési Edit 295, 359
Teveli (Maurer) Mihály 31
– th. (H. J. betűjegye) 368
Thaly Kálmán 135–138, 143, 147,
353, 391

- Thanoffer Emil 87
 Tharaud Ernő (Ernest, Jérôme) 39,
 66–69, 71
 Theophylactos Simocatta 255
 Thienemann Tivadar 79, 205–209,
 211, 241, 277, 285, 374
 Thierry, (Amadé) Augustin 66, 82
 – thj – (H. J. betűjegye) 48, 103, 218,
 363, 367, 368, 369, 370, 371, 372,
 373
 – THJ. – (H. J. betűjegye) 362, 363
 Thomsen, Wilhelm 381
 Thuróczy János 66
 Thury György 365, 366
 Thury József 67
 Tinódi Lantos Sebestyén 286
 Tisza Domokos 93, 100, 102
 Tisza István 91, 130, 141, 144, 149,
 179, 186, 363
 Tito, Josip Broz 348
 Tokay Nagy Kálmán 31
 Toldy Ferenc 31, 49, 248, 268
 Tolnai Gábor 302, 303, 322, 333, 346
 Tolnai Lajos 286
 Tolnai Vilmos 174, 205, 220, 223,
 243, 251, 366, 371, 372, 385
 Tomcsányi János 32, 370
 Tompa Mihály 10, 244, 275, 277, 344,
 349, 358, 383
 Tormay Cécile 178, 201, 211, 212,
 214–224, 227, 228, 230, 231, 234,
 258, 366, 367, 376
 Tótfalusi Kis Miklós 274
 Tóth András, tizedes 155
 Tóth-Barbalics Veronika 212
 Tóth Árpád 216, 250, 275, 304
 Tóth Béla 194, 219, 239
 Tóth Endre 104, 175
 Tóth Gábor 57, 62
 Tóth Károly 53
 Tóth Lajos, őrmester 162, 172, 173
 Tóth László 219
 Tóth Rezső 66
 Tóth Wanda 108, 111, 118–120, 123–
 125, 128
 Tömörkény István 389
 Török Aurél 36
 Török Pál 219, 251
 Török Sophie 222
 Török Vince 21, 24, 28, 29
 Törös László 393
 Trefort Ágoston 23, 41, 59, 62
 Trencsény Károly 383
 Trencsényi-Waldapfel Imre 78, 273,
 275, 292, 295, 330–332, 336
 Tritics, Miljén 156
 Trochon, Henri 386
 Trócsányi Zoltán 79, 82, 199, 251,
 285, 286, 293–295, 316, 339, 371
 Troeltsch, Ernst 206
 Trostler József 387
 Truman, Harry Spencer 309
 Tunyoghy Lajos 32
 Tunyoghy Lajosné Horváth Margit →
 Horváth Margit
 Turbius, szakaszvezető 162
 Turóczi-Trostler József 299, 300,
 302, 382, 384, 386, 387
 Tverdota György 250
 Ujhelyi Szilárd 347
 Ujváry Gábor 132
 Ulreich Vilmos 85, 86, 191
 Ungard Béla, alezredes 167, 168, 171
 Ursz György, tizedes 156
 v. g. 383
 Vaderna Gábor 336
 Vadnai Károly 93
 Vahot Imre 212

- Vajda János 45, 46, 243, 275, 290, 381
 Vajda Péter 275
 Vajthó László 286
 Ványi Ferenc 372
 Váradai József 372
 Várdai Béla 139, 369
 Varga József 332
 Varga László 53, 67
 Vargha Balázs 347, 348
 Vargha Damján 285, 322, 323, 363, 383, 388
 Vargha Gyula 95, 117, 130, 131, 142, 147, 170, 171, 186–190, 214, 227, 233, 243, 244, 246, 247, 250, 275, 345, 349, 351, 352, 369, 374
 Vargha László 80
 Vargha Zoltán 170, 349, 351
 Vargyas Lajos 343
 Varjas Rudolf Béla 282, 296, 299, 303
 Varjú Elemér 384
 Varju István 364
 Vas család 14
 Vas Gereben 388
 Vas Zoltán 347
 Vásárhelyi Miklós 347
 Végkecskeméti Zoltán (Kodály Zoltán megnevezése) 352
 Velledits Lajos 82, 382
 Velezdi Misi → Baros Gyula
 Veres András 250
 Vergilius, Publius Maro 17, 277
 Verlaine, Paul 71
 Verseghy Ferenc 267, 286
 Versényi György 31
 Vértesy Miklós, zászlós 169
 Vettedits Lajos 381
 Vezér Erzsébet 355
 –vg 391
- Viallaneix, Paul 55, 56, 61
 Vikár Béla 383
 Vilmos, II., német császár 168
 Virág Benedek 266, 267
 Virág Oszkár 98
 Virányi Elemér 219
 Viszota Gyula 150, 285, 385, 386, 388
 Vitályos László 96, 393
 Vitéz János 12, 34
 Vitkovics Mihály 380
 Voggenreiter, Ludwig 246
 Voinovich Géza 20, 94, 139, 201, 285, 294–296, 312, 325, 358, 370, 386
 Volf György 76
 Volney, Constantin François de Chassebœuf, comte de 376
 Voltaire 133, 206
 Vörösmarty Mihály 11, 13, 26, 29, 38, 40, 65, 66, 89, 130, 144, 147, 164, 165, 183, 195, 216, 217, 223, 237, 253, 261, 264, 268, 270, 274, 286, 303, 326, 343, 345, 363, 371, 380, 383–386, 396
- Waldapfel János 75
 Waldapfel József 238, 292, 297, 303, 318, 320, 328, 331, 333, 336, 347
 Wallaszky Pál 274
 Wéber Artúr 219, 383, 386
 Weöres Sándor 316
 Wesselényi Miklós 13
 Windisch Éva, V. 151
 Wittmann (tiszt) 169
 Wlassics Gyula 53, 62, 63
 Wohl (titkár) 297
 Wurmser, Dagobert Sigmund von 361
- y –s. 383
 y. t. 386

Zeller, Eduard Gottlob 71
Zemplén Géza 199
Zemplén Győző 199
Zemplényi Erna 349
Zichy Rafaelné 213, 220
Zimándi P. István 65, 349
Zimányi Gyula 292
Zlinszky Aladár 262
Zola, Émile 133, 203
Zolnai Béla 76, 84, 205, 286, 293,
299, 300, 302, 311, 358
Zolnai Gyula 384
Zoltvány Irén 49, 141
Zorn, Anders 114, 115

Zrinszky László 342
Zrinszky Lászlóné 346
Zrínyi Miklós 44, 52, 98, 217, 274,
286, 303, 304, 317, 321, 383

Zsámboky János (Sambucus,
Johannes) 274
Zsigmond Ferenc 78, 204, 220, 251,
284, 285
Zsinka Ferenc 229
Zsirai Miklós 286, 293, 303
Zsíros Károly 24, 29, 30
Zsoldos Jákob 26
Zsoldos László 79

XI. KÉPMELLÉKLETEK

Szülei

Az egyetemista

Az Eötvös Collegium tanáraival

A szerbiai fronton

Feleségével

Családjával Margittán

Az egyetemen

Leányával

Az új házaspárral

Lukács Károllyal

Fest Sándorral és annak leányával, Ilonával

Szekfü Gyulával

Pais Dezsővel, Brisits Frigyessel és Alszeghy Zsolttal

Nagy J. Bélával

L. Gábor Judittal és Barta Jánossal

70 évesen

Az unokákkal

Dolgozószobájában

A „botos és kalapos”